

دکتور فراسیاد و دکتور

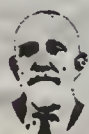
کور د سیمای پست و فطاس

د کوربه یی ناطقه کله پرمخې سوخت به لایم به کوربه کله نه سر و لاله

منتدی اقرأ الثقافی

پیداچوونه وه و ناماده کردن

سدیق سالج

بنکی ژین

www.igra.ahlamontada.com

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

دکتۆر ئەفراسیاو ھەورامی

کوردستانی پشت قەفاس

(دۆسیەى تاوانەکانى رژیمی سوڤیەت
بەرامبەر بە کوردی ئەو وڵاتە)

پیداچوونەوه و ئامادەکردن
سەدیق سەلح

بەنگەى ژین

سەلیمانی ۲۰۰۶

٩٤٧,٥

هـ ٩٣٢ هه‌ورامی، ئه‌فراسیاو

کوردستانی پشت قه‌فقاس (دۆسیه‌ی تاوانه‌کانی پژی‌می سۆقیتی
به‌رامبه‌ر به‌ کوردی ئه‌و ولاته‌)/ نووسینی ئه‌فراسیاو هه‌ورامی. -سلیمانی:
بنکه‌ی ژین، ٢٠٠٦.

ل: نه‌خشه، به‌لگه‌نامه، (٥,١٦ × ٢٣ سم).

١- کوردستانی پشت قه‌فقاس-میژوو د-ناونیشان

کتیبخانه‌ی گشتی سلیمانی زانیاری سهره‌تایی پیرست و پۆلینی ئاماده‌ کردوه

سهره‌رشتی له‌چاپدراوه‌کانی بنکه: سدیق سالح

زنجیره: ٣٨

کتیب: کوردستانی پشت قه‌فقاس (دۆسیه‌ی تاوانه‌کانی پژی‌می سۆقیتی به‌رامبه‌ر به
کوردی ئه‌و ولاته‌)

نووسهر: دکتۆر ئه‌فراسیاو هه‌ورامی

پیداچوونه‌وه‌و ئاماده‌کردن: سدیق سالح

تایپ: به‌ختیار ئه‌وپره‌حمان

مۆنتاج: پینوار

به‌رگسازي: قادر میرخان

خه‌تی به‌رگ: ئه‌حمه‌د سه‌عید

تیراژ: ١٠٠٠

شوینی چاپ: سلیمانی، چاپخانه‌ی شقان

ژماره‌ی سپاردن: ٦٤٢ ی سالی ٢٠٠٥

له‌ بڵاوکراوه‌کانی

بنکه‌ی ژین

بۆ بوژاندنه‌وه‌ی کله‌پووری به‌لگه‌نامه‌یی و پۆژنامه‌وانی کوردی

هه‌رنێمی کوردستانی عێراق- سلیمانی، گه‌ره‌کی ١٠٤ ناشتی، کۆلانی ٣٩، ژماره‌ی خانوو ١٠،

(به‌رامبه‌ر به‌ قوتابخانه‌ی سهره‌تایی ئه‌رده‌لان)، سنووقی پۆست: ١٤

ته‌له‌فۆن: ٣١٣٣١٠٥ مۆبایل: ئاسیا ٠٧٧٠١٤٨٤٦٣٣ یا ٠٧٧٠١٥٦٥٨٦٤

E.mail: bnkaizhin@yahoo.com

پیرست

۵	پیشەکی
۱۸	شوینی نیشتهجی کورد: له ئەرەنستان
۱۹	له ئازەربایجان
۱۹	له کاراخستان
۱۹	له تورکمنستان
۲۰	له جۆرجیا (گورجستان)
۲۲	کوردستان و کورد له فەرەنگ و ئینسکلۆپیدیای پووسی-سۆفیتیدا
۲۵	به‌ختیاریه‌کان له فەرەنگ و ئینسکلۆپیدیەکانی پووسیدا
۲۷	کورد له سەرژمێریه‌کاندا
۵۲	کورد یا کوردستانی قەفقاس له سەرچاوه‌ پووسیه‌کاندا
۶۱	سروشتی کوردستانی پشت قەفقاس
۶۳	داشناکه‌کانی ئەرەنستان و موساواتیه‌کانی ئازەربایجان
۷۱	کوردستانی پشت قەفقاس له به‌لگه‌نامه‌و سەرچاوه‌کانی سۆفیتیدا
۷۹	کوردی پشت قەفقاس له سەرژمێریه‌کانی پووسی و سۆفیتیدا
۸۹	پوونکردنه‌وه
۹۳	ژماره‌ی کوردی سۆفیت له سەرژمێریه‌کاندا
۱۰۴	به‌لگه‌نامه‌ی نوی له‌باره‌ی کورده‌کانی سۆفیت‌ه‌وه
۱۰۴	ده‌وری تورکیا له سیاسه‌تی کوردی سۆفیتیدا
۱۱۴	کۆنفراڤسی سهرتاسه‌ری کوردناسی
۱۲۱	به‌لگه‌نامه‌کان
۱۵۰	هیندی پاستی میژوویی
۱۷۶	کۆمه‌لکوژی (جینۆساید) به‌هه‌موو میتۆدو ئامرازیه‌کانیه‌وه
۱۸۰	گه‌لانی به‌زۆر راگوێزراو (سهرده‌می حوکمی ستالین)
۱۸۴	کورتە زانیاریه‌ک سه‌باره‌ت به‌ گه‌لانی دو‌جاری شالابی به‌زۆر راگوێزانی ستالین و پ‌ژمه‌که‌ی
۲۰۴	لی‌کۆلینه‌وه‌ و کتێب ده‌باره‌ی گه‌لانی به‌زۆر راگوێزراو:

- ۲۰۴ - ۱- كتيبى "ئەمە ئاۋا بو"
- ۲۱۳ - ۲- گەلان لە قافلە شەمەندەقەرىيەكاندا
- ۲۲۹ - ۳- كتيبى "كۆنفىدراسيۇنى گەلانى سەركۆتكراۋى پووسىيائى فېدراڭ"
- ۲۴۹ - ۴- كوردەكانى ئازەربايجان
- ۲۵۱ نامە و پاپۇرت و بېيارەكان
- ۳۱۹ بېرەۋەرىيەكانى پاگواستن
- ۳۵۴ نامەكانى نىردراۋن بۇ سەركردايەتى سۆڧىت و پووسىيائى فېدراڭ
- ۴۰۱ ئىزدىيەكان
- ۴۰۹ كورد لە ئەرمىنيا
- ۴۱۶ پووخانى ئىمپېراتورى سۆڧىت و قوۋلېۋونەۋەى تراژىدىيائى كەمەنتەۋەۋ گەلانى دەرېدەركراۋ
- ۴۲۴ بېيارىكى بى سەۋبەر لە پووسىيائى بارەى كوردە ئىزدىيەكانەۋە
- ۴۳۲ تراژىدىيائى كوردەكانى سۆڧىت و بى دەنگىيەكى گىشتى
- ۴۵۸ سىياسەتى پاپوردوۋ و ئىستائى پووسىيائى بىرامبەر بە كىشەى كورد
- ۴۶۵ بەلگەنامەكان

پيشه‌كى

مەبەستىم لە نووسىنى ئەم كىتەب، زياتر چۆنىيەتى دامەزراندنى كوردستانى سوور (۱۹۲۳-۱۹۳۰) و ھەلەشانەوھى ئەم قەوارە كوردىيە لە بەشىكى نيشتمانەكەيداو سەرەنجام دەر بەدەر كوردنەيان لە سەردەمى ستالین (لە سالى ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴ و...) بوو. لە پال ئەو دۆخە كارەساتبارەدا كە پاش تىكچوون يا پووخانى يەكيتى سۆفنىت كوردەكانى ئەم ولاتەى زياتر تووشى نەھامەتى و دەر بەدەرى و توانەوھو پراوەدوونان كرد. بەختەوھرانە لەم بارەيەوھەندى بەلگەو سەرچاوەى نۆيم لە ئەرشیفەكانى ئەم ولاتە دۆزىيەوھە، ئەگەرچى زۆر شتى دىكە ماوھ لىكۆلىنەوھى لەسەر بكرى. بۆيە پرسىياری زۆرم بۆ ھاتەپيش و دەبوايە ھەر بەرەو دواتر بگەریمەوھە، واتە پيش گرتەدەسەلاتى بەلشەويكەكان لە پووسياو لەويشەوھە بۆ كاتى دەست بەسەرداگرتنى پشت قەفقاس لەلایەن پووسياوھە لە سەرەتای سەدەى نۆزدەھەمدا و چۆنىيەتى ژيان و بەسەرھاتى كوردى ئەم بەشەى كوردستان و، لەويشەوھە بۆ ئەو سەردەمانەى كە ھىشتا قەفقاس وھە میرايەتییەكى خان و سەردارنشین لە چوارچىوھى پادشاھىيەتى ئىرانداو بەشىكىشى جاروبار لەژێر دەسەلاتى ئىمپراتۆرىيەتى عوسمانیدا بووھە سەربەخۆ يا نيوھە سەربەخۆ بوون، پىويست بوو لەم بارەيشەوھە بەلگەو زانیاری پىويست كۆيكریتەوھە، بەتايبەتى سەرچاوەى ئىرانى يا توركى عوسمانى. بەلام لەبەر دەست ڕانەگەيشتم بەو سەرچاوانە لەلایەكەوھە بەرفراوانبوونى بابەتەكە لەلایەكى دىكەوھە، بىرارىم دا ئەم بەشەى وھە بەرگى يەكەم بۆلۆيكەمەوھە، بەو ھىوايەى كە بەشى دووھەمىشى ئامادەبكرى. ديارە ئەم بابەتە كە مێژووى بەشىك لە گەل و ولاتەكەمانە، پىويستى بە دىيان لىكۆلىنەوھى ھەمەلایەنە ھەيە.

بەپىئى ئۇ بەلگەۋ سەرچاۋانە كە لەم بەرگەدا ناويان ھاتوۋە، ھېچ گومان لەۋە ناكىرى كە بەشىك لە خاك و نەتەۋەى كورد ھەر لەكۆنەۋە كەۋتەتە ناۋ ھەرىمى پان و بەرىنى قەققاس و، نەگەر ئۇ بۆچۈنەى ھەندى مىژۋونوۋىسىش لەبەرچاۋىگرىن كە كورد لە قەققاسەۋە بەرەۋ نىشتمانەكەى شۆپۈتەۋە، دەبى ئەم بەشەى نىشتمانەكەى بە يەكەم جىنشىنى كوردان دابىرى. جگە لەۋە ئەم ھەرىمە كە ئەۋدەمە لەگەل بەشەكانى دىكەى كوردستاندا سنوورىكى لەنىۋاندا نەبۈ، نەك ھەر كوردى تىدا ژياۋە، بەلكوۋ خاۋەنى دەسەلات و قەۋارەيش بوۋە، سەرچاۋەكانى چەند سەدەى رابوردوۋ كە باسى ھەبوۋى كورد لەم ھەرىمەدا دەكەن و، لە سەردەمى ئىمپىراتورىيەتى پووسىياۋ سۇقۇت زىاتر بە ناۋى كوردى پووسىياۋ يا سۇقۇت يا قەققاسەۋە ناويان نراۋە (ۋەك چۆن سەرچاۋەكانى دىكە زىاتر بە وشەى كوردى توركىيا يا ئىران يا عىراق يا سورييا ناۋى دەبەن). مىژۋى جىگىرەبوۋى كورد لە ھەرىمى قەققاسدا، لە ھى زۆر گەلى دىكەى ئەم ھەرىمە كە ئەمرو دەۋلەت و قەۋارەيان ھەيە يا نىانە، كۆتەرە.

كوردى ئەم بەشەى كوردستان لەبەر ھەلكەۋتى جۇگرافىيى كە كەۋتەتە سەر سنوور (پەراۋىنى) ۋلاتەكان و، ھەمىشە ۋەك قەلقان، يا بلىن يەكەمجار كەۋتەۋنەتە بەر ھىرشى داگىرەكان و، پاشانىش بەھۋى شەپو دەستدرىژى و پەلامارى ئىمپىراتورىيەكانى عوسمانى و پووسەۋە، زۆرجار بوۋەتە گۆرەپانى بەيەكدادانىان و توۋشى كوشتار و راۋنان و كاۋلكردن و زىانى گىانى بوۋەتەۋە، بەتايىبەت لە شەپەكانى پووسىيادا لەگەل ئىران و توركىياۋ عوسمانىدا لە سەدەى نۆزدەھەمەدا. بۇ ۋىنەى زىندوۋى بەۋردى بېۋانە كىتېبى (ئاقىرنۇق) كورد لە شەپەكانى پووسىياۋ لەگەل ئىران و توركىيادا لە سەدەى نۆزدەھەمەدا، ۋەرگىپرانى ئە. ھەورامى). كوردى ئەم بەشەى كوردستان گەلىك زىاترو، بگرە لە ھەندى بارىشەۋە بەراۋرد ناكىرى لەگەل كوردى بەشەكانى دىكەى كوردستاندا، بەتايىبەت لە سەردەمى سۇقۇتدا، توۋشى جىنۇسايدو كارەسات بوۋە، جگە لە تۋاندەۋە لە نىشتمانى خۋى دەرەكراۋە.

لەم سالانەى دوايیدا، بەتایبەت پاش شەپرى نىوان ئەرمەنستان و ئازەربايجان لە ١٩٨٨ وە تا ١٩٩١ د (كە هىشتا كەس دانى پىدانهناو) گەلىك كىتب و وتار لەلايەن هەردوولاو بلاقراونەتەو، هەركاميشيان بەپىى بەرژەوندىەكانى دەيهوى بلى ناگورنا قەرەباغ ەى ئەو. بەلام هىچ كاميان بەلگەيهكى مئژووى بەدەستەو نىيە ئەو بيسەلمىنى. لەكاتىكدا ئەوناوچەيه سى نەتەوى سەرەكى: كوردو ئازەرو ئەرەمن و هەندى نەتەوى دىكهى تىدا ژياو. سەرژمىريەكانى پيش ١٩١٧ و سەرەتاي سەدى بيسەم نيشانى دەدن كە ئەم هەرمە فرەنەتەو بوو (كوردستانى سووريش دەكەوتە ناو چوارچىوئەى ئەم هەرمە).

پاش يەكەمين جەنگى جيهانى دانىشتوانى ئەرەمنى و ئازەرى ئەم هەرمە لەزىادبوونىكى يەكجار زۆرو ئاناسايىدا بوون و، ديموگرافىاي ناوچەكە گۆراو، هەردوولاي ئازەرى و ئەرەمنى هەوليان دەدە بۆ جىگىركردنى نەتەوئەكى خويان، بارودوخەكە بە قازانجى خويان سەقامگىر بکەن يا بقۆزنەو. ئەرەمنەكان ژمارەيهكى زۆرى ئەرەمنى كە لە تورکيا و ئيران و ولاتانى دىكەو هەلەتابوون يا پەنايان بۆ سوڤىت برىبوو، بگرە لە ئەرەمنىيا خوڤىشى، لەوى جىگىر کران. ئازەريەكانىش، هەروا ئەو ئازەريانەى كە لە ئەرەمنستان دەردەکران، يا لە کۆمارەكانى دىكهى پيشووى سوڤىتەو دەگەرەنەو بۆ ئازەربايجانى ئيران و، بگرە نەتەو تورک زمانەكانى دىكهى وەك تاتارو تورک و قەرەپاخ و... لەوى جىگىر دەکران. پاشتر لە سەردەمى سوڤىتدا پووس و گەلانى دىكه لەوى جىگىر کران.

لەم ناویدا تەنيا ژمارەى كورد كەم دەکرايەو و لەناو دەچوو و قەوارەكى هەلەوئەشايەو، سەردەمى حوكمى ستالين بەکۆمەل بۆ ئاسىاي ناوەرەست و كازاخستان و سىيريا دەگوازايەو. ئەمە مەبەستى سەرەكى ئەم ليكۆلنەوئەيه. پاشماوئەى كوردەكانىش لەكاتى شەپرى ئەرەمنى و ئازەريدا لەسەر ناگورناقەرەباغ، يا لەبەر شەپ هەلەهات يان لەترسى ئەرەمنەكان هەلەهات و ناواری دەبوو.

ھەرىمى ناگۇرناقەرەباغ لە سەردەمى دەسەلاتدارىتى ئىرانەۋە تا سەرەتاي
 سەدەي نۆزدەھەم لە بارى سىياسى و بەرپۈەبردنەۋە مېژۋىيەكى تايبەتى ھەيە؛ لە
 سەردەمى داگىركردنى پووسىياشدا ھەروا بوو. واتە قەۋارەيەكى تايبەت بە
 نەتەۋەيەكى نەبۈە سەر بە پارىزگاي ئەلىزاقتەپول بوو. ئەم پارىزگايە بۇ چەند
 ناۋچەيەك دابەش كراۋە، ناۋو چۆنىيەتى بەرپۈەبردنى ئەم ھەرىمە چەندىن جار
 لەلايەن كاربەدەستانى پووس و سۆقئەۋە گۆردراۋە، كە ھەركام لەمانە
 بەسەرھاتىكى دورودرىژى ھەيە و ئىستا ناچىنە سەريان. باسى ئەۋەيش ناكەين
 كە بولشەۋىكەكان لەسەر كەلاۋەكانى موساۋاتىيەكانى ئاژمارى و داشناكەكانى
 ئەرمەنستان، ئىمپراتۇرىيەتى پووسىياۋ كۆمارى ئەرمەنستان و ئازەربايجان
 دروست كرد، پاش ئەۋەي زۆر گەلى ۋەك كوردو تاليش و تاتارو بەبى ئەۋەي
 مافىكىيان پى پەۋا بىينىرى، ھەندى گەلى دىكەي بچووكىش بە نەتەۋە
 نىشتەمانەكەيانەۋە خزانە سەر ئەم كۆمارەۋ، كەۋتنە بەر شالۋى
 پەگەزپەرەستانەۋە تۈاندەۋە تەنگ پى ھەلچىن و دەرکردن. نەك ھەر ماف و
 قەۋارەيەكىيان پى پەۋا نەبىنرا، بەلكو مافىيان لە چۈرچىۋەي ئەم دەۋلەتەنەشدا بۇ
 مەسۇگەر نەكراۋ، ئازارو كارەساتى ئەم گەلانە پاش پووخانى ئىمپراتۇرىي
 سۆقئەيش زياتر بوون.

مېژۋونووسان و دەرگاكانى راگەياندى ئەم دوو نەتەۋە دەسەلاتدارە يا ئەم
 دوو كۆمارە، لە سەردەمى سۆقئەدا، بە شانۋىيە دەسەلاتدارانى پووس و
 سۆقئەتەندا ھەلدەدا، ۋىپراي سوپاسكردنىيان ۋەك پزگارگەر ناۋيان دەربردن كە
 لەژىر دەستى چەندىن سەدەي پاشايەتى ئىران و مەترسى توركىيە عوسمانى
 دەرمان ھىنانون. بەلام ئەمپۇ ھەردولاي ئەم دەۋلەتە (پووس و سۆقئە) بە
 تاۋانبار دەرمان، لەبەرئەۋەي خاكى ئەمىيان داۋە بە ئەۋەي دىكە. ئەرمەنيەكان
 دەسەلاتدارانى سۆقئە تاۋانبار دەكەن كە ناگۇرناقەرەباغ و ھەندى ناۋچەي دىكە
 كە دانىشتۋانى يا خاكى ئەرمەنيەكان بوو، داۋيانە يا خىستۋىيەنە سەر
 كۆمارى ئازەربايجان، يا ھەندى ناۋچەي دىكەيان داۋە بە كۆمارى گورجستان يان

تورکيا و خيانه تيان لىٰ کردوون و، ده لىٰن خاکی ئىمه يان داوه به خه لکی دیکه. نازهریه کانیش هه روا گه لیک ره خنه و ناره زایی خویان ناراسته ی سؤقیّت یا پووسیا ده کهن. بۆ وینه ده لىٰن: به دريژایی حه فقا سال نازهریایان (به تاييه ت نهوت) ی تالان کردوه و، ئهرمه نیه کان توانیيان به چه کی سؤقیّت پووسی ناگورناقه ره باغ له نازهریایان جیا بکه نه وه. به لام نه ئهرمه نی و نه به تاييه ت نازهری نالیٰن: به شیک له کۆماره کیان خاکی گه لانی دیکه یه و نه وانیش خاوه مافی خویان و به دريژایی میژوو له ناوچه که دا ژیاون و خزمه تی هه مه لایه نه ی ئه م کۆماره نیان کردوه و ده وری به رچاویان له ئاوه دانکرده وه و پیشکه و تن و پیگه یاندنی ئه م کۆماره دا هه بووه سهدان زاناو پووناکیرو هونه رمه ندو نووسه رو پیاوچاکیان هه بووه که خزمه تیان کردوه. بۆ وینه، نووسراوه کانی دوینی و ئه مپویان سه رژمیری کوردو تالیش و تاتار به نیوه چلیش به ده سه ته وه ناده ن، یا هه ر باسیان ناکهن، چونکه ئه گه ر بیّتوو باسی بکه ن، مانای وایه ئه و گه لانه کیشه یه کیان هه یه چاره سه ر نه کراوه.

هه ردوولا، بۆ خۆده ربازکردن له کیشه ی گه لانی کۆمارو ده ولّه ته که یان، دانیشتوانی ولاته که یان (ئیمه لیڤه ته نیا مه به ستمان ناگورناقه ره باغه) به سه ر موسلمان و ناموسلمان یا نازهری و ئهرمه نیدا دابه ش ده کهن و، هه یچ لایه کیان باسی دروستبوونی کوردستانی سوورو سه رژمیری کورده کان و، سه رچاوه میژوویه کانیش سه باره ت به کورد له م ناوچه یه دا ناکهن. دروستبوونی قه واره و ناسنامه یه کی کوردی یا به ریوه به ریّتییه کی کوردی که سنووره کانی دیاریکراو زۆربه ی هه ره زۆری دانیشتوانی کورد بووه ده سه لاتدارانی سؤقیّت دانیان پیدا ناوه، فاکتیکی میژوویه یه هه یچ لایه کیان ناتوانن خویانی لىٰ بدزنه وه، به لام به ئه نقه سه ت باسی ناکهن.

چاوخشان دنیك به میژووی ناگورناقه ره باغدا، ئه و راستییه ده سه لمیّنی که ئه م هه ریّمه هه یچ کاتیك و له هه یچ به یاریکدا سه ر به خاکی نازهریایان یا ئهرمینیا نه بووه، چونکه زۆرینه ی دانیشتوانی له هه یچ کام له و نه ته وانه پیک نه هاتبوو (با

لەوێ گەڕێن کە -وەك پێشتر باسمان کرد- چۆن دەسەڵاتدارانی ئازەری و ئێرمەنی پاشتر پەنابەر و ئاوارەو دانیشتوانی دیکەى خۆیان ئارە ئەوێ و لەوێ جێگیران کردن و قەوارەى دیمۆگرافى ئێویان تێک دا، چونکە ئەگەر ئەم ھەرمە ھەر لەسەر تادا، چ لە بارى دانیشتوان و چ بارى میژووییەو، سەر بە ئێرمینیا یا ئازەربایجان بوايە، دەستبەجێ و بەبێ چەندوچوون دەکەوتە سەر یەکیک لەو کۆمارانە، وەك ئاوجەو ھەرمەکانى دیکە کە پێشتر پێکەو کۆیان کردنەو ئەو کۆمارانەیان لى پێکھێنان. بۆیە بەلشەویکەکان دەیانزانى ئەم ھەرمە کێشەو شەپى لەسەر ساز دەبێ و کۆسپى گەورە بۆ سەقامگیرکردنى دەسەڵاتدارى سۆڤیەت لە ئاوجەکەدا دروست دەکات. لەلایەکی دیکەو، دەیانزانى کورد جگە لە ئازەرى و ئێرمەنى، سێھەم دانیشتوى ئاوجەکەيە. جگە لەویش بەلشەویکەکان نەیان دەوێست دلى ھەریەك لە ئازەرى و ئێرمەنى لە خۆیان پڕەنجین. ھەر بۆیە پڕیاریان دا ئەم ھەرمە واقیعیکی تایبەتى خۆى ھەبێ و دابەشیان نەکرد، چونکە جگە لە ئازەرى (لە ھەندى نووسراودا تاتار یا تورك ھاتوو) و ئێرمەنى و کوردی تێدا دەژى. لەبەر ئەو، پاشان پڕیاری دروستکردنى کوردستانى سووریان دا. ئەمە خۆى بیرھێنانەوێ ئێرمەنى و ئازەرى بوو کە جگە لەوان گەلانى دیکەى تێدا دەژین. ھەرەھا گەلێک گوندو ئاوجەو شارۆچکە دانیشتوانى تێکەلن و، جگە لە کوردو ئازەرى و ئێرمەنى، گەلانى دیکەى تێدا ژیاون و نەگونجاو دابەش بکړن.

لە ھەمووی گرتگرت، ھەوارگەو لەوێرگا دەولەمەندەکانى ئەم ھەرمەن کە بژىوى نەك ھەر دانیشتوانى ھەرمەکە، بەلکو ھى ئاوجەکانى دەورپشتیش بوون، بەدریژایى سەدان سال مۆلکی گشتى ئەو گەلانە بوون و نەشیاو دابەش بکړن، چونکە لەوانە بوو بە دابەشکردن سبەینى ئەو لایەنەى کە دەیدریتى، نەھیلی چى دى گەلانى دیکە ھاتوچۆى ئەوێ بکەن. بەکورتى، جیاکردنەوێ ناگۆرناقەرەباغ لە قەوارەى جیاوازدا زۆر شت دەگەینى و، دواتر بەسترایەو بە کۆمارى ئازەربایجانەو، کە پڕیارى بى بناغەو پوانەتى بوو، چونکە کۆمارەکانى ئازەربایجان و ئێرمەنستان و کۆمارى ئۆتۆنۆمى ناگۆرناقەرەباغ

ھەرسى سەر بە دامودەزگاۋ ياساۋ چوارچىۋەى يەككىتى سۆڧىت بوون. پاش داگىركردنى پشت قەققاس (قەرەباغ لە سالى ۱۸۰۵د) لەلايەن پووسياۋە، قەرەباغ لەگەل زەنگەزور (زەنگەزور ئەودەمە سەر بە "ئىرەقان"ى پارىزگاى ئەرمىنيا بوۋە، لە گۆڧىنكى دىكەدا پارىزگايەكى نوڧيان بەناۋى ئەلىزاقىتەپولەۋە دروست كردوۋە).

ناگورنا قەرەباغ، لە سەردەمى دەسلەتدارىتى سۆڧىتدا، بوو بە ناۋچە يا كانتۇنىكى ئازادو سەر بە ھىچ لايەكيان (ئازەربايجان و ئەرمەنىستان) نەبوو. كەچى ھەردوولا بە پشت بەستى بە ھەندى ېرىارى خۇيان لە ئاستى سەرۋەو خوارەۋەدا، ڤاگەياندن و نووسىنى چاپەمەنىەكانى ئەو سەردەمەيان (كە ھىچ كامىشيان لەلايەن دەسلەتدارانى ئاۋەند. واتە مۇسكۆ. ۋە لە ئاستى ڤەرلەمان و دەۋلەت و ڤارتەكەياندا پەسەند نەكراۋە) دەيانەۋى بىسەلمىنن قەرەباغ ھى ئەۋانە، بەلام ئەمانە نابنە بەلگەۋ دىكومىنت. تەننەت بەلگەۋى ئەۋتۇش ھەيە كە ھەردوولا بۇ سەلماندى بۇچوۋنەكانى خۇيان كەلكيان لى ۋەرگرتوۋە. بۇ ۋىنە، كۇبوۋنەۋە يا كۇنگرەى ئەرمەنىەكانى ناگۇرناقەرەباغ لە ئابى ۱۹۱۹د ېرىارى داۋە، بە لەبەرچاۋگرتنى بارۋۇخى ئالەبارى ناۋچەكە (شەڧى ناۋخۇ ڤاۋاننى ئەرمەنىەكان لەلايەن تورك و موساۋاتىەكانەۋە، دەست تىۋەردانى ئىنگلىز لە ناۋچەكەو...، ھەۋرامى) كە ھەر چەشەنە تىكەلچوۋنىكى تىدا دەبىتە ھۇى لەناۋچوۋنى خەل ك لە ھەموولايەك ۋ ھەموو نەتەۋەكان، ناگۇرناقەرەباغ بخرىتە ئاۋ چوارچىۋەى ئازەربايجان. بەلام لە ھەندى شوڧن و بەتايبەت نووسراۋى ئەرمەنىەكاندا، لە درىژەى ئەم ېرىارەدا ھاتوۋە كە بەشىۋەيەكى كاتى ېرىارىان داۋە بخرىتە سەر ئازەربايجان، تا بەلاداخستنى لە كۇنفراسى ئاشتىى ڤارىسدا. بەلام پاش (۹) مانگ كە ئەم كىشەيە لە كۇنفرانسى ڤارىسدا نەخرايە بىر باس، دىسانەۋە ئەرمەنىەكان ئەم ېرىارەيان ھەلۋەشاندهۋە ېرىارى لكاندنى ناگۇرناقەرەباغيان دا بە ئەرمەنىستانەۋە.

ئازەرىيەكان، بەتايبەت موساۋاتىەكان، ھەڧەشەى ھىنانى سوڧاي توركىيان كرد لە ئەرمەنىەكان. ئەودەمەيش توركەكان گەلىك ئازاۋەيان لە ناۋچەكەدا نابوۋەۋە

كەوتىۋىنە كۈشتىن و پاونانى ئىرمەنىەكان. جگە لەو، سولتانۇڭ كە بە پەگەز ئازەرىو پارىژكار يا حاكىمى ناگۇرناقەرەباغ بوو و لەلايەن پرىمى موساۋاتىيەكانەو دانراۋە، دەۋرىكى گلاۋى لە تەنگ پىھەلچىن و پاونان و چەوسانەۋى كوردو ئىرمەندا ديۋە. تەنەت ھەندى سەرچاۋە ئامازە بە كۈشتىنى ژمارەيەكى زۆرى ئىرمەنى سالى ۱۹۲۰ لە ناگۇرناقەرەباغ دەكەن. ئىمە پاشان تاۋانى موساۋاتىيەكان و بىنەمالەي سولتانۇڭ و داشناكەكان لە زمانى بوكشپانەۋە باس دەكەين.

لەو سەردەمەدا، بارودۇخى ناۋچەكەو دىنيا لە بەرژەۋەندى ئازەرىەكاندا بوو. موساۋاتىيەكان پەيوەندىيەكى نىزىكىان لەگەل توركيانو بەرىتانىادا ھەبۋە؛ توركييا ھاۋرەگەزى ئازەرو دژى ئىرمەنى و، ئىنگلىس لەبەر نەوت و شوپنى ستراتىژى ئازەربايجان و، مەبەستى ھەردولا جياكرىنەۋى ئازەربايجان و دەست پىرانەگەيشتىنى بەلشەۋىكەكان بەم كۆمارەو، كۆمەلە فاكترىكى دىكەش كە دواتر لە سەردەمى سۇڧىتدا ئامازەيان پىدەكەين، پاش سەقامگىر بوۋنى دەسەلاتى سۇڧىت لە ئازەربايجان، بەلشەۋىكەكان زياتر بايەخيان بەو فاكترانەي سەردەۋە دا. سەرنەجام بەلشەۋىكەكان بەكرەدەۋە بەفەرمى يا نافەرمى ناچار بوۋن لايەنى ئازەرى بگرن.

گەرچى مشتومرو ناكۇكىيەكى زۆر لە ئاستى سەركردەكانى قەفقاسى پارتى كۆمۇنىستى سۇڧىتدا لەسەر ئەم كىشەيە كەۋتەۋە (جگە لە پىكادان و كۈشتارى ئازەرى و ئىرمەنى)، كار گەيشتە نامەنۋوسىن بۇ لىنىن و ستالين و... لە مۇسكۋو، نەيانتۋانى كىشەكە چارەسەر بگەن و، ئەندامانى سەركردايەتتى كۆمىتەي ناۋەندى پارتى كۆمۇنىستى ھەرىمى قەفقاس (ۋەك نەرىمانۇڭ ئورجونىكەزەو ماخارادزەو ئازەرتيان و كىروڭ و فىگاتنىر مياسنىكۇڧيان) كە ئىرمەنى و ئازەرى و جورجى و... بوۋن، ھەرجارىك كە باسى ئەم كىشە ئالۆزەيان كىردۋە، نەگەيشتۋەنە ئەنجامىك. بۇيە ۋەزىرى كاروبارى ئەۋدەمەي سۇڧىت لە ۱۷ى ئەيلۋولى ۱۹۲۰دا بە داخۋازى لىنىن بەم چەشەنە لەسەر ئەم كىشەيە ۋەلامى داۋەتەۋە:

((ھىچ كەسى شتىك لە ئازەربايجانىەكان ناسىنىتەۋە، قەرەباغ بۇ خۇي كىشەي لەسەرەو، ئەو ھەرىمە ئىستا بەشىۋەيەكى كاتى لەلايەن ھىزەكانى

سۇقۇتتەۋە داڭىر كىراۋە، ئىمە بەشىۋەيەكى كاتىش نە دەيدەن بە ئەرەنەكان و نە بە ئازەربايجانىەكان. بەم چەشەنە ھىچ لايەكان لىمان زوپىر نابن. ھەر پىگەيەكى دىكە بۇ كىشەي ناگۇرناقەرەباغ ھەلبىزىردى، ئىمە بەدرۇ دەخاتەۋە. واتە چاۋپۇشى لە يەككىكان دەكەين، بە زىانى ئەۋى دىكەكان دەشكىتەۋە. مەن لەم بارەيەۋە لەگەل نوپنەرانى ئەرەنەيدا كە بۇ بەشدارىكردن لە ئىنترناسىۋنالى سىنەمدا ھاتوون. لەگەل ئەندامانى كۆمىتەي ناۋەندى پارتى كۆمۇنىستى ئەرەنستاندا كە ئىستا ھاتوونەتە ئىرە - واتە مۇسكۇ -، لەگەل ئالايۋ و كىروۋ و ھى دىكەدا زۆر دوۋام بىرلەرەكەي ئىمە تاقە پىگەيە. ئىمە نايدەن بە ھىچ كاميان. ئەگەر بىدەن دژى ئەۋ سىياسەتە ئاشتىخۋازىيە كە بانگەشەي بۇ دەكەين^(۱). ديارە سەركردايەتى سۇقۇتتەۋە كە ئەم بىرلارى داۋە، جگە لە فاكتەرە مېژۋىيەكان و پىژەي دانىشتۋان، فاكتەرى نەۋت و دەۋلەمەندى و شوپنى ستراتىژى ئازەربايجانى پەچاۋ كىردۈۋە، بەتايىبەت ھاسنۋورى لەگەل دەرياي كاسپى (خەزەر يا مازندەران) و ئىران و توركيادا كە دەكرى لەۋيۋە پەل بەاۋىژىتە ۋلاتانى پۇژەلەت، بەتايىبەت ئىران. ئەۋ سەركردايەتە لەۋدەمەدا سەرقالى ناردنەدەرەۋەي شۇرشى بەلشەۋىزىمى بوۋ بۇ ئىران و باكوورى ئىران، بە مەبەستى دەركردنى ئىنگىلىز لە ئىران كە كىشەيان لەپىگەي ئىرانەۋە بۇ بەلشەۋىكەكان نابۋەۋە. گاردى سىپى سەر بە پژىمى پىشۋوى پۈوسىياش لە ناۋچەكەۋ ئىراندا ھەبوۋ.

ھەر بۇيە ھەۋلىان دا، سەرەتا دەسەلەتى سۇقۇتتەۋە لە ئازەربايجان سەقامگىر بىكەن. ئەۋە بوۋ دەسەلەتى موساۋاتىەكان لە ئازەربايجان پىچىرايەۋە، ۱۹۲۰/۴/۲۳ دەسەلەتى سۇقۇتتەۋە لەۋى راگەيەنرا (بەلام دەسەلەتدارىتى سۇقۇتتەۋە لە ئەرەمىنيا ۱۹۲۰/۱۱/۲۹، واتە چەند مانگ پاش ئازەربايجان، دامەزرا). ئەمە كارىگەرى زۆر بوۋ كە ناگۇرناقەرەباغ لە بارى بەپىۋەبىردنەۋە سەر بە ئازەربايجان بى. ئەمە جگە لەۋەي كە خاك و دانىشتۋانى ئازەربايجان لە ئەرەنستان زىاتەرە،

(۱) ئەرشىفى كۆمىتەين (ر. س. خىد. نى)، فۇندى ۶۴، نوپىسى ۱، دىلاي ۱، ل ۸۵.

پاشتریش نزيكبوونەوہى بەلشەويكەكان و كەمالىيەكانى ھاپرەگەزى ئازەرىيەكان لە كيشەى ناگۆرناقەرەباغ، كاريگەرييەكى زۆرى ھەبوو بۆ پاشتر بەسترانى پەيمانى ستراتىژى و دۆستانە لەنيوان بەلشەويك و كەمالىيەكاندا. سۆڤىت بۆ زياتر نيشاندانى ئەو دۆستايەتتە بە كەمالىيەكان، لايەنى ئازەرىيەكانى گرت. سەريارى ئەو، كەمالىيەكان گوشاريان لەسەر بەلشەويكەكان ھەبوو كە ھەريمى ناگۆرناقەرەباغ نەدرىتە ئەرەمەنستان و سەر بە ئازەربايجان بى. پيشتر باسمان كرد چۆن بەلشەويكەكان (قارس و ئەردەھان)يان پيشكەشى كەمالىيەكان كرد.

لەلايەكى ديكەو، بەلشەويكەكان لەوباوەرەدا بوون كە نابى بيانوو بدرىتە دەستى ولاتانى پۆژھەلات و ئيسلامى (موساواتى و ئينگليزەكان) كە ئەوانە گەلانى ناموسولمانيان زۆر بەلاوہ گرنگترە لە موسلمان. واتە ئەو پرۇپاگەندەيەى كە موساواتىيەكان و درە سۆڤىتتەكان دەيانكرد، بەلشەويكەكان بۆ پووجەلكردنەوہى ئەو چەشنە پرۇپاگەندە، بەباشيان دەزانى جارى نەدرىتە ھىچ كاميان و دواتر بدرىتە ئازەربايجان. پاشانيش دەورى چارەنووسسازى ستالين وابوو دەنگى لەگەل ئەوانەدا بى كە دەيانويسىت ھەريمى قەرەباغ نەدرى بە ئەرەمەنستان، چونكە ھەندى ناوچەى گورجستانيش كە ستالين خۆى خەلكى ئەوى بوو، دانىشتوى ئەرەمنى زۆر بوو و ئەرەمەنيەكان داوايان دەكردو تائيستايش داواى دەكەن، بەلام لە سەردەمى ستاليندا نەيانوياروہ ئەم كيشەيە بە زەقى باس بكەن. ئەوہبوو ستالين لە كۆبوونەوہى كۆميتەى ناوہندى بىرۆى قەفقاسى پارتى كۆمونيستى پروسيادا (بەلشەويك ۱۹۲۱/۷/۵ دەنگى دا كە ناگۆرناقەرەباغ سەر بە ئازەربايجان بى^(۱)). ئازەرىيەكان ھەندى جار ھەپەشەيان دەكرد كە ئەگەر بىتوو ناگۆرناقەرەباغ بخريتە سەر ئەرەمەنستان، ئەوان پريگەكان دەپن و، بەتاييەت ناھيئەن سووتەمەنى بگاتە ئەرەمەنستان، چونكە ئابوورى ئەرەمەنستان و پەيوەندى ئەم ولاتە بەدەرەوہ لەپريگەى ئازەربايجانەوہ بووہ.

(۱) ئەرشيڤى كۆميتيەن (ر-س-خيد-نى)، قۇندى ۶۴، ئوپيسى ۱، ديلاى ۱، ۸۵ل.

بېريارى يەكجارى له ۱۹۲۳/۷/۷ دراو ناگورناقهرباغ خرايهوه سەر
 نازەربايجان. وەنەبى ئەم بېرياره پاست و پەوا بووبى، پېژەو پای دانىشتوان و
 فاكتەرە ميژوويى و جوگرافيهكانى تېدا لەبەرچاو گيرابن و، بەشيۆهيهكى ياسايى
 و دوروبينانە ئەم بېرياره درابى. ھەر ئەوھيش بوو كە پاش پووخانى سۆڤىت
 كارەساتىكى گەورەى بۇ دانىشتوانى كوردو نازەرى و ھى دىكەى ئى كەوتەو،
 ئەوانە ھەموو شتىكى خويان لەدەست داو دەركران و تائىستايىش لە ئوردوگاو
 دەرەدريدا دەرژين. شتىكى شاراوە نىيە كە يارمەتى ھەمەلايەنەى پووسيا بە
 ئەرمەنيەكان، بەتاييەت لە بوارى چەكدا، بوو بەھۆى ئەوھى كە ھەرىمى
 ناگورناقهرباغ لەلايەن ئەرمەنيەكانەو داگيرېكرى و، دانىشتوانى نائەرمەنى
 ئەوئى كە ژمارەيهكى زۆريان كورد بوون دەرېكرىن. بەو، كورد بۇ ھەتاهەتايە لە
 نىشتمانى باوباپىرى خۆى ھەلکەندرا. ئەگەر يارمەتى پووسيا نەبوايە،
 ئەرمەنيەكان ئەو توانايەيان نەبوو. بەلام پووسيا بۆچى ئەوھى كرد؟
 وەلامدانەوھى ئەم پرسیارە سەخت نىيە. نزيكبوونەوھى نازەربايجان، پاش
 پووخانى سۆڤىت لە پۆژئاواو توركياو، بەتاييەت ھاتنى كۆمپانيا نەوتیەكانيان
 بۇ ئەم ولاتەو تەنگ پىھەلچىنى كۆمپانيا نەوتیەكانى پووسياو كۆمپانياكانى
 دىكەيان و، بەگشتى نەھىشتنى بەرژەوندە ھەمەلايەنەكانى پووسيا لەم ولاتەداو،
 وتوويژ و نزيكبوونەوھى نازەربايجان لە پەيمانى ناتو پاكىشترانى بۆرى نەوتى
 نازەربايجان لە دەرەوھى سنوورەكانى پووسياو بۇ بازارەكانى دنياو، گەلىك ھۆى
 دىكە كە بابەتى باسەكەمان نين، لەو ھۆيە ديارانەن. پووسيا بەم چەشنە سزای
 نازەربايجانى داو، بەپىچەوانەو پەيمانى لەشكرى و ستراتيجى و دۆستايەتى
 لەگەل ئەرمەنستان و ئيرانيشدا بەست، لەترسى ئەوھى كە ھەندى دنگوباس لە
 نازەربايجان سەبارەت بە يەكگرتنەوھى ھەردوو نازەربايجان ھەبوو و نازەربايجان
 لە پۆژئاوا نزيك بوو.

توركيا، ئەم كۆمارە ئىسلامىيە، پىوھەندى نەژادى و ئاينى ھاويەشى لەگەل
 نازەربايجاندا خستە لاوھ ھەموو چەشنە يارمەتییەكى ئەرمەنستانى دا. ھەولى

دوو دهلەتی هاوسى نازەربايجان و ئەرمەنستان، بۇ چارەسەركردنى كيشەى ناگۇرناقەرەباغ بە ناوبژيوانى ولاتانى ديكە، بەتايبەت ولاتانى ئەوروپايى، بە ئەنجام نەگەيشت و، ئەرمەنيەكانى قەرەباغ سەربەخۇيى ئەم ھەريەيان لە ۱۹۹۱د، وەك دهلەتلىكى سەربەخۇي خاوەن ئالو نيشانەو سروودى نيشتمانى و ياساى بنچينەيى و دامودەزگاي دهلەتى خۇي راگەياندا، گەرچى تائىستا جگە لە ئەرمينيا هېچ ولاتىكى ديكە دانى پيدا نەناو. ئەوانە پىفراندومىكى (رپرسى گشتى) پوالەتتيان لەناو دانىشتوانى ئەرمەنيادا كرد، لەكاتىكدا زۆربەى دانىشتوانى ئەوى، بە كوردو نازەرى و گەلانى ديكەو، لەوى دەرکرايون و، بگرە تەواوى دانىشتوانى ئەرمەنى ئەويش لەوى نەبون. ئەنجامەكەى كە لە دەزگاکانى راگەياندى ئەرمەنى و پروسيدا بلۆكرایەو، گوايە ۹۵٪ ى دانىشتوانى ئەوى ئەرمەنى و ۱۰۸۶۱۵ كەس دەنگيان داو و ۹۹،۸۹٪ ى دەنگدەران لەگەل سەربەخۇيى ئەم ھەريەدان^(۳). ئەم سەرزىمىريە بە هېچ شيوەيەك لەگەل سەرزىمىريەكانى ھەموو نەتەوہكانى سەردەمى سؤقيتتى ناگورناقەرەباغدا يەك ناگريتەو. واتە ۱۰۸۶۱۵ كەسى ئەرمەنى كە مافى دەنگدانيان ھەبو، لەوى نەژيان. جگە لەو، پىفراندوم بەبى دانىشتوانى ديكەى ئەم ھەريە پاش دەرکردنيان، بەرپۆە چوو. ئەرمەنيەكان بۇ ئەوى خۇيان بەرامبەر بە كۆمەلگەى نيونەتەويى تاوانبار نەكەن، ئەم ھەريەيان وەك دهلەتلىكى سەربەخۇ راگەياندا، بۇ ئەوى كۆمارى ئەرمەنستان تاوانبار نەكرى بەوى گوايە ئەم كۆمارە دەستى لە داگيركەنيادا نەبوو سەيىنى لىي بپيچریتەو (گەرچى ژمارەيەكيش لەگەل ئەویدا بوون كە ناگۇرناقەرەباغ بلكيئىرى بە ئەرمەنستانەو). زۆربەى چەكدارو كاربەدەستى ناگۇرناقەرەباغ خەلكى ئەرمەنستان بوون، نەك ئەرمەنى ناگۇرناقەرەباغ.

ئەرمەنيەكان بەلىنى زۆريان بە كوردەكان (ى ئەرمەنستان)دا كە پاش نازادکردنى ناگۇرناقەرەباغ، كوردستانى سوور سەرلەنوى دادەمەزىننەو، بۇ

(۳) لە بەياننامەى ئەنجامى پىفراندومى ناگۇرناقەرەباغ، كانوونى يەكەمى ۱۹۹۱.

ئەۋەى كوردە ئىزدىەكانىش بەشدارى ئەو شەپە مالىورانكەرە بكن و، ژمارەيەكى
زۆريان بكوژى و برىندار ببى. بەلام يەك كورد نەيوپرا بگەپتەۋە ئەۋى و باسى
كوردستانى سوور بكات^(۴). لەلايەكى دىكەۋە، دەسەلاتدارانى ئەرمەنى
ناگورناقەرباغ لە بانگەوازو ياساى بنچينەيياندا بۆ فريودانى كۆمەنگەى
نيونەتەۋەيى، گەرانتى مافى گەلانى نائەرمەنى ئەۋى و ھەروەھا مافى مروۋە و
ياسا نيونەتەۋەيىيەكان دەكەن. بەپشت بەستن بە ياساى بنچينەيى يەكىتى
سوۋقيت و ياساى نيونەتەۋەيى مافى چارەى خۆنوسىنى خۆيان و دەرچوون لە
چوارچىۋەى ولاتىكى دىكە رادەگەيەنن.

(۴) وتارىكم لەم بارەيەۋە نووسىۋە.

شۋىنى نىشتە جىي كورد

- لە ئەرەنستان

ناوچەكانى ئالاران، ئارتاشات، ئارتى، قىدىن، باسارگىچار، دىليجان، كوتائىس، تالين، ئەچمىادىزىن، شائومىيان، ناوچەي ئاپاران، ئەكتىمىريان و شارى ئىرەقان.

(كوردە سوننىيەكانى ئەرەنستان لە ناوچەكانى باسارگىچار، ئارتاشات ژياون)

كوردى پشت قەققاس لە سەدەي ۱۹-مەوە تا سەرەتاي سەدەي بىستەم

۱. كوردى ناوچەي ئاپاردان لە گوندو شارۆچكەكانى ئالاگىز، گونداخسان

(قونداخسان) جارجارىس، كوربولاخ، پامپى كوردى، كوروبوگان، جاموشلوى

بچوك، مىراك سەنگار (سەنگىيار)، چوبان ماز كەخىل و ھوزەكانى، مەمەدى

پوژكى، سىپىكى بىلا (بىئىلا).

۲. كوردى ناوچەي باسارگىچار لە گوندەكانى گەيسو (غەيسو)، كەيا باشى،

كوربولاخ كەير (كەير) كە ھۆزۇ خىلەكانى باشكى، كەرالى، شاقلىكى.

۳. كوردى ناوچەي دىليجان، لە گوندەكانى گولەقىنو، سىمىنوفكا زۆربەيان لە

ھۆزى جەلالين.

۴. كوردى ناوچەي ئوكتەمىيرن لە گوندەكانى ئايگىشات، ئايكەقان،

مەرگەشات سۆفىتەكان كە ھۆزۇ خىلەكانى پوموشى و شەركى تىدا دەژين.

۵. ناوچەي تالين لە گوندو شارۆچكەكانى ئاكسكو، بايسىز، گلتو(گىلتو)،

دىيان زاقىستان، كەلاش بەگ، كەلاخ تالا، كىشل ئامار، كانارلاگ، كانارخاچ،

كامىرگوخ، سادون چى، سايرانس، سىچانلو (ئافقونا)، سوريك تەليك (تەلەك) كە

ھۆزۇ خىلەكانى زوكورى، ئورتولوو، پەشى، پوژكى، سىپىكى، حەسەنى لەوین.

۶. ناوچه‌ی شائومپان (تا ۱۹۶۶ ناوی زهنگی باسارو پيش ئه‌وه‌يش ناوی ناوچه ئارتاشات بووه) نه‌چيرلوی سه‌روخوار كه هۆزو خيلكانی بروکی.
۷. ناوچه‌ی ئه‌چمياڊزين له گونده‌كاني ئايارلو، كوروکيند (کيوروكيند) كه هۆزو خيله‌كاني شهرکی، ديغنا تياندا ده‌ژين.

- له ئازەربايجان

- له ناوچه‌كاني زهنگيلان، كه‌لباجار، قوباتلی، لاجين، ئيسماعيل له سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مه‌وه تا سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بيستم
۱. له ناوچه‌ی زهنگيلان.
۲. ناوچه‌ی كه‌لباجار له گوندو شارۆچكه‌كاني ئاخجه‌کند، زه‌يليك، ئورجلو، سويوخ بولاغ شورتانی سه‌رو شورتانی خواروو.
۳. ناوچه قوباتلی له گونده‌كاني زيلانلی، كورت ماخروزلو، ميرزاك و يردی مه‌لای سه‌روو (مولوی سه‌روو) مه‌لای خوارو، سيلالی (جه‌لالی).
۴. ناوچه‌ی لاجين له گوندو شارۆچكه‌كاني ئاخ بولاخ، ئاخجه‌کند، بوزلو، زيرتی قه‌لاجه، كه‌مالی، قه‌ره‌کشيش، قه‌ره‌قشلاق، لاجين، مين کيند، ميرک چيراكلی، شه‌يلانلی.

- له گازاخستان

له هه‌ريمی ئالماتا.

- له تورکمه‌نستان (ئه‌يوه‌ردی)

- له عه‌شق ئاباد، ماری و گوئيك ته‌په، كاناخکين (له گونده‌كاني باقير"باگير"و فيروزه، چولين، گه‌رماب ... هتد) هه‌روه‌ها له ناوچه‌كاني تورکمه‌ن-کالين، بارمه‌عه‌لی (له کورده‌كاني خاننشيني ده‌ره‌گه‌ز، قه‌لات، پودکان، کوچان و بجنوردن).
- کوردي ناوچه‌كاني ماری، بارامه‌عه‌لی له ناوچه‌كاني پری کوپتيداغ له سالانی ۳۰ ی سه‌ده‌ی بيستمه‌وه هاتوون. هه‌روه‌ها له تاشائوز، چوارجوو، حه‌سارقه‌لا، کورين و ميخه‌نلی ده‌ژين.

بەپېنى نووسىنى مەمەدنازاروڭ. ئاكا لە نامەى دكتوراكاى "كوردەكانى توركمەنىيا"دا كە سالى ۱۹۶۴ نووسىويە، ژمارەى كوردى توركمەنىستان ۷-۸ ھەزارە، بەلام بەپېنى سەرژمىرى ۱۹۲۶ ژمارەى كوردى ئەم ولاتە ۲۳۰۸ كەسە (واتە پاش نىكەى سى سال ژمارەيان نەك تەنيا زيادى نەكردووە، بەلكو كەميش بوو تەو، ھەورامى). نووسەر دەلى: ئەم جياوازىيە لەبەر ئەو يە كە ۱۹۳۰ بەشيك لە كوردەكانى توركمەنىستان كۆچبارى ئىران بوون (ھۆكەيشى ديارە. ئەگەر ژيانىان باش بوايوە مافيان پارىزراو بوايوە، كۆچبار نەدەبوون و، ژيان و چەوسانەووە تەنگ پىھەلچىنى كوردەكانى توركمەنىستان لە ژيانى كوردى ئازەربايجان و ئەرمەنىستان و جۇرجيا جياواز نەبوە، ھەورامى). ھەروەھا نووسەر دەلى: ژمارەى كوردەكانى توركمەنىستان زۆر لەوە زياترە كە لە سەرژمىرى رەسمىيەكاندا ھاتووە. ژمارەيەكى زۆر لەوانە لە پاسپۇرتدا بە توركمەن و ئىرانى (فارس) و ئازەربايجانى نووسراون^(۵).

مىژووى كوردەكانى توركمەنىستان لەگەل كوردى خۆراساندا ھاوبەشە؛ بەشيك لەوانە بەھوى دانانى سنوورى نوئى پروسىا و ئىرانەو، خزانە ناو چوارچىوہى ئىمپراتورى پروسىاوە، بەشيكى تريان بە ھوى سياسى و ئەنجامى شكستى راپەرپنەكانى كوردى خۆراسانەو لەترسى دەسەلاتدارانى ئىران، بەتايبەت لە كۆتايى سەدەى ۱۹ و سەرەتاي سەدەى بىستەمەو پەروازەى ناو خاكى پروسىا يا يەكپىتى سۆڧىت بوون.

- لە جۇرجيا (گورجستان)

زۆربەيان ئىستا لە شارى بتلىس (پايتەخەتى جۇرجيا) جىگىرن و، پىش گواستەوہيان لە ۱۹۴۴دا كوردەكانى جۇرجيا لە ناوچەكانى باشوورى جۇرجيادا كە ھاوسنوورى توركيان، واتە ناوچەكانى ئاخالتىسخ (مىسخيتى) - (جەواختى)، ئادىگى، ئەسپىندزە، ئاكا كەلاك، بورچالين و لە گوندەكانى خويان منيادزە،

مەمەدنازاروڭ. ئا، كوردەكانى توركمەنىيا (ئىتتورىفات)، ۱۹۶۴، ۷.ل. ^(۵)

بوستاوی، تسکالیتبالا، ناکه لاکفی، تسوند... هتد. به پیی سەرچاوهکان، کورده
 موسلمانە سوننیەکان (جگە لە ئیزدیەکان) لە ۲۲ گوندی میسخیتیدا دەژین.
 شوینی نیشتهجیی کوردان لە قرقیزستان لە ناوچهی ئوش، تالاس، جەلال
 ئاباد و فرونزە شوینی نیشتهجیی کوردان لە ئۆزبەکستان هەریمی تاشکەنت،
 سەمەرقەند، فیرگانە، بوخارا، کاشکادەرین (لە حەوت هەریم و ۴۳ ناوچه
 جیگیرکراون.

دیاره ئیوه و هاوڕیکانتان لە بیرویی سیاسی حیزب، پێبازیکی راستتان
 گرتووه بهرو ئەم ئەرکه بهتهواوی و بهبی خوینرشتن و ئاشتیا نهجیبهجی دهکن
 ئیوه لە ئۆکرانیا و تتان: ((مسۆگهرکرنی مافی نهتهوهکان لە شیوهی
 جۆراوجۆرهوه بگره تا دروستکردنی ناوچه و هەریم یا شوورای نهتهوهیی نوی
 دیتە دی)).

كوردستان و كورد

له فهرهنگ و ئينسكلۆپېديه كانى رووسى = سۆفیتیدا

- فهرهنگى ئينسكلۆپېدىيى، بەرگى ۱۷، چاپى رووسى ۱۸۹۶، ل ۷۰-۶۹:

كوردستان، بەناو لەژێر دەسەلاتى توركيای عوسمانى و پېرسىا (ئێران)دايه. نه دهربارى عوسمانى و نه ئێران ئەوەندە هيژو توانايان نهبوو كه بتوانن تهواوى ئەم ولاته بخهنه ژيڕ دەستى خويان و ملکهچ و فهريمانبەريى بکهن. کاتيک ئێران تهسليمى عەزەبهكان بوو، كوردهكان نامادهنەبوون فهريمانبەردارى خەليفەكان بن و، هەميشه مايەى ژانەسەر و ناارامى بوون بۆيان. ميژووى عەزەبهكان زۆر جار باسى لەشکرکێشيان بۆ سەر كوردستان و تهسليم بوونى دانىشتوانى سەرکەشى دهکات. سەلاحەددىنى كورد سەدهى دوازههم بنەمالەى حوکمدارى بەناوبانگى ئەيووبىيەكانى دروست کرد كه كوردستانيش دهکەوته چوارچێوهى ئيمپراتورىيەکەيهوه.

- فهرهنگى ئينسكلۆپېدىيى، بەرگى ۳۶، چاپى رووسى سالى ۱۹۱۴، مۆسكۆ، ل ۲۲۱-۲۱۹:

كوردستان واتە ولاتى كوردان، شوێنەواریكى شاخاوییهو دهکەويته ئاسياوهو بهشیكى له چوارچێوه ئاسيايیهکەى تورکيادايه كه ئەم ویلايه تانە دهگرێتهوه: دياربەكر، بتلیس، مەعمورەت ئەلەعەزیز (معمورة العزیز) و وان و، له بهشهکەى ئێرانى-هەريمهكانى ئەردهلان و ئازەربايجان و بهشیكى چياکانى تاور (تۆرۆس) (دياره زاگروسة، هەورامى) و دهگاته زەنجیره چياکانى ئەرمينيا تا کۆتايى زەنجیره چياکانى پوژئاواى ئێران دهگرێتهوه. بهشیك له دانىشتوانى كوردستانى ئێران (كورده كۆچەرەكان) زستانى خويان لەناو خاكى تورکيا دهبنه سەر. گرنهترین شارى كوردستانى ئێران سنه (سەنەندەج)ه كه دهکەويته

باکووری-پۆژئاواى ھەمەدان. کوردەکان ھەروەھا بە تیکەلێ لەگەڵ گەلانی دیکەدا لە ناوچەکانی پووسیاو ئێران و تورکیايشدا دەژین.

کوردەکان لە پووسیدا لە ناوچەکانی قارس پارێزگا (گوبڕنی)کانی (ئەلیزاوێتەپول و ئیرەقەن)دا دەژین. ھەروەھا ژمارەیهك کوردیش لە ناحیەى ئاخالتسیخ و پارێزگای تفلیس دەژین. ئەوان لە تەواوی ئەم شوێنانەدا ھەموو پێکەوھە لەیەك شوێن ناژین، وەك دوورگەى بچووك بچووك و لە گەلانی دیکە زیاترن. بەلام لە ھیچ ناحیەیهك یا ناوچەیهكدا زۆریەى ھەرەزۆرى دانیشتوان پێك ناھێنن. لە تورکیا ئەوانە لە ویلايەتەکانی ئەرزەروم و خاریبووت و دیاربەکرو وان و بتلیس و ئالپ و مووسل و، لە ئێران دەتوانین بڵێین كە نزیکەى تەواوی پۆژئاواى ئەم وڵاتە لە گۆلى ورمیوه بەرھە باشووری پۆژھەلاتی کرماشان و، بگرە زیاتریش بەرھە باشوور. لە تورکیا و ئێران لەناو دانیشتوانی کورددا ژمارەیهکی بەرچاو لە ئەرمەن و ئاسووری خاچەپرست و تورک و عەرەب و فارس دەژین. ژمارەى دانیشتوانی کورد لە چوارچێوەى پووسیدا، بەپێى سەرژمێرى ١٨٩٧، نزیکەى سەد ھەزار کەسە. کوردەکانی تورکیا و ئێران سەرژمێر نەکراون. ئەو سەرژمێریانەى كە لە ھەندى شوێن کراون و ژمارەى گشتى کوردەکان بە دوو ملیۆن و نیو تا سێ ملیۆن دەخەملێنێ، زۆر نزیککراوھە.

کوردەکان لە بارى ئاترۆپۆلۆژییەوھ خراپ لیکۆلینەوھیان لەسەر کراوھ. کوردەکان بەگشتى نزیک بە فارسەکان و قزڤەش و چاوەرەش، بالایان لە مامناوھندى (١، ٦٨٤سم) زیاترە. چوارشانەو مێشك ئەستور (ئیندیكسى سەریان ٢٩، ٧٨). لەبارى زمانەوھ ئەوانە سەر بە زمانە ئێرانیەکان، زمانەکیان چەند زاراوھى ھەیە كە تایبەتەمەندییەکیان نییە، بەلام لەیەكەوھ دوورن.

لەبارى دینییهوھ، زۆریەى ھەرەزۆرى کوردەکان موسڵمانى سوننێن و کەمایەتییهکیان قزلباش و ئیزدین. زانیاریەکانى دینی قزلباشى تیکەلێیەکی سەرسوڕھێنەو لە ئیسلام و مەسیحییەت پێك ھاتووە. کوردە قزلباشەکان لە چەند شوێنى جیاوازیەكدا دەژین، لە باکوور - پۆژئاوا لەنیوان ئەرزنجان و خاریبووت و

لەسەر سنووری تورکیا- ئێران لە چیاکانی زاگروسی دەژین. ئیزیدیەکان لەناو سنوورەکانی پووسیای شونینکی دیکە دەورووبەری مووسل و چیاکانی سنجارد دەژین. زۆربەى کوردەکان تانیستا ژیاى کۆچەرى خۆیان پاراستوو و زیاتر خەریکی ئاژەلدارین، بەشیکی کەمیشیان کە جیگیرن و کۆچەر نین، خەریکی کشتوکال و پیشەسازین. کوردەکانی تورکیا و ئێران تارادەییەکی زۆر سەرپەخۆیی خۆیان پاراستوو و بەشیوەی ھۆز و خێل (عەشیرەت) سەرپەخۆ دەژین و، لەلایەن شیخ و ئاغاکانیانەوە بەرپۆوە دەچن و دەسەلاتی دەولەتانی تورکیا و ئێران بەسەریانەو و زۆر لاوازە.

ئەوانە بۆ دەسەلاتدارانی تورک، هیچ کاتی کێشەى زۆریان پێک نەھێناوە. لەلایەکی دیکەو، پەرش و بلاوی و لەیەکدا پرانی ھۆز و خێلەکانی کورد (لەناو تورکیا زیاتر لە ۳۰۰ سئ سەد ھۆز و خێل) و ھەستی لاوازی نەتەواییان، بوونەتە کۆسپی بەردەم یەگەرتنی پاپەڕینی کوردەکان دژی تورکیا. جگە لەو، دەولەتی تورکیا توانی کەلک لە دوژمنایەتی کورد و ئەرمن و ھەریگری و کوردەکان دژی ئەرمن ھان بدات. کوردەکان لە سەردەمی عەبدولحەمیددا دەوریان لە سەرکوتکردن و جێبەجێکردنی کوشتارە خۆیناویەکی ئەرمنەکاندا بینی.

- ئینسکلۆپیدیای میژویی سوڤیت، بەرگی ھەشتەم، مۆسکو، ۱۹۶۵، ل ۳۱۱-۳۱۰:

کوردەکان لەکاتی خەلیفەکانی عەرەبدا دینی ئیسلامیان وەرگرت و عەرەبەکان لە بەشیکی زۆری کوردستاندا جیگیر بوون و دەستیان بە بەعەرەبکردنی دانیشتوانی کورد کرد. ئەم پرۆسەییەش (تواندەو) لە سەردەمی سەلجوقیەکان (سەدەکانی ۱۱-۱۲)یشدا ھەر بەردەوام بوو. لە سەرەتای سەدەی ۱۹و (بەپێی پەیمانەکانی گولستان سالی ۱۸۱۲ و تورکمانچای ۱۸۲۸، بەشیکی کوردستان کەوتە سەر خاکی پووسیای).

به ختياريه كان له فهرهنگ و ئينسكلوپيديه كانى رووسيدا

- فهرهنگى ئينسكلوپيدىيى، بەرگى ۳، چاپى رووسى ۱۸۹۱، ل ۲۱۴:

به ختياريه كان ئو ھۆزو خىلانەن كه ژمارەيان دەگاتە ۱/۲ مليون كەس و له پوژئاواى ئيران له دولەكانى پوژھەلاتى ھەريىمى لوپستان و خوزستان دەژين. بنەچەو پەچەلەكى بەشيكيان له فارس و بەشيكيشيان له كوردەكانە، بەلام بەرپادەى يەكەم ئيحتمالى ئوھ زۆرتەرە كه به ختياريه كان زياتر له ھۆزە لوپەكانى خرمى كوردەكان پىك ھاتين.

به ختياريه كان موسلمانن و به زاراوہكانى كوردى دەدوين و، به وتەى پىچ ئوانە كوردى ھەرە پەسەنن (خوين پاكترينى كوردن). به ختياريه كان بەھينزو بەقەلاقەت، گەنم پەنگ و قژرەشن، به نيوچاوان و بەرزى پشت مل(گەردن) له فارسەكان جيا دەكرينەوھ. به ختياريه كان گەليكى سەرکەش و جەنگاوەرن، زۆرجار كاروانە بازەرگانىھەكان تالان دەكەن. بەلام ميواندارييه نازادو كراوہكەيان زۆر لەو ميواندارييه دروزنانەو نەينىھەكانى فارسەكان جياوازە. له پوژئاواى ئەسفەھانەوھ زەنجيرە چياكانى به ختيارى كه بەرزترينيان عەلى جوگە(؟)و بەرزايىھەكى ۶۳۶۷ مەترەو به لەو پەگە بەرزو تەنگەبەرەكانىانەوھ به باشتريين لەو پەگەكانى ئيران دەژميردريين.

- فهرهنگى ئينسكلوپيدىيى نو، بەرگى ۵، ل ۴۶۱:

به ختياريه كان ھۆزو خيلى كۆچەرى پوژئاواى ئيران و، له دولەكانى پوژھەلاتى ھەريمەكانى لوپستان و خوزستان دەژين. بنەچەو پەچەلەكى ھەنديكيان فارس و،

ھەندىكىشىيان كوردە. ژمارەيان دەگاتە ۳۰ سى ھەزار بىنەمالە، زۆربەيان
 موخەمەدىن (موسلمان)، بە زاراۋەى كوردى دەدوین. ئەوانە بۇ سى ھۆزى مەزىن
 دابەش دەكرېن، پاشان ئەوانىش دەبنە خىل و تايغەو بىنەمالەو بەستراۋنەتەو بە
 دەۋلەتى ئىرانەو. بەختىارىەكان لەلایەن سەركردەكانىانەو بەپىۋەدەبىرىن،
 ھاۋىنان كۆچ دەكەن و بە زىستانانىش لە دۇل و گوندو ھۆبە و ئەشكەوتەكان (بە
 بىست تا سى مال) دەژىن. ھۆزىكى بەختىارى بەناۋى جامىكى تووتنەوانن و،
 تەواۋى تووتنى ھەرىمى خوزستان مسۆگەر دەكەن. بەختىارىەكان گەلىكى
 جەنگاۋەرن، بەلام مىۋاندارن. پىشان ھىزى سۈارەى تايبەتیان لە بەختىارىەكان
 پىك دەھىنا. ئىستا ئەوانە چالاكىيەكى زۆریان لە بزۈوتنەۋەى مەشرووتەدا ھەيەو
 دژى محەمەدەلى شا راپەرپىون. ھۆزەكانى ھەزارەى پۇژئاۋى ئەفغانستان كە بە
 رەچەلەك مەغۇلن، ھەلگىرى ناۋى بەختىارىن (خۆيان بە بەختىارى دەزانن).

كورد له سەرژمىريه كاندا

شوپيڤ. مى دهنووسى: ژماره ۱ كوردەكانى ئەرمەنىستان (هەريمى ئىرهقان) له سەرەتاي سەدەى ۱۹دا دە ھەزارو ھەوتسەدو ھەشتاوھەشت كەس بوو^(۶). بەختاد زە. ى. ل. دهنووسى: له ۱۸۸۶دا، ژماره ۱ كوردەكان له پارىژگا (هەريم) ئىرهقان ۳۶۰۵ بئەمالە بوو، زۆربەيان كۆچەر بوون^(۷). چەتويڤ. خ. م. بەپشت بەستن بە سەرچاوەكانى پروسى، دەلييت: ۱۹۰۳ له هەريمى ئىرهقان ۳۷۰۶۸ كورد ژيان، كە ۶۴۶۱ له ناوچەى ئەچمىادزين و ۱۵۱۵ كەس له سورمالين و ۳۹۶۲ كەس له ئەليكساندرەپول و ۱۱۴۹۳ له هەريمەكانى ئىرهقان و نەخچەوان و ۲۷،۴/يان نىشتەجى و ۷۲،۶/يان كۆچەر بوون. بۇ سەرەتاي سەدەى داھاتوو دەتوانين بليين ۳/۴ ى كوردى هەريمى ئىرهقان ژيانيان بە كۆچەرى دەگوزەريين^(۸). بۇ سەرەتاي يەكەمين جەنگى جيهانى دانىشتوانى كوردى هەريمى ئىرهقان ۴۰۱۵۹ (جگە له ئازەربايجان و گورجستانى ئەمپۇ، ھەورامى) كەس دەبن كە ۶۸،۵/يان كۆچەرى بوون و لەم شوينانەدا ژيانو:

۱. ناوچەى ئەليكساندرەپول (له ۱۲ گوند و شوين).
۲. ناوچەى شارئورادارال گيز (له ۳ گوند و شوين).
۳. ناوچەى ئەچمىادزين (له ۵۷ گوندو شوين).
۴. ناوچەى نەخچەوان (له ۵۷ گوندو شوين).
۵. ناوچەى نوڤار بايەزید (بائيزدى نوئ) (له ۶ گوند يا شوين).

(۶) چەتويڤ. خ. م. كوردەكانى ئەرمەنىستانى سۆڤيتى ۱۹۲۰-۱۹۴۰، ئىرهقان، ۱۹۶۵، ل. ۱۲.

(۷) ھ. س، ل. ۲۰.

(۸) ھ. س، ل. ۲۴.

٦. ناوچەى سورمالين (له ٩٩ گوندو شوين).

٧. ناوچەى ئىرهقان (له ٣٥ گوندو شوين) كه سەرجهم له ٢١٣ گوندو شوين
ژياون^(٩).

كه چى وهك له سەرژمىريهكانى ديكهدا دهبين، ژمارەى كوردهكان پاش سەد
سال له ئەرمانستان زيادى نهکردوو، له زۆربهى ئەو گوندو شوینانەى
سەرەویدا هەر بهیهكجاری بنپکراون و، ناوی گوندەکانیشیان وهك لهسەرەو
ناماژەى پیکرا، له سەرەتای یهکهمین جهنگی جیهانیدا ١٥٩/٤٠ بووه^(١٠).

ژمارەى دانیشتوانى ئەرمانەى، بهپێى سەرژمىريهكانى سۆقیتی و ئەرمانەى، له
سەرەتای سەدهى بیستەمهوه تا کۆتایی ئەم سەدهیه، لانی کهم چوار ئەوەندە
زیادی کردوو، که دەبێ ژمارەى کوردیش هەر لەم ولاتە (ئەرمانستان)دا ئەوەندە
زیادی کردبایه، ئیستا لانی کهم ١٥٠ هەزار کورد لەم ولاتەدا بژیا. به هەمان
پێژە کوردی ئازەربایجان و گورجستان و تورکمەنستانیش، دەبێ شان بەشانی
ئەو گەلانیان کردبێ، گەرچی بابەتی لیکۆلینهوهکهى ئێمه لێرەدا
بهراوردکردنى ژمارەى کوردهكان لهگەڵ دانیشتوانى ئەوکۆمارانەدا نییه که کوردو
نیشتمانەکهیان بهسەردا دابەش کراوه. ئەمەش کاریکی گران نییه، چونکه
چەندین جار له یهکیتی سۆقیت سەرژمىری کراوه، دیارە ژمارەى ئەو کۆمار و
گەلانی چەند زیادیان کردوو بوچی ژمارەى کوردهکانیان کهم نووسیوه؟ وهلامی
ئەمە زەحمەت نییه. کورد بهدریژیی دوو سەده، له سەردهمی چ پووسیاو چ
سۆقیتدا، له ولاتەکهى خۆى دەرکراوه تویندراوهتهوه و قەوارەى نهبووه. واتە
گەلیک ناسنامەى نەبێ و حاشای لی کرابێ، ژمارەى به کهم نووسراوه به دوو

(٩) ه. س، ٢٧.

(١٠) ئەرمانیهكان و هەندى له بهکرینگیراوه بهناو کوردناسهكانى کورد دهنووسن: پاش
یهکهمین جهنگى جیهانى ژماریهكى زۆر کوردی تورکیا پهنايان بۆ ئەرمنیا بردوو.
بهقهسى ئەوانه بێ، دەبێ کورد چەند ئەوەندە زیادی کردبێ، کهچی له ماوهى چەند سالدا
نزیکەى سێ ئەوەندە کهمیان کردوو.

نەتەۋەى جىياۋازى كوردو ئىزدى، موسلمان و ناموسلمان، كۆچەرىۋ نىشتەجى، پەنابەرو ئاپەنابەر، بە دابەشكراۋى (كوردى ئەرەنستان و ئازەربايجان و جۇرجيا)و، سەرئەنجام بە كوردى پووسيا يا پشت قەفقاس يا كوردى سۆڧىتى نووسراۋە، يا بەپىي خىل و ھۆز، يا ھەندى جار نووسراۋە كوردى سەر بە تورىكا يا ئىران، يا لە بارى چىنايەتى و كۆمەلەيەتى و زاراۋەيى... بە جياجيا و تارو لىكۆلىنەۋەيان لەسەر ئامادە كراۋە؛ بەبى ئەۋەى پىششىنەى مىژۋىيان پوون بىرئەۋە، ۋەك كىشەيەكى سىياسى، مەۋقايەتى، جۇگرافىيى مامەلەى لەگەلدا بىرى، بەتايبەت پاش ئەۋەى لە سەردەمى ستالىندا بەزۇر بۇ كازاخستان و سىبىريا و ئاسىياى ئاۋەرپاست گواستراۋە. ئىتر باسى پىژدى كوردى ئەو كۆمارانە كراۋە. ئەمانە ھەموۋى بۇ يەك مەبەست بوۋە: كىشەيەك نەبۋە بەناۋى كىشەى كوردى پووسيا يا سۆڧىت يا ئەو كۆمارانەى كە كوردىان بەسەردا دابەش كراۋە. واتە كورد ۋەك ژمارەيەكى كەم يا ۋەك كەمەنەتەۋە لەو كۆمارانەدا، بەبى ھىچ شىتىكى ھاۋبەش كىشەيەكىان نەبۋە لەيەكتەر دابراۋن. دەسەلاتدارانى پووس و سۆڧىت و كۆمارەكانى دىكە ھەنگاۋىكى ئەۋتۇيان بۇ يەكخستەۋە و ئاساندنى ئەم گەلە ھەژارە نەناۋە. ئاۋەندىكى لىكۆلىنەۋەى مىژۋىي، كۆمەلەيەتى، ئابوۋرى، كولتوۋرى... يان بۇ پىك نەھىناۋن. ھەرچەندە ئەرشىقەكانى كۆمارى ئەرمىنيا و ئازەربايجان تائىستايىش بۇ غەيرە ئەرمەنى و غەيرە ئازەرى، بەتايبەت بۇ لىكۆلىنەۋەى كوردى داخراۋن. بەلام ھەندىك بەلگە لەمەولا پاستەۋخۇۋ ئاپاستەۋخۇۋ پەردە لەسەر گەلىك تاۋانى دەسەلاتدارانى ئەرمەنى بەدرىژايى سەدەكانى ۱۹ و ۲۰ بەرامبەر بە گەلى كورد لادەدەن.

گەرچى سىياسەتى پەرگەزپەرستانەيان، بەبى بەلگەۋ دىكۆمىنت لاي كوردانى ژىردەستى شاراۋە نىن. كوشتن و پاۋنانى كوردو دەست بەسەرداگرتنى زەۋى وزارى كوردو ھىنانى خەلكى ئەرمەن لە ولاتانى دىكەۋ جىگىركردنىان لە گوندو ئاۋچە كوردنشىنەكان، بەتايبەتى ئەۋانەى كە دەكەۋنە قەدپال يا داۋىنى چىاي ئاگرى (ئارات)و، دابەشكردنى كورد لە بارى ئولىيەۋە (زىيەۋە) بە كورد

(موسولمان) و (ئىزدى) و دەرىپەپاندنى كوردى موسلمان بۇ ئازەربايجان و ئىران و توركييا، سەرئەنجام بەئەرمەنى كردنيان و، بوارنەدانيان بە گەشەدان بە زمان و كولتوورى خۇيان و گۆپىنى ناوو نەتەوہ... سياسەتتىكى پۇژانەو ھەمىشەيى دەسەلاتدارانى ئەرمەن بووہ تا ئەمپۇيش ھەر پىرەوى دەكەن. چەتۇيغ، نووسەرى كىتیبى كوردەكانى ئەرمەنستانى سۇقۇتتى، سەرەپاي ھەندى پىنداهەلگوتن بە شانوبالى دەسەلاتدارانى سۇقۇتتى و ئەرمەنىدا (بەبى) ئەوہيش نەدەكرا كىتیبەكەي (بلاوبىتەوہ) ھەندى زانىارى و بەلگەى گرىنگمان بەدەستەوہ ئەدا. ديارە ھەولى زۆرى داوہ، تا ئەو جىگايەى كە بوارى پىندراوہ، بەلگە لە ئەرشیفەكانى ئەرمەنستان دەست بخات. جگە لەو بەلگەنەى كە ئاقىريانوۋ لەم بارەوہ لە كىتیبەكەيدا"كورد لە شەرەكانى پروسىادا لەگەل ئىران و توركيادا" ھىناونىوہو دەرى دەخەن كە ھەر بە داگىركردنى پشت قەفقاس لەلايەن پروسىاو دەسەلاتدارانى ئەرمەنى و ئازەرى و جۇرجى تەنگيان بە كورد ھەلچنىوہ. ئەرمەنى دەست پىشخەرى تىكدانى پىكەوہژيانى كوردو ئەرمەن بووہ، واتە ھەشتا تا سەد سال بەر لەوہى ئەرمەن لە توركييا بکەویتە بەر شالاۋى گرتن و كوشتن و پاونان. بەداخەوہ نووسەرە ئەرمەنىەكان زۆربەيان كورد بە بەشداری تاوانەكانى پۇڭمى توركييا دژى ئەرمەن لە شەپى جىھانى يەكەمەوہ دەزانن، كەچى باسى تاوانى دەسەلاتدارانى خۇيان بەرامبەر بە كوردەكانى ژىردەستيان ناكەن.

چەتۇيغ، بەپشت بەستن بە ئەرشیفى ناوہندى دەولەت مىژۋوى كۆمارى ئەرمەنستان دەنۋوسى"لە دىكابرى ۱۸۷۰ دەولەت، بەبى رەچاوكردنى ئەوہى كە زەوہەكانى دەشتى ئاراس زستانەھەوارى دانىشتوانى كوردن، بەكرى دەياندەن بە ژىنپال كاخەنۇقى سەرۋكى بەشى پۇستى ناوچەى قەفقاسو پىشنيار بە كوردەكان دەكات كۆچ بکەن بۇ زەوہە بىئاوہەكانى نىوان ئاراراتى بچووك و گەورە. بەلام كاتىك كوردەكان نامادەنابن بۇ ئەو شوینانە كۆچ بکەن، بەبى دەستوورى سەرۋكى ناوچە (مودىرى ناحیە) ئەچمىادىزىن، ۷۲ مالى ھۆزى پادىكانلى كورد كاۋل دەكەن. جگە لەوہ، مۇلەت بەو كوردە زىيانلىكەوتوانەيش

نادەن بۇ ھاوینەھەواری ئاگمەگان (بائىزدى نوئ) كۆچ بىكەن. كوردەكان كە لەوەرگەكانى زستانەھەوارو ھاوینەھەوارەكانيان بئىبەش دەين، دەپرسن: (چى لە بنەمالەكانى خۇمان بىكەين و لەكوئ ئاژەلەكانمان بلەوەرپئەين؟). پارىزىگارى ئىرەقان لە وەلامى ئەم سىكالايەى كورداندا، بئىشەرمانە پئيان دەلى: ئەو، دەستوورى وئرانكردنى مالەكانيانى داو، بەداخىش نىيەو، ئامۆزىگارى كوردەكانى ھۆزى پارىدىكانلى دەكات بېرۇن بۇ ئىران يا تورىكا. بەم چەشنەو بەم پىزەو دەسەلاتدارانى دەولەتى لەسەر خاكەكەيان دەريان دەكەن^(۱۱). تەنناتە كاربەدەستى دەولەتى پرووسىيائى قەيسەرى وەك ئاقىرئانۇڭ، باسى ھەژارى و خراپى بارى ئابوورى دانىشتوانى كوردو ھەژارى گشتى دانىشتوانى كوردى كردو. لە كىتئىي "پىشەسازى دەستى لە قەفقاس"دا، سەبارەت بە كورد نووسراو: بۇ ئەوئى كوردەكان خىزانى خۇيان بەخىوبىكەن تا ۸۷,۲% پىاوانيان ئامادەى كاركردن و، لەملاو لەولا بەدواى كاردا دەگەرپان و، لەلايەن خەلكى دىكەو بە شوانى و درەوكردن بەكرى دەگىران و، خوييان لە كولپىيەو بە ئەلىك نەرەپول و ئەچمىاندىن و تالىش دەھىنا. ھەروەھا ھەمبائى و ئاوكىشانىيان لە كولپى و تفلېس دەكردو، لەلايەن خەلكى دىكەو بە پەنجەبرى و نۆكەرى بەكرى دەگىران^(۱۲).

ئازانم ئەو تا چ رادەيەك راستە. دوو كەسى ئاشناى كوردى جورجىايش بۇيان گىرپامەو كە سەردەمى سۆڧىتىش ۹۰% ى ھەمبائەكانى كۇمارى جورجىا كورد بوون. لە كۇنگرەى دووھەمى شوراكانى ئەرەنستاندا دىسەمبەرى ۱۹۲۳، جانويان. ك. چ نوئنەرى كوردەكانى ئاوجەى سى ئەلىك نەرەپول دەلئت: (ژمارەيەكى زۆرى كورد بەھۆى تىكەلچوون و ئاژاوەى نىوان نەتەوكانەو ناچار بوون خاكى ئەرەنستان بەجئىبەلئو كۆچ بىكەن. بە سەقامگىرپوونى دەسەلاتى سۆڧىتى لە ئەرەنستان، دانىشتوانى كوردىش بە كەك وەرگرتن لە ئازادىيە

^(۱۱) چەتۆڧ سەرچاوەى پىشوو، ل ۲۱.

^(۱۲) ھ. س، ل ۲۵.

بواريان بۇ پەخسا بگەپىنەۋە بۇ ئەم كۆمارە) (ئەمەش پاست نىيە. سەرچاۋەكانى سەرژمىرى ئەرەنەستانى سۆڧىتى و يەكىتى سۆڧىتى، كە پىشتىر باسما كىردن، نىشانەى ناراستىيى ئەۋەن، ھەۋرامى). چەتۇيڧ، ھەر بەپىشت بەستىن بە كىتىبى "گەلانى ئاسىيائى پىشەۋە"ى بلۆكرادى ئاكادىمىيائى زانستى يەكىتى سۆڧىتى چاپى مۆسكۆ، ۱۹۵۷، نووسىۋىيە: ((... تا كاتى دروستىۋونى كۆمارى تورىكا، لە ھەندى ھەرىمى ئەنادول نىزىكەى ۳ مىليۇن ئەرەمەنى و كوردو ئاسۋورى لەناۋىران)). سەرەپائى ئەۋە، گەلانى ناۋىراۋ لەكاتى تەنگانەدا يارمەتى يەكتىران داۋە. عەبدولەزىزى يامولكى نووسىۋىيە: ((ئەگەر ھەندى ئەرەمەنى لە ئەنادول مابىن، يا لە مردن پىزگارىان بوۋىن، لەبەر ئەۋە بوۋە كە ۳/۴ لىلەين كوردانەۋە پىزگار كىران و ھەشاردىران)). چەتۇيڧ ئامارە بە سەرچاۋەيەكى ئەرشىڧى كۆمارى جورجىا كىردۋە، وتۋىيە: ئەرەمەنىكى زۆرىش سالانى يەكەمىن جەنگى جىھانى لەلەين كوردانى دىرسىمەۋە پىزگار كىران^(۱۳). عەبدا بەكىان نووسىۋىيە: ھۆزە كۆچەرە كوردەكان تا سالى ۱۸۴۰ مالىياتى سەرەنەۋ سىروشتىيان دەدا، بەلام لە ۱۸۴۲ بەدۋاۋە لەباتى مالىياتى سىروشتى پارەيان دەدا. سەرپارى ئەۋەى كە ھۆزە كۆچەرەكانى كورد كەلكىان لە پىگەۋىان و قوتابخانەۋ... ۋەرنەگرتىۋو، دەبوۋ ئەۋان مالىياتىيان بىدائە كە ھەمىشە بەرەۋ زىادىۋون دەچۋو. ئەگەر بىنەمالە كوردەكان تا سالى ۱۸۶۰ ۷ تا ۸ پۇڧل مالىياتى سەرەنەۋ زەۋى و ئازەلىيان دەدا، سەرەتائى ۱۸۶۲ ئەم مالىياتەيان بۇ دوۋ ئەۋەندە زىادىكردۋە^(۱۴).

۲۳ى ئۆگۈستى ۱۹۱۷، نوينەرى كۆمىتەى تايىبەتى پىشت قەفقاس لە ناۋچەى ئەچمىادىزىن، برووسكەيەكى لە ئاشتاركەۋە بۇ تڧلىس كىردۋەۋ وتۋىيە: ((لە گەشتە سەرگوتكەرەنەكەدا، تەۋاۋى ئازەلى خەلكى ئاسىيائى و بىئاۋانى ناۋچەكە، كە زۆرىەيان ھى كوردەكان بوۋن و پىتر لە دەھەزار سىر دەبوۋن، بە تالان بران.

^(۱۳) چەتۇيڧ، سەرچاۋەى ناۋىراۋ، ل ۴۰.

^(۱۴) عەبىدال بەكىان خ، ئا، كىشەى زەۋى لە ئەرەنەستانى پۆڧمەلات (۱۹۱۷-۱۸۰۱)،

ئىرەقان، ۱۹۵۹، ل ۴۱۶-۴۱۷ (بەزمانى ئەرەمەنى).

كۆمىتەي سەربازانى ئەو ھىزە گەيشتۈرە بېيىرى دا ئاژەلەكان بە سەربازەكان
بفرۆشن. زۆربەي دانىشتوانى ئاسايى كورد بەم چەشنە نەك ھەر بىئەش كراون،
بەلكوو سەرو سامانىشيان بە تالان براوۋو ژيانىكى ھەژارى و ئاوارەيى دەژين و
لەناو كوردەكاندا برسېتى^(۱۵). بلاءو (پالېشت بە ئەرشىقى ماركسىزم . لينىن
سەر بە كۆمىتەي ناوۋەندى پارتى كۆمۇنىستى كۆمارى ئەرمەنستان). كەچى
گەلىك نووسەرى ئەرمەن، بەپىچەوانەي بەلگەي ئەرشىقەكانى خۇيانەو، ھەر لە
پىنگرى و دزى و تالانى كوردان دەدوین. لە پاپۇرتى شوروى كۆمىسەرەكان
(شوروى وەزىران)ى كۆمارى ئەرمەنستانى سۇقۇتتىدا ۱۹۲۰-۱۹۲۲ ھاتوۋە، كە:
((لە يەكەم سالەكانى سەقامگىرپوۋنى دەسەلاتى سۇقۇتتىدا لە ئەرمەنستان، بارى
ئابوورى و تفاق و كشتوكال ئەوپەرى دژوار بوۋە. دژوارى بارودۇخەكە،
بەتايىبەتتى پەيوەندى بەوۋە ھەبوو كە جگە لە دانىشتوانى ناوچەكە، سەدوچل
ھەزار جووتيارىش لە ناوچەي سورمالىن و ھەرىمى قارسەوۋ بەرەو ئەوى كۆچيان
كردبوون، زياتر لە سەدەھزار كەس لە گەلانى دىكە لە سەردەمى دەسەلاتدارىتى
پژىمى داشناكەكاندا جىۋپى خۇيان بەجى ھىشتوۋەو ئاوارە بوون))^(۱۶) .

كاتى ھىزىشى سوپاي تورك ۱۹۱۸-۱۹۲۰ بۇ سەر قەققاس و داگىركردنى
بەشيك لە خاكى ئەرمەنستان، كە ھەولى لەناوېردنى دانىشتوان و داگىركردنى
خاكەكەي دەدا، مانگى مايىسى ۱۹۱۸ سوپاي تورك تەواوى ئەو پياوانە كە لە
تەمەنى كاركردندا بوون لە ۱۲ گوندى كوردنشىنى ناوچەي ئەلىك نەرەپول كۇيان
كردنەوۋو بىردىاننە توركيا. لەوانە تەنيا تاك و تەرايان گەپرانەوۋو، ئەوانىش زۆرى
پىئەچوۋ لەبەر نەخۇشى مردن و، ھەر لە گوندىكى بچووكى كوردنشىنى پامب،
تورەكان ھەشتا كوردى ئىزدىيان لەگەل خۇياندا بىرد.

(۱۵) چەتۇيغ، سەرچاۋەي ناوېراو، ل ۲۹.

(۱۶) ھ. س، ل ۴۵.

لە كىتېبى "پىشكەوتنى ئابوورى ئەرمەنستان" وەرگىراۋە، بەشى يەكەم نووسىنى تومانيان.
ئو. ي، چاپى ئىرەقان، ۱۹۵۴.

لە شەپرى دەۋرۈبەرى (سەردار ئاباد)دا مانگى مايسى ۱۹۱۸، ئەرمەن و كورد
كە ژمارەيان چوار ھەزار كەس و نژىكەى ھەوتسەد كەسيان كورد بوون،
قارەمانانە بەرەنگارى توركەكان بوونەو^(۱۷). خاتوو ئارىستوقا كە بۇ خۇي
چارەكە سەدەيك خەرىكى لىكۆلئىنەو بوو لەسەر كوردەكانى سۇقۇت و سەردانى
ناوچە كوردنشىنەكانى پشت قەفقاسى كردو، سەبارەت بە پىگەوبان و ئامرازى
ھاتوچۇ پەيوەندى كوردەكانى پشت قەفقاس نووسىويە:

((كوردەكان لە ناوچە كوئىستانى و بلىندەكانى پشت قەفقاس، بەتايىبەت
ئازەربايجان، دەرژىن. تا شۇپشى سۇشاليسىتى ئۆكتۇبەرى ۱۹۱۷ و لە سالانى
سەرەتاي دەسەلاتدارىتى سۇقۇتدا، پىگەى ھاتوچۇى ەرەبانەيان نەبو. تەنيا
تولەپى و كۆرەپىگەكان ھەبوون، ھەر مۇڧ و لە ھەندىكىشياندا بە ئەسپ
دەتوانرا ھاتوچۇيان پىندا بىرى و، گوندەكان و ناوچەكان بەيەكەو بەستىتەو.
زۆرەى ئەو تولەپىيانە ھىندە سەخت و شاخاوى بوون، زۆرچار سوار ناچار
دەبوو دابەزى. ھەتا ھەرس و لاڧايش كە لە چىكاكانەو سەرەوخوار دەبوونەو،
بەتايىبەت لە ناوچە شاخاويەكاندا، بۇ ماويەكى زۆر پىگەى ھاتوچۇى ئەم
گوندانەى دەگرت. پووبارىش پىويست بوو پىيدا بىپەرنەو. گوندەكانيان
دەكەوتنە ناو چىكان. بۇ وىنە، گوندەكانى ئوروجلو، ئاغجەكەند، سويوغبولاق لە
ناوچەى كەلباچار، كە لە باكورەو زنجىرە چىاي موراقداغ و لە باشورەو
قەرەباغ و لە پۇژئاوۋە چىكانى ئالاگىز دەورەيان دابوون، بە ھىچ شىوەيك
ھاتوچۇيان تىدا نەدەما. ناوچەى لاجىنىش، بەھۇى چىكانى قەرەباغەو، لە
ناوچەى كەلباچار دادەبرا.

كورد تا شۇپشى ئۆكتۇبەرو، بگرە سالانى بىست و سەرەتاي سىيەكانىش،
لەم چەشنە گوندە سەختەنادا بوون و، مۇڧ بە ھىچ شىوەيك پىنى نەدەكرا خۇي
بگەيەنىتە كەلباچار. ەك بوكشپان وتوويە: نەك تەنيا پۇشتن بۇ ئەوى زەحمەتە،
بەلكوو بۇ كوردەكانى قەفقاس پىرمەترسىش بوو (ل ۱۰۴). دووھەزار بئەمالەى

(۱۷) ھ. س، ل ۳۰.

كورد سالى ۱۸۸۶ لە ھەريىمى ئىرقان زەوييان نىيە، بەلام دواى دوانزە سال ئەم ژمارەيە دەگاتە ۵ ھەزار بىنەمالە (ئارىستوفا، ت. ف، كوردەكانى پشت قەفقاس، ل ۵۱).

ئەگەر ھەر بىنەمالەيەك تىكرا ۵ كەس بووبى، واتە ۲۵ ھەزار كوردى تىدا نىشتەجى بوو، جگە لەوانەى كە خاوەن زەوى بوون، ئەويش ھەر لە ھەريىمى ئىرقان. ئەمە بەدەر لە ئازەربايجان و جۇرجيا. ھەر ھە زۆربەى كوردەكانى ئەوى ئازەلدارىيان كردوو، ئەك زەويدارى و كشتوكال. لەبەرئەو ھە سەرژمىرىيەكى گشتى ئەودەمە لەبەردەستدا نىيە، تا بزانرى ژمارەى گشتى كوردەكانى ئەرمىنيا چەند بوو. سەرەپاى ئەو، ھەك لە گەلەك سەرچاوەدا ھاتوو، ئەم سەرژمىرىيە پاش تەواو بوونى شەرەكانى پووسياو توركيايە كە سەرۋەند و دواى شەرەكان ژمارەيەكى زۆر كوردى ئەو ھەريىمە بەھۆى جۇراو جۆرەو كۇچبارى توركيا بوون. بەلام دەبينىن ژمارەى كورد لە سەدەى بىستەمدا لەو كۇمارەدا زۆرجار لەو كەمتر نىشان دراو، لەكاتىكدا ژمارەى زۆربەى گەلان لەماوەى سەد سالددا ۶ تا ۱۰ قات زىادى كردوو، لەلەيەكى دىكەو، ئەو دەگەينى كە دەست بەسەر زەوى ئەو سى ھەزار مالدە گىراو كە بىگومان لەلەيەن دەسەلاتدارانەو بوو^(۱۸). كوردەكانى ئەرمىنيا لە بەھاران و ھاويناندا گەرميان و كوستانيان كردوو، بۇ بەخىوكردنى ئازەلەكانيان كۇچيان كردوو بۇ لەو پەگەو ھەوارگەكانى چىاى ئاگرى (ئارات) و لە پايزو زستانانىش ھاتونەتەو بۇ دۆلەكان و دەشتەكانى لىۋارى پووبارى ئاراس.

پاش داگىركردنى ھەريىمى قەفقاس لەلەيەن پووسياو، زۆربەى ھەوارگەو لەو پەگەكان لەلەيەن كارىبەدەستانى پووسياو، بەتايبەت ئەفسەر و ژەنرالەكانيان،

^(۱۸) بەپىچەوانەى زۆر بۇچوونى چەوت و سەر بە دەسەلاتدارانى ئەرمىنيا كە زۆربەيان بۇ پاكانەكردنى ئەم تەوانە گەرانە و سەرنەوەى بوونى كورد نووسىويانە: لەلەيەن ئاغاو شىخ و دەرەبەگى كوردەو داگىركراو، ئەى باشە دەسەلاتدارانى ئەرمىنيا لەكوئى بوون؟! لەلەيەكى دىكەو بەلگەى زۆر بەدەستەوئەيە كە ئەم ئەرزانەى كورد دراون بە ئەرمەنىيەكانى ھەم پىش يەكەمىن جەنگىي جىھانى، واتە ھى كاتى شەرەكانى پووسيا لەگەل توركياو ئىراندا لە سەدەى نۆزدەھەمداو، ھەم ھى پاش دووھەم جەنگى جىھانى كە لە توركيا و ئىران ولاتانى تر ھەلاتون.

دەستیان بەسەردا گیراوه و، ئەگەر پێشان ئاژەندارانی کورد کرێی هەوارگەو کانییان دەدایە ئاغاو شیخ و دەرەبەگەکانی کورد، یا بێ پارە بوو، ئەمجارە دەبواوە بیاندایە بە کاربەدەستانی پووسیا، ئەویش بە چەندایەتییهکی زۆرترو حەتمی و بە پێکۆپیکی لییان وەرگرتوون. بۆ وێنە، کوردەکانی گاکورین دەبواوە بۆ هەر ئاژەلێکی شاخدارێ گەورە ۱۰ کەپیک و بۆ هەر پەزوو مەپیک ۳ کەپیکیان لە مانگێکدا بدایە بە ژەنپال کاخانوقی پووسی (ه. س ل ۵۵).

کەلخۆزەکانی کورد لە کۆماری ئەرمینیای سۆفیتی، زۆرییان لە ناوچەکانی ئاپاران و تالین. کەلخۆزەکانی دیکە، کە جگە لە کورد لە نەتەوەکانی دیکە پێک هاتوون، لە دۆڵەکانی ئارارات، واتە لە ناوچەکانی ئەچمیادزین و نوکتمیریان. لە ئازەربایجانیش، کەلخۆزەکانی کورد لە ناوچەکانی کەلباچارو لاچین. کەلخۆزەکانی تر، کە جگە لە کورد نەتەوەکانی دیکە کاریان تێدادهکەن، لە ناوچەکانی قوباتلی و زەنگیلان (پروانە: خشتەکانیان کە لەنیوان ۱۹۵۹- ۱۹۵۷ ئامادەکراون (ه. س، ل ۶۴).

ئاستی خۆبەدەواری نەتەوە ھەرمەگەرەکانی کۆماری ئەرمینیا لە ۱۹۳۹ و ۱۹۵۹

لە ھەر ھزار کەس ئەوەندە کەس خۆبەدەواری ناو و نۆدی و ھەروەھا خۆبەدەواری ناو و نۆدی ھەبە			
سالی ۱۹۵۹		سالی ۱۹۳۹	
ئەواری دانیشتوان	ئێشان ھەبە	ئەواری دانیشتوان	ئەواری دانیشتوانی شارو گوندیش
۵۵۱	۳۳۴	۱۱۶	پیاو / ئەرمەن
۵۲۱	۳۰۸	۶۷	ژن / ئەرمەن
۵۴۰	۳۰۷	۶۱	پیاو / ئازەری
۳۳۶	۱۷۷	۹	ژن / ئازەری
۵۲۵	۳۵۳	۱۴۵	پیاو / پووسی
۵۶۴	۴۷۳	۱۱۵	ژن / پووسی

١٩٧	١٠٧	٢٤	ٲٲاو / كورد
٤٦	٢٥	٢	ژن / كورد
٤٣٣	٢٣٨	٨٢	ٲٲاو / ئاسورى
٣٠٠	١٦٩	٣٤	ژن / ئاسورى

ئەم خىشتەيە گەلەك ئەنجام بەدەستەو دەدات، بەلای خۆيەو بارودۇخى كوردەكانى ئەرەنستان لە ھەموو كۆمارەكانى دىكەى سۆفیتى ٲىشوو باشتەر بوو. گوايە لەوئ ھەموو مافىكى ھاوولاتیان ھەبوو. جگە لەو، گوايە قوتابخانەو ٲۇژنامەى كوردییان ھەبوو. بەلام ئەم خىشتەيە ٲىچەوانەى وتەكانە، وەك دەبینن ٲژژەى كورد لە بارى خۆیندەوارییەو لە ھەموو گەلانى دىكەى ئەو كۆمارە كەمترەو، ئاستى خۆیندەواری بەرزیان یەكجار كەمەو زۆرتر ئەوانە دەگرتەو كە خۆیندنى ناوەندیان تەواو نەكردوو. ئیتر باسى كوردە بەزۆر ٲاگوینزاوەكانى دىكە لە كازاخستان و ئاسیای ناوەراست و سیبیریا ناكری، كە تەنانت دەرفەتى خۆیندنى سەرەتاییشیان بۆ ھەلنەكەوتوو. خۆیندنى كوردەكان بە زمانى ئەو كۆمارانەيە كە تییدا دەژین و، بە زمانى كوردی ١٪ ناگرتەو. ھەروەھا كوردەكان نەیاننوانیو لە ٲەیمانگەو زانكۆو ئاكادیمیە ناودارەكان بخوینن، بۆ ئەوئ سبەینى ئیشوكاریان لە دامودەزگا دەولەتى و حیزبى و دیپلوماسى و لەشكرى و... بدريتتى. كورد كە لە ٲوانگەى دەسەلاتدارانى كریملینەو، گومانلینكراوو... بووو دوورخراوەتەو قەوارەو ناسنامەى ئى سەندراوەتەو لە ولاتەكەى خۆى دەرکراو، ئەگەر ئاستى خۆیندەواریى بەو چەشنە بووبى كە لەم خىشتەيدا ھاتوو، چۆن لە كۆمەلگەى خۆى یا سۆفیتیدا ٲىش دەكەوى و چ دەورىكى دەبى. لەكاتىكدا ٲرژوبلاو و دابەشكراوو سەدان و ھەزاران كیلومەتر لەیەك دوور و بىٲەیمانگەو بىٲاچەمەنى و بىٲىكخراو بوو!

سەرژمىرى گشتىی یەكیتى سۆفیت، بەرگى ٥، ١٠٧-١٠٧:

ژمارەى كوردى سۆفیت بەٲى سەرژمىرى ١٩٨٩ى ئەم ولاتە

بېنچى ئېستىجى كوردان ۋە كۆندۈرگەنلىك بېكىتى سۈپىتى	ژمارە يان		زمانى زىگماتى		زمانى دورىمىيان كە بىنازادى قىسى بېندەگەن (رۇسى)
	ھەمۇرى	تېزىيە بېنچى %	سۈر ۋە بىنازادى جۈزى بېنچى %	زمانى رۇسى بېنچى %	
كۆمۈرى سۈپىتى سۆسيالىستى ئەرمېنىيا	۵۶۱۲۷	۵۰,۸	۷۹,۷	۰,۶	۶,۵
ك.س.س. جۇرجيا (گورجستان)	۳۳۳۳۱	۴۸,۵	۷۴,۷	۱۲,۳	۲۶,۲
ك.س.س. ئازەربايجان	۱۲۲۲۶	۵۰,۳	۶۵,۲	۰,۳	۶,۷
ك.س.س. قازاخستان	۲۵۴۲۵	۵۱,۰	۹۵,۳	۲,۸	۶۲,۵
ك.س.س. قرقىزستان	۱۴۲۶۲	۵۰,۶	۹۷,۳	۱,۰	۵۹,۶
ك.س.س. تۈركمەنىستان	۴۳۸۷	۵۱,۱	۳۹,۳	۱۴,۶	۴۹,۵
ك.س.س. رۇسىيا	۴۷۲۴	۵۸,۹	۸۰,۵	۱۲,۶	۶۲,۶
ك.س.س. ئۆزبېكىستان	۱۸۳۹	۵۲,۶	۸۴,۸	۵,۴	۵۳,۵
ك.س.س. ئىستونىيا	۱۳	۷۸,۹	۶۱,۵	۳۰,۸	۶۱,۵
ك.س.س. ئۇكرائىنا	۲۳۸	۶۳,۴	۵۶,۵	۳۲,۴	۴۷,۵
ك.س.س. لىتۋانى	۳	۱۰۰	۶۶,۷	-	۳۳,۳
ك.س.س. لاتۋىيا	۱۱	۷۲,۷	۲۷,۳	۵۴,۵	۲۷,۳
ك.س.س. تاجىكىستان	۵۸	۵۸,۹	۷۴,۱	۲۰,۴	۶۱,۱
ك.س.س. بېلارۇسىيا	۶۶	۶۲,۱	۳۶,۴	۳۳,۳	۵۴,۵
ك.س.س. مۆلتادىيا	۹	۵۵,۶	۴۴,۴	۱۱,۱	۶۶,۷
كۆ	۱۵۲,۷۱۷				

* كوردى شارنىشىن ۶۰۲۷۶ ۋە كوردى گوندىشىن ۹۲,۴۴۱.

**** به پئی سەرژمیریەکان لە ۳۳۳۱ کوردی کۆماری جۆرجیا ۲۰۲۹**
 کەسیان لە شاری بتلیس دەرژین (نیشانهیه به گواستنهوهی کورد له گوندو
 شوینەکانی خۆیان، واته له سەر سنوورهوه بۆ ناوهند).
******* له شاری باکو به پئی هەر ئەم سەرژمیرییه ۲۶۸ کورد دەرژین (له شاری
 باکو ده بۆ باسی له سه دا چهندی دانیشتوانی ئەم شارە بکری که کوردن).

******** کورد له کاراخستان چەند ئەوەندە ی ئەم سەرژمیرییه دەبن.
 کوردهکانی پشت قه ققاس که هیشتا نه که وتبوونه ژیر دسه لاتی پروسیا، به
 به لینیکی زۆری کاربه دهستانی پروسیا، سەرئەنجام که وتنه چوارچیوه ی ئەم
 نیمپراتوریه. به لām به پیچه وانه ی به لینهکانی پروسیاوه که گوايه بارودۆخیان له
 کوردی به شهکانی دیکه ی کوردستان باشت ده بۆ و خاوهن مافیکی یه کسان له گهل
 گه لان و نه ته وهکانی دیکه ی ئەم نیمپراتوریه دەبن و دسه لات و نیوچه
 سهر به خوییه که یان ده پارێزری، به و دهرده ی بردن که ئەنجامه که مان بینی،
 به تایبەت وه که له کتیبی "کورد له شه پهکانی پروسیادا له گهل ئیران و تورکیادا"
 هاتوه. به سەر دسه لاتداریتی ئازهری و ئهرمه نی و جۆرجیدا دابهش وکران و
 تووشی پاونان و دهرکردن بوون. پاش یه کهمین جهنگی جیهانی که
 موساواتیهکانی ئازهر بایجان و داشناکهکانی ئهرمه نستان و مینشه ویکهکانی
 جۆرجیا سهر به خویی خۆیان پاگه یاند، به هه مان شیوه ی نیمپراتۆریی پروسیا
 به لینی زۆریان به کوردهکان داو، ته نانه ت بۆ گه یشتن به مه به ستهکانیان ده سته ی
 چه کداریشیان ئی پیک هینان. به لām به ره به ره ئه وانیش کوردهکانی ژیر دسه لاتی
 خۆیانیان به و په پری په گه زه ره سستییه وه تووشی هه موو چه شنه چه وسانه وه و
 دهرکردن و توانده وه یه ک کرد. داشناکهکان کوردیان دژی تورکیا به کار هیناو،
 بگره له شه ری سالی ۱۹۸۸ ی ئیوان ئهرمه نستان و ئازهر بایجاندا له سەر
 ناگۆرناقه ره باغ، له دوو به ره ی جیاوازو دژ به یه کدا که لکیان لی وه رگرتن یا
 ناچاریان کردن شه پ بکه ن و، زۆریه یشیان به هۆی به لینی (وه که دروستکردنه وه ی
 کوردستانی سوورو گه پراندنه وه ی کوردهکان بۆ جی وپی خۆیان) تیکه ل به و

شەپە کرانو زىيانىكى گىيانى زۆريان لى كەوت. پاشانىش كە بەلشەويكەكان لە قەفقاس دەسلەتتايان گرتەدەست، كوردەكان لەبەر بەلین و بانگەوازی فریودەرانیان ھاوکاری زۆریان كردن، تا دەسلەتتى سۆڤىتى سەقامگىر بوو، تەنەت ھىزى چەكدارىشيان لى پىك ھىنان. چەتويف بەپشت بەستن بە ھەندى بەلگەى ئەرشیفى نووسیویە: ((فېرايەرى ۱۹۲۱ ھىزىكى سوارە بە سەرکردایەتى شامىلى تەيمۇرۇڤ كە كورد بوو، بەشداریيەكى چالاكانەى شەپى دژ بە داشناكەكانى كرد.

ھەرەھا لە شەپو خەباتى دەسلەتدارانى سۆڤىتیدادژى باندە داشناكەكان، ئاپرىلى ۱۹۲۱، ھىزىكى تايبەتايان لە كوردەكانى مینكەندى سەر بە ناوچەى حەواشیر پىك ھىنا. ئەم ھىزە سەر بە وەزارەتى دەریایى كۆمارى ئازەربایجانى سۆڤىتى بوو))^(۱۹). بەشداری و دەورى كوردەكانى پشت قەفقاس لە سەقامگىركردنى دەسلەتتى سۆڤىتیدا لە ناوچەكەدا زۆر چالاكانە بوو، گەلێك شەھیدیان داو، شان بەشانی سوپای سوورو گەلانى دیکەى ناوچەكە دلسۆزى خویان نیشان داو، پیشوازییان لە دەسلەتتى نوێ سۆڤىتى كردوو، بە ھیوايەى كە ئەم دەسلەتتە نوێیە ئاسەوارى سیاسەتى رەگەزپەرەستانەو تواندەنەوى دەسلەتدارانى سەردەمى پووسیای قەيسەرى و دەسلەتدارانى خۆجیى ناوچەكە بەرامبەر بە گەلى كورد نەھیلنى و، بەپىى بانگەوازەكانى دەولەتى نوێ سۆڤىتى سەبارەت بە یەكسانی و مافى دیاریكردنى چارەنووسی گەلان، گەلى كوردیش بە مافى خۆى بگات. گەلێك بەلگەو سەرچاوە لەسەر بەشداری كوردەكانى ھەرىمى قەفقاس لە سەقامگىركردنى دەسلەتتى سۆڤىتیدا لە ناوچەكەدا ھەيە.

چەتويف نووسیویە: ۱۹۲۱/۳/۲۸ كاتێك سوپای سوور ملەى سپىتاكى گرت و بەدواى ھىزەكانى داشناكدا بەرەو گوندى كوردنشینی پامب پیشەپەوى كرد، دانیشتوانى كوردو ئەرمنى بەھانای سوپای سوورەو چوون. سەرەپای بەفرو

^(۱۹) چەتويف، سەرچاوەى پیشوو، ۳۷۷.

سەرماو پەھىللەيەكى زۆر پىڭگەيان بۇ سوپاي سوور لە بەفر پاك كوردەو (پاشان نووسەر كۆمەلە ناويكى نووسيوو كە پىشپرەو چاوساڭى سوپاي سوور بوون)^(۲۰). ھەرەھا گەلەك بەلگەو سەرچاوە لەسەر بەشدارى كوردەكان لە جىبەجىكردنى پلانەكانى ئابوورى ناوچەدا، بەتايبەت لە كەلخۆزو سۆڭخۆزەكاندا و لە دووھەمىن جەنگى جىھانىدا ھەيە.

يەكەمىن ئەلفوئىيى كوردى لە ۱۹۲۲دا بە پىتى ئەرمەنى بوو، بۇ كوردەكانى ئەرمەنىستان و جۇرجىاي سۆڭىتى دائىرا (ئەك كوردى ئازەربايجان). بەلام لەبەرئەو پىتى ئەرمەنى وەلامدەرەوئى فۆئۆتىكى تايبەتى زمانى كوردى نەبوو و زۆر پىت و دەنگ يا فۆئۆتىكى كوردى لەناو پىتەكانى ئەرمەنى و زمانەكەياندا نەبوو، كوردەكانى دەرەوئى ئەرمىنيا (ئازەربايجان، جۇرجىاي كوردى پارچەكانى دىكەى كوردستان) نەيانتوانى كەلكى لى وەرېگرن (پىت و زمانى ئەرمەنىيان نەدەزانى)، بۆيە بېريارى گورېنيان دا لە ۱۹۳۵ دا، ئەويش پاش داواكردنىكى زۆرى چەند سالى دانيشتوان، بەتايبەت پووناكېرو پىسپۆرانى زمانى كوردى ھاتەدى. واتە لەماوئى ئەو سى سالىدا كە ھىشتا زۆربەى ھەرەزۆرى خويندەوارانى. كوردى ئەرمەنىستان شارەزاي ئەو پىتەنە نەبوون (تەنيا لەبەر نەبوونى مامۇستاو كادېرو پىسپۆر)، ھەندى كىتېبى قوتابخانە يا چۆنىەتى فېربوونى زمانى كوردى (بەپىتى ئەرمەنى) لەلايەن دامودەنگاكانى دەولەتى ئەرمەنىستانەو بەلوكرايەو، كوردەكان پىشوازييان لى نەكرد. دواتر پاش سى سال، واتە لە ۱۹۲۸دا، دەسەلاتدارانى ئەرمەنى پەزنامەندى خويان بۇ دانانى ئەلفوئىيى نوئى كوردى بەپىتى لاتىنى نیشان دا. پاش سالىك، واتە لە ۱۹۲۹دا، دەست بە دانانى ئەم ئەلفوئىيە كرا. پۇژنامەى "پىيا تازە" لە ۲۵ى مارتى ۱۹۳۰دا چاپ كرا و لە ۱۹۳۸دا وەستىنرا، يا بە واتايەكى دىكە لەلايەن دەسەلاتدارانى سۆڭىتى و ئەرمەنىيەو داخرا. ھۆكەيشى ئەو بوو گوايە دەيانەوئى ئەلفوئىيى كوردى كە بەپىتى لاتىنيە، بىگۆپن بە ئەلفوئىيى پووسى، تا كوردەكانى يەكىتى سۆڭىت ئاساتر بتوانن

(۲۰) چەتوئىف، ھ. س، ل ۳۶-۳۷.

شارەزاي ئەدەبىيات و كولتورى دەولەمەندى گەلى مەزنى پووس و گەلانى دىكەى
 يەككىتى سۆڧىت بن و، لە بەرژەۋەندى گەلى كورددايە. ھەندى بەناو نووسەرۈ
 كوردناسى كوردى سۆڧىت، مۆرى پەسەندىگەن و پاكانەيان بەم كىرەۋە دژە ياساۋ دژە
 كوردىيەدا ناۋە، ئەيانوۋىراۋە لەم بارەۋە بچوۋكتىن پەخنە بگرن. ئەم كىرەۋەيەى
 دەسەلاتدارانى سۆڧىت ئەلقەيەك يا بەردەۋامى ئەو شالاۋەيە دژ بە كورد، كە پاش
 ھەلۋەشاندەۋەى كوردستانى سوورو بەزۆر راگوستنى كوردەكانى لە ۱۹۳۷داۋ
 داخستنى قوتابخانە كوردىەكانى لى كەۋتەۋە. مەبەستىيان سىرپىنەۋەى ئاسنامەى كوردى
 ئەم ۋلاتە بوۋە، ئەم دەربىرىن و پاكانەكىرەنە فېرى بەسەر راستىيەۋە نىيە. لەبەرئەۋە ئەگەر
 بەپىي مەنتىقى ئەۋان بى، دەۋايە يەكەمجار ئەلفوبى نوۋىيەكە (بەپىتى پووسى)
 ئامادەكرابە تا خەلك فېرىۋايەۋ كىتىب و قوتابخانە و كادىرى بۇ ئامادەكرابە، پاشان
 راستەوخۇ پۇژنامەكەيش بەبى داخست و راگرتن ھەر بەۋ پىتانە (پووسى) لە
 بلاۋكردنەۋەيدا بەردەۋام بۋايە. لەلەيەكى دىكەۋە، پىتى پووسىش ۋەك پىتى ئەرەمنى
 ۋەلامدەرەۋەى زمان و فونۇتىك و دەنگەكانى كوردى نەبۋە، ئەۋىش ۋەك پاشتر
 دەرنەكەۋى بەكەك نەھاتۋەۋە و ناچار بوون دىسانەۋە بىگۆرن. لە ھەمۋى گرینگىر،
 بەپىي سەرچاۋە رەسمىيەكانى ئەۋ سەردەمە، زۆرىيە دانىشتۋانى كورد نەك تەنيا بە
 كوردى، بەلكو بە زمانەكانى دىكەيش (چ پووسى چ ئەرەمنى و ئازەرى و جۇرجى
 و...) نەخويندەۋا رېۋون. لە ئازەربايجان چەندجاريك ئەلفوبىيى كوردى گۆرۋەرۋە بە
 لاتىنى و توركى و كرلى و پووسى. لە ماۋەيەكى كورتدا چۈارجار ئەلفوبى (ئەۋىش
 جىاجىا، ئەرەمىنيا بەجىاۋ ئازەربايجان بەجىاۋ، ھەركام بەشىۋەيەك و بەپىتى
 جۇراۋجۇر كە ھى يەكدى ناتۋان بىخويننەۋە) بۇ كورد دانراۋە. ديارە خوينىرى ئەم
 بابەتە ۋەك نووسەرەكەى پرسىيارىشى بۇ دىتە پىش. كاتىك كوردستانى سوور
 ھەلۋەشاۋەتەۋە قوتابخانەۋ پۇژنامەكان داخراۋن، ئەۋ ئەلفوبى نوۋىيە لەكۋى
 بگۆرتىتەۋە بۇكى دانراۋە؟

ئەگەر كورنۇلۇژىيە دانانى ئەم ئەلفوبى كوردىيانە بنووسىن، لەگەل
 كورنۇلۇژىيە ئەۋ كارەساتانەى كە دەسەلاتدارانى سۆڧىت بەسەر كوردەكانى ژىر

دەسلەپتەدا ھېناۋن و بەراۋردىيان بېكەين، بۇمان دەردەكەۋى كە كوردى سۇقۇت نەك تەنیا ئەلفوۋىيەكى يەكگرتوۋى نەبۇە، بەلكو نەۋەيەكىش بە ھېچ كام لەو ئەلفوۋىيەنە پەرۋەردەۋ فېرى كوردى نەبۇە. ھەر دوۋسى سال جارىك ئەلفوۋىيە كوردى بە پىتى جۇراۋجۇر گۇراۋە، ماۋەيەكى دىرژ ھەر بە ھېچ كام لەو پىتانە نە قۇتابخانە نە پۇژنامە نەبۇە. پاشان راگواستىنى بەزۇرۇ بەكۇمەلى كوردى ئەرمەنستان و جۇرجيا دەستى پى كىرۋە، تا مردنى ستالېن لە ۱۹۵۳دا، بگرە پاش چەند سالىكىش دۋاى مەرگى ئەو دىكتاتورە، دەۋلەتى سۇقۇتتى ھېچ بەرنامەيەكى بۇ گىرپانەۋە مافە زەۋەتكارۋەكانى ئەم گەلە كلۇلە نەبۇە.

دەسلەپتەدەۋى سۇقۇت لە دانانى ئەلفوۋىيە كوردىشدا، تەنەت پىسپۇرى كوردى بەشەكانى دىكەى كوردستان و پىسپۇرى زامانەۋانى كوردى ناۋ پارتە كۇمۇنىستەكانى ۋلاتانى داگىركەرى كوردستانيان بانگ نەكرد. لە ئەرمەنستان، تا سەقامگىرۋونى دەسلەپتى سۇقۇتتى ۹۰٪ دانىشتۋانى ئەم ۋلاتە نەخویندەۋار بوۋن، ژمارەى نەخویندەۋار لەناۋ كەمەنەتەۋەكانى دانىشتۋانى ئەم كۇمارەدا ھېشتا زىاترىۋو^(۲۱).

لەكاتى دەسلەپتە گرتتە دەستى داشناكەكاندا، ژمارەى دانىشتۋانى ئەرمەنى لەگەل پەنابەرۋ راكردەكاندا، يەك مىليۇن و دوۋسەدۋ ھەفتاۋىكە ھەزارۋ دوۋ كەس بوۋە. بەلام تا كۇتايى ۱۹۲۰، ۋاتە كاتى پوۋخانى دەسلەپتى داشناكەكان، تەنیا ھەۋتسەدۋ بىيىستۋدوۋ ھەزار كەسىيان ماۋن. ئەۋانى دىكە بە برىستى و نەخۇشى و شەرى نىۋان گەلەكانى ناۋچەكەۋ ئاۋۋەگىرى داشناكەكان لەناۋ چوۋن^(۲۲).

چەتۇيىف، بەپىشت بەستىن بە بەلگەكانى ئارشىقى كۇمارى ئەرمەنستانى سۇقۇتتى، لە جىگەيەكى دىكەدا نوۋسىۋىيە: ئەگەر ژمارەى دانىشتۋانى ئەرمەنستان سالى ۱۹۲۸ (۹۲۲۸۰۵) كەس بوۋىن، بۇچى سالى ۱۹۲۳ ژمارەى

(۲۱) چەتۇيىف، ھ. س، ل ۱۰۶.

(۲۲) چەتۇيىف ھ. س، ل ۳۱. بە پىشت بەستىن بە كىتېبى دروستكردنەۋەى بارى ئابۋورى ئەرمەنستانى سۇقۇتتى ۱۹۱۸-۱۹۲۱، ئاكادىمىيەى زانستى ئەرمەنستان-ئىرەقان، ۱۹۵۸، ل ۵.

دهگاته(۱۱۲۴/۱۷) كهس؟ له هه مان كاتدا، ژماره ی دانیشتوانی كوردی ئهرمه‌نستان نیوانی ۱۹۲۸-۱۹۳۳ له ۱۶۳۳۰ كهسهوه گه‌یشتهوه ته ۲۲۶۸۸^(۲۳).

مینۆرسکی باسی به‌شداری چالاكانه‌ی كورده‌كانی له شه‌ره‌كانی پووسیا دا له‌گه‌ل توركیا و ئێراندا كردووه و گوتویه: له شه‌ری ۱۸۲۸-۱۸۲۹ دا پولكه (هه‌نگه) سواره‌كانی كورد كه ژماره‌یان چوارسه‌د سوار ده‌بوو. هه‌روه‌ها له شه‌ری كریم (قریم) ۱۸۵۳-۱۸۵۶ دا، دوو پولکی كوردی (پولکی قارس و پولکی ئیره‌قان) به‌شدارییان كردو، كاتی شه‌ری ۱۸۷۸-۱۸۷۷، هه‌زارو سیسه‌د كهس (۱۲ سه‌دی یا ۱۳ سوتنی)ی كورد شان به‌شانی سوپای پووسیا دژی سوپای تورك به‌شدارییان كرد^(۲۴).

گه‌لێك به‌ناو نووسه‌رو كوردناسی سوڤیتی، به‌تایبه‌ت كورده‌كانیان، له نووسینه‌كانیاندا وا ده‌رده‌خه‌ن كه گوايه ته‌نیا كوردی سوڤیت خاوه‌ن مافه‌و له هه‌موو چه‌وسانه‌وه‌یه‌ك پزگاریان بووه‌و، یه‌كه‌م ئه‌لفوبیی كوردی و خویندن به‌ زمانی كوردی و... له سوڤیت ده‌ستی پێكردووه! چۆنه‌تی ئه‌و ئه‌لفوبیی كوردیه‌ی و خویندن و به‌سه‌ره‌اتی كورده‌كانمان له‌م لێكۆڵینه‌وه‌یه‌دا باس كردو، پێویست به‌دوو پات كردنه‌وه ناكات. به‌لام ده‌بی ئه‌وه‌یش بگوتری كه ئه‌لفوبیی كوردی یا خویندن و ده‌ركردنی پۆژنامه یه‌كه‌مجار له پارچه‌كانی دیکه‌ی كوردستان و له ده‌ره‌وه‌ی كوردستان ده‌ستی پێ كردووه؛ یا له زۆر جیگه‌ باس له‌وه ده‌كه‌ن كه گوايه پاش داگیرکردنی پشت قه‌فقاس له‌لایه‌ن پووسیاوه له سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مدا، به‌شیکێ گه‌لی كورد (نه‌ك كوردستان) كه‌وته ناو چوارچیوه‌ی پووسیاو له زولم‌وزووری چه‌وسینه‌رانی تورك و فارس پزگاریان بوو و، بواری په‌یوه‌ندی و ده‌ست پێراگه‌یشتن‌یان به‌ دنیا‌ی ده‌ره‌وه‌ی دنیا‌ی پیشكه‌وتوو بۆ په‌خساو، به‌م چه‌شنه‌ به‌ داگیرکردنی قه‌فقاس له‌لایه‌ن پووسیاوه كۆسپ‌ی چه‌ند سه‌د ساڵه‌و بارگه‌رانی كورد نه‌ماو، ته‌نانه‌ت پووسیا به‌ تاچه‌ پزگاره‌ری كوردو... دانراوه. به‌لام هه‌روه‌ك

(۲۳) ه. س. ل. ۹۰.

(۲۴) مینۆرسکی ف. ف، كورده‌كان یاداشت و بیره‌وه‌ریه‌كان، سان پیتزبورگ، ۱۹۱۵، ص ۴۲.

باسمان کرد، خەمبارترین و تراژیدیاترین بەسەرھاتی کورد لەچاو بەشەکانی دیکەى کوردستاندا، بەر کوردستانی بن دەستی پووسیا کەوتوو، کە لە نیشمانى خۆیان دەرکراون و، سەرئەنجام ناسنامەى کوردیان سەپروەتەو. ئەو نووسەرە باسی ھەنگاوە پێشکەوتووەکانى پووسیا یا سوڤیټ بۆ کورد دەکەن وەك:

۱. نیشتەجێکردنى کوردە کۆچەرەکان.

۲. نەهێشتنى دەسەلاتى ئاغاو دەرەبەگ و شیخی کوردو دابەشکردنى زەوىوزارەکانیان.

ھەر دوو ھەنگاوى ئاوبراو گەورەترین کارەسات و برسێتى و ھەژاریى بۆ کورد بەدواوە بوو. ژيانى زۆربەى ھەرە زۆرى دانیشتوانى کوردی پشت قەفقاس ئازەلدارى و کۆچەرى بوو؛ بەھۆى بەزۆر جێگیرکردنەو مەرومالاتەکەیان لەدەست داو زۆربەشیان پشت قەفقاسیان بەرەو کوردستانی ئێران و تورکیا بەجێھێشت و، سەقامگیرکردن یا بەزۆر نیشتەجێکردنیا بەبى ئیشوکار بوو ھۆى بڵاوبوونەویان بۆ شارەکانى دیکەى پووسیا یا سوڤیټ، تا پارو نانیك بۆ مال و منداڵیان پەیدا بکەن.

لەلایەكى دیکەو، سەندنەوێ زەوىوزار یا لەوەرگە لە ئاغاو شیخ و دەرەبەگى کوردو دابەشکردنیا بەسەر ئەرمەنى و ئازەرى ھاوردە، یەکیك لە گەورەترین تاوانەکانى پڕیڤى سوڤیټە دەرەق بەم گەلە کلۆلە (وەك بەعسى سووریا لە کوردستانی سووریا زەوى کوردەکانى بەسەر عەرەبى ھاوردەدا دابەش کردو، ئەم کردەوێ بەعسى فاشى بەناوى ئیسلامحاتی ئەرازییەو بەتایبەت لەلایەن پارتى کۆمونیستى ئەم ولاتەو ولاتانى دیکەو بە ھەنگاوى پێشکەوتوانە لەقەلەم دراو، ئەنجامەکەى بە عەرەبکردنى کوردستان بوو). ئاغاو شیخ و دەرەبەگى کوردی پشت قەفقاس، سەرەپای چەوساندنەوێ کوردەکانى ژێردەستیان کە کەس ناتوانى پاکانەیان بۆ بکات، بەلام ھەر ھیچ نەبى نانیكى مەرەومەژبیان بە کوردەکانى ژێر دەستیان داو. کەچى دەسەلاتدارانى سوڤیټ و ئەرمەنى و ئازەرى، لەباتى ئەوێ زەویەکانیان بەسەر کوردەکاندا دابەش بکەن، بەسەر گەلانى غەیرە کورددا

دابەشىيان كىردۈن، يا كىردۈيىانەتە مالىى ھىكۈمەت و مالىى گىشتى كەلخۇزۇ سەقخۇزى ئى دروست كراۋە، كە زۆربەى فەرمانبەرو كرىكارەكانيان كورد نىن. سەرئەنجام پاش بەكۆمەل گۈاستنەۋەى كوردان لە ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴د، ئەم كوردانەش بۇ ھەمىشە مائىئاۋايىيان لە نىشتىمانى باۋباپىرانىيان كىردۈۋە و بەيەكجارى بوۈنەتە مولكىى ئەرەمنى و ئازەرى. گومانم لەۋەدا نىيە كە تاۋانى لەئەژمارنەھاتۋى وئىنەى دەسەلاتدارانى پۈوس و سۆقئىت لە ئاستى گەلى كورددا، لە جىھاندا دەگمەنەۋ، لەھاھاتۋىشدا لىكۆلىنەۋەى زىياترى لەسەر دەكرى.

كاتىك سەرقالى لىكۆلىنەۋەى ئەم بابەتە بوۈم، چاۈم بە ھەندى لەۋ كىتىب و بلاۈكرائەنە كەۋت كە كورد بلاۋى كىردۈۈنەتەۋە. زۆر نوسىنى كوردەكان بە دەسكەۋتى مەزن و پىرپايەخ لەقەلەمى داۈن و بەشانازىيەۋە باسى كىردۈن، گۈايە تىراژيان ئەۋەندە زۆر بوۈ، لەۋانە" ژيان و بەسەرھاتى لىنن و كارل ماركس و فرىدرىخ ئىنگلس و، مانىفىستى حىزبى كۆمۇنىستى سۆقئىت و، مىژۋى شۆپشى ئۆكتۇبر، كەلخۇز و قازانجەكانى و كۆمەلە بەرھەمى شىعرو ۋەرگىپرەراۋ...".

ئەم بەرھەمانە پۇژانە لە دامۈدەزگاكانى راگەياندىنى سۆقئىتى و پۇژنامەۋ تەلەفزىۋن و رادىۋۈ لەسەريان نووسراۋە. ۋاى لى ھاتۋە خەلك لە دىتنيان بىزار بوۈ. ئەۋ شتانە بەبى پاسپاردەى دامۈدەزگاى حىزبى و دەۋلەتى سۆقئىتى، بە ۋاتايەكى دىكە بە فەرمان، ۋەردەگىپرەراۈنە سەر زمانى كوردى. زۆربەى كوردى سۆقئىتى نەخۈيىندەۋار و، لە تاراۈگەى كازاخستان و سىبرىا ۋا ئاسىياى ناۋەپراست بوۈن. تا كاتى لەچاپدانى ئەۋ بەرھەمانە چۈارجار ئەلفۈبىتى پىژمانى كوردى گۆپرەراۋە. ئىنجا خۈيىنەرى كورد چۆن تۈانىۋىە بىخۈيىنەتەۋە يا بەدەستى بگات؟! جگە لەۋە، ھىچ پەيۈەندىيەكى كۈلتۈورى نىۋان كوردى ئەرەنستان و ئازەربايجان يا كوردە دوۈرخراۋەكانى ئاسىياى ناۋەپراست و كازاخستان و سىبرىا نەماۋە، لە سەروۋى ھەموۈيشيانەۋە ئەۋ بەرھەمانە كە فەرمودەكانى لىنن و ماركس و ستالىنن تىدا چاپ كراۋە، كە بەكرەۋە ھەموۋى ھەر قسەى سەر

كاغەزن. كورد چۇن باوەر بەو شتانه بكات و، شۆرشى ئۆكتۇبر كە كارەساتى بەسەر كورددا ھىناو، چۇن ئارەزووى خويندەنەوى كىتېبى شۆرشى ئۆكتۇبرى ھەبى، ئەويش لە تاراوگەو دور لە نىشتەمانى خۆى كە بەدەستى مىراتگىرانى شۆرشى ئۆكتۇبر دور خراونەتەو؟! چۇن باوەر بە چارەسەرى كىشەى نەتەوكان بكات، كاتىك لە نىشتەمانەكەى خۆى راوناو، يا باوەر بە تىزەكانى پىبەرى مەزنى پىرۇلىتارىاو زەحمەتكىشانى جىهان ھاپى ستالین بكات كە كىشەكانى نەتەوئى چارەسەر كراو، لەكاتىكدا ھاپى ستالین بە پىچەوانەى فەرمودەكانى خۆى جوولاًوتەو پەفتارى كردو. يا نووسراوكانى پۇژنامەى "پىيا تازە" كە ھەرگىز پىرەكانى كۇنگرەو سىياسەتى دەولەتى سۆفىتى تىدايە، چ خزمەتلىكى بە فەرەنگ و كولتور و مېژو و زمانى كوردى كردو؟! ھەر ئەو حىزبەو ئەو دەولەتەو ئەو پۇژمە يەك لەدواى يەكانە نین، ئەو ھەموو كارەساتەيان بەسەردا ھىناو.

ھەرەك ئامازەمان پىكرد، بەتایبەت بەپىى بەلگەنامە ئالوگۇپكراوكانى نىوان بەپىرسانى پووس و سەر كەردەو خاوەن دەورى كردو، بەپىى ئەو نامانەى كە فەرماندەكانى سوپاى پووس لەكاتى داگىركردنى ھەرىمى پشت قەققاسدا بۇ كوردەكانىان نووسىو دەو لە كىتەبەكەى ئاقىر يانۇڧ و گەلىك شوىنى دىكەدا بلاءو كراونەتەو، دەسلەتدارانى پووس گەلىك بەلىنىان بە كوردەكان داو، كە ماف و دەسلەتەيان لە ناوچەكەدا دەپارىزى. تەنیا پاش ئەم بەلىنانە كوردەكان ئامادە بوون بگەونە ناو چوارچىوھى ئىمپىراتورىيەتى پووسىا. لەراستىدا تا ماوھىەكى درىژ ئەم دەسلەت و دەورەى كورد ھەر ماوھو، لەباو كەو بۇ كوردەكانىان ماوھەتەو پەيوەندى راستەوخۆيان بە كاربەدەستانى مەدەنى و سەربازى پووسىا ھەبو، بەبى ئەو كاربەدەستانى ئەرمەنى و ئازەرى بتوانن دەست لە كاروبارىان ھەردەن و دەولەتى پووسىاى تزارى (قەيسەرى)ش بايەخىكى زۆرى بەم پەيوەندى و بەپىو بەرىتەبە كوردىيە داو. پەيوەندى نىوان كوردو دەولەتى پووس، بەشىوھىەكى پەسىمى و دان پىدانراو بوو، بەلگەو

دیکۆمینتهکانی ماون. بهلام پاشان ئەم پەيوەندییە بەهۆی ئاژاوەنانەوهی دەسەڵاتدارانی ئەرمەنی و ئازەری تێک چوو، حاکمی قەفقاس کە کابرایەکی بەتەمەن و نەخۆش بوو، ئەرمەنیەکان بۆ بردنەپیشی سیاسەتی خۆیان کێژۆلەیهکی ئەرمەنییان ئی مارە کردوو. سەرئەنجام وای ئی هاتوو حاکمی قەفقاس بەهۆی ئەو ژنە ئەرمەنیەوه (کە دەسەڵاتدارانی ئەرمەنی لەپشتیەوه بوون)، بەتایبەت کاتیک حاکمی قەفقاس نەخۆش کەوتوو، بەکردهوه بەرپۆهبردنی سیاسەتی پووس لە هەریمی پشت قەفقاسدا کەوتوو تە دەستی ئەم ژنە ئەرمەنییە. ئیتر کەوتوو نە پیلانگیران دژی کوردهکانی ئەو هەریمەو، دەستیان لە کاروباریان وەر داوه و تەنگیان پێهەلچنیون و دەستیان بە کوشتن و پاوانان و دەرکردنیان کردوو، گەلیک شەپری خۆیناویش لەنیوان کوردو ئەرمەندا پووی داوه. لەبەر ئەوهی دەسەڵاتدارانی مەدەنی و سەربازی پووس لە هەریمی قەفقاس پشتی ئەرمەنیەکانیان گرتوو، کوردی بێدەرەتان و بێپشتیوان لە هەلاتن بۆ کوردستانی بندهستی ئێران و تورکیا زیاتر هیچ پێیهکیان لەبەردەمدا نەبوو، بەشیکیان کە ماونەتەوه تەسلیمی قەزاو قەدەری دەسەڵاتدارانی پووس و ناوچەکە (ئەرمەنی و ئازەری) بوون و چارەنووسیان بەو پۆژە گەیشت.

لێره دا ئاماژە بە هەندێ بەلگە دەکەین کە دەسەڵاتدارانی پووسیا کاروبارو بەرپۆهبریتی کوردهکانی هەریمی پشت قەفقاسیان هەر لە دەستی خودی کورداندا هێشتووە. گرنگ ئەوهیە بریارو فرمانەکانی دەسەڵاتدارانی پووسیا لەم بارهوه لە ئاستی بەرزی پایتەختی ئەو سەردەمە پووسیا، واتە سان پیترسبۆرگ (لینینگراد)، دەرکاون. لە گەلألەهی مەدەنی بەرپۆهبردنی خانەنشینهکانی ئێرهقان و نەخچەوان و، هەورهە ناوچەهی ئوردوئاباددا کە ١٨٢٧/١٢/١٥ لە پیترسبۆرگهوه بۆ شازادە پاسکەقیچ حاکمی قەفقاس نێردراوه، هاتوو: " کاروباری کۆچەرەکان با هەر لە دەستی سەرۆک هۆزو خیلەکانیاندا بی^{١١٧} (٢٥).

(٢٥) بەلگەکانی کۆمیسسیونی ئارخێوگرافیای قەفقاز، بەرگی ٧، ل ٤٣٥.

ھەرۋەھا لە دەستوورى ۱۸۴۷/۱۲/۲۸دا، كاروبارو بەرپۆھبەرىتى تەواوى ھۆزو خىلە كوردەكانى ئازەربايجان (جگە لە كوردە ئىزدىيەكان) خراوتە ئەستۆى سەرۆكى ھۆزى پارىكى (پادىكى) جەعفەر ئاغا كە ناسناوى عىل بەگى بوو^(۳۶)، و، كاروبارى كوردە ئىزدىيەكانىش كە لە ئەستۆى ھەسەن ئاغا بوو، تا سالى ۱۸۶۹ بەرپەسى بەردەوام بوو^(۳۷). ەك دەبينىن بەرپۆھبەرىتى كاروبارى ھەرىمى قەفقاس ھىشتا بەپىنى خانىشىن و ناوچەكان بوو، ھىشتا ئەرەمنى و ئازەرى و گەلانى دىكە بەرپۆھبەرىتى يا قەوارىيەكى يەكگرتوويان نىيە، تەنيا پاش شۆرشى ئۆكتۆبر ۱۹۱۷ ناوچە ئەرەمنى و ئازەرنىشىنەكان لە چوارچىۋەى بەرپۆھبەرىتىيەكدا كۆكراونەتەو، پاشان دوو كۆمارى جياوازيان ئى دروست كىردون، ھەر بەشىكى كوردستانىش خراوتە چوارچىۋەى ئەم دوو كۆمارە دەستكردە، تالىشستانىش خراوتە چوارچىۋەى ئازەربايجان، ئەويش بەر مەرجەى كە مافى گەلانى دىكەى ەك كوردو تالىش و نەتەوكانى دىكە لە چوارچىۋەى ئەو دوو كۆمارەدا پىزى لى بگىرى.

كاربەدەستانى بالاي دەولەتى ڕوسىيا، بەپىچەوانەى كاربەدەستانى خۇجىيى بەتايبەت ئەرەمنى و ئازەرىيەو، ھەولى ئۆريان داو بەرپۆھبەرىتى كوردەكان جيا و سەرىخۆبى، جگە لەو دەستوورو پىرانەى كە لە سەرەو ئامازەيان پى كرا، ھەندى گەلەلى دىكە سەبارەت بە كوردەكانى ھەرىمى پشت قەفقاس پىشنىارو ئاراستە كراون. بەلام بەداخو ھىچ كاميان نەيانھىشتوو تاسەر جىبەجى بىرىن و، يەك لەدواىيەك خراونەتە پشت گوى يا رەت كراونەتەو. بۆ وىنە، پالكۆفنىك لورىس مىلىكوڤ گەلەلىيەكى بەناوى"پەپرەو (پروگرام)ىك بۆ بەرپۆھبەرىتى كوردەكان"ەو ئاراستە كىردو. گەلەلىيەكى دىكە لە ۱۸۴۵دا لەلەين ژەنرال مايور سوسلوڤەو بۆ بەرپۆھبەرىتى ئەو كوردانەى كە لەتوركىاو ھاتوونەتە ناوچەى ئىرەقان، پىشكەش كراو. ھەرۋەھا گەلەلى نازاروف پارىزەرى ئىرەقان لە ۱۸۵۷ و

(۳۶) سەقامگىرپوونى دەسلەلاتى ڕوس لە قەفقاز، بەرگى ۱۲، تڧىلىس، ۱۹۰۱، ل ۳۵۷-۳۶۱.

(۳۷) رشتون. ق، رىڧۆرمى جووتيارى لە ئەرەنستان لە ۱۸۷۰، ئىرەقان، ۱۹۴۷، ل ۱۰۹.

گەلەلەي حاكىمى قەفقاس لە ۱۸۶۹ و ... ئاراستە كراۋە. بەلەم ھىچ كاميان نەيانەشتووھ سەرىگرى، ەك چۆن كوردستانى سوورىان ھەلەدەشاندەوھ. كوردەكانى پشت قەفقاس كە زۆربەيان بە ئازەلدارىەوھو ژمارەيەكيشان بەكشتوكالەوھ يا بەھەردووكيانەوھ خەرىكن، ھەر ھۆزو خىلىنكيان ھاوينەھەوارو زستانەھەوارو لەوھەرگاي تايبەتى و ديارىكراويان ھەيەو، سائنامە يا پۆژمىرى قەفقاس ديارى دەكات، بو وئەنە لە ھەرىمەكانى ئىرەقان و ئەلىزافىتەپول و تىفلىس و كۆتائيسى گىرنگىرەن و دەولەمەندترەن ھاوينەھەوارى كوردەكانى تۆماركردوھ، ەك ئايرى جان، ئاغ مەغان(ئاخ مەخان - تاق مەخان) بو ئالاگىزو مىس خان سىناك، چىنىگىل و ئاگرى (ئارات) (۲۸).

دواى سەقامگىركردنى دەسەلاتى سۆقتى لە ئەرەنستان، بەپىي دابەشكردنى پارىزگاۋ شارو ئاۋچەو ھەرىمى نو، كوردەكان زياتر لەيەكتر دادەبىرن و، سەرنجام بە جىگىركردنى ئەو ئەرەننىيە پەنابەرو ئاۋارەو ھاوردانەوھ ئەك تەنيا لە توركيوا ئىران و ئازەربايجانى سۆقتەوھ، بەلكوو لە ولاتانى دىكەوھو، لە زۆر گوندى كوردنشىن پىژەي دانىشتوانى بە قازانجى ئەرەننىەكان گۆردراو كوردەكان دەبوونە كەمىنە. بەپىي دابەشكردنى نو، بەپىيەبەرىتى ئاۋچەو ھەرىمەكان، ەك نووسەرانى ئەرەن دەلەن، لە ھىچ كاميان دانىشتوانى كورد زۆرىنەي پىك نەھىنا. ھەروھە نووسەرانى ئەرەننى و ھەندى بەناو نووسەرو كوردە كولۆلەكانى ئەرەننىيەش، ھەولە ئەرەننى داوھ و نىشان بەدەن كە ژمارەيەكى زۆرى كوردى ئەم كۆمارە لە كوردە ھەلەتوو و پەنابەرەكانى توركيوا ئىران و، ئامازە بە ھەندى داخوازى سەرۆك ھۆزو خىلى كوردى توركيوا ئىران كراۋە، كە داوايان كردوھ بىنە ھاۋولاتى پووسيا. بەلەم ئەم كوردانە بە دىرژايى مىژوو، بگرە پىش و پاش ئەرەننىش كە پووسيا قەفقاس داگرى بكات و سنوورىك دانى، بەبى ھىچ كەندو كۆسپىك ھەر لەو ھەرىمەدا ھۆبەو ھەواريان ھەلەدەوھ. پاش ئەرەنى پووسيا (دواتر سۆقتى) چەند پەيمانىكى لەگەل ئىران و توركيادا

(۲۸) سەرچاۋەي ناوبراۋ، تىفلىس، ۱۸۹۹، بەشى سىيەم، ل ۴۲.

مۆركردو سنوورەكانيان ديارى كراو بەربەست خرايە بەر ھاتوچۇ بۇ كوردەكانى
ئەمبەرو ئەوبەرى سنوورەكان، ھەندى لەو ھۆزو سەرۇك خىلە كوردانە بۇ بژىۋى
ئازەلەكانيان ۋەك پابردوو ناچار بوون مۆلەت لە دەسەلاتدارانى پووسيا
ۋەرىگرنو، تەننەت بۇ بژىۋى ژيانى خۇيان داۋاي مانەۋەو ھاۋولاتى بوونى
خۇيان لە پووسيا كرد. گەرچى ھەندى نووسەر نووسىويانە ئەمانە پەناپەر
بوونو، ئەمەيش ناۋى ئەو ناۋچانەيە كە كوردەكانى لە ئەرمەنىستانى سۇقۇتدا
تىدا دەژىن: ناۋچەكانى ئاپران، ئالين، ئوكتىمېريان، ئەچمىادىزىن، ئارتاشات،
قىدىنسكى، ئاشنارك، كالىنين، ئاقتىن، كوتائىس، باسارگىچەر.

کورد یا کوردستانی پشت قهفقاس له سه رچاوه رووسیه کاندا

چورسین له ژیر سهردیری کوردهکانی نازهربایجاندا، که سالی ۱۹۲۵
بلاویووتهوه، دهلی: بهلگه و نیشانهی وا ههیه که کوردی پشت قهفقاس له نیوان
سهدهکانی ۸-۱۴ لیره ژیاين (۲۹).

مینۆرسکی کوردناسیش باسی دهسهلاتداریتی بنه ماله ی بهناوبانگی کورد،
واته شه دادیه کان له ناوچهیه (پشت قهفقاس) دهکات که له نیوان سهدهکانی ۱۰-
۱۲ له ههریمیکی پان و بهریندا، له پووباری "کوری" یهوه تا پووباری "ئاراس"،
له ژیر دهسهلاتیاندا بووه، بارگه و ناوهندهکانی ئەم بنه ماله کوردیه گهنجه و دوین
(دقین) بووه (۳۰). نیکتینی بهناوبانگیش له سهر ئەم بنه ماله دهسهلاتداری کورد

(۲۹) چورسین. گ. ف، "کوردهکانی نازهربایجان" (یاداشتهکانی ئەتنۆگرافی)، له (ژانیاری یا
پراگه یاندنهکانی پهیمانگهی میژوویی- فیلوژیای قهفقاز)، بهرگی ۳، تیفلیس، ۱۹۲۵.
، ۱۹۵۳. minorsky, V. Studies in Caucasian History, London. (۳۰)

ههروهها بپروانه کتییی: ئاریستوفا. ف، کوردهکانی پشت قهفقاز، ل ۲۲.
له فهرهنگی ئینسکلۆپیدیای سوفیتی، مۆسکو، ۱۹۸۰، ل ۳۶۸. له سهر شاری دونیه
(رقینه) ده نووسی: ((که شارنکی کوئی نهرمینیا یه دهکه ویته ۳۵ کیلومهتری ئیریغان و
سالی ۶۴۰ ناوهندی ئیمارهتی عهرهبی نهرمینیا بووه له سالی ۱۲۷۶ وه له لایهن تاتارو
مهغوله کانهوه تیک دراوه و شوینهواری کاوول بووی بارهگاو مالی ماوه)).

دیاره ئەو نووسهر نهرمهنی بووه هیچ ئاماژهیه که به بوونی کوردو ئەوی پیوهندی بهم
شارهوه یا دهسهلاتی کورد یا دانیشتوانی ئەم شاره ناکات، له کاتی کدا له کتیه کهیدا ئاماژه
به هیچ سه رچاوهیه که ناکات. وهک ژۆر نووسهری دیکه نهرمهنی که دهستیکی بالۆ

له قهفقاس، دهلیت: ئەم بئەمالەیه سالی ۹۵۱ لەلایەن مەحمودی شەدادییەوه له هۆزی پارهەندی دامەزراوه ^(۳۱).

خاتو ئارسیتوفا. ت. ف، بەپشت بەستن بە سەرچاوەکانی دیکە، سەبارەت بە کوردەکانی پشت قهفقاس دەنوسی: پێویستە ئەوەش بگوترێ کە ئەدەبیاتیکی زۆر ھەیە، باسی بوونی کوردەکان لە قهفقاس لەنیوان سەدە ۱۲-۱۴دا، بگرە کۆتیش دەکات ^(۳۲). جگە لەو، میژووی خانەکانی میرنشینهکانی قەرەباغ و شەگین و گەنجە و ...، پێش ئەوەی لەلایەن ئێران و تورکیا و پاشتریش پروسیا و دەستیان بەسەردا بگری، نیشانی دەدەن کە کورد لە چوارچیووی ئەو میرنشیناندا ژیاون و دەسلاتیان ھەبوو، یا بەشداری دەسلات بوون. ھەورەھا ئەوانە ی کە لیکۆلینەویان لەسەر شەپەکانی پروسیا لەگەڵ ئێران و تورکیای عوسمانیدا لە سەدە ۱۹ھەدا یا میژووی داگیرکردنی قهفقاس لەلایەن ئیمپراتۆری پروسیا توێژینەویان کردووە، باسی کوردەکانی ئەم ھەریمەیشیان کردووە، بەتایبەت ئاقیریانوفا، بەوردی لە دەوری کورد و دەسلاتی کوردو سەرژمیری کوردو جۆ و پێیان و ... دوواوە. پەیماننامەکانی دواي شەش شەپری پروسیا لەگەڵ ئێران و تورکیای عوسمانیدا، سەدە ۱۹نۆدەھەم، وە ک پەیماننامە ی گولستان و تورکمان چای و ئادریانەپول، سان ستیفانوفا و قارس و ...، فاکتەریکی ترە کە باسی هۆزو خیل و بئەمالەو گوندو ناوچە کوردنشینهکانی سنوورە دەستکردەکانی ئیمپراتۆریەکانیان کردووە. ھاناو داخوای

سەرەکیان لە نووسینەوی فەرھەنگ و ئینسانیکۆلۆپیدیای پروسیا (سۆفیت)دا ھەبوو، ئەوەندە پێیان کرابی ھەولیان داوە ناوی کورد بێرێنەو، گەر ھەر نەبی کورد بەدناو بکەن. تەنانەت کاتی باسی ئەرمنیای گەرە، یا شارەکانی کوردستانی باکوور دەکەن، ھەمووی بە ئەرمنستان دادەنێن؛ بەتایبەت کە باسی کوردی سۆفیت لەپشت قهفقاس دەکەن، پشت بە سەرچاوە کۆنە پروسی و بیانیەکان نابەستن کە کورد لەو ھەریمەدا ژیاون و، دەنوسن ئەوانە لە تورکیا و ئێرانەو ھەتھاتون.

^(۳۱) نیکتین. ف. پ، کوردەکان.

^(۳۲) ئارسیتوفا. ت. ف، کوردەکانی پشت قهفقاس، ل ۳۶.

فەرماندەكانى پووسيا لە قەفقاس بۆ حاكم و سەردار و مەرەكانى كورد لە سەدەى نۆزەهەمدا، ئەك تەنیا قەفقاس، بەلكو بەشەكانى ترى كوردستان، بەتایبەت سەرۆك ھۆزەكانى كورد كە لە گەلیك كتیبی پووسیدا ناویان ھاتوو، یارمەتى پووسیا بدن، یا بەگەونە چوارچیوھى ئیمپراتۆرى پووسیاو، ھاكتەرى ترن ھاشایان ئى ناكرى. ئەمەیش بەرپەرچدانەوى ھەندى نووسەرە كە دەلێن: ئەو كوردانە ھیزی لەشكرى و سنوورپاریزی تورکیای عوسمانى یا ئىرانى شاھانشاھى بوون، یا كوردی پشت قەفقاس لەبەر ھۆى سیاسى و ئابوورى، زۆربەیان لە سەرەتای سەدەى بیستەم و پاش یەكەم شەپرى جیھانى لە ئىران و تورکیاوە ھەڵھاتوون... كوردناسەكانى پووس و سۆقیتی باسى بەشدارى ھۆزو خیلەكانى كوردی پشت قەفقاس لە پاپەرینەكانى كوردی بەشەكانى دیکەى كوردستاندا دەكەن.

پۆژنامەكانى پووسیاو دەسەڵاتداریتی بەلشەویكەكانیش لەسەرەتادا سەرچاوەى دیکەن كە لە بوونی دانیشتوانى كوردو گوندو ناوچەى كوردنشین دەدوین و، بگەر سەردیپرى ھەندى ھەوال و پاگەیاندنیشیان بە ناوى (لە كوردستانەو) دەست پى دەكەن.

بۆكشپان نووسەرى كتیبی "كوردەكانى ئازەربایجان" بەشە كوردنشینەكەى ئازەربایجانى سۆقیت بە كوردستان ناو دەبات و، بەپىى بەلگەو سەرژمیریەكانى پووسیاو سۆقیتی، بوونی بەشیكى كوردستانمان لە چوارچیوھى پووسیدا پى نیشان دەدات. ھەرەھا نووسەر ئاماژە بە كۆچ و پەوى كوردەكانى پووسیا (پشت قەفقاس) دەكات، بەھۆى سیاسەتى پەگەزپەرستانەى دەسەڵاتدارانى قەفقاس (ئەرمەنى و ئازەرى و جۆرجى) پووسیاو سۆقیتەو بۆ ئىران و تورکیا. نووسەرەكانى دیکەى ھەك ئاقیریانوۆ و نیکیتین و، خاتوو ئاریستوۆ و خالفین و نووسەرانى دیکە ئاراستەوخۆ ئاماژە بەم راستیانە دەكەن، سەدەى ۱۹ھەم و سەرەتای دەسەڵاتداریتی بەلشەویكەكان لە قۇناغى جۆربەجۆردا گەلیك كوردی پشت قەفقاس بەرەو كوردستانى ژێردەستى ئىران و تورکیا، تەنانت عیراق و

سووریای ئەمپروش، ناچار کراون کۆچ بکەن. گەلیک بێمالەو ھۆز ھەن بەسەرھاتی خۆیان دەگێرنەو، یا لە باووبایرانیانەو بێستووینە دەلێن لە قەفقاسەو ھاتوون. ئەمەش فاکتەریکی گرنگە، بایسی ئەو دەکات کە کوردی پشت قەفقاس، بەرپەکی تەنگ پێھەلچنین و دەرکردن یا تواندەو، بەرەو کەمی پوشتتوون و بەراورد ناکرێن لەگەڵ ئەو کوردانەدا کە پاشان لەدەست پزێمەکانی تورکیا و ئێران ھەڵھاتن بۆ قەفقاس. ئەگەر بەپێی نووسینی ھەندی نوینەری ڕەگەزپەرست و شۆقینی و دژی کورد بێ، کە دەلێن کوردی نازەربایجان یا نەرمەنستان ھەڵھاتووی ئێران یا تورکیان، یا بۆ کارکردن و لەو پەگەو... ھاتوون، دەبێ ژمارەکی کوردی پشت قەفقاس ھەر لەزیادیوون و، چەند قاتی سەرژمێریەکانی دوو سەدە پێرەو بوونایەو، سەرژمێریەکانیش پێچەوانەکی بۆچوونەکانیان.

کوردە دەریەدەریکانی پشت قەفقاس، بۆ خۆیان دەگێرنەو کە زۆر جار کوردی موسڵمانی نەرمەنستان یا کوردی نازەربایجان یا جۆرجیا (گۆرجستان)، لەم کۆمارەو بۆ ئەو کۆمارو بەبیانوی جۆراوجۆر دەرکراون (و دواچاریش ستالین ھەر لە قەفقاسەو بەزۆرو بۆ ئاسیای ناوەراست و کازاخستان و سیریا پاریگواستوون). کەچی نووسەرانی شۆقینی و دژی کورد کەلکیان لەم کارەیش وەرگرتووەو، کە لەسەر کوردی ئەرمینیا دەنووسن، دەلێن ئەمانە لە نازەربایجانەو ھەڵھاتوون، یا لەسەر کوردی نازەربایجان دەنووسن: گواپە ئەمانە لە ئەرمینیاو ھاتوون. نووسەرانی پروس و سۆقیتیش کە لیکۆلینەو مەیدانیان لەسەر کوردی پشت قەفقاس کردووە، پاستەوخۆو ناپاستەوخۆ ناماژە بەم کێشە دەکەن. تاوانی جینۆسایدو سێرینەو قەوارەو ناسنامەکی کوردی پشت قەفقاس ھێندە گەورە، ھەموولایە (موسکۆ، ئێرەقان، باکو، تیفلیس) بەرژووەندیان تێدا ھەبەو، ھەولیان داوە بەو نووسین و سیاسەتەکان ئەم تاوانە گەورە بەسپەنەو، بەلام بۆیان نەچووە سەر. بۆ وینە، گەلیک گوندی کوردنشینێ نەرمەنستان کە دانیشتوانی سەرچەم لە سەدەکی نۆزدە یا لە سەرەتای سەدەکی

بىستەم كۆچبارى ئىران يا تۇركيا بوون، يا ناچاركراون بگوازنه وه بۆ نازەربايجان، دراونه كوردى ئىزدى يا ئەو كوردانەى كه له تۇركيا وه هەلەتوون بۆ قەفقاس، تەنەت نەرمەنە هەلەتووكانى تۇركيا و ئىرانىشان تىدا نىشتەجى كر دووه و، ناوى گوندەكانيان گۆپيوه و، دواتر مېژووى گوندو دانىشتوانى ئەو گوندانەيان بەو شىوہيه كه خۇيان ئارەزوويانە نووسيوه تە وه. بۆ ويئە، دەنووسن گوندە كوردنشىنەكانى نەرمەنستان زۆربەيان لەلايەن ئەو كوردانەى كه له تۇركيا وه هەلەتوون بنیات نراون و ئاوەدان كراونە تە وه. ھەر ئەو گوندانەى كه له داوينى چىاي ناگرى يا پۆخەكانى پووبارى ئاراس بوون. گوندىكى غەيرە كورد لەنيوان ئەو گوندانە و گوندەكانى كوردستانى تۇركيا و ئىراندا نەبوە، يا له يەك ھۆزوخىل و بنەمالەى كورد بوون.

بۆ نموونە، گوندى ئاكو له ناوچەى تالين، گوايە لەلايەن كوردە موسلمانەكانە وه بنیات نراوه، دانىشتوانى لەنيوان ۱۹۱۷-۱۹۱۸ دا بەرەو تۇركيا هەلەتوون. نووسيويانە: پاش ئەو ئىزدى ھاتوونە جىگەكەيان، وەك بلىي لىرە ئىزدى كورد نين و نەتەوہيهكى جياوازن و، گوايە ئەو گوندانە خاكى كوردان نەبوون.

ھەندى له سەرچاوەكانى سۆفیتی، بۆ زياتر بەدناوکردنى كوردى پشت قەفقاس، باسى پىگرى و دزى و تالانى كوردەكان دژ بە گەلانى ناوچەكەو بەتايبەت نەرمەنەكان دەكەن، پاش ئەوہى قەفقاس لەلايەن پووسيا وه داگیر كراوه و، دەسلەتى ئەوئ دراوہتە دەستى كار بەدەستانى خۆجىيى؛ يا نووسيويانە: كورد خاكى نەرمەنيەكان داگیر دەكەن، يا لەبەر ھۆى دىنى پىكدادان و شەپو كىشە لەنيوانياندا سەرى ھەلداوه، كەچى بەلگەكانى ئارشيف و گىرانهوہى كوردەكان بەپىچەوانە وه لەم بارە وه دەدوين.

پاش ئەوہى قەفقاس لەلايەن پووسيا وه داگیركرا، بەتايبەت پاش ھاتنە سەركارى بەلشەويكەكان و داخستنى سنوورەكان، كە پىگەى ھاتوچۆى كوستان و گەرميانى ھۆزە كوردەكانى سەر سنوورى دەستكردى ئەم سى

دەولەتە داگیرکەرەى كوردستان (توركيا و ئيران و پوسيا) بەسترا، ئەم كوردانە سەدان سال بوو پيشتر كەس پىگەى پى نەگرتوون و نازاد بوون، ئيتەر دەبوو لەو دەولەتانە مۆلەتى پەسمى وەرېگرن و باج و سەرانەيان پى بدەن، تا بواريان پى بدەن پەزو ئازەلەيان لە شوينى جاران بلەوەرپىن. داگیركەرانى كوردستان ئەم كارانەيان كردووە بەلگە، گوايه فلان سەرۆك ھۆز يا دەرەبەگ و ئاغا داواى ھاتنى خۆى و ھۆزەكەى بۆ ئا و خاكى پوسيا كردوو، كەچى بەتەواوبوونى كاتى ھۆبەكەيان گەراونەتەو بۆ شوينى جارانى خۆيان. ئەم چەشنە تەنگەتاوكردە بۆ يەكەك كە زانيارىيەكى قوولى لەسەر كيشەكە نەبى، ناشى باوەرپى پى بكرى، لەكاتىكدا راپۆرت يا نووسراوێك سەبارەت بە گەراونەوھيان، يا لەسەر كۆچى ھەميشەى كوردەكانى خۆيان كە لەبەر ھۆى سياسى ئاودىوى بەشىكى دىكەى كوردستان بوون، بەدەستەو نادن. كورد ئەگەر لەمبەر و ئەوبەرى سنوورە دەستكرەكانى ولاتەكەيدا بژى، يا پەتابەر و كۆچەرى بى، داگیركەرانى ولاتەكەى لەبەر ھۆى سياسى يا ئابوورى بە بىگانەيان دادەنن و، لەسەر خاكى باووباپيرانى دەبىتە ميوان و، داگیركەرانى ولاتەكەيش مەنتبارى دەكەن و باج و سەرانەى لى وەرەگرن.

ئەم ديارەىە زيارتر لە كوردستانى داگیركراوى باكورو پۆژھەلات و باشوورى كوردستان بەرچا و دەكەوى، بەتايبەت بۆ ھۆز و خيلە كۆچەر و ئازەلدارەكانى كورد كە ژيانيان بە گەرميان و كوستانى ئەمدىو ئەودىوى سنوورەكانەو بەستراوہتەو، زۆرجارىش بووہتە كارەساتىكى دلتەزىن بۆيان و، خراونەتە مامەلە بۆ پىكھاتنى دەولەتانى داگیركەرى كوردستان و لەمبەر و ئەوبەرى سنوورەكانەو بۆ قوولایى ولاتەكەيان دور خراونەتەوھو ئاوجەكانيان پى چۆل كردوون. بە وتەى خۆيان، لەبەر ھۆى ئاسايش دەستيان بەم ئاوانە كردوو. كارەساتى دانیشتوانى سەر سنوورە دەستكرەكان و چۆلبوونيان نیشانەى ئەو راستىيەن. ئەگەر دەولەتىكى داگیركەريان بوارى بە گەرميان و كوستانى كوردەكان نەدایى، ئەوا ئازەلەكەيان لەئاو چوو و بە دەستكورتى و ھەژارى ماونەتەو.

شەپەرە مائۆیرانکەرەکانی پووسیای تورکیای عوسمانی و ئێرانی پاشایەتی، لە سەدەى نۆزدەهەمدا، بگرە لە پاش یەكەمین جەنگی جیهانی شەپەرە، زۆربەى ھەرە زۆریان لەسەر خاکی کوردان پوویان داوہ. کورد زیانیکی یەكجار زۆری گیانی و مائی لى کەوتووہ، چەند جارێک سنوورەکانی نیوان ئەم سى دەولەتە داگیرکەرە بەھۆی ئەم شەپەرەنەوہ ھەر لەسەر خاکی کوردستان گۆردراون و، ھەردەمێک دەسەلاتى یەكێکیان بەسەر ھەندى ناوچەو ھەریەمى کوردستانەوہ بووہ، بەو چەشنەى کە خویان ویستوویانە لەگەل دانیشتوانەکەیدا جوولاونەتەوہ؛ دانیشتوانەکیان یا دەرکردوہ یا ناچاریان کردوون بۆ شوینی دیکە بگوازنەوہ، بۆ تیکدانى دیموگرافیاو رەوشى ئەتتیکی و قەوارەى ناوچەو ھەندى لەو ھەریەم و ناوچانە، بۆ وینە قارس و ئەرەھان و خۆی و ماکوو سەلماس و....

ئیمە لێرەدا ئاماژە بە قارس دەکەین، کە لە شەپەرە ناوبراوہکاندا بووہ گۆرەپانی دەستریژی و ھیرش و کوشتارو تالان و ئاوارەبوونی دانیشتوانەکەى. باسى میژووی کۆنى ئەم ھەریەمە ناکەین. قارس بەرلەوہى سالى ۱۸۷۷ لەلایەن پووسیای داگیرکەرى، لەژێر دەسەلاتى ئیمپراتۆری عوسمانیدا بووہ، بەپێى پەیمانى سان ستیفانوۋە لە ۱۸۷۸ دا بەرەسمى خراوەتە سەر خاکی پووسیای، مانگی مایسى ۱۹۱۸ پاش ۵۹ سال ئەم شارە لەلایەن ھیزی تورکیای داگیرکرایوہ. پاش شکستی تورکیا لە یەكەمین جەنگی جیهانیدا، داشناکەکانى ئەرەمەنستانداگیریان کردو، سەرئەنجام بەپێى پەیمانى قارس لە ۱۹۲۱ دا درایوہ بە تورکیا.

جێى داخ و کەسەرە، کاتێک ئەم شارو ناوچەو ھەریمانەى دیکە لەژێر دەسەلاتداریتی پووسیای داشناکەکاندا بوون، زۆربەى ھەرەزۆرى دانیشتوانى کە کورد بوون، تووشى پانونان و دەرکردن و کوشتن بوون، بە چەشنێک کوردەکان بوونە کەمینەى دانیشتوان، یا وەك گەلانى ھاوردەى دیکە یەكسان بوون. لەم بارەوہ ھەندى فاکت و سەرژمێرى ھەيە کە نووسەرانی سۆڤییتی نەیانتوانیوہ بەرامبەریان بى دەنگ بن یا خویانى لى گیل بکەن. بۆ وینە، خاتوو ئاریستوفا نووسیویە: ((بە وتەى باکرادزە، د. ز. سالانى حەفتای سەدەى نۆزدەھەم زۆربەى

پاشان نووسەر دەلیت: بوونی ھۆزۈ خیلە كوردەكان كە خەریكى ئازەلدارى و كشتوكال بوون، تا ئىستایش ئەو گىرانهو و ئەفسانە لەبیرماون كە پشتاوپشت لەسەر جىۋېرى و گوندكانى خۇيان وتراون و، سەرچاوەكانیان دەگەرپتەو بۆ سەدەكانى پىش سەدەى نۆزدەھەم^(۳۵).

ھەرۋەھا نووسەر دەلیت: بەپىئى پەیمانەكانى تورکمانچای ۱۸۳۸ لەنیوان پووسیاو ئىراندا و، ھەرۋەھا دواى پەيمانى ئادريانەپول لەنیوان پووسیاو تورکىيای عوسمانیدا لە ۱۸۳۹، بەشیک لەو خاکانەى كە دانىشتوانى كوردو ئىرمەن بوو و لەسەر خاکی تورکيا (ئەرزپۆم و قارس و...)بوو، كەوتە بەر خاکی پووسیا... ھۆزۈ خیلەكانى كوردی ئەوناو كە سەر بە مەزھەبى سوننەو شیعەو ئىزدی بوون، سوننیهكان كە بریتی بوون لە جەلالی و بروكى و پادىكانلى میلان و سىپكى و گالتورى (قوتورى) و... شیعەكانى قەلخانى و قەرەچولى و... و ئىزدیەكانى حەسەنى و... سالى ۱۹۳۵ باریان كرد بۆ تورکيا^(۳۶). بەپىئى ھەندى سەرچاوەى زارەكى، ھۆزۈ خیلەكانى پوزافى و سىپكى و پاموشى و بروكى، نیوھیان موسلمانى سوننى و نیوھیان ئىزدین.

دواى یەكگرتنى جۇرجيا (گورجستان) لەگەل پووسیا دا لە ۱۸۰۱ داو، خاننشینەكانى گەنجەو قەرەباغ و شەكىن (كە زۆریەى دانىشتوانەكەى كوردن) پووسیايش بوونە خاوەن كوردی خۇيان^(۳۷).

ھەمان سەرچاوە لا پەرە. (۳۵)

ھەمان سەرچاوە، ل ۶۵. (۳۶)

ئاڧیریانوڤ، پ.ی، كورد لە شەرەكانى پووسیا لەگەل ئىران وتوركیادا، ل ۲۴. (۳۷)

خوینەرى بەرپۆز دەتوانى تەماشای ئەم كتیپە بە كوردی بكات كە لەلایەن نووسەرى ئەم بابەتەرە ھەرگیز دراو و سەرچاوەى زۆرى لەسەر ئەم بابەتە تىدایە و ھەولم داو كە مەتر لەم نووسینەدا كەلكى لى و ھەریگرم.

سروشستی کوردستانی پشت قه فقام

بوکشپان له م باره وه دهلی: ((هریم یا ناوچه ی پیشووی کوردستان (به تایبته ناوچه کانی لاجین و کهلباجار)، پرده له کانزای سروشتی و بهنرخ و هه خه لووزی بهرد، خوئی نیتره (بارووت)، بهرده پی، نازیست. خاکی ئینفوزورنا پرته تی له ناسن و مس و... و خاوهن کهرسته یه کی دهوله مهندی "خه لووزی سپی" یه، به تایبته له پووباری تهرترو پووباره به خوهره کانی دیکه و کانی ناوی کانزایی و گهراو و پزیشکی، (به تایبته کانیه کانی ئیستی سو که له دهروبه ره کانیا نندا سهیرانگهی پشودان دروست کراوه و هیچی له ناوی کارلسبادی به ناوبانگی نه مریکا که متر نییه. به لام که لک و هرگرتن له وانه بو تهواوی دانیشتوانی کوماری نازهربایجان و هه موو یه کیتی سو قیئت، پیویستی به پرنگه (جاده) و هو ی گواستنه وه هه یه که ده بی جیبه جی بکری (۲۸).

له و سهرده مه دا که ئیش و کارو بژیوی زۆریه ی ههره زۆری دانیشتوان له سهر ناژه لدار ی بووه، نه ویش له سایه ی دهوله مهندی و له وه پرگه سروشتیه کانی کوردستاندا به تایبته چیا کانی، بووه. بوکشپان ده لیت: ههوارگه کانی (لول بیر) ی لاجین و، نه وانه ی کهلباجار، نه که ته نیا ههوارگه ی دانیشتوانی کوردی ناوچه که ن، به لکوو کوچه رو ناژه لداره کانی دیکه ی نازهربایجان پوو ده که نه بو ئه م ههوارگه دهوله مهن دو بی وینه یه. وه که نووسر ده لیت: باشترین له وه پرگه و ههوارگه کانی نازهربایجان له م ناوچه یه دایه و، کوچه ره کانی موغان و میل و قهرباغ و، ههروه ا

(۲۸) بوکشپان، ه. س، ل ۴۷.

كۆچەرەكانى ئەفشار كە سەدان كىلومەتر پېگە دەپىن و دىنە ئەم ھەوارگانە،
 تەننەت ئازەلدارەكانى دەوروبەرى پووبارى كورىش دىنە ئىرە. كويستانە ساردو
 پىر لە گىاو لەوەرگەنى پووبارە بىئەژمارەكانى كە سەرچاوەكانىيان لە چىاكانى ئەم
 ناوچەيەو ھەلدەقولىن، كۆچەرەكانى ئازەربايجان بۇ لاي خويان پادەكىشن^(۳۹).
 پاشان نووسەر بەوردى كاروانە پىي كۆچەرەكان بەدرىژايى سال لە
 تابلويەكدا دەكىشى و، تىيدا كاتى مانەويان لە پىگەو، كات بەسەبردىيان لە
 ھەوارگەكان كە بۇ چەند ھەوارگە كۆچ دەكەن لەگەل ناوى ھەوارگەكاندا دىارى
 دەكات^(۴۰).

ھەمان سەرچاوە، ل ۱۳. (۳۹)

ھەمان سەرچاوە، ل ۱۷. (۴۰)

داشناكەكانى ئەرمەنستان و موساواتىيەكانى ئازەربايجان

داشناكەكان دىۋى شۆپشى ئۆكتۇبر لە ۱۹۱۷مۇە تا مانگى۱۱ ى ۱۹۲۰ لە ئەرمەنستان دەسلەتايان گرتە دەست، بە پىچەوانەى درۆ دەلسەى زۆر نووسەرى سۆقۇتتى و كوردەۋە، نەك تەنیا ھىچيان بۇ كوردى چوارچىۋەى ولتەكەى خۇيان نەكردۋەۋە بەرامبەريان بىلەين نەبوون، بەلكو دىرى كورد جولۇونەتەۋە، پاش پووخانى سۆقۇتتىش كە ھاتنەۋە سەر دەسلەت، دىرژەيان بەو سىياسەتە دا، بەلام بەشىۋەيكى دىكەو ناپاستەۋخۇ ناديار (ئىمە لەبەر دىرژى بابەتەكە لىزەدا خۇدەپارىزىن و، ئامازە بە چەند قسەى بوكشپان خۇى ۋەك شاھىدى پوداۋەكان و ئو كوردانە كە دىۋنى دەكەين) ((باندەكانى داشناك بە سەركردايەتى ژەنرال "درو" لەگەل موساواتىيەكانى ئازەربايجاندا كوردەكانيان ناچاركرىبوو پابەكەن بۇ توركيانو ئىران))^(۴۱). كوردەكانى ئازەربايجان، تا گرتنە دەسلەتتى بەلشەۋىكەكان كەمايەتتىيەكى نەتەۋەىي چەوساۋە بوون. دەۋلەتى موساواتىيەكان ۋەك پووسىيائى تزارى لەو پوانگەيەۋە تەماشائى كوردەكانيان كوردۋە كە دەكرى دىرى ھاۋسىكانيان كەلكيان لى ۋەرىگرن. سىياسەتى موساواتىيەكان بەرامبەر بە كوردان لە گەلىك لاۋە لە ھى پووسىيائى تزارى زياتر توند بوۋە))^(۴۲).

موساواتىيەكان لەرپىگەى نۆكەرەكانىانەۋە، ۋەك فىۋدالە گەرەكان و فەرماندارى قەرەباغ خەسرەۋ بەگى سولتانوۋ، بېرياريان دابوو سىياسەتى نەتەۋەىي خۇيان بەرپۋەببەن و دەستەى چەكدارى پىك بىئىن.

^(۴۱) ھەمان سەرچاۋە، ل ۶۷.

^(۴۲) ھەمان سەرچاۋە، ل ۶۸.

ستیکلوڤ. ئا، له لیڤکولینهوه کهیدا سهبارت به هیزی سوپایی موساواتیهکان، نووسیوه: بۆ پاراستنی سنوورهکانی خۆیان له هیرش و مهترسی ئهرمهیهکان بۆ سهر قهرهباغ، داشناکهکانی ئهرمهنی گه‌لله‌که‌یان به سهرکردایه‌تی وه‌زیری شه‌ری ده‌وله‌ته‌که‌یان نارد بۆ ده‌روه‌ی قهرهباغ. ماوه‌ی خزمه‌تکردنیان دوو سال و جلویه‌رگی له‌شکرییان پێ‌دراوه‌ و چه‌ک و مه‌شق و باره‌ینانیان بۆ دایه‌ن کراوه‌، به‌لام له‌کاتی مه‌شق و باره‌یناندا ده‌وره‌که‌یان ته‌واو نه‌کردوه‌و به‌لشه‌ویه‌که‌کان ناوچه‌که‌یان گرتوه‌ (٤٢).

جگه‌ له‌ به‌"قه‌زا‌کردنی کورده‌کان" (وه‌ک حه‌میده‌کانی سه‌رده‌می عه‌بدوله‌حمید، هه‌ورامی) مالیاتیکی یه‌کجار زۆریان له‌سهر کورده‌کان دانا‌بوو، له‌لایه‌ن چه‌کداری به‌گه‌کانی قوتورلینه‌وه‌ هیرش بۆ گونده‌ کوردو تورکنشینیه‌کانیش ده‌کرا، به‌لام زیاتر ده‌کرایه‌ سهر گونده‌ بی‌دیفاعه‌ کوردنشینیه‌کان و تالانیان ده‌کردن و خه‌لکیان به‌سوغه‌ راپیچی کارکردن ده‌کرد، ئازهلایان به‌تالان ده‌بردو، بگه‌ ده‌غل‌ودانی خه‌لکیان تالان ده‌کرد. ئه‌مه‌ کرده‌ویه‌کی ئاسایی و باوی موساواتیه‌کان بوو. بۆیان گێڕامه‌وه‌ له‌ یه‌کیک له‌و هی‌رشانه‌ی چه‌ته‌ به‌گه‌کانی تورکدا که موساواتیه‌کان چاپۆشییان لی‌ کردوون بۆ چاو ترساندن خه‌لک، زۆرجار ته‌قه‌یان له‌ گوندنشینیه‌کان کردوه‌و، پاش ئه‌وه‌ داوای حه‌قی ئه‌و گوللانه‌یان لی‌ کردوون که ته‌قاندوویان. ئه‌گه‌ر پاره‌که‌یان نه‌دایه‌ یا ده‌بوه‌ بیانویه‌ک که ئه‌و چه‌تانه‌ سامانی هه‌موویان به‌رن، به‌ره‌ره‌کانیش درژی ئه‌وانه‌ ده‌بوه‌ هۆی کوشتنیان. ئه‌و به‌گانه‌، له‌باتی هه‌ر که‌سیکی کوژراویان، ته‌واوی بنه‌ماله‌یه‌کیان له‌ناو بردوه‌و، ئه‌و کوردانه‌ش که تۆله‌یان سه‌نده‌وته‌وه‌، ده‌بوو رابکه‌ن و، بگویی‌نه‌وه‌و ته‌واوی سامانی خۆیان به‌جی‌به‌ی‌ن.

چه‌وسانه‌وه‌ی کورده‌کان په‌ره‌ی سه‌نده‌وه‌و، گالته‌و سووکایه‌تی به‌ زمانی کوردی کراوه‌. کورد ده‌بوه‌ مایه‌ی گالته‌و بابه‌تی قسه‌ی پێکه‌نین و، زۆرجاریش

(٤٢) هه‌مان سه‌رچاوه‌، ل ٦٩-٧٠.

نەمە دەبۇە ھۆى ئەۋەى كە گۇندە كوردنشىنەكان واز لە زمانى كوردى بىنن. ئەۋ زمانەى كە بەگ و موساۋاتىيەكان كردبوويان بە كەرەسەى گالتەۋ پىكەنن و نوكتە (بۇ وىنە كەر. ۋەر يا كەرە. ۋەرە)، من بۇ خۇم بەرەۋپوۋى ھەندى لەۋ پووداۋە خەمبارانە بوومەۋە، كاتىك كە كوردەكان سوينديان دەخوارد واز لە زمانى زگماكى خۇيان بىنن (بۇ وىنە، لە گۇندى كەمالى لە ناۋچەى لاچىن). ئەم پووداۋانە بەپىى چەوسانەۋەى زياترى فيۋدال و مولكدارەكان زۆرتىر پەرەيان دەسەندو، زياتر كوردەكانى توۋشى تۈاندنەۋە، كۆمەلگەكەيانى دوچارى داخست و داپران دەكرد. زمانى توركى كە زمانى پەرسى و زمانى دەۋلەتى و دەسەلاتدارى نەتەۋەى سەردەست بوو، زمانىكى ئاشكراۋ (ئاۋالە) بوو، كەچى زمانى كوردى ۋەك زمانىكى (داخراۋ) لەناۋ مالى خۇۋ لەناۋ كۆمەلى بچووك بچووكدا قسەى پى دەكرا.

جگە لەۋە، پىرۋسەى تۈاندنەۋەى كوردەكان، بەھۆى بارودۇخ و پىشەھاتى دىكەۋە، دەكراۋ، لەم بارەيشەۋە گەۋرەترىن ھۆكار كە لەم پىرۋسەيەدا دەۋرى دەبىنى، ئەۋەبوو كە كوردەكان ۋەك كەمەنەتەۋەى پىشت قەفقاس و داپراۋ لەيەك، بەتايىبەت داپرانى كوردەكانى ھەرىمى نەخچەۋان و ئىرەقان كە لە گەمارۋى دانىشتۋانىكى زۇر"زۆرىنە"ى بەربلاۋى توركدە بوون، شوينەۋارى خۇى بەجى ھىشتۋە (۴۴).

دەتۋانن بلىن لە ھەموو گۇندەكاندا، ئىمە ژنەينانى كوردەكانمان لەگەل ئافرەتى توركدە بىنى (بنەمالەى ھاۋبەش). لە ھەندى شويندا، بۇ وىنە لە گۇندى زىرتى، ژنە توركەكان فىرى زمانى كوردى بوون، بەلام زۆربەيان ھەر بە زمانى توركى قسە دەكەن. لە وتوۋىژەكانماندا لەگەل كوردەكاندا كە ژيانى ھاۋبەش يا ھاۋسەرييان لەگەل توركەكاندا ھەيە يا لە گۇندە توركنشىنەكاندا دەژىن، ئەۋەيان دەست نىشان دەكرد كە ژنەينانن لە توركەكان، ھەندى جار دەبىتە ھۆى ئەۋەى كە ئەۋان بۇ خۇيان بەرەبەرە زمانى كوردىيان لەبىر بچىتەۋەۋە مەنەلكانىشيان ھەموو كاتىك ناتۋان فىرى زمانى كوردى بىن. تىكەلىيان لەگەل

(۴۴) ھەمان سەرچاۋە، ۷۱ ل و ۷۲.

تورکە کۆچەرەکاندا لە ھاوین و زستانە ھەوارەکاندا کە زۆریەکی ھەرە زۆریان بە تورکی دەدوین و، ھەرۆھە کاروباری بارزەگانی و دەولەتی کە لە دەستی تورکەکاندا، لە گەڵ خەزەتکردنیان لە سوپای ئازەربایجاندا، ئەمانە زۆر شتی دیکە، پڕۆسەی تواندەوێ کوردەکانی زیاتر بەرەوپێش بردووەو بوونەتە ھۆی سەرەکی تواندەوێان. بەلام ئەم تواندەوێیە یەكجار قوول نەبوو و ھەموو شوێنێکی نەگرتەو، دروستبوونی ناوچەی کوردستانی ئازەربایجان بەرە بەر پڕۆسەی گرتو، زۆریەکی دانیشتوانی کوردستان کە پێشتر خۆیان بە تورک لەقەڵەم دادا، ئێتر خۆیان بە کورد دادەنا^(٤٥).

بوکشیان ئامارە بە وتەی یەکیەک لە بیرمەندەکانی موساوات بەناوی ھەلیف م. گ. ھو (کە ناسناوی بە ھارلی) و جلۆبەرگی دەگوێی و لە چاپەمەنیەکانی سۆڤیەتیدا بیروپاوی نووسراوەکانی خۆی بۆ دەکاتەو و بۆچوونی موساواتیانە دژی شۆرشێکی خۆی ناشاریتەو و لەسەر مردنی زمانی کوردی دەدوێ و دەلی: ((زمانی تورکی لە ئێستادا زیاتر پتر دەسکەوتی ھەیەو تەنگی بە زمانەکانی دیکە ھەلچنیو، ئەو زمانانە کە کۆنە داپزاون و سەردەمیان بەسەرچوو و باویان نەماوە، وەک زمانی تاتی و تالیشی و لیزگینی و کوردی و ... ھتد))^(٤٦).

نووسەر دەلیت، بەپێی نووسراو و بۆچوونەکانی موساواتیانە، بەتایبەت لە گۆڤارەکیانەو (ئۆدلو-یورت، ژمارە ٢٢٠، سالی ١٩٣٠) کە لە ئێستای ئێستادا دەرئەچوو، بوون یا ئازادکردنی زمانێکی دیکەو (مەبەستی زمانی کوردییە) لە کۆماری ئازەربایجاندا، دەبیەتە ھۆی داوەشبوونی گەل و نیشتمانی ئازەربایجان. بۆ کوردنەوێ ئەو چەشنە بۆچوونە دژە شۆرشیانە تانیستە لەقاونە دراوەو، بەداخوێ دامودەزگاکی سۆڤیەتیش بواری بۆ کوردنەوێ ئەو چەشنە بۆچوونانە دەدەن. تا سالی ١٩٣٠ ھەندێ لە بەرپرسیانی دامودەزگاکی پەرورەو فیڕکردنی ئازەربایجان، ئەم سیاسەتە شۆڤینستیانی بەرامبەر بە کەمەنەتەوکانی

(٤٥) ھ. س، ٧٣ و ٧٤.

(٤٦) ھ. س، ٧٥.

نازەربايجان بەرپۈەبەردوۋە. ئەمە پېچەوانەى سىياسەتى لىنىيىيە، سەبارەت بە كېشەى نەتەۋەىيى و چارەسەركردنى (داشناكەكانىش كاتى خۆى بۇ گەيشتن بە مەبەستە ناپاكەكانيان باسى خزمایەتى كوردو ئەرمەن ئەمكەن، كۆمىتەى ناۋەندى پارتى داشناك سوتون شوپاتى ۱۹۲۱ لەم بارەيەۋە نوۋىسيۋىيە، كوردەكان ھاۋسىيى ئىمەن و لەگەل ئىمەى ئەرمەنىدا لەسەرىك خاك ئەژىن و خزمى خويىنى ئىمەن و...) (۴۷).

موساۋاتىيەكان چەكىكى پوحييان دا بە ھەندى لە پېبەران و بەرپەسارانى فەرمانبەرى ۋەزەرەتى پەرەۋەردەو پاگەياندى نازەربايجانى سۆفۋىتى بۇ دژايەتيكردن و بەرپۈەنەبەردى سىياسەتى نەتەۋەىيى لىنىيىيە و چارەسەرنەكردنى كېشەى كەمەنەتەۋەكان و كوردنەۋەى قوتابخانە بە زمانى خۇيان و، گەشەپېدانى كولتوروران، كە كورد و نەتەۋەكانى دىكەى نازەربايجانى گرتەۋە. ئەم سىياسەتە بەتايبەت لە كۆبۈۋەنەۋەى ھاۋبەشى كۆمىتەى ناۋەندى پارتى كۆمۇنىستى نازەربايجان و ۋەزەرەتى پەرەۋەردەو بارھىنانى نازەربايجان مانگى حوزەيرانى ۱۹۳۱ سەبارەت بە كېشەى كەمەنەتەۋەكان، ئەم سىياسەتە پەگەنپەرىستانەيە لەقاودرا. لەم كۆبۈۋەنەۋەيەدا كە بە دەستپېشخەرى و پېشنيارى پارتى كۆمۇنىستى كۆمارى نازەربايجان پېك خرا، ئەۋە دەست نېشانكرا كە ھەر لە سالى ۱۹۲۴ ۋە ھەندى لە كاربەدەستانى كوردستانى گەرچى لەراستيدا بەشۋەيەكى ترسنۆكانەو لىبرالانە كېشەى كوردنەۋەى قوتابخانەى كوردىيان بە زمانى زگماكى كوردى خستە بەردەمى ۋەزەرەتى پەرەۋەردەو بارھىنانى نازەربايجان، يەككە لە بەشدارانى ئەم كۆبۈۋەنەۋەيە ھاۋپى ئىلياسوف بوو كە بەرپەرسى بەشى بەرپۈەبەرىتى پەرەۋەردەو بارھىنانى پېشۋوى كوردستان بوو، باسى مېژۋوى پەسندكردنى ئەلفۋېيى كوردى كرد كە ئەۋدەمە لەسەر ئەلفۋېيى توركى بوو و، وتى:

((كاتى خۆى لە نازەربايجان لەم بارەيەۋە چەند ھەنگاۋىك ھەنگىراو، يەكەم كىتېبى ئەلفۋېيى لە سالى ۱۹۲۴ نامادەكراو نېردرابوۋە ۋەزەرەتى پەرەۋەردەو

بارهینانی نازهربایجان، بهلام بهداخهوه ئەلفووییەکه (وەک کتێبی ئەلفوویی) هیچ هەستیکی ئەوانی نەبزواندو هەر لەوێشدا مرد و، ئەم کێشەیه‌ش ڕاگیرا^(٤٨).

بهلام هەر ئەو هاوڕێ ئیلیاسوڤ "ئەلیاسوڤ" لەم وتاریدا جەختی لەسەر ئەو دەسکەوتە مەزنانه کردووه که له بواری کولتووورییهوه له کوردستان بهدی هاتوون، وتی: ته‌نیا له یه‌کیک لهو سی ناوچه‌یه‌ی کوردستانی پێشوو، واته ناوچه‌ی لاجین، ئیستا ئێمه زیاتر له سه‌د قوتابخانه‌ی سه‌ره‌تایی و شه‌ش قوتابخانه‌ی ناو‌دی و جه‌وت سا‌له یه‌ک په‌یمانگه‌ی کشتوکال و ئاز‌ه‌لداری و دوا‌زه کتێبخانه‌و سی کلوب و... هه‌یه‌، زیاتر له چوارسه‌دو په‌نجا کوردی لاو له قوتابخانه‌ ناوه‌ندیه‌کانی نازهربایجان ده‌خوینن و دکتوو‌ر ئه‌ندازیاری کوردیمان هه‌یه، ئاکادیمیای پێشه‌سازی په‌یمانگه‌ی پێشه‌سازی نه‌وتیان ته‌واو کردووه...^(٤٩) و، بۆ سی سا‌لی داها‌توو له جێبه‌جێکردنی پلانی پێنج سا‌له‌دا پیمان وایه‌و گومانیشیمان نییه که ده‌توانین نه‌خوینده‌واری نه‌هێلین و، ئەگەر نه‌توانین له‌سه‌داسه‌د، لانی که‌م له‌سه‌دا هه‌شتای نه‌خوینده‌واری له دانیشتوانی کوردی نازهربایجان له‌ناوه‌ڕین، ده‌توانین له سا‌لی ١٩٣١ دا خویندنی سه‌ره‌تایی گشتی مسۆگەر بکه‌ین، به پلانی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده‌و باره‌ینان. ئێمه جگه له چاککردنه‌وه‌ی قوتابخانه‌ کۆنه‌کان، ده‌ستمان کردووه به‌ دروستکردنی ١٤ قوتابخانه‌ی نوێ له سی ناوچه‌ی کوردستان، وه‌ک له که‌ڵباجارو قوباتلی و لاجین.

سه‌ره‌ڕای په‌خنه‌ی پار‌تی به‌لشه‌ویکی سو‌فیتی له هه‌له‌کان و، هه‌ندی له کاربه‌ده‌ستانی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده که سیاسه‌تیکی بۆگه‌ن و چه‌په‌لیان له‌م باره‌یه‌وه پێ‌وه کردووه (تا سا‌لی ١٩٣٠)، به‌لام تائیستا هه‌نگاوی پێ‌ویستیان بۆ گه‌شه‌پێدانی زما‌نی کوردی و، قوتابخانه‌و ئەلفوویی و نووسین به‌ زما‌نی کوردی و کولتوو‌رو براهه‌تی و ئینته‌رناسیونالیزم و... بۆ کورده‌کان هه‌لنه‌گرتوووه‌،

^(٤٨) ه. س، ٧٧ ل (له کوپیی راپورتی کۆبون‌ه‌وه‌ی سی‌یه‌می توژینه‌وه‌ی کێشه‌ی

که‌مه‌نه‌ته‌وه‌یه‌کانی کۆماری نازهربایجان له ١٧ی ئه‌یوونی ١٩٣١).

^(٤٩) ه. س، ٧٧ ل.

دەتوانىن بلىين لە تەواۋى كۆبۈنە ۋە كەمسەمۇلىيەكان و، كۆبۈنە ۋە كەمسەمۇلىيەكانى خەلكى ئاسايى و ھەژارو كەلخۇنچىيەكان و زەحمەتكىشانى كوردو توركدە، كە ئىمە لەكاتى گەشتەكانماندا لەگەلئاندا كوردوومانە، بەشداران پەخنە ۋە گەلەيى توندى خۇيان بەرامبەر بە سىياسەتى ۋە زارەتى پەرەردە ۋە بارمىنانى ئازەربايجان تا سالى ۱۹۳۰ پروون كرده ۋە، ئەم ۋە زارەتە نەك تەنيا سالانىكى دورودريژ لەم بارە بىدەنگ بوو، بەلكو كاتى خۇي كۆسپ و تەگەرەيان بۇ كرده ۋە قوتابخانە ۋە بوژاندە ۋە كۆلتوور بە زمانى زگماكىش بۇ كوردهكان ناۋەتە ۋە^(۵۰).

بۆكشپان سەبارەت بە بنەمالەي سولتانۇ ۋە بەگەكانى قوتورلىن كە خرمى يەكن و بە پەسەن توركن، دەلىت: كە موساۋاتىيەكانى ئازەربايجان، پاشا حوكم گرەتەدەست، پرويان دايە دەسەلاتدارىتى چەوسىنەرەنى ئەم بنەمالەيە، شەرىيەت ۋە قانونيان بەسەر ناۋچە كوردنشىنەكانى كوردستانى ئازەربايجاندا سەپاندو، يەككە لەو بەگانەيان بەناۋى خوسرەو بەگى سولتانۇ ۋە، كرد بە فرماندارى قەرەباغ و، تا سەقامگىر بوونى دەسەلاتى سۆفىتى ئازەربايجان لە ناۋچەي كەلبارى ئەمرو، ھەشتا ھەزار ھىكتار لە ۋەرگەو زەوى چاندن و ۴۵ ھەزار ھىكتار لىزەر ۋار (جەنگەل)ى ناۋچەكەيان بەدەستە ۋە بوو.

جووتيارانى ناۋچەكانى لاچىن و قوياتلى، لەبارى ئابوورىيە ۋە بەوانە ۋە بەسترايون و، زولم و زۆرىكى بىۋىنە ۋە نەبىستراويان لەو خەلكە كوردو ۋە (لە مالىات و باج ۋە گرەتە ۋە، تا مافى سورانە، واتە شەوى يەكەمى بووك). ئەم جووتيارانە تائىستا ناتوانن بە ئارامى ناۋى ئەو چەوسىنەرە دېندەيە بەيىنن و، دەيان ويىنە دەستدرىژى و لىدان و كوشتن و تالانكرديان بۇ باس كوردوين.

بۆكشپان كە لە گەشتەكەي خۇيدا گەلەك پەخنەي خۇي و دانىشتوان و، پەخنە ۋە بەلىنى بەرپرسانى دەولەتى ئازەربايجانى، بەتايبەت لەو كۇنفرانسەي كە بە پىشنيارو دەست پىشخەرى پارتى كۆمۇنىستى ئازەربايجان سەبارەت بە

(۵۰) ھ. س، ۷۸.

كىشەى كوردو چارەسەركردنى تۆمار كردوو، گەلىك بەلېن و گەلآلە لەم بارەو،
دراون و دەرچوون، نەك تەنیا هیچ ئالوگۆپىك لە ژيانى كوردەكاندا نەكراو،
دەولەت هیچ ھەنگاویكى نەنا، نۆرى پىنەچوو لەوى بەزۆر گواستیاننەو، بۆ
ئاسىيائى ناوەرەست و كازاخستان و سىبىريا.

ھەرچۆنىك بى، لەم بەرھەمەدا بەلگە نۆرە لەسەر سىياسەتى كوردى سەردەمى
پووسىياو دەسەلاتدارىتى موساواتىيەكانى ئازەربايجان و داشناكەكانى
ئازەربايجان و دەسەلاتدارانى سۆڧىتى، كە يەك لەيەكتەر نامرۇفانەتر بوون، ئەوى
سەردەمى سۆڧىتى بالى بەسەر ھەموياندا كىشاو.

كوردستانى پشت قەفقاس لە بەلگە نامەو سەرچاوەكانى سۆڧىتىدا

كاتىك سەرقالى كۆكردنەوھى بابەت و ليكۆلینەوھى بووم لەسەر ئەم كىشەيە، جگە لە سەردانى ئەرشیقەكان و خويندەوھى چەند سەرچاوەى وەك كتيب و ليكۆلینەوھى، ھەولئى زۆرم دا لە مۆسكۆ چاوم بە پۆژنامەكانى ئەو سەردەمەى كوردستانى پشت قەفقاس بکەوى، بەتايبەت پۆژنامەكانى "قىزل كوردستان- كوردستانى سوور" و " كوردستانى سۆڧىتى يا سۆڧىتسكى كوردستان" كە لەو سەردەمەدا بلاڧوونەتەوھى لە ئەدەبىيات و سەرچاوەكاندا ناويان ھاتووە. بەلام بەداخەوھى بۆم نەدۆزرانەوھى، زۆرگەر ھەم تواناي سەفەرکردنم بۆ كۆمارەكانى ديكەى سۆڧىتى پيشوو نەبوو بۆ دۆزینەوھىيان. بۆيە ناچاربووم چاۋ لە چاپەمەنيەكانى ديكەى ئەو سەردەمە بگەم، دەبينم لە چەند پۆژنامەدا كە دواتر باسيان دەكەين، بەتايبەت پۆژنامەى "زەرايا وەستوك" سەردىڤى بابەت و ھەوالەكانى لەژىر ناوى"لە كوردستانەوھى" يا "ناوچەى كوردستان" نووسيوھى، يا كە لە پووداوەكان دەدوين نووسيوويانە فلان گوندى سەر بە فلان شارى كوردستان يا ناوچەى كوردستانە (ئەمە جگە لەو بېيارانەى كە دەسەلاتدارانى دەولەتى و حيزبى سۆڧىتى، بەتايبەت لە ئازەربايجان لەسەر ناوچەى ئۆتۆنۆمى كوردستانى ئازەربايجان داويانەو بلاڧوونەتەوھى). بابەتى ئەم پۆژنامانە، بەلگەيەكى ديكەى زيندوى حاشاھەلنەگرو ميژوويى و ياسايىيە لەسەر كورد و كيشە پەواكەى و نيشتمانەكەى و دانى پيدانراوھ. دان پيدانانەكە بەپيى بەلگەى ميژوويى، زۆربەى ھەرمەزۆرى ھەم دانيشتوانەكەى كە كورد بوون و ھەم خاكەكەى كە لە بەشەكانى ديكەى كوردستان دانەچراوھو دريژەى خاكى كوردستانى باكوورو پۆژھەلات و... گرتوھتەوھى.

يەكەم نووسەرى سۆڧىت، لە ئازەربايجانى سۆڧىتى، كە غەيرە كوردو گوايه بەرەچەلەك جوولەكە بوو، بە ئاشكرا وشەى كوردستان و كوردستانى ئازەربايجان "يا كوردستانسكى ئۆيزد"، واتە ناحىيە يا ئاوجەى كوردستانى بە كارھىناوھە بەلگەيشى لەم بارەوھە ھىناوھەتەو. بوكشپان لەژىر سەردىپى "ترىتۆرى (خاك) و سنوورەكاي كوردستانى ئازەربايجان" دا، بەپشت بەستن بە بىرارە حىزىي و دەولەتپەكانى ئازەربايجانى سۆڧىتى، دەلى: ئاوجەى كوردستان وەك يەكەيەكى بەرپوھەبەرىتى سەربەخۆ لە ۱۹۲۳ دا دامەزراو، پاش ھەلەوھەشەنەوھى لە ۱۹۲۹ داو سەرلەنوئى بەشكردنى بەرپوھەبەرىتى ئاوجەكانى بەسەر ئازەربايجان، كرا بە "كوردستانسكى ئوكروگ" ^(۵۱) (بە كوردپەكەى ھەر ئاوجەى كوردستانە) كە لە باكورەوھە بۇ باشوور ئەم ئاوجەكانى دەگرتەو: كەلەباجار، لاچىن، قوباتلى و بەشنىك لە ئاوجەى جەوانشىرى ئەمەو.

سنوورەكانى باكورى ئاوجەى كوردستانى پىشوو بە ھىلى سەرورد (خط الرأس) زنجىرە چياكانى موراف داغى ئەم ئاوجەپە لە ئاوجەى گەنجە جىادەكاتەوھ (واتە لە باكورەوھە زنجىرە چياكانى موراف داغ كوردستان لە ئاوجەى گەنجە جيا دەكاتەوھ، ھەورامى) و بە ھىلى سەرورد زنجىرە چياكانى كانگور-ئالانگىز ^(۵۲) كوردستان لەگەل ئاوجەى نور. بائىزدى سەر بە ئەرمىنيا ھاوسنوورەو، لە باشوورى پوژئاوايشەوھە كوردستان ھاوسنوورى ئاوجەكانى شارئورا-دەريلاگىز (دارالگىن) و زەنگەزورى كۆمارى ئەرمەنستانى سۆڧىتە.

سنوورەكانى كوردستان لە باشوورى پوژھەلاتەوھ بە پووبارى ئاكىردا دەپوات، تا سنوورەكانى ئاوجەى پىشوو جەبەرئىل كە لە گوندى (ئەفەندىلەس) ھەوھ دەست پىدەكات، تا لەو شوئىنەى كە لقى لای چەپى ئەم پووبارەوھە، واتە ميل خىلوڤ، دەپژىتە ئەم پووبارەو، سەرئەنجام كوردستان لەگەل ئاگورناقەرەباغ ھاوسنوورەو،

^(۵۱) لە جىيى خۆپەتى ئەگەر لەبرى ئاوجە ھەرىم بەكاربىنن، چونكە كوردستانى ئازەربايجان چەند ئاوجە دەگرتەوھ.

^(۵۲) ئالان گىزىان كوردوھە بە ئالانگىز تا ناسنامەى كوردى پىوھە نەبى، كە تا ئەمرويش ھەموو دانىشتوانى كوردن.

له باشورى پۇژھەلاتەو، واتە لەو شوینە کە پووبارى ميل خیلوۋ دەپژیتە پووبارى ئاکیرەو ھەتا زنجیرە چیاکانى موراڤداغ^(۵۳).

نوسەر کە باسى سنوورەکانى کوردستان دەکات، پاش ھەلۆەشانەو ھى یەکەم لە ۱۹۲۹ داو دابېرنى زۆر ناوچەو گوندو چىای کوردستان، واتە پاش بچووک و تەسککردنەو، ئەو ناوچانەى ھاوسنوورى کوردستان، نوسەر وا لىيان دەدوئ کە بەشىكى دیکەى کوردستان بوون. ھەر بەپىئى سەرچاوە پووسى و سۆڤىتەکان دانىشتوانيان کورد بوو و، ھەندىکيشيان بەتايبەت ئەوانەى ئەمرو دوينى خراڤە سەر کوامارى ئەرمينيا، تائىستايش دانىشتوانيان کوردن. ئەمە بۆ خۆى فاکتەرىكى مېژووى و حاشائەکراو کە خاکی کوردستان لەنيوان ئەو دوو کوامارەدا لەلایەن دەسەلاتدارانى سۆڤىتەو دابەش کراو. جگە لەو بەلگانەى کە باسمان کردن، بەتايبەت ھى سەدەى نۆزدەو سەدەکانى دیکە، بەرپەرچدانەو ئەو نوسەرە پەگەزپەرستانەى کە بەپى بەلگەو سەرچاوە ھەول دەدەن بلىن کوردی ئەرمەنستان زۆربەيان ھەلھاتووى تورکيا و ئيران و....

نوسەر پەرخنە لەوانەيش دەگرئ کە شتى بئسەرەريان لەسەر کوردەکانى نازەربايجان يا سۆڤىت نووسيوو، خۆيان لە بەکارھيئانى وشەى کوردستان و گەلى کورد وەک نەتەو، ھەرەھا ئەو ناوچەى کە پىئى دەوترئ کوردستان و زۆربەى دانىشتوانى ئەوئ پىک دىنن بواردوو، بەئەنقەست بايەخى کيشەى کوردی سۆڤىت کەم دەکەنەو بە چاويكى سوک تەماشايان دەکەن.

ھەرەھا نوسەر پەرخنەيش لە کاربەدەستانى سۆڤىتى (نازەربايجانى) دەگرئ کە بۆ لىکۆلینەو کەى بابەت و بەلگەى ئەرشيڤى و سەرچاوەيان نەخستوەتە بەردەستى، يا بەئەنقەست نەيانداو يا ھەليان نەگرتوو يا لەناويان بردوو ئاشکرايان نەکردوو^(۵۴). نوسەر ھەرەھا دەلئ: گەرچى کيشەى کوردستانى نازەربايجان زۆرجار بابەتى کوپوونەو کاربەدەستانى حيزبى و دەولەتى

(۵۳) بوکشيپان ئا، کوردەکانى نازەربايجان، باکو، ۱۹۳۲، ل ۱۰ و ۱۱.

(۵۴) بوکشيپان. ئا، ھ.س، ل ۵۰.

ئازەربايجان بوو كۆمىسيۇنى تايىبەتى بۇ ديارى كراوه، كه سنوورو چۆنيەتى بەريۆەبەريىتى ناگورناقرەباغ و كوردستان ديارى بكات، ئەم كۆمىسيۇنە هيچ گومان و كۆسپىكى لە دروستكردىنى ئۆتۆنۆمى بۇ ناگورناقرەباغ نەبوو بريارى داوه و دروستيان كردوو. بەلام لەسەر كوردستان يا بۇ كوردستان يا بەپىچەوانەوه، كىشەى كوردستان چەند مانگ باس و تويزىنەوهى لەسەر كراوه. سەبارەت بە ناوچەى كوباتلى (قوبادلى يا قوباتلى) كه پاشان بوو بە ۵/۱ (پىنج يەكى كوردستان) چەند بريار دراوه گوڭراوه^(۵۵). ماوهى مانگى ۱۱ و ۱۲ى سالى ۱۹۲۲ سى بريار لەلايەن سەركردايەتى ئازەربايجانەوه (۱۹۲۲/۱۰/۲۱) و ۱۹۲۲/۱۱/۲۰ و ۱۹۲۲/۱۲/۳۰ لەسەر ناوچەى قوبادلى دراوه؛ يەكەميان بريارى ھەلۆەشاندىنەوه و دانەكەى دوايى بريارى كاتى بوو لەسەر ھىشتنەوهى كىشەكەو باسكردنى (واتە كىشەكە ھەيە، بەلام هيچ بريارىكى تەواو لەسەرى نەدراوه جارى راگىراوه، ھەر كاتىك بيانەوى دەرەوانن بگەرپنەوه بۇ باسكردنى ئەم كىشەيەو بريارى لەسەر بەدن، ھەورامى). لە ۱/۱۳ / ۱۹۲۳دا كىشەكە لەلايەن سەركردايەتى كۆمىتەى ئازەربايجانەوه باس كرايەوهو، بە نيازى دروستكردن يا پىكخستنى بەريۆەبەريىتى كوردستان، ناوچەى قوبادلى بە شىۆەيەكى كاتى سەربەخۇ بوو^(۵۶)، تا ھاوينى ۱۹۲۳ كىشەى جياكردنەوه (ديارىكردنى سنوورو چارەنوس)ى كوردستان لە كۆيۈنەوهى مانگى ھەوتى ۱۹۲۳دا لەلايەن ئەو كۆمىسيۇنە تايىبەتەوه كه باسماں كرد تاووتوى كرا.

ئىمە دوو پىرۆتۆكۆلى ئەم كۆمىسيۇنەمان ھەيە كه ھى ئەرشيقي حيزبىي پەيمانگەى مېژووناسى "ستىپان شائوميان" ناوہ كه سەر بە كۆمىتەى ناوہندى

^(۵۵) ھەمان سەرچاوه، ل ۵۰.

^(۵۶) بېوانە بەندى يەكەمى پىرۆتۆكۆلى سەركردايەتى كۆمىتەى (تسيك) ئازەربايجان. ئەرشيقي ناوہندى دەولەتى ئازەربايجانى سەر بە كۆمىتەى (تسيكى) ئازەربايجان، دىلاي ژمارە ھەوت، بەريۆەبەريىتى چارەسەركردنى زەوى بە كۆمىساريا (ومزارەتخانە)ى زەويوزار لە ۱۹۲۳، ل ۲۵. بوکشيپان، ھەمان سەرچاوه، ل ۵۱.

پارتى كۆمىنىستى ئازەربايجان (بەلشەۋىك) ە. كىشەي كوردستان، لە يەكەم كۆبونەۋەي كۆمىسىيۇنەكەدا، لە ئاستى چۆنىەتى و شىۋازى بەرپۆەبردندا ديارى كرا. ئىمە كۆپى نووسىنى تاۋوتۆكرىدەكەمان لەسەر ئەم كىشەيە بەدەستەۋە نىيە. بەلام تىكىستى بېرىارەكە ھىچ گومانى تىدا نىيە، لەسەر ئەۋەي كە ئەندامانى كۆمىسىيۇنەكە سەبارەت بە كىشەي كوردستان يىرۋاي جياۋازو مەبدەئىيان ھەبۋە، بۆيە بۋارى چارەسەر كىردنى يەكجارى و خىرايان نەبۋە^(۵۷).

ئەم بۆچۈنە لە پىرۇتۆكۆلى كۆبونەۋەي كۆمىسىيۇندا بەم چەشنىە خۋارەۋە رەنگى داۋەتەۋە:

خالى. ۴. دوو پىشنىيار كراۋە:

۱. كوردستان بىرى بە بەرپۆەبەرىتىيەكى يەكگرتۋو، مافى ناۋچەي (ئۈيزدى) ھەبى، و، راستەۋخۇ بەناۋەندەۋە بىەستى و جەۋانشىرو شۋوشەۋ قوبادى. لە چۋارچىۋەي كوردستاندا بن. (ھۆكانى): دوورى كوردستان لە ناۋەندەۋە، واتە لە باكۋورەۋە، داپران و دوورى كوردستان لە قەرەباغەۋە كە دەكەۋىتە نزمىي و قوۋلايىەۋە دانىشتۋانىشى كەم نىيە، واتە نىكەي شەست ھەزار كەسە. تا ئىستايىش ناۋەند بايەخىكى ئەۋتۆي پى نادات و، پىۋىستىەكانى جىبەجى ناكات، لەبەر ئەۋەي ھەندى ناۋچەي قەرەباغى پىۋە بەستراۋە.

^(۵۷) ديارە يەكەدەنگ نەبۈن، يا زۆربەيان نژى چارەسەر كىردنى كىشەي كوردستان بۈون و، جياۋازىيان ھەبۋە لەسەر سنۋورى كوردستان و، ئەۋەي كە ناۋچەي كوردستان راستەۋخۇ سەر بە باكۋ يا ناگورناقەرەباغ يا ناۋچەكانى دىكەۋە بىەستىتەۋە، دەسلەتلى ناۋچەي كوردستان تا چ ئاستىك بى، و، ناۋەكەي چى بى: ناۋچەي كوردستان يا ھەرىمى كوردستان يا ئۆتۈنۈمى كوردستان و.... بى گومان باسى ئەۋە كراۋە كە جگە لە ناۋچە كوردنشىنەكانى ئازەربايجان و نەخچەۋان، ناۋچە كوردنشىنەكانى ئەرمىنىياش بخرىتە سەرى يا نەخرى. بەلام گومان لەۋەدا نىيە كە سەر كىردەكانى ئەۋ سەردەمەي ئازەربايجان ئازەرى و ئەرمەنى و گورجى بۈون و، ھەموۋىيان بەرژەۋەندىيان لە چارەسەرىكى بناغەيى كىشەي كورددا نەبۋە. لەلايەكى دىكەۋە، ديار نىيە نوئىنەرانى كورد لە كۆبونەۋەكان و كۆمىسىيۇنەكەدا بەشدار بۈوبن، يا پىرس و داخۋازى دانىشتۋانى كوردىان لەبەرچاۋ گرتىبى، ھەروەھايىش دەۋرو ھەلوئىستى مۆسكۋ چى بۈۋە؟

۲. كوردستان، وەك ناوچەيەكى سەر بە قەرەباغ بەيلىرىتەوہ.

لەم بارەوہ دەنگەكان دابەش دەكەين (بۆچوونى جياواز دەيى، ھەورامى) و كىشەكە بە كراوھى دەمىنىتەوہ. مەن پىم وايە ئەنجامى دەنگدانەكەيش كىتوپر نابى. لايەنگرانى جياكردنەوہى كوردستان، ناتوانن بەپىي بۆچوونەكانى خۇيان قەناعەت بەوانى دىكە بىكەن و سەرىكەن. ھەروەك لە بىرئارنامەكەدا دەيىنن، بۆچوونەكانى ئەوان ھەر لەسەر خاك يا ترىتورىيەى كوردستان بووہ و، لەم بارەيەشەوہ دەنگدانى "دژ" و "لەگەل" يش ھەبوہ.

دابەن و پەيوەنديەكى يەكجار دژوارى نيوان ئەو ناوچانەى كە دەبوايە بىكەنە چوارچىوہى كوردستانەوہ، وايان دەكرد ئەم ناوچانە لە بارى بەرئوہبەرىتتەوہ سەرىخۇيان بىارژىن. ئەم بارودۇخە راستەوخۇ دژى ئەو پىشنيارە بوو، كە داواى يەكگرتنەوہى ئەو ناوچە سەخت و دوورو ناوبراوانەى دەكرد كە چياكان بە شىوہيەكى سىروشتى لە يەكى جياكردوونەتەوہ.

لە بوارى خاكىشەوہ، ئەو يەكگرتنە پىشنياركراوہ ناوہۆكىكى دەستكردى دەبوو و، وەلامدەرەوہى راستەقىنەى پرنسىپى كارى كۆمىسيۇنەكەو پىشنيارى لايەنگرانى جياكردنەوہى كوردستان بوو، سەرنەجام ھەروەك لە يەكەم پىشنياردا ديارەو ھاتوہ، ھەول دراوہ پەيوەندى نزيكترو راستەوخۇتر لەگەل ناوہندى كۆمارى سۇقۇتتى سۇسىيالىستى و كۆمارى ئازەربايجاندا، واتە باكۆى پرۆليتەرى، بىەستى.

ئىمە دەمانەوئى جارىئ باسى بارودۇخى جوگرافيايى و سىروشتى ناوچەكە بىكەين، لەبەرئەوہ ھەروەك ئامازەمان پىكرد ھى دىكە بۆ جياكردنەوہى كوردستان نەبوو. لانى كەم ھىچ رەنگدانەوہيەكى لە يەكەم پىشنياردا نىيە.

لە كۆيوونەوہى دواترى ئەم كۆمىسيۇنەدا كە ۱۹۲۳/۷/۷ گىراوہ، بە بۆچوونى ئىمە، بە شىوہيەكى چاوہپواننەكراو بىرئارى لەسەر دراوہ. ئەوہتا لە كۆپىيەى نووسراوى دووھەمدا ھاتوہ:

گۆئى گىرا	بىرئاردا
۲-سەبارەت بە كوردستان.	۲. ئۆتۆنۆمى كوردستان پىك بى كە ناوہندى سنوورەكانى لە چوارچىوہى ئۆتۆنۆمى ناگورنا قەرەباغدا بى.

دریژهای میژووی ئەم کیشەیه مان بۆ پوون نەبوەوە و نەمانتوانی پوونی بکەینەو. بەلام دیارە بریاری ناوبراو بەهۆی ئەووە کە لەلایەن پێکخراوە پایەبەرزەکانەو پەسند نەکراوە، دەستبەجێ جێبەجێ نەبوە. بەلام هەرچۆنێک بێ، دەتوانین بڵێن کوردستان لەم کەین و بەینەدا، وەک ناوچەیەکی یەکگرتوو لە بواری بەرپۆوەبەریتی و سەرەخۆییەو، لە چوارچۆیی ئەو سنوورەدا کە لە گەڵ ئەو یەکەمدا هاتوون و باسمان کردن، جیا کرایەو.

ئەمەبوو ئابی ١٩٢٣ ھاوڕێی خۆڵیخۆشبوو حوسە گاجیی "حوسەین حاجیی" بە سەرۆکی کۆمیتەی بەرپۆوەبەریتی (حکومەتی خۆجیی) دیاری کرا. لە ئەرشیفدا نووسراوی ئەو وتووێژانەی حوسە گاجیی کە راستەوخۆ بە تەلەفۆن سەبارەت بە هەندێ کیشەیی پەیمەندییدار بەو هەنگاوانەی یەکەم کردوونی سەبارەت بە پێکخستنی ناوچەی کوردستان بوون، لەگەڵ سەرۆکی شوورای وەزیرانی کۆماری ئازەربایجان دوواوە، بە زمانێکی ساکارناوی کوردستانیانی لی ئاوە^(٥٨).

بوکشیان و تەیهکی بەنرخ و ژیرانەی هەیه و دەلی:

دروستکردن و جیاکردنەوێ کوردستان لە ناوچەیەکی تایبەتدا بەناوی کوردستانی ئازەربایجانەو، لە ١٩٢٣دا ئاوانرا. بێگومان بوو بە کەش و هەواوەکی لەبار کە دانیشتوانی ئەو ناوچە (وێک پێشتر باسمان کرد، زۆریەیان لە تورک پێک هاتبوون و بە تورک خۆیان لەقەڵەم دەدا) ئێتر خۆیان بە کورد داناو کوردبوونی خۆیان لەو خاکە (کوردستان)دا کە تییدا دەژین سەلماند^(٥٩).

هەلە ی پێکخراو دام و دەزگاکانی خۆجییی لە بەرپۆوەبردنی سیاسەتی نەتەوایی، هەڵسەنگاندنی بایەخی ئەم کیشەیه، لەبری ئەوێ کە لە قۆناغی یەکەمدا کیشە سەرەکیە، واتە کیشەیی نەتەوایی (سیاسەتی نەتەوایی)، چارەسەر بکەن، هەنگاوی "خێرخوازانە"ی دیکەیان هەڵناوە، ئەمەیش ئەم کیشەیهی زیاتر دژوار کردووە، بەبێ ئەوەش کیشەیهکی بۆ خۆی ئالۆز بووە.

(٥٨) بوکشیان. ئا، ه، س، ل ٥٢، ٥٣.

(٥٩) سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٤.

ئاسەوارى ئەم سىياسەتەيان ھەتا ئەم دوايىش لەناو نەبرا. لەم بارىيەو شتىكى زۆر سەرتان بۇ باس دەگىرمەو. كاتى گەشتەكەمان بۇ ناوچەكانى لاپچىن، فەرمان درا بە پىكخراو دامودەنگاكان، ئەو كەسانەى كە بە زمانى كوردى قسە دەكەن مانوفاكتۇريان بدريتتى. گومان لەو دە نىيە كە ژمارەى ئەوانەى خۇيان بە كوردزمان لەقەلەم دا، لەم كاتەدا يەكجار زۆر بوو و، دەستبەجى ژمارەى دانىشتوانى كورد يەكجار زۆر بوو، ھاوسەنگى پىكھاتەى دانىشتوانى نىوان كوردو توركى بە يەكجارى گۆپى. ئەگەر لە پابردودا زۆرىيەى دانىشتوانى ناوچەكە بە تورك (ئازەربايجان) زمان لەقەلەم درابى، پاش بەرقەرارىبوونى ھەرىمى كوردستان، بە پىچەوانەو دەرچوو و سەرژمىرى ۱۹۲۶ ئەم راستىيەى سەلماند. جگە لەو، كوردەكان بە شىوہەكى ھەرەوہزى و پىكەوہ لە ناوچەكەدا دەژىن و بەسەر گوندە توركنشىنەكاندا بلۆنەبوونەتەوہو زمانى كوردىيان لەبىر نەچوہتەوہ و بە زمانى زگماكى كوردى خۇيان قسە دەكەن^(۶۰).

ھەمان سەرچاوە. (۶۰)

كوردى پشت قەفقاس لە سەرژمىرىيەكانى رووسى و سوڧىتىدا

ئىمە بەوردى سەبارەت بە سەرژمىرىيەكانى سەردەمى سوڧىت دوواين و، وەك بوكشپان دەلىت: تەنانتە ھىچ بايەخىك نەدراوہ بە سەرژمىرى و ديارىكىردنى ژمارى كوردەكان (واتە وەك شتەكانى دىكە). ديارە ئەم وتنەى نووسەر زۆرشت دەگىتەوہ. جگە لەوہى كە جياوازيەكى زۆر لە سەرژمىرىيەكاندا ھەيەو، بگرە ھەندى سەرژمىرى كورد لەچاو سەرژمىرى پيشوودا كەمتر دەرچووہو، تەنانتە لە ھەندى سەرژمىرىدا ناوى كوردى ھەر نەھاتووہ، يا لەچاو پىژەى يا زيادبوونى ژمارەى دانىشتوانى گەلانى دىكەى سوڧىتدا كەم كراوہتەوہ، يا بەپىي پىژەى زيادبوونى دانىشتوانى گەلانى دىكەى ناوچەكە نەبوہ. كارەسات و چەوسانەوہ ھەمەلایەنە لىزەو لەوئ كە بەسەر كوردى پشت قەفقاسدا ھاتوون. كاتىك دەسەلاتدارانى قەفقاس لە سەردەمى پووسىيائى قەيسەرىدا كەوتنە پاونان و دەر بەدەر كىردنى كورد، دواتر دەسەلاتدارانى پەگەزپەرسىتى ھاوسىيى كورد لە ئازەرى و ئەرمنى و جۇرجى ھاتنە سەر دەسەلاتى موساواتىيەكانى ئازەربايجان و داشناكەكانى ئەرمنستان و مەنشەويكەكانى جۇرجياو، پاشانىش درىژەيان بە ھەمان سىياسەت دا، كە دەسەلاتدارانى قەفقاس لە سەردەمى سوڧىتىدا پىرەيان دەكردو، ھەموويان ھەولئى سىرپنەوہى ناسنامەو تواندەوہى كورديان دا. سەرئەنجام سەردەمى ستالين بەتۆپىزى گويژرانەوہ بۇ ئاسىيائى ناوہپراست و كازاخستان و سىبىريا. كاتىك كورد بۇ دوو نەتەوہى جياواز (كوردو ئىزدى) دابەش كرا، لە ترسى دەسەلاتداران و دەستكارىنەكردنى ئىش و كارو سامان و

مالیان، ناو و نەتەوہ یا زمانی زگماکی خۇیان لەسەر نەتەوہی دەسەلاتداری ئەو کۆمارە نووسی کە تییدا دەژیان. کاتیکی کورد قەوارەییەکی نەبووبی و...، دەبی لەو بارودۆخەدا سەرژمیری راستەقینەیی کورد چۆن کرابی.

دەسەلاتدارانی ڕووسیا، دەبواوە وەک ئازەری و ئەرمنی بەرپۆشەبەریتی یا ناوچە یا ھەرمێکی جیاوازیان بەپێی ژمارەیی ئەو سەردەمەیی کوردی قەفقاس و نیشتمانەکیان، بۆ پێک ھێنابایە. سەردەمی سۆڤیەتیش ھەروا. کاتیکی قارس و ئێردەھان بوونە بەشیکی ڕووسیا، پێویست بوو کورد بەپێی پێژەیی دانیشتوان و پان و بەرینی خاکەکەیی، یا بۆ ڕاکیشتانی کوردی پارچەکانی دیکەیی کوردستان بۆ لای سۆڤیەت و... ئەگەر کۆمارێکی جیاوازیان بۆ پێک نەھێنرابایە، کۆمارێکی ئۆتۆنۆمییان بۆ بەرەرار کرابایە. بەپێچەوانەو، کوردو نیشتمانێ جێوێی سەدان سالی باووبایرانیان، بەسەر کۆمارەکانی ئازەربایجان و ئەرمنیا و جۆرجیادا داوەش کران و، وەک خەلات و دیاری پێیان دران. بگرە لە چوارچێوەی یەکیەک لەو کۆمارانەیش نەھێلراوە، چونکە ئەگەر کورد بەمیانەتەو، قورسایەکی دەبوو. دەبواوە وەک گەلانی دیکە قەوارەیان ھەبواوە، بەپێی دروشم و بانگەوازە درۆزانەکیان کە گەلانی سۆڤیەت مافی چارەنووسینیان بەدەست خۆیانەو...، وەک گەلانی دیکە ھەمان مافی یەکسانیان ھەبواوە. کوردیش وەک گەلانی دیکە داوای ئەو مافانەیی دەکرد، بەلام سەرتۆکردن و ڕاوانان و تواندنەو یەک لەداواییەک و بلۆدەپێکردنیان، بواری بەم گەلە چەوساوەیە نەدا داوای مافی خۆی بکات و ڕاپەڕی. پێژمەکانی ڕووسیا و سۆڤیەت (لەگەڵ پێژمە خۆجێییەکانی ئازەربایجان و ئەرمنستاندا) ھەمیشە سەرژمیری راستەقینەیی کوردەکانی پەشت قەفقاسیان ئاشکرا نەکردووە، تا ئابرووی خۇیان نەچیی و، کەس پرسیار نەکات بۆچی ئەم گەلە بەو ژمارە زۆرەو ھیچ مافیکی و قەوارەو بەرپۆشەبەریتی جیاوازی نییە، لەکاتیکیدا زۆر گەل کە ژمارەیان لە کورد زۆر کەمتر بوو، قەوارەیان بۆ پێک ھێناون! سەرچاوە مێژووییەکان، مێژووی جیگیربوونی گەلی کوردی لە ھەریەم قەفقاسدا لە ھی زۆر گەلی دیکە کۆتەر داناوە. کورد، بە پێچەوانەیی زۆر گەلی

ھەرىمى قەققاسەۋە كە خاۋەنى دەسلەت و ھەرمەنپەۋايى خۇيان بوون، لەبەر دەسلەتدارانى پرووسى و سۇقۇتتى ئەو مافانەى نەبەۋ، ھەلھاتوۋە بۇ ژۇر دەسلەتتى تورك و ئىران.

بوكشپان دەلىت: سەردەمى دەسلەتدارىتى پرووسيا لە قەققاس، زانىارىيەكى ئەوتۇى كەم يا زۆرى لەپاستىيەۋە نىزىك، لەسەر سەرمۇمىرى كوردەكان لەبەردەستدا نىيە. لەبەرئەۋە دەۋرى كوردەكانى ئازەربايجانى ئەمپۇ (و ھەرىمى نەلىزاۋىتەپولى پىشۋو) لە ناۋچە سەر سنوورەكاندا، بوۋە ھۆى ئەۋەى كە دەۋلەتى پرووسيا تەنيا ۋەك ھىزىكى لەشكرى كەلەك لە كوردەكان ۋەربگرى دژى دراوسىكانى و، كوردەكانى ئەلىزاۋىتەپولى لەۋانى دىكە، واتە بەناۋ دانىشتۋانى مۇسلمان، جيا نەكردەۋەتە (۶۱).

ئاقىرئانۇقىش لە كىتەبى "كورد لە شەپەكانى پرووسىادا لەگەل ئىران و توركىادا" لەم بارەۋە نووسىۋىيە: ((كوردەكانى ھەرىمى ئەلىزاۋىتەپول)) يەكجارى لە كوردەكانى دىكەى پرووسيا (كوردە پرووسەكان) داپراۋن، لەبەرئەۋە دەكرى بلىن ئەۋان بەھۆى چيا سەختەكانەۋە، ناۋچە بى پىگەكانى نىشتەجىنەر كە پانتايەكەى ۱۲۰-۱۵۰ فەرسەخە، لە كوردەكانى ھەرىمى ئىرەقان جياكراۋەتەۋە. بۇيە لەبەر ئەم دەۋرەكەۋتەۋە يا داپراۋەيان لەيەكتەر، بىگومان بايەخى سىياسى ئەۋانى لە ئۇپراسىۋنەكانى لەشكرى ئىمەدا دژى توركىاۋ ھەروەھا ئىرانىش نەھىشتوۋە. ئەگەر بىتۈۋ شەپمان لەگەل ئەم ۋلاتەيشدا بىي، دەكرى بلىن ھىچ دەۋرىك نايىن، لەبەرئەۋەى ئەۋانە كەۋتۈۋەتە ناۋچەى قوۋل و كۆپرو دەۋرى بەشى ھەرىمى ئەلىزاۋىتەپول)) (۶۲).

بوكشپان لە پوانگەيەكى پەخنەگرانەۋە لەم بارەيەۋە دەلى: ((پىۋىست بە ۋتن ئاكات كە ئەم بارودۇخەى كوردەكان لەم بارەيەۋە دەۋرىكى چارەنوسسازى بىنى و، تەنەت كوردەكانى ئازەربايجانىش سەرەپاى ئەۋەى كە ژمارەيان بەرچاۋ بو، ھىچ

(۶۱) بوكشپان، ھ.س، ل ۵۸.

(۶۲) ئاقىرئانۇق، ل ۳۲۵.

بايه خيكيان پى نه درا. بويه له م بارهيه وه مرؤف سهرى لهو سهرژميړيانه ي كورده كانى نازمربايجان سوړ ده ميڼى كه هه ندى نووسرو سهرچاوه داويانه و، نازانى كاميان راسته يا له راستييه وه نزيكه. بوكشپان ناماژه به هه نديكيان دهكات:

ناثيريانوژ ژماره ي كورده كانى هه ريڼى نه ليزاڅيته پول له كوټايى سده ي ۱۹د، به ۳۵-۴۰ هزار كه س داناوه. پالكوڅنيك كارتسوښ به ۲۶۱۶۱ كه سى داناوه. به پيى هه نهو سهرچاوه يه ي كه دير، نا. م ناماژه ي پى دهكات، واته (سالنامه ي قه فقاس)، سهرژميړيه كي ته واوي ديكه مان له سهر نهو كوردانه ي كه به زمانى زگماكي خويان ددويڼ به دهسته وه ددات. هه لېژارده يا ويڼه يه كي نهو خشتانه تان ده خه ينه بهرچاو كه كوميته ي ناوه نديى سهرژميړه كان له ۱۹۵۰د دهرى كردووه، كه به پيى سهرژميړى ۱۸۹۷ ناماده كراوه و به ناوى "دابه شبوونى دانىشتوانى قه فقاس به پيى زمان له سهرژميړى ۱۸۹۷د" وه (پروانه تابلوو خسته كانى ژماره ۱ و ۲ و ۳) (۶۲).

سهرژميړى ۱۸۹۷ كه بنه مايه كي راستى نييه، نهو كوردانه ده گريته وه كه به زمانى زگماكي خويان ددويڼ. نه ي نه وانى ديكه كه يا زمانى كوردى نازان و يا له بهر ترس و گه ليك هو ي ديكه خويان سهر به زمانه كانى ديكه يا نه ته وه كانى ديكه نووسيوه؟! نه ي نهو كوردانه ي كه به وته ي خويان هه نديكيان له ناوچه شاخاوى و ده ست پى پانه گه يشتوو و بى ريگه دا ده ژين و، فرمانبه رانى كوميته ي سهرژميړيكه ريان پى نه گه يشتوو؟! نه م سهرژميړيانه هه موو ناوچه و گوندى كوردن شينى پشت قه فقاسيان نه گرتوه ته وه. جگه له وه ي كه فرمانبه رانى كوميته ي سهرژميړى ناوچه، لهو نه ته وه ده سه لاتدارانه بوون كه به دريژايى سياسه تى ره گه زپه رستانه ي خويان نه به كرده وه نه به دم و نووسين دژايه تى كورديان نه شار دوه ته وه ژماره ي كورديان هه ميشه كه م نووسيوه.

له سهرژميړى ۱۹۱۷د به پيى دين، سهرژميړى كورد كراوه، واته محه مده ي (موسلمان) و ئيزدى، نهك نه ته وه. بوكشپان په خنه ي توندى خوى ناراسته دهكات و

(۶۲) بوكشپان، ه.س، ل. ۵۹.

دەلى: بۇ تائىستايىش ئەم جىياۋزى و دابەشكردنە ھەر بەردەوامى، بوو بە بنەماى سەرژمىرەكانى سۇقۇتتى^(۶۴). بە پەرحمەت بى بۇكشپان ئەما تا دواتر درىژە بە بەرھەمەكەى خۇى بدات و بە چاۋى خۇى بىيىنى ئەمپۇ چۆن كوردى ئىزدىيان بە نەتەۋەيەكى جىياۋز دانائە، زۆر دىلگران دەبوو ئەگەر لە سەردەمى ئەودا ئەو كارە كرابايە، كوردى موسلمان (مەھمەدى) و كوردى ئىزدى بە جىا بنووسرىن، ەك ئەمپۇ كراۋنەتە دوو نەتەۋەى جىياۋزو، بوو بە سىياسەتى پەسىمى كۆمارى ئەرمىنيا.

خوينەرانى بەرىز دەبى ئەۋەيان لەپىش چاۋ بى كە مىژۋى سەرژمىرەكانى دنيا، بەتايىبەت سەرژمىرەكانى سەردەم، پرسىيارى زۆر بەپىي پىشكەوتن و دواكەوتنى ۋلات و پزىمەكان، لە ئانكىتى پىكردنەۋەى قۇرمى سەرژمىرەكاندا كراۋە دەكرى. من نامەۋى لىرەدا بەوردى لەو بارەيەۋە بدویم. من دژى ئەۋە نىم لەگەل پرسىيارى نەتەۋەبوۋندا، پرسىيارى ئولى و زمان و ئىشۋكارو ئاستى خويندن و داھات و... لە دانىشتۋان بكرى، تەنانەت دژى ئەۋەيش نىم مەۋە ئازاد بى و خۇى بە نەتەۋەيەكى دىكە بنووسى. بەلام لەم سەرژمىرەكانى دەسەلاتدارانى پووس و سۇقۇتتى و پزىمە خۇجىيەكانىندا لە ھەرىمى قەفقاس بە ئەنقەست و بە مەبەست ساختە كراۋە، گەلىك پىلان لەپىشتىۋە ھەبۋە بۇ تۈاندنەۋەى گەلان و بى قەۋارەكرىدىان. پزىمە دواكەوتوو و پەگەزەپەستەكانى داگىركەرى كوردستان، تائىستايىش ھەر درىژە بەو رىبازە گلاۋەى پىشىنانى خۇيان دەدەن.

بەپىي سەرژمىرى ۱۸۹۷، ژمارەى كوردى پىشت قەفقاس ۹۹۸۳۲ كەس بوو:

۱. كوردى قەفقاس بەپىي سەرژمىرى ۱۸۹۷:

ئاۋچە	پىاۋ	ئۇ	سەرچەمى ئىرومى	كۈى گشتى
ھەرىمى ياكۇ	۶	۲	۸	
داغستان	۱۱	۱۱	۲۲	
ھەرىمى ئەلىۋاقتەپول	۱۶۶۳	۱۳۷۹	۳۰۴۲	
ئاۋچەى فارس	۲۲۶۳۲	۲۰۳۳۶	۴۲۹۶۸	

بۇكشپان، ھ.س، ۶۰ ل. ۶۴)

هەرتەمی کونانیسی	۹۳۵	۸۸۹	۱۸۲۴	
ناوچەیی تیرسکی	۱۳	۶	۱۹	
هەرتەمی تیفلیس	۱۴۰۰	۱۱۳۸	۲۵۳۸	
شاری جورنەمو	۲۲	-	۲۲	
هەرتەمی ئیڕەفان	۲۶۲۳۹	۲۳۱۵۰	۴۹۳۸۹	۹۹,۸۳۲

۲. سەرژمێری کوردی پشت قەفاس تا ۱/۱/۱۹۱۶:

ناوچە	مەجموعەدی (موسلمان)	نێژدی	کۆی گشتی
هەرتەمی باکو	۵۰۱	۱۹۱	
هەرتەمی ئەلێزاونەبول	۳,۸۰۲	-	
ناوچەیی باتوم	۵۵۲	-	
ناوچەیی فارس	۴۹,۷۵۲	۱۷,۶۹۸	
هەرتەمی تیفلیس	۵,۹۳۲	۴,۶۹۷	
هەرتەمی ئیڕەفان	۲۶,۵۰۸	۱۲,۶۲۴	
کۆی گشتی	۹۷,۰۴۷	۳۵,۲۱۰	۱۳۲,۲۵۷

پێکەڵانی گەڕانی	سەرلە ناوی شوورای گوند	ناوی گوند	ژمارە دانیشتوان	بە زمانی کوردی دەدوین	ناوی تایفەو بنە ماله (خێل) بە سەرەکیەکان
	عەبدوللە	زیرتی (زەتی)	۲۳۹	۲۳۹	فاتو- ئەللاوێردی شاھسوارلی- تاروللی (شاھ وێردی لەر)، مامەلی شەرەفلی، کراقلی، شەرەفلی
	مین کەند	مین کەند	۱۳۵۵ (لەوانە) ۵۹ یان (تورکەن)	۷۶۱	لێزگی، میری، کوچەری سەفی قوئی، ئاغەلی ئوغلی (ئیسماعیللەر، ئەسەدلەر، خودی لەر)
	بوزلو	بوزلو	۳۵۰	۳۵۰	ئیسخانلەر، مەمەدلەر شەفیقلەر، چیچکلەر
		کەمالی	۴۰۵	۴۰۹	
		قەلاجە	۶۹	۶۹	

	۱۹۱	۱۹۱	چراغ لی	
	۲۳۱	۲۳۱	ئاغچه که نند	ئاغچه که نند
	۴۷۵	۴۷۵	قەرەکشیش	قەرەکشیش
	۲۹۰	۲۹۰	شیلانلی	
	۳۰	۳۰	کاتوس بنیا	
	۲۰	۲۰	چای بنیا	
نه قیلی، گوتی (گوتیدی) حوسین قوللەر، قولوق کور نیشکلی، عهلی پهمالی، میرگلی، که چیرلی، قهره خانلەر، حوسینقلەر، مایلەر، میشادیلەر، ئهلیاسلەر، شوکورلەر.	۳۱۵	۳۱۵	شورتان	چیراخ
	۱۸۹	۱۸۹	سویووخ بولاخ	
	۵۸۱	۵۸۱	زایلیک	زارس
	۴۴۰	۴۴۰	ئاغچه که نند	ئاغچه که نند
	۲۹۴	۲۹۴	ئوروجلو	
	۲۵۶	۲۵۶	خه لانلی	

(نهمه به پښتې زمان). که چې پاش بیست سال، واته به پښتې سهرژمیری ۱۹۱۷، ژماره یان به پښتې دین و مهزهب (موسلمان و ئیزدی) ۱۳۲۵۷ کس، واته ۳۲۴۲۵ (سیودو و هزار و چوارسهد و بیست و پینج کس) زیادی کردووه. نه گهر به پښتې نهم پږښه ژماره ی کورد زیادی کردبې، یا به پښتې زیادبوونی سهرژمیری گهلانی قهفقاس و سوځیتی پيشو به گشتی زیادی کردبې، دهبی چهند بن؟! دهبی نهوه له بهرچا و بی که کوردی قارس ژماره یان یه کجار زوره، قارس به پښتې په یمانی ۱۹۲۱ دراوه به تورکيا.

يەكگرتو ھەبو، چونكە زۆربەى ھەرە زۆر يا زۆربەى دانىشتوانى ناوچە كوردنشىنەكانى ئازەربايجان، بەپىئى سەرژمىرىيەكان كورد بوون و، لايەنگرانى گەلەلەى جياكردنەوھى كوردستان نەيانتوانى كەلەك لەم تاكە راستىيە كە لەدەستياندا بوو ھەريگرن و، بەجىئى بگەيەنن (يا بيسەپىئەن بەسەر گەلەلەو بۆچوونەكانى دىكەدا، ھەورامى). بەلام بوكشپان دەلەت: ((بەلام ھەك لە خوارەو ھەيئەن، ئەم بۆچوونەى ئەوان بناغەيەكى پتەوى نەبوو)):

((ئەو بۆچوونە بە ھىچ شىئەيەك لەگەل راستيدا ناگونجى، كە گوايە دانىشتوانى ناوچەى كوردستانى پىئشو زۆربەى ھەرزۆرى كوردەو، بە چەشنىك تۆماركراو كە تائىستايىش ھەر لەسەر ئەو يىروباوھەرن و بەسەر بۆچوونەكانى دىكەدا زالە. جىئى سەرسوپمانە كە بەپىئى ئەو سەرژمىرىيە نزيككراوھەيەى كۆمىتەى پلاندانانى كۆمارى ئازەربايجان كە لەكاتى گەشتەكەمدا دەستم كەوت، ژمارەى كوردەكانى ناوچەى لاچىن ۹۹,۲٪ و ھى ناوچەى كەلەلەجار ۹۹,۵٪ و، ھى توركەكان لە ھەردوو ناوچەكەدا ۱۸۰ (!) كەسە، واتە ۱۰۸ كەس لە ناوچەى لاچىن و ۷۲ كەس لە كەلەلەجار.

بەپىئى سەرژمىرى ۱۹۲۶، كە ھاوپى ئەلياسوف ژمارەى كوردەكانى ئوئى بەپىئى زمانى زگماك ئامانە كردو، ژمارەى كوردى پىئنج (ناوچەى) بەم شىئەيە بوو:

ناوچە	ژمارەى گشتى	ژمارەى ئەوانەى كە بە زمانى زگماك دەدوين
ناوچەى قەرەقشلاق	۶۰۳۳	۱۷۵۸
ناوچەى كەلەلەجار	۱۱۹۹۳	۱۴۳۸
ناوچەى كوردخاجىن	۸۱۷۳	۶۹۱
ناوچەى موراخانلى	۶۱۵۹	۴۲۹
ناوچەى فوتولەين	۵۸۸۵	۹۵۵

ژمارى كوردەكانى ناوچەى قوباتلەين بەپىئى سەرژمىرى ۱۹۲۶، لە بارى ژمارەو لە زمانى زگماكەو، دووسەد كەسە. ژمارەى گشتى كوردستانى ئازەربايجان، بەپىئى سەرژمىرى ۱۹۲۶، بە ۲۷,۱۸۲ كەس ديارى كراو كە ۷۲,۲٪ى ناوچە

كوردنشینه‌كانی نازهربایجان پێك دێن، به‌لام له‌وانه تێكرا ۳۱۲۳ كه‌سیان به‌كوردی ده‌دوین^(۶۵).

نووسەر په‌خه‌ له‌ سهرژمیریانه ده‌گری که ۹۹,۲٪ی دانیشتوانی ناوچه‌ی لاچین و ۹۹,۵۹٪ی دانیشتوانی كه‌ل‌باچار كه‌ كوردن، به‌پێی سهرژمیری ۱۹۲۶ گوتراوه ۷۲,۲٪ی دانیشتوانی كوردستانی نازهربایجان كوردن. هه‌رچۆنك بێ، زۆریه‌ی هه‌ره زۆری دانیشتوانی كوردستانی نازهربایجان كوردن. ئه‌و بۆچوونانه‌ی دیکه‌ی نووسەر كه‌ پێشتر ئاماژه‌مان پێكردوون، ژماره‌ی كورد سهرباری پاونان و تواننده‌وه‌و گۆزانه‌وه‌و چه‌وسانه‌وه‌ی هه‌مه‌لایه‌نه‌، زۆر زیاتره‌ له‌وه‌ی كه‌ سهرژمیرییه‌ په‌سمیه‌كانی سوڤیتی داویانه‌. به‌لام له‌بهر ئه‌وه‌ی سهرژمیرییه‌كان ه‌ی سهره‌تای دامه‌زاندنی كوردستانی نازهربایجان، زۆر له‌سه‌ری نا‌پۆن، چونكه‌ نووسەر بۆ خو‌ی له‌ جیگه‌یه‌کی دیکه‌دا ده‌لیت: كوردستانی نازهربایجان پێش ئه‌وه‌ی ناسنامه‌و قه‌واره‌ی هه‌بێ، زۆریه‌ی هه‌ره زۆری كورد خو‌یان به‌ تورك داده‌نا، به‌لام پاش ئه‌وه‌ی ترسیان نه‌ما به‌پێچه‌وانه‌وه‌ زۆریه‌ی هه‌ره زۆریان خو‌یان به‌ كورد دانا. له‌لایه‌کی دیکه‌وه‌ قوتابخانه‌ بۆ فێربوونی زمانی كوردی كرایه‌وه‌و گه‌شه‌ به‌ كۆلتوو‌رو هونه‌ری كوردی درا. به‌پێی ئه‌و ئامارانه‌ی كه‌ نووسەر له‌سه‌ر ئه‌و پێنج ناوچه‌یه‌ داونی، ژماره‌ی دانیشتوانی كوردستانی نازهربایجان به‌پێی سهرژمیری (۱۹۲۶) ۳۸,۴۴۳ كه‌سه‌، نه‌ك ۳۷,۱۸۲، جگه‌ له‌ كوردی ئه‌رمینیاو جورجیا. هه‌ر به‌پێی ئه‌م سهرژمیرییه‌ ته‌نیا ۳۱۲۳ كه‌سیان به‌ زمانی كوردی ده‌دوین، واته‌ له‌ ۱۲ كه‌س یه‌ك كه‌سیان. ئه‌مه‌ بۆ خو‌ی هه‌مووشتیك ده‌گه‌یه‌نی و، چه‌وساندنه‌وه‌و تواننده‌وه‌و ترس و...بێ‌گومان له‌ سهرژمیرییه‌كاندا په‌نگی داوه‌ته‌وه‌، واته‌ به‌ كه‌م نووسراون.

نووسەر له‌ خشته‌ی ژماره‌ ۱۰۳ كه‌ بۆ خو‌ی دایناوه‌، له‌ ئه‌نجامی گه‌شته‌كه‌یدا پاش تێپه‌ربوونی ۵ سال به‌سه‌ر سهرژمیری یه‌كه‌می سوڤیتدا، واته‌ ۱۹۲۶، به‌و ئه‌نجامه‌ ده‌گات كه‌ كورده‌كان چیدی خو‌یان به‌ نه‌ته‌وه‌ی دیکه‌ دانانین و زمانی كوردی به‌ زمانی سه‌ره‌کی یا زگماکی خو‌یان داده‌نین.

^(۶۵) هه‌مان سه‌رچاوه‌، ل ۶۱.

((گه‌وره‌ترین گوندی ناوچه‌ی لاجین که ده‌که‌ویته ناوه‌پاستی ئهم ناوچه‌یه،
 واته گوندی مینکه‌ند، به‌شیکی دانیشتوانی تورکن، له‌و تورکه هه‌له‌اتوانه‌ن که
 سالی ۱۹۱۹ له ئهرمه‌نستانه‌وه کاتی ده‌سه‌لاتدارایتی و دژایه‌تی موساوات و
 داشناکه‌کان هاتوونه‌ته ئیره^(۶۶) .

گوندی کاری کاخ که گوندیکی کوردیییه، له ۲۸۰ که‌سی دانیشتوانی، ئیمه
 ته‌نیا ۵ که‌سمان له‌ناویاندا بینی زمانی کوردییان له‌بیر مابی و، ئه‌ویش
 به‌زه‌حمه‌ت له‌بیریان ماوه‌(دوو پیاوی ته‌مه‌ن به‌سال‌چوو و سی پیره‌ژن) و، هه‌موو
 دانیشتوانی تورکن و به‌تورکی قسه‌ده‌که‌ن. له گوندی میریکیش که ژماره‌ی
 دانیشتوانی ۲۷۴ که‌سه و له ۷ تایفه یا بنه‌ماله‌ی کورد پیک هاتوون، هه‌موو به
 زمانی کوردی قسه‌ده‌که‌ن. جگه له هه‌ندی به سال‌چوو که زمانی کوردییان
 له‌بیر ماوه، ئه‌ویش به‌خرابی له‌بیریان ماوه.

۱. تایفه‌ی ئاپورلو ۷ که‌س.

۲. ده‌موله‌ر ۲ که‌س.

۳. کالی له‌ر ۳ که‌س.

۴. پوتوکلۆ ۳ که‌س.

۵. قه‌ره‌خاله‌ر ۵ که‌س.

۶. ئه‌حمه‌دلی ۱ که‌س.

۷. ئیمایلی ۱۰ که‌س.

سه‌رجه‌م ۳۱ که‌س، واته ۲۰ پیره‌ژن و ۱۱ پیره‌میرد.

گوندی تاتارله‌ری سه‌ر به‌ شوورای گوندی کیشات که ژماره‌ی دانیشتوانی
 ۲۲۵ که‌سه‌و سه‌ر به تایفه‌کانی شانالی جه‌عفرلین، ته‌نیا ۴۰ که‌س زمانی
 کوردییان له‌بیر ماوه‌و، ئه‌وانه‌ی که ته‌مه‌نیان له ۴۰ سال زیاتره، به زمانی کوردی
 ده‌دوین^(۶۷) .

(۶۶) . سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۶۳

(۶۷) سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۶۶.

روونکردنهوه

له كۆمهله و تارو ليكولینه وهیه كدا كه هه ندیكیان پيشتر بلاوكرانه ته وه، هه ولم داوه به پیتی به لگه و سه رچاوه ی نوئ بۆ توژینه وه ی میژووی كورده كانی سوڤیت ههنگاوێك هه لېگرم و بهرپه رچی نه و بۆچوون و نووسینه نه بده مه وه كه تا پروخان و، بگه پاش پروخانی ئیمپراتوری سوڤیتی، گه لێك درۆ ده له سه یان سه بهاره ت به كورده كانی سوڤیت ده رده خواردی خوینه رانی كوردی به شه كانی ديكه ی كوردستان داوه، گوايه كوردی سوڤیت وهك گه لانی ديكه خاوه نی مافی یهكسان و... و، كوردی نه وئ كوردی دنیا یه کی ديكه یه و به خته وه و پيشكه وتوون و، نه وه ی بۆ كورد كراوه له هه یچ ولاتیکی ديكه ی دنیا دا نه كراوه، گه لێك درۆی شاخدارو هه لېه ستراوی له و چه شنه.

جیی داخ و كه سه ره، نووسه رانی نه و با به تانه (چ كورد و چ سوڤیتی) خویان شاهیدی نه و تراژیدیانه بوون، یا لانی كه م ناگاداریان بوون یا بۆیان گپراوه ته وه. كه چی به وتاریكیش له سه رده می پرسترویکای گۆرباچوڤدا نه م تاوانه گه وه ریان له قاه نه دا، به تایبه ت كوردناس و پۆژه له اتناسه كانی سوڤیت كه توژینه وه یه کی با به تیانه و زانستیایانه یان ته رخانی كیشه ی كورده كانی سوڤیت نه كرد، له كاتیكدا به ناو چه ند ناوه ندیکی كوردناسیایان هه بوو و، ده رگای ئه رشیه كانی سوڤیتیش كرابوونه وه و نازادی ده ربړین و نووسینیش هه بوو، ترسی كورده كانیش تارا ده یه ك شكابوو تا چۆنیه تی به سه ره اتی خویان بۆ ناوه ندو به شه كوردناسه كانی سوڤیت باس بكه ن (چ له ئاستی په یمانگه و زانكۆكان و چ ئاستی كۆمارو شاره كاندا). پیویسته بگوترئ به شێك یا ناوه ندیکی سه ره بخۆی تایبه ت به كوردناسی كه دام و ده زگا و شوین و... هه بی، سالانه بودجه ی جیای بۆ ته رخان بكرئ و، قوتابی وه ربگرئ و كا دی ر بۆ داها ترو په ره رده بكات و، گۆڤاریکی وه رزانه یا سالانه ی هه بی و، كۆپو كۆبوونه وه و سیمینار له سه ر كیشه ی كورد و به شه كانی كوردستان پێك بخت، یا په یوه ندی و

ھاۋكارىيى لەگەل ناۋەندە كوردناسىيەكانى دەرەۋەدا ھەبى و بانگى يەكتر بىكەن، نەبۈە تائىستايىش نىيە. تائىستا ئەم بەش يا ناۋەندە كوردىانە كۆپىكىشىيان بۆ كىشەى كوردەكانى سۆقۇت نەبەستۈۋە.

گوتمان بەش يا ناۋەندىكى كوردناسى لە سۆقۇت نەبۈ، ئەۋەيش كە ھەبۈە بە پۈللەت بوۋە يا لە ژورۇيىكدا (بەبى تابلۇ) و، ناۋيان كامنىدرا () يا بە لابراتورىيا () يا گروپى كوردناس بوۋە، لە بەشى پۈژھەلاتناسى پەيمانگە يا زانكۇكاندا يا بەشى ئىرانناسى يا زمانە ئىرانىيەكاندا بوۋە. ۋەك ئاشكرايە زەلھىزو ۋلاتە كۆلۇنيالىستەكانى پۈژئاۋا بە ئىمپىراتورىيەكانىيەۋە گەلىك ناۋەندۈ مەلبەندۈ بەشى لىكۆلىنەۋەيان بۆ بەرژھەۋەندى خۇيان لە ۋلاتانى خۇياندا لە سەر ۋلاتان و گەلانى جىهان بىنات ناۋە، جگە لە لىكۆلىنەۋە ئابۋورى و عەسكەرى و سىياسىيەكان، لىكۆلىنەۋەى مېژۋوى و زمانناسى و كولتورىيەش دەكەن، خزمەتلىكى گەرە بوون بۆ ناساندنى ئەۋ گەلەۋە كادىرى زۇريان بۆ پەرۋەردە كرەۋون كە دەۋرىكى بالايان لە پەيۋەندىيەكانى ھەردۈۋلادا گىپراۋە.

جگە لەۋ ناۋەندۈ مەلبەندەنە، لە رىگەى بالىۋزخانەۋ كونسولخانەۋ دەزگا سىخۋى و ناۋەندە كولتورىيەكانىيەۋە لىكۆلىنەۋەى ھەمەلايەنە لەسەر گەلان و ۋلاتانى جىهان دەكەن. لەكاتى پىۋىستدا دەتۈان كەلكيان لى ۋەرىگرن بۆ بەرژھەۋەندى خۇيان. كوردناسى سۆقۇتتىش ھەر ئەۋ مەبەستەى ھەبۈە. نىزىكى جۇگرافى كوردستان لە سۆقۇت و ئەندامىتى توركيا لە ناتۋو دۇستايەتى ئىران لەگەل پۈژئاۋادا، كارىكيان كرە بەرژھەۋەندى ئەم ۋلاتە لەۋەدا بى كە نەك تەنبا ئاگاي لە بارۋدۋخى كوردستان بى، بەلكوۋ تا بۆى بىرى بىزۋتتەۋەكەى بەرەۋ لاي خۇى پاكىشى و، لەبارى سىياسىيەۋە بىخاتە ناۋ بازنى سىياسەتى دژى پۈژئاۋاى خۇى و بە نوۋسىنى كىتىب و چاپەمەنى لەسەر كىشەى كورد پەرۋەردەكرەنى كادىر كەشۋەۋەيايەكى لەبارى بۆ خۇى لە كۆمەلگەى كوردەۋارىدا دروست كرە. لەبەر ئەۋەى كۆمەلگەى كوردەۋارى و ھىزە سىياسىيەكانى دژى ئەۋ پىژىمە داگىركەرەنەى كە لەلايەن پۈژئاۋاۋە پىشتىۋانى

دەكران و بەرامبەر بە كېشەى كورد بىدەنگ بوون، لايەنگرىى سۆڧىت و بىرو بۆچوونى چەپ برەوى زۆر بوو. لەراستىدا، سۆڧىت توانى زۆربەى ھىزەكانى كوردو بىروپراى گشتىى كورد بەرەولاي خۆ پراكىشى، پروگرامى ھىزە سياسىيەكانى كورد شاھىدى ئەم پراستىيەن.

بەرھەمى زۆربەى كوردناسەكانى سۆڧىت پىش ئەوھى زانستىانەو مېژووى و بابەتياە بى، ئايدۆلۆژيانەو بەمەبەست بوو، بەگشتى سۆڧىت توانى بزوتنەوھى كورد لە پەيوەندى گرتنى بە پۆژناواو دابېرى و دوورى بخاتەو. لىرەدا مەبەستم نىيە بلىم ئەوھى كە لە بارەى كوردناسىيەو لە سۆڧىت كراو، بىكەك بوو يا شتىكى ئەوتۆ نەكراو. نا، گەلىك مروڧى پروناكبىرو بەتواناو پسپۆر لەناو كوردەكانى سۆڧىتدا ھەبوو ھەيو ويستويانە گەلىك شت بكن. بەلام بواريان نەدراو و پىشتىوان و ھاوكارىيان نەبوو، يا بەشى ئىرانناسى يا زمانە ئىرانىيەكان كرديوويەو لەلايەن دەولەت نەكراو ھان نەدراو. كوردەكانى سۆڧىت لەپىناوى خزمەتى نەتەوھەكاندا ويستويانە گەلىك ھەنگاو ھەلبىگرن، بەلام بەرەست كراون و، بگرە ھەندىك پروناكبىر بە تاوانى جۆراوجۆر زىندانى يا دوورخراونەتەوھو لە نىش و كار دەكراون. گۆيزانەوھى زۆرەملىى كوردەكانى سۆڧىت بۆ كۆمارەكانى سۆڧىتى پىشوو و، دابىرانيان بە سەدان ھەزار كىلۆمەتر لەيەكتىر، نموونەيەكى ئەو بارودۆخەيە. ناوھند يا مەلبەندىكى كوردى نەبوو كە بتوانى پەيوەندىيان لەگەلدا بكاو چاپەمەنى و كتيبى قوتابخانەو... يان بگەيەنئە دەست و، پىنوئىنى و سەرپەرشتىيان بكات، يا كادىرى و تنەوھى زمانى كوردى و مامۇستاو... ئامادەبكات. ئىتر باسى ئەوھىش ناكرى كە كوردەكان لەو كۆمارانەدا بە زمانى قرقىزى و كازاخى و ئۆزبەكى و ئەرمەنى و ئازەرى و پووسى و جورجىايى و توركمەنى و.. خویندوويانە. پاش ھەلوەشانەوھى سۆڧىتئىش، كوردەكانى سۆڧىت نەيانتوانى بگەپنەوھ بۆ شوینى باووباپىرانيان و ھەولى داواكردى مافە زەوتكرەكانى خۆيان بەدن و، قەوارە يا ناوھندىك بۆ خۆيان پىكەوھ بنىن. نەك ھەر نەيانھىشت بگەپنەوھ، بەلكە بارى ئابوورى و سياسى پزىمە

ناسيونالىستەكانى ئەو كۆمارانە دەرفەتيان پىنەدان بگەپىنەو. ئەو كىتىب و چاپەمەنيانە كە پىشتەر لە بواری زمان و چىرۆكدا بە زمانى كوردى نوسرابوون، لەبەر نەزانيى زمانى كوردى لىي بىبەهرە بوون و پىيان نەگەيشتوو. گەلىك پرسىيارم لەم بارەو لە كوردەكانى سۆقىت كردوو، تەنانەت يەكىيان دەيگوت ئىمە تائىستا كىتیبىكمان لەسەر مېژوو و ئەدەبى خۇمان بە هېچ زمانىك نەديتوو.

ژماره‌ی کوردی سۆڤیت له سه‌رژمیریه‌کاندا

به‌پێی سه‌رچاوه‌ پووسی و تورکیه‌کان، له‌ ئه‌نجامی شه‌ره‌کانی پووسیا-تورکیا و پووسیا- ئێران له‌ سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مدا، ژماره‌یه‌کی زۆری دانیشتوانی قه‌فقاس (به‌تایبه‌ت له‌ نیوه‌ی سه‌ده‌ی ۱۹دا) ئاواره‌ی تورکیا و ئێران و ولاتانی دیکه‌ بوون، کوردیش به‌شی تێدا هه‌بوو. جگه‌ له‌وه، ژماره‌یه‌کی زۆری گه‌لانی ئه‌م ناوچه‌یه‌ به‌هۆی ئه‌و شه‌ه‌رانه‌وه‌ تووشی مالدویرانی و کوشتار بوون، پاشان یه‌که‌مین جیهانی و، شۆرشێ ئۆکتوبر و جیگ‌ریوونی ده‌سه‌لاتی سۆڤیتی (پووبه‌پوونه‌وه‌ی ده‌وله‌تانی ئازهربايجان "موساواتیه‌کان" و ئه‌رمینیا "داشناکه‌کان" و جۆرجیا "مینشه‌ویکه‌کان" دژی ده‌سه‌لاتداریه‌تی سۆڤیت، که‌ به‌ شه‌ری ناوخۆ ناسراوه‌، چه‌ند سالێک درێژهی کێشاوه‌. ئه‌مانه‌و گه‌لێک هۆی دیکه‌ی وه‌ک برسیتی و وشکه‌سالی و زیان گه‌یاندنی قه‌ره‌بوونه‌کراو به‌ ئابووری هه‌رێمه‌که‌ (له‌ژێر ناوی خه‌باتدا دژی کۆلاک و ده‌ره‌به‌گ و ده‌وله‌مه‌ندو...)، کاریگه‌ری راسته‌وخوێان له‌سه‌ر دانیشتوانی هه‌رێمه‌که‌ داناو، له‌بری زیادبوونی ژماره‌یان، به‌ره‌و که‌می چوون.

سه‌رچاوه‌ کۆنه‌کان، ئه‌و راستیه‌ ده‌سه‌لمێنن که‌ هاتنی هۆزه‌ تورک زمانه‌کان بۆ هه‌رێمی قه‌فقاس و ئاوه‌پراست، ته‌نگی هه‌لچنی به‌ دانیشتوانی ئه‌و هه‌رێمه‌، له‌وانه‌ گه‌لانی ئێرانی زمان (کوردو ئه‌سه‌تین و تاته‌کان...) به‌تایبه‌ت له‌نیوان سه‌ده‌کانی (۱۰-۱۴).

یه‌که‌م سه‌رژمیری پووسیای قه‌یسهری (ئیمپراتۆری پووسیا) سالی ۱۸۹۷ به‌رێوه‌چوو. به‌پێی ئه‌م سه‌رژمیرییه‌، ۱۴۶ نه‌ته‌وه‌و گه‌ل له‌م ولاته‌ به‌دی کرا. به‌لام

پاش شوپشى ئۆكتۆبر لە ۱۹۱۷دا، يەكەم سەرژمىرى گىشتى (۱۹۲۶) لەم ولاتەدا كراو، پتر لە ۳۴ نەتەوگەل و زمان و زاراوە تۆمار كرا. زۆر لە گەلانى تورك زمان لە سەرژمىرىكەندا بە تاتار نووسران. بۇ وىنە، لە سەرژمىرىدا ئازەرىيەكان بە كازاق و قرقىز بە قرقىز يا تورك نووسران. گەرچى كوردەكانى پروسىيا لە سەرژمىرى ۱۸۹۷دا بەجىا نووسراون و ژمارەيان ۹۵،۹ ھەزار (واتە نزيك بە سەدھەزار) كەسە، پاش سەد سال ھەر ئەوئەندە نووسراون و ھەر دەلىلى كوردەكان زاووزىيان نەكردووە، كەچى زۆر گەل ھىيە لەوئەندە تا ئەمۇ ژمارەيان ۶ تا ۱۰ ئەوئەندە زىادى كرددووە. فارس و يونانى و ئەرمنى بە زمانى ئەم بئەمالەيە دانراون و، تاجىكى و ئەفغانى و كوردى و تالىش و تاتى و ئىسەتىنى لەسەر زاراوەى بئەمالەى زمانە ھىندوئوروپايىيەكان نووسراون. ھەر بەپىتى سەرژمىرى ۱۸۹۷، گەر ژمارەى گەلىك لەو سەردەمەدا لە ژمارەى كوردەكان كەمتر بووبى، ئۆتۆنومى و قەوارەى خۇيان پى دراوہ. بۇ وىنە، ئەگەر بەپىتى سەرژمىرى ۱۸۹۷ بى، ژمارەى كورد ۹۹،۹ ھەزار و ھى ئازەربايجان ۷۳،۱ ھەزار كەس و چەركەسەكان ۴۶،۲ ھەزارو كاباردىنەكان ۹۸،۶ و ئىنگوشىيەكان ۴۷،۴ ھەزارو كومىيەكان ۸۳،۶ ھەزار و قەرە چايقىيەكان ۳۷،۳ ھەزار كەس بووہ. ئەمۇ ژمارەى ھەندىكيان دە بەرابەر زياترەو تا ئەمۇيش قەوارەى خۇيان ھەيە) بىروانە: نەتەوكانى يەكيتى سۇقۇت، نووسىنى كەزلوڤ. ڤى، موسكۆ، ۱۹۷۵، ل ۳۶ و ۳۵).

لەلەيكى دىكەوہ، ھەندى لەو گەلانى سەرەوہو گەلانى دىكە كە ئەمۇ بوونەتە خاوەن قەوارەى نەتەوہىيى خۇيان، پاش دروستبوونى "كوردستانى سوور" لە ۱۹۳۳دا ئەم قەوارەيەيان پى رەوا بىنرا. كەچى كوردە كلۆلەكە، نەك تەنيا قەوارەكەى ئى سەندرايەوہ (لە ۱۹۳۰دا)، بەلكو پەرەگەندە كراو لە ولاتەكەى خوى وەدەرنراو، بەسەر گەلىك كۆمارو شارى سۇقۇت پىشوو دا دور لەيەكتر دابەش كرا. بەلشەويكەكان، كە تووشى ھەموو چەوسانەوہيك بىوون و، تەنانەت بە ھاوولاتى پلەدو لە قەلەم دەدران، پروسىيائى تزارىيان بە زىندانى گەلان ناودەبرد. ھاوولاتى پلەيەك سلافيانەكان بوون كە دەسەلاتيان لەدەستدا بوو و، لە

نيوەى دانىشتوانى ئەم ئىمپېراتۇرىيە كەمىر بوون، كەچى ھاتنە سىر ھوكم. سەرەپراي
 بەلئىنى زۇر بۇ چارەسىرى كىشەى نەتەۋەكان، تاۋانى ئەۋتۇيان كىرد كە ۋىنەى لە
 بىزىمەكانى سەردەمدا نەبوو. مەن لىرەدا گەلى كوردى بىن دەستى سۇقۇتۇم مەبەستە.
 كاتى دانانى سنوور بۇ كۆمارو ئۇتۇنۇمىيەكانى سۇقۇت، گەلىك ھەلەو تاۋانى
 مېژوۋى كراو زۇلۇم ۋۇزۇركى لەرادەبەدەر لە ھەندىك گەل ۋ نەتەۋەى بچووك ۋ گەۋرە
 كرا ۋ، مافى ھەندى گەلىش لەبەرچاۋنەگىرا. ئەنجامەكەى ئەۋە بوو كە ھەندىك لەو
 گەلانە، بەتايىبەت كورد، لە قەۋارە خۇى بېيەش كراو، بەھۋى سىياسەتى
 پەگەزىرەستانەۋە توۋشى تۋاندنەۋە بوو. دابەشكردنى سنوور دەستكردەكان پاش
 تىكچوۋنى سۇقۇت، گەلىك شەپرى خۇيناۋى لەنئۇان گەلان ۋ كۆمارەكانى سۇقۇتى
 پىشۋودا نايەۋە، ئەۋ كىشەى تائىستا بەبى چارەسىر ماۋەتەۋە. ئەۋ ناۋچانانەى كە
 كىشەيان لە سەرە، دەبى مافى زىاتر بۇ ئەۋ گەلە پەچاۋ بىركى كە لە بارى كۆمەلەيەتى
 ۋ ئابوۋرى ۋ كولتۇرىيەۋە دۈكەۋتۈۋى، يارمەتى ھەمەلەيەنەيان بىردى. ئەمە
 كوردەكانى نەگرتەۋە. بۇ ۋىنە، ناگۇرناقەرەباغ كە كوردستانى سوور دەكەۋتە
 چوارچىۋەى ئەم كۆمارە ئۇتۇنۇمىيە سىر بە ئازەربايجان بوو، كىشەى تىدا لەسەر
 ئەم ھەزىمە ھەبوو، چۈنكە جگە لە سى نەتەۋەى سەرەكى ئەرەمەن ۋ ئازەرى ۋ كورد،
 گەلانى دىكە لەۋى دەزىان؛ ئەۋ ناۋچەيە بەناحق خرايە ناۋ چوارچىۋەى
 ئازەربايجان، ئىستائىش بەشەر لەلەيەن ئەرەمەنستانەۋە داگىرەراۋە كورد بوو بە
 قوربانى ئەم دابەشكردنە ناسروشتىيەۋ، ھەر كوردەكەيش بىپشتىۋان ۋ بىپەناۋ
 بىقەۋارە ماف مايەۋە. ئەرەمەنەكان كۆمارى خۇيانىان ھەبوو، ئازەرىەكانىش ھەروا
 لەكاتى لىقەۋماندا پەنايان دەبىرە بەر كۆمارەكەى خۇيان، يا پشتىۋانى ۋ يارمەتتىيان
 دەدرا. كوردەكە بەيەكجارى لەۋى ھەلەكەندراۋ، كىشەكە ئىستا بوۋەتە كىشەى ئۇۋان
 ئازەربايجان ۋ ئەرەمىنياۋ، لايەنى سىيەم ۋاتە كورد ۋەلانراۋە، ھىچ كامىيان باسى
 ئاكەن ۋ، دەزانن ئەۋ بەشەى كوردستان سەردەمانىك بە كوردستانى سوور ناسراۋو
 ۋ، دانى پىدانراۋو. سەرەپراي ھەموو سىياسەتى چەۋسانەۋە تەنگ پىنەلچىن
 بەدرىزايى سەدەى ۱۹ ۋ ۲۰، سەدى ھەفتاۋپىنچى دانىشتوانى كورد بوون، بەپىي

سەرچاۋى پېشوو، ژمارى كوردەكانى سۇقۇت لە سەرژمىرى ۱۹۷۰دا ھەشتاونو ھەزار، كە ۳۷ ھەزارىان لە كۆمارى ئەرمىنيا و ۳۱ ھەزار لە كۆمارى جۇرجيا دەژىن. واتە لەو ۸۹ ھەزار كەسە، ۵۸ ھەزارىان (۷۰٪) لەم دوو كۆمارەدا دەژىن. كەچى بەپىي سەرژمىرىەكانى پېش دووھەمىن جەنگىي جىھانى، نۆربەي ھەرە نۆرى كوردەكانى سۇقۇت لە ئازەربايجان دەژىان. پاش شەپ (كاتى شەپ) نۆربەي ھەرە نۆرى كوردەكانى سۇقۇت بە فرمانى ستالىن لە ئازەربايجانەو دوورخراڭەو بو كازاخستان و ئاسىي ناوەرپاست و ئۆزبەكستان و قرقىزىستان و سىبىريا (ئىدى باسى كوردى توركەمنستان ناكەم)و، جىگەيەكى زۆر زۆر كەمىان لەم سەرژمىرىەدا ھەيەو، بەھىچ شىۋەيەك لەگەل ژمارى راستى كوردەكاندا جوت نايىتەو.

كوردەكانى سۇقۇت بەھوى پەروازەبوون و دەرکردنەو لە نىشتمانەكەيان، لە كۆمارو شارەكانى سۇقۇتى پېشوو لەناو نەتەو دىن و كولتورە جىاجىاكاندا دەژىان و، نووسىنيان بە زمانى ئەو نەتەوانە بوو و قوتابخانەي كوردى و دەرگاكانى پاگەياندىيان بە كوردى، وەك پوژنامەو گوڤارو چاپەمەنى دىكەو پادىۋو تەلەفرىۋن، نەبوو و تووشى تۈاندنەو بوون. ھەرچەند ئەنجامى سەرژمىرىەكانى سۇقۇت، بەتايبەت ئەوانەي سەردەمى دەسەلاتدارىتى ستالىن كراون، لەلەين زانىيانى سىياسى و پسپۇرى سەرژمىرى و كىشەي نەتەوايەتتەو لە سەردەمى سۇقۇت و پاش پووخانىدا، پەخنەيەكى زۆريان ئى گىراو، بگرە بەدرويش خراونەتەو. لەم بارەيەو، ئەو بەلگە نەينى و شاراوانەي كە دەيان سال پووناكييان نەدەيتبوو، ھەندىكيان ئاشكرا كراون. ئەو بەلگانەي كە پەيوەندىيان بە سەرژمىرىەكانەو ھەبوو، لەگەل ئەو فرمانە نەينىانەدا كە پىبەران و كاربەدەستانى سۇقۇتى داويانە، نىشانى دەدەن نەك تەنيا دەستكارى زۆريان تىدا كراو، بەلكو ناوەرۋویش كراون.

بە تەماشاكردنى ئەنجامى ئەو سەرژمىرىانە، زۆر زانىارى ھەيە ئەو پرسىيارو شتە گرنگانەي كە لە زانستى ستاتستىكا"سەرژمىرى"دا ھەيە، لە رىزى سەرژمىرى كوردەكاندا نەنووسراون، يا خەتيان بەسەردا كىشراو و جىگەكەيان بەتالە. لىرەدا شتىكى زيادو بى جى نىيە چەند پرسىيارو لىكۆلىنەوئى خۆم ئامارە

پى بىكەم، وەك پىرسىيەم لە چەند كوردى بە سالآچووى دانىشتووى كازاخستان، كە سەردەمى ستالين لە ئۆردوگا زۆرەملىكاندا ژىابوون. گوتيان ئىمە لەكاتى سەرمىرى ۱۹۵۹دا ھىچ پىرسىيەكەم لى نەكراوە بەنگەى سەرمىرىيان نەدىتووە، ئەگەرىش كرابى، لەسەر لىستى دوورخراوەكانى كوردى ئەوى كراوە كە لەژىر دەستى دەزگا داپلۆسىنەكانى پۆلىس و ئاسايشدا بوون. لىستەكان پىركراونەتەو، تا بگەنە ئەوئەى وەلامى پىرسىيە لىستى سەرمىرىەكان بەدەنەو: شوىنى لەداىكبوون، لەكەيەو لىرەن، چۆن ھاتوونەتە ئىرە، يا چۆن گەيشتوونەتە ئىرە؟ ئىش و كارتان چىيە؟ چەند وەردەگرن، ئاستى خويندەوارىتان، چەند كەستان لەپى مردوون و....

زۆرجارىش لە سەرمىرىەكاندا، ھەندى كوردى ئازەربايجان و ئەرەنستان لە ترسى گوشارو ئەزموونى تالى پابردو و بۆ خۆلادان لە زۆر كىشەو تەنگ پى ھەلچىن، خۆيان بە نەتەوئەى دىكە نووسىو، يا لە ئەرمنىيا خۆيان بە ئىزدى ناوونوس كردووە. ئەم تراژىدىانە ھەر بەردەوامە.

پژمى سۆقئىتى كە ئەو ھەموو ھەراوھورىيەى لە دنيايدا سازكردبوو و، پارتە براكانى لە جىھاندا ئەوھىيان گەورەتر كردبوو كە كىشەى نەخويندەوارى چارەسەر كردووە، لەكاتىكدا سەردەمى سۆقئىت و بەتايبەت ئىستائىش ژمارەيەكى زۆريان نازانن ناوى خۆيشيان بنووسن. ئەمە وەك ئەو بوو كە دەيانگوت كىشەى نەتەوئەى چارەسەر كراوە ھەموو گەلانى سۆقئىتى مافى يەكسانيان ھەيە. ژمارەى گەل و نەتەوئەكانى سۆقئىت بەپىئى سەرمىرىەكان بەرەو كەم بوون چوون. وەلامى ئەو پىرسىارو پەخنانە بۆ ھەندى گەل و نەتەوئە لىستى سەرمىرىەكاندا نەھاتووە و، ژمارەى ھەندى گەلىش بە شىوئەيەكى سەرسوپھىن زىادى كردووە. پاكانە بۆ ئەم سىياسەتە ئالەبارە كراوە، كەچى ئە. ئالەبارىيەيش بەپىچەوانەو لەسەر كورد پەنگى داوئەتەو. بۆ وئە، گوتووئە: ھەندى گەل كە زمان و پەسەن و كەلەپوورىيان نزىكە، با لە بارى جوگرافىاو نزىكى يەكتر يا تىكەل بە يەك بژىن و بە يەك نەتەوئە بژمىردىن يا قەوارەيەكيان بۆ پىك ھىنراوە. كەچى كوردەكەيان كردوئە دوو

بەش، موسلمان و ئىزدى و بە دوو نەتەۋەى جىياۋاز دانراون. ھەندى گەلىان پىكەۋە لكاندو قەۋارەيەكيان بۇ پىك ھىنان، لەبەر ئەۋەى ناسروشتى و زانستيانەو ئارەزوومەندانە نەبوو، بە ھەلۋەشانەۋەى ئىمپراتورى سۇقۇتتى ئەۋانیش ھەلۋەشانەۋە. بۇ ۋىنە، چىچنى-ئەنگۈۋىشەيەكان يا كاباردىن و بالكارىيەكان، قەرەچايف و چىركىسەكان.

ئەم بەشە كە تايبەت بەر سەرژمىرانەيە و لە سەردەم و پاش پووخانى سۇقۇت چاپ و بلاۋكراۋەتەرە، ئىمە تەنھا سەرژمىرى كوردەكانمان مەبەست بوۋە.

بابەتەكە زۆر گرنگ و پىۋىستەو، لىكۋلىنەۋە پىۋىستى بە كات و دىسوزى و تواناى ماددى و بايەخدان ھەيە. پۇشتى بۇ لاى كوردى قەزاخستان و ئۆزبەكىستان و توركمەنىستان و قرقىزستان و ئازەربايجان و ئەرەنستان و پووسيا و ئۇكرائىنا و گورجستان و شارو گوندەكانيان ھەروا ئاسان نىيە. نووسەر پتر لە ۱۰ سالە چەند جارىك ئەم پىشنىارەى خستۋەتە بەرچاۋى ھىزە سىياسىيەكانى كورد. گرنگ بوو من پىشنىار بەكەم تا خۇيان دەست بەكار بن، بەلام مخابن. لە سەرژمىرى ۱۹۳۷، واتە دوۋەمىن سەرژمىرى دانىشتۋانى سۇقۇت پاش ھەلۋەشانەۋەى كوردستانى سوور لە ۱۹۳۰ داو، يەكەم قۇناغى فەرمى (پەسمى) بەزۆر پاگويزانى كوردەكانى سۇقۇت ھەر لە سالى ۱۹۳۷ ۋە بەرپۋەچوو. بەپىى ئەم سەرژمىرىيە، ۴۳۳۹۹ كورد لە يەككىتى سۇقۇت دەرژىن^(۶۸).

لەكاتىكدا بەپىى سەرژمىرى ۱۹۲۶، ژمارەى كوردەكان لە تەۋاۋى يەككىتى سۇقۇت كە بەجىاۋ بە شىۋەيەكى پەسمى نووسراۋە، ۵۲۳۸۱ كەس^(۶۹) بوۋە. بەلام ھەر بەپىى ئەم سەرژمىرىيە كە ژمارەى كوردەكانى تىدا بەجىا نووسراۋە (لە كۆمارى ئازەربايجان ۴۱۲۸۲، واتە ۱،۸٪ تەۋاۋى دانىشتۋانى ئەم كۆمارە، لە كۆمارى ئەرەنستان ۱۵۲۶۳ كەس، واتە ۱،۷٪ تەۋاۋى دانىشتۋان و، كۆمارى لە جۇرجيا (گورجستان) ۱۰۳۹۷، واتە ۹،۷٪ تەۋاۋى دانىشتۋانىان. ھەمۋى

(۶۸) بېۋانە: سەرژمىرى گشتى يەككىتى سۇقۇت لە ۱۹۳۷.

(۶۹) جۇگرافىيائى پىشت قەققاسى، تىفلىس، ۱۹۳۰، ل ۲۴۱، ۲۹۹، ۳۰۰.

پێكهوه ٦٦,٩٤٢ كوردی تێدا ژیاوه، نهك ٥٢,٣٨١ كهس). ئههه جگه له وهی كه ژمارهی كوردهكانی كۆماری توركمانستان و گهلێك شۆینی دیکهیان نه نووسیوه. سههرپای ئه وهی كه دهسهلاتدارانی خۆجیبی كۆمارهكانی پشت قهفقاس (نازهربایجان- ئهرمه نستان و گورجستان) ههولێ سهرینه وهی كوردو قهوارهكهیان داوه به دهڕیبه دركردن و تواننده وهیان، دهبینن ژمارهی كورد له سه رژمیری ١٩٢٦ دا نزیکه ی ١٤ ههزار كهسی له سه رژمیری ١٩٣٧ زیاتره، كهچی دهبی به پێچه وانه وه بووبی.

له كتیبی جوگرافیای پشت قهفقاسدا سهبارت به كوردهكان هاتوه، كوردهكانی ئهم ههریعه ههر له كۆنه وه لیڤه جیگیر بوون. ئهرمه نستانی ئیستا تهنا نهت له سه دهی ٩ ی پیش زاین و، له نازهربایجان له كۆتایی سه دهی شانزه وه تێدا جیگیر بوون (٣٠٠). كوردهكان بالابه رزو، قژو چاو رهشن، كه پوویان پێكۆپێك و كه می دیمه ن درێژن. كوردهكانی ئهرمه نستان پێكه وه و نزیك به یه كتر له گونده كوردنشینهكان دهژین، به شێکیان جیگیرو به شێکیان نیوه كوچه رو ناژه لدارن، به لام كوردی نازهربایجان زۆربه یان خه ریکی كشتوكال و جیگیرن.

له كوردستانی نازهربایجاندا، به شێکی كوردهكان له ئه شكه وته سهروشتی و ناسهروشتیهكاندا دهژین (ئهوانیش پێكه وه دهژین). كوردهكان تهنیا له مینكه ند، له خانوبه ره ی به بهرد دروستكراودا دهژین. له ئاجارستان، كوردهكان زستان له گوندو هاوین له چیاكان دهژین^(٧٠). خانوبه ره یان په نجه ره یان پێوه نییه، تهنیا سه ربانی كونیکی تێدا یه بو ده رچوونی دووكه ل و پووناکی. ژنانی كورد چارشێو له سه ر ناكه ن و، له چاو ژنانی گهلانی دیکه دا ئازادترن و، له وتووێژه گشتیهكان و جهژن و شادیدا له گه ل پیاواندا به شداری دهكهن. ئاستی خۆینده وارییان سه رفه و، تا ئهم ماوه یی دوا ییش نووسراویان نه بوو، له نووسراوی عه ره بی یا ئه لفوویی ئهرمه نی كه لك وه رده گرن^(٧١).

(٧٠) هه مان سه رچاوه، ل ٣٠١.

(٧١) ه. س، ل ٣٠٤.

ستالین لە سەرژمیری ۱۹۳۷ ناپازی بوو. بەپێی ئەم سەرژمیریە ژمارەى دانیشتوانى یەکیټى سۆڤیت ۱۶۲ ملیۆن کەس بوو، بەلام پیشبینى زۆرتى کردوو. بۆیە فەرمانى داوە پاش دووسالى دیکە، واتە لە ۱۹۳۹، سەرژمیریەکی دیکە بکړیتەو، گوايە پێژەى سەرژمیری ۱۹۳۷ لەچاو ولاتانى سەرمایەداریدا کەمتر بوو. بەلام ئەو کۆشت و کۆشتارەى کە خوێ لە گەلان و پووناکییان و ئۆبۆزیسیونى کرد، ھەرھەا برسیتی سالى ۱۹۳۲-۱۹۳۳ و کارى ھەرھەزى سیاسى بێپەھمانەى پاش شۆرشى ئۆکتۆبەر کە ملیۆنەھا کۆژاوى بەداوە بوو، بە سەرژمیریەکەو دیاربوون. تەنانت وەک مەوۆى زیانبەخش و بەمەبەست، بە تاوانى دورمى گەل و جاسووسى ولاتانى بێگانە و ترۆتسکیزم و لایەنگیری بوخارى مامەلەى لەگەڵدا کردوون. ستالین لە کۆنگرەى ھەڤدەى پارتى کۆمونیستى یەکیټى سۆڤیتدا کۆتایى ۱۹۳۳، گوتبوى ژمارەى دانیشتوانى یەکیټى سۆڤیت ۱۶۸ ملیۆن کەسە (چوار سال بەر لە سەرژمیری ۱۹۳۷، دەبوايە لە ۱۶۸ ملیۆن زیاتر بوايە)^(۷۲). واتە لە سەرژمیری ۱۹۳۷دا ژمارەى تەواوى دانیشتوانى یەکیټى سۆڤیتى بە ۱۶۲ ملیۆن کەس ڕاگەیانندوو. ئەو بەدرۆخستەوێ و تەى ستالینى ڕابەر، سەرئەنجام ئابرووچوونى سیستەمى سۆسیالیستییە کە پێژەى زیادبوونى دانیشتوانى لەچاو ولاتانى کاپتالیستى لەخوارووە بوو. بۆیە ستالین فەرمانى داوە سەرۆکی بەرپوێبەریتی کۆمیتەى ھەلټاردنى گشتى کرافال، ى.ئا، و، سەرۆکی بیروى سەرژمیری ۱۹۳۷ کيفیتکین، ئو.ئا گوللەباران بکړین.

ستالین، مۆلەتوڤى کردە بەرپرسی سەرژمیری ۱۹۳۹ و، تەنانت دامودەزگاگانى ڕاگەیاندى سۆڤیتیش ھەرەشەیان لە خەلک کرد کە ھەر کەس خوێ ناوونوس نەکات دادگایى دەکړی. بەلام سەرژمیری ۱۹۳۹یش وەلامدەرەوێ ویست و خواستى ستالین نەبوو و ژمارەى دانیشتوانى سۆڤیت

(۷۲) بەلام بەپێى پیشبینى پلاندانانى دەولەتى سۆڤیت، دەبوايە ژمارەى دانیشتوانى یەکیټى سۆڤیت لە سەرژمیری ۱۹۳۷دا ۱۸۰۷ ملیۆن بوايە.)

۱۶۷،۲ دەرچوو و پانەگەيەندرا. ئەو بۇ ستالین فەرمانى دا لیستە زیادەکان و، ئەوانەى كە پرنەكراونەتەو، بىرىنە زىندانىەكان تا پريان بكنەو (پیشتر زىندانىەكان سەرژمىرى نەدەكران). لەو سەردەمەدا، بەپىی سەرچاوەكان، نزیكەى دوو ملیۆن كەس لە زىندان و ئۆردوگا زۆرەملىكاندا بوون. پاش پركردنەوہى ئەم لیستانە، ژمارەى تەواوى دانىشتوانى سۆڤىت لەلایەن ستالینەو لە كۆنگرەى ۱۸دا، بە ۱۷۰،۲۸ ملیۆن و، لە پۇژنامەى "پراڤدا"دا بە ۱۷۰،۵ ملیۆن ڤاگەيەنرا (ناشكرایە ژمارەى زىندانى و دەركراو و دورخراو و بىكارو نەخویندەوار بۆ ناكړیتەو). بەلام پاش مردنى، ناوى ھەموو ئەوانە بە لیست و بەلگەو دۇكيومىنتەو بۆلوكرایەو، تائىستایش لىكۆلینەو، یان لەبارەو بەردەوامە. لە لیستى سەرژمىریەكاندا، گەلىك پرسىارى سەرژمىرى نەنوسراو یا پرنەكراونەتەو، وەك شوینی لەدايكبوون، چەند سال لەوى ژیاوى، ئیستا لەكوئ دەژى و، چەند سالەو لەكەيەو لە شوینی تازەى دەژى و، سەبارەت بە داھات و ئیش و ئاستى خویندەوارى، تا تاوانى پژیى ستالین (بەتایبەت بەرامبەر بە كورد بۆچى گویژاونەتەو...) ئاشكرا نەبى. خالىكى دىكە كە جیى بايەخ و سەرنجدانە، لە سەرژمىرى ۱۹۲۶دا چەند گەل یا نەتەويان پىكەو بە يەك نەتەو یا گەل نووسیو. بۆ وینە، چەند گەل (كورامەكان، كىچاكەكان و فیرگانەكان و توركەكانى سەمەرقەند) بە ئۆزبەك نووسراون و لەسەر ئۆزبەك حسابیان كردوون؛ یا ھەندى گەلى نزیك بە تاتارەكان، وەك مېشارەكان و تىپتارىەكان و ناگای باكیەكان بەجیا لە سەرژمىریەكاندا نووسراون. كەچى لە سەرژمىرى ۱۹۳۹دا، ئەمانە ھەموويان بە قاتارى كرىم نووسراون. یا لە سەرژمىرى ۱۹۳۷دا، ژمارەيەكى زۆر لە توركەكانى سۆڤىت (توركى مېسخىتى، باتووم و سوخوم) و قەرەپاпахەكان كە لە سەرژمىرى ۱۹۲۶دا بەجیا نووسرابوون، بە ئازەرى نووسراون؛ یا ئاجارەكان و مېگرىلى و شقانى و خیمشینەكان لە سەرژمىرى ۱۹۳۹دا بە جۇرجى (گورجى) نووسرابوون^(۷۲). ئەم

(۷۲) سەرژمىرى سالى ۱۹۳۹ى دانىشتوانى يەكیتیى سۆڤىت، چاپى ۱۹۹۲، ل ۲۴۴-۲۶۳.

بابەتە لىڭكۆلىيەۋەيەكى دورودرىژى دەۋى. بەلەم مەبەستىم تەنھا يەك خال بوو،
ئەۋىش ئەۋەيە كە ھەندى لە گەلان گوايە لە بارى زمانەۋە نزيك بەيەكتەر بوون،
بەيەك نەتەۋەيان داناون، كەچى كوردىيان كىرەتە دوو بەش كوردو ئىزدى
(كوردى موسلمان و ناموسلمان)، واتە بە دوو نەتەۋەي جياۋاز لە سەرژمىرەكاندا
ناۋنوس كراون.

لە (سەرژمىرى سەرانسەرى دانىشتوانى يەككىتى سۆڧىتدا سالى ۱۹۷۰،
چاپى مۇسكۇ، ۱۹۹۲-۱۹۹۱) باسى بىزىكردى كىشەي نابەرامبەرى ئابورى و
كولتورى گەلانى يەككىتى سۆڧىت كراۋە، بە شانازىيەۋە خۇيان بە مۇڧ و
ھاۋولاتى يەككىتى سۆڧىت ناۋ بردوۋە. ئەم ۋلاتە لە چارەسەركردى كىشەي
نەتەۋەيتىدا بوۋەتە نمۇنە بۇ جىهان. لە ۋلاتەكەي ئىمەدا پىرۇسەي
نزيكبوۋنەۋەي گەلان پەرەدەستىنى و بەرەبەرە بەرەۋ يەكگرتنى تەۋاۋ دەچى.
پىرۇسەي تۋاندەنەۋەي ئىتتىكى (تىكەلبوۋنى گەلان يا تۋاندەنەۋەيان لەناۋ
يەككىدا). ھەندى گەل پىكەۋە لەسەر خواستى خۇيان و دور لە ئاچاركردى، واتە
ھەندى گەل يا نەتەۋە زمان و كولتور و ژيانى ئەۋى دىكەي ۋەرگرتوۋە و،
ئەنجامەكەي بوۋەتە ھۇي زىادبوۋنى نەتەۋەيەك و كەمبوۋنەۋەي نەتەۋەي دىكە.
بەلەم ئەۋ پىرۇسانەي كە بىرژنىقى سەرۋكى سۆڧىت و حىزبەكەي بە بۇنى پەنجا
سالەي دامەزاندنى يەككىتى سۆڧىتەۋە پايانگەياند، كوردى ئىزدى و ئائىزدى
(موسلمان) نەگرتەۋە، لەكاتىكدا ھىچ نەبى بە يەك زمان قسە دەكەن كە
كوردىيە، ئىدى باسى شتى دىكە ناكەم. ئەم پىرۇسانە بۇ كورد پىنچەۋانە بوون.

لەناۋ جوۋەكانى يەككىتى سۆڧىتدا، جگە لە ئەشكەنازەكان كە لە سەرژمىرى
۱۹۲۶دا بە جوۋى پەسەن نووسراون، ھەندى گروپى تايبەتى دىكەي جوۋ ۋەك
جوۋەكانى ئاسىي ناۋەپاست و بوخاراۋ جوۋەكانى جۇرجياۋ جوۋەكانى كىرىم
(كىرىمچاكەكان) و جوۋەكانى كوردستان (لالوى يا لاهلوى)، ئەۋانىش بەجيا لە
سەرژمىرى ۱۹۲۶دا نووسرايوون، ۋەك نەتەۋەي جياۋاز لەقەلەم درابوون،
لەكاتىكدا ئەۋانە بە زمانى جۇراۋجۇر قسەيان كىردوۋە. بەلەم لە سەرژمىرى

۱۹۳۹ ھەممۇ پىكەۋە سەر بە نەتەۋەى جوو نووسراون. ئەمەيش ئەنجامى خەباتى خودى جوۋەكان بوۋە كە بواريان ئەداۋە بەجىابياننووسن. ھەرۋەھا چەند گروپپى دىنى تاتار بەجىا نووسراون. بۇ ويئە، تاتارى ناموسلمان يا ئەۋانەى كە بە زاراۋەى دىكە قسە دەكەن يا لە بارى جوگرافىيەۋە لە شوئىنىكى دىكە دەژىن، بەجىاۋ ەك نەتەۋەى سەرىەخۇ نووسراون. پاش خەباتىكى زۇر، دەسەلاتدارانى سۇقۇت ناچار كران زۇربەى ئەۋانە بە تاتار بنووسن، بەلام كوردى سۇقۇت ھەر بەجىاۋ ەك دوو نەتەۋەى جىاۋاز، ۋاتە كوردو ئىزدى، نووسران.

سالى ۱۹۵۹ ىش سەرزىمىرىيەكى دىكەى گشتى لە يەكىتى سۇقۇتى كراۋە، ۋاتە پاش بەزۇر راگوستنەۋەى كورد لە ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴ ى بۇ كازاخستان و ئاسىيائى ناۋەراست و سىبىريا. لەم سەرزىمىرىيەدا ژمارەى كوردى ئازەربايجان ۵۸۸۷ كەسە (كەچى لە سەرزىمىرى ۱۹۲۶ ىدا ھەر لەم كۆمارە ۴۱۲۸۳ كەس كورد بوۋە)، ژمارەى كوردى ناگورناقەرەباغ ۱۷۹۰، لە كۆمارى گورجستان ۱۶۲۱۲، لە قرقىزىيا ۴۷۸۳، لە ئەرمىنىيا ۲۵۶۲۷ كەس بوۋە. لەكاتىكدا ژمارەى كوردى كازاخستان و توركمانىستان و ئۆزبەكىستانى تىدا نىيەۋ، زۇربەى ھەرە زۇرى كوردەكانى ئازەربايجان و ئەرمنستان بەزۇر بۇ كازاخستان و ئۆزبەكىستان گواستراۋنەۋە. بەپىنى سەرزىمىرى ۹۷۰، ژمارەى كورد لە يەكىتى سۇقۇت بە ۸۹ ھەزار كەس نووسراۋە، بەپىنى سەرزىمىرى ۱۹۷۹ ىش ژمارەى كوردى سۇقۇت ۱۱۶ ھەزار كەسە.

بەلگە نامەى نوئ لەبارەى كوردەكانى سۆفیتەو

- دەورى تورکيا لە سیاسەتى كوردی سۆفیتدا

بەپێى بەلگە میژووییە کۆن و نوییەكانى پووسى-سۆفیتی، بەشیكى كوردستان لە سەدەى نۆزدەهەمى زایندا، لە ئەنجامى شەڕە دڕندانەكانى پووسیاو تورکیای عوسمانى و ئێراندا، كەوتە سەر خاكى ئیمپراتۆرى پووسیا. بە واتایەكى دیکە، بە هۆى سەرکەوتنى پووسیاو لە شەڕەكانى تورکیاو ئێراندا، ئەم بەشەى كوردستانیش خرایە سەر ئیمپراتۆرى پووسیا. واتە تا كۆتایى یەكەمین جەنگى جیهانى كوردستان لەنیوان تورکیاو ئێران و سۆفیتدا (پووسیاى پێشوو) دابەش كرابوو. پاش یەكەمین جەنگى جیهانى، وەك ئاشكرایە، بەشەكەى ژێر دەسەلاتى تورکیای عوسمانى، بوو بە سێ بەشەو: دوو بەشى خرایە سەر دەولەتە دەستكردهكانى عێراق و سووریاو، بەشیكى دیکەى ھەر لە چوارچێوەى دەولەتى تورکیادا مایەو. بەشەكەى پووسیاى پاش ھاتنە سەر دەسەلاتى بەلشەویكەكان، بەتایبەت قارس و ئەردەھان خرایە یا درایە تورکیای ھاوپیەیمانان. ئەم دابەشكردن و ئالوگۆپو فروشتنەنى خاكى كوردستان، ھەر لەكۆنەو تا سەردەمى دەسەلاتداریتى بەلشەویكەكان ئاھازمەندانەو بێپرسكردن و ئاگادارى گەلى كورد بوو، گەلى كوردی تووشى كارەسات كردو. جگە لە وێرانبوونى كوردستان و كوشتارى دانیشتوانەكەى و تالانكردن و دوورخستنەو بەعەربكردن و فارسكردن و تورككردن (لە كوردستانى سۆفیتیش بە ئەرمانى كردن و ئازەرى كردن)، لە چەند قۇناغیشدا لە ھەموو بەشەكانیدا گەلیك جار تووشى جینۆساید بوو، سنوورى كوردستان تەسك كراو و تەو و بەرەبەرە حاشا لە

بوونى كوردو كوردستان كراوه، سەرئەنجام لە بەشىكى ئەم ولاتەدا - وەك كوردستانى سۆڧىت - كوردەكان لە چەند قۇناغدا لە ولاتى باوباپىريان پاگويزراون و قەلاچۇ كراون (ئەو كارەى كە پزىمە داگىركەرەكانى دىكەى كوردستان لەتواناياندا نەبوو بىكەن). گەلىكى بى ولات و ولاتىكى بى گەل، كوردستانى سۆڧىت و كوردى سۆڧىت چاوەرپىيان دەكرد. ئەگەر بە تاقە تاوان (لە ئاست و ناوەرۇكدا) دابنرئ، خۇ بە يەككە لە تاوانە دەگمەنەكانى سەدەى بىستەم دەژمىردرئ. دەگمەنىكەى لەو دايە لە قوولايى تراژىدياكەيدا بەشىكى كوردستانى سۆڧىت وەك قارس و ئەردەهان، بە ھاتنە سەر حوكمى بەلشەوىكەكان، پىشكەش و مامەلەى پى كراو، درايە توركيا. ئەو ەيش كە مايەو بەسەر دوو كۆمارى ئازەربايجان و ئەرمىنيادا دابەش كراو، ھەر لەناو ئەم دوو كۆمارانەيشدا ھەر ئاوەچەو شارىكى درايە يا خرايە سەر بەرپۆەبەرىتى ھەرىم و شارەكانى ئەم دوو كۆمارە. واتە دوو بەشى كوردستانى ئازەربايجان و ئەرمەنستانى سۆڧىت، بى بەش كرا لەو ەى وەك بەشىكى يەكگرتوو كە سەر بە شار يا ھەرىم و ئاوەچەك بن و، پىكەو بن و لەيەك نزيك بن. واتە بەرەبەرە ئەو پەيوەندىە ھەمەلەيەنەنى كە پىشتەر لەنيوان كوردەكانى سۆڧىتدا ھەبوو، پچرا.

بەرپۆەبەردنى سىياسەتى رەگەزپەرستانەى دەسەلاتدارانى ئازەربايجانى و ئەرمەنستانى سۆڧىت (وەك نووسىنى كوردەكانى ئازەربايجان بە ئازەرى و ئەرمەنستان بە ئەرمەنى و، داسەپاندنى ئاوو فامىلى ئازەرى و ئەرمەنى و بى بەشكردىيان لە خویندن و زمانى زگماك و موسلمان و ناموسلمان بوونيان لەسەر ژمىرەكاندا و...)، پىستىن و تاوانبارترىن كردەو ەى بەلشەوىكەكان بوو. جگە لە ھەلۆەشانەو ەى كوردستانى سوور لە (۱۹۲۰-۱۹۲۳) داو دوورخستەو ەى قۇناغ بە قۇناغى كوردەكانى ئازەربايجان و ئەرمەنستان، بە تايبەت لە سەردەمى دوو ەمىن جەنگى جىھاندا بۇ كۆمارەكانى دىكەى سۆڧىتى پىشوو، بۇ سىبرىاو قەزاخستان و ئاسىياى ئاوەراست و قرقىزستان و ئۆزبەكستان و شارو گوندى دىكە (كە سەدان و ھەزاران كىلومەتر لە نىشتەمانى باوباپىريان

دووركەوتنەو، لە ھەمووی خراپتر لەیەك دووركەوتنەو، چونكە لەگەل یەك و پێكەو نیشتهجی نەكران و، ھەموو پەيوەندیەكانی نیوانیان پچڕنرا. سەفەرکردنیان نەك تەنیا بۆ لای یەكدی و بۆ شارو كۆمارەكانی دیکە ئی قەدەغە كردن، بگرە لە سەردەمی ستالیندا ناسنامەى ھاوولاتییان ئی سەندرایەو. سەرنجام تاوانی ھەرە گەورەى بەلشەویكەكان بەرامبەر بە گەلى كورد ئەو بوو، پاش دووھەمین جەنگی جیھانی و مردنی ستالین تا پروخانی ئیمپراتۆرەكەیان بواری مۆلەتى گەرانەوھیان پێ نەدراو، بۆ ھەمیشە لەوئ مانەو پاش پروخانی سۆڤیئت و دروستبوونی دەولەتانی نوئ تووشی گەلیك كارەساتی دلتەزیتەر بوون. بۆیە دەلیم ئەگەر تاوانیكى بئوینە نەبئ، دەگمەنە. پێم وایە ئەو گەورەترین تاوانی پزێمی بەلشەویكەكان بوو دژى كورد. من لێردا نامەوئ بچمە ناو قوولایی باسەكەو بەلگە میژویەكانەو، بەلكو ئامارم بەم چەند بەلگەنامە داو و كورتەيەكیم نووسیو. دروستکردنی كوردستانی سوور لەلایەن بەلشەویكەكانەو ھەنگاویكى پەواو سروشتی و مافیكى سەرەتایی گەلى كورد لەم بەشەى كوردستان بوو، چونكە:

۱. زۆربەى دانیشتوانی ھەریەكە كورد بوو.
۲. دەسەڵاتدارانی سۆڤییتی نەیان دەتوانی گەلى كورد لەو پرۆسەو بانگەوازەى كە بەلشەویكەكان رایانگەیان دەبوو، وەك ئازادی و یەكسانی گەلانی یەكیتى سۆڤیئت و مافی چارەنووس و... لابەدن. لەكاتیكدا گەلیك قەوارەو ئۆتۆنۆمییان بۆ گەلانی دیکە دروست كەردبوو.

۳. بەپێچەوانەى خواستی دەسەڵاتدارانی ئەرمەنستان و ئازەربایجانەو كە كوردستانیان دابەش كەردبوو و، ئامادە نەبوون بەرەسمى مافی كورد بسلەمین و لانی كەم ئۆتۆنۆمی كولتووری یا ئیداری پێ پەوا ببینن، مۆسكۆ بریاری پێكھێنانی كوردستانی سووری دا بۆ پاكیسانی كوردی پارچەكانی دیکە، بەتایبەت لە كوردستانی عێراق و دابڕینیان لە ئیمپریالیزمی ئینگلیز و ھاندانیان لەدژى ئینگلیز (لەم بارەیشەو بەلگەو دیکومینت ھەیە).

۴. شەپو كىشەى نىۋان ئەرمەنستان و ئازەربايجان، پىش و پاش ۱۹۱۷،
(تەننەت پاش سەقامگىر بوونى دەسلەتلى سۇقۇتلى لە ھەردو كۆمارەكەدا) لەسەر
ناگورناقەرەباغ كە بە دروستبوونى كوردستانى سوور ئەم دوو كۆمارەى
جياكرەدە، يا كىشەكەى كزتر كرد (كىشەى نىۋان ئازەرى و ئەرمەن بەدرىژاىى
دەسلەتدارىتلى سۇقۇتلى ھەر بەردەوام بوو، ئەو بوو پاش پووخانى سۇقۇت
تەقىيەو)، ھۆيكى دىكەى پىۋىستى دروستكردى كۆمارى كوردستانى سوور
بوو. سەير ئەو ھەردو لايەنى ئازەرى و ئەرمەنى لەكاتى شەپەكانياندا دانىان
بە بوونى كوردستاندا دەناو كوردەكانيان بانگ دەكرد تا ھاوكارىيان بكن دژى
لايەنى بەرانبەر بەلىنى زۇريان پى دەدان.

۵. فاكتەرى سەرەكى لە دروستبوونى كوردستانى سووردا، داواكارى
دانىشتوانى ئەم بەشەى كوردستان بوو، كە ئەوانىش وەك گەلانى دراوسى خاوەن
قەوارەى خۇيان بن.

۶. بەلىنى دەسلەتدارانى پووسيا لە سەردەمى داگىركردنى قەفقاسدا لە
سەدەى نۆزدەھەمدا بە سەرۆكەكانى كوردى ئەوى كە بە چاۋىكى جيا لە
دەسلەتدارانى تورك و فارس تەماشايان دەكەن و مافى خۇبەرپۆدەردىيان لە
چوارچىۋەى پووسياى تزارىدا بۆمسۆگەر دەكەن، دەسلەت و پلەۋپايەى
سەرۆك ھۆزەكانى كورد وەك خۇى دەمىنئەو بو ئەم مەبەستەيش پلەۋپايەى
ھەندىكيان بەرزەكرىتەو (لەم بارەيشەو گەلىك بەلگەنامەو نامەى
كاربەدەستانى پووسيا بۆ سەرۆك ھۆزەكانى كورد ھەيە كە بلۆ دەكرىتەو)،
ئەمانەو گەلىك ھۆكارى دىكە پىشنىئەيەكى مىژۋىى بوون دەسلەتدارانى سۇقۇت
نەياندەتوانى لەپىش چاۋيان نەگرن.

۷. سەرئەنجام نەھىشتىنى قەوارەى كوردى (كوردستانى سوور) و قەلاچۇكردى
ئەم بەشەى كوردستان، وپراى دەورى ناپاكى كاربەدەستانى توركيا و ئازەرىو
ئەرمەنى، دەسلەتدارانى سۇقۇت لەو بەرپرسىيە پزگار ناكات، چونكە برپارى
سەرەكى لە مۆسكۆ دراۋو، ئەو ھەموو تاوانەيش بەبى پەسندكردىن يا بىدەنگى

سەرانی سۆڤیت پرویان نەداوە. جگە لەو کوردەکانی سۆڤیت ھەر لە سەرەتای دروستبوونی سۆڤیتەو تا ھەلۆشاندنەوێ ئێم دەولەتە، داوای گەڕانەوێ مافە پەرواکی خۆیان کردوو، لەو ھەموو تاوانە ئاگادارکراونەتو (لەم بارەبەرەو بەلگە زۆرە. بۆ وێنە، نامەکانیان بۆ خرۆشچۆ و بریژنیف و گۆرباچۆ).

گومان لەوێدا نییە کە بەپێی ئێم بەلگەنامە دۆکیومێنتانە، تورکیا دەوری سەرەکی لە نەهێشتنی قەوارەو ناسنامە کوردی سۆڤیتدا گێڕاوە. دواتر پەگەزپەرستەکانی ئازەربایجان و ئێرمەنستان ئێو ھەسەسیەتێ کە تورک بەرامبەر کێشە کورد نواندوو، ئەمانیش زیاتریان کردوو، ھەموو وزە خۆیان بۆ بەرگری کورد لە گەشت بە مافەپەرواکی بە خەرج داو. ئێم پێمان داگیرکەرە کوردستان ھەولێ زۆری داو و دەدات، نەک تەنیا کوردی پارچەکانی دیکە کوردستان مافیکیان نەدرێت، بەلکۆ بە ئامانجی خۆیان نەگەن تا بە کوردەکانی لای خۆشی دەگات. بۆیە بوو تە سەرچۆپیکیشی داگیرکەرانی دیکە کوردستان، تا پێکەو نەھێن ئێم گەلە چەوساویە ئاھێک بە بەریدا بێتەو، لە ئانکارا دیمەشق و تاران کۆبنەو دژی کوردستانی باشوور پیلان بگێرن. جێی داخە کە یەکێتی سۆڤیت لەباتی ئەوێ ھەلۆیستیک مرقانەو ئاشکرا پتەوی ھەبێ، نەھێلێ تورکەکان دەست لە کاروباری نیوخۆی سۆڤیت وەربەن، ھەنگاو بە ھەنگاو پاشەکشە بەرامبەر کرد، تا وای ئی ھات تەنانت دەسلەتدارانی سۆڤیتی ناچار کرد پیشی چالاکی کولتوری و زمانەوانی کوردەکانی سۆڤیت بگرن. پاگانە بۆ ئێم ھەلۆیستە سۆڤیت ناکرێ.

پاشەکشە سۆڤیت بەرامبەر بە داخوژەکانی تورکیا کە کوردەکانی سۆڤیت ھێچیان نەدرێت، سەرئەنجام سنووردارکردنی چالاکی کوردەکانی سۆڤیت، پاشانی پەشیمان بوونەوێ لەو بریارو بەلێنانە کە پێیان دان، واتە بەستنی کۆنفرانسی کوردناسی لە شارو شوێنەکانی دیکە یاساغ کرا. بەلشەویکەکان بە بیانووی ئەوێ کە پەيوەندیە ناجیگیرەکانیان لەگەڵ تورکیادا تێک نەچێ، بەکەردەو مەرجەکانی دەولەتی تورکیای پەسەند کرد. سۆڤیت لەباتی ئەوێ

سنوورېك بۇ توركهكان دابنې دەست له كاروبارى ناوخوې سؤقيت وهرنه دهن. نهودمه توركي پئويستى به يارمه تى و پشتيوانى سؤقيت هه بوو، هر يارمه تى بهلشه ويكهكان بوون كه كه ماليه كانى به دهسلات گهياند. نه مه بۇ كورد بووه مايه ي كاره سات. توركهكان هيچ په خنه يان نه بووه دژى دروستكردنى قهواره و ناسنامه ي گهلانى ديكه ي غيره كورد نه بوون. بۇ ويته، دژى ئه رمينيا نه بوون، كه دوژمنايه تى له نيوانياندا هه بووه، يا دژى دروستكردنى قهواره ي نازهرى نه بوون، چونكه هاوپه گه زى خويان بوون.

كوردستانى سوور له ۱۹۳۰ دا هه لوه شيندرايه وه، سالى ۱۹۳۵ نه يانپيشت كؤنفرانسى كوردناسى له باكؤ بگيرى و، پاشان هه موو داموده زگا و په يمانگه و قوتابخانه كانى كوردى له سؤقيت داخران. توركي دهورى سهره كى له م تاوانانه دا هه بووه، كه چى له سهرده مى دووه مين جهنگى جيهانيدا، پژيمى بهلشه ويكى سؤقيتى به سهرؤكايه تى ستالينى پييه رى كريكارانى جيهان و نازادكه رى گهلانى چه وساوه، فهرمانى دا كورده كانى سؤقيت له كؤماره كانى نازهرى بايجان و ئه رمه نستانه وه بۇ سيبريا و ناسيائى ناوه راس ت بگوازينه وه، به بيانوى ئه وه ي كه نه م كوردانه هاوهه ستى دهوله تى توركيائى هاوپه يمانى ئه لمانيا ي نازين و، به نزيكبوونه وه ي سوپا ي ئه لمان و توركي ئه وانه يارمه تيان ده دهن دژى سؤقيت. له كاتيكدا نه ك ته نيا كوردى سؤقيت، به لكوو كوردى به شه كانى ديكه دژى هاوپه يمانانى ئه لمانى نازى- واته توركيائى ئيران- بوون.

وا بزانم ناوه پوكى كؤنفرانسه كه و وتاره كان و كيشه ي توركهكان له گهل سؤقيتبه كاندا، پئويستيان به شيكرده وه نيبه. له ناوه پوكى پوژنامه ي "پييا تازه" دا دياره، نه ك ته نيا باسى كيشه ي كوردو ميژوو و زمان و كه له پوو رى كوردى نه كرده وه، به لكوو بووه ته پوژنامه يه كى زمانى حالى پارتى كؤمونيستى ئه رمه نستان و سؤقيت و، وه رگي رانى وتارى چاپه مه نيه كانى سؤقيتى بلؤكرده وه، خوينه رى نه بووه نه به پووسى و نه به كوردى، له به ر نه خوينه وه رى كوردى ئه رمينيا. جگه له وه، بۇ كوردى نازهرى بايجانيش

نەيىرداۋە. پاشان لەبەر گۆپىنى ئەلفويى كوردى (تائىستا پىنج جار گۆپاۋە) و، نەبوۋنى قوتابخانە بە كوردى و، پاشتر گواستەنەۋى كوردەكانى ئەۋى، بە فەرمىنى مۆسكۇ پۇژنامەكە داخراۋە. سەرەپاي ئەۋە، ژمارەيەك لە نووسەرۋ كوردناسى كورد بە تاۋانى پەيوەندىگرتن بە كوردى دەرەۋە، يا ناردنى پۇژنامەۋ چاپەمەنى كوردىيەۋە بۇ يەكدۋو كەس، يا لىدوان و ئامازەكردن بە كوردى بەشەكانى دىكەى كوردستان، يا ھەئويستى پووناكپىرانەۋ نىشتەمانپەرۋەرەنە، دەستگىر كراۋن و دوور خراۋنەتەۋەۋ زىندانى كراۋن. ئەمەيش بابەتتىكى تايىبەتەۋ پىئويستى بە وتارىكى دووردرىژ ھەيە.

سالانى پوداۋەكانى پاش كۇنفرانسى كوردناسى سالى ۱۹۳۵، نىشانى دەدەن كە ئەك تەنيا بىرپارەكانى كۇنفرانسەكە جىبەجى نەكران، بەلكوۋ تا پروخانى يەككىتى سۇقۇت كۇنفرانسىكى دىكەى كوردناسى نەبەسترايەۋەۋ، پەيمانگەۋ ناۋەندىكى كوردى دانەمەزىنرا، بگرە پاش ئەۋەى كە توركىا لە ۱۹۵۱د بوۋە ئەندامى ناتو ئىرانى شاھەنشايىش بوۋە پىنگەۋ دۇستى پۇژئاۋا، كۇنفرانسىك لەسەر كورد نەگىرا.

كاربەدەستانى سۇقۇت زۇرجار جەخت لەسەر ئەۋە دەكەن كە نابى كوردى سۇقۇت ئالوگۇپى چاپەمەنى (تەننەت لە بوارى زاماناسىدا) لەگەل كوردى دەرەۋەدا ھەبى، يا پەيوەندىيە بەيەكەۋە ھەبى و، كوردى دەرەۋە بۇ ئالوگۇپى ئەزموون و زانىارى سەردانى سۇقۇت بكن؛ لەۋانە، بەشدارى لە كۇپو كۇبوۋنەۋەكاندا بكن، يا كوردى سۇقۇت بۇ ھەمان مەبەست بانگى دەرەۋە بكرىن، يا كەلك لە چاپەمەنى يەكتر ۋەرىگرن. ئەۋ تاۋانە گەۋرەيەۋ، ئەۋ كردەۋە يا سىياسەتە نامرۇقەنەيەى سۇقۇت بە ھىچ شىۋەيەك پاكەنى بۇ ناكرى. ئەمە لەبرى ئەۋەى كوردستانى سۇقۇت يا كوردى سۇقۇت ببنە ويئەۋ پەناگەۋ پالپشتى كوردى پارچەكانى دىكەۋ، ھۇى پاكىشان و دۇستايەتىكردىيان لەگەل سۇقۇت! كاربەدەستانى تورك ئەك تەنيا باۋەپيان بەۋ بەللىن و سويندانەى كاربەدەستانى سۇقۇت نەكرد كە كۇنفرانسى كوردناسى تەنيا سەبارەت بە بوارى

زمانناسى و كولتورىيە، بەلكو داوايشيان كرد ھىچ چالاكىيەك بۇ دانانى ئەلفويى كوردىدا نەكرى. ۋەك ئاشكرايە زۆربەى زۆرى كوردەكانى سۆقئىت، ئەودەمە لە چوارچىۋەى كۆمارەكانى ئازەربايجان و ئەرمىنىادا دەژيان، ئەو دوو كۆمارەيش زۆر سىخوپو كۆنسولنى توركى لى بوو. بەپىى بۇچوونەكانى كاربەدەستانى سۆقئىت (لەژىر گۆشارى توركەكاندا)، باشتىر و ابوو كاروبارى كوردو كوردناسى بگوازىتەو بۇ تىفلىس، چونكە ئازەربايجان و ئەرمىنىا ھاوسنور يا لە توركيانە نزيكتىن، تا چىتر لەگەل توركىدا تووشى كىشە نەبن. واتە ئەگەر چالاكى بكرى، لەناو كوردەكاندا نەكرى. پاشان لە تىفلىس شتىكى ئەوتۇ نەكرا، لە سان پىترىبۇرگ و مۇسكۇ ھەندى شت بەناوى كوردناسىيەو كرا (ئەويش ئامادەكردنى ھەندى پىسپوپو كوردناس بوو بۇ پىويستىيەكانى خويان، تا ئاگادارى كىشەى كورد بن و بتوانن لەكاتى پىويستىدا كەلك لە كىشەى كوردى بەشەكانى دىكەى كوردستان ۋەربگرن بۇ بەرژەۋەندى دەۋلەتەكەيان).

لاى بەلشەۋىكەكان، ھەروەك لە بەلگەنامەكاندا ھاتوۋە، ئەۋەى لە دەرەۋەى سۆقئىت سەبارەت بە كوردناسى كراۋە، بە دەستى يا بۇ بەرژەۋەندى ئىمپىريالىزم كراۋە، تەننەت گەر لە ھۋارى زمانناسى يا دانانى ئەلفويى كوردىشدا بوۋى، بگرە ئەگەر لەلەين كوردەكانى دەرەۋەيشەۋە كرابى. بۇيە نەيانھىشت كوردى سۆقئىت نە بانگەۋازى كەس بكات و نە بچىتە دەرەۋە. ھەروە ھا رېيان نەدا ئالوگۇپى چاپەمەنىي ھەبى. بۇچوونى بەلشەۋىكەكان ھەر لەسەر كوردناسى و كوردو كۆيوونەۋەى كوردان نىگەتىفانە نەبوۋە، بەلكو بزوتتەۋەكانى كوردىشى لە توركىيا يا بە كۆنەپەرستانەو سەر بە ئىمپىريالىزم، يا بە ئازاۋە ھاندانى داشناكەكان و... تاۋانبار كردوۋە. ئەۋەيش ھەر بۇ رازىكرىد و دلخۇشبوونى توركەكان بوو. گەرچى بۇچوونى كاربەدەستانى سۆقئىت لەسەر پىلان و ئازاۋەگىزىپى سىخوپرەكانى دىپلۇماسى توركىيا بەگشتى و، كىشەى كورد بەتايىبەتى، سەرلەبەر ۋەك يەك نىيە، بەلام لە ئەنجامدا ئەو بىرو بۇچوونانە سەرکەۋتن و جىبەجى كران كە لە بەرژەۋەندى داگىركەرانى كوردستاندا بوون. بە

وتەى خۇيان، ھەرچۇنىڭ بى ئەيانوئىست لەسەر كۇنفرانسى يا كۇبوونەوئەيەكى كوردناسى تووشى سەرنىشە بىن و، گىروگرفت بۇ خۇيان سازىكەن.

بە لىكۇلىنەوئەى دەورى كورد لە شەپەكانى پووسىادا لەگەل توركىياو ئىراندا، بۇم پوون بووئەوئە كە پووسىا پاش داگىركردنى قەفقاس، بەشىكى كوردستانىشى داگىر كرد. ھەرئەو توركىياو ئىرانەى وا باسى ھاوولاتيانى كوردو برايانى موسلمانى خۇيان دەكرد كە كەوتوونەتە ژىردەستى داگىركەرى پووس و خوازىارى گەپانەوئەن بۇ باوئەشى دايكى نىشتەمان. ئىستائىش مافى ئەلفوئى كوردى يا ھەر مافىكى دىكە بۇ ئەو ھاوولاتى و برا موسلمانانە لە ولاتىكى دىكە بەپەوا نابىنن. گىرانى كۇنفرانسىكى كوردناسى بۇ دانانى پىزمانى كوردى، يا دەرچوونى پۇژنامەيەك بە زمانى كوردى، بە مەترسىيەكى گەورە بۇ سەرورەى و يەكپارچەيى خاكى توركىا دادەنن. ترسنۆكى و بىشەرمى ھەندى كاربەدەستى سۇقۇت بە پادەيەكە تەنەت فەرمانيان داو و تارو بابەت و ھەوال نە لە چاپەمەنىەكانى سۇقۇتداو نە بەدەمىش لەسەر كوردو ئەو كۇنفرانسەى كە بۇ دانانى ئەلفوئى گىراو بەلۇنەكەنەوئە، سى پۇژنامەدا كە وئەكەيان لەگەل بەلگەكاندا ھاتوئە، گوتراو سەربەخۇ بلۇيان كىدوئەوئەو، دەبى سزا بدرىن و، فەرمانىشيان پىدەدەن لەمەولا شتىك لەوبارەو بەلۇنەكەنەوئە.

ھەندى لە كاربەدەستانى ئەرمانى پىشنىارىيان كىدوئەو، لەبەر ئەوئەى زۇربەى كوردەكانى سۇقۇت لە ئازەربايجانى سۇقۇت دەژىن، دەبى لەوى كۇنفرانس و كۇپو كۇمەلى كوردى بىبەستىن. ژمارەيەكى زۇرى كوردەكانى ئەرمانىيا زمان و كەلەپوورى ئەرمانىيان وەرگرتوئەو بە زمانى كوردى نادوئىن و بە ئەرمانىيەن كراون، بە چەشنىك كە لە ئەرمانەكان جىياناكرىنەوئەو خۇيان بە كورد نازانن. پىشنىارىيان كىدوئەو ئەگەر لە باكۇ نەبەستى، لە تىفلىس بىبەستى، وەك بللى ئەوانىش دەيانەوى كوردو كىشەكەى لەكۇل خۇيان بەكەنەوئە (ھەرەك بەدرىژاى مىژوو بە بىانوى جۇراوچۇر سەرەتا كوردى موسلمانى ئەوئىيان دەركردو، كوردە ئىزدىەكانىيان وا لى كرد ناچار بن خۇيان بە نەتەوئەيەكى جىياوان لەقەلەم بەدەن.

بەلام بەۋەيشەۋە ۋازيان نەھىئاۋ، لە سەردەمى ستالىندا ژمارەيەكى زۆريان دوورخرانەۋە. باسى ئەۋە ناكړئ پاش دەستگرتنى ئەرمنى بەسەر ناگورناقەرەباغدا كە كوردستانى سووريش بەشيكى، چىيان بەسەر كورددا هينا. پاش تىكچونى سۆڧيتش، لە دوو سەرژمىرى ئەرمنيدا كوردى ئىزدى بە نەتەۋەى ئىزدى دانراۋە كوردش بەجيا. جىي داخە هەندى كاربەدەستى سۆڧيتى پىشنياريان كردوۋە: بۇ ئەۋەى توركەكان چيتەر لەسەر چالاكى كوردناسى پەخەنيان ئى نەگرن، نابى بەرپرس و فەرمانبەرانى دەۋلەتى لەو چەشنە كۆبۈنەۋەو كۆنفرانسەدا بەشدارى و قسە بكەن، ئەو جۆرە كۆنفرانسە دوور لە سنوورەكانى توركيوا لە ناوچە ناۋەندىەكانى پووسيا بەرپۆە بېرىن. واتە بۇ گەلىك لە گەلانى ۋلاتەكەى خۇيان و ھاۋولاتى خۇيان و لەژىر ئالاي سۆسياليزم... نابى بەرپرس يا فەرمانبەرىكى دەۋلەتى رىڧۆينى و پشتيوانييان بكات و بەلىنى يارمەتى و ھاۋكارىيەكيان بداتى و بە ناشكرا لەسەريان بدوى و بنووسى. كۆنفرانس و كۆبۈنەۋەيەكيش كە لەسەر كورد دەكرى، دەبى لە كۆمارى پووسيا كە ھەزاران كىلۆمەتر لە شوينى نىشتەجىي كوردانەۋە دوورە، بگىرى و كەس ئاگاي ئى نەبى، بۇ ئەۋەى تورك پەخەنيان ئى نەگري و پىي نەزانى. بەكورتى، ئەو سىياسەتەى كە سەرانى سۆڧيت بەرامبەر بە ھاۋولاتيانى كوردى خۇيان ھەر لە سەرەتاۋە گرتوويانەتە بەر، بەرامبەر بە ھىچ گەلىكى دىكە بەو چەشنە نامرۇفانەو گلاۋ نەبۈە.

زۆريەى ئەو راپۇرتنووسانەى كە لە بەلگەكاندا ناويان ھاتوۋە، ئاگادارى بارودۇخى ھەموو پارچەكانى كوردستان بوون و، بەو زولم و زۆريەيان زانىۋە كە لەلايەن داگىركەرانى كوردستانەۋە لىيان دەكرى؟ ھەستيان بەۋە كردوۋە كە سۆڧيت خۇي بە پشتيوانى گەلانى چەوساۋە دادەنى و، گەلى كوردش يەكىكى ئەو گەلانەيە كە ھاۋسىيەتى و، پىۋىستە كە لە كوردەكانى خۇيەۋە دەست پى بكات، كەچى بە پىچەۋانەۋە پىستىرىن و پەشتىرىن مېژوويان بەرامبەر بە كوردەكانى خۇيان تۆمار كردوۋە.

- كۇنفرانسى سەرتاسەرى كوردناسى

* زاريا ۋەستوك، ۱۹۳۴/۷/۱۴، ژمارە ۱۶۲

ئىرەقان (لەرېگەي تىلگرافى) ۱۹۳۴/۷/۹ لە مالى فەرھەنگ (معارف) يەكەم
كۇنفرانسى سەرتاسەرى كوردناسى (لە ئاستى يەكېتى سۇقۇتدا) لەسەر
داخۋازى پەيمانگەي مېژۋى كولتورەكانى ئەرمىنيا ۋە كۇمىتەي ئەلفوېيى نوپى
سەر بە دەۋلەتى ئەرمىنيا دەستى پىئى كىرد. لەم كۇنفرانسەدا، نىزىكەي (۳۰) سى
نوپىنەرى زەحمەتكىشانى كوردى ئەرمىنيا ۋە ئازەربايجان ۋە جورجيا ۋە ھەرىمى
نەخچەۋان ۋە ئاجارستان ۋە كوردناسى شارە ئاۋەندىيەكانى يەكېتى سۇقۇت
بەشدارىيان تىدا كىرد. كۇنفرانسەكە بۇ ئاۋوتۇيۇكردى كىشەكانى دروستكردى
زمانى ئەدەبىي كوردى ۋە پېنۋوس ۋە گراماتىك ۋە... زمانى كوردى پىك ھاتۋە.
سكىرتىرى كۇمىتەي ئاۋەندى پارتى كۇمۇنىستى (بەلشەۋىكى) ئەرمىنيا ھاۋپى
ئاكۇپۇۋ ۋە، نوپىنەرى دەۋلەتى ئەرمىنيا ھاۋپى مارتىكىيان ۋە، سەرۋكى بەشى
پروپاگەندەي ماركسىزم-لېنىنىزىمى سەر بە كۇمىتەي ئاۋەندى پارتى
كۇمۇنىستى (بەلشەۋىكى) ئەرمىنيا ھاۋپى ئارىسيان ۋە، سكىرتىرى دەۋلەتى
ئەرمىنيا ھاۋپى دەشتويان ۋە... بەشدارىيان تىدا كىرد. كۇنفرانسەكە لەلايەن
ھاۋپى مارتىكىيانەۋە كرايەۋە، دەستى بەكاركردۇ، ھاۋپى ئارىسيان لەلايەن
كۇمىتەي ئاۋەندى پارتى كۇمۇنىستى ئەرمىنياۋە سلاۋ بەخىرھاتنى بەشدارانى
كرد، ھاۋپى كارىنيان لەلايەن ۋەزارەتى پەرۋەردەي ئەرمىنياۋە، ھاۋپى شامىلۇۋ
لەلايەن كۇمىتەي سەرتاسەرى ئەلفوېيى نوپىيەكانەۋە وتارى بەخىرھاتن ۋە سلاۋ
گەياندنيان خويندەۋە. وتارى "شۇرشى ئۇكتۇبرو پىكھىئەنى كولتورى
نەتەۋەيى زەحمەتكىشانى كورد" لەلايەن ھاۋپى ئارىسيانەۋە خويندرايەۋە.

كۇنفرانس تىلگرامىكى پىرۋزبايى ۋە سوپاسى بۇ سەرۋكى كۇمىتەي ئاۋەندى
پارتى كۇمۇنىستى يەكېتى سۇقۇت (بەلشەۋىك) ھاۋپى ستالېن ۋە، ھەرۋەھا
بەرپىسى پىكخراۋى خىزىبى لە ھەرىمى پىشت قەفقاسى پارتى كۇمۇنىستى

(بەلشەۋىكى) ھاۋپى بەدىيى و ھاۋپى خانجانيان نارد. لە يەكەم كۆبونەۋەي
كۆنفرانسەكەدا، وتارى ھاۋپى حاجى جوندى سەرۋكى بەشى كوردى لە
پەيمانگەي مېژوۋى كولتورەكان لە ئەرمېنيا، چالاكى ئەم بەشە بۇ
كۆكردنەۋەي بابەتى دەۋلەمەندى فۆلكلورى و لەچاپدانى كىتېبى قوتابخانە بۇ
قوتايان و پۇژنامەي كوردى "پىيا تازە" و بەشى چاپمەنى و بلۆكردنەۋەي
كوردى خويندرايەۋە.

* زاريا ۋەستوك، ۱۹۳۴/۷/۱۴، ژمارە ۱۶۲

دریژەي راپۇرت لەسەر كۆنفرانسى كوردناسى

ئىرەقان (نارژانسى تىلگرافى پىشت قەفقاس) دووھەم پۇژى كۆبونەۋەي
كۆنفرانسەكە، تايبەت بوو بە پەسندكردنى بنیاتنانى زمانىكى لىتراتۇرى
(ئەدەبىي) كوردى. لەم بارەۋە كوردناسە گەنجەكان و قوتابىيە كوردەكانى
خويندنى بالاي قوتابخانەكانى ئەرمېنيا وتاريان خويندەۋە، پەخنەيان لە
پروفيسور خاچاتۇريان گرت كە ھەلەي زۇرى لە پىژمانى كوردى (گراماتىك)دا
كردوۋە. سەبارەت بە پىرنسىپەكانى زمانى ئەدەبىي كوردى يارىدەر سيوان و
ھەرۋەھا پروفيسور خاچاتۇريان و... قەسەيان كرد. لە پۇژى سىنھەمى
كۆنفرانسەكەدا زۆر شت تاۋوتۇي كرا، كە بە ھەموۋىيەۋە نىزىكەي (۳۰) سى كەس
سەرنج و تېيىنى خۇيان خويندەۋە. لە كۆبونەۋەي ئىدارەي كۆنفرانسەكەدا،
لەلەين كۆمىتەي حىزبى قەفقاسەۋە، ھاۋپى بىدى (بەدى) و، جىگرى سەرۋكى
شوراي ۋەزىرانى ئەرمېنيا ھاۋپى ئەزىنكىيان و، جىگرى سەرۋكى بەشى كۆپى
زانبارى (ئاكادىمىيەي زانستى) پىشت قەفقاس ھاۋپى پىرنومۇف و، سەرنووسەرى
پۇژنامەي "زاريا ۋەستوك" نامادە بوون.

ھاۋپى ريان ئىزىنكىيان و پىرنومۇف بەخىراتنى بەشدارانى كۆنفرانسەكەيان
كرد. لە كۆبونەۋەي بەياني كۆنفرانسەكەدا لە ۱۹۳۴/۷/۱۲، بىرپارلەسەر
بەشەكانى كارى كۆنفرانسەكە، واتە پىكھىنانى بەشەكانى زمانىكى ئەدەبىي
يەكگرتوۋى كوردى و زاراۋەسازى (تىرمىنالۇگىيە) و پىرنووس و گراماتىك دراو رىك

خران. كۇنفرانسىگە بە يەكەنگى بېيىرى دا زامانى كوردەكانى ئەرمىنىيا بىكرىتە بناغەيەك بۇ بۇ زامانىكى يەكگرتووى ئەدەبى كوردى. ھەرۋەھا بېيىرى پىكەۋەنانى ناۋەندىكى كوردناسى بۇ كاركردن لەسەر ھەموو كىشەكان و پىكەينانى كولتوورى زەحمەتكىشانى كورد درا.

* كۇتايى كۇنفرانسى سەرتاسەرى (يەكىتى سۇقىت) كوردناسى

زاريا ۋەستوك، ۱۹۳۴/۷/۱۶، ژمارە ۱۶۴

ئىرەقان (لەپىگى تىلگرافى) يەكەم كۇنفرانسى سەرتاسەرى سۇقىت لەبارەى كوردناسىيەۋە كە شەش پۇژى خاياند، كۇتايى بە كارى خۇى ھىئا. جگە لە كاروبارى ئاسايى و كۇبوۋنەۋەكان، بېيىرى دروستكردى ھەندى بەش، واتە پىكخستنى كۇمىسيۇنەكانى زامانىكى ئەدەبى يەكگرتووى كوردى و پىنۋوس و زارۋەسازى زامانى كوردى درا. لە دواين كۇبوۋنەۋەى كۇنفرانسەكەدا كە ۱۹۳۴/۷/۱۴ گىرا، گوئى لە پىكەينانى كۇمىسيۇنەكان گىراو پەسند كرا. كۇنفرانس بېيىرى دا لەمەولا، بۇ گەشەپىندان بە زامانىكى ئەدەبى يەكگرتووى كوردى، ھاۋولائىيانى كوردى سۇقىتى زىيانى كوردەكانى ئىرمىنىيا ۋەك بناغەيەك بۇ ئەم زامانە بەكاربەينىن، لەبەرئەۋەى ئىۋانە ئىدى ئەدەبى خۇيان ھەيە. بېياردرا كەلك لە زارۋە زىندوۋەكانى كوردەكانى ئازەربايجان و جۇرجيا و توركەمەنستان بگىرى.

ھەرۋەھا كۇنفرانس بېيىرى دا: ناۋەندىكى كوردناسى سەرتاسەرى (لە ئاستى سۇقىتدا) پىك بى، ئەركى كاركردن و لىكۇلىنەۋە لە كىشەكانى زامانى ئەدەبى و زانستى بخرىتە ئەستۋى. شوپىنى ئەم ناۋەندە، دەبى لەلايەن كۇمىتەى سەرانسەرى ئەلفوبى نوپىيەكانى سۇقىتەۋە دىارى بكرى. دوۋەم كۇنفرانسى كوردناسى، بېياردرا سالى ۱۹۳۵ لە ئازەربايجان بىەستى. ھەرۋەھا بېياردرا بەشىكى كوردناسى لە زانكوى ئەرمىنىيا پىك بخرى. كۇنفرانس لەلايەن سكرتېرى تسيك (ئەنجومەنى جىبەجىكردن) ئىرمىنىياۋە ھاۋپى دەشتويان داخرا. ئەو، لە وتارەكەى خۇيدا، گىرنگى زۇرى سىياسى و ئەدەبى كارى يەكەم كۇنفرانسى كوردناسى لە ئاستى يەكىتى سۇقىتدا دەستىشان كىرد.

* ۋەرگىپراۋى پۇرژنامەى ئاياسىستان خوروردان (ئەرمەنىستانى سۇقۇتتى)
 وتارى بەخىراتنى سەرۋىكى ئاۋەندى كۆمىتەى جىبەجىكەرى ئەرمەنىستانى
 سۇقۇتتى (شوراي ۋەزىران) ھارپى مارتىكىيان لە كۇنفرانسى كوردناسىدا ۱۹۳۴/۷/۱۱
 گەلى كورد بەدرىژايى سەدان سال لەژىر بارى چەوسانەۋەى شىخ و ئاغاۋ بەگ و
 كاربەدەستانى پروسىيائى تزارى (قەيسەرى) دا بوۋە گيان و توانايى دروستكەرانەى
 ئەم گەلە لە تارىكى و دواكەتندا خنكىندراۋە، كۆمەلانى زەحمەتكىشى كورد تەنىا
 لە سەردەمى دەسەلاتى سۇقۇتتىدا لەگەل گەلانى دىكەى يەككىتى سۇقۇتتىدا بوۋى
 پزگارېوونيان لە ھەموو چەوسانەۋەىك پى دراۋە، تا بتوان ژيانىكى باش بۇ خۇيان
 پىك بىنن. تەنىا لەسايەى ئەم دەسەلاتەۋەىيە كە دەستيان داۋەتە چاپكىردنى كىتېبى
 خۇۋ ئەدەبىياتى خۇۋ كولتورى نەتەۋەىيى خۇۋ كە ئاۋەپۇك و شىۋازىكى
 پىرۇلىتارىيەنىان ھەيەۋ تۈنۈيۈيەنە پىكى بىنن. ئەۋەتا ئەمپۇ لەم كۇنفرانسەدا
 نۈيۈنەرانى زەحمەتكىشانى كورد ھارپىيائى كورد خەرىكى تاۋوتۈكىردن و
 لىكۇلىنەۋەى گەشەدان بە كىشە كولتورىيەكانن، بۇ بوۋژاندنەۋەى كولتورى خۇيان
 پىگە بۇ داھاتوۋ دەكەنەۋە. مىژوۋ دياردەيەكى ئەۋتۈى بە خۇۋە نەبىنىۋە، تەنىا
 لەسايەى سەرى دەسەلاتى پىرۇلىتارىيائى شۇپشگىپرو سەركردايەتەكەيەۋە، واتە
 پارتى كۇمۇنىستى يەككىتى سۇقۇتتى و، بەرپۈۋەبىردىنى سىياسەتى نەتەۋەىيى لىنن و
 ستالېن ئەم بوۋەريان بۇ پەخساۋە. ئىستا مىژۋى گەلى كورد لەم كۆمەلگە
 سۇسىيالىستىيەدا شان بەشانى گەلانى دىكەى يەككىتى سۇقۇتتى شۈيىنى خۇى
 دەگرى. گەلى كورد بە زمان و ئەدەبىياتى خۇى كولتورىيىكى سۇسىيالىستى لەگەل
 سامان و ژيانىكى سۇسىيالىستىدا پىك دەخات.

گەلى كورد قوتابخانەى خۇى و پۇرژنامەۋ گراماتىكى زمانى خۇى پىك دىنى و، بەۋ
 زمانەى خۇى لىكۇلىنەۋەۋ زانىارى خۇى لەسەر سۇسىيالىزم و كىشەكانى دىكەى
 دروستېۋونى سۇسىيالىزم ئەنجام دەدات. بەكورتى، گەلى كورد ھاتە پىزى جىيەنى
 پىشكەۋەۋەۋ پوۋناكىرەنەى كولتورى سۇسىيالىستى و، دەگات بە بەشى سامانى
 لەبن نەھاتوۋى كولتورى خۇى. ھارپىيان وشەۋ پىستەيەك نىيە ۋەسفى كارى

بەكۆمەلى زەحمەتكەشانی كوردی پى بکەم كە لە ھەموو بوارە كۆلتووریەکاندا خۆی دەنوێنێ. کریکارانی كورد، كەلخۆزیەکان و پروناکییرانی كورد فیری ئەرک و کارە دەبن كە زمان و ئەدەبیات و كۆلتووری كوردی لەژێر سەرکردایەتی پارتەكەماندا بەرپەراییەتی سەرکردەى مەزن و ژێرو زانا ھاوێئ ستالین پرێگەى بۆ كۆردوینیەتەو.

لەو باوەردام كۆنفرانسەكە دەتوانی بەبێ ھیچ كۆسپێك ئەر كێشەو پرسیارانەى كە لەبەردەمدان، چارەسەر بکات، ھێزێكى زۆرى بۆ پێشخستنى كۆلتووڕو ژيانى زەحمەتكەشانی كورد دەبێ.

وتارى حاجى جوندی: ھاوێئ جوندی بە وردى لەسەر ئەم چالاکییە واتە بەستنى كۆنفرانسەكە، كە ماوەى سالیك خەریكى بوون و، توانیویانە فۆلكلۆریكى زۆرى كوردی و وشەو پرێزمان و سەرچاوە كۆیکەنەو، دوا وتار چییە كە لەكۆتاییدا گوتی: تەواوى ئەر دەسكەوتانەى كە ئێمە ئیستا ھەمانە، لەسایەى سیاسەتى نەتەوەى لێنینییە كە گەلى زەحمەتكەشنى كوردیش بۆ پەرەپێدانى كۆلتووڕى سۆفیتی بەشداریی تیدا دەكات.

وتارى ھاوێئ گەنج شییان سەرنووسەرى پوژنامەى "پێیا تازە": پوژنامەكەمان بۆ زەحمەتكەشانی كوردو ژنانى كۆیلە دەستێكى نزیكەو، بەگشتى بۆ ھەموو چین و توێژى كوردییە. وتارى ھاوێئ جەلیل جەلیلۆف: بەپێى راپۆرتى ناوبراو لە ۱۹۳۹دا دوو كتیپ بە تیراژى پینچ ھزار دانە دەرچوون، لە ۱۹۳۰دا پینچ كتیپ بە دەھزار دانە، لە ۱۹۳۱دا ھەشت كتیپ و تیراژیان پانزە ھزارو، لە ۱۹۳۳دا ھەژدە كتیپ كە تیراژیان سى و پینچ ھزارو، لە ۱۹۳۲دا بیست و دوو كتیپ كە تیراژەكەیان چل و پینچ ھزارو، لە ۱۹۳۴دا بیست و پینچ كتیپ كە نەو دە ھزار تیراژیان بوو.

* پوژنامەى "خوڕوداين"، ژمارە ۱۶۳

كۆنفرانسی كوردناسى چ بریارێكى دا

۱۹۳۴/۸/۱۴ دواين كۆبوونەوێ سەرتاسەرى یەكیتى سۆفیت لەسەر

كوردناسى بوو، كە ۴ مەبەستى خوارەوێ لەبەردەمدا بوو:

۱. پرێكخستنى زمانىكى ئەدەبى یەكگرتوى كوردی.

۲. پرێكوپێك نووسینی زمانى كوردی و ئەلفوبى بۆ ئەم زمانە.

۳. پېژمان.

۴. چۆنەتە زاراۋەسازى و پېنوس بەپېكوپېكى.

ھەندى پېشنىار لەم بارەوہ کراو، بېرىرى يەكجارى بۇ کارکردن لەسەر كېشەكان خرايە بەردەم پەيمانگەى مېژووى كۆلتوورەكانى ئەرەنستان. بەپېنى بېرىرى كۆنفرانسەكە، بناغەى زمانى كورد دەپى زمانى كوردى كوردەكانى ئەرەنستان بى، واتە زاراۋەى كرمانجى. ھەرەھا كۆنفرانس ھەندى كېشەى پېكخست و دروستكردى ناۋەندىكى سەرتاسەرى كوردناسى لە ئاستى سۆفیتدا خستە بەردەمى كۆمیتەى ئەلفوبېنى نوپى كوردى سەر بە كۆمیتەى ناۋەندى (تسېك) يەكیتى سۆفیت.

بېرەرە دووھەمىن كۆنفرانسى كوردناسى لە ۱۹۳۵د لە ئازەربايجان بگېرى و، بېرەرە بەشى كوردناسى لە پەيمانگەى دەۋلەتى (لە ئەرەقان) بگېرەتەو. ھارپى داۋەتيان سەبارەت بەۋى كە ژنانى كورد لە كۆنفرانسەكەدا بەشدارىيان نەكردو، ئارەزايى خۆى دەرپى و، داۋاى كرد لە كۆنفرانسى داھاتوودا نەك تەنیا ژنانى كورد بەشدارى بن، بەلكو دەپى وتارىش بخویننەو. پاشان ھارپى شامیلۇف بەناۋى كۆنفرانسەكەو سوپاسى پەيمانگەى مېژووى كۆلتوورەكانى ئەرەنستانى كرد كە يارمەتى بەرپوۋەردى كۆنفرانسەكەى دا. پاشان ھارپى دەشتويان كۆتايى كارى كۆنفرانسەكەى راگەياند كە بە چەپلەلیدان كۆتايى پىھات.

* پۇژنامەى "كۆمۇنىست"، ۱۹۳۴/۷/۱۴، ژمارە ۴

"كۆنفرانسى كوردناسى كۆتايى بە كارەكانى خۆى ھىنا"

يەكەم كۆنفرانسى سەرتاسەرى يەكیتى سۆفیت لەسەر كوردناسى كۆتايى پىھات. كۆنفرانسەكە شەش پۇژى خاياندو، ۹ كۆبوونەو شەش بەشى ھەبو، كە لىكۆلینەۋەى تىدا لەسەر ئەدەبىياتى زمانىكى يەكگرتووى كوردى، پېژمان، پېنوس و زاراۋەسازى (۷شەپۇنان) كراو. لە كۆبوونەۋەى داۋىى كۆنفرانسەكەدا لە ۱۴ى ۱۹۳۴/۷، بېرىارنامەيەك سەبارەت بە زمان، و پېژمان و پېنوس و زاراۋەسازى و كېشەى پېكخست خويندرايەو پەسندكرا. كۆنفرانسەكە، بېرىرى

دا زماڭى كوردەكانى ئەرمەنستانى سۆڧىتى بۇ بناغەى زماڭىكى ئەدەبى كوردى كە ئىتر ئەدەبىياتى خۇيان پىك ھىئاو، وەك بناغەىەك كەلگى ئى وەرېگىرى. ھاوكانتېش دەبى زاراوەكانى كوردى ئازەربايجان و جۇرجياو توركانىا بۇ ئەم مەبەستە لەبەرچا و بگىرىن. كۇنفرانس بە پىويستى دەزانى ناوەندىكى كوردناسى لە ئاستى سەرتاسەرى يەكىتى سۆڧىتدا پىك بىنى. ئەم ناوەندە كوردناسىيە، دەبى كاروبارى خۇى لەسەر كارکردن بۇ ئەدەبىياتىكى زانستىانەو كىشەكانى زماڭناسى كوردى كۇبكاتەو. شوینى ئەو ناوەندە كوردناسىيە، لەلەين كۇمىتەى ناوەندى سەرتاسەرى سۆڧىتەو لەسەر ئەلفوېن نوپىەكان دىارى بگرى.

دووھەم كۇنفرانسى كوردناسى، بېريار وایە سالى ۱۹۳۵ لە ئازەربايجان بگىرى. ھەرۋەھا بېريارش لەسەر ئەو دراوہ كە پىويستە بەشكىكى كوردناسى لە زانكوى ئىرەقان بگىرئەو. لە كۇتايى كۇنفرانسەكەدا، سكرتېرى كۇمىتەى جىبەجىكەر (سەرۋكى وەزيران)ى ئەرمەنستانى سۆڧىتى ھاوپى گ.دەشتويان قسەى كردو، پاش ئاماژەکردن بە ئەنجامى كۇنفرانسەكە، بەم قسانە كۇتايى بەكارى كۇنفرانسەكە ھىئا: كۇنفرانسەكە گرنگىيەكى يەكجار زۇرى لەبوارى سىياسى و كولتوریدا ھەيە. بەرھەمى وتارو بەلگەكانى ئەم كۇنفراسە لەلەين پەيمانگەى مېژووى كولتورەكانى ئەرمىنياوہ چاپ دەكرىن.

* پۇژنامەى "كۇمۇنىست"، ۱۹۳۴/۷/۱۴، ژمارە ۲

"لە كۇنفرانسى كوردناسىيەو"

ئەمپۇ يەكەم كۇنفرانسى سەرتاسەرى كوردناسى سۆڧىت، كە چەند پۇژ لە ئىرەقان بەپۇئەچوو، كۇتايى پىئەت. كۇنفرانس كارى لەسەر دروستكردى زماڭىكى ئەدەبى يەكگرتووى كوردى كرد. پۇژى دووھەمى كۇنفرانسەكە، باسكىكى درېژو زىندووى لەسەر دروستكردى زماڭىكى ئەدەبى كوردى تاووتوئى كرد. لە تاووتوئىكرنەكەدا، ئەم كوردناسە گەنجانە وتارىيان خویندەو: قوتابى قوتابخانەى بەرز شامىلوڧ، قوتابى زانكۇ-زماڭناس ھاوپى كوردوئىڧ و ھەندئ قوتابى كوردى خویندىنى بەرزى قوتابخانەكانى ئەرمەنى قسەيان كرد. لەسەر

پرنسپىپەكانى دروستکردنى زمانىكى ئەدەبى كوردى، يارىدەرى مامۇستاي زانكۇ سيواك و پروفېسسور خاچاتۇريان و، لە تاووتويكردنهكاندا پروفېسسور چوپان زاده لە ئازەربايجانەو بەشدارييان كرد. لە پۇژى سىپەمدا تاووتويكردى كىشەكان بەردەوام بوو، زياتر لە (۳۰) سى كەس بەشدارييان تىدا كرد. ھەرەھا لەم كۇنفرانسەدا سەرۇكى بەشى پروپاگەندەى ماركسىزم-لېنىنىزمى ھەرىمى پشت قەفقاس ھاوپى بىدىاو جىگرى سەرۇك وەزىرانى ئەرمىنيا ھاوپى ئىزىنكيان و، جىگرى پۇژنامەى "پىيا تازە" ھاوپى گريگوريانو بەخىراتنى بەشدارانى كۇنفرانسەكەيان كردو سلاويان لى كردن. ھەرەھا زاناي لاوى كورد ھاوپى ئەمىر عەوداليش لەسەر ئەلفوبى و پىنووس قسەى كرد.

- بەلگەنامەكان:

* نەينى

پەيوەندى نيوان يەكيتى سۇقۇت و توركيە لە سالى ۱۹۳۴دا

(پەيوەندى سياسى) ۱۹۳۵/۵/۲۸

كۇنفرانسى كوردناسى لە ئىرەقان، بوو ماىەى ئەوپەرى بىزارى دەسەلاتدارانى توركيە. گەرچى ئەم كۇنفرانسە ھىچ مەبەستىكى سياسى نەبوو، بەلكو تەنيا بۇ دروستکردنى ئەلفوبىيى زمانى كوردى و نەھىشتنى نەخويندەوارى لەناو دانىشتوانى كوردى يەكيتى سۇقۇتيدا بەسترا. توركەكان ئەم كۇنفرانسەيان بە مەترسىيەكى گەرە بۇ بەرپوۋەردىنى سياسەتى ناوئەتەوىي (سپىنەوۋى ناسنامەى كوردى) كوردەكانى توركيە تەماشاشا كرد. توركەكان، تەنەنەت گومان و دوولتى خۇيان لەو دەربىرى كە ئايا ھەنگاويكى سياسى لەژىر پەردەى ئەم چالاكىيە زمانناسىيەدا بۇ يەكگرتنى كوردەكانى ولاتانى دەوربەرەو لەوانە كوردانى دانىشتووى توركيەى بەدواوۋە نابى؟ بۇيە دەولەتى يەكيتى سۇقۇت بېرىارى دا كاروبارى پەرورەدەکردنى كوردەكانى سۇقۇت بە زمانى خۇيان بىن، لە چوارچىوۋەكى تەنگ و سنوورداردا بەرپوۋەبچى، تا بەم چەشنە ھەم

سیاسەتی نەتەوویی یەکییتی سۆفیت خەوشدار نەکری و، ھەم سەرباری ئەمە خۆ لادەت لە تیکەڵچوون لەگەڵ تورکەکاندا. بەتایبەت جەخت لەسەر ئەو کرا کە خۆ پاریزی لە پەيوەندی کردن بە زمانناسەکانی بیانییەو کە لەبۆری گەشەپێدان بە کۆلتووور زمانی گەلی کورددا کاردەکەن و، پەيوەندییان پێوە نەکری.

سەبارەت بە ئارمی یەکییتی سۆفیت کە وێنەی چیاکانی ئاراراتی پێوە دیارەو، ئەم چیايانە لەناو خاکی تورکیادان، دەولەتی تورکیا ھەندێ لۆمە کریدین و پەخنەمان ئی گیرا. بەلام دواي پوونکردنەوێەکی زارەکی ھاوێ قەرەخان لەگەڵ وەزیری ناوخوی تورکیادا، چیت وەزیری ناوخۆ پێی لەسەر تێبینیەکانی خۆی دانەگرت^(۱).

بالیۆزی یەکییتی سۆفیت لە تورکیا لیف میخائیلوفیچ قەرەخان

وێنەی بۆ ھاوێیان

۱. لیتفینۆف.

۲. کریستینسکی.

بالیۆزی یەکییتی سۆفیت لەتورکیا

لیف میخائیلوفیچ قەرەخان

* بۆ کۆمسیاری کاتی (بەو کالەت) لە کاروباری دەرەوێ یەکییتی سۆفیت

(وەزیری کاروباری دەرەو) ھاوێ کریستینسکی ن.

سەبارەت بە کۆنفرانسی کوردی

بەر لەوێ واسیف سەبارەت بە کۆنفرانسی کوردەکان بدوێ کە مانگی ھەوتی سالی پێشوو لە ئێرەقان گیرا، شوکر کاتی چارپێکەوتنی لەگەڵ ھاوێ قەرەخاندایا پەيامی پەجەب پەیکەری سکرتیری گشتی پارتی گەلی تورکیای سەبارەت بە چۆنیەتی ئەم کۆنفرانسە پێ راگەياندو، داواي لە ھاوێ قەرەخان کردبوو کە مەبەست و ئەرکی ئەم کۆنفرانسەي بۆ پوون بکاتەو. وەلامی زارەکی ھاوێ لیتفینۆف لەم بارەو، لێرە درا بە واسیف، منیش ھاوکات ئەم پەيامەم گەياندە

پوشتى ئاراس. پەيامەكان، جېنى پەزامەندى تەواۋى توركەكان نەبوو. ئىستا توركەكان چىتر باسى ئەوۋەمان لەگەلدا ناكەن كە ئايا ئەو كۇنفرانسە لەژىر پەردەى كىشەى زمانەوانىدا مەبەستى سىياسىى بەدواۋە نەبوۋ؟ ھەرۋەھا چىتر باسى ئەوۋەش نەكرا كە ھەموو جموجۇل و چالاكىيەكى ناو كوردەكان بېيئە ھۆى بەرزىوونەۋەى ھۆشيارى نەتەۋايەتى كوردەكان و بتوانى لە داھاتودا مەترسىيەك بۇ توركىا دروست بكات. دەتوانىن بەم شىۋەيەى خوارەۋە ئامازە بە بۇچوون و تىگەيشتىنى ئەوان بكەين:

چۇن كورد لە توركىادا ھەيە، ئاۋايىش كۆمەلىكى زۆرى كورد لە عىراق و سوورىا و ئىران دەرژىن، بەتايبەت لە سى ولاتى يەكەمدا كەوتوونەتە بەر شالۋى پىرۇسەى تۋاندنەۋەى ئەو پىژمانە. ئەگەر بەرامبەر بە سىياسەتى تۋاندنەۋەى كوردەكان و، لەناۋېردنى ئەو جىاۋازىيە ئىقتىكىيەى كوردەكان لەگەل نەتەۋەى دەسەلاتدار (تورك)دا كە دوو نەۋەى كورد كەوتوونەتە بەر شالۋى ئەم سىياسەتە، توركەكان بەردەوام پاكتاۋى پەگەزى گەلى كورد دەكەن. بەلام پىرۇسەيەكى پىچەۋانە لەناۋ خاكى يەكىتى سۇقىتدا دەچىتە پىش، كە لەۋانەيە ھىزىكى بەرھەلىستكار لە ئەنجامى ئەم پىرۇسەيەدا دژى تۋاندنەۋەى كوردەكانى دەرەۋەى سۇقىت پىك بى، ئەم ناۋەندە بچوۋكەى كوردەكانى سۇقىت بېيئە ھاندەرۋ پالئەرى كوردەكانى دەرەۋەى سۇقىت لە خەباتياندا بۇ ھۆشيارى دىارىكردى مافى چارەنوۋسى گەلەكەيان. پەرۋشى توركەكان ئا لىرەدايە كە مەترسى بۇ سەر بارودۇخى ناۋخۆى كۆمارى توركىا ھەبى، بۆيە لەم بارەيەۋە نىگەرەنن و بە نابەدلىيەۋە دەرۋاننە پىرۇسەكە.

دەبى ئەۋەيش بگوتى كە ھەندى نىشانەۋ بەلگە بەدەستەۋەن، باسى گەيشتىنى ھەندى چاپەمەنى كوردى دەكەن، سەبارەت بە چالاكى كوردەكان، بۇ ناۋ خاكى توركىاۋ بلاۋكردنەۋەيان لەناۋ دانىشتۋانى كوردى ئەۋى. لەم بارەيەشەۋە ۋەزىرى ناۋخۆى توركىا شوكر كەيا بە راشكاۋى پىي پراگەياندم كە زۇر ئاگادارى بارودۇخەكەيە. لەلايەكى دىكەۋە، توركەكان لەۋەيش نىگەرەنن كە

ئەم جۆرە كۆنفرانسانە لە شۆيئىك بەرپۆدەدەچى كە دەكەوئىتە سەر سنوورى توركيا، واتە شارى ئىرهقان. جگە لەو، بېرارە كۆنفرانسى داھاتوو لە باكۆ بەرپۆدەبچى، كە توركەكانى زياتر نىگەران كردوو لە سەربەخۆيى كوردەكان. گەرچى ئاراس و شوكر كەيا چالاكى ناو كوردەكان بە كاربەدەستانى ئەرمنستانىيەو گرى نادەن. بەلام من پىم وايە ئەو پاست نىيە، ئەگەر بگوتى بۆچوونىكى وایان نىيە، چونكە سەركى بەرپۆدەبەرىتى وەزارەتى كاروبارى دەرەو لە وتوویژىكى دووقۆلىماندا ئاماژەى بەوئى كرد كە بزوتنەوئەيەكى سياسى كوردو ئەرمن دژى توركياو تورك بەرپۆدەدەچى. دەتوانىن وا لە ئاماژەكردنى ناوبراو لەم بارەو تىبگەين كە بواردان بە بووژاندنەوئەى كولتورى كوردى لەلایەن ئەرمنستانى سۆفیتەو، پەيوەندى و ھەلوئىستى نالەبارى توركەكانى توندتر كردوو، سەبارەت بەو پىشھاتانەى كە لەناو خاكى يەكئىتى سۆفیتدا پروودەدەن. بەم چەشنە ئەگەر ئەو ھەموو درۆ دەلەسانەى كە بە شىوئەى پەسى و ئارەسى لە پاپورتى دامودەزگا سىخوپەكانى توركيا دا ھاتوون، سەبارەت بە چالاكى سياسى لەژىر پەردەى بووژاندنەوئەى كولتورى ناو كوردەكاندا وەلابنىن، ھەر ئەوئەندە بەسە توركەكان ھەلوئىستى نىگەرانى و ئارەزايى خۆيان بە بوونى چالاكى و بووژاندنەوئەى كولتورى لەناو كورددا دەريپن. لە دیدارەكاندا لەگەل ئاراس و شوكر كەيا، جەختم لەسەر ئەو كوردەو كە ئەم چالاكىيە كولتورىيە، بگرە ئەو پاستىيەيش كە دامودەزگاكانى دەولەتى ئىمە گەشە بەو چالاكيانە دەدەن، نابى بە شىوئەيەكى دىكەى جىواز وەربگيرىن و، ئەمە جىبەجىكردنى سياسەتى نەتەوئەيى دەولەتەكەمانەو، بووئە ھۆى بەرزكردنەوئەو گەشەپىدانى كولتورى گەلێك نەتەوئەو گەلانى دانىشتووى ولاتەكەمان، كە تا سەقامگىر بوونى دەولەتى سۆفیت مافيان پىشیل كرابوو. كەواتە نابى ببیتە ھۆى نىگەرانى و ئارەزايى دەولەتى توركيا. ئاراس كە نەیدەتوانى لەم پاستیانە تىبگات، لە وەلامدا گوتى: ئەو دژى ئەو نابى ئەگەر دەولەتى يەكئىتى سۆفیت دەورىكى كەم و كز ببىنى، لەو پرۆسەيەدا كە بۆ

بوورژانەوێ کولتووری ناو کوردەکان دەیکات. بەلەم پێی وایە، لەبەر بەرژەوێندی
پەمێوەندیەکانی یەکیەتی سۆڤیەت و تورکیا، پێویست بە هاندان و پەرەپێدانی ئەم
پڕۆسەیە ناکات، تەنانەت گەر کوردەوێکی بەدواوە نەبێ. جگە لەوە، ناوبراو گوتی: من
(ناراس) ھەنگاوێکی ئەوتۆیشم دژی چالاکی کولتووری لەناو تورکستانەکانی
دانیشتووی تورکیادا بەجێگەیاندرۆوە. (واتە تورکیاییش نەپهێشتوووە ئەوانەى که له
سۆڤیەتەو پرایان کردووەتە تورکیا، چالاکی بنوێنن، ھەورامی). من بۆ خۆم زۆر کەم
شارەزای بزوتنەوێ نەتەواوەتی کوردو، ئەو ھەنگاوو چالاکییانەم کە لەراستیدا لەناو
کوردەکاندا دەکرێن. بۆیە ناتوانم ھیچ پێشنیارێکی کۆنکریت لەم بارەووە بکەم.
مەبەستی من لەم نامە یە ئەوێ کە سەرئێشتا بۆ ئەو راپکێشەم کەوا پێویستە نێگەرانی
و ناپەرەزایەتی و پەرخەنگرتنی تورکەکان نەهێلێن، ئەویش لەپێی بەدروختنەوێ ئەو
دروودەلەسانەو کە سیخوڕەکانی تورکیا کردوویانە. ئەو راستییەیش، واتە
بەپێوەبردنی چالاکی کولتووری لەناو کوردەکانی سۆڤیەتدا، لەم کەم دەتوانی
مەترسیی تورکەکان کەم بکاتەو، سەبارەت بەوێ کە ھەندێ کەس لەژێر پەردەى
چالاکی کولتووریدا زەمینەى چالاکیی سیاسى دژی تورکیا خۆش ناکەن. لەوانەیشە
ئەم ھەنگاوانەى ئێمە وای نیشان بەدێ کە ئەم کۆنفرانسانە تەنیا ناوەرۆکیکی
تەکنیکیان ھەیە، بەپرسانی دەولەتیشمان بە وتارەو بەشداری لەم کۆنفرانسانەدا
نەکەن و، دەکرێ ئەم کۆنفرانسانە دوور لە سنوورەکانی تورکیا لە شارێکی دیکەى با
بێنێ ناوچە ناوەندیەکانی یەکیەتی سۆڤیەت یا باکووری قەفقاس بەپێوەبچن، ئەکە لە
ھەرمێی پێشت قەفقاس. دەبێ ئەم ھەموو کێشەنە تاووتوێ بکری.

گەرگ ئەوێ، ئەم کێشە یە نابێ بخرێتە ئەرشیقەووە بخرێتە پێشتگوێ. پێمان وای
نەبێ ھەموو شتێک ئاساییە، بەتایبەت دواى ئەوێ کە ئەو روونکردنەووە تێگەیانندنە
پێویستە بە واسیف راپگەیندران^(٧٤).

ھاوڕێتان

زال کیند گ.

(٧٤) ھەمان سەرچاوە، ل ١٣٧.

* بۇ نوپۇس بىرپىرىسى ۋەزارەتى كاروبارى يەككىتى سۇقۇت

لە كۆمارى فیدراتیقى پىشت قەققاسى پروسیای سۇقۇت

ھاۋرى ئاستاخوف، ۱۹۳۵/۹/۵، ژمارە ۲۰۹۳

بەرىز گىئورگى ئەلىكساندروۋىچ

ۋەرگىراۋى يادداشتىكى ھاۋرى نىكىتنتان بۇ دەنېرم كە سىبارەت بە سىردانى عىسمەت پاشا بۇ ئەرمىنىا لە چاپەمەنىەكانى توركىيادا نووسراۋە (بىروانە پەيوەستى يەكەم). سىرنىجتان بۇ ئەۋ جىگەيە رادەكېشم كە ھىلم بەئىرىدا كېشاۋە: ئەمانە ھەر درۋى ئاشكراۋ پۈۋتن كە كۆنسۇلى توركىيا لە ئەرمىنىا كاتى سىردانەكەى عىسمەت بۇ ئىرەقان پىكى خىستۈۋە. چۆنىەتى شىۋازو وشەكانىيان لە راپۇرتەكانىياندا دەناسمەۋو شارەزايانم. ئاشكرايە ئەۋ راپۇرتەى كە سىبارەت بە كوردەكان نووسراۋە، لەلايەن كۆنسۇلخانەى توركىياۋە نووسراۋە.

مىژۋى ئەم كېشەيە بەم شىۋەيە: مانگى ۷ى سالى راپردوۋ كاتى سەفەرەكەم بۇ ئەركىكى راسپىزدارو، سىردانى دەرەۋى ئىرەقانم كىرد. كۆنفرانسىكى كوردناسى لەۋى بەرىۋەدەبرا، سەرۋكى بەشى ئەكادىمىيەى ھەرىمى قەققاس ھاۋرى پىرئوموۋ كە تىيدا سىرخۇش بوو، قسەى دەكرد: (كەنىياكى لاي ئىمە زۆر بەھىزە). وتارىكى زۆر ناسىرەكەۋتوانەۋ بىناۋەپۇكى خويىندەۋە. بۇ ويىنە، رىستەى بەم چەشنىەى دەگوت: ((دائىناكەكان لە پاپۇپىكى نوقومكراۋدا رايان كىرد، لەكاتىكدا كوردە كۆلنەدەرو ئازاكان خويىنيان بەسەر لوتكە سىرخەتەكانى چىاي ئاراراتدا دەپزاندى سىربەخۇيى خويان پاراست)). كۆنسۇلەكانى توركىيا كە دەستكىزو سىخۇپى خويان لەناۋ پەيمانگەى تەكنىكى كوردىدا ھەيە، ئىستا كۆنسۇلەكانى توركىيايان لەم بارەۋە ئاگادار كىردەتەۋە. كۆنسۇلەكان راپۇرتيان بۇ سەفارتى خويان و، ئەۋانىش يادداشتىكى پىرۇتسىتيان بۇ ئىمە نووسىۋە. دواى ئەمەيش دامودەزگا بىرپىرسو دەسەلاتارەكان فەرمانىيان داۋە كە دەبى چوارچىۋە سىۋورىك بۇ كاروبارى كوردەكان دابىرى. بەلام بەداخەۋە ئەم بىرارانەى كە لەلايەن كارىدەدەستانى پايبەرزەۋە دەدرىن، زۆرجار رەچاۋ ئاكرىن (بىروانە پەيوەستى ژمارە ۳۹۲).

بارودۆخی كېشەكە بەم شېۋە: OKPL (دیارە دەزگایەكى بەرزى دەولەتى یا ئاسایشى سۆڧیتە، ھەورامى). لېرەدا گلەییەكى کرد، كە دەبى پەیمانگەى پەیوەندى (پید تیخنیکوم) کوردى بەپىئى ئەم گلەییە بگۆردى و ھەلبوەشتیریتەو، بەھارى ئەمسال بگۆردى بە قوتابخانەى حیزبى. بېریار دراوہ بەشیکى پەرورەدە لەم پەیمانگەیدە بکیریتەو کە لە ماوہى دووسالدا مامۆستای کوردى ئامادە بکات. بەم چەشنە لە ئیرەقان، لەبرى دوو پیکخراو یا دەزگای کوردى، ئیمە دەتوانین سیمان ھەبى (واتە قوتابخانەى حیزبى سۆڧیتى و پوژنامەى "پىیا تازە").

تورکەکان کە لە قوتابخانە کوردیەکاندا سیخوڤى خۆیان ھەبە، ئاشکرایە ھەموو دەنگوباسەکان بە کۆنسولەکان دەگەیننەو. کۆنسولەکانیش دەستبەجى پاپۆرت سەبارەت بە چالاکترپوونى ئیمە لەناو کوردەکاندا دژى تورک دەدەن بە بالۆیزى خۆیان. جگە لەو، دەکرى بلین ھەردو کۆنسولخانەکانى تورکیا پوژانە پاپۆرتى خۆیان سەبارەت بە پەرەپێدانى چالاکیەکانى ئیمەو ھاندانى ئەرمنیەکان دژى تورکیا ئاراستەى بالۆیزەکیان دەکەن. گوايا ئەرمنیا گۆپالیکە یەکیتى سۆڧیت دژى تورکیا ئامادەى دەکات و، ھەموو دانیشتوانى ئەم وڵاتە بە ھەلوستیکى دژى تورکی پەرورەدە دەکرین و، لەبارى لەشکرییەو ئامادەو چەکداریان دەکات. لەشکرى ئەرمنیش بەشیکى جیاوازی ھىزی کوردى تێدایەو، بە شېۋەییەكى تاییەت ئامادەدەکرین بۆ ھێرشکردن بۆ ویلايەتەکانى پوژھەلاتى تورکیا، کیشەى کورد کیشەى ئامادەکردنى سوارەى جەنگاوەرى کوردو ئازیتاسیون (پروپاگەندەکەس)ى کورد بە ییروپای کۆمونیستى دژى تورکیان.

من لەگەڵ ئەو گەلەییەى OKPLدا نەبووم و، تەنانت پیم وابوو وا باشترە ئەم پرسیارە لە کۆبوونەوہییەكى داخراویشدا باس نەکرى. بۆیە من داوام لە ھاوڤى ئاکۆڤوف کرد واز لەم پرسیارە بێنین و، ئەوہ بوو ھەنگراو لابرا.

لەم بارەوہ بە پێویستى دەزانم ئەم ھەنگاوانە ھەلبگیردئ:

۱. مەرچە لە ھەردو قوتابخانەى کوردیدا پاکسازى بکرى، واتە ئەو کەسە گومان لیکراوانەو، ئەوانەى کە لەم بارەییەو پەیوەندییەكى ناپەسندیان ھەبە (پەیوەندى بە تورکەکانەوہ یا گومانلیکراو)، دەرکړن.

۲. لەم بارەو دەبئ ئەم دوو قوتابخانە بۆ تیفلیس بگوازینەو. لەم بارەشەو مەن وتووێژم لەگەڵ ھاوڕێیان خانجانیان و ئاکۆپوف، دامودەزگا بەرپرسەکاندا کردوو. بەلام پێیان وایە ئەگەر ئەم پێشنیارە لەلایەن ئێرەقەو بەکری، جوان نییە (لەوانە یە وایە ئەگەر ئەم پێشنیارە لەلایەن ئێرەقەو بەکری، ئەمە نەتەوکان). بۆیە لە ھەمووی پێویستەر ئەو یە، ئەم کێشە یە لەلایەن ئێووە پوو بەپرووی دامودەزگا و کار بە دەستان ی پشت قەفاس بەکری^(۷۰).

لەگەڵ سلۆیک ی ھاوڕێیانە دا

نەیمارک

* بۆ سەرۆکی کاتی بەشی پۆزەھەلاتی وەزارەتی کاروباری دەرەو ی یەکی ت ی سۆفیت ژمارە ۱۷۳۹، پیکەوت ی ۱۹۳۵/۷/۲۵

نەپنی

مێژووی ھاتنی دەستە ی کوردناس ی بۆ ئێرە، بەم چەشنە یە: ۱۹۳۵/۶/۱۱ دەستە یەکی ھەشت کەس (شەش قوتابی و دوو کەسی سەرکردە یان) ی کوردناس دینە تیفلیس. ئەوانە دەچنە پەیمانگە ی قەفاسناس ی، ئەک ھەر فەرمان و پێنوی ت ی پێویستیان پێ نەدا بوون کە چۆن ھەلس و کەوت بکەن، بەلکو ھاوڕێ سکویلو قیشیان لە ھاتن یان ئاگادار نەکرد بوو، گەرچی پەیمانگە ی قەفاسناس ی لەو بینایە دا یە نوێنەرایەتی وەزارەتی کاروباری دەرەو یش ھەر لەو ی بوو، بەبئ پەچا و کردنی دەستووری دامودەزگاکانی بەرپرسی پەیمانگە ی قەفاسناس ی و بئ پراوێژکاری و پەسندکردن، ھاوڕێ سکویلو ق سەبارەت بە ھاتنی کوردناسەکان بابەتیکی لە پۆژنامەکان ی تیفلیس دا بلۆکرد بوو (تەماشای پەيوەستی ژمارە ۱ بکە).

کوردناسەکان ی ئێرە قان لە ۱۹۳۵/۶/۱۹ دا دینە ئێرێقان و، لێرە دەکەو نە ھەراو ھوریا و خۆنۆاندن و، ئەوانە بەبئ پەزنامەندی م ن ئاگاداری یەکیان سەبارەت بە ھاتنی کوردناسەکان لە پۆژنامە دا بلۆکردو تەو (تەماشای پەيوەستی ژمارە ۲ بکە). کۆنسولی تورکیا پاپۆرتیکی دووردریژی لەم بارەو بۆ مۆسکو ئاردوو، ناوہ پۆکەکی جاری بۆ م پوون نییە.

(۷۰) ھەمان سەرچاوە ل ۴۴.

ئىستاقوتايىيەكانى پەيمانگە لە ئاۋچەكان خەرىكى پىراكتىكىن: كوردۇڭ و سالىخۇڭ (كە ھەردو لە بەشدارانى كۆنفرانسى سالى پاردو بوون)، لە ئاۋچە ئاپران و، ئاقىلىيانى و جانويڭ (ئەوانىش بەشدارانى كۆنفرانسى سالى پاردوون) لە ئاۋچە تالزىن و، مىزايڭ و يوكوف بە ھەلگەكانى داۋىنى ئالاگىزدا دەگەرىن. بەلام سەبارەت بە سەرىشتەنيان، واتە ھاپرى شامىلوڭ و ھاپرى جەغفروڭ كە لە بەشدارانى كۆنفرانسى سالى پيشوون، ئەوانە لە ئىرەقان سەرقالى ئىشكردن. بەلام تا ئەۋكاتەى ئەوانە كەتۈنەتە گەشتوگزارو سەردانى تەۋاى ئەو ئاۋچەكانى كە كوردىان تىدا دەژىن، جارى پىۋىستە ئەم ھەنگاۋانە ھەلگەرىن:

۱. سەبارەت بە نووسىنگەى پۇژنامەكان، دەبى پىيان بگوترى و گەراتى ئەۋەش ۋەرىگىرى لەمەۋلا، بەبى پازىبوون و پەسندكردى ئىمە، ھىچ شتىك سەبارەت بە كاروبارى كوردەكان لە پۇژنامەكانىاندا بۆلۈنەكەنەۋە.

۲. سەبارەت بە كوردناسەكان، دەبى فەرمانىان پى بدرى كە كۆتايى بە خۇدەرخستىن و پروپاگەندەى خۇيان لەبارەى چالاكىەكانىانەۋە بەيىن. دوۋەم ھەنگاۋ كە پىم وايە بەگۈىرەى پىۋىست نىيە، ئەۋەيە كە دەبى ھەنگاۋىكى ۋا لە مۇسكۇ ھەلگەرىدى كە بەرگىرى لە ھاتن و دەرگەۋتنى كوردناسەكان بۇ ئاۋ خاكى يەكىتى سۇقىت بكرى و، دەبى مۇلەتى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋەى يەكىتى سۇقىت مۇگەر بكرى. بۇ ئاگادارى، كوردەكانى ئازەرىياجان راست دوو ئەۋەندەى كوردەكانى دانىشتۋى ئەرەنستان و، لەۋى پىكەۋە دەژىن و، ژيان و كەلەپوورى خۇيان پاراستوۋە. لەكاتىكدا زۆرىەى كوردەكانى ئىرە (ئەرمىنيا) ئەۋەندە بە ئەرەنىكران كە خۇيان بە كورد نازان. ئەۋانە ۋەك گروۋى بچووك بچووك لەناۋ زۆرىنەى دانىشتۋانى ئەرەنىدا دەژىن. لە بارودۇخىكى ئەۋتۇدا، كۆبۈنەۋەى كوردناسى و كۆكرەنەۋەى فۇلكلورى كوردى لە ئەرەنستانى سۇقىتى و، ھاتنى بە ھەراۋەزىي كوردەكان ھەر بۇ ئەرەنىيا، ئازەرىياجان ئاتۋانى ۋەك شتىكى بى مەبەست و پىشتەر دائاۋا ھىسابى بۇ ئەكات (۷۶).

فەرمانبەرى دىپلوماسى

نەيمارك

* بەشى يەكەمى پۇرۇشەلەتتى ۋەزارەتتى كاروبارى دەرەۋەى يەكەتتى سۇقۇت

ژمارە ۸۳۷۱، پۇتەۋى ۱۹۳۵/۶/۲۹

سەبارەت بە بەشى يەكەمى نامەى فەرمانبەرى دىپلۇماسى سەر بە ۋەزارەتتى كاروبارى دەرەۋەى سۇقۇت لە ئىرەقان ھاۋپى ئەيمارک، ژمارە ۳۹۱ پۇتەۋى ۱۹۳۵/۶/۲۹، لەسەر كىشەى كورد. من قسەم لەگەل ھاۋپى باقىرۇدا كورد، پىنى وایە ئەۋ چالاكیانی لەناۋ كوردى ناۋچەكانى ئالاگىزو كەلئاجارى ئازەربايجان بەرپۇە چوون، ناتوانین ببئە بنەمایەك بۇ سكالو پۇتەۋىستى تۇركەكان^(۷۷).

فەرمانبەرى دىپلۇماسى ۋەزارەتتى كاروبارى دەرەۋەى سۇقۇت

ئىلىنسكى

* بۇ فەرمانبەرى دىپلۇماسى ۋەزارەتتى كاروبارى دەرەۋەى يەكەتتى سۇقۇت لە باكۇ

ھاۋپى ئىلىنسكى، ۱۹۳۵/۶/۲۹، ژمارە ۸۳۷۱

ئەمسال، ۱۵۱ مانگى شەش لە ۋەزارەتتى كاروبارى دەرەۋەى فەرمان بە خۇتان دراۋ، كۇپى نامەى ھاۋپى "ئەيمارک" ئىستان لە ۱۹۳۵/۶/۲۹ دا پىنىشان درا. داۋامان كوردوۋ بزانین ئۇۋە چ ھەنگاۋىكتان لەسەر ئەۋ شتانی كە لە نامەكەدا ھاتوۋە، ھەلگرتوۋە. بۇ ۋىنە، لەسەر كوردەكان و قۇشتى مەلەكەى كۇنسۇلى تۇركیا لە ئىرەقان ئىلمان (مەلەكەى ئىلمان لە باكۇیە دەیەۋى بىفۇشى)^(۷۸).

ياریدەدەرى سەرۋكى بەشى و.ك.د. سۇقۇت

مىلیر

* بۇ سەرۋكایەتتى كاتى ۋەزارەتتى كاروبارى دەرەۋەى سۇقۇت

ھاۋپى كرىستىنسكى ن.ن

زۇر بەرپۇز نىكولای نىكولایۋىچ

(۷۷) ھەمان سەرچاۋە، ل ۵۰.

(۷۸) ھەمان سەرچاۋە، ل ۵۳.

ئەمە زىياد دەكەم بۇ نامەى پېنشوم، واتە نامەى ژمارە ۸۴ى نەينى پىكەوتى
۱۹۳۵/۳/۲۷ و رادەگەيەنم:

بىريارى دەولەتى لەسەر كىشەى كورد بەم چەشنەى خواروۋە جىيەجى كراۋە:
۱. ئەو كۆنفرانسەى كە بىريارە مانگى ۷ى ۱۹۳۵ لە باكۆ بەريۋەبجى،
هەلۋەشىندراۋەتەۋە.

۲. تەۋاۋى كاروبارى بەريۋەبەريتى لەلايەن ئەنيسستيووت (پەيمانگەى)
قەققاسناسى لە تيفليس (كە راستەوخۇ سەر بە بەريۋەبەريتى ئاكاديمىيى
زانبارى يەكيتى سۆڧىتە) بەريۋە دەچى و، بەشى كوردىي تىدا پىك خراۋە،
بەريپرسى ھاوپرى كارويىنە، تىكەلى بەشى گەلانى بىخاۋەن كراۋە، كەم
نووسراۋە (ئەوانەى ھىشتا ئەلفوبى و نووسراۋيان بە زمانى خۇيان نىيە)، گەرچى
دوۋ بەشى دىكە ھەيە، واتە بەشى ئەتنوگرافى و ميژوۋىي، كراۋن و بىريار دراۋە
كاروباريان تەنيا لە بوارى زانستيدا بەريۋەبجى.

۳. ھەموو ئالوگۇپىكى كوردناسى لەگەل دەرەۋەدا، دەبى بەتوندى بخىرتە ژىر
كۆتۈرۈلى بەشى پىروپاگەندەى كولتورى پەيمانگەى قەققاسناسىيەۋە.

۴. سەرنووسەرى پۇژنامەى "پىيا تازە" لەكار لابراۋە، پۇژنامەكەيش
خراۋەتە چوارچىۋەى خزمەتگوزارى و بىريارە دەولەتتەكانەۋە.
۵. پىشتىگىرى و بەرگرى لە ناردنى پۇژنامە و چاپەمەنى كوردى بۇ دەرەۋەى
ولات كراۋە، لەم بارەۋە فەرمان بەدامودەزگاكانى بەريپرس دراۋە كە نەھىلن
پۇژنامە و چاپەمەنى كوردى بىريۋە دەرەۋە.

۶- پەيمانگەى پەروەردەى كوردى ئىرەقان (ئىرەقانسىكى كوردسكى
پىدتيخنىكوم) ھەلۋەشىندراۋەتەۋە، گۇراۋە بە قوتابخانەى حيزبى سۆڧىتى بە
بەشى پەروەردەۋە (ئەم كىشەتان لە نامەى ژمارە ۷۷۸۰ى پىكەوتى
۱۹۳۵/۳/۱۱ بۇ نىبراۋە). بەپىيى بىريارى دەولەتى، تاۋوتۈيكردن و ھىشتنەۋەى
پەيمانگەى پەروەردەى تەكنىكى كوردى لابراۋە پەت كراۋەتەۋە^(۷۹).

(۷۹) ھەمان سەرچاۋە، ل ۵۳.

لەگەل سلاوی ھاوپپایانەمدا

نوێنەری بەرپرستی وەزارەتی دەرەوێ یەکییتی سۆڤییت

م. سکوبیلوف

* بۆ سەرۆکی کاتی بەشی پۆژمەلاتی وەزارەتی کاروباری دەرەوێ یەکییتی

سۆڤییت

ھاوپێ تسوکییمان

ژمارە ۱۲۱۲، پێکەوتی ۱۹۲۹/۶/۹

بەپێی ئەو زانیاریانەی کە هەمە، ماوەیک لەمەوێر ئارال و ئیلماز پاپورتیکی نەینییان

سەبارەت بە کێشەکان کورد نووسیوە. دەتوانین بۆ ئێمە وەرێنێکەکان بەم شێوەیە:

(لەم پۆژماندا دەرچوونی خۆی بەناو پەیمانگەی تەکنیکی کوردی لە ئێراندا،

گواهی ژمارە ۱ ئەو دەرچوونە پەنجا کەسە (بەلام لەپراستیدا هەژدە کەس، نەیمارک)

زۆر زیاتر لە پێویستیەکانی قوتابخانەی گوندە کوردنشینەکانی ئێرمینیا (بەلام

لەپراستیدا بەش ناکەن، نەیمارک).

هێشتا، لە ئێراندا پۆژنامەی کوردی "پێیا تازە" دەرەچێ. کە بۆنی ئەم

پۆژنامەیە لەسەر سنووری تورکیا خۆی لەخۆیدا مایە مەترسی و دوژمنایەتی

(دوژمنکارانە یە یا هەپەشەییە بۆ سەر تورکیا، هەورامی). زۆریە چالاکی

کوردی لەو شوێنانە کە دێکەوێ چوارچێوەی ئازەربایجانی سۆڤییتی، واتە ئەو

ناوچانەی کە وەک ئۆتۆنۆمیەکی یەکگرتووی کوردستان دێنە بەرچاوی، قەرەباغ

بە ئێرمینیاوە گری دەدەن. لەوێ، پۆژنامەی تورکی بەناوی "قیزل کوردستان" و

دوو پۆژنامەی دیکەی کوردی دەرەچێ. ناوێکی ئەم پۆژنامانە، سەرپای

ئەوێ کە یەکییتی سۆڤییت بەلێنی دۆستایەتی لەگەڵ تورکیادا هەیە، بڕوای

بەو بەلێنە هەیە، بەرامبەر بە تورکیا نەفرەت ئەنگیزو دوژمنانەن).

بە تەماشاکردنی ناوێکی کورتی ئەم پاپۆرتە، دەبینین سەرئێرکی تورکەکان بە

شێوەیەکی سەرەکی هەر لەسەر کوردستانی ئازەربایجانە (واتە ناوچەکانی لاچین و

كەلۋاتقان ئازەربايجان). لەپراستىدا يىرۆكەي پىكخستنى ناچەي ئۇتۇنۇمى كوردستان لەم ئاۋچانەدا ھەبۇ، بەلام پاشان ئەم يىرۆكەيە پىشت گوى خرا. وا ديارە ھەندى ئاسەۋارى پىرەو و لايەنى ئەم يىرۆكەيە لەوى ماون. بەپىي ناۋى پۇژنامەي "قىزل كوردستان" بى، ئەم يىرۆكەيە ۋازى ئى نەھىراۋە. پىۋىست بوو ھاۋپى ئىلىنسىكى سەرنجى لەم شتە بدات.

سەبارەت بە كىشەي دامودەزگا كوردىەكان (ۋاتە پۇژنامەي پەيمانگەي پەرۋەردەي تەكنىكى پىدتيخنىكوم) لە ئىرەقان، لە دىدارىكدا لەگەل ھاۋپى خانجانياندا، ئاۋبراۋ پىي گوتم: ئەگەر ئەۋانەيان لىرە لە ئەرەنستانى سۇقۇتتى ھەلگرتبايەو بگويىزانايەتەۋە بۇ تىقىلىس، كە شويىنىكى لەبارو جىيى خويانەو پازى دەبوون، جىيى سوپاس دەبوو. بەلام ئەو بۇ خوى ئەم كىشەيە ناھىيىتە گۇپى، باسى بكات. ئەو زۇر پىيى خۇشە ئەگەر ئەم كىشەيە لەلايەن ۋەزارەتى كاروبارى دەرۋەي سۇقۇتتەۋە لە مۇسكۇ يا تىقىلىس، پىرارى لەسەر بدرى يا پىنۋىنى بىرى.

مىنىش لەلايەن خۇمەۋە پىم ۋايە زۇر باشترو پىۋىستە فەرمان بە ئۆينەرى ۋەزارەتى كاروبارى دەرۋەي سۇقۇت بدرى لە تىقىلىس، تا كىشەي گواستەۋەي پۇژنامەي "پىيا تازە" ۋ پەيمانگەي پەرۋەردەي تەكنىكى كورد لە ئىرەقانەۋە بۇ تىقىلىس بخاتە بەردەمى كۇمىتەي حىزىيى ئاۋچەكە. ئەمەز شتىكى زۇر سەرنجراكىشم زانى كە پەيۋەندىي بە نووسەرانى ئەو راپۇرتەۋە ھەيە. سەركۇنسلوى توركىيا، ۋاتە ئىلماز، كە پىشتەر ۋەك سكرتېرى كۇنسلۇخانەي توركىيا لە باكۇ ئىشى كىردۈۋە، لەوى مالىكى باشى ھەبۇە لە گەرەكى پايبەرزانى دەۋلەتى. كاتىك ئىلماز دىتە ئىرە، ھەر ئەم مالىيە بۇ دەھىلنەۋە. بەلام نازانم بۇچى؟ ماۋەيەك لەمەۋبەر زانم ئاۋبراۋ دەيەۋى بە پارەيەكى باش بىفرۇشى ۋ، بۇ مۇسكۇي نووسىۋە دەيەۋى بىروات بۇ باكۇ، بۇ ئەۋەي ئاگادارى ھەندى كاروبارى ئىيە ۋ كوردەكان بى ۋ زانىارى ۋەرىگى. ئەۋە بوو بە فېۋكە چۈۋە باكۇ خانۋەكەي ئەۋىي بە پانزە ھەزار پۇل فروشت ۋ، بە گەرەنەۋەيشى لەگەل ئارالدا راپۇرتىكى نووسى كە ئاۋەپۇكەكەيم لىرەدا بۇ نووسىون^(۸۰).

فەرمانبەرى دىپلۇماسى لە ئەرەنستانى سۇقۇتتى

نەيمارك

(۸۰) ھەمان سەرچاۋە: ل ۵۴.

* بۇ بەشى يەكەمى پۇرۇھەلاتى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋەى يەكىتى سۇقۇت
ھەرەھا بۇ فەرمانبەر نوینەرى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋەى يەكىتى
سۇقۇت لە ئیرەقان نەیمارک
ژمارە ۸۱۰۵۰

پىكەۋتى ۲۶ى مايسى ۱۹۳۵

سەبارەت بە نامەكەتان كە ۳۰ى نيسانى ئەمسال بە ژمارە ۳۰ى زۇر نەينى
نوسرابوو، بەشى يەكەمى پۇرۇھەلاتى ۋەزارەتى دەرەۋەى يەكىتى سۇقۇت
پادەگەينى، كە لەگەل بۇچوونەكانى خان جانياندا ھاۋپان لەبارەى ئارمى
ئەرمەنستانى سۇقۇتتەۋە. دواتر لەبەرئەۋەى ئىستا توركەكان چىدى باسى ئەم
كىشەيە ناكەن، شتىكى زۇر پىۋىست و راست بوو كە ئىمە بۇ خۇمان زياتر
سەرنج لەم كىشەيە بدەين و جەختى لەسەر بكەينەۋە دەستپىشخەرى گۆرپنى
ئارمى دەۋلەتى بىن. داۋاتان ئى دەكەم ئەم ھەلۋىستە بگەينەن ھاۋپى خان
جانيانى سەرۋكى بەشى يەكەمى پۇرۇھەلاتى تسوكىرمان.

بناغە بۇ ئەم شتە (ئەۋەيە: ئارارات دەكەۋىتە ناو خاكى توركىا، لە ئەرمينيا
ھىچ ناۋبانگىكى نىيە. ئەۋىش بەۋەدا ديارە كە يەك گۆرانىش لەسەر ئارارات
نىيە، لەكاتىكدا كەم گۆرانى ھەيە ئامارە بە ئالاگىز نەكات. بوۋنى چىاي ئارارات
لە ئارمى ئەرمينيا، پىۋىست بە بىرھىنانەۋەى ئەو پابردوۋە تال و پەشەى
پابردوۋە نىيە. گرنگ نىيە ئەم ئارمە لاي توركەكان دەبىتە ھۇى گومان لە نيازى
تۆلەسەندەۋەى ئىمە^(۸۱).

سەرۋكى بەشى يەكەمى پۇرۇھەلاتى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋەى سۇقۇت
ھاۋپى تسوكىرمان

كۆنسۆلەكانى توركىا ديسانەۋە دەستيان بە بىرھىنانەۋەى ھىنانەكايەى
ئاسوورىەكان كىردوۋە، واتە چالاكى كۆمەلەى گشتى و سەرتاسەرى

(۸۱) ھەمان سەرچاۋە ل ۵۵.

ئاسسورىيەكانى يەككىتى سۇڧىت، بەتايىبەت بەشەكانى ئەم كۆمەلەيە لە ئىرەقان و لىنىيەكان. پىيويستە ئامارە بەو بەكەم كە ھەر ئەودەمەي كۇنفرانسى ئاسسورىيەكان ھاوینی سالى ۱۹۳۴ لە تىفلىس بەرپۇەچو، ئەوانە لە راپۇرت و وتارەكانى خۇياندا ھەلۇيىستى سىياسىيان دژى توركيا گرتەبەر. بىگومان بەم بارەيشەو توركەكان راپۇرتى خۇيان لەسەر ئەم كۆمەلەيە دەنوسن. پىيويستە بگوتىرى تەواوى ئىش و كارى ئەوانە ئەنجامەكەي بىبەرەم دەبى، لەبەرئەو:

۱. بىگومان لەناو ئەم كۆمەلەنەدا مرۇڧى سەركىش ھەن كە دەتوانن كىشەمان بۇ دروست بەكەن. ئەگەر لەگەن توركەكاندا بۇمان دروست نەكەن، بىگومان لەگەن ئىنگلىزەكاندا بۇمانى دەكەن.

۲. كۇنسولى توركيا لە لىنىيەكان، واتە ئارال، مرۇڧىكى ئەوتۇيە كە تواناى ئاژاوەگىرانی ھەيە، كىرەو (بى كىرەو و بى بەرەمەكان يا چالاكى) ئەم كۆمەلەيە بە شىوہەيەكى وا بنووسى كە دەرەكەوئ دژى توركيا خەرىكى پىلان گىرەنە. بۇيە مەن پىشنىار دەكەم كە زۇر پىيويستە ئەم كىشەيە بخىتە بەردەمى دامودەزگا بەرپرس و دەسەلاتدارەكان و، چارەسەر بەرئى و، لانى كەم نەھىلن ئەم كۆمەلەيە كە دەتوانن كىشەي زۇرمان بۇ بنىتەو و پىيويستەمان پىنى نىيە، نەھىلن و ھەلبەشەندىتەو. ئەركى ئەم كۆمەلەيە برىتییە لە يارمەتیدانى بەرزكردنەو كۆلتور و ئابورى و بارى ژيانى زەحمەتكىشانی ئاسسورى. بەلام،

۱. لەبەرئەو ئەم كۆمەلەيە تەنیا لەسەر كاغەز ناو بۇنى ھەيە بىگوتارو ناوى خۇي خەلك دەترسىنى،

۲. لەكەيەو، تاكەي سىياسەتى نەتەوہى لىنىيى ئىمە لەرگەي ئەم جۇرە كۆمەلە رىكخارو ناوہندە ئۇتۇنۇمە كۆلتورىانەو بەرپۇەبچى.

پىم وایە، ئىمە بەگوىرەي پىيويست ئەوہندە دامودەزگای حیزبى سۇڧىتىمان ھەيە، كە زیادىشن، بۇ ئەوہى سىياسەتى نەتەوہى لىنىيى بەرپۇە ببەن. بۇيە پىيويستە كۆمەلە ناچۇر و بىناوہرۇكى ئاسسورىيەكان ھەرچى زوتەرە، لە ئاستى ھەموو يەككىتى سۇڧىتدا ھەلبەشەندىتەو و لابرى^(۸۲).

فەرمانبەرى دىپلوماسى ئەمارك

(۸۲) ھەمان سەرچاوە ل ۶۰.

* بۇ بەشى يەكەمى رۇژمەلاتى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋى سۇقۇت

لەسەر نامەى ژمارە ۷۷۱۹ى ئىۋە

رېكەۋتى ۱۹۳۵/۲/۲۲

لەم بارەۋە دەگەرپىنەۋە بۇ كۆپىيى پىرۇتۇكۇلى كۇنفرانسى كوردناسى. دەبى بلىم تىكىستى تەۋاۋى پىرۇتۇكۇلى كۇنفرانسەكە بە پىكۇپىكى پىك خراۋە (دانه پووسىيەكەى ئەم پىرۇتۇكۇلە لەلايەن مەۋە چاك كراۋە ۋەرگىپراۋە ئەرەنەكەى بەفەرمانى كۇمىتەى ناۋەندى حىزب، لەلايەن يەكك لە فەرمانبەرانى سەركردايەتى حىزبەۋە ۋاتە ھاۋرپى سىرىك داۋەتياۋ نووسراۋە)ۋ، تەۋاۋى ئەۋ شۈيۋنە ئالەبارانەى پىرۇتۇكۇلەكە بەۋردى ھىلى بەژىردا ھىنراۋە.

بەپىيى بىرىارى دامۋەزىنگاكانى ئىرە، تەۋاۋى كاروبارى كۇنفرانسە كوردناسىيەكە لە پەيمانگەى كەرەستەكانى كولتورى ئەرمىنيا ۋەرگىراۋە دراۋە بە بەشى كۆپى زانىارى قەققاسى سەر بە كۆپى زانىارى يەكىتى سۇقۇتۋ، ئەۋىش ھەر لەۋ بىنايەدايە كە بەرپۇۋەبەرىتى نوپنەرايەتى بەشى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋى سۇقۇتى لىيە.

بە ھەلۋەشاننەۋە نەھىشتىنى بەشى قەققاسناسى سەر بە كۆپى زانىارى يەكىتى سۇقۇت، كاروبارى كوردناسى دراۋە بە پەيمانگەى قەققاسناسى قەققاسى سەر بە كۇمىتەى ناۋەندى جىبەجىكەر (شوراي ۋەزىران). دواتر لەبەرئەۋەى ئەم پەيمانگەيەش ھەر لەۋ بىنايەدايە كە بەرپۇۋەبەرىتى بەرپىرسى نوپنەرى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋى سۇقۇتىشى لىيە، ئەم بەرپۇۋەبەرىتىيەى ۋەزارەتى دەرەۋە دەتۋانى ۋ ئاسان دەبى ئاگادارۋ كۇتۇرۇلى ئىشۋكارى كوردناسى بكات تا توۋشى ھەلەۋ لادان نەبى. لە پەيۋەندى لەگەل ئەمەدا، دەمەۋى بلىم تەۋاۋى كاروبارى ئامادەكردى بانگەۋازى كۇنفرانسى كوردناسى بىرپتە دەستەى بەشى پىشت قەققاسى كۆپى زانىارى يەكىتى سۇقۇت، ئەۋىش شۈيۋنەكەى ھەر لەۋ بىنايەدايە كە نوپنەرايەتى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋى يەكىتى سۇقۇتى تىدايە. جگە لەۋە، نوپنەرايەتى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋە لىرە نەك تەنيا لەسەر بانگەۋازى بەستىنى كۇنفرانس

ئاگادارى كىرىمەتەۋە، بەلكىم لەكاتى كۇنفرانسەكەدا ئاردرۇمى بۇ لىنىيەكان، واتە كاتىك كۇنفرانسەكە دەستى پى كىرىۋو، واتە ئەۋدەمە كە ئىتى پىرئومۇ قارە پىر لە درۇ دەلەسە ئاپرۇبەرانەكەى خۇى دابو.

پىرئومۇ، پۇزى بەرىكەۋتنى لە ئىرەقەنەۋە، لە بەرىۋەبەرىتى نوپىنەرايەتى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋەى سۇقۇت بوۋە، ھاۋپى سىكۋىلۇق نەك تەنىا لەم بارەۋە ئاۋىراۋى پىنۇيىنى نەكردوۋە ۋەزىمەنى پىۋىستى پى نەداۋە، بەلكىم پاشانىش كاتىك ھاۋپى سىكۋىلۇق بۇ لىكۋلىنەۋە دەيىنرىتە ئەۋى، پاپۇرتى درۇدەلەسە ئاراستەى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋە دەكات لە ئىرەقان. ھىشتا ئەم شتەنە نەماون:

۱. پۇزنامەى كوردى "پىيا تازە".

۲. تىخنىكومى كوردى (پەيمانگەى ئامادەكردنى مامۇستايان، ھەۋرامى).

پۇزنامەكە شەش پۇز جارىك دەرەچى ۋ، لەئىز دەستى ۋەزارەتى كشتوكالدايەس، تەنىا خەرىكى بەزىكردنەۋەى بارى ژيان، كۈلتۈۋى بارۇدۇخى ئازەلدارو جۈۋىتارنى كوردە لە كەلخۇزى ئاۋچەكانى تالين، ئابران، كۈتائىس ۋ ئاتختىن لە ئىرمىنياۋ، زۆركەم ھەۋال لەسەر كەلخۇزە كوردىەكانى ئاۋچەى (قەدىن)ى سەر بە كۇمارى ئىرمەنستانى سۇقۇتى ۋ ھەرىمى نەخچىۋان بىلۋەكەتەۋە.

تەنەت لەكاتى كۇنفرانسە درۇنەكەى كوردناسىدا، پۇزنامەى "پىيا تازە" ھىچ كىشەيەكى جىھانى بىلۋەنەكردەۋە، ۋەك پاپرۇدو دەنگوباسى كەلخۇزەكانى بىلۋەنەكردەۋە. ئەم پۇزنامەيە بەۋردى لەلايەن دامۋەزگا بەرپرسەكانى ئىرمەنستانەۋە كۇتروۋل كراۋە بەرىۋە دەبرى. لەۋەى كە ئەم پۇزنامەيە تا چ پادەيەك دوۋرەپەرىزە، دەتۋانين بەۋەدا بىسەلمىنن كە كۇنسۇلەكانى تۈركىيا نەيانتۋانى ھىچ بىانۋو ۋ پەخنەيەكى ئى بدۇزەنەۋە، سەرەپاى ئەۋەى كە ھەموو ژمارەكانى ئەم پۇزنامەيە لەلايەن ۋەركىپەكانىيەۋە بۇيان ۋەردەگىپەردىن.

ئىدى تىخنىكومى كوردى ھەلۋەشاۋەتەۋە، كراۋە بە قۇتابخانەى خىزىۋ بەشىكى بچۈكى پەرۋەردەى ھەيە، سالانە پانزە كەس بۇ ئىشۋكارى

پەرۋەردە، ئەۋەندەش بۇ كاروبارى حيزبى ئامادە دەكات؛ لەۋانە ۱۸ كەسيان دەبنە مامۇستاي سەرەتايى لە قوتابخانە كوردىە كەلخۇزەكانى ئەرەنستان و، ۲ تا ۳ يان ھەر بۇ ئەۋ مەبەستە دەنیردین بۇ ھەرىمى نەخچەۋان و، دوويان دەنیردین بۇ خويندىنى بەرزو، ئەۋانى دىكەش ئىشۋكارى سۇقۇتتى و پارتايەتايان لە ناۋچە كوردنشىنەكان پى دەسپىردى. كوردىك بە سەرۋكى ئەم قوتابخانە حيزبىيە ديارى كراۋە، كە خۇپاگرو لەبارى سياسىيشەۋە باش ئامادە كراۋە حيزبىيەۋ زمانى كوردىش باش دەزانى.

۱. وتارى ھاۋپى شامىلوۋ ۱۱/۷/۱۹۳۵:

((ئىمە دەبى لە تەۋاۋى بەرھەمەكانى ئىۋە، ديارە مەبەستم ئەدەبىياتى ئەرەننىيەۋ ئەمۇ ھەيە، كە باشتىن و لەبارتىن كەرەستەيە، كەلك ۋەرىگرىن بۇ دروستكردى زمانى كوردى، ھەم بۇ كوردەكانى ئىرەۋ ھەم بۇ كوردەكانى دەرەۋە. ئەم كارە لەرپىگەۋ نوينەرانى ئەم گەلەۋە دەكرى كە ھاتۋونەتە ئىرەۋ، ۋەك دەبنىن ھىچ جياۋازىيەكان لەگەل ئىمەۋ زمانەكەۋ ئىمەشدا نىيە.))

۲. وتارى پروفېسۇر چوپانزادە ۱۱/۷/۱۹۳۵:

((ئاشكرايەۋ بىگومان ئىستا شتىكى فەنتازىيە (خەيالىيە) كە باسى كىشەۋى دروستكردى زمانىكى جىھانىكى كوردى بكرىۋ، دەتۋانم بلىم تەنەنەت بىرۋكەيەكى كۈنەپەرستانەيە. ئەركى سەرشانى ئىمە ديارە، ئەۋىش ئەۋەيە كە زمانىكى يەگىرتۋى كوردى بۇ كوردەكانى پشت قەققاسى سۇقۇتتى دروست بكەين. ئىمە دەبى زمانىكى سۇقۇتتى خۇمان دروست بكەين، زمانىكى بەرزو بەرھەمى بەكۆمەلى ھەمومان بى، بتۋانى بىۋى بە نموونە بۇ كوردەكانى دەرەۋەش. جگە لەۋە، بىگومان دەبى ئىمە بىنەمايەكى سياسى و كۆمەلەيتىشى پى زىاد بكەين. بەم چەشەنە ئىمە دەتۋانين كىشەۋى كوردى لە ئاستى جىھاندا چارەسەر بكەين.))

۲. وتارى ھاوپى سىفاك ۱۹۳۵/۷/۱۳:

((...)) له دەرەۋە كۆمەلە كوردىكى زۆر ھەن و، ئىمە دەبى زىمانىكى ئەدەبى ئەوتۇ دروست بىكەين كە له داھاتوودا لەلەين كوردەكانى دەرەۋەشەۋە پەسند بىرى و ۋەربىگىردى و پىشۋازى ئى بىرى.))

۴. وتارىكى دىكەى پىرۋىسۇر چوپانزادە:

((سەبارەت بە دروستكردى ئەلفوبى (پىنووس) و وشەپۇنان (تىرمىنالىگىا) و ... ئىمە ئەزىمىنىكى دەۋلەمەندىمان لە دەيان كۆمارى سۆقتىدا ھەيە، پىۋىستە تەنيا ئەۋانە ۋەك نەۋنەيەك كە ئەنجامى بەكۆمەلى لىكۆلەرو زانىارانى يەكىتى سۆقتىمانە، كۆبىرىتەۋە. گۋاستنەۋەى ئەم ئەزىمىنە بۇ دەرەۋەش پىۋىستە تا بىرۋاپا كارىگەرى بۇرژۋازى لەسەر كاروبارى كوردناسى نەبى.))

۵. وتارى ھاوپى شامىلۇۋ ۱۹۳۵/۷/۱۳:

((پىرۋىسۇر خاچاتورىان گوتى: كابرايەكى دەرەۋە، واتە لە پىرۋىسۇرو زانىايەكى ئىنگىلىزى كە بۇ بەرژەۋەندى ئىمپىريالىزم كاردەكات، خەرىكى لىكۆلىنەۋەيە لەسەر زىمانى كوردى، ئەۋىش تەنيا لەبەر مەبەستى ئىمپىريالىستانەى خۇيانە، پىشنىارمان پى دەكات شتىكى نوئى بەيىنە ناو زىمانى كوردى. وا ديارە ئەو زانا ئىنگىلىزە دەيەۋى وىستى خۇى بەسەرماندا بسەپىنى و، كارىگەرى لەسەرمان ھەبى.))

۶. وتارى (بەخىرھاتن)ى سەرۋكى بەشى كولتورى كۆمىتەى ناۋەندى پارتى

كۆمۇنىستى ئەرمەنستانى سۆقتى ھاوپى ئارىسيان

((گىرنگى ئەم كۆنفرانسە نەك تەنيا لە چوارچىۋەى كۆمارەكەى ئىمەدايە، بەلكو بۇ دەرەۋەى يەكىتى سۆقتىشە... ئىمە دەبى كولتورىكى ۋا زىمانىكى ئەوتۇ بۇ زەحمەتكىشەنى كوردو، ئەدەبىياتىكى ۋا دروست بىكەين كە لەناو جەرگەى زەحمەتكىشەنى كوردەۋە ھەلقولابى و، بتوانى نەك تەنيا دەيان ئەدەبىناس

و زانا پەرۋەردە بىكات، بەلكو دەبىي بېيىتە ھۆى بەرزكردنەۋەى ئاستى كولتورى كۆمەلانى زەحمەتكىشى كورد، ھەرۋەھا بېيىتە ھۆى راپەراندنى براكانى كوردى دەرۋەى ۋلاتەكەمان. لەبەرئەۋە ئەركى سەرشانى ئىمە، نەك تەنیا ھەر بۇ ئەۋە نىيە كە پەرۋە گەشە بە كۆمەلانى خەلكى يەكىتى سۇقۇت بدەين و بۇ خۇمانى بكەين، بەلكو دەبىي يارمەتى برايانى زەحمەتكىشى دەرۋەمان بدەين و، دەبىي بۇ خەباتى دژى ئىمپىريالىزمى و چالاكتىرەندىيان رايان بكىشىن و ئاستى ھۇشيارى سياسىيان بەرزىكەينەۋە.))

۷. وتارى ھاۋپى پىرئومۇڭ:

((لەلايەن بەشى كۆپى زانىارى پشت قەققاسى سەر بە كۆپى زانىارى يەكىتى سۇقۇتەۋە سلاۋو بەخىرھاتنى بەشدارانى كرد)).

((داشناكەكان پاش دەرپىنى سويسيان بۇ ئىمپىريالىزم، بە ھاندانى بزۋوتنەۋەى پزگارخۋازى كورد بۇ پاراستنى بەرژۋەندەكانى ئىمپىريالىزم، ئەۋانە (داشناكەكان) ھەر بەردەۋامن بۇ جىبەجىكردنى ويستى خاۋەنەكانيان (ئىمپىريالىزم)... ئەنجامى ئەم ئازاۋەيە كە تراژىدىاۋ كارەساتىكى گەرەى بۇ گەلى كورد بەدۋاۋە بوو، لاي ھەموان ئاشكرايە.

ئىستا دۋاى شكاندى ئەم پىلانەى ئىمپىريالىزم، كە داشناكەكان دەۋرىكى بەرچاۋيان تىدا بىنى، ئىمە ئەۋ دەۋرىيان لە وتارەكانى سەرەكردەكانياندا دەبىينىن، كە يەكتەرلەقاۋ دەدەن و، داشناكەكان كە خۇيان لەم پاپۆرە نوقمبۋەى كوردەكان پزگاركرىد، بە سەرشۋپى و ترسنۇكانە رايانكرىد خۇيان شارەدەۋە، ئەمەيش لەكاتىكدا بوو كە ھەندىك لە كوردەكان قارەمانانە لە چيا سەخت و بەرزەكانى ئاراراتدا لەشەرى نابەرامبەردا لەپىناۋى سەربەخۇيى خۇياندا شەھىدكران)).

((ئىۋە بەم كۇنفرانسە شمشىرىكى تىژتان بەدەستەۋەيە كە گەلى كوردى پى چەكدار دەبىي، بۇ ئەۋەى نەك تەنیا لىرە خەبات بىكات و، ئاستى كولتورى خۇى بەرزىكاتەۋە، بەلكو لەۋىش لە دەرۋەە بتۋانى خۇى لە دەستى ئىمپىريالىزمى

خوينېژ پزگار بکات... لہم بارہوہ کۆبوونہوہکەى ئیوہ، بېرارهکانى ئیوہ بایەخیکى گرنگیان بۆ دەرەویش ھەيە)).

بە پېویستی دەزانم ئەویش بۆیم جگە لەو وتارانەى کە لەبارەى زمانناسیەوہ لەم کۆنفرانسەدا پېشکەش کراون، ھەرەوہا وتاریکی زۆریش لەسەر گەشانەوہى فیۆدالیزم لەناو کوردەکاندا خويندراوہ. ئەوہى کە باس کرا، نیشانى دەدات کە کۆنفرانسی کوردی لە ئیرەقان بەبێ گېروگرفت نەبوو و، ھەرەک لە پاپۆرتەکەى ھاوېئى سکۆبیلوۋدا ھاتووہو ئیمە لەم بارەوہ توانیمان وەلامى تورکەکان بدەینوہ. لەبەرئەوہ بە پېویستی دەزانم ھاوېئى سکۆبیلوۋ سەبارەت بە کۆنفرانسی دووھەمى کوردی لە باکوۋ ئاگادار بکەنەوہو فەرمان و پېنوینى پى بدەن. بۆ کاروبارى کوردناسى داواتان ئى دەکەم کۆبوونەوہیەک بۆ لیکۆلینەوہو تاوتویکردنى ئەم کیشەيە لەلای ئیوہ، واتە لە ناوہند، پیک بخری بە بەشداری ئەو ھاوېیانەى کە لە مۆسکوۋ، واتە ھاوېئى قەرەخان سکۆبیلوۋ و نەیمارک^(۸۲).

* سەرۆکی بەشى یەکەى پۆژھەلات تسوکیومان

ھاریکاری ئەم بەشە میلیر

جیگرى کۆمسیاری کاروبارى دەرەوہ (وہزارەتى دەرەوہ)ى یەکیتى سۆقیت،

ھاوېئى کریستینسکی ن.ن، ژمارە ۸۳

پیکەوتى ۲۷ى مارسى ۱۹۳۵

لەسەرنامەکەى ئیوہ، واتە ژمارە ۷۷۸۰

پیکەوتى ۳/۱۱ى ئەمسال ۱۹۳۵

بېرارى دەولەتى سەبارەت بە چالاکى و، کاروبار لەناو کوردەکاندا لە برووسکەيەکدا لەلایەن کۆمیتەى ھەریمی قەفقاسەوہ راگەيەندراوہ. بۆ جیبەجیکردنى فەرمانى بیروى کۆمیتەى ھەریمی قەفقاس، لە ۱۵/۳/۱۹۳۵، بەرپرسانى سەرکردایەتى یەکیتى سۆقیت و ئەرەنستانى سۆقیتى پیکەوہ

(۸۲) ھەمان سەرچاوہ، ل ۶۱-۶۳.

بېرياريان داو، فەرمانيان پى درا كە دەبىي كارىيە دەستانى ئەرەنستان و پىكخراو
 ھەلسووپاۋەكانى ئەم كىشەيە فەرمانى ناوبراۋ جىبەجى بكن. سەبارەت بە
 نامەكەى ئىۋە، من كۆمىتەى ھەرىمى حىزىم لە قەفقاس ئاگادار كىرۋەتەۋە.
 كىشەى ھىشتەۋەى پىدەتخنىكوم (پەيمانگەى پەرۋەردەى) كە بەپىي نامەكەى
 ئىۋە دەبىي بىمىنەتەۋە، لە پۇژانى نىكدا پوون دەكرىتەۋە، كۆمىتەى ھەرىمى
 حىزبى لە قەفقاس دەينىرى بۇ مۆسكۆ، ئەۋانىش لەم بارەۋە فەرمانم دەدەنى و،
 مىنىش ئىۋە بەۋردى ئاگادار دەكەمەۋە^(۸۴).

نۆتەرى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋەى يەكىتىى سۆفىت

سكۆبلىۋە.م

* لە بەشى يەكەمى پۇژەلەتى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋەى يەكىتىى
 سۆفىت

بۇ نۆتەرى ئەم ۋەزارەتە لە تىفلىس ھاۋپى سكۆبلىۋە ژمارە ۷۷۸۰ ۱۱۱
 مارسى ۱۹۳۵

كۆپى بۇ نۆتەرى (بالبۇز)ى يەكىتىى سۆفىت لە توركىيا ھاۋپى قەرەخان
 ۋەك ئاگادارن، بېريارىكى دەۋلەتى لەم بارەى كاروبارو چالاكى ناو كوردەكانى
 پىشت قەفقاسى كۆمارى فېدرالى قەفقاسى سۆفىت ھەيە، كورتەيەكى بە چەند
 خال لاى خوارەۋە دەنۋوسىن:

۱. ئەو كۆنفرانسە كوردناسىيەى وا بېريارە مانگى ھەۋتى ئەمسال لە باكۆ
 بېبەستىرى، بەپىۋەناچى.

۲. ناۋەندى كوردناسى دەگۋازىتەۋە بۇ تىفلىس، واتە بۇ بەشى كۆپى زانىارىى
 پىشت قەفقاسى سەر بە كۆپى زانىارىى يەكىتىى سۆفىت و، كاروبارى ئەم
 مەلەبەندە كوردناسىيەىش مەرجه بەتۈندى لە چۈرچىۋەى زانىارىى زمان و
 ئەدەبىياتدا بى.

^(۸۴) ھەمان سەرچاۋە، ل ۶۴.

۲. ئالوگۇپۇ پەيۋەندىيى كوردناسانى سۇقۇت لەگەل زانايانى دەرەۋەدا، بە چاۋدىرى كۆمىتەى ناۋەندى سەرتاسەرى سۇقۇت بۇ دانانى ئەلفۇبىيى نوئى و، ھەرۋەھا لەلايەن كۆمىتەى حىزىيى پىشت قەققاسى سۇقۇتەۋە دەبى.

۴. پۇژنامەى "پىيا تازە"ى ئىرەقان، دەبى بىيئە پۇژنامەيەكى ئاسايى خۇجىيى نەتەۋەيى (مىللى). جگە لەۋە، ئەم پۇژنامەيە بۇى نىيەۋ نابى باسى كوردەكانى دەرەۋە بكات.

۵. بىردەندەرەۋەى پۇژنامەۋ كىيىيى خۇيىندىن و ھەر چەشە نوۋسراۋىكى كوردى بۇ دەرەۋە قەدەغەيە.

۶. پەيمانگى پەرۋەردەيى (پىد تىخنىكوم)ى كوردى لە ئىرەقان ھەلبۇەشىنرئەۋە، بىرى بە قوتابخانەيەكى حىزىيى بۇ ئامادەكردنى فەرمانبەرانى حىزىيى و سۇقۇتى، بۇ ئەۋ شۇيخانەى كە زۇرىنەى دانىشتۋانەكەى كوردن (دەبى) بەشىكى بچوۋكى پەرۋەردە لە قوتابخانەى حىزىيى سۇقۇتىدا بەگۈيرەى پىۋىست بەيلىرئەۋە.

جىبەجىكردىنى سى خالى يەكەم خراۋەتە ئەستۋى كۆمىتەى حىزىيى پىشت قەققاس و كۆمىتەى ناۋەندى سەرتاسەرى سۇقۇت بۇ كاروبارى ئەلفۇبىيى نوئى و، سى خالەكەى دىكەى ئەم بىرپارە بە فەرمان و پىنۋىنى كۆمىتەى حىزىيى قەققاسى ئەرمەنستان دەبى.

داۋاتان ئى دەكەم، سەبارەت بەم كىشەيە پىۋەندى پىۋىست بە كۆمىتەى حىزىيى و دەسەلاتدارانى ئەرمىنياۋە بىكەن و، ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋەى سۇقۇت ئاگادار بىكەنەۋە كە ئەۋ ھەنگاۋانەى بە كىردەۋە بۇ جىبەجىكردىنى فەرمانى دەۋلەت لەبەرچاۋ گىراۋن و پىپرەۋى بەكرىن، بەتايىبەت داۋادەكەم ئەۋ خالانەى كە تايىبەتن بە ھەلۋەشانەۋەۋ لاي ئىمەۋ لە ئاستى دەۋلەتىدا بىرپارىيان ئى پىدراۋە، پەرچاۋ بىكرىن. بىرپارەكەى ئىمە بەپىي ئەۋ زانىارىيانە بوون كە لەكاتى تاۋوتىكردىنى كىشەكەدا گەيشتىبوون. لەۋانەيە پىۋىستىيان بە تاقىكرىدەۋە ھەبى بۇ دەرۋىستىنى ۋ راستى و ئاراستى لەجىدا. ئەگەر لە ئەنجامى لىكۈلىنەۋەۋ

تاقىكىردنەۋەدا بۇمان دەرەكتە ئىمە بۇمان دانان و، ئەگەر پىيۈست بە
ھېشتنەۋە پەيمانگەكە بىكات بەو شىۋەيەى كە ئەمىرۇ ماۋەتەۋە، ئەۋدەم
پىيۈستە لەگەل كۆمىتەى حىزبى قەققاسدا ئاگادارمان بىكەنەۋە بەلگەو
بىرپارەكەتان لەم بارەۋە لەسەر چ بىنەمايەك دەبىن، ئەۋدەم ئىمەيش سەرلەنۇى ئەم
خالانە تاۋوتۇى دەكەينەۋە^(۸۰).

جىگىرى ۋەزىرى كاروبارى دەرەۋەى سۆقۇت

كرىستىنسكى

* سەرۋكى بەشى يەكەمى پۇژمەلاتى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋەى سۆقۇت

ھاۋپى تىسوكىرمان

ژمارە K ۳۱۰ى شوباتى ۱۹۳۵

بەپىى ئەو خالانەى كە دۈينى بە داخۋازى ھاۋپى كرىستىنسكى لە شارى
تفلىسەۋە نىرراۋن، تەۋاۋى ئەو بابەتانەى كۇنفرانسە كوردناسىيەكە (بە وتارو
پىرۇتۇكۇل و ... ۋە) كە لاى منە، بۇتانى دەنېرم، جگە لەو وتارانەى كە بە زمانى
كوردى نووسراۋن و، لەم پۇژانەدا ۋەريان دەگىپىن و بۇتانى پەۋانە دەكەم.
بابەتەكان بە زمانى پووسى و ئەرمەنن. ۋەركىپراۋە ئەرمەنيەكان بۇ زمانى پووسى
لە يەكى مارسى ئەمسالدا ئامادە دەبن، ئەۋدەم بۇتانى دەنېرم، بەلام جارى
كۆپىي ئەسلىتان بۇ دەنېرم.

ئەو بابەتانەى كە بۇتانى دەنېرم، ھېشتا پوخت و پىكوپىك نەكران.
لەبەرئەۋەى بايەخى بەلگەنامەو دۇكىۋمىننەكان زىاتردەكەن، بەدرىژاىى ماۋەى
بەپىۋەبىردنى كۇنفرانسى كوردناسى يەك جار ناۋى توركىا ھاتوۋە، ئەۋىش لە
وتارى بەخىرھاتنەكەى ھاۋپى ئارىسياندا كە ھەستىكى تىدا لە خەباتى
قارەمانانەى گەلى كورد بۇ سەربەخۋىي خۇيان ئاراستەى داشناكەكان دەكات. ھەر
لەو وتارەدا ھاۋپى ئارىسيان داشناكەكان پىسۋاۋ شەرمەزار دەكات كە

(۸۰) ھەمان سەرچاۋە، ل ۶۶.

كوردەكانيان لە سالانى ۱۹۱۹ و ۱۹۳۵ و ۱۹۲۶ دا دژى توركييا پاپەراند. ئەگەر هەندى وشو پستەى نالەبارو سەرئەكەوتوو لەم كۆنفرانسەدا لەلایەن بەشدارانى ئاسايى كۆنفرانسەو گوترايى، وەلاى بنئين. تەواوى گوتارو بابەتەكان تەنیا لەسەر كيشەكە و سوودبەخش بوو و، كەلكى زۆرى بۆ زمان و نووسىنى كوردى هەبوو.

بەهۆى پەلەكردنەو و منيش سەرلەنوئى بابەتەكانم نەنووسىيەو، بگرە پوختەيشم نەكردن. پيم وایە دەكرى سەرلەنوئى لە مۆسكۆ چاپ بكرێنەو. ئەگەر پئويست بە ماتريالى ئەو بابەتە نىيە، تكايە بياندەن بە كۆميتەى ئەلفويى نوئى توركى سەربە ئەنجومەنى نەتەوەكانى سۆفیت^(۸۶).

فەرمانبەرى ديپلوماسى ئەيمارک

* بۆ باليوژى كاتى يەكيتى سۆفیت لە توركييا

هاورپى زالىكند

ژمارە ۷۵۸۷/۱۲۳ ۱۹۳۵

سەبارەت بە كوردەكان، لە پۆستەى ديكەدا بەوردى و دوورودريژى بۆتانى دەنووسم. هەر كە پڕۆتۆكۆل و كۆمەلە وتارەكانى كۆنفرانسى ئيريفانمان پئگەيشت، چاوهرپين بگەنە دەستمان، بە گەيشتنى بۆتانى دەنيرين. جارى دەتوانين تەنیا ئاگادارتان بكەينەو كە ئەو بابەتەنى لەبەر دەستماندان بەهۆى كەموكوپى زۆرى ئەو پئووەنديەكانمانەو، زەحمەتە بتوانين سەبارەت بە ناوهرۆكى سياسەتى دەرەووى كۆنفرانسى ئيرەقان ئەنجاميك بەدەستەو بەدين. كۆپى نامەى هاورپى سكوييلۆف كە ۱۹۳۴/۱۲/۳۸ بە ژمارەى زۆر زۆر نهيى ۴۷۶، لەم بارەو نووسيوو، هەرەها وەرگيپراوى ئەو وتارەنى كە لە پۆژنامەى كوردى "پئيا تازە" دا بلاوكراونەتەو، پەوانەيان دەكەم بۆتان. ئەوەيش لەبەرچاو بگرن كە وەرگيپرانى ئەو وتارە لە كوردييەو بۆ زمانى پووسى لە تواناى ئيمەدا نىيە، لەبەرئەووى وەرگيپرمانە كورديەكەى زۆر بئداروبارە.

(۸۶) هەمان سەرچاوە، ل ۷۵.

ھەرچۆنىڭ بى، پىمان وايە دەولەتى تۈركىيا ھېچ بىنەمايەكى نىيە لەسەر ئەو كۇنفرانسە كوردىيە تا پەخنە (لۆمە يا ناپەزايى) لە ئىمە بگرى، چونكە باسى تۈركىياى تىدا نەكراو، تەنيا كولتورى كوردەكانى ئىرەى تاووتوى كوردوۋە كە نۇردواكەوتون.

پاگەياندىنى ئاراس سەيارەت بەۋەى كە ئىمە بەمەبەست و بەئەنقەست كەوتويىنەتە چالاكىي كولتورى و نەتەۋەيى لەناو كوردەكاندا، ئەو چالاكىانەى كە ئەوان (تۈركەكان) بۇ خۇيان لە ناو گاردە سىپە ھەلاتوۋەكانى پروسىيائى قەيسەرى كوردويانەو، بەۋەى لاي ئىمەيان بەراورد كوردوۋە، ئاشكرايە ھېچ بىنەمايەكى نىيەو، دەبى بەتۈندى بەرپەرىچ بىرىنەۋە. ھېچ شتىك دژى تۈركەكان لە چالاكىي كولتورى ئىمەدا لەناو كوردەكان نەكراو. لاف و گەزافى تۈركەكان بۇ ئەۋەيە، لەپىناۋى دانانى پىزمانى كوردى و پەرۋەردەو فىركردنى كوردەكاندا دەستەبەرى چالاكىەكانمان بىين. لەلايەكى دىكەۋە، بۇ ئەۋەيە ئىمە دەست لە ھەموو ھەنگاۋىك بۇ بەرگىرىكدن لە ھەراۋەوريا لەسەر ئەم كىشەيە ھەل بگرىن، تا دۇنيا بن. لەپاستىدا ئىمە پى لە ھەموو ھەولدانىك بۇ بەرگىرىكدن لە پىۋەندى نىۋان كوردەكانى تۈركىياو دەرەۋە بگرىن^(۸۷).

سەرۋكى بەشى يەكەمى پۇژھەلاتى ۋەزارەتى كاروبارى دەرەۋەى سۆڧىت تسوكىرمان

ھاۋكارى بەش مىلىر

* بۇ ۋەزىرى كاروبارى دەرەۋەى يەككىتى سۆڧىت

ھاۋپى لىتقىن م.م

ژمارە نەينى ۷۶۴ لە ۱۹۳۴/۱۲/۲۸

من كۆپىيى پاپۇرتە تايىبەتەكەى ئىۋەم (ژمارە ۸۸ ۱۹۳۴/۱۲/۲۳) سەبارەت بەو كۇنفرانسەى كە لە ئىرەقان گىراۋ، بەدەست گەيشت. من گرنگىي كىشەكەو

^(۸۷) ھەمان سەرچاۋەو لاپەرە.

نامادەنەبوونى فەرمانبەرى دىپلۇماسىمان لە ئىرەقان لەبەرچاودەگرم. ئىۋارەى ئەو پۇرۇش ئىرەقانى بەجىمىشتىبوو (ھاۋرى) نەيمارك بەھۋى نەخۇشىيەۋە پىشۋى ۋەرگرتوۋە، بەرپۇدەبەرى كاروبارى شوراي ۋەزىرانى ئەرمىنيا بە شىۋەيەكى كاتى لەجىنى ئاۋبراۋ كار دەكات). ھەر لە برووسكەكەمدا كە لە ئىرەقانىۋە پۇزى ۱۹۳۴/۱۲/۲۵ نىردراۋە، بەرپۇدەبەردى كۇنفرانسى زانستى لەبارەى زمان و نووسىنەۋە لە يەكىتى سۇقىت بۇ يەكىك لە كەمەنەتەۋە دواكەۋتەۋەكان كارىكى ئاسايىيە. پۇتۇكۇلەكانى كۇنفرانسەكە كە ئىستا لە كۇمىتەى ئەلفوبى نوپىيەكانى سەر بە كۇمىتەى ئاۋەندى (تسىك)دان و، ھاۋكات ئەو چەند پۇرۇشنامەنى كە بە زمانى كوردى و ئەرمەنىن و دوۋ يادداشتى ئاۋ پۇرۇشنامە پروسىيەكانىشتان بۇ دەننرىن، ھەموۋيان بەۋردى چۇنىەتى كۇنفرانسەكە دەخەنە پوو. نوپىنەرى كۇمىتەى ئاۋەندى جىبەجىكەرى ئەرمىنيا لە وتارەكەى خۇيدا ھىچ وشەيەكى سەبارەت بە سەربەخۇيى كوردەكان نەدركاندوۋە (وتارەكەى لە ژمارە ۱۵۸ ى پۇرۇشنامەى ئەرمەنىدا ھاتوۋە). كۇنفرانسەكە داۋاى پىكخستى مەلەبەندىكى سەرتاسەرى (لە ئاستى سۇقىتدا)ى كوردناسىيى لە تىلىس كوردوۋە، داۋايشى كوردوۋە كۇنفرانسىكى ئەۋتۇ لە سالى داھاتوۋدا، واتە ۱۹۳۵، لە باكۇ بىيەستى.

بەپىى ئەو بەلگەۋ زانىارىيەنى كە بە من گەيشتوون، ئەو ئەنجامەم دەستگىر بوۋە كە بىنەمايەك بۇ ئارەزايى ئەم و ئەو (دىارە دوۋ پىشنىارى سەرۋەيە) ئابىنم. تىكايە فەرمانى پىۋىستمان لەم بارەۋە بۇ بىننرىن. بىگومان بالىۋزى توركىيامان بە درۋودەلەسسە دوژمانە ئاگادار كوردەتەۋە تىيان گەياندوۋە. دۋىنى ئىۋارە نەيمارك كە لە پىشۋودان گەرابوۋە بۇ ئىرەقان، لاي من بوو، پايگەياند:

۱. ئەو زانىارىيە درۋودەلەسسە دوژمانەيە كۇنسولى توركىا لە ئىرەقان داۋيە بە بالىۋزخانەى توركىا لە مۇسكۇ.

۲. نەيمارك لە مانگى ئابدا پاپۇرتىكى سەبارەت بەم كىشەيە بۇ سەرۋكى بەشى يەكەمى پۇرۇشەلاتى ۋەزارەتى كاروبارى دەرۋەى سۇقىت ھاۋرى

تسوكيرمان نووسيوھو، زانيارى پىكوپىك و راستى لەسەر كۇنفرانسى ئاوبراوى داۋەتتى، بەلەم لەو بارەۋە ئەو ھىچى بە من نەگوت.

بە خويىندەنەۋە لىكۋلىنەۋەى بابەتەكانى كۇنفرانسەكە، من بەرەو راستىيەكى ئەوتۇ، واتە نووسىنگەى پۇژنامە كوردىكەمان "پىيا تازە" نەك تەنيا پۇژنامەكەى خۇيان، بەلكو كىتېبىش كە زۆربەيان كىتېبى فېربوونى زمانى كوردىن و لە ئىرەقان بىلۋەدەنەۋە، بە پۇستى ئاسايىدا نىردراون بۇ سەرۋكى يەككە لە ھۆزەكانى كوردى توركىا كە ۋەك پەنابەرىكى توركىا لە دىمەشق دەۋى. ھەرەھا بۇ يەككە لە كەسايەتتە كۆمەلەيەتەكانى كورد لە مووسىل دىنېرى. ئەم دوو كوردە، بەبۇنەى ئەو كىتېبانەۋە، سوپاسى خۇيان ئاراستەى سەرنووسەرى پۇژنامەكە كىردوۋە. سەرەپى سادەو ساكارى ئەم كىردەۋە، من پىشنىارم بە ھاۋپىيانى بەرپىرسى ئىرمەنى (لەۋانە ھاۋپى تىر گابرىلىيان سەرۋكى شورى كۆمىتەى كۆمىسىار"سەرۋكى شورى ۋەزىران"ى ئىرمەنستان لەم مەسەلەيە ئاگادارىۋو) كىرد، بەزوتىر كات ۋاز لەم كىردەۋە بەيىن، تەنيا لەو چارچىۋەيدا بەيلىرىتەۋە كە پۇژنامەكە بىنېردى بۇ خويىنەرىكى ئاساسى كە ئابوونە دەدات، بەلېنىان پىدام كە جىبەجىيى بىكەن.

من داۋام لە ھاۋپىيانى ئىرمەنى كىرد بە ھۇشيارىيەۋە مامەلە لەگەل كىشەى كوردىا بىكەن و، لىنى دورەپەرىز بن، بەتايىبەت ھەستىارىى دەۋەتتى توركىا بەرانىر بەم كىشەيە لەبەرچاۋ بگىن. پەيوەندىيى نىۋان كۇنسولەكانى توركىا لە ئىرەقان و لىنىنەكان، لەگەل ھاۋپىيانماندا لە ئىرمىنىا لەپىشەۋەى ھەموياندا نۆينەرانى دىپلۇماتمان، چاۋپىيى بەرەو باشتىربوونى ئى دەكرى. كۇنسولەكانى توركىا سەبارەت بە پەيوەندى كوردو ئىرمەن گۇشارى تارادەيك توندوتىرئان دەكرى، دەتوانىن بلىن ئەۋانە دژ بە ئىرمەنستانى سۇڧىتى دەجۋولېنەۋە. لەم بارەۋە بەردى لە نامەى ۲۳ و ۱۲ ... ژمارە ۴۷۳ى زۆر زۆر نەيىنى ھاۋپىيى تسوكيرمان ئاگاداركرەۋەتەۋە.

لەۋانەيە، ئەو ھاۋپىيانەى ئىرمەنستان و، ئەو دەۋرى ئەم دوو كۇنسولە لە پەيوەندىەكانى سۇڧىت و توركىادا دەيىبن، بگرە لە مەسەلەى بچووكىشدا، بەتايىبەت

لە بوارى پۈتۈكۈلەكاندا "واتە پەيماننامەكان" ھەنئاسەنگىنن. بەداخەو بۇ يەكەمجار،
 واتە لە ۱۳ى تشرىنى دووھ (نۆقەمبەر) توانىم بەرمو ئىرەقان سەفەر بکەم. كۆتايى
 مانگى مایس ھاتمە تفلیس و، ھاپى لىفتاشقىلى جىگرم لە نیوہى مانگى ۷دا تەواى
 مانگى ۸ لەگەل شاھین بووھ، مانگى ئاب مۆلەتى ھەبو. لە ئەیلوولیشدا بەھۆى
 نەخۆشییەو مۆلەتى ھەرگرتبوو. پىم وایەو وا باشترو پىویستەرە زوو زوو سەردانى
 ئەوئى بکرى. بە دووودرىژى وتووژم لەگەل ھاپىيانى خۆمان و کۆنسولەكاندا
 کردوھ. بەمەبەستى پوونکردنەوہى كەش و ھەواکە، چەند ھەرمانم بە نوینەرى
 دىپلوماسىمان ھاپى ئەیمارک داوھ. ئەگەر بىتوو لە داھاتوویەكى نزىکدا
 پەيوەندیەکانى ئىمەو ئەوان (تورکەكان) بەرەو باشى نەروات، ئەوہم پىویستە
 ھەنگاوى رادىكالانەتر بۇ چارەسەرى كىشەكە بگىریتەبەر.

ھەرەھا چاوەرى ئەكرى پەيوەندیەکانى ئىمەو پۆژھەلاتى ئەنادۆلىش بەرمو
 باشى بېرۇن، ھاپى پوت تىر کونسولى خۆمان بۇ وەزارەتى کاروبارى دەرەوہى
 نووسىوھو دەنووسى: پەيوەندیە بازىرگانىەکانى ئىمەیش لەگەل ئەنادۆلى پۆژھەلاتدا
 ھەمووى ئاسایى نییەو، بەکردەو سەرۆبەر لەژىر دەستى دامودەزگاكانى وەزارەتى
 بازىرگانى دەرەوہدا لە تفلیس، ئەك نوینەرى بازىرگانىمان، كۆكرلوەتەوھ. ھەرەھا ھىچ
 چەشنە پەيوەندیەكى كولتورى لەنىوان ھەرىمى پىشت قەققاس و ئەنادۆلى پۆژھەلاتدا
 نییە. دواى ديارىکردنى ھاپى پوت تىر وەك كۆنسول سۆفیت لە قارس مانگى ئاب (تا
 ئەم دەست نیشانکردنەى كۆنسولخانەى ئىمە بەبى كۆنسول بوو)، ئىستا كاتى ئەو
 ھاتوھ ئەم كىشانە لەگەل ھاپى پوت تىر دا چارەسەر بکرىن و، پىویستە بخرىنە
 بەردەمى دامودەزگاكانى ھەرىمى قەققاس (لە برووسكەيەكدا لە ۱۲/۲۷دا ھاپى
 كرىستنىسىكىم ئاگادارکردوھتەو).

نوینەرى وەزارەتى دەرەوہى بەگىتى سۆفیت^(۸۸)

سكوبلیوڤ. م

^(۸۸) ھەمان سەرچاوە، ل ۹۳.

هیندی راستی میژوویی

چارپدان و بانگهوازو ئهو هه موو نوسراوو پروپاگه ندانه ی دهسه لاتدارانی سوڤیتی هه ره له سه ره تای هاتنه سه ره کار تا پوو خانیا ن سه باره ت به یه کسان ی و مافی چاره نووسی گه لان و ئینته رناسیونالیزم و چاره سه رکردنی کیشه ی نه ته وه یی و، پشتیوانی کردنی گه لانی چه وساوو ژێرده ست و سه دان ده ربړینی دیکه ی به وتن و نووسین تا جیبه جیکردن و بوونیان، نه که ته نیا یه کیان نه گرتوه ته وه دژ بوون، به لکوو به پێچه وانه وه بووه. لیږده دا هه ندی به لگه نامه و دۆکیۆمێنت و سه ره چاو له گه ل ئه زموون و ئهو وتووێژانه دا که له نزیکه وه کردو من و که وتوونه ته بهر گویم، ده یان خه ی نه بهر چاو، تا تراژیدیای کورده کانی سوڤیت (یا کوردستان یا کوردی پوسیا یا کوردستانی قه فقاس) له گه ل تراژیدیای کوردی به شه کانی دیکه ی کوردستاندا به راورد بکه ی ن، ده بینین گه لیك کاره ساتبارترو خه مبارترو.

مه به ستی لیكۆلینه وه که م چه ند خالی سه ره کی بوو، له وانه:

۱. به پێی سه ره چاو ه کانی پووسی-سوڤیتی، به شیک ی کوردستان له ئه نجامی شه ره کانی پووسی او وه له گه ل تورکه عوسمانیه کان و شاکانی ئێراندا له سه ده ی نوزده هه مدا که وته سه ره خاکی ئیمپراتۆریی پوسیا. ئه م به شه ی کوردستان درێژه ی نیشتمانی کوردانه، واته گه لیکی دیکه ناکه وێته نیوانیان، به چه شنیک که هوژو خیل و ته نانه ت زۆرینه ی ماله کورده کانی ش پاش دانانی سنووری ده ستکردی نیوان پوسیا و تورکیا و ئێران، که وتنه ناو سنووری ئه م ده و له تانه و به سه ریاندا دابه ش کران.

۲. کوردستانی بن دەستی پروسیا هەتا هاتنە سەر کاری بەلشەویکەکان لە ۱۹۱۷دا، بەهۆی شەپەرە مالتۆزانکەرەکانیانەوه تووشی زەرەر و زیانیکی مالی و گیانی بوو، بە چەشنێک کە ژمارەیهکی زۆری گوندو خانووبەرەیی کوردان بەیهکجاری وێران و خاپوور کران و، زۆریەکی دانیشتوانیان ناچار بوون بەرهو پارچەکانی دیکەیی کوردستان (کوردستانی بن دەستی ئێران و تورکیا) هەلبێن و، بۆ هەمیشە بواری گەڕانەوهیان پێ نەدری و، لە ئێران و تورکیایش بەبیانویی ئەوهی کە ئەوان خەلکی ولاتیکی دیکەن، دەیانگوازنەوه بۆ دەرەوهی کوردستانی بن دەستیان یا ناهیلن لە ناوچە سەرسنوریەکاندا جیگیر بن (لەم بارەوه بێوانە کتێبی کورد لە شەپەرەکانی پروسیا لەگەڵ ئێران و تورکیا لە سەدهی نۆزدەهەمدا کە وەرەگیراوەتە سەر زمانی کوردی).

۳. تراژیدیای کوردی کوردستانی سوڤیت، لە سەردەمی دەسەلاتداریتی بەلشەویکەکاندا تا پووخانی یەکییتی سوڤیت، چەند قوناغ و کێشەیی گرنگ دەگریتە خۆ: وەک سەرژمێری کوردان بەپێی سەرژمێریەکانی سوڤیت، دروستبوونی کوردستانی سوور (۱۹۲۳-۱۹۳۰) و هەلۆه‌شانەوهی کۆنفرانسی کوردناسی ۱۹۳۴، بەزۆر ڕاگۆزانی سالانی ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴ و درێژەی تراژیدیای نەگەڕانەوهیان بۆ شوینی باروبایێرانیان و چەند بابەتی دیکە.

۴. تاوانەکانی پزێمی سوڤیتی بەرامبەر بە گەلی کوردی ولاتەکەیی خۆی، دەکری تەنیا لە چوارچێوهی جینۆساید و پاکتاوی پەگەزیدا لێی بکولێتەوه؛ ژینوسایدیکی ڕانەگەیه‌نراو و بێ‌دەنگ و نادیارو دووردرێژو لەسەریەک، وەک دوورخستنه‌وهی بە هەزاران کیلۆمەتر کورد لە نیشتمانی خۆی و، دابەشکردنێکی بەسەر گەلیک کۆمارو ناوچەو نەتەوهو زمان و دابو نەریتی جیاوازاو، کەش و هەوایەکی دیکەو تواندەنەوهیان. واتە کاتیکی بۆ مەرقییک یا گروپیک یا گەلیک لە خانوو یا گوندو شارو ولاتی خۆی دایەبێن و بەزۆر زەوتی دەکەن و، دەیدەن بە خەلکی دیکە، تاوان لەوه گەرەترو قورستر نەبوو نابێ، قەوارە بێسەرەوهو شوینەواری نەهیلن، لەوه قورستر نابێ. لە جینگەیه‌کدا لە درۆاترین بارودۆخدا نیشتەجێ بکەن و، بەزۆر کار پێ بکری،

ناسنامە ۋەرىگىرىتەۋە، مافى پۇيشتىن بۇ ئەملاۋ ئەۋلا نەبىۋ، تەنانت مافى ھاۋولاتىشت لە تاراۋگەدا نەبىۋ! چۇنىەتى گۋاستنەۋەى كوردەكان لە نىشتمانى خۇيانەۋە بۇ كازاخستان ۋە ئاسىيائى ناۋمىراست ۋە سىبىريا، بە چى گۋاستۋوياننەۋە، چۇن خەلك لە پۇژۇ ۋەرزى سالد، لەپىۋ بە سەرمائى برىستى ۋە خۇشى مردوۋن، چەند بەرىگەۋە بوۋن، چۇنىەتى بارودۇخى نىشتەجىۋى تازەيان، چەند ھاۋارو ھانا بىردنە بەر دەسەلاتدارانى سۇقۇت تا بگەپىنەۋە؟ چۇن ۋەلام دراۋنەتەۋە؟

كورد، بەھۋى شۇپشەكان ۋە سىياسەتى پەگەزپەرستانەى پۇژىمە داگىركەرەكانى كوردستانەۋە، توۋشى مالىۋىزانى ۋە پراۋنان ۋە گۋاستنەۋە ۋە دەرەدەرى بوۋەتەۋە، كوردستان بە عەرەب ۋە تۈرك ۋە فارس كراۋە ۋە پوۋبەپروۋى ھەلمەتەكانى جىنۇسايدو ئەنفال ۋە كىمىياباران ۋە... بوۋەتەۋە، بەلام زۇربەيان ھەر لەسەر خاكى باپىرانىان ماۋنەتەۋە، ئەۋانەيش دەرەدەرو ئاۋارە، يا توۋشى پاگۋىزان بوۋن. پاش ماۋەنەك بەھۋى گۇپانى پۇژىمە داگىركەرەكانى كوردستان يا بە لىبوردن گەپانەتەۋە بۇ كوردستان. زۇر جار كورد پەناى بۇ شاخ ۋە چىا ۋە (پىشمەرگە) بەئەمەكەكانى كوردستان بردوۋە، يا بەھۋى ۋەتوۋىژى ھىزە كوردىەكانەۋە لەگەل پۇژىمدا بوۋارىكىان بۇ ھەلكەۋەتوۋە گەپاۋنەتەۋە، تەنانت ھەندىكىشىيان بە واسىتەۋە بەرتىل ۋە دىزىيەۋە گەپاۋنەتەۋە يا خۇيان تەسلىم كوردەتەۋە. ئەمانە ھىچ كامىيان بۇ كوردى سۇقۇت نەپەخساۋە، تا بگەپىنەۋە بۇ سەر ئاۋو زەۋى باۋوباپىرانىان. كوردى سۇقۇت لە شارو گۈندەكانى كوردستان گەمارۇ دراۋن. ئەۋانە شتىكى چاۋەپراۋن نەكراۋ بوۋە بوۋان. شۇپشىكىيان نەكردوۋە تا سزا بىردىن، دۇى دەسەلاتى سۇقۇت نەبوۋن، تا چاۋەپى شتىكى ئەۋتۇ بكن. بوۋارى پاكردنىشىيان بۇ شاخ يا بۇ دەۋلەتتىكى دراۋسى يا بۇ شارو گۈندىكى دىكە نەبوۋە، ۋەك كوردى كوردستانى باشوۋر (بۇ نەۋنە) تا پاكەن ۋە لە ۋەلەتتىكى دىكەى ۋەك ئىران بىنە پەنابەرو، لەۋى ھاۋولاتىيە كوردزمانەكانى بىن بە ھانىيانەۋە.

تاۋانىك پۇژىمە داگىركەرەكانى كوردستان بەرامبەر بە كورد كوردوۋيانە، لەلايەن ھىزو كەسايەتى ۋە... كوردىەكان، كۆمەلگەى نىۋەتەۋەى ۋە پىكخراۋەكانى مافى

مروۋە ۋ پوژنامەنوس و كەسايەتى دەۋنەتەنە، كەم يا زۆر لەقاو دراوہ. بەلام تاوانەكانى پژىمى سۆڧىتى، بەتايبەت ستالېن، بەرامبەر بە گەلى كورد لەقاو نەدراوہ، پەخنى لى نەگىراوہ ۋ پىرۇتىست نەكراوہ. بەتايبەت پارتە كوۋمۇنىستەكانى ۋلاتانى داگىركەرى كوردستان كە زۆر لە ئەندام ۋ لايەنگىر تەنەت ئەندامى سەركىدايەتەشيان لە سۆڧىت ۋ ئازەربايجان ۋ ئەرمەنىستان ۋ. ژيان ۋ خويىندوويانە، لە نىكەو كەم يا زۆر كوردى سۆڧىتيان بىنيوہ، ھەندىكيان شاھىدى ئەو كارەساتانە بوون، بەدىژايى تەمەنى سۆڧىتى بىدەنگ بوون، يەك وتار يا لىكولېنەۋەيان لەم بارەوہ نەنوسىوہ، بەلكو ھەر بە بژن ۋ بالاي سۆڧىتدا ھەليان داوہ.

باسى پارت ۋ پىكخراوہ كوردىەكانىش ناكەم، كە خويان لە پارتە كوۋمۇنىستەكانى ئىران ۋ عىراق ۋ سوورىيا ۋ توركيا بە چەپترو ماركسى-لېنىنىتر زانىوہ، سۆڧىتيان بە قەلاى ئاشتى ۋ ئازادى ۋ پىشتىوانى گەلانى چەساوہ كوردو كوردى سۆڧىتيان ھەر زۆر بە بەختەۋەرتەر داناوہ لەچاو كوردى پارچەكانى دىكەى كوردستان، گوايە ھەموو مافىكيان دەستەبەر كراوہ، لەكاتىكدا لە خويان نەپرسىوہ بوچى قەۋارەى كوردەكانى سۆڧىت ھەلوەشاۋەتەو؟ بوچى كوردەكان پاكويىزان؟ بو پوژنامە ۋ گۇقارو پەيمانگە ۋ ناوہندىكى كوردناسى نىيە؟ ھەزاران پرسىارى دىكە. ئەگەر ھەستى مروڧايەتى ۋ نىشتمانپەرۋەرى ۋ كوردايەتى ۋ ئىنتەرناسىئونالىستىيان ھەبوايە، نەك تەنيا رىزەكانى ئەو حىزبەى كە تىيدان بەجىيان دەھىشت، بەلكو پەخنى ۋ پىرۇتىستى خويان ئاپاستەى سۆڧىت ۋ ئوردوۋگاي سۆسىالىزم دەكرد، تا نەۋەكانى گەلەكەمان چىتر فرىوى ئەو درۋو دەلەسانەيان نەخۇن، بەرەو ھەلدىريان نەبەن. كورد كادىرىكى زۆرى ناردوہتە يەكىتى سۆڧىت، دەۋرى حىزبى بىيىن ۋ فېرېن ۋ بزانن چۆن كىشەى نەتەۋەيى لەم ۋلاتە چارەسەر كراوہ ۋ سۆسىالىزم بنىات نراوہ؟ بەلام تۆ بلىي ئەو كادىرانە جارىك داۋايان نەكردبى بىيانبەن بۆ لاي برا كوردەكانىيان، تا بزانن چۆن دەژىن وچى دەلېن ۋ چۆن كىشەكەيان چارەسەر كراوہ؟ ئەگەر بىتوو كوردى بەشەكانى

كوردستان بيانزانيبايه به فرمانى هاورى ستالين قهوارهكەى ھەلۆشاوتەو ھاو
پاگويزرون، ھەموو كوردستان لە سۆڤىت و پارتە كۆمۇنىستەكان ھەلدەگەرەنەو،
شەرف و ئاپرەوى سۆڤىت و پارتە كۆمۇنىستەكانى ئيران و سووریاو تورکیا و
عیراقمان دەچوو.

ئەگەر فاشستىكى وەك ستالين سەردەمى دووھەمىن جەنگى جیھانى لە ۱۹۴۴دا،
بیانویەكى بىناغەى بۆ فریودانى خەلك ھىنابوو گۆپىو، كوردەكانى سۆڤىتى لەبەر
ھاوسنورى لەگەل تورکیادا گواستەو گومانى لى كوردبون، ئەى ھەلۆشانەو
كوردستانى سوور كە ھەر بە فرمانى ئەو لە ۱۹۳۰ دا جیبهجى كرا، چ بیانویەكى
ھەبوو، ئەى بۆ گواستەو كوردەكانى ئەرمینیا لە ۱۹۲۷و، گواستەو كوردى
دیکە پاش دووھەمىن جەنگى جیھانى، چ بیانویەكى ھەبوو؟!

جەنگ كۆتایى ھات، بەلام پاگويزان ھەر بەردەوام بوو. كوردەكان چاوەپى
بوون بۆ نیشتمانى خویان بگەپنەو. بەردەوام داویان كردو پارەنەو گریان.
سەردەمى دووھەمىن جەنگى جیھانى و پاش جەنگ، پەيوەندیان بە كارەساتى
كوردى سۆڤىت و پڙیمە تاوانبارەكەى سۆڤىتەو ھەیه، من بەجیا لیم
كۆلیوەتەو، تەنیا ئامارەى پى دەكەم:

د. قازى محەمەد سالى ۱۹۴۲ بە یاوەرى دەستەیهكى نوینەرایەتى كوردى
پۆژەلەت، لەلایەن دەولەتى سۆڤىتەو بانگ كرا بۆ باكۆ، گوايه سۆڤىت لە
كوردستانى پۆژەلەت پىشتى كوردى گرتوو، گەلیك بەلین و قسەى فریودەرو
بىناوەپۆكى پى داو. ئەمە لەكاتىدا پىشتەر كوردستانى سوور لە ۱۹۳۰دا، ھەر
لەلایەن ئەم پڙیمەو ھەلۆشینراوتەو لە ۱۹۲۷و كوردى سۆڤىتیان
پاگواستوو، قورستىن قۇناغى گواستەو كوردەكانى سۆڤىت ۱۹۴۴ بوو.

چۆنیەتى سەرھەلدانى كۆمارى مەھابادو ئاشبەتالكردى، یا بە واتایەكى
دیکە، فرۆشتنى ئەم كۆمارە بە نەوت و شای ئیران، ھەر لەلایەن ھاوپى ستالینى
مامۇستای كرێكاران و زەحمەتگىشانى جیھانەو تاوانىكى دیکە (تیزى نامەى
دوكتۆراکەم بوو، گەلیك بەلگەم لەم بارەو خستووتە پوو). سۆڤىت بەروالەت

پشتگىرى كوردى كىردوۋە، ھاۋكات لەۋبەرى پروبارى ئاراسى بەپىچەۋانەى ئەمبەرى پروبارى ئاراسەۋە (كوردستانى پۇژھەلەت) جۈۋلاۋەتەۋە. ئەم فەلسەفەيەى دەسلەتدارانى سۇقۇت دەكرى تەنیا لەگەل سىياسەتى پۇژمە داگىركەرەكانى دىكەدا بەراۋرد بىكرى. زۇرجار بەناۋ پىشتى كوردى بەشەكانى دىكەى كوردستانىان گىرتوۋە، كوردەكانى خۇيان دۇچارى كۇشتارو گۋاستنەۋە كوردستانىان كاۋل كىردوۋە. وینەى شای ئىران لە ۱۹۷۰-۱۹۷۵دا.

ب. پاش ھەرەس پىيىنانى كۇمارى مەھابادۋ ھاتنى بارزانى نەمر بۇ سۇقۇت لە ۱۹۴۷دا، ئەۋ دەمەى بارزانى و ھەقالانى لە ئازەربايجان بوون، ھەندى كاربەدەستى سۇقۇت لە ئازەربايجان پىشنىارىان كىرد: بۇ ئەۋەى بارزانى لەبەر چاۋان نەبى و پەخنەى ئىران و عىراق... نەيەتە سەريان (ھىشتا سۇقۇت بە تەماى نەۋتەكەى ئىران بوو و بەلايەكدا نەكەتبوو)، باشتى ئەۋەيە بەسەر ناۋچەۋ گۈندە كوردنشىنەكانى خۇيان (كۇمارى ئازەربايجان-كوردستانى سۈورى پىشوو)دا دابەش بىكرىن و، لەناۋ خىل و ھۇزەكانى خۇياندا بن. بەلام لەبەر گەلىك ھۇ، ئەم پىشنىارە پەسند نەكرا. پاشان بىريار درا بارزانى و ھاۋالانىشى بگۈزەنەۋە بۇ ئۇزبەكستان. ئەۋىش بەزۇرو بە نايەدلى بارزانىەكان. ئەم پوۋداۋانە لە كىتبى (بارزانى لە ھەندى بەلگەۋ دىكۇمىنتى سۇقۇتى پىشوو ۱۹۵۸. ۱۹۴۷، چاپى ھەۋلىر، ۲۰۰۲)ى نوۋسەرى ئەم كىتبەى بەردەستدا بلاۋكراۋەتەۋە. نامەۋى لىرە ئەم سىياسەتە ئابروۋبەرو تۇتالىتارەى پۇژىمى سۇقۇتى لەگەل پۇژمەكانى دىكەدا بەراۋرد بىكەم.

پ- پاش مەردنى ستالىنى دىكتاتۇرەكەى كرىملىن لە ۱۹۵۳داۋ، ھاتنەسەر كارى خۇشچۇۋ و پەخنەگىرتنى توند لە كۇنگرەى بىستەمى پارتى كۇمۇنىستى يەكىتى سۇقۇت و، شەرمەزاركىردنى ئەۋ تاۋانانەى ستالىن بەرامبەر بە گەلان و كۇمەلگەى سۇقۇتى كىردوۋنى، تا پوۋخانى ئەم پۇژمە (سەردەمى بىرۇنىف، ئاندروپۇۋ و چىرىنكا و گەرباچۇۋ) بوۋر بە كورد نەدرا بۇ نىشتمانەكەى بگەپىتەۋە، قەۋارەكەى خۇى دابمەزىنىتەۋە.

۵. بەيىنى بەلگەنامە دىكۇمىنت و نووسراوەكانى سۆڧىت، پاش گەپرانەۋەى بارزانى و ھەقالەكانى لە سالى ۱۹۵۸دا تا پووخانى، ھەلۆيىستى سۆڧىت بەرامبەر بە كورد ھەر دوو پوويى و لەپىناۋى بەرژەۋەندەكانيدا بوو، ئەۋەيش كە وتراۋە نووسراۋە گوايە سۆڧىت لە فلان سالددا بەياننامەى دەرکردوۋە يا يارمەتى شوپشى كوردى داۋە، ھەر بۇ مەبەستى سىياسى و بەرژەۋەندى خۆى بوو، خۆى دەست پىشخەرى ئەۋ يارمەتياۋە بوو. گەلەك جار كورد ھاناي بۇ بردوۋە، لە ئالۆزترين قوناغى شوپشەكانى داۋاي يارمەتى كردوۋە، ۋەلامى نەدراۋەتەۋە. بېروانە كتيبي "كوردستانى گېگرتوو" كە سالى ۲۵۵۵ لە پووسيا بە پووسى دەرچووۋە، منيش ۋەرمگىپراۋەتە سەر زمانى كوردى.

۶. كورد بۆى ھەبوۋە بۆى ھەيە ھەميشە ئەۋ پىرسيارە بكات: ئەگەر سۆڧىت ھەلۆيىستى باشى بەرامبەر بە كورد ھەبوۋە، بۆچى جىنۇسايدى كوردەكانى خۆى كردوۋە؟ بۇ پىگەى پى نەداۋن بگەپنەۋە بۇ ۋلاتى خويان، بۆچى نمونەيەكى باشى نيشانى پڙىمە داگىرگەرەكانى دىكەى كوردستان و گەلى كوردو جىهان نەدا كە كىشەى نەتەۋەيى چارەسەر كراۋە.

دەسەلاتدارانى پڙىمى سۆڧىت ھەر لە سەرەۋە تا خوارەۋە ھەموو سەران و بەرپىرسانى ھەر لە سەرەتاي دروستبوۋنى ئەم پڙىمەۋە تا پووخانى بەرپىرسى ئەۋ تراڭىدايەن كە بەسەر گەلى كورددا ھىتراۋە، تاوانبارن بەرامبەر بە مېژوۋى مروقايەتى و لىبوردنيان بۇ نىيە، پاكانەيان بۇ ناكرى. گومان لەۋەدا نىيە كە ئەم دادگا مېژوۋىيەيش ھەر پوژىك بى بەرپا دەكرى، نەك تەنيا بۇ ستالين، بەلكوۋ بۇ ئەۋانەيش كە پاش ئەۋ ھاتوۋنەتە سەر دەسەلات، چۆنكە بواريان نەدا كورد بۇ شوپىنى باۋوباپىرانيان بگەپنەۋە.

۷. بەلگەۋ بابەتى نووسراۋەكەيش، ۋەلامدانەۋەى ئەۋ بۆچوۋنە ھەلەيەيە كە بەشپوۋەيك ويستويانە تاوانەكە بخەنە ئەستۆى دەسەلاتدارانى ئازەربايجان و ئەرمنستان و گورجستان، گوايە ئەۋان تاوانبار بوون، يا ئەۋانەى پاكانە دەكەن بۇ خرۇشچوۋ و برىژنىف و... تا بە گۆرباچوۋ دەگات، يا بەرپەرچدانەۋەى ئەۋ

بۆچۈنلەنەيە كە دەلەن كوردی سۆڧیت خاوەنی خاك و نیشتمانی خۆیان نەبوون،
يا هەندىك دەلەن ئەوانە لە توركييا و ئيران و...هەواتوون. بەرپەرچى ئەو بۆ
چوونانەيشە كە دەلەن كورد لە هەندەران و تاراوگە نیشتمەجى دەبى و، كارو
خانوى خۆى دەبى و لەگەل زمان و كولتوروو كەش و هەواى ئەوى پادى و نايەوى
بگەرپتەو بۆ نیشتمانەكەى. ناردنى نامەو دەستەى نوینەرايەتى كوردی سۆڧیت
بۆ مۆسكۆ، وەلامدەرەوى ئەم درۆيانەيە. يا نووسىويانە ئەگەر ھاتبايە
گەرابانەو لەگەل دانیشتوانى نوى (نازەرى و ئەرمەن و جۆرجى و...) تووشى
كىشە دەبوون، كەچى ھەموو چىچنى و ئىنگوشەكان دەركران و خەلكى دىكەيان
لە جىيان نیشتمەجى كردو، ھەموويان گەرانەو و ميوانە ھاوردەكانيان يا بە
رەزامەندى خۆيان يا بە ھەرەشە دەرکردو، نەبوە مايەى كىشە، چونكە بريارەكە لە
مۆسكۆ درابوو. كەس ناویرى لە بريارى مۆسكۆ دەرچى. ھەرەھا
بەرپەرچدانەوى ئەو نووسراوانەيە كە بەدرۆ باسى پىشكەوتن و دەسكەوتى
كوردی سۆڧیتيان كردوو، تەنانت ھەندى لەوانە كە گەورەترين پلەى زانستى
وەك دكتوراو پروفىسۆرى و ئاكادىمىكيان پىدراوو، بە كوردناس لەقەلم دراون،
نەك تەنيا لىكولنەو ھەيكى زانستى و مېژووييان لەسەر كوردی سۆڧیت
نەكردوو، ئەم تاوانەيان ئاشكرا نەكردوو، بەلكوو لە نووسراوەكانياندا زياتر
بۆ خوشەويستكردنى خۆيان و وەرگرتنى پاداشتى زياتر بىشەرمانە بەرپەرچى
ھەندى نووسراو بەلگەى مېژوويىيان داووتەو، تەنانت بەشيكى كوردستانى
باكووريشيان بە ئەرمەنستانى پوژئاوا داناو.

۸. كوردی سۆڧیت بۆى ھەيە ھەميشە داواى مافە زەوتكراوەكانى خۆى
بكاتەو، نەك تەنيا لە كۆمارەكانى سۆڧیتى پىشوو، بەلكوو لە داداگايەكى
نێودەولەتیش بخاوى كىشەو مافەكەى خۆى چارەسەر بكات. پڙىمى ستالين
بەبى ھىچ بەلگەو بيانوويەك ئەم تاوانەى بەرامبەر بە كورد كردوو، تائىستا
تەنانت يەك بەلگە يا ھەوالىك يا نووسراوىكى تايبەت بەو تاوانانەى كە پڙىمى
سۆڧیتى بۆى ھەلبەستبوو، بەدەستەو نىيە، يا ئاشكرا نەكراو. كردەو دژە

مرۇقايەتيەكانى ستالېن، نەك تەنیا دژى ياساى نۆۋەتتەۋەيى و مافى مرقۇ، بەلكو دژى ياساى ئەو سەردەمەى سۆڧىتتېش بوۋە، بەتايبەت دژى ياساى بىنچىنەيى سۆڧىت بوۋە. بۇ ويىنە، ھەلۋەشانەۋەى قەۋارە يا بەرپۆۋەبەرىتتى يا گۆپىنى دەبىي بە پەزەمەندى و پەسەندى نۆيىنەران يا دەسەلاتدارىتتى ئەو گەلە لەگەل ناۋەندە بى، سا ئىدى ئەو ناۋەندە باكۇ يا مۆسكۆ بى، چۈنكە كوردستانى سوور لە چوارچىۋەى كۆمارى ئازەربايجاندا بوو كە سالى ۱۹۳۰ بەبى ھىچ بىنەماۋ ھۆيەك ھەلۋەشېنرايەۋە، بەبى ئەۋەى پىرس بە دانىشتۋانى بىكەن. ئىدى باسى بەكۆمەل گواستەنەۋەى ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴ ئاكرى، باسى ئەو ھەموو خەلەكە بىتتاۋانە ئاكرى كە كاتى گواستەنەۋەى لە ئۆردوگا زۆرەملىكاندا مردوون. پڙىمى ھىتلەر ھەشت سال بەر لە پڙىمى ستالېن كەت، كەچى ئەو گەلەنەى كە پوۋبەپروۋى كوشتارو پاونان و زىانى ماددى بوون، ھەتا ئەمپۇش داۋاي قەرەبوۋكردنەۋە لە دەۋلەتى ئەلمانيا دىكەن.

گەرچى توركييا و ئىران سەردەمەى دوۋەم جەنگى جىھانى بەپۋالەت بىلەن لايەنى خويان بەرامبەر بە شەپ راگەياندىبوو، ھاپەيمەنان پىرويان بەو راگەياندىنانەى توركييا و ئىران نەبوو. ئەۋەبوو ئابى ۱۹۴۱ ئىرانىيان داگىركرد، بوۋە ھۆى ئەۋەى كە سۆڧىت لە دەرەۋەى سىنۋورەكانى بەرەيەك لەگەل ھىزەكانى ئىنگلىزدا بو بەرەرەكانى ھاتنى سوپاي ئەلمانىاي فاشى بەپڭەى و لاتانى پۆژھەلاتدا، بەتايبەت ئىران و توركييا و عراق، دروست بىكات. واتە ئەگەر ھاتبايە بەرەى شەپ لە پۆژھەلاتى ناۋەپراست بىكرايەتەۋە، ئەۋا سۆڧىت شەپكەى دوۋرەخستەۋە لە سىنۋورەكانى خۆى. بەلام دەبىنېن پاش سى سال، واتە ۱۹۴۴ كوردو گەلانى دىكەى سەرسىنۋورەكانى سۆڧىت لەگەل ھەريەكە لە ئىران و توركييا گوازانەۋە.

توركييا بە ھاتنى سوپاي ھاپەيمەنان بو ئىران زۆر ترساۋ سوپاي خۆى لەسەر سىنۋورەكانى سۆڧىت و ئىران كۆكردەۋە. مەبەستىم لىرەدا ئەۋەيە كە بەرەى قەفقاس لەلايەن سۆڧىتەۋە پارىزىلېبوو، مايەى مەترسى نەبوو. كەۋاتە بىيانوۋ بو دوۋرەخستەۋەى ئەو گەلەنە، بەتايبەت گەلى كورد، نەبوو. گواستەنەۋەشيان لەكاتىكدا بوو كە فاشىزىم لە بەرەكاندا بەرەو شىكست و پاشەكشى چوو. بەرەكانى شەپ لە

پۇژئاۋاي سۇقۇت بو، فاشىستەكان لەۋى پىشپەۋەيىيان كىرەبوو و خاكى سۇقۇتتايان داگىر كىرەبوو، نەك لە قەققاس كە سەربازى نازى پىنى نەئابوۋە ھىچ شۇيىنىكى قەققاس.

پۇژئاۋاي سۇقۇت، پىكخراۋى سىياسى و چەكدارى و خراپكار و سىخۇپى سەر بە ئەلمانى لەئو گەلانى پىراقاس و پروسىماندا لەچاۋ شۇيىنەكانى تىرى سۇقۇتتا زىاتىر بو. بەئام ديارە ئەم ھەلومەرچە بۇ ستالين و ھاۋىيىكانى بىيانوو يا بۋارىكى ھەلگەۋتوو بو، تەۋاۋ كىردى پاكىتاۋ كىردى كوردەكان و گەلانى دىكە بو.

كوردى خوار كوردستانى سۇقۇت، واتە كوردستانى پۇژەلەت، يارمەتى و خوارىد و گۇرەۋى و ملىپىچ و كىلۋىيان بۇ سوپاى سوور و بەرەكانى شەپ دەئاردو، كوردى سۇقۇت پىۋاھەكانىيان لە بەرە شەپدا بوون. ئەۋانەيش كە مابوون، شەۋو پۇژ كارىيان دەكرد بۇ بەرەكانى شەپ. گۋايە لەۋبەرى سنوور سوپاى سوورو ھاۋىيى ستالين يارمەتى كوردى كوردستانى پۇژەلەتتايان دەدا! كوردى پۇژەلەت و باشۋورىش دەھاتنە لاي كاربەدەستانى سۇقۇت لە كوردستانى پۇژەلەت و، داۋاي پۇيشتىنەيان دەكرد بۇ بەرەكانى شەپ^(۸۹).

بەئام قاسىدو تەتەر يا پەيامنىرىك نەبوو، خۇي بگەيەنىتە كوردستانى پۇژەلەت و ھەۋالى قەلاچۇكردى كوردستانى سۇقۇت بە خەلك بگەيەنى و، ھىچ نەبى كۆمەلەي ژىكاف و بارزانى و قازى محەمەدو كەسايەتەكانى دىكەى بزۋوتنەۋى كورد ئاگادار بىكاتەۋە، تۇ بلىي ھەلۋىستىيان نەگۋاپايە؟ توبلىي بىدەنگ بوونايە لەۋ تاۋانە قورسە؟ تۇ بلىي پىرسىارىيان لە خۇنەكردبايە: ئەمە چەندى بە چەندە؟ ئىۋە بەئو لىرە پىشتى ئىمە دەگىن، لەۋلايش لاي خۇتان برا كوردەكانمان قىردەكەن؟! گومان لەۋەدا نىيە كە ھەلۋىستىيان شتىكى دىكەو، پەۋتى پەۋادەكان و چارەنۋوسى گەلى كورد بە شىۋازىكى دىكەو پىبازى ھىزە سىياسىيەكانى كورد لە پەنجا سالى داۋىيدا بەرامبەر بە سۇقۇت و چارەنۋوسى گەلى كوردىش شتىكى دىكە دەبوو.

^(۸۹) بىروانە ھەمان بەرەمى نووسەر، "بارزانى لە ھەندى بەلگەو دۇكىۋمىنتى سۇقۇتتيدا

ئەى ئەگەر ھەلۋەشانەۋەى كوردستانى سوورىيا لە ۱۵۱۹۳۰ بەۋانە
پاگەيەندرابايەۋ، لە يەكەم قۇناغى بەكۆمەل گواستەنەۋەى سالى ۱۹۳۷ى
كوردەكانى سۇقۇت ئاگادار بوونايەۋ، پەيمان شىكىنى ۋەك ئەۋەى بەرامبەر بە
سىمكۆى قارەمان و شىخ مەحمودى نەمرىان زانىبايەۋ، لە بەشدارى راستەۋخۆى
سۇقۇت لە جوانەمەرگىردنى شۇپشەكەى شىخ سەعەدى پىران و پاپەرىنەكەى
ئارارات ئاگادار بوونايە!!^(۹۰)

جگەلەۋە، ئەگەر كوردى مۇسلماننى دانىشتۇۋى سەر سنوور ھاۋەستى نازىەكان
بوون و گواستەنەۋە، ئەى بوچى ئازەرى و ئەرمەنى و جۇرجى نەگوازانەۋە؟! راستە
ھەندى مۇساۋاتى و مەنشەۋىكى جۇرجى و داشناكى ئەرمەنى بەھۆى سىياسىيەۋە
گىران يا گۆيۋزانەۋە. ئازەرى كە ژمارەيان دە ئەۋەندەى كورد ھاۋرەگەزو ھاۋزمان و
ھاۋەستى تورك و مۇسلمانىش بوون، لەم بارەۋە مەترىسيان لە كورد يا گەلانى
دىكە زياتر بوو؟ ئەۋان باقىروفيان ھەبوو و، ئەندامى سەركردايەتى پارتە
سەركوتكەرو دەسەلاتدارەكەى دەۋلەتى سۇقۇت بوو. ئەرمەنى يەككى وەكۆو
مىكويايان ھەبوو، كە ئەندامى سەركردايەتى و ھاۋرپى نزيك و ھاۋدەمى ستالين بوو
و، جۇرجىش ھاۋرپى ستالينى ھەبوو كە خۆى خەلكى ئەۋى بوو.

پاش شەپ ئەۋ ھاۋرپىيەنە زۆرىەى ھاۋولاتيانى خۇيان گەپاندەۋە بۇ ۇلات و
كۆمارەكەى خۇيان. كورد باقىروف و مىكويايىكى... نەبوو. ھەر ئەۋ
دەسەلاتدارەنە ئازەرى و ئەرمەنى و جۇرجىيان ئاردە سەر جى و مال و كىلگە و
ھەۋارگەى كوردان و، ئازەل و مەرومالات و ئەسپ و گاۋ مريشك و دانەۋىلەى ئبۇ
زستان ەمباركراۋى كوردەكانيان بەخشى بەۋانەۋ، كوردىش بە برىستى و زستان
پەۋانەى كازاخستان و ئاسىي ناۋەپراست و سىبىريا كران و، پاشان ناۋى گوندو
ناۋچەكانى كوردىان گۆپى.

شەپ تەۋاۋ بوو، نىۋان سۇقۇت و توركيا و ئيرانى سەر بە پۇژئاۋاۋ
ئىمپىريالىزم پۇژبەپۇژ بەرەۋ خراپى دەچوو. كوردە دەرەدەرەۋ ئاۋارەكە، كۆچەرەۋ

^(۹۰) بېۋانە: بىرھەمى نووسەر، "شۇپشى شىخ سەعەدى پىران و سۇقۇت"، سلىمانى، ۲۰۰۳.

ئارزۇلدارو نەخوئىندەوارو نەخۇش و برسى، بە ئاۋاتى گەرانەۋە بۇ نىشتىمان ھەر
لە ھەندەران مانەۋە. پىم وايە لىكۆلىنەۋە لە كوردى سۇقۇتتى پىشوو (كوردستانى
قەفقاس) باشترە بەپىئى چەند قۇناغىكى مىژۋىيى گىرنگ و، چەند كارەسات و
شەپكى ولاتانى داگىركەرى كوردستان بنووسرىتەۋە، واتە:

۱. كوردى سۇقۇت لە سەردەمى شەپەكاندا (مىژۋىيى جىگىرپوونيان لەناۋچەكەدا).
۲. دابەشبوونيان بەسەر ئىمپىراتۆرىيەكانى ئىران و توركىدا، تا سەرتەي سەدى
نۆزدەھەم.

۳. داگىركردنى بەشىكى كوردستان (كوردستانى قەفقاس) لەلايەن
ئىمپىراتۆرىيى پووسياۋە.

۴. كورد لە سەردەمى دەسلەتتى سۇقۇتدا.

۵. كورد پاش پووخانى سۇقۇت.

ئىمە كە دەلىن كوردى پووسيا يا كوردى سۇقۇت يا كوردستانى قەفقاس يا
كوردستانى سوور، ئەم ناو و ناۋلىنانانە ھەموويان گىرمانەن، ۋەك چۈن دەنوسرى
كورد يا كوردستانى ئىران و توركىا و عىراق و سووريا، لەكاتىكدا ئەم بەشانەي
كوردستان ھەموو لەلايەن ئەم دەۋلەتانەۋە داگىر كراۋن، ئەم ناۋنانە واقىيى بارى
دەۋلەتى و جوگرافىيى سنوورە دەستكرەكانى ئەم دەۋلەتانەيە، زىاتر لەبەر ئەم
پووداۋانەي كە بەسەرياندا ھاتوون. با لىكۆلىنەۋەي راپەرىنەكانيان لە چوارچىۋەي ئەم
دەۋلەتانەدا بى. كەم يازۇر گەلىك كىتەپ لەسەر چوار بەشەكەي كوردستان، واتە عىراق و
ئىران و سووريا و توركىا نووسراۋە، ئەۋەي كە لەسەرى نەنوسرابى و، بگرە ناۋىشى
سراپىتەۋە و باسىش نەكرابى، بەشى پىنچەمى كوردستانى داگىركراۋە، واتە
كوردستانى سۇقۇت يا پووسيا يا قەفقاس. بۆيە بەگشتى ناۋى لە دامدەزگاي ھىزە
سىياسىيەكانى كوردستاندا نىيە، بەلكوۋ تاقە جارىكىش يىرى كۆمەلانى خەلك
ناخىتەۋە كە بەشىكى گەل و خاكەكەيان لەۋىيە.

ۋەنەبى سەرچاۋە لەسەر مىژۋىيى كوردستانى قەفقاس نەبى، بەلكوۋ كەس بۇ
لىكۆلىنەۋەي تەرخان نەكرراۋە، ھىزە سىياسىيەكانى كورد كە زۆرىيى پووناكىرو

مېژوونوسانى كوردىان لە دەورى خۇيان كۆكردەتەو، ھانىيان نەداون لەم بارەو لىكۆلنەو بکەن، يا ئەو تراژىدىيەى كە بەسەرياندا ھاتوو لەقاوى بدەن و، كۆپوكمەلگەى جىھانى ئاگادار بکەنەو كە پڙيمە دىكتاتورەكەى ستالين قەلاچۆى كوردى كردوو. يا پاش پڙيمى ستالين، پڙيمەكانى دىكەى سۆڤىتى ئەو زيانە گيانى و ماددىيەى كە لە كورد كەوتوو، بۆى قەرەبوو بکەنەو. ئەوانە نەك تەنيا ھەلوئىستيان نەبوو بئەنگ بوون. بگرە درو ھەلەسەيشيان لەسەر كوردى سۆڤىت بلاكردەتەو، گوايە كوردى سۆڤىت مافى خۆيەتى ھەر دژايەتى پڙيمەكانى توركيوا ئىران و سوورىا و عىراق و ئىمپىريالىزم و زايونىزم و... بكات، چونكە لە پوانگەى ئەوانەو داگىرەو چەوسىنەرى كورد ھەر ئەوان. پەخنە لە سۆڤىت نەگىرا لەسەر كورد، نەو ك دورژمنان پىيان خوش بى و، ئابرووى سىستىمى سۆڤىتى بچى كە كىشەى نەتەويى بە ھى كوردىشەو چارەسەر كردوو.

تراژىدىيەى كوردى سۆڤىت، ھەر گواستەو ھانىيان نەبوو لە ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴، بەلكو پاش ھەلوەشانەو ھى كوردستانى سوور لە ۱۹۳۰ كەوتنە داخستنى قوتاڭخانەو پوژنامە كوردىەكان. ئەى بو لەودەمەو تا پووخانى سۆڤىت كە شەست سالى بەسەردا تىپەپىو، ئەمە تەنيا بو جارىكيش نەبوو بە مايەى ھەلوئىست ديارىكردنى ھىزىكى سىياسى كوردى، يا وتارى پوژنامەيەكيان، يا جارىك نوينەر يا دەستەيەكى نوينەرايەتى كورد كە سەدان جار سەردانى سۆڤىتيان كردوو، سەريان لەو ناوچە كوردنشىنانەى سۆڤىت نەدا، لەنزىكەو دەسكەوتەكانى سۆسيالىزم و چارەسەرى كىشەى كوردى ئەم ولاتەو كوۋارە ئوتۇنۇميەكيان ببينن و، ئەزموونىكى لى فېر بېن، تا كاتى گەرپانەو ھانىيان بو كوردستان لەرېگەى چاپەمەنيەكانيانەو بو خەلكى بگيرنەو، سەرچەمى ھىزە سىياسىەكانى كورد لە سەردەمى پڙيمى سۆڤىتدا كى بەركىيان بوو كاميان زياتر خوى لە پڙيمە كوردكوژەكەى سۆڤىت نزيك بكاتەو و لاينەگرى بى.

مايەى سەرسوپمانە، سۆڤىت نەك تەنيا ئەو ھەموو ناپەوايى و تاوانەى بەرامبەر بە كوردەكانى خوى كردو، كەس باسى نەكرد. سۆڤىت چەندجار بە

ئاشكرا كوردو شوپشەكانى فروشتوو، ھەلومەرجى ئالوگۇپىك لە سياسەتى ھىزە سياسىيەكانى كورد بەرامبەر بە پىژىمى سۇقۇتتى نەكرا.

بەكورتى ھەر ئەندام و لايەنگرانى ھىزە سياسىيەكانى كوردستان و، ولاتە داگىركەرەكانى كوردستان نەكەوتبوونە ژيۇر كاريگەرى ئەم پروپاگەندانە، بەلكوو ژمارەيەكى زۇررىش لە شاعىرو ھونەرماندى كورد لەژيۇر كاريگەرىي ئەم دروودەلەبەندە بە شىعرو گووانى كەوتنە پىداھەلدان و ستايشى ئەم پىژىمە و ھۆنراو و گووانى گەلەك بەسۆزو جوانيان دانا، كە لە ئەدەبىيات و ھونەرى كەم گەلدا ھەيە. شىعەرەكانى جگەرخوین، بو وینە، لەلایەن شقان پەروەرەو كرەن بە گووانى، ھەك زانستىيى ماركسىزم بخوینرىن و... بوونە ھۆی پاكىشانى خەلك و خوشەوئىستىيان بەرامبەر بە سۇقۇت. مەن لىرە مەبەستم پەخەنگرتن يا بەدناوكردنى ئەم بەپىزانە نىيە، چونكە ھۆنراو و گووانىيەكانى ئەوان لە ھەستىكى نىشتەمانپەروەرى و خوشەوئىستى بو كوردایەتى و ئازادى نىشتەمانەكەيانەو سەرچاوى ھەلگرتوو، خزمەتى زۇریان كوردوو ھونەریان نەمرە.

ئىدى باسى ئەوھىش ناكىرى كە چەند كەس لەسەر نووسراو كلاسكىيەكانى ماركسىزم. لىنىزم و ھاوپى ستالىن و برىژنىف و... گىراون و كوژراون، يا وینەكانیان لە مال و گىرقاندا دۆزراونەتەو، بوونە گەورەترین بەلگەى تاوانباربوونیان، يا لەسەر ئالای سوورو چەكوش و داس خراونەتە زىندان.

كوردى سۇقۇت، بەپىی بەلگەو نووسراوكان، ھەر لە سەرەتای سەقامگىر بوونى دەسلەلتى سۇقۇتییەو لە قەفقاس بەھانایانەو چوون و، لە پىلانگىرانی موساواتىيەكانى ئازەربايجان و، داشناكەكانى ئەرمىنيا يا مەنشەويكەكانى جۇرجيا، كە لەو كومارانەدا دژى دەسلەلتادارىتتى سۇقۇت وەستاونەتەو، لە يەكەمین جەنگى جىھاندا لەپىزى ھىزەكانى پروسىيادا دژى بەرەى ئەلمان و توركيا بەشدارىيان نەكردوو، بە پىچەوانەو كوردى باكور بەشدارىيان كورد كوژراو و برىندارىيان داو، بوونە پىنوونى پىگەى پىشەرەويكردنى سوپای پروسىا بۇ ناو خاكى توركيا و ھەلگىريان بوون و، بە كەرەستەو خۆراك

يارمه تييان دان و، له پيرزه كانى سوپاي توركييا هه لهاتن بو ناو سوپاي پووس. هر نه وانه بوون كه پووسيا به ليني پرگار كردنيان له ژيرده سته يي توركييا پي دابوون، له بري نازا كردنيان نهو كار هساته يان به سهردا هينان. كه چي نه وانه ي دژي ده سه لاتي سو قيتي بوون و، هاوكاري تورك و هيرشي به ريتا نيانيان بو سهر قه فقا س ده كردو، وهك كورد يش له سهر سنوور ده ژيان، قه واره ي بو پي كه وهنان و، نه وانيش وهك كورد پانه گويژان. نه مه بوو پاداشتي ده ولته ي پووسياو، پاشان سو قيتي بو گه لي كورد. گرنگ نه بوو چ پريژم و سيستمك له پووسيا ده سه لاتي به ده سته وه بي، گرنگ نه وه يه كورد له باز نه ي به رژه وهنده كانى نه م ولا ته دا جوو لا وه ته وه. نهو كو مارانه ي كه سو قيت له قه فقا س پيكي هينان و، پاشان سهر به خو يي خويان راگه ياند، نه مپو دژ به پووسياو به رژه وهنده كانى ده جوو لي نه وه. هر نه وانه ي كه نيشتما ني كورده كانى پي به خشين و، له كو لي ره گه زپهرستي نازه ري و نه رمه ني و جو رجي كرد نه وه، له كو مارنيكي وهك نازه ربا يچاندا كه جگه له كورد تالشي و لازي، واته تاليشيستان و لازستاني لييه، قه واره ي نه ته وي ي بو نه وانيش پي ك نه هينا. به لام نه وانه وهك كورد له سهر نيشتما نه كه يان دهر نه كران و، نه مپو كه وتو نه ته بهر شالاوي ته نگ پي نه لچنين و چه وسانده وهو توانده وهو، كي شه كه يان چاره سهر نه كراو، نيستا پهرو شي داهاتووي خويانن.

پارتي داشناك كه پاش پووخاندي سو قيت له نه رمه نستان، وهك ١٩١٧، ده سه لاتي گرته ده ست و، گوايه نه م پارت ه دو ستي كوردان بو وهو، به رنامه ي هاو به شي له گه ل كوردا دژي ني مپرا تو ري عوسما ني هه بوه، نه وه فري به سهر راستيه وه نييه. بو چي نه يه يشت كورده كانى كو ماره كه ي بگه پي نه وه؟ بو چي كورده ني زديه كانى به پاره هه لئه تاندو له كوردي جيا كرد نه وهو، وهك نه ته وه ي جياواز له سهر ژمي ريه كانيدا نووسيوني و، تا ناگو پنا قه ره باغيان نه گرت بوو، كورده كانى چه كدار كردو به كوشتي دان، گوايه كوردستاني سووريان بو داد مه زريني ته وه، كه چي نه يه يشت يهك كورد بو سهر ناوو خاكي خوي بگه رپته وه.

ئەم شتانهو گەلەك بابەتى دىكە ھەيە كە نامەوى لىرەدا زۆر لەسەريان بېرۆم، مەبەستەم ئەوھە چەند مېژوو مان چەواشەكراوھ درۆى تىدا نووسراوھ، ھەر باسى براىھەتى كوردو ئەرمەنمان كوردوھ، زۆرباسى ئەوھ كراوھ كە كوردى ئەرمەنستان خاوەنى ھەموو مافىكە. منىش لەگەل براىھەتى كوردو ئەرمەن و ئازەرى و... بەلام ئەى نابى بەم برايانە بلەن بۆ وامان لى دەكەن، ئەى ئەو برا ئەرمەنى و ئازەرىھە پووناكېرو ژاناو مېژوونووس و مافپەرەوھرو... لەكوین پەخنە لە دەسەلاتدارانى خویان بگرن و، بلەن بۆچى وا بەو گەلە دەكەن؟ بۆ ناھەلن بگەپنەوھ؟ لەكاتىكدا لەو ھەموو تاوانەى بەرامبەر بە كورد كراوھ دەكرى، باش ئاگادارن. ئالەن ئىمە لەگەل كورد ھاوسى و تىكەلەن و زۆر مەسەلە ھەن ئىمەيان پىكەوھگرى داوھ، نە ئىنترناسىونالەكانى دوینی و نە دیموكراتەكانى ئەمرو لەم بارەوھ ھەلمەكیان لىوھ ھەلنەسا.

ژمارەھەكى كەم لەو كوردانەى ئەرمەنستان، بەتایبەت كوردى ئىزدى، ھەر لەگەل ئەرمەنیەكان ئەوانىش كەوتوونە بەر ھەلمەتى پەشەكوژى و لەگەل ئەرمەنیەكاندا پىكەوھ ھەلتوون بۆ ئەرمەنستانى پووسیا (سۆڤىتى جارن) یا ئاوارەى بەشەكانى دىكەى كوردستان بوون. بەلام بۆ تائىستە چەند جار لەلایەن دەسەلاتدارانى ئەرمەنییەوھ پاونراون و، كوردە موسلمانەكانیان بۆ ئازەربایجان دەركدوھ. پاش داگیركدنى ناگورناقەرەباغ پاشماوھى دانىشتوانى كوردستانى سوور یەك كەسیان نەیانویرا لەوى بمىننەوھو، ھەموویان لەگەل ئازەرىەكاندا ھەلھاتن و تائىستاش لە دەرەدەرى و ئوردووكاكاندا دەرژین. بۆچى دانىشتوانى ئەرمەنى ناگورناقەرەباغ براكوردەكانى خویان پزگارنەكد؟ بۆچى سوپای ئەرمەنستان یا دەولەتى ئەرمەنستان بانگەوازی مانەوھى بۆ دەرەكدن كە ژيان و مالیان لەمەترسیدا نابى؟ یا پاشان بانگەوازیكى بۆ گەرانەوھیان دەرەكدو، وەك سالانى ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴ یان لى كردنەوھ. ئەمە تاوانىك نىیە چاوى لى بپۆشرى.

ئایا ھەلەلتى كوردەكانى ناگورناقەرەباغ، لە ئەنجامى ئەزمونی تالى پابردوھوھ نەبوھ؟ بۆ كوردى ناگورناقەرەباغ جیاوازانەبوھو نىیە، لەوى دەسەلات

ئەرمەنى يا ئازەرى بى. گرنگ ئەۋەيە تائىستايىش ئەو دوو دەۋلەتەي ئازەربايجان و ئەرمەنىستان و، ھەروەھا كۆمەلگەي نۆۋەتەۋەيى نەيانتوانىۋە كىشەي ناگورناقەرەباغ چارەسەرىكەن و، لانى كەم پى بە ئاۋارەكان بىدەن بگەپىنەۋە، يا بەپىي سەرژمىرى دانىشتوانى ئەرمەنى و ئازەرى و كورد دەسەلاتى ئەۋى دابەش بىكەن، يا ھىزىكى نۆۋەتەۋەيى پارىزگارى ولات بىكات.

ئەمەيش يەككە لە مىراتە شوۋمەكانى سەردەمى ستالين و سۈقۇت بوو، كە بىبناغەو ناعادىلانە كىشەي نەتەۋەكانى چارەسەركردو، ئەو شەپرو كارەساتە خۇيىناۋىيە بەدۋاۋە بوون. پاشماۋەي كوردەكانى كوردستانى سوور، تەنەنەت ئەۋانەيشيان كە بوونەتە دانىشتوانى ناگورناقەرەباغ، ەك پابردوۋ بەپى ھىچ قەۋارەو تەنەنەت مافى كولتورى مانەۋە. كارەساتەكە لەۋەدايە، كوردەكانىش لەسەر شەپرى ئازەرى و ئەرمەنى بوون بە دوو بەشى دژ بەيەك و، لە دوو بەرى جىاۋازو بەرامبەر بەيەكدا، ھەركاميان لايەكەي دىكەيانى بەتاۋانبار دانا، ئەمە سەربارى ئەو ھەموو كوردەي كە لە ھەردوۋلا كۆژران و برىنداربوون و بەدىل گىران. كەچى لايەكيان نەيتۋانى مافىكى سەرەتايى خۇيان بەدەست بەپىن و، تائىستايىش پاش تەۋاۋبوونى شەپ كوردى فەلەستان (ئەرمىنيا) و كوردى عەجەمستان (ئازەربايجان) مرخ لەيەكتەر خۇش دەكەن، لەبرى ئەۋەي ھەۋلىكى ھاۋبەش بىدەن بوگەرەنەۋەيان يا داۋاي مافەكانى خۇيان بىكەن.

كوردو كوردستان بايەخىكى تايىبەتى ھەبۋە بو پروسىا، بەتايىبەت لەو سەردەمەيدا كە بەرەو قەفقاس ھات و، دەيويسىت لەۋىشەۋە خۇي بگەيەننەتە ئاۋە گەرمەكانى كەنداۋى فارسى و پوژھەلاتى ناۋەرەست و لەپىگەي ئەۋان و ولاتەكەيانەۋە، واتە كوردستان، زۆرجار تۋانىۋىيە گەلىك گۇشار بختە سەر توركىياو ئىران يا ئازاۋەيان پى بنىتەۋە. گەلىك جار نۆينەرەنى خۇي ناردۋەتە لايان و نامەي بو نوۋسىيون و داۋەتى گەلىك سەرۋك و ناۋادارى كوردى كردۋەو بەلىنى زۆرى پى داۋن. بەلام كە بەلىنەكانى نەبىردۋەتە سەر، ئەمە بابەتتىكى دىكەيە. تەنەنەت زۆرجار كورد ئامادە بوۋە نەك تەنيا يارمەتى پروسىا بدات،

بەلکىو ولاتەكەيشيان بکەوئتە چوارچىۋە ئىمپېراتورىيەكەيانەۋە، يا دەۋلەتلىكى سەربەخۇ دروست بە پىشتىۋانى پووسيا دابمەزىنن، بەلام پووسياى تزارى لە سەردەمى سۇقئىتدا كەۋتە چەوساندەۋە راۋنان و سەرنەجام قەلاچۇكردىنى كورد.

كوردى پووسيا يا سۇقئىتى جاران كە لە دەرەۋە نەھاتبوو، نەۋەى ئەۋانە بوون كە پووسيا لەكاتى داگىركردنى قەفقاسدا ھاناي بۇ بىردبوون، ئەۋانەى كە لە شەپەكانى پووسىيادا لەگەل توركييا و ئىراندا لە سەدەى نۆزدەھەمدا يارمەتى پووسىيان دا. لە سەردەمى دوۋەمىن جەنگى جىھانىشدا، ھەر كوپى ئەۋانە بوون كە لە پىزى سوپاى پووسيا و دواتر سۇقئىتدا، لەپىناۋى ئەم ولاتەدا شەھىدكران و شەپريان كىرد، خەلات و مېدالىيان پىشكەش كرا، سنوورپارىزى ئەم ولاتەو گۆپرايەل و ھاۋولاتى پووسيا بوون و خىزمەتيان بەم ولاتە كىردو دەروران لە بۋارى ئابۋورى ئەم ولاتەدا ھەبۋە. چۈن بوو ئەم گەلە لەناكادا بە ناپاك و گومانلىكراۋو بىكەلەك و ھاۋەستى ئەلمانىاي فاشىستى و...دانرا!

كوردى سۇقئىت قەۋارەيەكى نەتەۋەيى نەبۋە، تا ترسى جىبابوۋنەۋەى لى بىكرى و، لەبارى ژمارەيشەۋە ئەۋەندە نەبۋە كە ھەرەشە يا مەترسىيەك بۇ سۇقئىت پىك بېنى و، پىكخراۋو پارت و بزوۋتەنەۋەيەكى سىياسى يا چەكدارىشى نەبۋە، ۋەك موساۋاتىەكانى ئازەربايجان و داشناكەكانى ئەرمەنستان و مېنشەۋىكەكانى جۇرجيا و پارت و پىكخراۋى ئاينى و بورژۋازى قەفقاس كە دىرى دەسەلاتدارىتى سۇقئىت بوون، يا بەلگەو نووسراۋىك لەم بارەۋە ھەبى، كە سىخوپى ئەلمانىاي فاشى لەناۋياندا كارى كىردەۋە چەك و پارەى بەسەردا دابەش كىردوون و، ھىزى چەكدار و خراپكارى ھەبۋە، تا ۋەك ھەندى لەو گەلانەى كە بەم بىيانوۋەۋە دوورخانىۋە، بکەوئتە بەر شالاۋى كوشتن و، سىياسەتى راگويزانى ستالېن. ولاتانى دەرۋېرەيشيان، ۋەك ئىران و توركييا كە داگىركەرى نىشتەمانەكەى بوون، بەدرىزايى مېژوو كورد بەرامبەريان لە پاپەرىندا بوۋە لە سەردەمى دوۋەمىن جەنگى جىھانىدا ھاۋەستى ئەلمانىاي فاشى بوون، تا گومانى لى بىكرى كە كوردى سۇقئىت لەگەل ئەۋانەدا پەيوەندى باشە!

ئەگەر تۈرك و فارس و غەرب، بەھۇي پاپەين و بزوتنەھەي پزگارخوۋى كوردەھە، كەوتونەتە كوشتن و بەزۇر پاگواستەھەي كورد، واتە بىيانوويەك بۇ لىدانى كورد ھەبەھە بۇ بەغەرب و بەتۈرك و بەفارسكردنى كوردستان، بەلام سۇقۇت چ بىيانوويەكى ھەبەھە؟ كام بزوتنەھە و ناپەزايى كورد بووتە ماھەي بىيانووي ئەو تاوانانەيان، كورد، لە سەردەھەي يەكەمەن و دووھەمەن جەنگى جىھانىدا، يارمەتى ولاتانى سەركەوتووي داو.

كوردەكان، پاش شۇرۇشى ۱۹۱۷، بەھۇي كارى ھەروەزىيەھە، سەرنەجام بەزۇر پاگويزانى كوردەھە زىيانكى قەرەبوونەكراوھەي لەم گەلە دا. كوردەكانى سۇقۇت، بە پىچەوانەھەي گەلانى دىكەھە كە بەزۇر دوورخرابوونەھە، دووجار بەرپەسمى لە ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴ لەلەيەن پزۇمى ستالىنەھە قەلاچۇكران. ئەگەر كوردو گەلانى دىكە لە سەردەھەي دووھەمەن جەنگى جىھانىدا بە بىيانووي جوۋراوجۇرەھە دوورخراونەتەھە، دەرگا ئەم تاوانە پاكانەھەي بۇ بكرى. ئەي ۱۹۳۷ كە ھىشتا ھەوال و نىشانەيەك لە ھەلگىرسانى شەر بەدەستەھە نەبوو، چ بىيانوويەك ھەبەھە؟ جگە لەھە، بەرەي شەر لە ناوچەكانى نىشتەجىي كوردان دووربوو. لە ھەمووي گرنگتر، لەو سەردەھەدا سوپاي سوورو ئىنگلىز ئىرانىيان داگىركردبوو، واتە ئەوبەرى پووبارى ئاراس سوپاي سوورى ئى بوو، بەناو يارمەتى كوردى كوردستانى پۇژھەلاتيان ئەدا. ئەمە تاوانىكەو پاكانەھەي بۇ ناكرى. ئەگەر بۇ دواوھەش بگەپىنەھە، كاتىك بېياري دروستكردنى كوردستانى سوور لە ۱۹۲۳ دا درا، سەردەھەي پەيمانى سىقەر و باسى چارەسەركردنى كىشەي كورد لەلەيەن ئىنگلىز و فەرەنساو كۆمەلەھەي نەتەوكانەھە لەئارادابوو. ئەگەر ھاتبايەو سەرى گرتبايە، دەولەتلىكى سەربەخوى ھاوسىنى سۇقۇت بەناوي كوردستانەھە دروست دەبوو. بۇيە دەسەلاتدارانى سۇقۇتتەش كەوتنە ھەولدانى دروستكردنى قەوارەيەك بۇ كوردەكانى ژۇردەستى خۇيان، تا ھەم وەك گەلانى دىكە ماڧيان ھەبى و، ھەم كوردى پارچەكانى دىكەي كوردستانىيان پى پاكىشەن. مەبەستم ئەوھە دەسەلاتدارانى سۇقۇت خۇيان دەستپىشخەر بوون. ئەو پىرسىيارە دىتە بەر زەين،

ئەويىش ئەۋەيە بۇچى ھەر بۇ خۇيان ھەلىاننەۋەشانىدەۋە؟ ئايا لە ئەنجامى پوۋچەئېۋنەۋەي پەيمانى سىقەرەۋە بوو لە لۇزاندا؟ كە توركيای لە دابەشكردن پزگاركردو، توركيای دوستى ستراتىژى و ھاۋپەيمانى ئەو سەردەمەي سۇقۇت داۋاي لەم دەۋلەتەكرد كوردستانى سوور ھەلبۇەشېنىتەۋە؟ يا ھەر خۇيان ئەم بېريارەيان داۋ لەژىر ناۋى سەرلەنۇي پىكخستەۋەي بەرپۆۋەبەرىتى ناۋچەكانى ئازەربايجاندا كوردستانى سووريان ھەلبۇەشانىدەۋە، ھەر ناۋچەيەكيان دا بە ھەرىمىك و شارىك. لە ھەموۋى خراپتر، نەيانھېشت لە ۋلاتەكى خۇياندا بىمىننەۋە، راگويززانو، توۋشى ئەو تراژىدىا نەبىراۋە بوون كە تائىستايىش بەردەۋامە.

تراژىدىاي ئەۋانە، تەنيا دەركردن و داگىركردنى ۋلاتەكيان و ئاۋارەبوون و دەرپەدەرى نەبوو، ئەك تەنيا لەۋەدا نەبوو بەسەر چەند كۆمارو نەتەۋەدا دابەش بىكرىن و بەرپۆۋە لەكاتى راگويززاناندا ھەزاران كەسيان ئى بىرئى، بەلكو ئەم تراژىدىا قوۋل و دەرناكيان بىسنوورو بىبىيانوو و بوۋە. كاتى گواستەۋە زۆرىنەي مائەخزم و خوشك و براى يەكتر، تەننەت كوپ لە باۋك و دايك دابراۋ، بە شەمەندەفەرۋ قافلەي جۇراۋجۇر بۇ شوينى جۇراۋجۇر گويززانەۋە. "كەلكنياز" ناۋىك لەم بارەيەۋە بۇي گىپرامەۋە: مەن براكەم لە شارىكى دىكەي كازاخستانو، خوشك لە كۆمارى قرقىزستانەۋ، ھەندىكمان لە ئازەربايجان ماوينەتەۋە. بۇم دەرکەۋت لە ھۆز و خىلاھەكانى كوردستانى داگىركراۋى توركييا و ئىران و ئەۋبەرى پوۋبارى ئاراس و داۋىنى چىپاكانى ئاگرى (ئارارات)تە.

مردنى خەلك لەرېگەدا، خۇسوتاندىن و خۇكوشتن بەشپۆۋەي جۇراۋجۇرو خۇفرىدان و ھەلاتن، تەننەت شەپكردن لەگەل پاسەۋانە جەللادەكان و كوشتىيان، سەربارى لە بىرساندا خواردنى گۆشتى ئازەل و سەگ و پشیلەو گژۇگىياو... لە دىمەنەكانى دىكەي ئەم تراژىدىا گەۋرەيە بوون. كاتى گواستەۋە، ھەندى جار لە رېگەدا شەمەندەفەرەكانيان لە ئىستەگەكان راگرتوۋە بۇ ۋەرگرتنى ئاۋ يا كرىنى شتومەك، يا لەبەر بەرنامەي ھاتۇچۇي شەمەندەفەرەكانى دىكە، يا

خواستى خودى پاسەوانەكان، سەرەپاي چاودىرى و كۆتۈرۈلى توند بەسەريانەو، بە خەلكەكەيان گوتتوۋە: ئەمانە ناپاك و خۇقۇش و گومانلىكراون و ھاوكارى ئەلمانىاي فاشىن، ئاگاداريان دەكردەنەو كە تخونيان نەكەون و، پەيوەندييان پىۋە نەكەن. ھەندى لەوانە كە ئاگادارى ئەم تاوانە قورسانە نەبون و، باوەپريان بە پاسەوانە جەللادەكان كرددوۋە، جىنۋيان پىۋ داون و بەردباران و سووكايەتتيان پىۋ كرددون. لە شوينى نىشتەجىبۋونى نويشياندە ھەمان شت لە خەلكى ناوچەكە گەيەنراو. سەرەپاي كۆتۈرۈل و چاودىرىكرديان لەلايەن دامودەزگا داپلوسىنەكانى پىژىمى ستالىنەو، سنوورىكيان بۇ ديارى كرددون كە ھاتوچۇي ئەملاو ئەولا نەكەن.

جگە لەو، ئەوانە دەبوايە ھەندىكيان پۇژانەو ھەندىكى دىكەيان ھەفتانەو كەسانىكىشيان مانگانە خۇيان بە كاربەدەستان يا بەرپىسى ناوچەكە بناساندبايەو مۇريان بكردبايە كە لە شوينى خۇياندان و پريان نەكرددوۋە. خراپتر لە ھەموي، بۇ ھەر پىنچ يا دە يا پانزە مائىك، گەرە يا بەرپىسىكيان لە خۇيان داناو، كە لە ھەموو كاروبارو پووداويك بەرپىس دەبوو. دەبوايە چاودىرى و كۆتۈرۈليان بكات و ئاگاداريان بى، چى لەناوياندە پوودەدات بە راپۇرت يا بەدەمى بەرپىسانى ئى ئاگادار بكاتەو، واتە لە سى لاو كۆتۈرۈل و چاودىرى دەكران:

۱. لەلايەن دامودەزگانى ئاسايش و پۇلىس و ھىزى سەربازىيەو.

۲. لەلايەن خەلكى ناوچەكەو.

۳. لەلايەن خۇيان و خەلكى ناوچەكەيشەو زۇرچار جموجۇل و ھەلاتنى راگويزراوكان، يا ھەستى گلەيى و ناپەزاييان گەياندوۋەتە دەزگانى پۇلىس و ئاسايش و، گەلىكيان ئى گىراون، يا زىندانى يا گوللەباران كراون.

ئاي لەم تاوانە شاردراروۋ نەينىانە، چەند ئازاربەخشن و قەلەم دەھىننەتە زمان. باسى داوينپىسى و دەستدرىژىكردن بۇ سەر نامووس و بەرتىل و پارانەوكانيان ناكرى. ئەو كۆلۈنە نەيانويزراو لەبەر شەرمەزارى و شەرف و نامووس بىدركىنن، بەلام گوتوويانە كى و كى واي لى كرددون!

يېم وايە كوردى سۆڧىت يەكەم گەلە زياتر لە ھەموو گەلانى دىكە لەم پړيىمى سۆڧىتى ستالىنى بەلشەويكى زىانيكى قەرەبوونەكراوى ئى كەوتوو. ئەگەر گەلانى دىكە بۇ جاريك راگويزراونو، پاش شەپ گەپاونەتەو سەر مال و حالى خويان و قەوارەكەيان بۇ دروست كراوئەو، يا بويان دروست كردوئەو، كوردەكە دووجاز راگويزراو، نەك تەنيا قەوارەى بۇ دروست نەكراوئەو نەيانەيشتوو بگەپئەو سەر مال و حالى خوى، بەلكو سەدان تاوانى دىكەيان دەرھەق كردو. ئەو گەلانى كە نيردراونەتە شويەكانيان، وەك نازەرى و ئەرمن و جۇرجىو، بەدرىژايى ميژوو پيگەو ژيان و لەژير زولم و نۆرى شاكانى ئيران و سولتانهكانى توركياداو، لە خۆشى و ناخۆشى يەكتردا بەشدار بوون و ژن و ژنخوازييان لەناوداو دابو نەريتيان لەيەكەو نزيك بوو، شەپو كيئە لەنيوانيانداو، بيرەوهرىيەكى تاليان لەگەل يەكتريدا نەبوو، زوريان فيرى زمان و خواردن و ھەلپەركيى يەكدى بوون، بەتايبەت لە كيئگەو كارگەو ھەوارگەكان و بەرەكانى شەپ و قوتابخانەكاندا پيگەو بوون، ئەوانە پازى نەبوون بە گەپانەو كوردەكان. ھۆيەك نەبوو ئەمانە بەرەو پەوى يەكدى بكاتەو بىيانكاتە دوزمنى يەكت. ئەو ھەميشە دەسەلاتدارانى بالاو خوجيى بوون دووبەرەككيان خستوئە ناويان و نەيانەيشتوو كورد بگەپئەو بۇ نيشتمانى باوباپيرانى.

كوردى سۆڧىت ئەو ھەموو كارەساتەى بەسەردا ھات، كەس لە سەرى نەھاتوئە دەنگ. ئەگەر ديلەكانى دووھەمىن جەنگى جيھانى، لەلایەن پيگخراوى نەتەو يەكگرتوئەكانەو بەپيى ياساكانى مافى ديل، ناوپيان ئى دەدرايەو پاريزگاربيان لى دەكرا، ھەولى گەپانەويان بۇ دەدرا. ھيچ لايەك نەبوو پاريزگارى لى بكات، يان لەسەرى ھەلبداتى.

دەولەتى ژاپون، لەكاتى بەزور راگويززانى كۆريەكاندا، ناپەزايى خوى ئاراستەى دەولەتى سۆڧىت كردو، ئەم تاوانە گەرەيەى لەقاودا. دەولەتانى وەك ئەلمانيا و يونان و ئيسرائيل، پاريزگارى و يارمەتيان داوئە راگويزراوكانى

خۇيان، زۆربەيان ئى گەپۋانەتەۋە بۇ ۋلاتى خۇيان. كوردەكە، كەسى نەبۋە پىشتىگىرى ئى بىكات^(۹۱).

ھاۋولاتيانى كوردى سۇقۇت، لەبەر بىكەسى و نەگەشتىنى ھاۋاريان بە كۆمەلگەى نىۋنەتەۋەىى و، دور لە ھەموو دابو نەرىتىك و ياساكانى مرۇقايتى، ئەو ھەموو تاۋانەيان بەرامبەر كىردون. ھەندى خۇقروشى كورد تاۋانبارن كە بۇ پلەۋپايەى زانستى و دەۋلەتى و بۇ پارە، نەك تەنیا نەيانەشت ئەم تاۋانە بىۋىنەىە لەقاۋ بدرى، بەلكو دژى ئەۋانەيش بوون كە لەملاۋ لەۋلا ھەلىيان دەدا مافى زەۋتكرائى گەلەكەيان بگەپىننەۋەو، پاپۇرتيان لەسەر دەۋوسىن، بەگرتيان دەدان، چالاكى كۆمەلەيتى و سياسىيان ئى زەۋت دەكردن، دەرگاي ناۋەندو پىكخراۋە سياسىيەكانيان پى دەگرتن، بۇ ئەۋەى ۋەك پابردو ھەر خۇيان دەمپراستى كورد و بە نۆينەرى كورد بزائن، ۋەك پابردو لەناۋ دەزگاكى پاراستندا دەستيان دەپۇشت و، سەرىش كەۋتن، بۇ ئەۋەى ئەۋى تائىستا نووسىۋىانەۋ گوتۋىانە بەدرۇ نەخرىنەۋە.

داخەكە لەۋەدايە كە ھىزە سياسىيەكانى كوردىش، چ سەردەمى سۇقۇت و چ پاش ھەلۋەشانەۋەى، ھەر پەيۋەندىيان بەۋانەۋە ھەبوو، يا ئەۋان تۋانىيان پەيۋەندى بكن بە ھىزە سياسىيەكانى كوردەۋەو، ۋەك جاران بانگيان دەكەن بۇ كوردستان و ئەۋروپا؛ بەناۋى كاركردەۋە بۇ كوردى سۇقۇت گىرفان پىدەكەن و، كىتپىكان لەسەر ئەم تراژىدىايە نەۋوسى و، خۇپىشانندان و كۇنفرانسىكان نەگرت، بەرنامەۋ پىپۇرتاژىكان لەبارەۋە نەۋوسى.

ئەۋى سەبارەت بە پژىمى سۇقۇتى و سەركردەكانى و دەسكەۋت و دادپەرۋەرىيەۋە، بە پۇمان و چىرۇك و ھەلبەست و گۇزانى و سىروودو شانۇۋ فىلم و... بە كىتپەكانى مېژۋوشەۋە نووسراپوون و بەرھەم ھىنرابوون، دەرکەۋت ھەموۋى درۇ بوو. بە پوۋخانى پژىمەكەۋ داگرتن و پەتكردنى پەيكەرەكانيان و

(۹۱) بېۋانە: ئەۋ ۋاتارائە لە "كوردستانى نوئى"دا، ژمارەكانى ۲۷۷۶-۲۷۸۲، سلىمانى،

۲۰۰۲ و، گۇفارى "كوردستانى ئەمرو".

سېرىنەۋەى ناويان لەسەر گۆرەپان و جادەى شارو شارۆچكەكان و...، لەجىئەوان ناوى خەباتگىر و شەھىد و سەربازە ونەكان و... دانران. كتيبە مېژوويەكان و ھى قوتابخانەكان سەرلەنۆى نووسرانەۋەو، تاوانە لە ژمارەنەھاتوەكانى رېبەرانى كرىملين بۇ مېژوو گىررانەۋە.

لەكاتيڭدا سەرقالى لىكولينەۋەى ئەم بابەتە بووم، وەك ئاماژەم پىكردو خوينەرىش ھەستى پى دەكات، زياتر بۇچوون و ھەلويست دەربىنى خۆم و پرسىياركردن لە خۆم و، وەلامدانەۋەم بۇ ئەو پرسىيارانەم بۇ ھاتەپيش كە پارتە كۆمۇنىستەكانى ولاتانى داگىركەرى كوردستان، واتە توركيانو ئىران و عىراق و سوورىا (كە زۆر لە ئەندامانى سەركردايەتتيان كورد بوون و، تەنانت بۇ ماۋەيەكى دورودىرئيش دوو كورد سكرتېرى پارتە كۆمۇنىستەكانى سوورىا عىراق بوو) ئاگايان ئى نەبوو لىيان شاردوونەتەۋە، بەلام ئەى پاش مردنى ستالين، دواى ئەۋەى خرۇشچوڭ لە كۆنگرەى بىستەمى حىزبى كۆمۇنىستى سۇقئىدا پەردەى لەسەر تاوانەكانى ستالين و ھاوكارەكانى ھەلدايەۋەو، شەرمەزار كران و داۋاى لىبووردن لە گەلانى سۇقئىت و بەتايبەت گەلانى بەزۆر راگىزراو كرا، بۇچى ۋەريان نەگىرايە سەر زمانى رەسمى ولاتەكەيان و كۆمۇنىستە كوردەكانىش ۋەريان نەگىرايە سەر زمانى كوردى تا گەلەكەيان ئاگادار بى، چى بەسەر گەلى كوردو گەلانى دىكەدا ھىناۋە. جگە لە كۆنگرەو پلىنۆمەكانى پارتى كۆمۇنىستى يەكئىتى سۇقئىت، بىيارى پەرلەمان و دەولەت و دامودەزگاكانى دىكەى ئەم ولاتە دەيان جار تا پووخانى سۇقئىت ئەم تاوانانەيان شەرمەزار كردوۋەو دژ بە ياسا ھەليانسەنگاندوۋەو، خوازيارى قەرەبووكردنەۋەى ئەو زولمە بوون كە لىيان كراۋە، بەتايبەت سەردەمى گۆرباچوڭ و پاش پووخانىشى بە شىۋەيەكى بەرلاۆترو بە بەلگەو بە دۆكيۆمىنتەۋە بەردەوام بوون. بەلام ئەى بۇ جارىك لاپەرەى پۇژنامەو چاپەمەنيەكانيان يا چەند كتيبيكيان بۇ ئەم تاوانانە تەرخان نەكرد، بۇ قوتابى و نوينەرەكانى خويان لە سۇقئىت پانەسپارد كە لەم بارەۋە لىكولينەۋەيەك بكەن. پارتى كۆمۇنىستى سۇقئىت و پارتى دەسەلاتدار

پەردەيان لەسەر ئەم تاوانانە ھەلداوتەو، ئىدى ترس و كۆسپىك لەپىگەدا نەما؛
يا ترساون بەناشكراکردنى تاوانەكانى حيزبى براگەورەو قەلاى ناشتى و
سۆشياىلىزم تاوانى پڙىمە دپندەو دىكتاتۆرەكانى توركياءو سوورياو ئىران و عىراقدا
سپى بکەنەو؛ يا لەبەر وەرگىڤرانى بەرھەمەكانى ھاوپى ستالین، بەتايبەت لەسەر
كىشەى نەتەوھىي و چارەسەرکردنى، نەيانوڤراوہ خۇيان بەدرۆ بخەنەو.

بەھەشتى بەرىنى گەلانى سۆڤىت لە سەردەمى ھاوپى ستالیندا زۆريان
لەبارەو وەرگىڤراوہو كىتب و گوتاريان لەسەر نووسىوہ. پاش مەرگىشى
نووسىويانە: ھاوپى ستالین كىشەى نەتەوھىي گەلانى بەپىگەى گرتن و كوشتن و
چەوسانەوہو پاگواستن و دەر بەدەرکردن و تواندەنەوہيان لەناو گەلان و كولتوورى
جياجىادا، كىشەكانى (ئىمە تەنیا لىزە باسى گەلى كورد لە سۆڤىت دەكەين)
چارەسەر كردوہو، ئەو مىراتە شوومەى بۆ پڙىمەكانى پاش خۆى
بەجى ھىشتوہو، ئەوانىش چارەسەريان نەكردوہ. چما سكرتيرە كوردەكانى
پارتى كۆمۇنىستى سوورياو عىراق، يا ئەندامە كوردەكانى سەركرديەتى پارتە
كۆمۇنىستەكانى توركياءو ئىران و عىراق و سووريا، بۆ جارىكيش بەشيوہەكى
ھاوپىيانە ئەم كىشەيەيان لەگەل سەركرديەتى سۆڤىتدا كە زۆرجار يەكتريان
بينيوہو لە مۆسكۆ پىشوازيان لى كردوون، باس كردوہ و، خوازيارى
چارەسەرکردن و گەپاندەوہى برا كوردەكانيان بوون! بىگومان ناكاريگەر
نەدەبوو جاروبار گوڤيان لە پارتە براكانيان بگرتايە. ئەگەر گوڤگر بوونايە، با بۆ
بىزاري دەربرين پىزەكانى پارتەكەى خۇيان بەجى ھىشتبايەو، ئەم تاوانە
گەورەيەيان لەقاوبدايە، دنيای ئەو سەردەمەى دەتەقاندەوہو، دەسەلاتدارانى
سۆڤىتیش ناچار دەبوون بۆ پىنەکردنى ئەم بەدئاويەيان ھەنگاو ھەلگرن. بەلام
بىدەنگ بوون و، ھەر باسى دەسكەوتە مەزنەكانى سۆڤىت و فەرموودەكانى
پارتى براگەورەيان كردو، پاش پووڤخانىشى، قورپان بۆ پىواو، ئىستايش ھەر
بەداخن و پارىزگارى لى دەكەن و، نازانن ئەو پڙىمە داڤزاوہ نە بەوان پزگارى
دەبى و نە گەرايەوہو، نە كوردىش ئەو پڙىمەى پووڤخاندوہ يا دەستى لە

پووخاندنیدا هه‌بوو. هه‌ر نه‌ته‌وه یا گه‌لیکی دیکه، کهم یا زۆر پارێزگاریی له‌م پژی‌مه کردبێ، گازه‌نده‌و لۆمه‌ی زۆری نا‌کری، به‌لام تا‌ک تا‌کی مرۆقی کورد له‌ هه‌رکۆییه‌ک بێ، نه‌وه‌نده‌ی هه‌ستی پێ کردبێ، بۆی نه‌به‌وه‌و بۆی نییه‌ دا‌کۆکی له‌ پژی‌میکێ ته‌واو فاشیستی وه‌ک پژی‌می ستالین و حیزبه‌که‌ی ب‌کات.

پژی‌مه‌ دا‌گیرکه‌ره‌کانی دیکه‌ی کوردستان، دوانیان هاوسنووری سۆقیت بوون. بێ‌گومان نا‌گاداری نه‌زموونی سه‌رکو‌تکردنی کورد یا چاره‌سه‌ری کیشه‌که‌ی له‌لایه‌ن سۆقیت‌ه‌وه‌ بوون و، که‌لکیان وه‌رگرتبوو. بارودۆخی کورد له‌ سه‌رده‌می نه‌تاتورکی دۆست و هاوپه‌یمانی سۆقیتدا، که‌ سوپا‌که‌ی په‌روه‌رده‌ی قوتا‌بخانه‌ی سۆقیتی بوو، بیر به‌ئینه‌ه‌وه‌، به‌هه‌مان شیوه‌یش سوپاو ده‌زگای پاراستنه‌که‌ی پژی‌می به‌عس (باسی چه‌ک و فرۆکه‌و فرۆکه‌وان و بۆمبا و گازی چه‌که‌ یاسا‌گه‌راوه‌کانیان نا‌که‌م که‌ دایان به‌و پژی‌مه‌و دژی کورد به‌کاری هێنان). باسی نه‌و سه‌رده‌مانه‌ نا‌که‌م که‌ له‌وبه‌ری پووباری ئاراسو، نه‌ودییو چیا‌ی نا‌گری (ئارات)ه‌وه‌، هه‌ر له‌ سه‌رده‌می ستالیندا، تورک و فارس چییان به‌ کورد کرد. نه‌وه‌ بابه‌تیکێ دیکه‌یه‌و هه‌مووی له‌ قونا‌غیکداو، له‌یه‌ک‌چوونی میتۆدی سه‌رکو‌تکردن و سیاسه‌تیان ته‌واو‌که‌ری یه‌ک‌ترن، یه‌ک له‌یه‌ک د‌پ‌نده‌تر بوون. یه‌کێک له‌و مه‌رجانه‌ی که‌ به‌سه‌ر بزوتنه‌وه‌ی پ‌ز‌گ‌اری‌خ‌وا‌زی گه‌لی کوردو هێزه‌ سیایه‌کانیدا سه‌پ‌ین‌درا، دۆستایه‌تی سۆقیت و ئۆردو‌و‌گای سۆشیالیزم و، په‌نگ‌دانه‌وه‌ی نه‌م سیاسه‌ته‌ له‌ گوتارو کرده‌وه‌ی کوردداو، دژایه‌تی ئیمپریالیزم و پ‌و‌ژ‌ئا‌وا بوو. واته‌ پاش‌کۆو گۆ‌ی‌زایه‌لی پ‌ار‌ته‌ کۆمۆنیسته‌کانی ولاتانی دا‌گیرکه‌ری کوردستان بوون. نه‌وه‌ نه‌بێ، سه‌رنا‌که‌ون.

كۆمەلكوژى (جىنۇسايد) بە ھەموو مېتۇدو ئامرازەكانىيەو

گوللەبارانكردن و برسېكردن و نەخۇش خىستىن و بېكاركردن و لە سەرمادا پەقبوونەو ھەم خۇكوژى و لەخەم و ئازاردا مردن و سووكايەتيكردن بە ھەموو شىۋەكانىيەو، ھەك ناچاركردن بە پەفتاركردن ھەك ئاژەل، بگرە تا دەستدرىژيكرتە سەر شەرەف و ناموسو، ناو نەتەو ھەم زامان و دابونەريت گۆپىن و، دەركدن و زەوتكردن و داگىركردن نىشتەمان و، گۆپىنى ناو گوندو كانى و شاخ و ھەرد و پووبارى ولات، گۆپستانى مردوھەكان خاپوور بكن و، سەردانى كەس و كارو ناشتنى تەرمى مردوھەكان، ھەمووى بە مۇلەتى پەسمى بى، نىرىنەكان بدن و بى سەرو شويىن بكن.

ھاوپى ستالين دەستبەجى فەرمانى گوللەبارانكردن دەستگىركراوانى نەدا، پىيوستى بە ھىزى كرىكار بوو. پىش مردن بىان دەبوو كار بۇ كۆمەلگە سۆشپاليزم بكن، كوشتنى يەكجارەك بىان كەلكى نەبوو، دەبوو كىلگە بكىلن و، ئاژەل بەخۇبەكن و، پىگە پاكىش و، بىابانە چۆلەكان ئاۋەدان بكنەو، دواتر بمرن. مېتۇدەكانى ھاوپى ستالين لە ھىتلەرو سەدام و ئاتاتورك و... ژىرانەتر بوو، دەبى ئەزموونىان ئى ۋەربگىرى. شەپ نەدەبوو پابگەيەنرى، نەدەبوو كەس ئاگاداربى، بژى سەرۇك ستالين پىبەرى پىروليتارىي جىھان، بژى سۆشپاليزم و سۆفىت، مردن بۇ چەوسىنەران !

دەبوو ھۇنراۋە شاعىرەكانى كورد بۇ ھاوپى ستالين و سۆفىت و ئالائى سوورو چەكوش و داس و... سەرلەنوى بلىينەو. دەبوو ۋەرگىپرانى

فەرمودەكانى ھاوپى ستالين سەرلەنۇي بە كوردى بلأوبكەينەو؟ دەبوو كۆنگرەو
بىرلارەكانى پارتى براگەرەو دەسكەوتەكانى سۆشبالىزم سەرلەنۇي چاپ
بكەينەو؟ دەبوو ھەرچى درۇيە سەرلەنۇي بياننوسىنەو؟ دەبوو باسى
ئەنقالەكانى سۆشبالىزم بكەين؟ ئەنقالە سەرمۇركراو پانەگەيەنراوكان. دەبوو
ئەوھى ھۇنيومانەتەوھ درۇ بوو، بەراوردى بكەين بەوھى كە پووى داو، لە
كتىبىكدا بلأوى بكەينەو. دەبوو لە براكوردەكانى سۆقۇت بېرسىن چۆن و چى
پووى دا ؟ با بېرۇين بۇ سىبىرياو كازاخستان و ئۆزبەكستان، با سەر لە
ئەرشىقەكانى كەى گى بى و پارتى كۆمۇنىستى يەككىتى سۆقۇت بدەين؟ با
بزانىن چ بىرلارنىك لە كرېمىلىنەوھ دەرچووھو، چۆن جىبەجى كراو؟ با بزانىن
چەند نامەو سكالأى كورد گەشتەتە دەستيان ؟ با ميواندارى سەركردەى
پارتە كۆمۇنىستەكانى ئىران و عراق و سوورىا و توركياء كوردستان بۇ
كازاخستان و ئۆزبەكستان و قرقىزياو ئەرميناو...بكەين، بزانىن ئىستا چيمان
پىدەلئىن.

با گەشتىكىان پى بكەين بۇ كوردستانى سوور، با ميوانى كوردانى سۆقۇت
بن، با پىيان بلئىن راستقان فەرموو با ئەمجارە لەبرى كرېملىن ميوانى ئازەلدارو
كرىكارو جووتيارانى كورد بن و، چاوپرئيان دەكەن ئەگەر ئەم بانگەوازە پەسند
بكەن. با سەر لە گۆپستانى كوردە ئەنقالكراوكانى سۆقۇت بدەن، كە بە
پىچەوانەى ئەنقالەكانى سەدام ئاسەواريان ماو، با بىن و تەماشى ديمەنى
سەدەكانى ناوەندى ئەم گەلە بكەن، با ئەوھى كراوھ نەيانبىستووھ بۇيان
بگىرپنەو، با لەبەرگىراوھى فەرمانەكانى ھاوپى ستالين و بىرلارەكانى پارتى
كۆمۇنىست و دەولەتى سۆقۇتتياپان پىشان بدەن. با بىن و، ئەمجارە لەبرى ميدال و
نىشانەكانى جارانيان ژمارەى تەنەكەكانى ئوردوگا زۆرەملىكان و زىندانىەكانى
كوردى سۆقۇت لەگەل خۇيان بەرنەوھ. با بىن و كە گەرانەو، بەلكو لە ھەموان و،
لەوانەى لەسەر سۆقۇت شەھىدو بەدىل گىران، پاكانە بۇ خۇيان و ھەلوئىستان
بكەن و داواى لىبووردن بكەن.

يەككە لەو بابەتە گىرگانەي كە پىيويست بوو بەوردى يا بەكورتى لەسەريان بنووسم، سەبارەت بەو جەللادانە بوو كە لە جىبەجىكردى دەستورەكانى كاربەدەستانى بالاي يەكيتى سۇقۇتدا دەوريان ھەبەو، بەرامبەر بە ئازاردان و كوشتنى ژن و منداڭ و گواستەنەوئى بەزۇر بەكۆمەلى گەلان، پلەوپايەي عەسكەرى و مەدەنى و پارەو خەلات و ميدال و نيشانەيان وەرگرتووە. بەلامەو زۆر سەيربوو، كاتىك ھەندى يىرەوئى نوینەرى ئەو گەلانەم لە گۇقارو پۇژنامەو كتيپدا خویندەو. سەيرە ئەو مۇقانە بەلای خوینەو لە كۆمەلگەيەكى سۇشايالىستى و بە بىرى مۇقايەتى و ئىنتەرناسیونال و... پەرەوئەكران، چۆن ئەوئەندە بئەزەيى و دوور لە ھەستى مۇقانە لەگەل ئەو خەلكە بئتاوانانەدا ھەلسوگەوتيان كردووە؟ چۆن ویزدان و كەرامەتيان پىي داون لە فارگۇنى شەمەندەفەرەكاندا خەلك لەپیش چاويانەو بە سەرماو نەخوشى و برسیتی بمرن، يا بياىكوژن و فریيان بدەنە خوارەو، يا لە شوینی جیگیركردنى نوپیان بە ھەزاران كەسیان لەسەر شتى سادە يا تاوانیكى بچوك كوژن، يا زیندانى بكەن، يا بۇ ئۆردوگا زۆرەملىكان بۇ كارى سوغرە بنیردین. ئەوانە كام ياسايان پەپرەوى كەردبوو. ياساكانى سۇقۇت، لە سەرەتای دروستبوونی سۇقۇتدا، ھەموو ياسای باش بوون. ئەم گەلانە دیلى شەپیش نەبوون. تەنانتە ياسای نیونەتەوئى بوار نادات بەو چەشنە لەگەل دیلەكاندا پەفتارىكری.

بابەتیکى دیکە، كە لەوانەيە خوینەران لەكاتى خویندەوئى ھەندى بەلگەنامەدا سەرنجیان بدەنى، ناوى كەلخۆز سەفخۆز گوندو ناوچەو شارەكانە كە يا بەناوى جەللادەكانەو ناوئران، يا بەناوى پۇژ يا كۆپو كۆبوونەوئەو كۆنگرەيەكى پارتى كۆمونیستى يەكيتى سۇقۇتەو. تەنانتە گوند يا كەلخۆز يان سەفخۆزىكیش كە بەدەستى ئەو گەلە راگويزاراوانە بنیات نراو، ناوى ھاوپى ستالین يا مۇلەتۇف يا ميكۇيان يا قەرەشیلۇف يا مالینكوۋ و...يان لى نراو. يا ناوى شارو گوندیك كە دەیان يا سەدان سألە ناویكى ھەيە، ناویان گۆپوون و ناوى سەركردەكانیان لى ناو. كەچى زۆرەيان پیش ئەوئى سۇقۇت پەرووخى،

دیسانہ وہ گۆپدراون و، به مردنی ستالین و گرتن و کوشتنی هاویرەکان و
یاوەرانیان، ناوەکانیان لەسەر گوندو شارو سەقخۆزو کەلخۆزو جادەو کولان و
کارخانەو...هەلگرتوو و، ناویان نەک هەر دەسپرنەو، بەلکوو بەدناونیشیان بۆ
دەمینیتەو، میژوویەکی ڕەش لەدوای خۆیان چی دەهێلن. پەیکەرەکانیان پەت
دەکرێن و دەبرێنە مۆزەخانەکان، وەك دەسەلاتدارەکانی ولاتانی داگیرکەری
کوردستان، کە یەك لەدوای یەك دەپووخین و، ئاسەوارێکی باش دوای خۆیان
بەجێ ناھێلن.

گەلانى بەزۆر راگويزراو (سەردەمى ھۆكىمى ستالىن)

۱. ئاستى تىرۆر چەوسانەو جىنۇسايدى پۇتتىمى ستالىنى . سۇقۇتتى دژ بە ژمارەيەكى زۆرى گەلانى سۇقۇتتى پىشوو نىشان دەدات (جگە لە ئازادىخوازو پووناكبرى گەلانى دىكە كە بە تاوانى ئارەوا گىرابوون و كوژدان و دوورخراەو ئاوارەى ھەندەران بوون).

۲. نۆينەرو كەسايەتى و پىكخراوى سىياسى و كۆمەلەيتى ئەم گەلانى، نووسەرانىان لە كۆپو كۆمەل و نووسراوكانىاندا كە لە ئازارو ئەشكەنجەو كىشەى گەلانى خۇيان دواون، باسى كوردى سۇقۇتتىشيان كردووه.

۳. زۆربەيان لە تاراوگە پىكەو لەگەل كورددا ژياون و، وەك دەلەن ھاوخەمى يەكترن.

۴. بۇ ئاشنابوون لەگەل بەسەرھات و مېژوويان و بەراوردكردنيان لەگەل كورددا، بە ھەموو بەشەكانىەو و چۆنىەتى دروستبوونى قەوارەو ژمارەى دانىشتوانيان، ھەلەوشانەو سەرلەنوئ پىكەيئانەو قەوارەكەيان و، گەرەنەوەيان. ھەرەھا ئەو گەلانى كە قەوارەى نەتەوەيى يا تريتۇرييان (خاكيان) نەبوو، بەراوردكردنيان لەگەل كورددا. لەناوياندا گەلى وا ھەبوو، پاش كورد قەوارەيان بۇ پىك ھىئارەو، يا ژمارەيان لە كورد كەمتر بووو، يا پانتايى (پانى و بەرىنى) نىشتمانەكەيان لە كوردستان كەمتر بووو.

۵. پىژەى دانىشتوانى ئەو گەلانى لەچا و پىژەى كورددا كەمتر بووو. كورد لە نىشتمانى خۇى لە سۇقۇت زۆربەى ھەرەزۆرى دانىشتوانى نىشتمانەكەى پىك ھىئاو، گەلانى دىكە كەمتر لەناوياندا ژياون، (مەبەستى گەلانى غەيرەكوردە).

۶. كوردەكانى سۇقۇت، بەپىچەوانەى زۆر گەلى دىكەو، پەيوەندىەكانى خاك و ھۆزۈ نەتەوھىيان لەگەل دانىشتوانى ئەوبەرى سنوورە دەستكردەكانى سۇقۇت و ولاتانى ھاوسىدا نەبوو. بۇ وىنە، زۆر ھۆزۈ خىل و بىنەمالەى كوردى سۇقۇت لەوبەرى ئاراس يا چىاي ئاگرى، خزم و ھاوخىل و ھۆزى خۇيان ھەيو، تەنيا لە سەدەى نۆزدەھەمدا، پاش داگىركردنى قەفقاس ئەم گەلە لە دوو بەشەكەى دىكەى نىشتمانەكەيدا، واتە كوردستانى بىندەستى تورك و فارس جىادەكرىتەو.

۷. پىشىنەى مىژووى گەلى كورد لە ئاۋچەكەدا، لەچاو زۆر گەلى دىكەو، تەننەت ئەوانەى ئەمېرۇ خاۋەن و داگىركەرى كوردستاي سۇقۇتتى يا پروسىيى پىشۋون، بەپىى بەلگەو سەرچاۋەكانى مىژووى كۆترەو، بگرە كورد لە ئاۋچەكەدا دەسلەت و ھوكمرانىى ھەبوو.

۸. كورد لەچاو ھەندى لەو گەلانە زىاترو چەندىن جار دوچارى پاگويزان و دەرەدەرى و قەلاچۆكردن بووئەتەو، بەتايبەت لە سەدەى نۆزدەھەم و كاتى شەرەكانى پروسىيا لەگەل تورك و فارسدا و، سەردەمى سۇقۇتتىش بە پەسمى لە ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴دا لە نىشتمانەكەى دووردەخرىتەو. زۆربەى ئەو گەلانە پاش ۱۲ سال دەگەرپىنەو بۇ نىشتمانەكەى خۇيان و قەۋارەى خۇيان، كوردەكە پاش دەيان سال تائىستايىش بوارى گەرانەوھى پى نەدراو.

۹. زۆربەى ئەو گەلانە، پاش گەرانەو بۇ نىشتمانى خۇيان و پىكەپىنانى قەۋارەى خۇيان كە زىندووكردنەوھى كولتورو زمان و ئابوورى و... خۇيانى بەدواۋە دەپى و، ترس و گوشاريان بەسەرەو نامىنى و، ژمارەيان چەند ئەوئەندە زىاد دەكات. كەچى كوردى بىن قەۋارەو نىشتمان و دەرەدەرو ئاۋارەو دابەشبوو بەسەر چەند كۆمارو گەلى سۇقۇتتى پىشۋودا، بەناچارى كەوتە بە زەبرى ژيان و گوشارى نەتەوھى خاۋەن دەسلەتتى ئەو كۆمارانەو، نەك تەنيا دەستبەردارى ناسنامەى خۇى بوو، بەلكو ئاوو ناسناۋى خۇيشيان گۆپىو.

۱۰. كورد لەچاو ھەندىكىاندا كە لە دەرەو پىشتىوان و دەولەتيان ھەبوو، يارمەتيان داۋن، يا لەكاتى تەنگانەدا بۇ نىشتمانى خۇيان گەرانەتەو، وەك

كۆرى و يۇنانى و ئەلمانى و...بۇ كورد ئەمە نەگوڭجاو، يەككە لە فاكترە سەرەكەكانى ديارىكردى چارەنوسى كوردى سۆڧىتى بوو. كورد دەولەتتە نەبوو لەسەرى ھەلبداتى و، گوشار بختە سەر دەسەلاتدارانى سۆڧىتى.

۱۱. كورد لەچاو ھەندىكىندا، بەپىئى بەلگەى پووسى و سۆڧىتى، ھەموكاتتە دەتوانى داواى مافى خۆى لە گەرەنەدە بۇ نىشتمانەكەى بكات، وەك ھەندىك لەو گەلانە پەنابەر ھەلاتو نەبوو، بەلكو نىشتمانى خۆى ھەبوو.

۱۲. بەپىچەوانەى ھەندى لەو گەلانە، وەك ئەلمانى يا توركى و كۆريايى و... سەر بەو دەولەتانە بوون كە دژى سۆڧىت لە بەرەى شەردا بوون، يا رېكخراوئىكى سياسى يا چەكدارى دژى سۆڧىت نەبوو، تا ئىستائىش يەك بەلگەنامە يا ھەوائىك لەم بارەىو نىيە (گەرچى من لەگەل ئەودە نىم كە ئەو گەلانە بەو شتە ھەلبەستراوانەى پڙىمى ستالين كە سەرلەبەرى گەلئىكى پى تاوانبار كردوون، ئەگەر بيانوويەكى وايش ھەبووى، ژمارەيك كەس يا ھىزىكى سياسى ئەو گەلانە بەم كردوانە ھەلساون، نەك تەواوى گەلەكە. واتە پاكانە بۇ ئەو تاوانانەى ستالين ناكرى).

۱۳. كورد لەچاو ھەندى گەلدا كە خاوەنى خاك نەبوون و پىكەرە لە ھەرىم يا ناوچەيەكدا نەژىاون و بەربلاو بوون. بۇ وىنە، جووہكانى سۆڧىت مافى ئۆتۆنۇمىيان پى دەدرى. لە ھەرىمى دالنى وەستوك لە ناوچەى خاباروڧسك كە ناوہندى ئەم كۆمارە جووہ، شارى بىرەبىجانە. جووہكانى ئۆكرانئاو پووسيا كۆدەكەنەو بۇ ئەوييان دەنئىرن. بىروپاي جياواز لەم بارەىو ھەيو، ھەندىك دەلئىن دانىشتوانى ئەوئى، واتە دالنى وەستوك، دواى ۱۹۳۴ كە نزىكەى چوار مىليۇن كەس دەبن، بەھۆى برسئىتى و لە ئەنجامى لەناوبردى دەربەگ و دەولەمەندو خاوەن زەوى و كارخانەو بازىرگان و...، كارى ھەرەزى سەردەمى ستالينەو لەناودەچن و، يا دەبنە پەنابەرى چىن و شوينەكانى دىكە و، ئەو ھەرىمە چۆل دەبى و، ستالين بىريار ئەدات ئەو ھەرىمە بە جوو و گەلانى دىكە ئاودەدان بكاتەو. ئەو بوو سالى ۱۹۳۷ كۆمارى ھەرىمى جووہكان لەوئى دادەمەزىنئى. ھەندىك پىيانوايە پڙىمى ستالين رقى لە جوہكانىش بوو، بۇ

خۇپزگارکردن لە دەستیان و کۆتەرۆلکردنیان، ناردوونی بۆ ئەوی. ھەندیکیش پێیانواپە گوشاری جووەکانی دەرەو و ناوەرەو سۆقیت، بەتایبەت ئەوانە لە ئاستی سەرکردایەتی حیزبی و دەولەتی و پەرلەمانیدا دەبن، لەگەڵ نوێنەرانى پووناکیرو نووسەر و زاناو... جووی دانیشتووی سۆقیتدا، کە قسەرۆشتوو بوون و دەوریان ھەبە، داواى پێکھێنانى ئەو کۆمارە ئۆتۆنۆمیە دەکەن.

بەپێى سەرچاوە میژووییەکان، گەلى جوو لە سەردەمی دووھەم جەنگى جیھانیدا گەورەترین زیانى گیانى و ماددىی ئى دەکەوى، بەتایبەت لەلایەن پزىمى ئەلمانىای فاشى و ھاوپەیمانەکانیەو. لەلایەن ھەم ئەلمان و ھەم ئەو وڵاتانەى کە ئەلمانىای نازى و ھاوپەیمانەکانى داگیریان کردبوون، کەوتنە بەر شالۆى جینۇسایدو قەلاچۆکردن و، ژمارەىەکی زۆریان لە وڵاتانى ئەوروپا پەرتەوازەى سۆقیتى پىشوو و ئەمەریکا و کەنەدا و وڵاتانى دیکە دەبن و، ئەم وڵاتانە دالەدیان دان. بەلام پاش شەر جووەکانى سۆقیتیش بە تاوانى ھاوکاریکردن لەگەڵ زایۆنیەکانى جیھانى و ئیمپریالیزم و دژى سۆقیت، ئەوانیش دەکەونە بەر شالۆى بێبەزەییانەى پزىمى ستالین و، پاش ستالینیش تەنگیان پێھەلەمچن و، ژمارەىەکی زۆریان ئاوارە و پەنابەرى وڵاتانى دیکەى جیھان دەبن، بەتایبەت پاش پێکھێنانى دەولەتى ئیسرائیل لە ۱۹۴۸دا، زۆربەى ھەرەزۆریان پاش تیکچوونى سۆقیت، بەپێى ھەندى سەرچاوە زیاتر لەیەك ملیۆن جوو لە سۆقیتى پىشوو تانیستا کۆچەرى ئیسرائیل بوون.

"كۈرتە زانىيارىيەك سەبارەت بە گەلانى دوچارى شالاۋى بەزۈر راگويزانى ستالين و رژىمەكەي"

۱- بالكارەكان

بەپنى سەرچاۋەكانى پروسى تا ۱۹۱۷ و بلاۋكراۋەكانى سەدى نۆزدەھەم، بالكارەكان بە تاتارە چىيايەكان ناويان ھاتوۋەو بەناۋبانگ بوۋن. بەپنى سەرژمىرى ۱۹۸۹ سۆڧىتى، ژمارەيان ۸۵،۱۲۸ كەسەو، ۷۸،۳۴۱ يان لە كۆمارى فیدراتىقى پروسىا دەژىن. لەنىۋان سەرژمىرىەكانى ۱۹۵۹-۱۹۸۹، ژمارەيان دوۋئەۋەندە زىادئەكات، ئەۋىش بەھۋى تەۋژمى ئاسايى زۆرى مندالبوۋن و، بوۋژانەۋەى ھەستى نەتەۋايەتى ئەم گەلەۋە. دۋاى كاباردىن و پروسەكان، سىھەم نەتەۋەى كۆمارى كاباردىن، بالكار دانىشتۋانى ئەم كۆمارە پىك دىنن، واتە ۹،۴٪ . بالكارەكان لە داۋىنى زنجىرە چىياكانى باكۋورى قەفقاسدا دەژىن. لە بارى ئانتروپۇلۇژىيەۋە، لە بنەمالەكانى پەگەزى بالكان- قەفقاسن و، سەر بە پەگەزە ئەۋروپىيەكانن. موسلمانى سۈنى مەزھەبن و، ئىسلام لە ناۋەندى سەدى ھەژدەھەمدا گەيشتۋەتە ۋلاتەكەيان. زمانەكەيان لە گروپى توركى سەر بە بنەمالەى زمانەكانى ئالتايىن. زمانى ئەدەبى (نووسراۋيان) دۋاى ۱۹۲۴ پەيدا بوۋە. سەرەتا بە پىتى لاتىنى و، پاشان بە پىتى پروسى نووسىۋىيەنە. لە ھىرشى تاتارو مەنگۈلەكاندا، زىانىكى زۆريان ئى دەكەۋى و، بۇ ماۋەيەك ئاۋارەۋ دەربەدەر دەبن، تا خۇيان لەدەست قوتار بەكن. زۆربەيان بە ئاژەلدارى و كشتوكالەۋە خەرىكن. ۱۹۸۸ بىست و شەش كىتب بە زمانى بولكارى دەرچۈۋە و، دوو

گۇقارو يەك پۇژنامەيشيان دەرکردوۋە. ئۇتۇنۇمى كاباردىن . بالكار لە چوارچىۋەى كۇمارى پروسىيائى فیدراتیقدايە. سەرەتا لە يەككى كانوونى يەكەمى ۱۹۲۱ ھەرىمى ئۇتۇنۇمى پىك ھات (تا ئەودەمە كاباردىن لە چوارچىۋەى ناۋچەى جىيائى ئۇتۇنۇمى سۇشئاليستى سۇقئیتىدا بوۋە، كە لە مانگى ۱۹۲۱/۱۱ پىك ھات). پاشان ۱۹۳۶/۱۲/۵ لە ئۇتۇنۇمى بالكارو كاباردىن، كۇمارىكى ئۇتۇنۇمى نوئى بەناۋى كۇمارى ئۇتۇنۇمى كاباردىن . بولكاروۋە پىك ھات. مانگى ئازارى ۱۹۴۴، بە دەستورى پەرلەمانى يەكئىتى سۇقئیت، دانىشتوانى بالكارى ئۇتۇنۇمى كاباردىن . بالكار بەزۇرى و بە ناچارى كۇچيان پىكرا و، ناۋى ئەم كۇمارە ئۇتۇنۇمىيە گۇرا بە كۇمارى ئۇتۇنۇمى كاباردىن (ناۋى بالكارى لەسەر ھەلگىرا) و، تەۋارى دانىشتوانى ئۇتۇنۇمى كاباردىن . بالكار گوازيارەۋە بۇ ناۋچە جۇراۋجۇرەكانى يەكئىتى سۇقئیت، واتە قەۋارەۋ دەۋلەتە نەتەۋەيەكەيان ئى سەندرايەۋە. ھۇى گواستەۋەۋ دەرکردىيان لە نىشتمانەكەيان، ھاۋكارىكردىيان بوۋە لەگەل ئەلمانىيائى نازىدا و خراپەكارىيان دژى سوپاى سور، بە پىكەئىنانى ھىزى چەكدارو رېنۇئىنىكردىنى فاشىستەكان لە قەققاسو ئەۋ شۇئىنانەى كە داگىريان كرىدبوون و، بەگشتى دژى دەسەلاتى سۇقئىتى پاپەرىبوون.

دۋاى دۈزەدەسال دەرەدەرى و چاۋدۇرىكردىن، لە ۱۹۵۶/۴/۲۸، پاش دەرچوونى بېريارى پەرلەمانى يەكئىتى سۇقئیت، سەبارەت بە ھەلگرتن يالابردىنى بېريارى پاگوئىزنانى تايبەتى لەسەر بالكارو كوردو تورك و تاتارى كرىم و خىمىشەنەكان، كە لە سەردەمى شەپرى نىشتمانى گەۋرەدا دۈورخاۋونەۋە، ئازاد كران. لە ۱۹۵۷/۱۱/۹ پەرلەمانى سۇقئیت بېريارى گەۋرەۋەۋ پىكەئىنانەۋەى قەۋارەكەيانى دا، واتە گۇپرىنى كۇمارى ئۇتۇنۇمى كاباردىن بە كۇمارى ئۇتۇنۇمى كاباردىن . بالكارو، بەم چەشەنە گەلى بالكار بوارى پى درا بگەپئەۋە بۇ نىشتمانەكەى خۇى. لە سىئەمىن خۇلى كۇبوۋەۋەى پەرلەمانى كۇمارى ئۇتۇنۇمى كاباردىن . بالكاردا لە ۱۹۹۱/۱۱/۳۰ "بېريارى سەربەخۇبىى كۇمارى سۇقئىتى سۇشئاليستى كاباردىن . بالكار درا" و، بەپىى ئەم بېريارە ئەۋو كاباردىن و

بولكارەكان، ھەركاميان ۋەك ئەبىكىن سەربەخۇ لە يەك كۆمارى يەكگرتوودا بژين، ھەركاميشيان مافى سەربەخۇيى كۆمارى جياۋان، واتە مافى جياۋونەۋەو پىكېننانى دەۋلەتتىكى سەربەخۇيان ھەبى^(۹۲).

لە كىتئى قەققاس، سەرچاۋەى ئامارژەپىكراۋو لاپەرى ۲۹۹۱ دا ھاتوۋە، كە لە ۶۲ گوندو شارۋچكەى بالكارەكان، پاش گواستەنەۋە تا گەرەنەۋەيان ۱۸ يان دەمىننەۋەو، ئەۋانى دىكە دەپووخىن و، بالكارەكان لەو سەردەمەدا بەپىئى سەرژمىرى پەرسىمى دەۋلەتتى ژمارەيان ۳۵ ھەزار كەس بوۋە. كەچى ئەم گەلە كۆلنەدەرە، سەرەراي ئەو تراژىدىياۋ كەندو كۆسپەى ھاتە سەرپىگەيان، گەرەنەۋە بۇ نىشتەمانەكەى خۇيان.

۲. يۇنانىيەكان:

پگومىوسەكان كە لە وشەى پۆم يا پىم واتە "پۆمىيەكان" ۋە ھاتوۋە، خاۋەنى ئىمپىراتورىيەتى پۆم بوون و، بەھۇى بىلابوونەۋەيانەۋە لە يۇنان، پروسىيا، ئۇكرانىا، جۇرچياۋ ئازەرى و... ھتد. يۇنانىيەكان لە سەدەكانى ناۋەنددا كاكلىەى دروستبىۋونى ئىمپىراتورىيى بىزانتى بوون. بەپىئى سەرژمىرى ۱۹۸۹ ى سۆقتى، لەم ۋاتەدا ۳۵۸،۰۶۸ يۇنانى دەژين، يۇنانىيەكانى سۆقت بە ھۇ و چۇنايەتى جۇراۋجۇرەۋە ھاتوون و، نىشتەجىيۋونىيان لە سۆقتىدا لەيەك جياۋان.

ھەندىكىيان ھەر لە سەدەى ۵-۷ ى پىش زاینەۋە نىشتەجى بوون، بەتايىبەت لە دورگەى كرىم و ۲۹ گوندىيان داۋودەزگای بەپىۋەبەرايەتتىيان ھەبۋە. لەكاتى گرتنى (كرىم) دا شارژنى پروسىيا يكاترىنای دوۋەم لە ۱۸۵۹ دا بېريارى پاگويزانى داۋن. بەلام يۇنانىيەكانى قەققاس، بەھۇى ئەو زولم و ئەگەر بگەرپىنەۋە بۇ داۋە، كاتىك توركە سەلجۇقىيەكان زۇرە نەتەۋەيى و دىنى سولتەنەكانى عوسمانىيەۋە، نىۋان سەدەكانى ۱۸ و ۱۹ لەتوركياۋە ھاتوونەتە ئەم ھەرىمە. ئەۋانە بەرەو قەققاس كۆچيان كىردوۋە بۇ پاراستنى نەتەۋە دىن و زمان و گيانى خۇيان.

(۹۲) ھ.س، ۲۵۷-۲۵۸.

ناوچەكەيان داگیر کرد، كەوتنە تەنگ پىن ھەلچىنىنى يۇنانىيەكان. يۇنانىيەكان، نەك تەنيا لە توركىيا بەلكو لە ئازەربايجانى ئىرانىشەو كۆچيان کرد بەرەو قەفقاس. بەكۆمەل كۆچكردنى يۇنانىيەكان لە ئانادۆلۆ لە نىوۋى دووھەمى سەدى ئۆزدەھەمەو دەستى پىكردوۋە. كاتى شەپرى پووسيا . توركىيا لە ۱۸۳۸-۱۸۳۹ دا، پاش پەيمانى ئاشتى نىوان ھەردو دەولەتى ئاۋىرا، كۆچى بەكۆمەلى يۇنانىيەكان لە پاشايەتى ئەرەزەمەو بۇ جۇرجيا دەستى پىكردوۋە، كۆچى يۇنانىيەكان لە توركىياو بۇ پووسيا تا سەرەتاي سەدى بىستەھمىش ھەردەوام بوۋە.

كاتى يەكەمىن جەنگى جىھانى (۱۹۱۴-۱۹۱۸)، سەرلەنۋى يۇنانىيەكان لە توركىياو كۆچىن کرد بۇ قەفقاس و، سەرەنجام بەپىنى پەيمانى لۇزان ۱۹۲۲-۱۹۲۳ ئالوگۇپرى دانىشتۋانى نىوان توركىياو يۇنانىيەكان كرا. واتە توركىيەكانى دانىشتۋوى يۇنان كۆپدەنەو بە يۇنانىيەكانى دانىشتۋوى توركىياو، لەم كاتەدا زۆرىيە يۇنانىيەكانى توركىيا ئامادە نەبوۋىن بگەرپنەو بۇ يۇنان، بەلكو كۆچيان کرد بەرەو يەككىتى سۇڧىت، بۇ ھەرىمى قەفقاس. لەكاتى دووھەم جەنگى جىھانىدا، بەشىك لە يۇنانىيەكانى جۇرجيا و كرېم، ەك گەلانى دىكە، ھەر بەو تاوانە ھەلبەستراوانە بەزۆر گۆيزانەو بۇ كۆمارەكانى ئاسىيائى ئاۋەراست و كازاخىستان، ئىستە دەيانەۋى بگەرپنەو بۇ يۇنان. سالى ۱۸۱۴ يۇنانىيەكانى ئۆدىسا لە پووسيا پلانى راپەرپىنى دىرى توركىيائى عوسمانىيان داپشت، كە پاشان بوو بەھۋى راپەرپىنى چەكدارانە بۇ سەربەخۋىرى يۇنان لە ۱۸۲۱-۱۸۲۹ دا. تەننەت بەشىكى يۇنانىيەكان لە كۆتايى سەدى ۱۸ دا كە زمانى توركىيان بە زمانى دايكى خۇيان پەسند کرد، لە كوشتارو تەنگ پىن ھەلچىن پزگارىيان نەبوو. ھەر بۇيە يۇنانىيەكانى سۇڧىت ھەموويان زمانى يۇنانى ئازانن و، بەشىكىيان زمانى دايكىيان توركى و پووسى و تاتارى كرېم و...ە. جگە لەو، ئەوانەش كە بە يۇنانى دەپەيڧن، سەر بە چەند زاراۋەن، بەلام ھەستى نەتەبەييان ھەيە، ھەلى فېربوۋىنى زمانى خۇيان ئەدەن.

سالانى ۲۰ و ۳۰ سەدى بىستەم چاپەمەنى بە زمانى پۇمى (يۇنانى) بلۆ دەبەوۋە، يۇنانىيەكان لە قوتابخانەكاندا بە زمانى يۇنانى و تاتارى كرېمى

دەياخويند. پۇژنامەى كۆمۇنىست كە نىۋان ۱۹۳۶.۱۹۳۷ لە پەستوۋ نادانو بۆلۈدەكرايەو، تىرىبونى تەواۋى يۇنانىيەكانى يەككىتى سۆقۇت بوو و، لە ئانجازيا پۇژنامەى "كوك كىنوس كاپانس" و لە ئۇكرانىا پۇژنامەى "گەلىك تى قىستىس" بۆلۈدەبوو. سالى ۱۹۳۷ بووژانەو پىشكەوتنى سىروشتى كولتورى يۇنانىيەكانى دانىتسك وەستا، كەسايەتە كولتورى و پروناكبىرەكانى يۇنانى گىران و دوورخانىوە يا دەربەدەركران. پۇژنامەو قوتابخانەكان داخرا و، بەزۇر خويندنى يۇنانىيەكان بوو زمانى پووسى.

يۇنانىيەكانى جۇرجيا كە لەبارەى زمانەو دابەش بوون بۇ دوو دەستە، واتە تورك زمانەكان "ئورومى" كە بە زاراۋەى توركى ئانادۇلى و، گروپپىكى دىكە كە بە زمانى يۇنانى "پۇمى" قسە دەكەن، قوتابخانەو چاپەمەنىيەكانىان داخرا.

بەپپى بۆلگەنامە مىژروپپەكان و ئاسەوارو دەستكردى يۇنانىيەكان، ھەر لەكۈنەو. تائىستا كە ماون، بەھۇى پىشكەوتنى كولتورىيەو دەورپكى بەرچاۋيان لە ھەموو بوارەكانى ژيانى يەككىتى سۆقۇتدا بىنيو؛ گەلىك شارو گوندىان ئاۋەدان كردەتەو پازاندەتەو، گەلىك پېرۇژەى ئابورى و كولتورىيان پىك خستوو. وەك گەلانى دىكە، لە ۱۹۴۴دا بەزۇر لە شوپن و جىگەى خۇيان راگوپىزان و، دەست بەسەر ھەموو شتىكىاندا گىرا، ھەر بەر تاوانە حازرىيەدەستانە تۆمەتبار كران كە ئاراستەى گەلانى دىكە كراون. سەرەپاي ھەموو دەستور بىرپارەكانى دەسەلاتدارانى سۆقۇتتى و پووسى و كۆمارەكانى سۆقۇتتى پىشوو، تائىستا نەيانتوانىو بۇ شوپنى خۇيان بگەپنەو.

۳- فېنەكان يا فېنلەندىيەكانى سۆقۇت (ئىنگىرماندسكن)

لە سۆقۇت بە فېنەكانى لىنىنگراد ناسراون، بەپپى سەرژمىرى سۆقۇتتى لە ۱۹۲۶دا ژمارەيان ۱۳۴،۰۰۷ كەسە، بەلام بەپپى سەرژمىرى ۱۹۸۹ ژمارەيان ۶۷،۳۵۹ كەسە. سالانى كارى ھەرەۋەزى و سەردەمى دووھەمىن جەنگى جىھانى و دواى شەپ، گەلى فېن يان فېنلەندىيەكان وەك گەلانى دىكە كەوتنە بەر شالۋى لىدان و راگواستن. سالى ۱۹۴۲ بەشىك لەم گەلە (۶۲ ھەزار كەس) لەلايەن ھىزەكانى

ئەلمانەۋە بەدىل گران و بەزۇر بۇ كۆمارەكانى پرى بالتىك و فىنلەند گويۇزانەۋە. دواى پەيمانى ئاشتى لە ۱۹۴۴دا بواى گەرەنەۋى پەنجار پىنج ھەزار كەسيان درا، بەلام نەيانھىشت لە شويىنى پىشوو، واتە نىشتمانەكەيان، بژين و، بلاءويان پى كىردن و، بەشىكىان بۇ سىبىريا گويۇزانەۋە. ئەمانە ھەموو، بوونە كۆسپى گەرەى بوورنەۋەۋە پىشكەوتنى فىنەكان و قوتابخانە چاپەمەنىەكانيان بە زمانى فىنى داخران.

ئىنگوشەكان

يەككە لە گەلە كۆنەكانى باكوررى قەفقاسن. بەپىى سەرژمىرى ۱۹۸۹، ژمارەيان ۲۳۷، ۴۳۸ كەسە، ئازەلدارى و كشتوكال پىشەى سەرەكياىنە. كاركردن لەسەر خاكى ئىنگوشەكان زۇر زەخمەتە، چونكە شاخاۋىيە و دەبى ھەموو سالىك لە بەرد پاك بكىرتەۋە. ئىنگوشەكان، خان و ئاغاۋ دەرەبەگيان بەخۇۋە نەدىۋە، ئازادانە كۆمەل بە كۆمەل خۇيان بەپىۋە بردوۋە. موسلمان و سونى مەزەبن. ۱۹۳۴/۱/۱۳، كۆمارى ئۆتۆنۆمى چىچنى ئىنگوش دامەزرا.

بەپىى برىارى پەرلەمانى سۇقۇت لە ۱۹۴۴/۳/۷دا، ئەم كۆمارە ھەلۋەشايەۋە، دانىشتوانى بەزۇر بۇ ناۋچەۋ شويىنەكانى دىكەى يەككىتى سۇقۇت راگويۇزانەۋە، بە تاۋانى ھاۋكارىكردى ئەلمانىاي نازى و پىكھىنانى دەستەى چەكدارو پاپەپىن دژى دەسەلاتدارىتىى سۇقۇتتى و كوشتن و تالانكردى خەلك و... زولمىكى زۇريان لى كرا، ئەگەرچى پىى سەربازىكى ئەلمانىا نەكەۋتېۋە خاكى ئىنگوشەكانەۋە.

بەپىى برىارى ۱۹۵۶/۷/۱۶، لە تاراۋگە كۆتۈرل و چاۋدىرپىيان لەسەر ھەلگىرا و، بە برىارو دەستوررى پەرلەمانى يەككىتى سۇقۇت لە ۱۹۵۷/۱/۹دا سەبارەت بە دروستكرندنەۋەى قەۋارەى نەتەۋەىى ئەم گەلە گەرەنەۋەيان، كۆمارى چىچنى . ئىنگوشى لە چوارچىۋەى كۆمارى پروسىيائى فېدراتىف دەرچوو، ۱۹۹۳/۶/۴ بەپىى ياساى كۆمارى پروسىيائى فېدراتىف كۆمارى سەربەخۇى ئىنگوشى لە چوارچىۋەى پروسىيائى فېدراتىفدا راگەيەنرا و لە چىچنىا جىابوونەۋە.

۵- كالميكەكان

بەپىنى سەرژمىرى سالى ۱۹۸۹ى يەككىتى سۇقۇت ژمارەيان ۱۷۳،۸۲۱ كەس بوو؛ زامانيان لە بنەمالەى زمانە مەنگۇلى (مەغۇلى) يەكانەو، لە چەند زاراو يەك پىك ھاتوو. كالميكەكان لە سەدى ۱۶دا كەوتنە بەر پەلامارى خالسا . مەغۇلەكان و چىنيەكان و كازاخەكان، كە بوو ھۇى ھەلاتن و ئاوارەبوونى ئەم گەلە. سالى ۱۶۰۸-۱۶۰۹، بەپىنى پەيماننامەو بەلگەنامە، بە شىۋەيەكى ئارەزوومەندانە ھاتنە ئاۋ ئىمپېراتورىيەتى پرووسيا. كالميكەكان لە تەۋاۋى شەپەكانى پرووسياۋ بزووتنەۋەى جووتيارىدا بەشدارىيان كىردوو. لەكاتى لەشكركىشانى پىتر (قەيسەرى) يەكەم بۇ سەر ئىران، چالاكانە بەشدارىيان كىرد و، سالى ۱۸۱۲ لە پىزى لەشكرى پرووسيادا گەيشتنە پارىس.

زۆربەى كالميكەكان سەرھەتەى سەدى نۆزدەھەم، لە ئاۋچەكانى گوپىرنى (محافظەى ئاستراخان نىشتەجى بوون. كالميكەكان كاربەدەستىكى زۇريان لەئاۋ دەسەلاتدارىتى دەۋلەتى پرووسيادا ھەيە. ۱۹۳۰/۱۱/۴ بىرىارى پىكھىنانى ھەرىمى ئۆتۈنۈمى كالمىك دەرچوو، ۱۹۳۵/۱۰/۲۰ ئەم ھەرىمە ئۆتۈنۈمىيە بوو كۆمارىكى ئۆتۈنۈمى.

بىرىارى ھەلۋەشانەۋەى كۆمارى كالمىك لە ۱۹۴۳/۱۲/۲۷ درا، بە تارۋانى ھاۋكارىكردن لەگەل ئەلمانىاي نازى و، پاپەرىن دىرى دەسەلاتدارىتى سۇقۇتتى و، تەۋاۋى دانىشتۋانى بەزۇر بۇ ئاۋچەكانى دىكەى سۇقۇت پراگۋىزىران.

سەرھەتەى ۱۹۵۷ دەستورى گەپرانەۋەى كالميكەكان و پىكھىنانەۋەى كۆمارەكەيان درا و، دۋاى شەش مانگ، واتە لە ۱۹۵۸/۷/۲۹دا، ئەم كۆمارە ئۆتۈنۈمىيەى كالمىك دامەزىيەۋە، ۱۹۹۰/۱۰/۱۸ پەرلەمانى كالمىك بىرىارى گۆپىرنى كۆمارى ئۆتۈنۈمى دا بە كۆمارىكى سەربەخۇ لە چۈارچىۋەى پرووسياى فېدراتىقدا.

۶- قەرەچايقەكان

بەپىنى سەرژمىرى ۱۹۸۹، لە يەككىتى سۇقۇت ۱۵۵،۹۳۶ كەسن. زمانەكەيان لە دەستەى زمانەكانى كىپچايق، يا زمانى قەرەچايق . بالكار، يا بنەمالەى زمانەكانى باكوروو پۇژئاۋاى ئالتايەو پەيوەندىەكى زۇرو نىزىكى لەگەل زمانى

ئەسەتتىن ئىدى ھەيە. موسلماننى سۈنە مەزەبن. ھەرىمى ئۆتۈنۈمى قەرەچايف .
چىركەس لە ۱۹۲۲/۱۱/۱۲ دامەزرا. بەپىي بىر يارى پەرلەمانى سۇقۇت لە
۱۹۴۳/۱۰/۱۲، ئەم ئۆتۈنۈمىيە پىشت بەستو بە تاروانە ھەلبەستراۋەكانى پىژىمى
ستالېن ھەلۋەشايەۋە، تەۋاۋى دانىشتوانەكەى بەزۇر بۇ شوئىنەكانى دىكەى
سۇقۇت دورخراۋەۋە، ئەم كۆمارە سەرلەنۇئ لە ۱۹۵۷/۱۱/۹ دامەزرايەۋە.

پاش دەرچوۋنى بىر يارو دەستورەكانى دەۋلەتى و حىزبى و پەرلەمانى و،
داۋودەزگا ياسادانەرەكان، پىشنىار كرا كە گەلانى ۋەك بالكارو قەرەچايف، لەبەر
كەمبۈۋى ژمارەيان، پىۋىست بە پىكەيئانەۋەى قەۋارە ئۆتۈنۈمىيەكەيان ناكات،
بەلام با بگەپىنەۋە بۇ ۋلاتى خۇيان و درىژە بە ژيانىان بەدەن. واتە ۋەك گەلانى
مىۋان و بەزۇر نىشتەجىكرائى ۋلاتەكەيان پىكەۋە بژىن و، دەبى لە ھەندى
شوئىندا خاۋەن خاكەكە ۋەك كەمايەتى بژىن، يا بە گشتى خاۋەن خاكەكە لەچاۋ
دانىشتۋانى مىۋاندا كەمترو كەمەنەتەۋە بى و، خانەخوئى نۇئ يا مىۋانى
ۋلاتەكەيان كە بۋارىان داۋە بگەپىنەۋە قەرزائىشان بكن و سوۋكايەتىشان
بەرامبەر بىۋىن. ئەۋانە تاۋانبارن و، بە ۋەتى ھاۋپى ستالېن، دۋژمن و گومان
لىكرائون و، ئەۋ بەدناۋىيەيان ھەر لەسەر دەمىنئەتەۋە، دەستىش بەسەر سەر
سامان و خاكەكەياندا گىراۋە و، سائھا تا ئەۋانە لە تاراۋگە بن ، ھاۋرەكان
كەلكيان ئى ۋەرگرتوۋە و، كىرۋىيەنە بە مۈلكى ياساىي خۇيان و، ھەردەلىئى لە
باۋوباپىرائىيەۋە بۇيان ماۋەتەۋە، لە شىرى دايكيان حەللاترە و، ئامادەيش نابن
بگەپىنەۋە جى و شوئىنى پىشۋى خۇيان، چونكە بە دەستورى ھاۋپى ستالېن
جىگىر كراۋن ! گىرمەۋ كىشەى زۇرو خۇئىۋى زۇرجار لەم بارىيەۋە پۈۋى داۋە،
لە پۈانگەى ستالېن و ھاۋبىرەكانىيەۋە سۇقۇت نىشتمانى ھەۋانەۋە، ھەر كەس
كۈيى پى خۇش بى دەتۋانى تىيدا بژى، برايەتى و يەكسانى و...ى گەلان
مىۋگەركراۋن.

بەلام ئەم شەپىنفرۈشتەنە بۇ ھەندى گەل بايەخىكيان نەبۈۋ، گەپانەۋە
نىشتمانەكەى خۇيان و، بۇ ھەندى گەلى ۋەك كۈردىش بەپىچەۋانەۋە بو.

۷- كۆريەكان

ژمارەيان بەگشتى لە دنيادا ۶۵ مليۇن كەسە، ۴۱ مليۇن كەسيان لە كۆرياي باشوورو ۲۰ مليۇنيان لە كۆرياي باكوورو، ۲ مليۇن لە چين و ۶۷۰ ھەزاريان لە ژاپۇن و ۳۶۵ ھەزار كەسيان لە ئەمەريكا دەژين. بەپێى سەرژمىرى سالى ۱۹۸۹ى يەكيتى سۆفيتيش، ۴۲۸۶۵۰ كەسيان لە وڵاتە دەژين و، بەسەر چەند كۆمارو شارو ھەريى يەكيتى سۆفيتدا بلابوونەتەو. سەر بە ئايىنى بوزان و، بەشيكيان لە سەدى نۆزدەھەمدا ئايىنى مەسيحىي وەرگرتوو و، نەوى كۆنیش ھەندىكيان تا ئىستایش سەر بە ئايىنى دىرىنى شامانن. بە چەند زاراوەيك قەسەدەكەن. ھۆى پڕوبلاو بوونەوى ئەم گەلە بۆ دەرەوى نىشتمانەكەيان، ئالۆزى بارى ئابوورى و كۆمەلەيتى و سياسىيان بوو. بەپێى سەرژمىرى سالى ۱۹۲۶، ژمارەى كۆريەكانى سۆفيت ۸۷ ھەزار كەس بوو. كۆريەكان دووجار، لە ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴، بە تاوانى جۇراوجۇرو بەزۇر بۆ كۆمارو ناوچەو شارەكانى سۆفيتى پيشوو راگويزراون.

۸- ئەلمانىەكانى سۆفيت

لەنيوان سەدى ۱۸ و ۱۹دا بەرەو پروسيا كۆچيان كردوو، سەر بە ئول و زارەوى جياوازن. بەپێى سەرژمىرى سالى ۱۹۸۹، لە يەكيتى سۆفيت، ۲،۰۳۸،۶۰۳ ئەلمانى دەژين. ز. نزيكەى يەك مليۇنيان لە كازاخستان و ھەشتەسەد و پەنجا ھەزار كەسيان لە پروسيا، سەدھەزار كەسيان لە قرقيزستان و چل ھەزار كەسيان لە ئۆزبەكستان و سى و ھەشت ھەزار لە ئۇكرانيا، ئەوانى ديكە لە كۆمارو شارەكانى ديكەى سۆفيتى پيشوو دەژين.

زۆربەى ئەلمانىەكان لە نيوى دووھەمى سەدى ھەژدەھەم و سەرەتاي سەدى نۆزدەھەمدا دواى بانگەوازی شاژنى پروسيا خاتو يەكاتريناى دووھەم لە ۱۷۶۲-۱۷۶۳دا ھاتوون. ئەم بانگەوازە برىتى بوو لەوى كە ئەوانەى ديانەوى بێنە پروسيا و لەسەر زەوى ئازادو نەكيئراو ئيش بكەن، زەوى وزاريان پى ئەدرى (لە زەوىوزارە بەپیتەكانى پۇخەكانى پووبارى قۇلگا).

قۇناغى دووھەمى ھاتنى ئەلمانىيەكان بۇ پووسيا، ھەر سەردەمى يەكاترىناى دووھەم بوو، كاتىك پووسيا دەستى بەسەر دوورگەى كرىمدا گرت. ئەلمانىيەكانىيان بۇ پاراستن و پاسەوانى سنوورەكانى پووسيا بانگ كرد. پاشانىش چارەكى يەكەمى سەدەى نۆزدەھەم و سەردەمى دەسەلاتدارىتتى ئەلىكساندەرى دووھەم، ژمارەيەكى زۆرى دىكە لە ئەلمانەكان پاكىششان بۇ پووسياو، لە چەند شوينى ئەم ئىمپراتۆرىيەتەدا جىگىر کران.

سەردەمى يەكەمىن جەنگى جىھانى، ئەلمانىيەكانى دانىشتووى پووسيا، ئەوانەى كە لەنزىكى بەرەكانى شەپدا دەژيان، گويزرانەو بۇ ناوچەكانى دىكە. كاتى دووھەمىن جەنگى جىھانى، بەپىئى بېريارى كاربەدەستانى سۇقۇت، ئەلمانىيەكانى دەوربەرى قۇلگا بەزۆر گوازانەو بۇ ناوچەكانى دىكەى سۇقۇت و، ئۇتۇنۇمىيەكەشيان ھەر لەو سالەدا ھەلۈەشىندرايەو.

سەدوپەنجا ھەزار كەسيان كە لەكاتى ھېرشى سوپاي ئەلمانىاي نازىدا فرىاي گواستەنەو نەكەوتن، بە خەلكى ئەلمانىا لەقەلەم دران و، لەكاتى پاشەكشەى سوپاي ئەلمانىاي فاشىدا لە يەككىتى سۇقۇتەو گويزرانەو بۇ ئەلمانىا.

پاش مەرگى ستالىن لە ۱۹۵۵/۱۲/۱۳، كۇنترۇل و چاودىرييان لەسەر ھەلگىرا، بەلام لىبوردىنى تەواويان لە ۱۹۶۹/۸/۲۹ بۇ دەرچوو. بەلام بواريان نەدان بگەرپىنەو قەوارەكەيان پىك بەيننەو. تەنانت لە كۇمارى كازاخستانىش، پەرلەمان بېريارى مافى ئۇتۇنۇمىي بۇ ئەلمانىيە پراگويزراوەكانى ئەم كۇمارە لە چوارچىۋەى كازاخستاندا دەرکرد و، ئەويش جىبەجئ نەكرا. سالانى ھەقتاي سەدەى بىستەم، ژمارەيەكى زۆر لەو ئەلمانىانە گەرانەو بۇ ئەلمانىاي پۇژھەلات (بۇ ئەلمانىاي سۇشبالىستى سەر بە سۇقۇت). سالى ۱۹۸۹ سەدەزار كەس و، ۱۹۹۰ سەدوپەنجا ھەزار كەسى دىكەيان گەرانەو بۇ ئەلمانىا و، ئەم كۇچە بەكۇمەلە تائىستاش ھەروا بەردەوامە.

۹. تاتارەكانى كرىم (قىرىم)

نىۋان سالانى ۱۹۷۹ تا ۱۹۸۹، ژمارەى ئەم گەلە لە ۱۳۲،۲۷۲ كەسەۋە گەيشتە ۲۷۱،۷۱۵ كەس، واتە دووقات زىادىان كرد. ئەمەش پەيۋەندىيەكى سەرەكىي بە ھۆشيارى ئەتمەيىيەۋە ھەيە. ئەم گەلە زۆرىيەيان، تا ماۋەيەك لەمەۋبەر، ۋەك ئەتمەۋە خۇيان لەسەر ئەتمەۋەكانى تر دەنوۋسى. بۇ ۋىئە، تاتارەكانى پروسىا ژمارەيان لە سالى ۱۹۷۰ دا دوو ھەزار ۋە ھەشتەسەد ۋە پەنجاۋدو كەس و، سالى ۱۹۷۹ ژمارەيان بە پىنچ ھەزار ۋە سەدو شەست ۋە پىنچ كەس نووسراۋە و، ئەۋانى تر لەسەر ژمارەى كۆمار و ئەتمەۋەكانى تر، يا سەر بە تاتارەكانى تر نووسراۋە. دەتۋانىن بلىن، ژمارەيان ئەمپۇ دەگاتە چولرسەد تا چولرسەد ۋە پەنجا ھەزار كەس.

لەكاتى راگواستىنياندا، بەسەر كۆمارەكانى ئۆزبەكىستان و تاجىكىستان و ھەيئەكانى كراسنادار و ستافراپول و ئۇكرائىن و شۋىنەكانى تتردا دابەش كران. موسلمانى سونىن و، زمانەكەيان لە بىنەمالەى زمانە تورىكەكانە.

پاش داگىركردنى كرىم لەلەيەن ئىمپىراتورىيەتى پروسىاۋە، بەتايبەت پاش شەپرى كرىم، زىاتر لە دووسەد ھەزار كەسيان كۆچيان كرد بۇ تورىكا.

سالى ۱۹۲۱ لەكاتى دروستكردنى ئۆتۈنۈمى كرىمدا، تاتارەكانى كرىم ۵۱۱ پىنچ يەكى دانيشتۋانى ئۇيۇيان پىك دەھىنا. ئەم كۆمارە لە ۱۹۴۴ دا ھەلۋەشىندىرايەۋە و، دانيشتۋانى تاتارى كە لە دووسەد ھەزار كەس زىاتر بوۋن، لەگەل گەلانى تردا بەزۇر راگويزران بۇ دورگەكان. پاش لىبوردنى ۱۹۶۷، مافە دەستورىيە بىنچىنەيەكانيان بۇ گىپرديەۋە و، ھىۋاي گەرانەۋە و دروستكردنەۋەى ئۆتۈنۈمى كرىم پەرەى سەند.

بەپىئى سەرژمىرى فىرمى سۆڧىت لە ۱۹۸۹، ژمارەى تاتارەكان ۲۷۱،۷۱۶ كەسە.

۱۰. تۈركە مىسختىيەكان

بەپىئى سەرژمىرى ۱۹۸۹ سۆڧىت، ۲۰۷،۵۱۲ توركى مىسختىيە ھەن. لە ماۋەى سى(۳۰) سالدا ژمارەيان پىنچ قات زىاتر بوۋە، بەتايبەت لەنىۋان ۱۹۷۹- ۱۹۸۹ دا ژمارەيان دووقات و نىو زىاد بوۋە. ئەمەش تەنيا لەبەر زاۋوزىي ئاسايىيان نەبوۋە، بەلكو بەھۋى بوۋژانەۋەى ھەستى ئەتەۋايەتتىيەنەۋە بوۋە،

چونكه لەپاڤردوودا خۆيان يا ئەوانيان لەسەر نەتەوهكانى تر دەنووسى. لە سەرژمێرىيە پەسمیەكاندا، بە توركيان نووسیون يا لەژێر ناوی نەتەوهكانى تردا ھاتوون و، ھەندى جار بە ئازەرى يا ئۆزبەك يا تاتار يا موسلمان و قەفقاسى نووسیويان و، يا پرسیاریان لى نەکردون لە چ نەتەويەيەكن. لەلایەكەمە، بەشێك لە توركە ميسخيتیەكان بەئەنقەست خۆيان بە نەتەويەى تر نووسیوه، بۆ ئەويەى لەسەرکار لائەبەرىن، يا ھەريان بگرن. لەلایەكى ترەو، ٣١ سێیەكى توركە ميسخيتیەكانیان بە تورك دانائە. تا ١٩٤٤ توركە ميسخيتیەكان لە گوندەكانى نێوان پوڤارەكانى كورى و چاروخى جۆرجیای سۆڤیەتدا لەگەڵ جۆرجى و كورد و تورك و ئازەرىدا ژیاون.

لەسەر نەژادى نەتەويەى توركى ميسخيتى، بیروپرای جیاوازان ھەيە. لە سەدەى یانزەھەمدا، خاكى ميسخيتى بە شانشینى ئاخالتسیخ ناسراوە. بەپێى كۆمیتەى پارێزگارى دەولەتى یەكیتى سۆڤیەت لە ١٤/١١/١٩٤٤دا، زیاتر لە سەد ھەزار گەسیان لە ٢٠٩ گوندى ميسخيتیەو گواستراوە بۆ ئاسیای ئاوەراست، بەبیانوى پاراستنى سنوورەكانى جۆرجیاو لەگەڵ تورکیادا. تراژیدیای نوێیان ١٩٨٩، لەپێش چاوى ھەموو دنیادا پوویدا، واتە بەزۆر دەریانکردن لە تاراوگەى دۆلى فەرغانەى ئۆزبەكستان و، جارىكى تر ئاوارەى شار و كۆمارەكانى یەكیتى سۆڤیەت بوونەو. بەلام بەداخەو سەردارى ئەو ھەموو پڕیار و دەستوورانەى كە پاش مردنى ستالین سەبارەت بە گەلانى سەركوتكراو دەرچوو، بەوانەو كە پاش پووختنیش لە پووسیا و كۆمارەكانى ترو بەتایبەت كۆمارى جۆرجیا دەرچوون، ئەم گەلە بوارى گەڕانەو پى نەدراو بۆ شوینی خۆى و كولتورى نەتەويەى و زمان و داب و نەریتى لەناو دەبرى و، ھەك سەھۆل لەبەر ھەتاوى گەرمى ھاویندا دەتوینەو، خەریكە ھەك گەلانى تر لەسەر ئەم ئەرزە بقیوتەو و نەمینی.

زۆر جار ئەم گەلە، بەتایبەت پاش پووختن پڕژیمی سۆڤیەتى، تووشى كارەسات بوو، بە چەشنێك كە تەلەفریۆن و چاپەمەنیەكانى پووسیا ناچار بوون باسیان بكەن. بۆ وینە، ھەندىك لە توركە ميسخيتیەكان، پاش ئەويەى دەسەڵاتدارانى جۆرجیا نەیاننیش بگەڕێنەو و ئاوارەى ئۆزبەكستان بوون و لەوێش دەركران و

زۇريان ئۇ كۆرۈش، پەنايان بۇ پروسىيا بىرد و، ھەندىكىيان لە ھەرىمى كراسنادار جىگىر بوون و، لەۋىش لەلەيەن كارىبەدەستان و دانىشتوانى ناۋچەكەۋە تەنگىيان پىن ھەلچىرا. ئەمە بوۋە ھۇى تىككەلچوونيان لەگەل پۇلىس و دانىشتوانى ناۋچەكەدا. ژمارەيەك لەو تۈركە مىسخىتىيەنە كۆچيان كىرد بۇ تۈركىيا و، بەپىنى ھەندى سەرچاۋە، گۈايە لە كوردستانى باكۈور (تۈركىيا) جىگىر كراون.

لە كىتپى قەفقاس، ل ۱۳۱۴ ھاتوۋە، كە تۈركە مىسخىتىيەكانى بەشدارى شەپرى جىھانى دوۋەم، قارەمانى كارو پروناكىيرانيان لە ئۆزبەكىستان سالى ۱۹۶۴ كۆمىتەيەكى كاتىيان دروست كىرد و داۋاي گەرەنەۋەيان لە كارىبەدەستانى سۇقۇت كىرد بۇ كۆمارى جۇرجيا. لەۋەلامدا پىيان وترا: بە لەبەرچاۋگىرتنى ئەۋەى كە ئەۋانە (تۈركە مىسخىتىيەكان) لە تاراۋگەدا ھەموو كارو خانوۋىرەيان ھەيە و گىزە و كىشەيان نىيە، گەرەنەۋەيان پىۋىست نىيە يا نابى بگەرپنەۋە. با ۋاي دانىن واش بوۋە، بەلام خۇ ھىچ شۈيىنكى تر نابىتە نىشتەمان بۇ ئەۋان و نىشتەمان نىشتەمانە، خۇ جوان و ئاۋەدان و دەرۋەندىش نەبى، ناگۇردىتەۋە.

سالى ۱۹۸۶ يىش ژمارەيەكىيان لە ئۆزبەكىستان گەرەنەۋە بۇ جۇرجيا. بەلام نە خانوۋە كارىيان پىن ئەدرا و ناچار بوون بگەرپنەۋە بۇ ئۆزبەكىستان و، بەشىكىيان كۆچى كىرد بۇ كراسنادار و ستاقراپول و، لەۋىش دۇچارى تەنگ پىن ھەلچىن و دەرگىردن بوون و، پىيان وترا لەكۈنۋە ھاتوون بگەرپنەۋە بۇ ئەۋى و، ئەۋ شۈيىنەش كە لىۋەى ھاتبوون، ھەروايان پىن وتبوون بىرۋەنەۋە بۇ ۋلاتى خۇتان. بەلام نىشتەمانيان داگىر كرابوۋ.... ئەمەيە ئازارى بىن ۋلاتى و بىنكىيانى و بىنسانامەيى و بىنئالاىى. مانگى دوۋى سالى ۲۰۰۴ ۋلاتە يەكگىرتۈەكانى ئەمەرىكا رايگەياند: دەرۋەزەر كەس لەو تۈركە مىسخىتىيەنەى سۇقۇتى پىشۋو ۋەك پەنايەر ۋەرگىراۋە.

۱۱. چىچىنىيەكان

بەپىنى سەرژمىرى ۱۹۸۹، لە يەكۈتۈى سۇقۇت ۹۵۶۸۷۹ چىچىنى دەرژىن. زمانەكەيان سەر بە لەفك لەناخ و قىناخى زمانەكانى قەفقاسە، كە جگە لە زمانى چىچىنى، زمانى ئىنگوۋشى و باتس بىش دەرگىتەۋە. چىچانىيەكان دو زاراۋەى

چىيىي و دەشتىيان ھەيە. تا سەد سال لەمەوبەر ولاتى چىچنى بە دارستان داپۇشراپوو، بەلام ئەم دارستانە ئەمپۇ لە شوينە بەرزەكان و داوينى چياكاندا ماوه، موسلمانى سونين و ئەم ئاينە لە سەدەي ۱۶هە بووئە ئاينىكى گشتى و پەسميان.

۱۹۳۴/۱۱/۱۵، كۆمارى ئۆتۆنۆمى ھەريى چىچانى-ئىنگوشى دامەزىنرا و، لە ۱۹۳۶/۱۲/۵ دا بوو كۆمارى ئۆتۆنۆمى لە چوارچىۋەي پووسىيائى فیدراتىقدا.

۱۹۴۴/۳/۷ ئەم كۆمارە ھەلدەوشىندرايەو و، تەواي دانىشتوانى و ھەرەھا چىچانى دەورەبەري ئەم كۆمارە بەزۆرەملى دوررخانەو.

پەرلەمانى چىچنى-ئىنگوشى بىريارى لەسەر سەربەخۋىي ئەم كۆمارە دا.

لە ۱۹۹۲/۳/۳۱ دا، بەپىي پەيمانىك لەنيوان دەولەتى ناومەندى پووسىيائى و كۆمارى چىچنىدا، سنوور و دەسەلاتى نيوانيان ديارى كرا. بەلام نوينەرانى چىچانيا ئەم پەيمانەيان مۇر نەكرد. گەرچى پووسىيائى ئەم كۆمارە بە كۆمارىكى سەربەخۋ لە چوارچىۋەي پووسىيائى فیدراتىقدا ناساند و، بە پىچەوانەي كۆمارەكانى ترەو دەسەلاتى زياترى پى دا.

چىچانىەكان، زۆربەي ھەرە زۇريان گوازانەو بۇ كۆمارى كازاخستان و قرقىزستان. پاش مەرگى ستالين، بىريارى ئازادكردن و گەپانەو و دروستكردنەو قەوارەكەيان درا، بۇ ئەوئەي نەگەپنەو لای كاربەدەستانى نوئ و ناشەرى و ناچىچانى، پىشنيار و ھەولكى زۇريان دا كە نەگەپنەو، لەبەر ئەوئەي گوايە ئىستا خەلكى تر لە شوينەكانيان دەژين و پارى نين بگەپنەو و تووشى گىرە و كىشە و شەپ دەبن و، پىشنياريان كرد جۆرە ئۆنۆمى يا بەريۋەبەرايەتى يا ئۆتۆنۆمىيەكى كولتوروييان لە كازاخستان و قرقىزستان بدرىتتى، كە چىچانىەكان دژى پادەوەستى و سوور بن لەسەر گەپانەو بۇ ولاتەكەي خويان. لەلایەكى ترەو، دەسەلاتداران و دانىشتوانى قرقىزستان و كازاخستان دژى ئەو چەشنە پىشنيارەنو بوون كە قەوارەي تايبەتيان لەسەر خاكەكەيان بۇ دروست بكەن. مۇسكۇش لەگەل ئەوئەي بوو كە ئەوانە لە ھەندەران بگەپنەو، بەلام لەبەرئەوئەي كە ئەو بەپىچەوانەي دەستوور و بىريارەكانى پىشووئەي خويان بوو، نەيانوئىرا بەرگرى لە گەپانەويان بكەن. وەك وترا، پاش

ھەلۋە شانەھەي كۆمارى چىچانى-ئىنگوشى، نىشتمانەكەيان بەسەر چەند ناوچە و كۆمارى تردا دابەش كرا و، خەلكى تر نىزدانە جىيان و، دەست بەسەر ھەموو شتىكىندا گىرا. واتە ھەم دەسلەتدارانى نوئ و ھەم دانىشتوانى نوئ، واتە ھاوردە، دژى گەرەنەھەيان بوون، بىانوى زۇرەش گىرا كە گوايە پارە و كەرەستە نىيە بۇ گەرەنەھەيان، يا پارەي قەرەبوو كەردنەھەي زىانەكانيان و دروستكردنى خانوبەرە و قوتابخانە و..... نىيە. لەلەيەكى ترەھە، دەيانوت ناوچەكە بەرگەي ھەلگرتنى ئەو ھەموو خەلگەي ناگرئ و....

بەلام ئەم وتە گىچەلپى فرۇشە كۆلى بە چىچنى و ئىنگوشەكان ئەدا و چۆكەيان بە دەسلەتدارانى سەرەھە تا خولرەھە دادا و، ھەموو پىلانەكانيان پوچەل كەردەھە. لەلەيەكى ترەھە، چىچنى و ئىنگوشەكان لە كۆمارەكانى كازاخستان و قرقىزستان دژى پىكەينانى ئۆتۈنۈمى يا ئىدارەيەك بوون لەسەر خاكى گەلانى تر، پىيان لەسەر ئەھە داگرتبوو كە ئۆتۈنۈمى و ژيانيان لەسەر خاك و نىشتمانى باووباپىرانى خۇيان دەھى و دەبى دايەمەزىننەھە. وىراي سوپاس و ئەمەكناسى بۇ گەلى مىواندار و دەسلەتدارانى كازاخستان و قرقىزستان كە ھەلۋىستى چىچنى و ئىنگوشەكان جىي رەزامەندى ھەردوولاي ئەو دوو كۆمارە بوو، گەرەنەھە. ئەھەش چىچنى و ئىنگوشەكانى نەترساند لەھەي كە دەولەت پارە و كەرەستەي نىيە بۇ گەرەنەھەيان و، جارى دەبى چاھەروان بن، يا لەھى شوين و خانوبەرە و ئىش و كاريان نابى و، دەبى ھەرچۇنىك بى بە پارە و بە كۆلەمەرگى خۇيان بگەيەننەھە نىشتمانەكەيان. مەۋە يا گەلىك بەبى نىشتمان، ئەگەر لەناویش نەچى، بەرە بەرە ھەموو شتىكى خۇي لەدەست ئەدات. زمان و كۆلتوور و داب و نەرىت و، بگرە ناوو نەتەرەكەيشى، دەتۈيتەھە، رېز و قەدرى لەناو گەلانى تردا نابى و، دەكەيۋتە بەر تانە و تەشەر و سووكايەتى و، تەنانەت تەنگ پىن ھەلچىن و دەر كەردن.

ئەي ئەگەر كۆردەكانىش سوور بوونايە لەسەر گەرەنەھە و، سەرەخۇ دەستيان بە گەرەنەھە بىكرەيە و، بەبى ئەھەي چاھەروانىيان بىكرەيە، بگەرەنەيەتەھە و، لەھى بەرامبەر بە بارەگاكانى پارتى كۆمۇنىست و دەولەت و لەسەر جادە و

گۆرەپان و ھیلە ئاسنینەكان ئۆردوگا و چادريان ھەلبەدايە، چونكە بەپێی بېريار و دەستورەكانى حيزب و دەولەت و پەرلەمانى سۆڤيەت، ھەك گەلانى تر مافى گەرانەويەيان ھەبوو. دەسەلاتدارانى ئازەربايجانى و ئەرەنستان و جۇرجياش ھەك دەسەلاتدارانى نوێى ولاتى چيچنى و ئينگووشى با ھەر دژايەتسان بکردايە. ئايا كوردەكان رېڭخەر و ھاندەريان نەبوو، يا فريوى بەلێنەكانيان خواردو چاوەرپييان كرد ؟ بەلام دواى چەند سال ھەست و ھىواكانيان بەرە بەرە توانەو، يا دەسەلاتدارانى كرىملن نەياندەويست ئەوانە بگەرێنەو و درويان لەگەڵدا كردن. يان با وای دابنێن كوردەكان بۆ خويان ھەوليان نەداو يا بواريان پێ نەدراو، ئەو پرسىارە دیتەپنیش كە بۆچى دەسەلاتدارانى مۆسكۆ خويان دەسپیشخەرى گەرانەويەيان نەبوون، خۆ بېريار و دەستور و ياساكانيان بۆ ھەموان بوو ؟ تاوانەكەش دانى پێدانراو و دەبێ بەكردەو پاكانەى بۆ بكري، ئەك ھەر لەسەر كاغەز بيمينيەتەو. ياسا چ مانايەكى ھەيە، ئەگەر بێتو جيئەجئ نەكري و بەرھەمى نەبێ يا ھەستى پێ نەكري !

كۆمارى چيچنى-ئينگووشى كە ١٩٤٤ كۆمارەكان ھەلوەشاندنەو و بەسەر جۇرجيا (ئەستينى باكوور) و داغستان و ستافراپولدا دابەش كرا، واتە ھەركاميان بەشيكى ئەم ولاتەيان بەركەوتبوو و كۆمارەكەى خويان لەسەر حسابى گەلانى تر و خاكى تر پەرەپێدابوو، خەلكى خويان واتە ھاوردەيان تیدا جيگير كردبوون و ئامادە نەبوون نە چيچنى و نە ئينگووشەكان بگەرێنەو نيشتمانى خويان و بەشە بەزۆر لكيندراوەكەى ولاتەكەشيان بدەنەو بە خواوەنەكانيان، بەتايبەت دەسەلاتدارانى ئەستينى باكوور كە تائيستاش ھەندى ناوچەيان نەگەراندووەتەو بۆ ئينگووشى و چيچانيەكان.

كاتێك لە ئەرشيڤ بەدواى بەلگە و ديكوميننتى تايبەت بە كورددا دەگەرام، راپۆرتيكي يەكجار زۆرم لەسەر ئەو گەلە بەزۆر دوورخراوانە دى، ھەروەھا لەسەر ديلە ئەلمانىەكانى سەردەمى شەپرى جيھانى دووھەم كە چۆن و لەكوئى دژوارترين كاريان پێ كردوون، ھەك كارى ئيجبارى و رېگەوبان و خانوبەرە دروستكردن.

هەندیکیان ھەر لەوێ لەسەر ئیش مردوون، یا خوێان کوشتوو ھەر لەوێ ناستوویان. ھەر وھا ھەندێ بەلگە باسی کەسایەتیە کۆمەلایەتی و ئاینیەکانی چیچنێ و ئینگووشی و گەلانی تر دەکەن، چییان وتوو و لەکوێ و لەگەڵ کێ قسەیان کردوو و دژی سۆقیت و ستالین و حیزب و دەولەت ناپەرەزاییان دەربریو، بەشدارییان لە جەژنەکان و پڕۆپەسمەکانی سۆقیتدا نەکردوو، یا لە ھەلبژاردنەکاندا بەشدارییان نەبوو یا دەنگیان بە نوێنەرانی نەداو کە پڕیمی سۆقیتی پالۆتوویان و، پەرخەنەیان گرتوو کە دەبێ لە نەتەوەکەیی خوێان بێ. باسی بەجێھێنانی پڕۆپەسمە ئوسوولی و نوێژکردن و بەجێھێنانی داب و نەریقی خوێان نەک سۆقیتیان کردوو. لەسەر ئەمە بانگ کران و خرونتە زیندان و ... ھتد. نەدەکران وینە یا کۆپییان ھەلگرم، چونکە یەكجار زۆر و دلتەزین بوون. لەوێ ھەستم بەبێ بەزەیی مرقەکان کرد، بەوێ کە پڕییم بە چەشنێک پەرورەدی کردوون تەنیا بۆ نازاردان و کوشتن و سیخوێکردن بشین. ھەستم بە ھیندی تاوان کرد کە لە رابوردوودا لە ژیاونداندا نەمبیسنبوون. ھەستم کرد ھەرچی لەسەر ئەم پڕییمە بڵێن و بنووسین ھێشتا کەمە.

لە ئەرشیف ژمارەیی لیکۆلەرانە ئەلمانی لە تەواوی سەرچەمی لیکۆلەرانە تر زیاتر بوون و، زۆربەشیان لەوانە بوون کە بەپەلە فێری زمانی پووسی ببوون و، دەرورەیکێ کورتیان بینیبوو، یا خەلکی ئەلمانیای پۆژەلات بوون و، دەولەتی ئەلمانیای پارەیکێ زۆری بۆ ئەم لیکۆلەرانە تەرخان کردبوو. ئەوانە بەلگەکانیان کۆپی دەکردو بە کۆمپیوتەر دەیاننوسیبوو، سالی بەسالی ژمارەیان زیاد دەبوو. لەماوەی چەند سالی کارکردندا، کوردیکم لە ھیچ ئەرشیفێک نەدیت. ئەرشیفەکانی سۆقیتی پێشوو (پووسیای ئەمەریکای زۆر دەولەمەندن و، زۆر جاریش بۆ ئەم مەبەستە نامە پێشانیارم خستووەتە بەردەم ھەندێ کوردی پارتە کوردیەکان.

پاشان کۆمەلە پڕۆپۆرتاتیکی تەلەفزیۆنی پووسیم لەسەر ئەو بینا گەرەو پێگە دوورو درێژو تونیل و پڕۆژەیی نەینی تر بینوو کە بەدەستی ئەو دیل و گەلە تاوانبارکراو و مرقە سیاسیی و پووناکبیرە ناپارزایانە لە پڕیمی سۆقیتی

سازكراپوون. بە بىننى بەلگەكان و فيلم و چەند بىناى گەرە لە مۇسكۆ كە بە دەستى دىلەكان دروست كراون، تاوانەكانم لەلا زىندوو دەبوونەو، ھەستىكى پەر لە ناسۆرم لەلا دروست دەبوو.

۱۲- ئىرانىيەكان و نەتەوكانى تر

ئىرانىيە پەنابەرەكانى ناوچەى قەفقاس و ئاسىياى ناوەرپاست و شوئەكانى تر، لە پىزى ئىو گەلانەدا بوون كە بەزۆر دوورخانىو. ئىوانە سەر بە نەتەوكانى ئىران و، ژمارەيەكى زۆرىش كوردىان لەناودا ماو؛ ھەرەھا بەشدارانى شۆپشى جەنگەل (كۆمارى گىلان لە باكورى ئىران) ىش كە دواى ھەرس پىھىنانى جوولانەوكانىان ئاوارە و پەنابەرى سۆقئىت بوون، بەشدارانى شۆپشەكانى كورد لە خۆراسان، واتە خدو (خودايار) خان و سەردارى جەنگ و لەھاكخانى باوند (كە بەجىا لەسەرم نووسىون و بىرپارە گۆقارى "ھاوار" لە ئەلمانىا ئەم بابەتە بلۆبكاتەو). ژمارەيەكىش لەوانە سەر بە پارتى عدالەت (پارتى كۆمۇنىستى ئىران كە پاشان بوو توو، بوون، لەگەل چەند كرىكارىكى ئىرانىدا كە بۇ كار چوونەتە سۆقئىت، ھەندىكىان كادىرى حىزىيان بۇ شۆپشى سۆسىالىستى ئى پىگەيەنراو و ماونەتەو، تەنەتە ھەندى كادىرى حىزىيى عدالەت (كۆمۇنىستى ئىران) كە لە ئىران بە نەئىنى چالاكى دەكەن و ئاشكرا دەبن و بۇ سۆقئىت رادەكەن، لەوئىن.

بەكورتى، ئىو ئىرانىيە چارەپەشانە لە چەند قۇناغى جىاوازدا ھاتوونەتە سۆقئىت و، زۆربەيان پاش ھەرس پىھىنانى شۆپشى گىلان ھاتوون و، سەرەتا لە ئازەربايجان بوون و، ھەندىكىان خەرىكى خويئند و كاركردن بوون.

ژمارەيەك لەو ئىرانىيانە چ ئەندام و لاىەنگرى پارتى عدالەت و چ بەشدارانى شۆپشەكانى خۆراسان كە پەخنە لە سىياسەتى تاوانبارى ستالين دەگرن سەبارەت بە كۆتابى ھىنان بەو شۆپشەكانە، چونكە (پژمى سۆقئىتى لەگەل كاربەدەستانى ئىراندا پىك ھاتوون و پىشتى شۆپشەكانىيان بەرداو)، پىش گواستەوھىيان زىندانى كراون و دوور خراونەتەو، ھەندىكىان كۆژراون يا خۆيان كوشتوو. لەكاتى شەرى جىھانى

دووھەمیشدا، پزڭمی ستالین ھەلیکی لەباری بۆ ھەلکەوت تا زۆربەى ئێرانىھەکان بگوازیتەو، ئەویش ھەر بەتاوانى ئێرانىبوون و گوايە ئێران (ئێرانى پەزاشا کە لایان بردبوو و، دوورخراپووەو، کورمەکیان لەجێى ئەو دانابوو. ئێرانیش لەلایەن ھێزەکانى سۆڤییت و بریتانیاو ھاوھەستى ئەلمانیاى، لەوانەى ئەو ئێرانىانە سیخوڤى بکەن و ھتد. لەلایەکی ترەو ئەم ئێرانىانە بەلای خۆیەو پەروەردەى قوتابخانەى خۆیان بوون، سیاسى و پوناکیرو بەرھەستکاری پزڭمی شای ئێران بوون و، ئەوانە زۆربەیان بە ھۆى سیاسى و ئابوورییەو لە دەستى پزڭمی شا ھەلاتبوون و، تەنھەت زۆربەشیان پاسپۆرتى سۆڤییتیان وەرگرتبوو و، بووبوونە ھاوولاتى سۆڤییتى. بریندارو زیندانىکراوى پزڭمی پاشایەتییان لەناودا ھەبوو. جگە لەو، بە دەست پیکردنى شەپرى جیھانى دووھەم، ژمارەیکى زۆریان چوونە بەرھەکانى شەپرى دژى فاشیزم و کوزراو برینداریان ھەبوو و، میدال و نیشانەى قارەمانیەتییان وەرگرت.

لێکۆلینەو. لە چارەنووسى ئێرانى بەزۆر راگوێزراوھەکان، پێویستى بە کات و وردبوونەو و ماندووبوون ھەیە. تراژیدیای ئەو ئێرانىانە دیمەنىکی ترى نامرۆقەو بێپەحمى پزڭمەکەى ستالین نیشان ئەدا. کاتێک لە ئەرشیقى کۆمىنتێرن خەرىکی لێکۆلینەو بووم، ئەو ھى یەکیک لەو ئێرانىانەم بینی کە ھاتبوو زانیارى لەسەر باپیری کۆیکاتەو. بەداخو ئەودەمە منیش سەرقالى بابەتیکیتر بووم و، نەتوانى بەگوێرەى پێویست زانیارى بدەم و، پێیان گوتبوو دەبێ ئەو بابەتە لە ئەرشیقى ك. گ. ب. (KGB) بەداویدا بگەرپى. پاشان کە بینیەو، گوێى بواریان نەدامى بچمە ناو ئەو ئەرشیقە. دووسى کەسى ترم بینی ڤروس و یەکیکی ئێرانى کە پەنابەرى فەرانسا یا ئەمەریکا بوون، ئەوانیش بەدوای زانیارىدا بۆ بابەتى پەيوەندیەکانى دەوڵەتى سۆڤییت ھەم لەگەڵ پزڭمەکانى ئێران و ھەم لەگەڵ ئۆپوزسیۆنى ئێراندا دەگەران.

زۆرى پێنەچوو کاتێک بۆ بەلگەو دیکومىنت لەسەر کۆمارى مەھاباد دەگەرام، بابەتى باشم لەسەر کۆمارى گیلان و شۆرشەکانى کوردی خۆراسان و حیزبى توودە دەست کەوت. کە ئەویش وەك کۆمەلە گوتاریک ناردوومە تا بڵاوبییتەو.

لە سەرژمىرى گەلە بەزۆر پاگويزراوەکاندا، لە زۆر پاپۆرتدا ناوی "گەلانى تر" يا "هتد، مى تر" ھاتوو، كە ژمارەيان زۆرەو ئەمانە سەر بە گەل و نەتەو و ناين و بېرەپاي جياوازن. لەناو ئەوانيشدا بىگومان كورد ھەيە و دەبى لە ئەرشيقي ئەو كۆمارانەدا كە جيگير دەكرين بەدواياندا بگەپين، چونكە ھىشتا ليستی ناوی ئەم گەلەنەيان لە مۆسكۆ ئاشكرا نەكردوو، و، ناهيلن دەستيان پى پابگات. واتە ناوی تەواوی ئەو گەلەنە لە كام گوندو شارو شارۆچكەو كۆمارەو ھاتوون يا نيردراون و لە كام ئۆردوگا جيگير كراون.

جگە لەو، زۆر كورد لە ترسان تەنەت لە ئاوارەبوونياندا خويان بە جورجىو ئەرمەنىو ئازەرى لەقەلەم داو، بەلكوو لە داھاتوودا بگەپنەو بۆ ئەو كۆمارانە. نامەوى جارى لەسەر ژمارەى گشتى كوردى سۆڤييت دەست پيشخەرى بكەم و بى بەلگە بليم ژمارەيان ئەوئەندەيە، چونكە كەس تايست نازانى چەندن. بەلام شك لەوئەدا نيبە كە كوردى سۆڤييت پينج تا شەش ئەوئەندەي ئەو سەرژمىريە درۆزنەيە كە دواين جار پيش پووخانى سۆڤييت كردوويانە. سەرژمىريەكانى سۆڤييت بۆ خويان ئەو پاستيە دەرئەخەن. لەلایەكى ترەو، ئەو گەلەنى كە لەگەڵ كورددا بەزۆر پاگويزران و، پاشان بواريان بۆ ھەلكەوت و قەوارەى خويان دامەزراندەو، كاتيک سەرژمىرى گەلەكەى خويان دەكەن، چەند سال (دواى پووخانى سۆڤييت) چەند ئەوئەندە زياديان كردوو.

لیکۆلینه وه و کتیب

دهرباره ی گهلانی بهزۆر راگوێزراو

۱- کتیبی (نهمه ناوابوو):

نووسهره که ی خاتوو سقیتلانا عهلییقایه که باوکی قهرچایف و دایکی پووسه، سالی ۱۹۹۳ ئهم کتیبه به نرخه ی که له سێ بهرگ پی کها توه، بلاوکردوه ته وه. سه رجهمی سێ بهرگه که ههزارو بیست لاپه ریه و له مۆسکۆ له لایه ن فۆندی کولتووری نیونه ته وه یی پووسیاه له ده زگای چاپ و بلاوکردنه وه ی (ئینسان) وه بلاو کراوه ته وه. گهرچی کتیبه که دوو سال بهر له چاپکردنی، واته بهر له پوو خانی سوڤیت، چاپ و بلاو کراوه ته وه (تیراژی یه که می کتیبه که په نجاههزار دانیه).

ههروهک نووسهر بۆ خۆی ده نووسی: ئهم کتیبه یه که مجاره به یارمه تی به لگه سهرچاوه سه رزمیره کان، فاکته میژوویه کان، بیره وه ری و بۆچوونه کانی خۆم و بلاو کراوه کانی تر بلاو ده بیته وه، دیمه نیکی تابلۆی سیاسه تی نه ته وه یی گهلانی بهزۆر راگوێزراوی یه کیتیی سوڤیته. خوێنه ر به یارمه تی ئهم کتیبه بواری تیگه یشتن یا ده ربهرینی بۆچوونی خۆی له سه ر سیاسه ت و کیشه ی نه ته وه یی له یه کیتیی سوڤیت و، ههروه ها هه لویسته ی خۆی بهرامبه ر به "سه زادانی" نه و گهلانه له لایه ن ستالینه وه ده ربهری و، ئهم سیاسه ته تاوانبارانه یی ستالین تی ده گات.

به شیک ئهم کتیبه به نرخه ته رخا ن کراوه بۆ کورده کانی سوڤیت و، تراژیدیای ئهم گهله. جگه له وه ش، له زۆر جیگای کتیبه یدا کورد وه یه ربهری نه ته وه. وێرایی سوپاس و پیژانی و پرێز له م خانمه دلسۆزو نازایه، به شیک له و بیره وه ریانه ی که نووسهر خۆی کۆی کردووه ته وه، خاتوو سقیتلانا یه که م که سه له ناو کوردناس و نووسه ری سوڤیتیدا (چ کورد و چ غه یه ر کورد) ده سته داوه ته ئهم نه رکه پیرۆزه، پرێچکه ی شکاندو، پاشانی ش هه ندی دلسۆزی تر له م باره وه شتیان بلاو کردوه.

پیش ئەوەی کتییی ناوبراو بۆلۆبیتەوهو، بزانی خاتوو سڤیتلانا کاریکی وای بەدەستەوهیه، لە ئەرشیڤەکان بینیبووم. پاشانیش کە بەلگەو دیکومینتی ئەرشیڤەکانم بینی لە هەندیکیاندا ناوی خاتوو عەلییقا.س پێوه بوو، من زیاتر بەدوای بەلگە لەسەر کوردی بەشەکانی تری کوردستانی داگیرکراو بەتایبەت بۆ نامەی دوکتۆراکەم لەسەر کۆماری مەهاباد ئەگەڕام. بڕیارم دا ئەوی پەییوەندیی بە کوردی هەر پارچەیهکی کوردستانەوه بێ، کۆیەکەمەوهو، تا ئەو جیگەیهش کە تۆنیم کۆم کردنەوه لەسەر کوردی خۆراسان و سۆڤییت و شۆرشەکانی کورد لە سەدهی بیستەم و.... هیشتا ترس و گومانەکان نەشکابوون، بەتایبەت لەنیوان کەسانیکدا کە یەکتەر نەناسن و نەویژن بەوردی لە مەبەست و لیکۆلینەوهی یەکتەر تێبگەن بۆ پشکنینی ئەرشیڤەکان و گەڕان بەدوای بەلگە و دیکومینتە نەینیهکاندا و پەردەلادان لەسەر تاوانەکانی دەسەلاتی سۆڤییتی، بۆ ئەوەی ئالوگۆپی زانیاری یا لیکۆلینەوهیهکی هاوبەش بکری و لیکۆلینەوهکان فراوانتر و دەولەمەندتر بن.

دیاره وهك له كتیبهكه‌ی خاتو سڤیتلانا دا هاتوه، نووسەر مەبەستی تایبەتی لیکۆلینەوهیه لەسەر گەلانی بەزۆر راگۆیزراوی سەردەمی سۆڤییتی. بۆیه بڕیارم دا لەم کتیبەو ئەوانی تردا لەگەڵ هەندێ بەلگەو دیکومینتی نوێ و بۆچوونی خۆمدا پێکەوه وەریان بگێڕمە سەر زمانی کوردی و بیخەمە بەرچاوی خوینەرانی کورد، بەو هیوایە ئەم لیکۆلینەوهیه پەرە پێ بدری و دەولەمەند بکری. دەستکورتی لەپرووی ماددییهوه بۆ بۆلۆکردنەوهی ئەم بەرھەمە بە زمانی پووسی کە زۆر پێویست بوو و، هەرەھا سەفەرکردن بۆ ئەو شوێنانە ی کە کوردەکانیان ئی دورخستوونەتەوهو بۆ ئەو شوێنانەش کە تییدا جیگیریان کردوون، هەر پێویستیان بە توانا و پشتگیری ماددی هەبوو، کە بەداخەو هیچ کەس و لایەنێک ئامادە نەبوو یارمەتی بدات و، تەنانت هەندیکیشیان لە ترساندا گوئی خۆیان کەڕکرد و..... سڤیتلانا عەلییقا لە بەرگی یەکەمی کتیبەکەیدا، ل ٣١٨ لەژێر سەردێری "بۆنی میلیکەکان" (وەنەوشەکان) "بەجیا بیرەوەرێکی خۆی دەنوسی:

باسى ئەو گۈلە مىلىكانە دەكات كە ھەر لە منالايىيەوە خوشى ويستون و، بە جوانى و بۇنيان راھاتووہو، گوايا ھەر لە نىشتمانەكەى لە قەفقاس دەرپۇن. لە قەفقاس، ھىشتا منال دەبى و لەگەل دايك و باوكيدا دوريان دەخەنەوہ. باسى چىرۆكەكان و گىرپانەوہكانى باوكى دەكات كە لەوئو لە ھەندەران بۇى ھۇنيەنەتەوہ لەبىرى ماون و بە ئاواتە بگەرپتەوہ نىشتمانى خۇى و بىرەوہرى منالاي و چىرۆك و گىرپانەوہكانى باوكى نوئى بكاتەوہ. ھەمووى لە دل و دەررونييدا پاراستووہ و ھىواى گەرپانەوہ لە مېشك و خەنەكانيدا خولاوہتەوہ. دەلئ ئەم بىرو ھىوايانە جىيان نەدەھىشتەم، ئاخىر ئەوئ بۇ من جواترەن شوئەن و ھىچ ولاتىكى تر وەك ئەوئ جواتر نەبوو. وازانم گول و كانى و پووبارە سەرەكەشەكانى لە ھىچ شويئىكى تردا نەن. ئەو وەنەوشە بۇن خوشەى كە ھەر لە سەرەتاي بەھاردا سەردەردىئى. بەتەما بووم چەپكىك ديارى بۇ خوشەويستەكەم بچنم. ئيمەيان لە نىشتمان دورخستەوہ بۇ شويئىكى تر و ولاتىكى تر، كە ھىچى لە ولاتەكەى من نەدەچوو. لەوئ ئيمە بە گەلەيكى تاوانبارو خراپ ناسيئندراين و بە چاويكى تر تەماشايان دەكردين. باوكم كە ئەو دەمە ۳۳ سال تەمەنى بوو، فرميسكەكانىي لە ئيمە دەشاردەوہ. ئيمە قەرەچايغ بووين و، گوايە گەلەيكى ئەوتو و گەلانى تريش ئەوانەى وەك ئيمە دورخراپوونەوہ لە سروشندا نەبوون و نين.

باوكم قەرەچايغەو بە تاوانبار لەقەلەم درابوو، دايكم پروس ئەويش ھەر بەو تاوانە. كە ژنى قەرەچايغىكى مامەكانى كە مېجەرو عەريف (استوار) بوون و لە بەرەكانى شەردا بىرىندار ببوون، وتى: باوكم مامە كايسين قولايغ ئەوانيش لە بەرەكانى شەردا شەريان كەردبوو و، ھەندىكيان بئى پلەو ميدال و نيشانە بوون و، وەك تاوانبار دورخراپوونەوہ بۇ فرونزە، من دەمزانى ئەوانەو منى بچووكيش تاوانبار نين و، لە قەفقاسيان دابريوين.

لەبىرم دئ چۇن دايكم و ھاوسىكانمان بەرپئى كران بۇ بەرەكانى شەرو پاشانىش چۇن كۇيان كەردىنەوہو رايان گواستين. لەوئ، جگە لە ئيمە، خەلكى تريان ھىنابوو. من لەگەل مندالەكانيان ياريم دەكرد. پاشان كە چوومە قوتابخانە،

مىيان بە مىندالە تاوانبارەكان ناساندىبوو، مىنالەكانى ھاوپۇلم نازام لەكىيان بىستبوو، لىم دورەپەرىز دەۋەستاند، بە چاۋىكى تر سەيران دەكرىم، تانەو تەشەرو سووكايەتيم پى دەكراو، گەلىك جار دلىمان برىندار دەكرىم.

... سالى ۱۹۵۱ ۋەك لە يەكىتى سۇقىت باو بوو، لە قوتابخانەكان خەلىكان دەكرىم بە كەمسەمۇل.

... سالى ۱۹۵۲ پۇلىس ھاىبە مالىۋەمان و سەرنەجام مىيان لەگەل خۇياندا برىم. دايكىشم لەگەل ھاىت ... لەۋى قۇرمىكان خىسە بەردەستم و داۋايان لى كرىم ئىمزاى بىكم. ئەمە بەلگەى تاوانبارى گەلى قەرەچايىق بوو كە لەلەين ستالين و مۇلەتۇقەۋە پەسند كرابوو. مىش خۇندەمەۋە خىستەۋە بەردەمى پۇلىسەكە. وتى : ئىمزاى بىكم، وتم نايكەم، مىن خىانەتم بە كەس نەكرىدوو. پۇلىس قۇرمەكەى خىستەۋە بەردەستم، وتم نا و دىسانەۋە خىستەۋە بەردەمى، بە ھىمنى بۇم پوون كرىدەۋە، وتم : ئىۋە دەزانى ئەم شتە فرى بەسەر راستىۋە نىيە. چۇن مىن دەتوانم خىانەت بىكم و نىشتانم بفرۇشم بە فاشىستەكان، ئەۋىش لەكاتىكا كە مىن لەۋى لە نىشتانم نىبووم، كاتىك فاشىستەكان ئەۋىيان داگرى كرىم. ئەگەر لەۋىش بوومايە كاتىك نالچىك (پايتەختى ئىنگوۋشەكان)يان گرت، مىن تەمەنم چوار سال بوو، كەىو چۇن بە تەمەنەۋە دەتوانم خىانەت بىكم.

وتى: ئەبى ئىمزاى بىكەى، دەبى...

وتم: ئىمزاى ناكەم، مىن كەمسەمۇل و....

يەكىكى تر ھاىت و، ھەپەشەى لى كرىم ئىمزاى بىكم و نەمكرىم. مىنى بەسەر مېزەكەدا پاكىشاۋ جىۋى زۇرى پىدام. يەكەمجار بوو جىۋى وا بىيستم. قەلەمى دامى و قىراندى بەسەرماو، وتى : لەم ژورە دەرنالچى تا ئىمزاى نەكەى. پۇششە دەرىۋ دەرگاگەى بە كىلىل لەسەرم داخست. ھەرچۇنىك بى لە پەنجەرەى ژورەكەۋە پامكرىدو چوۋمەۋە مالى.

مانگى دوو بوو، تەمەنم چواردەسال بوو سەرنەجام دايكم، لەبەر مىن و خۇىو باوكم، وابزانم ئەۋ بەلگە دەستكرىدە تاوانبارەكەرى لەباتى مىن ئىمزا كرىدوو.

دەبوو ھەموو پۇرژىكىش بچم و خۆم پيشان بدهم و ئىمزا بکەم. بەلام داىکم دەچوو، لەبەرئەوھى من ھىشتا لە بارى ياساىيەوھ گەورە نەبووم و، دەکرا داىکم لەباتى من ئىمزاى بکات. پاشان داىکم نامەى بۆ يوسىف ويسارۆڤىچ ستالین دەنووسى کە ئەو ھەك ئافەرەتئىكى پووس لەگەل قەرەچايىف و بالکارو ئىنگووشىو چىچانئەکان بەزۆر راگويزراو، داواى لە ستالین کردبوو لەم کىشەيە بکۆلئەوھ.

وھەلامەكەى پاين ھاتەوھ، داىكميان بانگ کردە پۆلىسخانەو ھەزارەتى ناوخۆ. پىيان وتبوو: ژنى كابرايەكى قەرەچايىقىيە، واتە ژنى "عەلىيىف"ى باوكم، ئەگەر بىتوو (لىيى جىبابىتەوھ تەلاق ھەربگرى، ئىمە لە لیستى راگويزراوى تايبەت لاى دەبەين (بەدو مەلەوھ) دەتوانى مەلەکانىش لەگەل خۆى بەرى.

پاش داىکم، مەيان بانگ کردو پىيان گوتە: دەبى پاش دوو سالى تر پاسپۆرت ھەربگر. ئەگەر بىتوو خۆم لەسەر نەتەوھى باوكم بنووسم، پىم نادى و، ھەك راگويزراوى تايبەت لەوئ دەمىنمەوھ. ئەگەر خۆم لەسەر نەتەوھى داىكىشم (پووس) بنووسم، پىم ئەدى و ئازادەم بۆ ھەركوئى بڕۆم و، دەتوانم بۆ خویندن بچمە مۆسكۆ.

ژنەكە، ئەو شتانەى پى گوتە و، پاشان بەبى ئەوھى ئەوان دەيانويسىت بىنووسم، كاغەزىان دامى و بەزۆر پىيان نووسىم. باش تىكستەكەم لەبىر نىيە، بەلام ناوھەركەكەى ئەمەبوو: بە لەبەرچاوغرتن و پىزانىنى تاوانى گەل قەرەچايىف بەرامبەر بە نىشتەمان و ھاوڤى ستالین، من حاشا لەم گەلە تاوانبارە دەكەم (واتە لە باوكم و لە گەلەكەم) و داوا دەكەم نەتەوھى من لە پاسپۆرتەكەدا بە پووس بنووسن. ئازانم ئەم بەلگەنە تاكەى ئاشكرا ناكړين و ھەلىان دەگرن، ئازانم ئەم دەستنووسەى سەردەمى مەلایم كە لە نووسىندا ماندوو نەدەبووم ھەر ماوھ و، تىيدا من حاشام لە باوكى خۆشەويستم و گەلەكەى كردوھ-ئەمە نەنگ و عارىيەكى ھەتاهەتايە بۆم، شەرمەزاريەكە لەبىر ناچى و جىم ناھىلى. براكەم بەختى ھەبوو، دوو سال دواى من لەدايك بوو، پاش چوار سال پاسپۆرت ھەردەگرى.

تەمەنم پانزەسال بوو، زۆر ھەزم دەکرد لەگەل كچە ھاوڤۆلەكانەدا لە يەكەم پەژارە و ھىوا و شادى كچانەدا پىكەوھ بىن، بەلام لەم ماوھەدا بىستم

سۇنيا كە كىچىكى قىسەخۇشى قەرەچايىقى و قوتابى پەيمانگە بوو، بە ئىجازە دەچىتە قەققاس و، لەوى دەيگرن و ۲۵ سال زىندانى بۇ دەپرنەو.

بەھار، بە پۇژانىكى خۇش و سىروشتى پاك و جوانەو، لە يەكى مارتەو لە فرونزە (پايتەختى قرقىزستان) دەست پىدەكات و ، ئەم پۇژانە چاوپرى تراژىدىا و كارەسات ناكەن، بەلام كىتوپ رادىو پايگەياند:

ھاوپرى ستالين كىتوپ نەخۇش كەوتوو. كەس باوهرى نەدەكرد، لەبەرئەوى ئەو بە نەمر لەقەلم درا بوو. لە بەيانيەو تا ئىوارە ھەر ئەم شتانەيان پىدەوتىن، ئىمە لەم بارەيەو گۇرانىو سىروودمان دەگوتەو. ئىمە بەناوى ئەو وە سوپىندمان دەخوارد و دەچووين بۇ بەرەكانى شەر، بەلام كىتوپ ستالين نەخۇش كەوت. چۇن ستالينىش وەك ھەموو مۇقەكان نەخۇش دەكەوى و سەرمای دەبى؟

ئەم لاوازيانە لەگەل ناوى ھاوپرى ستالين ناگونجى.

ھاوپرى ستالين ۵۱ مارتى ۱۹۵۳ كۇچى دوايى كرد، ھەموان بۇ ستالين گريان و، منىش لەگەليان دەگريام. لە ئىمەى قوتابيانى كچ، كىشكىچى شەو پۇژيان لەلاى پەيكەرەكەى ھاوپرى ستالين پىك خىست و، پۇلىكى دوورودرىژ، خەلك ھەر گولى بەدەستەو بوو، دەھات لەبەردەم پەيكەرى ھاوپرى سالين داياندەنا و بە نىشانەى پىژگرتن و سوپاس لە باوكى گەلان، ئەم خەلكە بە گول و گريانەو بە دەورى پەيكەرەكەدا دەسووپانەو. ئەو ناو، پىر لە گول و تاجەگولینە كرابوو. پاشان ئەم خەلكە، وابزانم تەواوى شارىش، لە گۇپەپانى ناوەندى شارى فرونز بەرامبەر بە شورراى وەزيرانى كۇمارى قرقىزستان كۇبوونەو، دەگريان و شىوہنيان دەكرد. منىش لەگل ئەو خەلكە بووم. خەلكەكە لە يەك ھەستدا، واتە لە مردنى ستالين، يەكى گرتبوو.

كە لە كىشكىچىەتى پىزگارم بوو، لەكاتىكا چاوەكانم تەپبوو و، بەرەو مال دەگەرەمەو، لەناكاو گويم لە ژنىك بوو دەگريا و پوى لە پەيكەرەكەى ستالين بوو: ((مىھربان، تۇ كەس و كارمانى، يوسف ويساروئىچ ئىتر ئىمە بى تۇ چۇن بژين، كى پىمان بلى چۇن بژين و چى بكەين ؟ دەنگى بەرزى پىاويك ھات

وتەكانى ئەو ژنەى بېرى، كە تەماشام كىر پىياۋىكى خومارو لاواز كە پالتۇيەكى كۆن و كلاۋىكى بەسەرەۋەيە، بە دەنگى بەرزەۋە دەيگوت: ستالين نىيە حىزب ھەيە، سەرم سورماۋ، ھەست ئەكەم سەرى خەلكىش سورماۋ. پىياۋەكانى دەۋرۋەرى ئەو پىياۋە بەرەبەرە خۇيان دەكىشايەۋە بەبى ئەۋەى يەكىكان شتىك بلىئ ھەموۋيان دەۋرۋېشتى كابرايان چۆل كىر و بەملو بەۋلادا بلاۋەيان ئى كىر. ئەم وتانەى كابرا مەنى سەرەۋخوار كىرەۋە، زۆر بەلامەۋە سەير بوو كە وتى ستالين يەكىكەۋ يەك كەس مردوۋە، بەلام حىزب ماۋەتەۋە.

لە رادىئو گۆيماڭ لە پەيمانى مالىنكۆۋ گىرت، كە وتەكانى ۋەك ھاپىئ ستالينى جاران بوو، بەلام ناۋەكانيان گۆرۋابوو...

لە قەفقاس ۋەنەۋشەيەك دەۋرى بۇنى شتىكى تىرە. ئەو نىشتەمانەى كە ۋەنەۋشەكانى ئى دەۋرىن لە مەنالىيەۋە لىيان سەندوۋم... مۇسكۇ ۱۹۸۸.

.... دۋاى دالنى قۇستۇك (ۋاتە راگۋاستنى كۆرىەكانى ئەو ناۋچەيە لە ۱۹۳۷-د-

ھەۋرامى) نۆۋەى پاكرىدەنەۋەى قەفقاس ھات. ئەم ھەرىمە جوان و پىر بەرەكەتە، دەۋايە لەۋانەى كە "سەربار" يا "زىادە"ن و پىۋىست نىن، پاك بىرىنەۋە. ئەۋەبوو كە لە كوردەكانەۋە دەستيان پىكرىدو، سەرەتا ئۆتۈنۈمى كوردەكانيان ھەلۋەشانەۋە لەۋابىرد. ئەمىر ئىتر بەتەۋاۋى ئەۋە لەبىركراۋە كە كوردەكان لە ھىچ شۋىنىكەۋە نەھاتۋەنەتە ناۋ خاكى ئازەربايجان و ئەرەنستان و جۇرجيا (گورجستان). كاتىك بەپىئى پەيمانى ئاشتى توركمانيان كە لەلەيەن رۋوسىيا و توركيەۋە بە ھەلۋدانى گەربايەدەى. ئا-گ بەسترا و پاشانىش سەنۋرەكان لەنىۋان رۋوسىياۋ توركيادا ديارى كرەن، بەشىكى كوردستانى دىرىن و توركيە بىكەۋىتە چۋارچىۋەى ئىمپىراتۋرىيەتى رۋوسىياۋە. نە كوردەكان و نە توركە مىسخىتىنەكان لەسەر خاكى ئازەربايجان و ئەرەنستان و جۇرجيا، ئەم سى كۆمارە سۇقۇتتەى قەفقاس، نەژيان. بەشىك لە خاكى كوردستانى دىرىن و پاشان توركيەيان داگىر كىرە سالى ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴ كوردو توركەكان كە نامادەى تۋاندەنەۋە نەبوۋن، دەركرەن^(۹۲).

(۹۲) ھ.س، بەرگى ۱، ۱۲۱.

پاگويزانى كوردو توركهكان بهزورىو به تاوانباركردنيان و، به شيوهيهكى نامرؤقانهو به دهستورى رهسمى دهسهلاتدارانى بالاي سؤقيتي بهرپوه چوو، بهبئ ئهوهى خهلكهكه ئاگادار بكهنهوهو، بهبئ ئهوهى ههتا ئيستاش پوونى بكهنهوه له بهرچى.

... كۆرياييهكان و كورد و ئهلمان و قهرهچاييڤ و كالميك و چيچنى و ئينگووشى و بالكار و تاتارهكانى كريم و يوئانى و ميسخيتينهكان و خيمشينهكان، كهوتنه بهر شالوى تەنگ پئهلچن و توندهوه، ئهويش به شيوهيهكى سيسماتيك. واته ئاخاقتن و خوئندن به زمانى زگماكى خويان ئى ياساغ كرا و، جگه لهوه، گۆرانىوتن و ههلهپرکى به مۇسقىاى خويان و له بهركردنى جلو بهرگى نهتهويهى خويان و....ئى ياساغ كرا. وهرگرتنى پاسپورت بۇ منالهكانيان شتيكى پئويستى بژئوى بوو، بۇ ئهوهى بمينن و بتوانن كاريكهن و داهاتووى منالهكانيان داين ببئ و بخوينن نانسيؤناليستيهتى (نهتهوه)ى خويان بگۆرن. ئهنجامى ئهم كردهوه نامرؤقانهيه، بۇ دهسهلاتداران و دانهرانى ئهم سياسهته بهرهمدار بوو. ژمارهى ئهم گه لانه له سهژمييرهكاندا كه م دهبووه و (٩٤)

به هاتنه سهركارى گهرياجؤڤ له ١٩٨٥ داو گۆپنى كهش وههواى سياسى، بوارى چاره سهركردنى كي شهى كوردى ئهم ولاته- واته سؤقيت- له سهردمهكانى تر (سهردمى بريژنيڤ و خروشچؤڤ و....) زياتر بوو. گهلى كورد كه بهزور له نيشتمانكهى خوى دهركرابوو، بهپئى ئه و بريار و دهستور و پيزانينانهى كه پاش مردنى ستالين له لايه ن حيزب و دهولت و په رله مان و.... سؤقيتيه وه دهرچوبوو و بوارى پئنه درابوو بگهريته وه، ناوى له ناو ئه و گه لانه دا بوو كه ناويان له بريار و دهستور و پيزانينه كاندا هاتبوو. ئاكاديميك "ئاندره ي ديميتريچ سخارؤڤ" دؤست و پاريزه رى كورد و تاقه مرؤقيك بوو كه له سه ر هه له بجه ي شه هيد له سؤقيت و هجواب هات و، نامه شى له م باره يه وه بۇ سكرتيري پيگخراوى نهته وه يه كگرتوه كان نووسى و، ولاته كهى خو شى له م باره يه وه به تاوانبار دانا

(٩٤) ه.س، بهرگى ١، ل ١٤١.

(چەند نامەى خۇى و خىزانى، واتە يلىنا گىئورگىفنا بونىر ھەيە و، لە كوردستان
بلاوكراونەتەو). لە كۆبوونەوەى پەرلەمانى سۆفیت لە ۱۹۸۹/۱۱/۱۴ سەبارەت
بەو گەلانەى كە پڙىمى ستالىنى-بەلشەوىكى سۆفیت بەزۆر گواستبوونىەو و تا
ئەوكاتە بواری گەپانەو و دروستكردنەوەى كيانى خۇيان پى نەدرايوو دەلەت:

((... دەولەتەكەى ئىمە نە تەنیا جىگىرى قانونى، بەلكو مىراتگىرى
پراستەقىنەى ئەو پڙىمە دىكتاتۆرەى ستالىنە كە ئەو ھەموو تاوانەى كرد. ئىمە
دەزانىن بۇ وینە دەولەتى ئەلمانى فیدرال (ئەلمانىاى پوژناوا) ئەو بەرپىسىيەى
لەبارەى قەرەبووكردنەوەى زەرەر و زیانىكى ماددى كە پڙىمى فاشىستى ھیتلەر
لە خەلكى دابوو، بە ئەستۆگرت و، دەولەتى ئىمەش نابى بەو چەشنە ئەركە
ھەلنەسى و خۇى لابات.....

بە پادەى يەكەم و گىرنگىر، دەبى دەولەتى سۆفیتى بەبى ھىچ كەند و كۆسپىك
گەپانەوەى ئەو گەلانە مسۆگەر و دابىن بكات، لەگەل دروستكردنەوەى ئەو
شىوازی كيانە دەولەتەى كە ھەيانبوو و، نابى ئىمە بىرى لى بكەينەو. دەبى
دەست بەكار بىن و ھىچ بۆچوونىكى پراگماتىكى ناتوانى پىشى ئىمە لەم بارەو
بگىرى. من لەوپەپرى باوەردام كە ئەوانەى ئىستا لە شوینەكانیان دەژىن، لەگەل
گەپراوەكاندا پىكەو لە ئاشتیدا دەژىن و، ئەگەر پىوئىستىش بىتو ھەندى لایەن
بەرگىرى لەم كارەكەن، دەبى پالیان پىو بنرى.

بۇ چارەسەركردى ئەم كىشەيە لەوانەيە پىگەى تر ھەبى، بەلام جىبەجى نەكردى
ئەم ئەرك و قەرزە ھەقخواز و عادىلانە و پىوئىستە، ئىمە مافمان نىيە...)).

ئەو بىرپار و دەستوور و ياساينەى كە سەبارەت بە گەپانەوەى گەلانەى زۆلم لىكراو و
دوورخراو، ھەروەھا گەپانەوەى تەواوى مافەكانیان كە ھەر لە سەردەمى
خروشچۆفەو تا گەپراچۆف لەم بارەيەو دەرچووبوون بۇ ھەموان بوو.
جىبەجىكردىشىيان ھەر لەسەرەو تا خوارەو ھەتمى بوو و دەبوو وەك بىرپار و
دەستوورەكان جىبەجىيان بكردايە. بۇ تەواوى كۆمارەكان و دامودەزگاكانى حىزبى و
دەولەتى و..... ھەتمى بوو، بەلام بۇ ھەندىكیان جىبەجىكرا و بۇ ھەندىكىش نا.

۲- قەققاس: گەلان لە قافلە شەمەندەفەرەکاندا:

یەکیکی تر لەو کەسانەى که پەردەى لەسەر تاوانەکانى پڑیى ستالىنى- سۆقیتى بەرامبەر بە گەلانى بەزۆر ڤاگوئیزا، لەوانە گەلى کوردیش، لە سۆقیت هەلدايە، نیکولای فیدروفيچ بوگایە که دکتۆرى زانستى میژوو و پروفیسۆرە و بەرپرسى بەش و گروپى لیكۆلینه‌وه‌یه لە گەلە کەمایەتیەکانى سۆقیت (پروسیا) لە پەیمانگای میژووی پروسیای سەر بە ئەکادیمیای زانستى یەکیتى سۆقیت (پروسیا) و ئەندامى پەیمانیرى ئەکادیمیای سلاقی و، ماویەك جیگرى وەزیری کاروبارى گەلانى پروسیا بوو. خاوەن بەرهم و لیكۆلینه‌وه‌یكى زۆر، لەوانە: ۱- ى. ستالین، ل. بیړیا: "ئەوانە دەبێ ڤاگوئیزین"، مۆسكۆ، ۱۹۹۲. ۲- کوردەکانى سۆقیت بە هاوبەشى دوو کورد، ریواس و تاجەدبى برايف) مۆسكۆ ۱۹۹۳.

۳- لە.ل. بیړیاوہ بۆ. ى. ستالین "بەپێى دەستورەکانى ئیوہ"، مۆسكۆ، ۱۹۹۵.

۴- قەققاس: گەلان لە قافلە شەمەندەفەرەکاندا (سالى ۲۰ تا ۶۰ ى سەدەى بیستم)، بە هاوبەشى عەسکەریەى مونایدوفیچ گونوف، مۆسكۆ، ۱۹۹۸. لەم کتیبەدا پەخنە لە دەسلەتدارانى کۆمارەکانى پيشووى سۆقیت گیراوە کە ئەوانە بواری گەڕانەوه‌ی ئەو گەلە بەزۆر ڤاگوئیزاوانەى سەردەمى ستالینیان نەداوە بۆ کۆمارەکانى خۆیان. سەرەراى ئەوه‌ى کە بەدەم و بە نووسراو و بەبێ ئیمزاکردنى بېیارە هاوبەشەکانیان کە دەبێ لەم بارەیه‌وه هەنگاو بنین، بەلام تائىستا نەیانناوە.

لەوانە ((پیکهاتن یا پەیمانى سەبارەت بە سەرلەنوێ دروستکردنەوه‌ى کيانى ئەو گەلانەى کە بەزۆر ڤاگوئیزاون" و ۷ کۆمارى سۆقیتى پيشوو ئیمزایان کردووه. ئەم پەیمانە ئۆکتۆبەرى ۱۹۹۲ لە پایتەختى قرقیزیا (بیشکىک) بەسترا. وەك بېیارەکانى ڤاگردووى سۆقیت، لە کۆمارە نوێکانى سۆقیت، واتە لەو شوینانەى کە سەردەمى ستالین گەلانىكى زۆر ڤاگوئیزابوون، جیبەجى ناکرین. سەربارى ئیمزاکردنى زۆر پەیمان و پرتۆکۆلى نیونەتەوه‌یى سەبارەت بە مافى مروڤ لەلایەن ئەم کۆمارە نوێیانەى سۆقیتى پيشوووه، هەنگاوێك بۆ

جېبەجىكردىن ھەلنەگىراۋە. نووسەر ئامازە بە گەلىك بىرىرى سەرۆك كۆمارى دەۋلەتەن و پەرلەمانەكانى ئەم كۆمارانە داۋە پەخنەى ئى گرتوون. ئىمە لەم لىكۆلىنەۋەيەدا ئامازە بە ھەندى لەو سەرچاۋانە دەكەين.

كۆمىسارى ناوخۇ (ۋەزىرى ناوخۇ) كۆمارى سۆسىالىستى جۇرجيا كارانادزە (قەرەنادزە) لە نامەى ۱۲/۴/۱۹۴۴دا بۇ يىزىال دەنۋوسى: ((لەماۋەى ئەم چەند سالەى دۋايىدا، ھەندى لە دانىشتۋانى كورد و ئازەرى كۆمارى جۇرجيا كە لە كارى كەلخۇز دوورەپەرىز كەوتوون و سەربەخۇ كاروبارى خۇيان بەجى ھىشتۋە و ھاتۋنەتە تىبلىس (پايتەختى جۇرجيا) و بە مەىلى خۇيان لە دەۋرۋەرى شار لە گەرەكەكانى سابورتالو، گەرما-گالى، بەرازىيەكانى لوتكىن، مناتۋىپىسكى توپىك و دەۋرۋەرى قەبرىستانى كوتائىس دايان كوتاو و نىشتەجى بوون، بەشىكى زۇريان خەرىكى كارى گشتى و كۆمەلەيتى بوون)).

((لە ترسا چۈنەتە تىبلىس، بۇ ئەۋەى پايان نەگويزن بۇ سىبرىا و كازاخستان و ئاسىياى ناۋەپاست و شوينى تر، ھەورامى)).

ھەموو ئەمانە، بوو بەھۋى ئالۇزى ناۋشار لەسەر پەسندكردى بىرىرى ۋەزارەتى ناوخۇى يەكيتى سۆقت. ۲۵/۳/۱۹۴۴ شەشسەد و ھەشت بىنەمالە واتە ۳۲۴۵ كەسىان گواستراۋە بۇ ناۋچەكانى تسالكىن، بورچانلىن، قەرەيازى كۆمارى جۇرجيا. تەنيا بىنەمالەكانى بەشدار و كەم ئەندامى زيان لىكەۋتۋى شەپرى گەرەى نىشتەمانى و فەرمانبەرانى پەرۋەردە و قوتابيانى پەيمانگەكان كە بە ھەمويانەۋە ۳۱ بىنەمالە بوون، ھىلراۋنەتەۋە))^(۹۵).

ۋتوۋىژنى پۇژنامەى "نارۋدى ئەبرازەۋانى"ى جۇرجيا (۱۹۸۹/۷/۳۰)، يەكىك لەو دۋكومىنتانەى ئەو سەردەمەى ھىناۋەتەۋە و، نووسەر دەلى: مانگى مايسى ۱۹۴۴ چۋار ھەزارو نۆسەد و نۆ بىنەمالە (۲۵۰۰ كەس) لە ناۋچەى ئاخال كەلاۋە ۵۴۵ (۳۰ ھەزار كەس) لە ناۋچەى ئادىگەۋ، ۴۲۲۰ بىنەمالە، واتە ۲۱۰۰۰ كەس لە ناۋچەى ئاسپىندىز گۈازرانەۋە. لە ئەجامدا بە ھەمويەۋە ۱۲۸۶۰ بىنەمالە، واتە

^(۹۵) بۈگۈن. ن. ف. قەققاز: گەلان لە قاقلمكاندا نۆۋان سالانى ۲۰ تا ۶۰ سەدەى بىستەم، ۲۱۲.

۷۷۵۰۰ کەس، گوازارانەو. ھەرۋەھا بېرىار بوو جارى لەسەرەتادا دووسەد بىنەمالەي پەنابەرىش بگوازيئەو^(۹۶).

بېرىا ۋەزىرى ناوخۇي يەكىتىي سۇقىت لە ۱۹۴۴/۷/۲۴ داواي پەسندکردنى گواستەنەوي دانىشتوانى ناوچە سنوورنشىنەکانى جۇرجيا لەگەل توركيدا دەكات كە ۱۶۷۰۰ بىنەمالەي كورد و تورك و خىمشين بوون و، بيانوش بۇ ئەمە باشتىکردنى بارودۇخى پاراستنى سنوورەكان بوو. ئاشكرايە ستالىنىش ئەم بېريارە تاوانبارانەيەي پەسند کرد.

بەپنى بېريارى ژمارە ۶۲۷۹ لە ۱۹۴۴/۷/۳۱، ژمارەي ئەو كوردانەي كە دەو بەزۇر لە كۆمارى جۇرجيا پراگويژرئىن، ۸۶۹۴ كەس بوو. ھەرۋەھا بېريارىش درا كوردى كۆمارەكانى دراوسى لەگەل جۇرجيادا بگوازيئەو^(۹۷). باراتە شقىلى.ك لە وتارى خۇيدا لە پۇژنامەي "ليتراتورىيا گروزيا"دا ژمارەي پۇژى ۱۹۸۹/۱۱/۸، لەژىر ناوي "ئىمەي مىسخى" شتىكى زۆر سەرنج پراكىشى گىپراۋەتەو و، وتوويە: ئەوانەي بەزۇر پراگويژران، ھەر ئەوانە بوون كە نىۋانى ۱۹۴۱-۱۹۴۴ كاتى دروستکردنى ئەو پىگە ئاسنەي ۱۹۴۴، ھەر بەو پىگەيەدا گواستەنەو. واتە پىگەي ئاسنى بورژومى وال. ژمارەيەكى زۆر لەو پراگويژاوانە كىتەپەكانى "ستالين"يان ۋەك "ماركسىزم و كىشەي نەتەويى" لەگەل خۇياندا برد^(۹۸).

((ئەو ژنە كورد و تورك و خىمشينانەي كە مىرديان بە نەتەوەكانى تر كىردبوو، پانەدەگويژران. لەگەل ئەمەشدا جەخت لەسەر ئەوە كرابو كە ئەوانەي بە ھەر ھۆ و شىۋەيەك بى كاتى گواستەنەو لە جىي خۇيان نابىن، بەزۇر بگوازيئەو (دىپەرتاتسىيا).

تاوانەكانى ستالين و پۇژىم و دارودەستەكەي، بى سنوورن و ئاسەۋارى تراژىدىاي بەزۇر پراگواستەنەو، بۇ بىنەمالەيەكى زۆر لەو گەلانە، لە خودى

(۹۶) ھەمان سەرچاۋەو لاپەرە.

(۹۷) ھ.س، ل ۲۱۳.

(۹۸) ھ.س، ل ۲۱۵.

تراژیدیا که تراژیدیا تر بووه. ههزاران بنه ماله یان له بهر ره لوه شان دووه. ژن له میرد
 یا میرد له ژن یا منالیان له باوک جیا کردوه تهوه. من بۆ خوځم گه لیک جار له
 ته له فزیون و چاپه مهنیه کانی سوڤیت (پووسیا) دا و، ته نانه ته له زمانی زور
 که سهوه، بیستوومه گه لیک ئافره تی نه ته وه کانی تر میردیان به پیاوی گه لان (که
 کوردیش ده گرتیه وه) ی بهر شالووی پاگواستن که وتوو کردوه، له ترسی گیانی
 خویمان و که سوکار و یاخود منالیان، یا له بهر نه گواستن وه یان وازیان له
 میرده کانی خویمان هیناوه و حاشایان لی کردوه، یا ته لاقیان لی پوه رگرتوه یا
 پییان وه رگراوه، هم کاتی گواستن وه و هم به تایبته له پی و جی نویمان، بۆ
 ئه وهی له جهه نه می مه نفا و تاراوگه پزگاریان بی. سهیر ئه وهیه چهند جار لیک که
 ته له فزیون بهرنامه ی تایبته یان له سهر تاوانه کانی ستالین بلاوده کردوه، گویم له
 هندی ئافرهت و مناله کانیان بووه که به هه مان باوه پی فهرموده کانی هاوپی
 ستالینه وه ئه و گه لانه یان به جی گومان و خائین و هاوهستی ئه لمانیای فاشی
 زانیوه، بویه بریاریان داوه له بهر بهر ژه وهندی ولاته که یان له میرده کانی خویمان
 جیا بنه وه، ناو و ناسناو (له قه ب) و نه ته وهی مناله کانی خویمان گۆپیوه و
 گه پراوه ته وه بۆ شوینی خویمان یا بۆ شوینیکی تر و میردیان کردوه ته وه یا بی
 میرد ماونه ته وه. پاش مهرگی ستالین، به تایبته له سهرده می پریسترویکا و
 پووخانی ئیمپراتوریه تی سوڤیتدا، ئه م تاوانانه یه که له دوا یه که ئاشکرا بوون و
 مناله کانیان به دوا ی باوک و گوپی باوکیاندا گه پاون و ناو و ناسناو نه ته وهی
 خویمان ساغ کردوه ته وه. ئه م پژیمه نه فرهت لیکراوه که ئالا ه لگری
 ئینته رناسیونالیزم و دۆستایه تی و برایه تی گه لان بوو، به م چه شنه نه ته نیا
 نه ته وه کانی ئه م ولاته ی له یه که نزیک نه کردوه ته وه، به لکوو کردوونی به دوژمنی
 یه کتر. به تی کدانی بنه ماله کان و جیا کردنه وه یان له یه که له سهر پرنسیپی
 نه ته وه یی یا دینی یا شوینی ژیان، مروڤه کان دابهش کراون و، دیاری کراوه ماف
 بۆ کئ په و او بۆ کئ نا په و بی و هاو لاتیان له چهند په لدا دابهش بن و له کوئی
 بژین و له گه ل کئ بژین و کییان خو ش بوئ و میرد به کئ بکه ن و چۆن بژین و چ

ئىشوكارىك بىكەن و چ ياسايەكى تايىبەتيان بۇ دابىرى. ئاسەۋارى ئەم سىياسەتە بىن شەرمانەيە سىتالين، تەننەت پاش دەيان سال تىپەپوون بەسەرىدا، بەتايىبەت پاش ھەلۋەشانەۋەي يەكىتى سۇقۇت، ھەر ماۋە، پوداۋەكانى چىچانیا و قەفقاس و كۆمارەكانى دەۋرى بالتىك و.... وئەنە زىندۋى ئەم راستىيەن.

بەگۈيرەي مەنتىقى سىتالين و دارۋەستەكەي، ئەگەر ئنە چىچنى يا كورد يا جويا بالكاريا... لەپوۋى خۇشەۋىستىيەۋە مېردى بە جۇرجى يا ئىرمەنى يا ئازەرى يا پووسىك كىردى، چۈنكە مېردەكەيان لە پىزى گومان لىكراۋو..... نىن، مافى مانەۋەيان ھەيە. ئەي ئىس ئافرىتانەي كە دايك و باوك و خىزم و كەسوكار و نەتەۋەكەيان كەۋتۈنەتە بەر شالارى بەكۆمەلى گۋاستنەۋەي سىتالين، چىيان ئى دىكى، چ ھەست و ھەلۋىستىكىان دەي، يا بە پىچەۋانەۋە كورد يا چىچيانىك يا.... كە ئافرىتەكى پووس و جۇرجى يا ئازەرى و ئىرمەنى و.... يان ھىناۋە و لە پوۋى خۇشەۋىستىيەۋە بوۋە و كەم يا زۇر پىكەۋە ژياۋن و، كەم يا زۇرىش منالايان ئى كەۋتۈۋەتەۋە، بۇ دەيى جىيابىنەۋە؟ ئەي جىيابوۋنەۋەيەش بەزۇر يا بە ھۆي فريودان بوۋە، يا بارۋدۇخىكىان بۇ پەخساندوۋن كە جىيا بىنەۋە. ئەي تاۋانى منالەكانيان چىيە و سەيىن چۇن ۋەلاميان بىرىتەۋە؟ ديارە نوئىنەرى ئەي گەلە بەزۇر پاگۈنزاۋانەي كە لە بارى پەگەزى و دىنى و نەتەۋەيى و پەنگى پىست و زمان و كۈلتۈرى جىياۋازەۋە ژنيان لە نەتەۋەكانى تر ھىناۋە، با بلىن كوردىكى موسلمان ژنيكى خاچپەرىستى جۇرجى يا پووسى ھىناۋە، ماناي ئەۋەيە ئەم كوردە خۇشەۋىستى و مۇقايەتى بەپىچەۋانەي ئىنتەرناسۇنالىزىمەكى سىتالين و برايەتى و دۇستايەتى و پىكەۋەژيان لە يەك ۋەلاتدا (يەكىتى سۇقۇت) بەلاۋە لە كىشەكانى تر گىرنگىرە. ئەي كە بىنەمالەيەكى ئەۋتۋى لەگەل خىزانى پىك ھىناۋە، بىرى لە پۇژىكى ئاۋا نەكردەۋەتەۋە كە بەي چەشەنە توۋشى كارەساتىكى ئەۋتۋى.

لايەنى كۆمەلەيتى و سايكۇلۇژى و بىنەمالەيى و.... ئەم تاۋانانەي سىتالين، پىۋىستى بە لىكۇلىنەۋەي جىيا و تايىبەت ھەيە، ئىمە لىرە مەبەستمان شىكىردنەۋەيان نىيە-ھەۋرامى.

لە ۱۹۴۴/۱۱/۱۵، لە برووسكەى پاپاڧ وەزىرى پاراستنى كۆمارى جۇرجىي سۇسىيالىستىدا بۇ بىزىي وەزىرى پاراستنى يەككىتى سۇڧىت، سەبارەت بە جىبەجىڭردنى دەستورەكەى، ھاتوو:

ئۇپراسىيۇنەكە (عملىيات) لە بەرمەياني ۱۹۴۴/۱۱/۱۵ دەستى پىڭرد و بۇ سەعات ۱۸ى ئىوارەى ھەمان پۇژ ۲۵۵۹۱ كەس سوارى سى قافلەى شەمەندەفر كراون و، ئەوانى تر كە ماون خەرىكى كۆكردنەو ناردنيانين.

پۇژى ۱۹۴۴/۱۱/۱۷ تا سەعات ۱۶ى ئىوارە ۸۱۳۲۴ كەسى تورك و كورد و خىمشين بە ۲۵ قافلەى شەمەندەفر بەپى دەكرىن. لەگەل قافلەى شەمەندەفرى ۱۰۵۱دو فاگۇن قەرەچىشمان ناردوو، بارودۇخيان سامناك بوو: بى پىللو و بى تفاق و خواردەمەنى، بى ھىچ شتىك بۇ مانەو و بىژوييان.

پاشان نووسەر ئامارە بەو دەكات كە ئەوانە (كورد و تورك و خىمشين) لە ۹ ناوچەى كۆمارى جۇرجيا كۆكراونەتەو و بەپى پاپۇرتى كۆزنىتسۇڧ سەرۆكى بەشى راگويىزاو تايبەتەكانى وەزارەتى ناوخوى يەككىتى سۇڧىت ۶۰۰۷ ئارەلى شاخدار و ۲۳۷۷۷ گاي مى و ۱۸۲۰۵ گاي نىر و ئارەلى شاخدارى بچوك ۳۰۰۴۹ و ۳۷۴۰۴ پەز و، لە ناوچەكانى ئاجار ۱۷۶۶۳ پەز و بالدارو مرىشك و قاز و... ۲۸۱۷ وەرگىراو تۇمار كرا. ھەروەھا لەوانە ۸۲۵۲ ھەزار تەن گەنم و ۲۲۲۶ ھەزار تەن گەنەشامىيان ئى وەرگىراو.

۱۹۴۴/۱۱/۲۸ بىزىيا پاپۇرتى جىبەجىڭردنى تەواى گواستەو و تورك و كورد و خىمشينەكان ئاراستەى ستالين و مالىنكوڧ و مولەتوڧ دەكات و ھوى گواستەويان (پەيوەندى) خزمایەتییان لەگەل دانىشتوانى توركىادا) و ھەروەھا زانىارى كۆچكردنيان بۇ ئەوئ و مەيلى بەشدارييان لە بزوتتەوكانى پاپەپىنداو بە سىخوپىڭردن ناساندوونى (پاشان ھەرچۇنىك بوو لە سى كۆمارى كازاخستان و ئۆزبەكستان و قرقىزستان جىڭگىر كراون).

.... بۇ وىنە ئەوانەى كە نىردراونە كۆمارى ئۆزبەكستان، لە ۷ ھەرىم و ۴۳ ناوچە جىڭگىر كراون، كە بە ھەموو پە ۵۳۱۶۳ كەس بوون، ۱۰۸۱۳ پياو و ۱۶۱۲۷ ئن و ئەوانى ترمندال بوون^(۹۹).

(۹۹) ھەمان سەرچاوە، ل ۲۱۶-۲۱۷.

زۆر سەيرە ژمارەى ئافرەت (نەك ئافرەتى مندال) يەك و نيو كەرەت لە پياو پترە.
ئەمە ديارە زۆريەى پياوھەكان لە بەرەى شەپ، يا ئۆردوگای كارە زۆرەمليیەكان بوون، يا
لەسەر داخوالزی خۇيان بۆ پاراستنى نیشتمان پۆششتبوونە بەرەكانى شەپ، يا لەپشت
بەرەكانى شەپەرەو خەرىكى كار بوون، ئەگينا ژمارەى نیر، بەپىئى تەلووى
سەرژمىرەكان، لە مى زياتر بوو.

۱۷۶۳ بىنەمالە (۱۰۶۱۱ كەس)ى كورد و تورك و خيمشین تا ۱۹۴۴/۱۱/۳۰ جیگیر
دەكرین. بەگشتى تا كۆتابى سالى ۱۹۴۴ بە ھەموویەو ۹۴۹۵۵ كەس گوازانەو بۆ
كۆمارى كازاخستان. گواستەوئەى ئەم گەلانە و گەلانى تر سالى ۱۹۴۵ یش ھەر
بەردەوام بوو.

بەپىئى سەرژمىرى وەزارەتى ناوخۆى يەكپىئى سۆفیت، ژمارەى مردووى
پاگواستراوھەكان تا مانگى ۷ى ۱۹۴۸، واتە تورك و كورد و خيمشین، ۱۴۹۸۵ كەس
واتە ۱۱,۸٪ بوو. بە وتەى باراخشىلى ژمارەى مردوھەكان (كە لە بەلگەكاندا تۆمار
نەكران) ۳۱ى پاگويزراوھەكان بوون كە زياتر لە ۱۷ ھەزاريان تەنيا مندال بوون^(۱۰۰).
پژم سەرژمىرى پاگويزراوھەكانى كورد و تورك و خيمشینی لە كۆمارى جۆرجياو
تا ئۆكتۆبەرى ۱۹۴۵ بە ۸۸۸۰۰ كەس داناو. كەچى لە سەرژمىرى ۱۹۵۰دا، بە
۸۱,۹۵۵ كەس دانراو^(۱۰۱).

لەباتى زيادكردن، پاش پینچ سال ۷ ھەزار و سەدوپەنجا و پینچ كەسيان كەم
كردوو. بە لەبەرچاوگرتنى ئەوئەى كە لەوانەىە لە ماوئەى ئەو ۵ سالەدا سىقاتى
مردوھەكان (كەمكراوھەكان) منال لەدايك بووبن، كەچى...؟ ئەمە جگە لەوئەى بەپىئى
پاپۆرتەكان لە ۱۹۴۵ بەولاو، پاگواستنى ئەو گەلانە لە كۆمارى جۆرجياو ھەر
بەردەوام بوو.

خالىكى گرنگ كە پێوھندى بەو تاوانانەو ھەيە كە بۆ گەلانى سەرسنووئەى
جۆرجيا و ئازەربايجان و ئەرمينيا بىبناغە و بەئاشكرا ھەلبەستراوون. مەبەست

(۱۰۰) ھ.س، ل ۲۱۸-۲۱۹.

(۱۰۱) ھ.س، ل ۲۲۰.

ئەو بۈيۈك، گەلانى گومانلىقراوى ھاۋەست و سىخوپى دۇستانى ھىتلەر، واتە ئىران و تورىيا، پىش ئەۋى بىنە ھاۋولاتى خۇيان (۱۹ھەمد)، بەلىنيان دراۋەتى كە پروسىا (پاشان سۇقۇت) لە تۈرك و فارس باشتى دەپى بۇيان. ئەۋە بوۋ ھەرچۇنىك بوۋ كران بە ھاۋولاتى و بە نىشتىمان و مۇقۇۋە خزانە خىزمەتى ئىمپىراتورىيەتى پروسىا و سۇقۇت. ۋاباۋە كە ۋلاتىك لەلەيەن دەۋلەتلىكى ھاۋسنى يا دەرەككىيەۋە دەكەۋىتە مەترىسيەۋە، خەللى سەرسنۋور چەكدار دەرگىن و، لەگەل ھىزى لەشكرى ئەۋ ۋلاتەدا پارىژكارى لە نىشتىمانەكەيان دەكەن؛ چۈنكە ئەۋان زىاتىر شارەزى كۈن و قۇزىنى ناۋچەكەن و نامادەۋى فېداكارىن بۇ نىشتىمان و مال و گۈند و بىنەمالەكەيان. كەچى لە سۇقۇت بە پىچەۋانەۋە بوۋ، كە شەپىش دەستى پى كىرد، ۋاباۋە ژن و مەنل و پىر و پەكەۋتەۋەكان بگۈزىنەۋە بۇ پىشت بەرە، نەك بە سەدان و ھەزاران كىلۋەتر و لە كەش و ھەۋايەكى تردا نىشتەجى بىرىن. ۋا باۋە بوۋ دەۋلەتەكە پىشتىر شوين و جىگا و كەرەستەۋى بۇ لىقەۋماۋان نامادە كىردۈۋە و داۋاۋى لە ھاۋنىشتىمانان كىردۈۋە يارمەتى لىقەۋماۋان بىدەن. كەچى لىرە بە پىچەۋانەۋە بوۋە. پىرسىار ئەۋەيە: بۇچى جۇرچى و ئەرمەنى و ئازەرى سەرسنۋورەكان نەگۈيزانەۋە، خۇ پىكەۋە دەژيان، يا بۇ ئەۋان ياسايەكى تىرەۋەبوۋ!

ئەم پىزىمە تۇتالىتار و بىۋىنەيە، پاش ئەۋى ئەۋ خەلكانەۋى بەزۇر گۈزەتەۋە و خەللى تىرى ناردە جىگايان، بە دانىشتۋانى نوۋى راگەياند، ئەگەر كەسىك يا كەسانىك گەپانەۋە، يا كەسىكى بىنگانە لە خۇتان دىت، دەستبەجى بىگىر يا ئاگادارى كارىدەدەستان بىكەن. ھاتۇچۇش بۇ ئەۋ ناۋانە، چ بە ماشىن و چ شەمەندەفەر، لەژىر كۆتۈرۈلۈ تەۋاۋى دەژگا سەركۈتكەرەكانى پاراستنى سۇقۇتتى (ك. گ.ب.) دا بوۋە. ئەۋانە دەۋوۋ يەكەم كەس بەپى پاسپۇرت سۈر نەكەن و پاسپۇرتەكان بەباشى تەماشى بىرىن و ئەگەر مۇرى "مافى سەفەر كىردى نىيە" يى پىۋەبى، دەسبەجى كارىدەدەستان ئاگادار بىكەنەۋە. جگە لەۋە دەۋوۋ ئەۋانە لىستى موسافىرەكان بىدەن بە كارىدەدەستانى پۇلىس و پاراستن. ھەر بۇيە كاتى گۈاستنەۋە

لە جىنى بەزۇر جىگىرکردىيان، پاسپۇرت لە زۆربەيان وەردەگرنەوە يا مۆرى "مافى سەفەرنەکردن"ى ئى ئەدەن.

ژمارەيەكى زۆر لەو گەلە بەزۇر پاگويزراوانە كە پادەكەن، لە بەلگەكاندا ھاتوو و لىرە دووپاتى ناكەينەوە كە چەندىان لەوئى گرتەن (واتە لە شويىنى نوئى پاكردن) و چەندىان لەپى گرتەن و كوشتەن و چەندىان لەوئى (لە نىشتەمانيان) گرتەن و كوشتەن و دەورى ئەو دانىشتو نوپيانە لە گرتەن و كوشتەندا چى بوو.

پىگەى خۇشاردەنەوە لە شار و كۇمار و گوندىكى ئەم و لاتە كە بالى پەشى دەزگا داپلۆسىنەرەكانى ك. گ. ب. بوو لەپشت دىوارە ئاسىنەكانەوە، كاتى شەپ بەبى پاسپۇرت يا بە پاسپۇرتى مۆرى "مافى سەفەركردنى نىيە" دەبى چەند سەخت و نالەبار بووبى و پاكردنیش بۇ ئەودىوى سنوورەكان كە بە سەگ و سەرباز و مین چىنراو، خۇگەيانەن بۇ ئەوئى بە درىژايى سەدان و ھەزاران كىلومەتر و لەناو ئەو ھەموو پۇستە عەسكەرى و كۆتۆلەدا دەبى لە تواناى كىدا بووبى. دەبى چەند كەس لەم پاكردنەدا گىرابەن و كوژدەبى ؟ نەپنىيەكە دەبى لە سەرمىرى و نەبوو و مردوو و پاكردەكان بدۆزىنەو.

دەبى چەند ئافەرەت و چەند باوك و دايك و چەند منداڵ چاوپەرى گەپرانەوەى ئەوانەيان كەربى ؟ چەند دەزگىران و ئەويندار چاوپەرى خۇشەويستەكەيان كەربى، چەند ژن و كچى لاو بەتايبەت لەناو كوردەكاندا بە بىوژنى و مىردنەكراو مابنەو و بەلنىنى خۇشەويستى و داب و نەرىتى كوردەولرى پىرى كەربى، ەك ژنەشەيد و پ. م و گىراو و ھەلھاتوو و ئەنفالكرادەكانى كوردستان، دەبى چ ئاواز و بەستە و ھۇنراوەيان بۇ ھۇنىبەنەو و..... لەكى پىرسىن و چۆن تۇماريان بەكەين، كى خۇى بەگەيەنئە لايان..... ئايا ئەوانىش ەك زۆر نەپنى ئەم دنيايە دەچنە گلەو، ەك مىژووى نەزانراوى گەلەكەمان نانوسىرنەو. كى بى و كەى بى سىمفونىايەكى نەتەوہى ئەم كارەساتەى كورد داپژى، پەيكەر و مۆزەيان بۇ دروست بەن.

پروفیسور نیکۆلای فینودرویچ بوگای و دکتۆرى زانستى مىژوو عەسكەربەيى مۆئەيەدوڤىچ گونوڤ، لە لىكۆلینەو بەنرخەكەياندا كە پشت بە بەلگە و

سەرچاۋەكان دەبەستى، دەنۋوسن: تا سانى ۱۹۴۷ (۲۴۳۲۴ كەس)ى پاكردۋى نەتەۋە جۇراۋجۇرەكان (لە تاراۋگە-مەنفا) لەلەين دامودەزگاكانى سۇقۇتەۋە گىران، ۹۹۱۷ كەسيان گىران و ۲۰۶۲ كەسيان درانە دادگاى تاوان^(۱۰۲). جگە لەۋە دەنۋوسن تەنبا بە تاۋانى سىياسى لە ۱۹۳۷د، نزيكەى سىسەد و پەنجا ھەزار كەس تىرباران كران^(۱۰۳).

بەپىي بەلگە و دىكومىنتەكان، تا يەكى ئۆكتۇبەرى ۱۹۴۸، دوو مىليۇن و سەدۋچار ھەزار و ھەتسەد و پەنجاويەك كەسى گەلانى سۇقۇت، لە تاراۋگە (مەنفي) پاگويزراۋى تايبەت بوون و، ھەفتاۋھەت ھەزار و پىنجسەد و چلويەك كەسى پاكردۋو و، بىست ھەزار و نۆسەد و پەنجاۋپىنچ كەس لە پاكردندا بوون. گەرچى ژمارەى پاكردۋەكانى كورد بەتەۋاۋى پوون نىيە و بەجيا نەدراۋە، بەلام لەگەل نەتەۋەكانى تورك و خىمىشىندا، ئەو سى گەلە پىكەۋە نووسراون. سەرجهى ئەو سى گەلە لە تاراۋگە ۸۱۰۷۴ كەس و، سەرجهى پاكردۋەكانىيان ۲۳۱۰ و ژمارەى ئەوانەى كە لەپاكردندا بوون بە ۳۶۱ كەس نووسراون.

بەپىي لىكۆلىنەۋەى زانستيانە و بە بەلگەى ژمارەيەكى زۆرى زانايانى سۇقۇتتى پىشۋو (پووسىاي ئەمپۇ و كۆمارەكانى ترى پىشۋوى سۇقۇت)، جگە لە زيانى گيانى، ئەو زيانە ئابوورى و كۆمەلەيتى و كولتورى و... كە لە گەلانى پاگويزراۋ بەتايبەت و لە ئابوورىى ولات (سۇقۇت) بەگشتى كەوتوۋە، بىئەژمار و قەرەبوۋنەكراۋە بوون.

پروسة ئابوورىەكانى شوينى نىشتەجىي پىشۋوى گەلانى بەزۇر پاگويزراۋ، پاگىراون، چ لە بوارى پىشەسازى و چ كشتوكالى. كارگە و كارخانەكان بى كرىكار و بى كەرەستەى خاۋى بەرھەمھىنان ماۋنەتەۋە و باغ و كىلگەكان بەبى جووتيار و، ئاژەلدارى و سەقخوز و كەلخوزەكانىش زۆريان ۋەستاۋن يا كەموكۋىيەكى

(۱۰۲) ھ. س، ل ۲۳۷. ھەروەھا بېۋانە: گەلانى سەركۈتكرائى پووسىا چىچنى و ئىنگوشى، ۱۶۵-۱۶۴ ل.

(۱۰۳) ھ. س، ل ۲۲۷.

زۆريان بووه و، ئەو خەلكەش كە نۆردراونەتە جىيان يا نەزان بوون يا خۇيان لەو كارانە نەداوه يا بەشيان نەكردووه و بەكاروبارەكان پانەگەيشتوون. خانوبەرە و گوندىكى زۆر كە لە شوینە سەخت و چىايىيەكان بوون، دوور لە پىگە و شارەكان، كەسيان تى نەچو و كەس ئاگای لىيان نەبوو و پووخاوت.

لە بارى كولتورىيەشەوه، جگە لەو شوینانەى كە ئامازەمان پى كردن، كتيب و پوژنامە بە زمانى ئەو گەلانە لەچاپ نەدراوه و، بە زمانى ئەوانىش نە پادىو و ن تەلفىزىوئەمەبوو. پووناكبير و نووسەر و ھونەرمەندى ئەم گەلانە زۆربەيان گىراون يا گوللەباران كراون، يان ماوهى چالاكىي پى نەدراوه و... ئاسەوار و مۆزەخانە، كتيبخانە، شانۆ و ئامرازی مۇسقىا و، بەگشتى ئەو كە ھەيانبۆو، لەدەستيان داوه و لەناو براوه.

جىيى فيركردن و پسپۆرى ئەم كولتورىانە كە بۆ ماويەكى زۆر لە نىشتمانەكەى خۇيان دوور بوون، پاش گەرانەويان، لەبەر خراپىي بارى ئابوورى و كىشەكانى تر، ماويەكى زۆرى پى چوو تا كەم يا زۆر دەستيان بە زىندووكردنەوى ئەم كولتورىە كرددووه. زۆربەى ئەو گەلانە، پاش دە تا پانزە سال، دوور لە نىشتمانى خۇيان ژيان و ئىنجا گەرانەتەوه. واتە لە ۱۹۴۴دا بەزۆر كۆچيان پىكردوون و، پاش مەرگى ستالىنى ديكتاتور دەستيان كرددووه بە گەرانەوه. بەلام خۆ كوردەكە پيش ئەوان، واتە بۆ جارى يەكەم ۱۹۳۷ دوورخرايەوه و، بۆ جارى دووھەميش لەگەل زۆربەى ئەوانەدا لە ۱۹۴۴دا كۆچى پى كرا. لەلایەكى ترەوه، كوردە كلۆل و بىبەختەكە تانىستاش (سالى ۲۰۰۴)، پاش ۶۷ يا ۶۵سال، نەيتوانيوو بەگريتەوه. دەبى لەچاو ئەوانى تردا چىي لى ھاتبى! دەبى چەند لەناو كولتورى زياتر لە دە گەل و نەتەودا كە بەسەرياندا دابەش كراوه، شۆرايىتەوه يا توایىتەوه. دەبى ئەم چەند وەچەيەى كە لەدايك بوون و گەورە بوون، لە تاراوگە چ كولتورىيەكى خۇيان ھەلگرتبى بۆ ئەو كە يا نەوكانى پاش خۇيان. ئىتر باسى ئەو ھەش ناكرى كە تەلفىزىوئە و پادىو و شانۆ و ناوھەندىكى ليكۆلىنەوى زمان، ميژوو، ئابورى، كولتور، پەيمانگە و قوتابخانە و كتيبخانە و مۆزەخانە و ... ھتديان نەبوو و نىيە.

پووناكبير و زانايانى سۆڧىتى، ئەوانەى كە پىسپۆرى تايىبەت بە بوارى
 مېژووى و ئابوورى و سىياسى و كولتورىن، بەھۇى جۇراوجۇرەوۋە لە سەردەمى
 ستالىندا، نەك ھەر بىۋەنگ بوون و شتىيان لەم بارەيەوۋە نەنوسىيە، بەلكو
 ئاويشىيان كىردوۋە بە دەستى پۋىمەكەى ستالين و كىردەوۋەكانىدا، يا پاكەنيان بۇ
 كىردوۋە و، بگرە تائىستاش پاشماوۋەى ئەو بىروباوۋە ماون و پارىژگارى لە
 سىياسەتى ستالين و پارتى كۆمۇنىست و دەولەتى يەكىتى سۆڧىت دەكەن، بە
 ھى قۇناغى پاش ستالىنەوۋە تا ھاتنە سەركارى گەرباچوۋ. جاران ئەگەر دژى ئەو
 بۇچوۋنە راستانەى ناھەزى سىستەمى سۆڧىتى و تاوانەكانى ئەم پۋىمە
 پادەوۋەستان، ئەمپۇ بەھۇى ئاشكراكىردنى بەلگەنامەكان و كىتېب و قار و سەدان
 بەرنامەى رادىيوى و تەلەفېزىيۇنى كە كەسانى شاھىد و زىانلىكەوتو و بەزورى
 پووناكبير و كەسانى سىياسى و كۆمەلەيتى و زانستين و ناسراون، شتەكان
 دەگىرپەنەوۋە و، ناوېرن ياخود وەلامىكىيان بۇ ئەو ھەموو فاكى و بەلگە و راستيانە
 نىيە. ئەوانەى كە پلەوپايەيان لە ستايىشى ستالين يا حىزبى كۆمۇنىستى
 سۆڧىتداو، پارە و مال و ماشىن و پىشودان و گەپان بە ولاتانى تىريان لەلەين
 حىزب و دەولەتەوۋە وەرگرتوۋە، ئەمپۇ ئەو دەولەت و حىزبە نەماوۋە. ئەوانە ئەگەر
 دووربوون لە راستىەكان، يا لەلەين حىزبەوۋە پىيان پاسپىردرابوۋ كە وابنوسن،
 يا سەر بە نەتەوۋەى بالادەست و دەسەلاتدار بوون، يا بەشدارى ئەو ھەموو تاوانە
 نامۇقايەتە بوون، بەلەى نەتەوۋە زۇرلىكراوۋەكانەوۋە زۇر گرنگ نەبوۋە و نىيە،
 چونكە بەرھەمەكانيان لەم بواردە لەگەل كەوتنى پۋىمەكەدا وەلانران. بەلام داخ
 لەوۋەدايە كە چەند كوردىكى سۆڧىت، ئەوانەى بنەمالەكانيان نەكەوتنە بەر
 شالەوى زولمى ستالينى و پلەوپايە و پارە و... وەرگرتن، ئەمپۇ پاش
 دەرکەوتنى ئەو ھەموو بەلگانە، بەپىچەوانەى ئەوۋەو كە نوسىيىويان و
 بەدوركەوتنەوۋە، ھەولى راستكىردنەوۋەى ھەلەكانى خۇيان و ھى خەلكى تىريان
 نەداوۋە؛ لىكۆلىنەوۋەيان لەم بارەيەوۋە نەكىردوۋە و، تەنەنەت دژى بۇچوۋنى خەلكى
 تىرى كورد و ناكورد پاوۋەستان. ئەوانە وەك بارودۇخى ژيانى خۇيان تەماشاو

باسى بارودۇخى كوردى سۇقۇتتىن كىردۈۋە. سەير ئەۋەيە كە چاۋىشىيان بە كوردىكى ئۆزبەكىستانى يا كۆمارەكانى تر دەكەۋى، بە پرووسى قسە دەكەن، چونكە بۇيان ئاسانتەرە و باشتىرىش لەيەكتىر تى دەكەن. بىست سى سالى تر، ئەو زمانە كوردىيە شېر و سەقەكتراۋەى كوردەكانى سۇقۇت كە زۆر زۆر كەۋتبۈە بەر كارىگەرىى زمانى پرووسى، پاش پرووخانى سۇقۇت، دەبى كوردانى ئازەربايجان يا كازاخستان و پرووسيا و قرقىزستان و ئەمانى تر كە كەۋتۈۋە بەر كارىگەرىى زمانى رەسمىى ئەو كۆمارانە، سبەينى چۆن لەيەكتىر تى بگەن. زۆربەى كوردەكانى سۇقۇتتى پىشۋو، چ پىش و چ پاش پرووخانى، لە كازاخستان و پرووسيا و ئۆزبەكىستان و قرقىزستان و ئەرمىنيا و ئازەربايجان ژيان و دەژىن. ئەۋانە سەردەمى سۇقۇت، نەك تەنيا پەيوەندىيان پىكەۋە نەبۈە و نىيە، پۇژنامە و گۇقارلىكى گشتىيان نەبۈە و نىيە، كىتئى قوتابخانە و مامۇستاي قوتابخانەيان نەبۈە. دەبى لە كام پىشكەۋتن و كام ماف بدوۋىن كە زۆر لاپەرەى كىتئى كوردناسەكانى سۇقۇت، بەتايىبەت كوردە نووسەرەكان، تەرخانى ئەم درۆ و دەلەسانە كراۋن.

كۆمارى ئەرمىنيا، بۇ وىنە، باس كراۋە گۋايە كورد لەۋى ھەموۋىتىكى ھەيە، بە پىچەۋانەى كۆمارەكانى ترى سۇقۇتەۋە. باسى ئەو تەنگ پى ھەلچىنەى كوردىان پىش ۱۹۱۷ لەلەين ئەرمەنەكانەۋە نەكردۈۋە. پاش ۱۹۱۷ ىش ھەروا، چۆن زەۋىوزارى كوردەكانىيان داگىركردۈۋە. باسى دەرکردى كوردە موسلمانەكانى ئەۋى نەكراۋە لە ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴ داۋ دەرکردى كورد لە ناگۇرنا قەرەباغ و دابەشكردى كوردى موسلمان و ئىزدى ۋەك دوو نەتەۋەى جىاۋان. باسى ئەۋەش نەكراۋە كە پاش مردنى ستالېن كوردەكان تاكە تاكە گەپراۋنەتەۋە، گرتوۋيانن و بۇ دواۋە نىردراۋنەتەۋە. ئىتر باسى ئەو ھەموو كىتئى و وتارانەى نووسەرانى ئەرمەنى ئاكەين كە چ بوختان و درۆ و دەلەسەيەكىان بۇ كورد ھەلبەستۈۋە، بەناحق و بەبى بەلگە ناۋى كوردىان زېراندوۋە و چەند ۋەچەى ئەرمەنىيان بەو كىتئىانە پەرۋەردە كىردۈۋە.

يەككە لە ھاورپايانى نزيكى ستالين، واتە ئەو كەسەي كە ئاگادارى ھەموو بېريارەكانى كرىملن و بەشدار و پەسەندەكەرى سىياسەتى دەولەتى سۆڧىت بۈۈە و ماۋەيەكى دوۋرودريژ لە سەركردايەتى حيزب و دەولەتى سۆڧىتدا بۈۈە، ئاناستاس ميكۇيان (۱۸۹۵-۱۹۷۸)، ئەرمەنى بۈۈە. ۋەك پروسەكان دەلەن لە ئىليچەۋە تا ئىليچ بۈۈە (ۋاتە سەردەمى قلادىمىر ئىليچ لىنينەۋە تا لىئونىد ئىليچ برژىنقىۋە). سەردەمى يەكەم گۋاستەنەۋەي كوردان لە ۱۹۳۷دا و گۋاستەنەۋەي دوۋمەم، جىگىرى سەركە ۋەزىرانى سۆڧىت (۱۹۳۷-۱۹۵۵) و ئەندامى كۆمىتەي بەرگىرى سۆڧىتى، پاشان ۋەزىرى بازىرگانى و، لە ۱۹۶۵-۱۹۷۴ ئەندامى دەستەي سەركردايەتى پەرلەمانى سۆڧىت و، لە ۱۹۲۳-۱۹۷۶ ئەندامى كۆمىتەي ناۋەندى پارتى كۆمۇنىستى يەككىتى سۆڧىت و ئىنجا كراۋە بە ئەندامى پۇلىت يېرۇ. ئەم كابرەيە كەسەك نەبۈە بىئاگا لە مېژۋى كورد و كارەساتەكانى سەركەم گەلە و كوردى كۆمارەكەي خۇي، واتە ئەرمىنيا و، ئەو ترازىديايەي كە خوشى دەنگى لەسەر دابوو و بەسەر كوردى سۆڧىتدا ھىنرا بەگشتى. ئەۋپەرى دەستى دەپۇي و ئەيتۋانى ھەۋلى گەرانەۋەي كوردەكان بەدات. گۋايە كورد و ئەرمەن بەرەي يەكەن و گەلەك كارەساتيان پىكەۋە لەلەين دۆڭمىنەكەۋە بەسەردا ھاتوۋە و زۆر تىكەل و ھاۋسەي يەكتەن ۋە پابردوۋدا شتى ھاۋبەشيان زۆرە.

كەچى سەرمەپاي ئەۋەي پاش مەرگى سەركەكەي، واتە ستالين، ۲۳ سالى تر دەسەلاتى ھەبۈۋ، لە ۱۹۵۶/۱۲/۱۶ گەلەلەيەك بە سەرمەرشتى ئەۋ بۇ گەرانەۋە و دروستكردنەۋەي ئۆتۈنۈمى بۇ گەلە بەزۆر پاگۋىزراۋەكانى سەردەمى خۇي و ستالين ئامادە كرا. كەچى ناۋى كورد لەم گەلەلەيەدا نەھاتوۋە. باسى دروستكردنەۋەي كوردستانى سوور ھەر ھىچ و، بەلكو ھەۋلى بۇ گەرانەۋەشيان نەداۋە. ئەگەر ناۋى كوردى لە پىزى گەلانى ترەدا بىنوسىيايە، بىگومان كوردىش دەيتۋانى ۋەك گەلانى تر مافە زەۋتكرەۋەكەي بۇ بەگپىتەۋە. و ئەم كابرەيە قەرەبۈۋى گوناھ و تاۋانى خۇي و پىژمەكەيى دەكرەۋە و دەبۈە فاكترەيكى مېژۋىي بۇ دۆستايەتى نيۋان گەلى ئەرمەن و كورد.

لە مۆسكۆ دەستوورێكى تايبەت سەبارەت بە كورد نىيە، گەرچى بۇ زۆربەى گەلانى بەزۆر ڤاگۆيزراو ھەيە، بەلكو دەستوور يا بېريارىكى گشتى ھەيە ئاراستەى دەكەن. لەوئيش، واتە لە ئەرمينيا و جۇرجيا و ئازەربايجان، چونكە دەستوور و بېريارى مۆسكۆ نىيە، نەك تەنيا دەيكەن بە بيانوو و پاكانە بۇ خۆيان، بەلكە دەيانگەرئىننەو بۇ دواوہ. خۆ مروقى وردىنى كورد دەبى ئەو پرسیارە بکات: كە كورد لەو تەنگانە يا تراژىديايدا پىويستى بە يارمەتى ھەبوو، نەك بە ھاناىەو نەچوون، بەلكە دەستيشيان بە پەوى گەراوہكان، ئەوانەى كە بە پارەى خۆيان گەرابوونەو، ئا. ئەى چى لەو نووسراوانە بکەين كە نووسىويانە گەلى ئەرمن باوہشى بۇ كورد ئاوالە بووہ و يارمەتى داوہ و پىكەوہ ژياون، وەك چۆن نووسراوہكانى تر سەبارەت بە شۆرشى ئۆكتۆبەر و كۆمەلگەى سۆسيالىستى و دەولەتى سۆفئيتى فلان و فيسار شتى بۇ كورد كردووہ و بەختەمەرتين كورد، كوردى سۆفئيتە! با ديكومينت و بەلگەكان لەگەل ئەم ليكۆلنەوہيدا وەلامى ئەو شتانە بدەنەوہ و خوينەريش بۇ خۆى سەرپشكى ھەلوئىستى خۆى بى. بىگومان لە خۆى ئەپرسى كە كوردى ئەوبەرى ئاراس و ئەولای چىاي ئاگرى چۆن گەيشتوہە كازاخستان و سىيريا و ئاسىاي ناوہراست و كى ناردنى؟! مروقى ھەندى جار كە لەم شتانە ورد دەيتەوہ، گەليك پرسیارى بۇ ديتەپيش. دەستوورى ستالين بۇ بەزۆر گواستەوہى كورد و گەلانى تر لە ۲۴ سەعات يا لە چەند پۆژئىكدا جيئەجى كرا. كەچى دەستوورى ھەر ئەو دەولەتە زلەيزە بۇ گەراندەوہى گەلان، گەليك سالى پى دەوى و بە نيوەچلى جيئەجى دەكرى و، بېريارەكانيان گەلى كورد ناگريئەوہ ھەتا پزئىمەكە دەپووخى. شتى وا لەگەل مەنتيقدا ناگونجى. تەنيا مەبەست سەرينەوہى قەوارە و ھەبوونى كورد بووہ لە ناوچەو نيشتمانى باوو باپيرانيان، بۇ توادندەوہ و لەناوېردنى ئەم گەلە. ئىنجا چۆن و بۆچى پشتمان پى بەستبوو، دەمانگوت دۆستمانە!؟

پزئى سۆفئيتى، زۆربەى ھەرزۆرى دانىشتوانى كوردى لە شوئىنى خۆيان (نیشتمان) دەرکرد و، ئەوانەش كە مابوون، زۆربەيان بە ئازەرى و جۇرجى و بە ئەرمنى کران، يا ناچارىان كردن يا ناچاربوون خۆيان بە كورد لەقەلەم نەدەن. يا

ئىزدەيدىغانىيان لە كورد جيا كوردە تەوہ و بە نەتەوہ يەكى جياواز دايانناون. پاش
 ھاتنە سەر دەسەلاتى بەلشەويكەكان و دابەشكردنى كورد بەسەر سى كۆمارى
 قەفقاسدا و دابەشكردنى كوردىش لەناو ئەم كۆمارانەدا بەسەر ناوچە و ھەرىم و
 شارەكاندا، تەنيا لە كۆمارى ئازەربايجان كياننىكى نيوەچليان بۆ دروست كردىن،
 واتە كوردستانى سوور. ئەويش تەمەنى ھەوت سال بوو. پاشانىش دەريەدەر
 كران و بەسەر پينچ شەش كۆمارى تردا دابەش و بەزۆر نيشتەجئى كران و،
 لەويش بەسەر ناوچە و شار و بەريۆەبەرايەتى جياجيدا دابەش كران؛ لەباتى
 ئەوہى سەرەتا كوردى دابەشكراوى سى كۆمارى ئازەربايجان و ئەرمينيا و
 جۆرجيا لەيەك نزيك بكەنەوہ و بەريۆەبەرايەتى و ناوہند و پەيمانگە و زانكۆ و
 راديو و تەلەفزيۆن و ... ھتديان ھەبى و نوينەريان لە دەزگەكانى دەولەتى و
 بەريۆەبەرايەتى و حيزبیدا ھەبى. كورد بەپيى ھەموو پيوانەكان دەبوو
 نوينەريكى لە پەرلەمانى سوقيت لە مەجليسى نەتەوہكاندا ھەبى. ئيتىر باسى دام
 و دەزگاكاني ئەو سى كۆمارە ناكەم كە نەيانھيشتووہ كوردىك بگاتە ئاستى
 بەرپرسي وەك ژەنەرال و ديپلومات يا وەزير و شاردار يا مودير ناحيە
 (بەخشدار) و دادستان و دادپەرور و فرۆكەوان و سەرۆكى كارخانە يا كارگە يا لە
 دام و دەزگاكاني پەرورەدە و لەشساغى و

پاش ئەو ھەموو مافخوراويەش پەرژوبلاويان كردنەوہ. پرسىار ئەوہيە: دەبئ
 ئەم گەلە دابەشكراو و پەرژوبلاو و بەزۆر پاگويزراوہ، بەبئ كيان و قەوارە و
 ناسنامە چۆن پيش بكەوى و خوى لە توانەوہ پزگار بكات ؟!

۳- كتيبى "كونفيدراسيۇنى گەلانى سەركوتكرائى پرووسىيائى فيدرالى"

۱۹۹۰-۱۹۹۲، مۆسكۆ، ۱۹۹۳

ئەم كتيبە لە ۲۹۳ لاپەرە و شەش بەش پىك ھاتوو، مېژويەكى كورتى ئەو گەلە سەركوتكرائانە و شويىنى نىشتەجى و ژمارە و زمان و كولتورىيان، لەگەل كۆمەلە بەلگە و دىكومىنت و وتارى نوينەرانى ئەو گەلانى و پىكخراوە سياسىيەكانياندا و، وتار و ھەلەسەنگاندنى زانايان و پسپۇر و كەسايەتى سياسى و كۆمەلەيەتى، پەرلەمانى، مافەرور و تيايە و بەرپز ئىسماعىل ئىراھىمۇشچ عەلىيىف كۆى كردوۋەتەو. كتيبەكە زياتر لەسەر پىكخستنى ئەم كونفيدراسيۇنە و پەپرە و پىرۇگرامى مەبەست و چالاكىەكانى ئەدوى، كە بەداخوۋە تەنيا نوينەرى كورد ياخود پىكخراو و ھىزىكى سياسى يا كۆمەلەيەتى چ كوردى سۇقۇت و چ (كوردى بەشەكانى ترى تىدا ەك ميوان) بەشدار نەبوون و، نوينەر و دەستەى نوينەرايەتى تەواوى ئەو گەلە بەزۇر راگويزراوانەى سەردەمى ستالين، جگە لە كورد، لە پىكەينانى ئەو كونفرانسە و بەشداريدا ەك ئەندامى سەروكايەتى ئەم پىكخراوە، توانيويانە بەھوى نامەو بانگەواز، بەشداريكردەو لە كۆر و كونفرانسە نيودەولەتيەكانداو چاوكەوتتيان بە نوينەرانى دەولەتان و پەرلەمان و پىكخراوە سياسى-كۆمەلەيەتى و مرقايەتيەكانى دنيا، بەتاييەت بە پەرلەمانى ئەوروپا و پىكخراوى نەتەويەكگرتوۋەكان و مافى مرقۇ و پەيوەندى بگرن و دەنگى خويان بگەيەننە دنيا.

گرنگىيەكى ترى ئەم كتيبە، بەلگە و بېريار و بابەتى كۆنگرەكانى ئەم كونفيدراسيۇنەيە كە ئاراستەى كاربەدەستان و دەولەت و پەرلەمانى كۆمارى پرووسىيائى فيدراتيىف و كۆمارەكانى ترى پيشووى سۇقۇت و كۆمەلگەى نيونەتەويى كراون، و داواى يارمەتتيان بۇ گەراندەوۋەى مافى زەوتكرائى ئەم گەلانى و ميكانيزمى جيبەجيكردن و گەلىك پيشنيار و گەلەيش لەم بارەيەو دەنوینى. ھەمان كات، پەرخەنى خوى ئاراستەى كاربەدەستانى سۇقۇتتى پيشوو كۆمارەكانى ئەمپۇ كردوۋە كە بېريار و بەلئەكانى خويان جيبەجى نەكردوۋە.

ئەم كىتەبە بابەتى سىڭ كۆنگرەي (۱۹۹۰-۱۹۹۳) ئەم كۆنقىدىراسىيۇنەي تىبابە. دەستەي نوپىنەرايەتى ئەم كۆنقىدىراسىيۇنە سەردانى گەلانى بەزۇر پاراگۋىزراوى (لە مەنفا و شوپىنى گەپرانەوەيان) كىردوۋە و، لەنەزىكەۋە ئاشناي بارودۇخ و داۋاكارىيەكانيان بوون و دىدار و پىشنىيار و داۋاكارىيەكانى خۇيان لەگەل كاربەدەستانى خۇجىيى و بالاي كۆمارەكانى سۇقىتى پىشور كىردوۋە. لەم كىتەبەدا ھاتوۋە:

((بۇ ئەۋەي بىروراي كۆمەلگە لەو بۆچوۋانەي سەردەمى ستالين كە بۇ ھەندى خەلەك ھەلبەستىراپوون، ۋەك "گەلانى گومانلىكراۋ" "گەلانى خائىن" و ھتد بشۇردىتەۋە يا بېروخىندىرى و نەمىنى، دەبى ھەنگاۋ ھەلبىگىرى. گەرچى ئەم پىلانە گالۋە بەتەۋاى سەرى نەگرتوۋە، بەلام ھەر كارىكى قوۋلى بە شىۋەيەكى نىگەتىقىانە كىردەتە سەر بىروراي كۆمەلگەي سۇقىتى و ئاسەۋارى خۇي سەبارەت بەم خەلەكانە بەجى ھىشتوۋە و تائىستا بىر نەكراۋە. ئەۋە ۋەك تاۋانەكانى تىرى ستالين لەبىرناچىن ل ۲۶))

((خۇپزىگار كىردى پووسيا لەو تاۋانە گەۋرەيەكى كە بەرامبەر بە گەلانى كراۋە، ئەركىكى گەۋرەي سىياسى و ئەخلاقيە ل ۲۸))

((لەناۋ ئەۋ كىشانەدا كە زانستى پووسيا لىكۆلىنەۋەي لەسەر نەكردوون كىشەي گەلانى بەزۇر پاراگۋىزراوى پووسيايە. لە ھەلومەرجى پىژىمىكى تۇتالىتارىدا، بوارى لىكۆلىنەۋەي ئەم كىشەيە نەبوول ۳۰))

((ئەمرو دەتۋانين بلىين: سالانى ۳۰-۴۰ سەدەي بىستەم زىاتر لە شەست گروپى دانىشتۋانى سۇقىت (ۋاتە ھى سەر بە نەتەۋە گەلانى تر) و ۱۵ گەل بەتەۋاى كەۋتۋونەتە بەر شالۋى كۆچ پىكىردىن، ل ۳۵)).

((....بەلام نەبوونى زانىارىيەكى پىكوپىك و بەربلاۋ لەلاي كۆمەلانى گەل سەبارەت بە چارەنۋوسى تراژىدىانەي ئەۋ گەلانى كە بەزۇر پاراگۋىزاون و تائىستاش پىكەۋە لەگەل يەكتىدا دەژىن، تا ئەمروش لە ھەندى پوۋەۋە بىۋاۋەرى و گومانلىكراوى و پۋالەتى تىرى نىگەتىقىانەيان بەرامبەر دەنوئىن. بۇيە پىۋىستە

بۇ ئامادە كىردى بىرۈبۈرۈپكى راستەقىنە لەناۋ كۆمەلگەدا، لىكۈلىنەۋەيەكى مېژۋىيى و زانستىيەنە لەسەر ئەم گەلە زۆرلىكراۋانەدا بلاۋبىتتەۋە، (ل ۶۴)).

بەلگە و بېرىار و بابەتەكانى كۆنقىدراسىۋنى گەلانى سەركۈتكراۋى سۆقئىتى پىشۋو لە سەردەمى ستالىنداۋ، گەلەلەي ياساى گەراندەنەۋە و قەرەبۈۋەكردنەۋەي زىانەكانيان و... باشتىن پىسپۇرى ياساىي و مېژۋىيى و نوينەرانى ئەم گەلەنە و پىسپۇرانى مافى مەۋقە و ياساى نۆۋنەتەۋەيى ئامادەيان كىردۈۋە و، ئاراستەي كارىبەدەستانى پووسىيا و كۆمارەكانى تىرى سۆقئىتى پىشۋو كراۋە و داۋاي دروستكىردى كۆمىسىۋن يا كۆمىتەيەكى نوينەرانى تەۋاۋى گەلە زۆرلىكراۋەكانى سۆقئىتى پىشۋويان تىدا كراۋە، تا پەيۋەندى بە كارىبەدەستانى كۆمارەكانى سۆقئىتى پىشۋوۋە بىكات بۇ گىرپانەۋە مافەكانيان و، پردىك بى لىنۆۋان ئەم گەلەنە و كارىبەدەستاندا.

لە بېرىارنامەي يەكەم كۆنگرەي كۆنقىدراسىۋنى گەلانى سەركۈتكراۋى پووسىياى فېدراتىقدا كە لە ۱۸ خال پىك ھاتۈۋە و يەكەدەنگ ۱۹۹۱/۷/۳ بېرىار لەسەر خالەكان دراۋە، خالى سىزەدەھەمى دەلى:

((۱۳-) پىشتىۋانىكىردن لە داخۋازى خۇمالىكىردى سەرو سامانى پارتى كۆمۇنىستى يەكىتلى سۆقئىت، ئەم حىزبەي كە بەرپىرسى جىنۇسايدى گەلانى بەزۆر راگوۋىزراۋ بۈۋە...، (ل ۱۰۹)). دەكرى بە پارە و سەرو سامانى ئەم حىزبە، بەشەك لە داخۋازىەكانى ئەم گەلەنە جىبەجى بىكرىن.

كۆنگرە، لە ھەندى بېرىارى جىاجىادا، داۋاي لە كارىبەدەستانى پووسىياى فېدراتىق كىردۈۋە ((ناۋى شار و گوند و پوۋبار و چىاۋ شۆينەكانى تر كە گۆۋان، ناۋە كۆن و مېژۋىيەكانيان لەسەر دابىرىتتەۋە...، (ل ۱۱۶)).

ۋىپراى سوپاس بۇ بەشداران و پىكخەرانى ئەم كۆنقىدراسىۋنە، كە بەبى نوينەرانى كورد يا بەشدارى كوردىكى ئاسايىش يا ناردى پەيامىك بۇيان، كىشە و كارەساتى ئەۋانايان خىستۈتە بەردەم كۆپ و كۆمەلگەي يەكىتلى سۆقئىتى پىشۋو و دىنيا، تەننەت كوردناسىكىش (مەبەست كوردناسى سۆقئىتى پىشۋو چ كورد و چ ناكورد) بەشدارى ئەم كۆنگرە و كۆپ و كۆبۈنەۋەكانى

تريان نه كرده و، بگره له نووسينه كانى خوياندا كه لكان لهم كتيبانه وهرنگرتووه، چونكه نه وهى كه خويان نووسيويانه، به درق ده خريته وه و پيچه وانهى يه كن. پياو و نه دمام و به ناو نوينه رانى پارتو كورديه كانى هم مو پارچه كانى كوردستان، به تاييه ت كوردستانى باشور، به بيانوى نه وهى كه نه وان ده ست وهرنا دهنه كاروبارى كوردى سوقيت، خويان له كي شه هاوبه ش و نه ته وايه تى و مرقا يه تيه كه لادا. كه چى نوينه رانى كورى و نه مان و جو و يونان و... گهلانى تر له دهره وه هاتن و، پايانگه ياند نه ته وه كانيان له سهرده مى ستاليندا زولم و زوريان لى كراوه و پيوستتيان به پشتگيرى مادى و مهنه وهى هه يه. مه ترسى و گيره و كي شه ش بۇ هيچ كوردك نه ده هاته پيش، چونكه نه و تاوانه چهندين جار پاش نه مانى ستالين، له لايه ن پارتى كومونيست و ده ولته تى سوقيتى و پروسى و كماره كانى ترى سوقيته وه به پيسترين شيوه شهرمه زار و پسوا كراوه. له لايه كى تره وه، ده ولته داپزاوه كه تى سوقيت نه ماوه، تا مه ترسى لهم باره وه بكري. جگه له وه، هه والى نه م چه شنه كوږ و كوږوونه وه ياخود كتيبانه بلاو ناكه نه وه و هه وللى وهرگيرانيان نادهن، تا براكانيان له به شه كانى ترى كوردستان ناگادارى نه و كاره ساتانه نه بن كه به سهر كورده كانى سوقيتدا هاتوون.

له ناوچه يه كى شارى مۇسكو ده ژيام، قوتابخانه تى كوريه كانى لى بوو. دوانيوه پوان و ئيواران و هه موو پوزانى شه ممه و يه كشه ممه يهك، قوتايانى هه موو پوله كانى سهره تايى و ناوه ندى تاييه ت به كوريه كان به زمانى زگماكى خويان ده يانخويئند. نه و گه له تى كه وهك كورد دوچار تووشى پاگويزان بووه و چهنده وچه بوو بواريان پى نه دراوه گه شه به كولتور و زمان و كه له پوورى خوى بدات. كاتيك لهم باره وه پرسيام كرد، وتيان له مۇسكو چهنده قوتابخانه تى نه وتومان هه يه، جگه له ناوه نده و داموده زگاي تر، گوڤار و پوزنامه يان هه يه. زور جاريش له و ناوه دا ماشينم به ژماره تى ديپلوماسى يا سه فاره تى كورياهو ده دى، كوږ و كوږوونه وه تى زوريان پيك ده خست و گروه تى مۇسيقا و هه لپه ركى و... يان

ھەببو و گەلانى تىرىش ھەيەنە. ژمارەى كورد لەچاو زۆربەيان زياترە. راستە لەلەين دەولەتى كۆريا و بازىرگان و خىرخوازەو پىشتىوانى دەكرىن، ئىمەى كورد دەولەت و بالۆيزمان نىيە. دوو نوينەرى دوو حكومەتى كوردستان ھەيە. تواناى ماددى ئەوتۆمان نىيە، بەلام بەگويەرى توانا - با كەمىش بى - دەمانتوانى لەم بارەيەو ھەنگاويك ھەلگىرىن و ەك چۆن كۆريەكان و چىچنىو ئىنگوشى و بالكار و قەرەچايقەكان و.... سالانە يادى كارەساتەكانيان دەكەنەو و دەزگاكاني راگەياندىنى پروسياش ھەمووى بلۆدەكەنەو، ئىمەش وا بكەين. پەرلەمانى كۆمارى ئەرمىنيا لە ۱۹۹۴/۵/۲۵ بىريارى ژمارە ۱-۱۰۶۲ "سەبارەت بە پەسەندكردىنى گەللەى ياسايەك لەسەر ئەو كەسانەى (؟) كە بەزۆر راگويزراون"

۱۹۹۴/۶/۱۴ ئەم ياسايە، "سەبارەت بەو كەسانەى كە بەزۆر راگويزراون"، كە بارودۆخى ئەو كەسانە و چۆنيەتى جىيەجىكردىنى ئىدا ھاتو، "تىرپىترووسيان"ى سەرۆك كۆمارى ئەم دەولەتە ئىمزاى كرد. ھەرەھا لەسەر بناغەى ئەم ياسايە، كۆمارى ئەرمەنستان لە ۱۹۹۴/۱۱/۲۹ "چۆنيەتى دانى ناسنامەى تايبەت"ى دايە ئەو كەسانەى كە بەزۆر راگويزراو دەژمىردان يا بە كەس و كاريان^(۱۰۴).

ئەو چەشنە بىريارنەش لەلەين كۆمارەكاني تىرى سۆفئىتى پيشووەو، بەتايبەت جۆرجيا و ئازەربايجان، دەرچوو. ئەويش زياتر لەبەر ديموكراتىخووزى و پەچاكردىنى مافى مەرو، لەلەين كۆمەلگەى نۆونەتەويەيەو، بەتايبەت ئەوروپا و ئەمريكا، كە ھەندى مەرجيان بۆ داناو و يارمەتيدانىان بەو جۆرە ريفۆرمانەو گرىداو، لەبەر كيشەى (ناگۆرناقەرەباغ)ى نۆوان ئازەرى و ئەرمەنى و كيشەى ئابخازيا كە لەژىر دەسەلات و چوارچىوەى كۆمارى جۆرجيا دەرچووبوو.....

ئەگەر بە وردى بېوانىنە ئەم بىريارە، باسى تاكە كەس ئەكات نەك نەتەو و گەلەك. جگە لەوەى كە كەسانى كوردى نەگرتەوتەو و، كورد نەكەوتەوتە بەر ئەم

(۱۰۴) بوگای ن.ف، گونوف. ئام، قەفقاز: گەلان لە قافلە شەمەندەفەريەكاندا (سالانى ۲۰ تا

۶۰ى سەدەى بىستەم)، مۆسكۆ، ۱۹۹۸، ل ۱۲.

ياسايە، تەنيا بۇ ئەرمەنىيە دەرکراۋ و پاكردوھكان و ئەوانە بووہ كه بەتواني
جۆراوجۆر سزادراون.

كورد وەك ھاوولاتیيەکی ئەرمەنستان (یا ئازەربایجان و جۆرجیا) كه له ۱۹۲۷ و ۱۹۴۴دا بەزۆر دەرکراۋ و دەست بەسەر سەر و مائیدا گیراۋ، بەلگە بەدەستەوہ نییە كه چەند شتی پاش خۆی بەجئەیشتووہ و لای کئیە و بەکئ دراۋە و داوا لەکئ بکات. زۆربەى ھەرەزۆریان لەژياندا نەماون و، منال و نەوہکانیشیان ناتوانن داواى بکەن و بگەڕێنەوہ ئەو گوند و شارەى كه باووبایران لیى ژيان و گەرانتي ئەو دەولەتە یا گەرانتيەکی نیونەتەوہی نییە، تەنانەت وەك تاکەکەس یا ھاوولاتی ئەوئ بگەڕێنەوہ. جگە لەوہ، ئەمڕۆ ئەو پاسپۆرتەى كه ھەیانە، ھى کۆمارەکانى کاراخستان و ئۆزبەکستان و قرقیزستان و پروسایە. زۆربەیان لەوئ لەدايک بوون و ھاوولاتی ئەوئ، واتە بیگانەن و دەبئ لەکوئ لەدايک بوون پڕۆنەوہ ئەوئ. ئەو تاوانەى كه پژیى ستالین و پژیىمەکانى ترى سوڤییتی کردوویانە، ئەوان لیى بەرپرس نین. کوردەکانى ئەرمینیا و جۆرجیا و ئازەربایجان لەو سەردەمەدا زۆربەیان لە کەلخۆز و سوڤخوہکاندا کاریان کردوۋە كه مولکی دەولەت و بەناو مولکی گشتی بوۋە. واتە وەك پروسەکان دەلێن نە ھى کەس بوو نە ھى منیش بوو. ئەمڕۆ خەلکی تر ئیشی ئی دەکەن یا دراۋەتە دەستی یا فرۆشراۋە بە کەرتى تاییبەت و ناتوانی بیسەلمینیى كه تۆش لەوئ کارت کردوۋە و پیکت خستووہ و ناوہدانت کردوۋەتەوہ. ئیتەر لەم لاۋە دەبرێن بۇ ئەولا و لەولاۋە بۇ ئەولا، کەس بەرپرس نییە، چونکە دەولەتەکەیان لەسەر بنەمایەکی پەگەزپەرستانە و شوڤینیانە دامەزراۋ، تۆ بە ھىخۆیان نازانن و جیگای تۆ لە ولاتەکیاندا ناییتەوہ. ئەوانەش كه خانووبەرە یا پارچە زەویيەکیان ھەبوہ و لە باووبایرانیانەوہ بۆیان بەجئەمابوو، زۆربەیان تاپۆ نەکرا و، ئەگەر کرابن ئەم بەلگانە لەلایەن دەسەلاتدارانى ئەوئوہ لەناوبراون. ئیستا خەلکی تریان ئی دەژین و بەناوی ئەوانەوہ (ھاوڤەگەزى) تاپۆ کراۋ. جگە لەوہ، ناوی گوند و شارەکانیشیان گۆڤیوہ و ناوہ کوردیەکان یا ناوہ کۆنەکانیان سڤیوہتەوہ.

لەلایەکی ترەوه، کاتی ڤاگۆیزانیان لە ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴ کاتیک هیژە سەرکۆتکەرەکانی لەشکری و ئاسایشی سۆڤیت گەمارۆیان دان و ۲۴ سەعات بۆری خۆکۆکردنەوهیان پێدان. خۆ بۆری با بلێن هینانی بەلگە یا تەحویلانی سەروسامانیان نەبوو و بۆشیان نەکردوون. لە زۆر گونددا فەرمانبەرای کرىملن سەرو سامانی گوندەکانیان پێکەوه نووسیوه، چەند ئازەل و ئەسپ و گەنم و..... ئی بوو. بەلام چەندی هێ کئ بوو، نەیان نووسیوه. پاش ڤاگۆیزانیشیان بۆریان پێ نەداون لانێ کەم بگەرێنەوه بەدوای شتەکانیاندا، یا خانووبەرە و شتەکانیان بفروشن. خۆ وەک تورک و عەرەب و فارس تەنیا هەندێ ناوچەى کوردستانی نەکردوو بە تورک و عەرەب و فارس، یا زۆر ناوچەى کوردستانی وەک ئەوان چۆل نەکردوو و نەسووتاندوو. وەک پزێمی بەعس، یاسای نەهێنی دەرئەکردوو کە کورد بۆی هەبێ شت بفروشی و بۆی نەبێ شت بکڕی، یا بەزۆر کورد ناچار بکړی سەر و سامانی خۆی بفروشی و بپوات، یا پاش گۆڕینی پزێم و لیبوردنی گشتی و بەهۆی شوپرشووە بگەرێتەوه جئو شوینی باوو بپیرانی.

لێرەدا یاسای هەندێ لە پۆژنامەکانی ئەو سەردەمە ناکەم کە کاتی خۆی نووسییوانە کوردەکان لەبەر کاری بێ وچان و پڕ لە بەرھەم دام و دەزگاکانی دەولەتی و حیزبی، بەتایبەت سەرۆکی کەلخۆز و سەفخۆزەکان پێزلینان و خەلات و نیشانەى کاری سۆسیالیستی و.... بە ناو و یەنەوه داوئەتێ. چەند دلسۆزانە ئیشیان کردوو و چەند سالی تەمەنیان لە پینا و ئابووری و ئاوەدانکردنەوه و پێشکەوتنی ئەم ولاتەدا پێشکەش کردوو، هەمووی بەفەرۆ چوو. لەباتی ئەوهی مووچەى خانەنشینی وەرگرتن، بەزۆر ڤاگۆیزاون و، هەبوو لە داخ و خەفەدا لە پێ و تاراوگە مردوو و، هێ واش هەبوو ماوئەتوو و، نە پێشینی کاری پێشووی بۆ حیساب کراو و، نە تەمەنی کە بەپێی یاسای کاری سۆسیالیستی و نیوئەتەوهی چیت نابێ کاربکات لەبەرچاو گیراوه. بەزۆر کاربکەى و لەژێر چاودێری و کۆنترۆلی پاسەوانەکاندا پلانی سۆشیالیستی پڕ بکەیتەوه، ئەگینا نازی و نانت نادەن و ژن و مندالت بە برسییتی دەمێنەوه. لە تاراوگە، یاسا و

چوارچىۋەيەكى تايىبەت بۇ گومانلىكراۋ و تاوانبارانى نىشتىمان دانراۋە. باسى ئۆردۈگەكانى ئىجبارى و نامرازى كلاسكى كاركردىيان و كارى سەختى ۋەك كاركردىن لە كانگاي خەلۋوز و دروستكردىن پىگەي ئاسن لە بەفر و سەرماداو، خواردن و جىڭيان و سەعاتەكانى كار و ناشتىن مردۋەكان لە شوپنى كاركردىن كە تەنەت كەسوكارىشيانى ئى ئاگادار ناكرىتەۋە و شوپن و ئەو پىگەۋيانانەي كە دروستيان كرديون و ... پىۋىستى بە لىكۆلىنەۋەيەكى تايىبەت ھەيە.

لەپال ئەۋەدا، كوردەكانى سۆڧىت بۋارى گەپانەۋەيان بۇ شوپنى باۋوباپىرانيان پى نەدراۋە و، لە چەند كۆمارى سۆڧىتى پىنشودا بە زمانى پەسمى ئەۋى، واتە جگە لە پووسى، بە ئۆزبەكى و قرقىزى و كازاخى و.... خويندوۋيانە و، ئەگەر تا دويىن بوو زمانى پووسى زمانىكى سەرانسەرى و فېربوۋنى ھەتمى بوو، زمانىك بوو ھەموو گەلانى سۆڧىت قسەيان پىدەكر و، بەكورتى زمانى ئاخافتن و پەيۋەندىكرتنى گەلانى سۆڧىتى جاران بوو، ئەمپۇ - واتە پاشن پووخانى سۆڧىت - ئەو زمانە باۋىكى ئەۋتۆي نەماۋە و، بگرە لە ھەندى كۆمارى سۆڧىتدا قوتابخانەكانى پووسى داخراۋن و زمانى پووسى زمانىكى پەسمى نىيە، بەلكوۋ خويندىن و زمانى دەرگاكانى پاگەياندىن بە زمانى پەسمى نەتەۋەي بالادەست و دەسەلاتدارە و، چەند ۋەجەي كوردىش فېرى ئەو زمانانە بوون. واتە كوردى پاگۋىزراۋى كۆمارەكانى ئازەربايجان و ئەرمېنيا و جورجيا، ئەمپۇ كە دەيان سائە لە كازاخستان يا لە پووسيا و قرقىزىستان و ئۆزبەكىستان دەرۋى يا لەۋى لەدايك بوۋە، ئىتر زمانى ئازەرى و ئەرمەنى و جورجى نازانى. ئەمە ھۆيەكى ترى نەگەپانەۋەيانە. بەپىنى ياساى نوپى كۆمارەكانى سۆڧىتىش، كەسانىك دەتۋانن پاسپۇرت و ناسنامەي ھاۋولاتى ئەو كۆمارانە ۋەرىگرن، كە ۵ سالى دۋايى لەۋى ژياپن و زمانى ئەۋى بە پەسمى بزانن و شوپن و... ھەبى. واتە جگە لەو شتانەي كە پىشتەر باس كران، ئەۋە پەچاۋ ناكرى كە بلىنى باۋوباپىرانيان لىرە ژياۋن و بەزۆر دەركراون.

ئەم بابەتە لىكۆلىنەۋەي تايىبەتى دەۋى. بەۋپىيە، لە بارى ياساىيەۋە، كورد نەك تەنیا مافى نىيە، بەلكو سىستەمى ياساگوزارى ئەو كۆمارانە خۇيەلەخۇيدا

سنوورى بۇ گەپرانەۋەيان دانائە. كوردەكان، تەنيا بە دەست تىۋەردانى كۆمەلگەى نىۋنەتەۋەىيە و گەرانى ئەۋان، دەتوانن بگەپنەۋە ۋلاتى خۇيان، چونكە ھەتا ئەمپۇش زەمىنەى لەمپراۋگرتنى مافى مرۇۋە و دىموكراسى لەر پزىمانەدا بەدى ناكرى و چاۋەپزىش ناكرى لە داھاتوۋىيەكى نرىكدا لەم بارەيەۋە ھەنگاۋىك ھەلگرن. بەلگەى دىكومىنتىكى زۆر لەم بارەيەۋە ھەيە كە چۆن و كەى كوردەكان بەزۆر راگويزراۋن و لەكوئى جىگىر كراۋن و، خەلگەكەش بۇ خۆى ماۋە ئاۋاتەخۋازى گەپرانەۋەن.

گرنگ ئەۋەيە، بە پىشتبەستىن بە ياساكانى نىۋنەتەۋەىيە و مافى مرۇۋە، ئەزموۋن لەم بارەيەۋە (ۋاتە گەپرانەۋەى خەلگ بۇ نىشتەمانى خۇيان) لە دنىادا زۆرەۋ، دنىاي پىشكەۋتوۋش دەتۋانى بە سەلماندىن و بە مەرجى ئەۋەى كە ئەۋ كۆمارانە ئەندامى كۆمەلگەى نىۋنەتەۋەىيەن، بە يارمەتىى ھەمەلايەنە بوارى گەپرانەۋەيان مەسۇگەر بكات و، تەنانەت قەرەبوۋى زەرەرۋ زىانى ماددى و گىيانىشيان بۇ بگىرئەۋە. ئەمە پىۋىستى بە ھەۋل و تەقەلاى كوردى سۇقۇت و كوردى بەشەكانى ترى كوردستان و ھىزو پىكخراۋە سىياسىيەكانى كوردو پىكخراۋە مرۇقاىەتەيەكان و پارىزەرانى مافى مرۇۋە جىھانى ھەيە كە ئەم تراژىدىايەۋ چۆنىەتى چارەسەركردنى بگەيەننە ئاستى ناۋخۇۋ نىۋنەتەۋەىيە.

خالىكى بايەخدار كە پەيۋەندىيى بەم كىشەيەۋە ھەيە، ئەۋەيە كە ئەمپۇ كۆمارەكانى ئازەربايجان و ئەرمەنستان (لەسەر ناگورنا قەرەباغ و كىشەى ئاۋارەكان و....) و كۆمارى جۆرجياش لەسەر ئابخازيا و ئەسەتىن و چەند كىشەى تر خۇيان پەنايان بردوۋەتە بەر كۆمەلگەى نىۋنەتەۋەىيە (پىكخراۋى UN و پەرلەمانى ئەۋروپا و...) بۇ چارەسەر كردنيان و، بەبى نىۋنەجىكردىنى ئەۋانىش كىشەكانيان چارەسەر نابى. دەكرى كىشەى رەۋاى كوردى سۇقۇتتىش لە چۋارچىۋەى ئەۋ كىشانەدا چارەسەرىكى بۇ بدۆزىتەۋە. ئەمە كارىكى زۆر دژۋارۋ بى چارەسەر نىيە. دەشنى فاكتەرى مېژۋىيەۋ ئىنسانى كوردىش بىبەستىتەۋە بە كىشەكانى ترى ئەۋ كۆمارانەۋە. ۋاتە كىشەى ناگورنا قەرەباغ ھەر كىشەى نىۋان ئازەرى و ئەرمەنى نىيە، چونكە كوردستانى سوور لە

چوارچىۋەى ئاگورنا قەرەباغە و لەبەر بى دەسەلاتى كوردو نەبوونى پشتىوانىك خۇيان لى بى دەنگ كردووه.

پىم وايە يەكەك لە فاكتەرە ھەرە گىرنگەكان كە كوردى سۇقۇت دەتوانى ھەمووكاتىك پشتى پى بېسەستى، ئەو بېريارو وتارە پەسمىيانەى دامودەزگاكانى حيززىو دەولەتى سۇقۇت سەبارەت بە تاوانەكانى پىژىمى ستالين كە خۇبەخۇ دان پىدانانن و، ھەنگاوانە بۇ گەپرانەوى بەزۆر راگويزراۋەاكان بۇ شوينى خۇيان و، ھەرۋەھا پەسندكردنى ئەم بېريارانەى لەلەين دەولەت و پەرلەمانى كۆمارەكانى سۇقۇت و، بەتايبەت ئازەربايجان و ئەرەنستان و جۇرجياۋە. لەلەيكى ترەۋە، پاش پووخانى سۇقۇت و سەرەخۇبوونى كۆمارەكانى پىشوو سۇقۇت، ھەم دەولەت و پەرلەمان و ھەم سەرۆكەكانى ئەم دەولەتەنە، ديسانەۋە بەجيا يا پىكەۋە (كۆبوونەۋەى ۹ى ئۆكتۆبەرى ۱۹۹۲ لە بىشيكىك) دانيان بەو تاۋانەندا ئاۋ، بەلئىنى گىپرانەۋەى ئەو گەلەنيان دا كە لە سەردەمى ستاليندا لە كۆمارەكانيان ھەلەكەندران. واتە ئەمەقۇ دازنان بەو تاۋانەندا، پەھەندىكى نۆۋەۋەيىشى ۋەرگرتوۋە. راستە بېريارى ھەندى كۆمار، سەبارەت بە گەپرانەۋەى كەسان يا دەستەۋ تاقم، نەك گەل و نەتەۋەكان، لەئارادايەۋ، باسى پىكەپىنانەۋەى قەۋارەى نەتەۋەى و دەولەتى بۇ ئەم گەلەنە ناكىرى. بەلام كە باسى گەپرانەۋەى كەسان و گروپ دەكرى، با سەرەتا ئەۋانە بگەپىنەۋە، پاشان و بەرەبەرە زەمىنەۋە ۋارى مافى كولتورى و زمان و قوتابخانە ... يان دەپى، تا دەگاتە داۋاي دروستكردنەۋەى قەۋارە يا بەرپوۋەبەرايەتى و ئۆتۆۋمى. ھەرەك باس كرا، كوردى بەشەكانى ترى كوردستان، بەتايبەت ھىزە سىياسىيەكان و پووناكېيران و كەسايەتيەكان، دەتوانن يارىدەدەر و پىنۋىن و پالپىشتى گەپرانەۋەى كوردى سۇقۇتى بىن. بۇ ۋىنە، كوردستانى باشوۋر ئەمەقۇ دەتوانن دەۋرى راستەخۇيان لە ئاستى دەولەتى لەگەل كۆمارەكانى پىشوو سۇقۇتدا بۇ پەچاۋكردنى مافى براكورەمەكانيان ھەبى. ھەرەك چۆن دەولەتەنى ئەلمان و كۆريا و يۇنان و ئىسرائىل ... بە ئاشكرا كىشەى براكانى خۇيان، كە سەردەمى ستالين لەگەل كورددا بەزۆر راگويزراۋەى، لەگەل كارىدەستانى سۇقۇتىۋ پاشانىش حكومەت و سەرۆك دەولەتەنى كۆمارەكانى پىشوو سۇقۇتدا باس و تاۋوتۋى كردو خىرى دايەۋە.

۱۹۲۳/۷/۷ بېريارى پېكھېنانى ئۇتۇنۇمى كوردستان لە چوارچىۋەى ناگورناقەرەباغدا دراۋە^(۱۰۵).

بېريارى تەۋاۋ سەبەرەت بە كېشەى دروستكردى ئوكروگى (ناۋچەى) نەتەۋەى كوردستان، كۆمىتەى ناۋەندى بەرپۆۋەبەرەيتى ئازەربايجان لە ۱۹۳۰/۵/۲۵ دا"لەبەرەى دروستكردى زاكاتال و نوخىن و كوردستانەۋە" دەرىكرد.

۱۹۳۷/۷/۱۷ كۆمىتەى ناۋەندى بەرپۆۋەبەرەيتى و شورراى ۋەزىرانى يەكيتىى سۇقۇت بېريارى ژمارە ۲۶۷-۱۱۲۷-۱۰۳ يان سەبەرەت بە دروستكردى پشيتىنەى ئاسايش (پاراستن)ى سەرسنۋورەكان (ناۋچەى ئاسايش) دەرکرد. بۆيە ۱۳۲۵ ھاۋولاتى كورد لە ناۋچە سەرسنۋورەكانى ئەرەنستان و ئازەربايجانەۋە نېردانە قولايى ۋلات، ۸۱۲ يان بۇ قرقىزستان و ۵۱۳ يان بۇ كازاخستان. ئەمە بەپىى بېريارى بەرپۆۋەبەرەيتى چۈرەمى ۋەزارەتى پارىژكارىى يەكيتىى سۇقۇت و بە ئىمزاى "كروچكىن"ى سەرۋكى ئەم بەرپۆۋەبەرەيتى^(۱۰۶).

۱۹۳۸/۱/۱۹ بېريارى گواستەۋەى دوۋەزار بىنەمالە (۶ ھەزار كەس)ى ئىرانى لە ناۋچە سەرسنۋورەكانى ئازەربايجان لەگەل ئىراندا درا.

كوردستانسكى ئويۇد (ناۋچەى كوردستان) كە سالانى ۱۹۲۳-۱۹۲۹ ناۋەندەكەى لاجىن بوو، لە ۱۹۲۹-۱۹۳۰ دا بوۋە كوردستانسكى ئوكروگ (ناۋچەى كوردستان)و، لەجىى كوردستانىكى ئويۇد، لە ناۋچەكانى كەلباجار، قوبالكى، قوتورلى، زەنگىلان و بەشىكى ناۋچەى جەبرەئىل پىك ھىنرا. بەم چەشەنە، لە بارى مېژۋىيەۋە، كوردى سۇقۇت دوو جار ناسنامە يا قەۋارەى نەتەۋەى-تريتورىيان بۇ پىك ھىنراۋ دانى پىدانرا^(۱۰۷).

تەۋاۋى ئەۋ كوردەۋانە بۇ راگويزانى زۆرەملىى گەلان، نەك تەنيا لە بارى ئايدۆلۆژىۋ سىياسىيەۋە لەلايەن كاربەدەستانى دەۋلەتى و حىزبىيەۋە دەرچوون،

(۱۰۶) قەفقاز: "گەلان لە قافلەكاندا (سالانى نيوان ۲۰ تا ۶۰ ى سەدەى بىستەم)، ل ۱۰۳. (۱۰۵)

ھەمان سەرچاۋە، ل ۱۰۴.

(۱۰۷) بابەتەكانى كولتورى كوردى پشت قەفقاز، ل ۷۶.

بەلکۆو لە باری ياسايشەو بە بریاری وەزارەتەکانی ناوخۆو شوورای بالای یەکییتی سۆقیتی (پەرلەمان) و دامودەزگاکی سەر بە شوورای وەزیران و وەزارەتەکانی ناوخۆو پارێزگاری، بەرگو ناوەرکێکی ياساییان پێ بەخشا^(۱۰۸). ئەگەر فەرمانی گواستەوێ ئەو گەلانی لەلایەن ستالینەو دەرچوو وەزارەتەکانی ناوخۆو پارێزگاری و بەرگری و... جێبەجێیان کردووە، دەبوو شوورای بالای یەکییتی سۆقیت (پەرلەمان) گوايا هەم نوێنەری ئەو گەلانی هەم نوێنەری کۆمارەکان و ئوتۆنۆمیکەکانی تێدا (بە دەرکردنی بریاری خۆی شەریعیەت بەو بریارە تاوانبارانە بەدات. واتە دەبوو بەناوی گەلان و یاساوە پەسند و تاووتۆی بکری، یاخۆ کەس نەبۆی ئاوە دژی ئەم فەرمان و دەستوورە ستالین بوەستیتەو یا پەرخە بکری و دەنگی بۆ نەدا. هەر ئەم پەرلەمانە سۆقیت کە گەورەترین دەسەلاتی هەبوو نوێنەری گەلان و یاسادانەر بوو، کە دەبوو بەی پەسندکردن یا بریاری ئەم دەزگا بالایە هیچ نەکری، ئابرووی سیستەمی پەرلەمانتاری بریاری دەبوو و هەموو یاساکانی سۆقیت و ئیونەتەوێ و ئەخلاقی و مەوقایەتی بە جۆریکی بێوێنە لە دنیا دا پێشیل کردووە (ئەمەش بابەتێکی تایبەتەو پێویستە بەجیا لەسەری بنووسری). زۆر جار پەرلەمانەکانی دنیا دژی بریار یا سیاسەتی دەوڵەت یا سەرۆک کۆمار یا سەرۆک وەزیر و هتد... پەرلەمان و، تەنانت داوای لاچوون و دادگاییکردنیان کردووە، یا هەموویان دەنگیان نەداوە؛ یا پارت و هیزی سیاسی ئۆپۆزسیۆن لە پەرلەماندا هەبوون و کردوویان بە هەراو دەنگیان نەداوە. کەچی پەرلەمانی سۆقیت کە هەمووی حیزبی بوو، حیزبیش واتە سەرۆک ستالین، دەستووری داو و دەبوو پەسند بکری. خۆ تەنانت نوێنەران ئەو گەلانی لەم پەرلەماندا (کە کوردی تێدا نەبوو)، نەیانوی ئاوە بپرسن کە چۆن ئەو هەموو گەلانی تاوانبارن؟

باسی ئەوەش نەکراوە، چی لە یاسای بنجینەیی بکری کە هاوێ ستالین و حیزب بەپێچەوانەو دەجووڵینەو، ئیرادە پەرلەمان و نوێنەران گەلانی

(۱۰۸) کۆنفیدراسیۆنی گەلانی سەرکۆتکراو، ۳۸ل.

سۆڧىتىيان خىستوۋەتە ژۇر پىن. سىستەمى شوورايى (بە پروسىيەكەى سۆڧىتى)، كە گوايا باشتىن دەسەلاتى كرېكارو زەحمەتكىش و ھەموو گەلانى سۆڧىتى و ھەلېژاردەى خەلك و دەسەلاتىكى گەلىرى بوو، لە بالاترىن شووراي بالاي يەككىتى سۆڧىت (پەرلەمان) دا خۆى دەبىنىيە، ئەم چەشە تاوانانەى پەسەند كىردوۋە دەنگى پىداۋە ناۋەپۇكىكى ياسايىو گەلىرى داۋەتو بە چەپلەلىدان و بژى سەرۇك ستالين و سلاو بۇ پارتى كۆمۇنىستى يەككىتى سۆڧىت كۆتايى بە كۆپۈنەۋە بىرلەشكەن ھىناۋە. ھەر ئەم دىموكراتىتېرىن پەرلەمانەى دنيا، تەنناتە نەيتۈنۈۋە پېشنىار بىكات ئەو خەلكانە پاش تەۋابوۋنى شەپ بگەپنەۋە جىۋشۈىنى خۇيان.

ھەندى جار كە مۇۋ، يىر لەم تاوانانە دەكاتەۋە، سەرى سۈپدەمىنى كە چۆن ئەم پزىمە لە كۆمەلگەى نىۋنەتەۋەيىدا جىى كراۋەتەۋە؟ چۆن ئەۋەندە تەمەنى درىژ بوۋە؟ چۆن زووتر نەپروخا؟

لەلەيكى ترەۋە، سەير ئەۋەيە ھەر ئەم پەرلەمانەى سۆڧىت، پاش مردنى ستالين، بەپېچەۋانەى بىرلەشكەن چەند سال لەۋەبەرى خۆيەۋە، سىياسەتى تاۋانبارانەى دژى ياسايى ستالينى شەرمەزار كىرد و داۋاي لىبوردن و بەلىنى گەپانەۋەى ئەو گەلەنەۋە مافە زەۋىتىكارۋەكانىيان داۋ، ياسا و بىرلەرى زۆرى بۇ ئەو گەلەنە دەركىرد؛ كەچى نىۋەچل بوون و ھەموو گەلەكانى نەگرتەۋە تائىستا جىبەجى نەكراون و ھەر لەسەر كاغەز ماۋنەۋە. واتە ھىچ ئالۇگۇپكى بىنەپەتى لە ژيانى ئەو گەلەنەدا كە نەگەپانەۋە، نەكرائە.

شىتېكى زۆر سەيرىتر و دور لە ھەموو لۇژىكىك ئەۋەيە، كە دەستەى سەرۇكايەتى كۆمىتەى ناۋەندى پارتى كۆمۇنىست (ھەر ئەۋانەى سەردەمى ستالين)، بەبى ئەۋەى پىرس بە ھىچ لايەنىك بىكات و بەۋردى لە كىشەكان بىكۆلىتەۋە، بىرلەرى دەركىردوۋە. بۇ وىنە، مىكويان، قەرەشىلوۋ، مالىنكوۋ، بىرېژنىف، بىلېايڧ بىرلەشكەن ئامادە كىردوۋە نىردراۋە بۇ ئەندامانى ترى سەركىرايەتى حىزب و دەۋلەت، تا لە داھاتودا پەسەند دەنگى لەسەر بىرى،

ئەۋىش سەبارەت بە ھېشتەنەۋەى چىچنى و ئىنگوشەكان لە كازاخستان و پىكھىنانى چەشنە ئۇتۇنۇمىيەك بۇيان. واتە سەركردايەتى ئەم حىزبە، كە يەككە لەوانە پىيەرى داھاتوۋى سۇقۇت واتە برىژنىف بوۋە، بەيى ئەۋەى پرس بە چىچنى و ئىنگوشەكان و كۆمارى ميوان (كۆمارى كازاخستان بە سەركردايەتى و دانىشتوۋانى كۆمارەۋە) بىكات، لە ھەموۋى گرنگىز، بەپىچەۋانەى بىيارو دەستورەكانى پەرلەمان و حىزب و دەۋلەتى سۇقۇتتەۋە سەبارەت بە شەرمەزاركردنى سىياسەتى ستالين بەرامبەر بەو گەلانە و... ئايا دەۋو ئەۋىش ۱۲ سال لە مردنى ستالين، واتە ۱۹۵۶/۱۲/۲۲^(۱۰۹)، بەيلى گەلىك لەسەر خاكى گەلىكى تر بەيى پرسكردن بە ھىچ لايەكيان بەزۇر جىگىر بىكى؟! ئايا گەلى كازاخ يا گەلى چىچنى و ئىنگوشى دەيانوست لەۋى بىمىنەۋە ؟ ئەى نىشتمانەكەى خۇيان كە لىى دەركران، دەيانويست بگەرپىنەۋە بۇى؟

سىياسەتى تاۋانبارانەى ستالين بەرامبەر بەو گەلانە لە كۆنگرەى بىستەمى پارتى كۆمۇنىستى يەكىتى سۇقۇتدا شەرمەزار كراۋە داۋاى لىبوردن لەو گەلانە كراۋە و بەلىنى راستكردنەۋە گەرانەۋەى مافە لەدەستچوۋەكانيان و قەرەبوۋكردنى ئەو زىانەكان پىدراۋە. بىيار و دەستورەكانى پاشترىش، جەختيان لەسەر گىرپانەۋەى مافەكانى ئەو گەلانە كىردوۋە. ئەمە ھەموو شتىك دەرگىتەۋە، لايەنى سىياسى و كولتورى و نەتەۋەى و ترىتورى و ... ەتد. واتە ئەو گەلانە مافى گەرانەۋەى پىكھىنانەۋەى قەۋارەى خۇيان ھەيە، بە واتاى ۋەرگرتنەۋەى ئەو مافانە كە لەدەستيان داۋن. بەلام ئەوانە بۇچى ناھىلن ئەو بىيارانە جىبەجى بىكىن ؟ بۇچى كۇسپ و تەگەرە دەخەنە سەر پىگەى جىبەجىكردنىان؟

ئەم لايەنگرانەى رىبازى ستالين، يا با بلىن لايەنگرانى رىبازى توندەرە، كە ھەر لە سەركردايەتى حىزب و دەۋلەت و پەرلەمان و دەرگاكانى پارىژكارىدا ماۋنەتەۋە، ناينەۋى خۇيان بەدەستەۋە بدەن، يا ۋاز لەو پىبازە بەيىن، لە

(۱۰۹) قەققاز: گەلان لە قافلەكاندا، ل ۳۰۶-۳۰۷.

ئەنجامىشدا ھەر سەردەكەون و درىژە بە تاوانەكانى ستالين ئەدەن و ناھيئەن ژمارەيك لەو گەلانەو، لەوانە كورد، بگەپتەو جىي باووباپيرانيان. ئەوانە بگرە لەژىر پەردەى ترو بەناوئىكى ترەو دەسەلاتىش دەگرەو دەست. بۆ وئەنە، برىژنىف كە بۆ ماوەيەكى دوورودرىژ سەروكى ئەم ولاتە بوو، ئەو كەسە بوو كە نەيدەيست گەلان بگەپتەو نىشتمانى خۇيان) ؛ يا ملنيكوۋ و ميكويان و قەرشيلوۋ و ... ھتە، كە سەردەمى ستالين و خرۇشچوۋ و بىرژنىفەش دەنگيان بە بىريارى گواستەوئەى ئەو گەلانە دابوو.

بە بۆچوونى من، ئەگەر ئەو گەلانە بگەپتەو جىي خۇيان و ديموكراتىيەت لە سۆڧىتدا بەرقەرار بوايە، ئەو گەلانە داواى موھاكەمەكردنى ئەو تاوانبارەنيان دەكرد. كەواتە بۆ ئەوئەى شتىكى ئەوتۆ لە داھاتوودا پوونەدات و دەسەلاتيان لەدەست دەرنەچى، دەبىي نەھيئەن ئەو پىرۇسەيە جىيەجى بگرى. لە لايەكى ترەو، كەرامەتى ئەو حيزب و دەولەتە دەشكاو، سەردەنجام لەوانەبوو پىژمەكە لەناوبچى و، ھەرواشى ئى ھات و پووخانى ئەم پىژمە جىي شك و گومان نەبوو ! پووخاو و كەس پارىژگارىي ئى نەكردو، كەس بۆى نەھاتە سەر جادە. ئەوانەش كە ويستيان ئەم سىستەمە چاك بكن و ئەم ولاتە پيش بخەن، سەرنەكەوتن. كودەتاي برىژنىف و ھاوبىرەكانى بەسەر خرۇشچوۋدا، يا ئەوانەى ويستيان كودەتا بكن بەسەر گەرباچوۋدا وئەنى زىندووى ئەم پاستىيەن. بەلام بۆ چارەپەشى گەلى كوردو چەند گەلى تر، ئەم سىستەمە نەگۆرا، بەلكو پووخاو، بە پووخانەكەشى، تراژىدىي گەلى كوردو گەلە بىقەوارەو بىماف و پىرژو بلاوكرادەكانى زياترو سەختەركرد.

پاش پووخانىشى لايەنگرانى ئەو پىژمە تۆتالىتارو ستالينيە، كە پارتى كۆمۇنىستى پووسىيائى فیدرال يەكئىكە لەوانە، جاروبار بە وئەنى ستالين و سلاو بىي پارتى كۆمۇنىستى يەكئىتى سۆڧىتەو، لە مەيدانەكانى مۇسكودا كۆدەبنەو، وئەنى گەرباچوۋ دەسووتىنن و ھى خرۇشچوۋ بەدەستەو ناگرن و بە خراپە نارى دەبەن. من مەبەستم پاكەنەكردن بۆ خرۇشچوۋ و گەرباچوۋ نىيە، لە

سەردەمى ئەوانىشىدا گەلىك تاوان و كەموكوپى ھەبەو، ئەوانىش ھەر لەلەيەن ئەو دەستەو تاقمەى بىرۇپاى كۆنەو ھەناوى ئەوانەو ھەراون. بەلام ھەرچۇنىك بى خروشچۇڭ و گەرباچۇڭ و ھاوېرەكانيان ئەو تەلىسمە پەشەيان شكاندو، ويستيان سىمايەكى مۇقائەو دىموكراتىيە ھەو سىستەمەى سۇقۇت بەدەن و، ئاستى ژيانى گەلانى ئەم ولاتە زۇر دەولەمەندو بۇند بىكەنەو.

ئەوانە سەدان ھەزار زىندانى سىياسىيان ئازاد كەرد كە سىمبولى ئازايەتى گەلانى سۇقۇت بوون. زۇر جىنى داخ و كەسەرە، پىشرو پاش پووخانى پۇتىمى سۇقۇتى، مليۇنەھا ئەندامى ئەم حىزبە (كە ھەمان كات بەرپەرس و كاربەدەستى دەولەتى و ئەندامى پەرلەمانى ئەم ولاتە بوون) لە خوارەو ھەتا ئاستى سەركردايەتى پەخنەو تاوانەكانى ئەم پۇتىمەيان ئاشكرا كەردو، بە بەلگەو لىكۇلىنەو ھەو لەسەريان نووسىن و بەداخىش نىن كە پۇتىمەكەيان پووخا، بگەرە گەلىك كەسايەتى نووسەرىش كە بۇ ئەو ھەو لە پابردودا نووسىبوويان، وپراى داواى لىبوردن لە كۆمەلگەو خوينەرانىان، ئەمۇ كىتەبى نوئ و بەرەمەى تازەيان ھەيە و پەخنە لە نووسىنەكانى پىشوو خۇيان دەگەرن. كەچى ئەوانەى خۇمان يا ئەوانەى لەسەر كورد شتىان نووسىو، نەك تەنبا ئامادەى ئەم گۇپرانكارىيە نىن، بەلگەو ئەگەر كەسانى تر لەم بارەيەو بەدوئىن يا بنووسن دۇرى پادەوستن. كارەساتى كوردى سۇقۇت دەبوو بابەتى دەيان كۇنگەرەو كۇنفرانس و كىتەب بوايە. بەلام لىي بىدەنگ بوون. وا باو كە پووناكېر و نووسەرە لىكۇلەرە پىكخراو سىياسىيەكانى كوردستان، زۇربەى ھەرە زۇريان لەسەر ئەو پارچەيەى كوردستان دەنووسن يا چالاكى دەكەن كە پىئەو بەستراونەتەو، كەچى كوردى سۇقۇت يا كوردناسى سۇقۇتى پىشوو و پووسىاي ئەمۇ يا كۇمارەكانى تر خۇيان لەم كىشەيە نەداو. خەلگى پووسىاي يا كۇمارەكانى تر بەداخ نىن كە پۇتىمەكەيان كەوت و دەسكەوتى كەم يا زۇرى ھەبوو. ئەگەرچى قەوارەو دەولەت بۇ ھەندى گەل پىك ھىنرايەو، ھىشتا ئەوانە دۇرى پووسىا پاوستان و بە قەرزدارى دەزانن. كەچى كوردەكە نە قەوارەى بۇ پىك ھىنراو نە ھىشتيان لەسەر خاكى خۇى بۇرى !

دەلەن ئەۋى دەيچنى دەيدروۋىتەۋە. پاش تىكچوۋنى يەككىتى سۇقۇت، جگە لەو شەپو كىشەنى كە لە ئەنجامى چارەسەر نەكردنى كىشەنى نەتەۋەيىۋە لە كۆمارەكانى سۇقۇتتى پىششودا پوۋيان دا، پوۋس و زمان پوۋسەكانى ئەم كۆمارانە كە لە بىست ملىۋن زياتر بوۋن، ژمارەيەكان كە ھەستىيان بە مەترسى و پاشەپۇژى خۇ كەرد، بەرەبەرە ئەو كۆمارانەيان بەجى ھىشت. ژمارەيەكىشيان لەبەر ھۆى ئابوۋرى، نەتەۋەيىۋە ئايدىۋ... ھتد و، ھەندىكىشيان دەسەلاتداران و ھىزە ناسىۋنالىستەكان و خەلكى ئاسايى پاستەوخۇۋ ناپاستەوخۇۋ ناچارىان كەردوۋن بگەپنەۋە، پىيان گوتوۋن بېۋنەۋە بۇ مال و ولاتى خۇتانو، لەسەر دىۋارى مالەكانىان نوۋسىۋە نامەيان بۇ ناردوۋن، يا لەسەر كارو چاپەمەنىەكان داۋايان لى كەردوۋن بېۋن، يا بەھۆى داخستنى قوتابخانە و چاپەمەنىيەۋە بە زمانى پوۋسىۋ... ھتد ناچارىان كەردوۋن ئەو كۆمارانە جى ھىلن. ئاشكرايە ئەۋانىش نايانەۋى زمانى ئەو كۆمارانە فېربىن و بدوۋىن و ئىشۋىكارى پى پايى بكن.

سەرەپاي بەستنى پەيمانى دوۋقۇلى يەك يەكى ئەم كۆمارانە لەگەل مۇسكۇداۋ پەچاۋكەردنى ھەندى ئاكارى ئىۋنەتەۋەيى لەلەين ئەم كۆمارانەۋە لە بوۋارى مافى مۇۋ و دىموكراسىدا، پاكەردنى پوۋس و پوۋسى زمان بەرەۋ پوۋسىا ھەر بەردەۋامە. ئىتر مۇسكۇ ئەو ھىزو دەسەلاتە نىيە كە بە ھەرەشەۋ گەمارۇدانى ئابوۋرى ئەم كۆمارانە بتۋانى پىشى ئەم پىۋسەيە بگى (ئىنجا كوردى لىقەۋماۋو بى دەسەلات و بى قەۋارە و پىشتىۋان كە دەرەكراۋە بۇ كوى پىرات و كى لەسەرى ۋەجۋاب دىت). بۇ ۋىنە، كۆمارەكانى پىر بالتىك لىنڭ و لىتۋانى و ئەستەنيا، نە تەنيا ئاشكراۋ ناپاستەوخۇۋ پىيان گوتوۋن بېۋنەۋە بۇ پوۋسىاۋ قوتابخانەكانىان بەستوۋن، بەلكوۋ پاسپۇرتىشيان پىنەداۋن و گوتوۋيانە ئەۋانە بە ئاناسايى و ناياسايى ۋەك داگىرەك نىرداۋن بۇ ئەۋىۋ سىۋورىان بۇ داناون لە چ سالىكەۋە بۇ چ سالىك ھاتىن، ئەۋىش بە مەرجىك فېرى زمانى ئەو كۆمارانە بن، ئىنجا پاسپۇرتىان پى داۋن. ئەمە پۋالەتتىكى دۇرۇزانەۋى چارەسەرى كىشەنى نەتەۋەيى بوۋ لە سۇقۇت. ھەرەشەكانى پوۋسىاش لەم كۆمارانە بى كەلكە، چۈنكە

ئەوانىش لە دەرەۋە پىشتىۋانىيان ھەيە. لەگەل ئەۋەشدا، ئەۋ پووس و پووس زىمانانە لەگەل تورك و فارس و عەرەبى جىگىركراۋ لە كوردستاندا بەراۋرد ناكىڭىن، بەراۋرد كوردنىيان مەبەستى لىكۆلىنەۋەى بابەتەكە نىيە. ئايا پووسىك كە لەو كۆمارانەو كۆمارەكانى تىرى سۆقىت دەڭى، يا عەرەب و تورك و فارسىك كە لە كوردستان دەڭى، نابى فىرى زىمانى ئەۋ گەلانە بى، با زىمانى قوتابخانەش ھەر بە زىمانى خۆى بى؟! واتە تاۋانى ستالين و پرېمى سۆقىتى كە كىشەكانىيان چارەسەر نەكرد، نەك تەنیا زۆر گەل، بەلكو گەل پووسىشى گرتەۋەو، ئەۋانىش بوون بە قوربانى پاشماۋەى ئەم سىياسەتە.

ھەر كەس شارەزاي مىژۋى سۆقىت بى، تەننەت ئەۋ كىتبانەى خويندبىتەۋە كە خۇدى نووسەرانى سۆقىتى لەم بارەيەۋە نووسىۋىانە، دەرەن كۆمارەكانى ئاسىيائى ناۋەپاست (قرقىزستان و ئۆزبەكىستان و كازاخستان و...) لە ھەموو بارىكەۋە لەچاۋ كۆمارەكانى بەشى ئەۋروپاي سۆقىت و، بگرە ۋلاتانى جىھانى سىپھەمىشدا دواكەۋتوۋ بوون، بەتايبەت لە بۋارى ئابۋورىۋ سىياسىۋ كولتۋورىۋ كۆمەلەيتىۋ، ھەرۋەھاش پىشەسازىۋ خىزمەتگوزارىەكانەۋە. ئىنجا گەلانى بەزۆر پاگوڭىزراۋ، زۆرىەى ھەرەزۇرىان بۇ ناۋچەۋ گوندو بىبابانى چۆلۋ پووت و ھەژارى ئەۋ كۆمارانە دور خراۋنەتەۋەو، گەلى كوردىش يەكك لەو گەلانە بوو. جگە لە جياكردنەۋەيان لە دىنئاي دەۋروپىشت و دەرەۋە، نەبوۋنى مۇلەتى ھاتوچۇكردن. ئەمە سەرەپاي ئەۋ بارودۇخە ناھەموارەى سەردەمى شەپرى جىھانى كە ھەموو ئابۋورىۋى ۋلات بۇ شەپ تەرخان كرابوو. بىرسىەتى نەك تەنیا لەو كۆمارانە، بەلكو لە ھەندى ھەرىمى بەشەكەى ئەۋروپاي سۆقىتدا ۋاي لە خەلك كىردۋە كە سەگو پىشیلەو گژوگىيا و... بخۆن و، ماۋەيەكى زۆر (ۋەك لە پاپۇرتەكاندا ھاتوۋە) خەلك پەنایەكىيان نەبوۋە لە كۈن و چال و قوڭىندا ژىاون؛ پاشان ناچار بە گل خانۋوى سەدەكانى ناۋەندىيان دروست كىردۋەو، لەبەر چىرادا و، ھەۋالىكىش لە كارەباۋ تەلەفزیۋن.... نەبوۋە. ۋە نەبى پىشتىر شوڭىن و چادرو ئۇردوۋگايان بۇ ئامادەكردىن، يا لانى كەم ئىزدىرانبە شارو ناۋچە

ئاۋەدانكراۋەكان، بەتايبەت بۇ كۆمارە پېشكەوتوۋەكانى يەككىتى سۇقۇت كە لە بارى ئابوروى كۆمەلەيتى و كولتورى و سياسىيە و پېشكەوتوتور بوون. سەردەمى سۇقۇت، پاش ھاتنە سەركارى بەلشەۋىكەكان كارى تايبەت و ئازاد نەبۋە، موۋچەى مانگانەى ئەو ھەموو خەلەكەش ھەر بۇ بېژۇيان بوۋە، بۋارى پارەكۆردنەۋەيان بۇ پۇژى تەنگانە نەبۋە، تا لەكاتى گواستەۋەياندا تۋانىيىتۋەيان شتۋەكى پېۋىست بۇ خۇيان بېرېن، يا خانۋى پى بېرېن (كە نەيانەشتۋە)، يا پىئى دروست بېكەن، يا جلوبەرگ و پىداۋىستىەكانى ناۋ مال و ژيانى پىداۋىن بېكەن.

زۆرەى ئەو پاگۋىزۋانە، ۋەك لە سەرزىۋىەكان و بەلگەنامەكاندا ھاتۋە، مىندال و ژن و بەسالچۋو بوون، پىاۋو لاۋەكانيان بۇ بەرەى شەپ يان بۇ كاركردن بۇ بەرەكانى شەپ (لە كارخانە و كشتوكال و....) نىردراون، يا بە تاۋانى جۇراۋجۇر لە زىندان خراون.

زۆرەى دىل و كۆيلەكان لە نىرىنە پىك ھاتۋە. بەلام ژن و مىنال و پەككەوتۋە، شۋىنى نالەبارو نامرۇقەنەيان ھەبۋە پەقتارى خراپيان بەرامبەر پىرەۋى كراۋە، ئەۋىش لە ناۋەراستى سەدەى بىستەم و بەناۋ لەسايەى سىستەمىكى سۇسىالىستىدا ! بۇچى پۇژىم ھەر لەجىدا ئەم گەلەنى لەناۋنەبردۋەو بۇ ھەمىشە لەكۆل خۇى نەكردۋەتەۋە ؟ گەلەك بۇچۋون لەم بارەيەۋە ھەيە، لەۋانە: ئەۋە لە سەردەمى پۇژىمى ستالىندا بۇ پىرەكردنەۋەى بۇشايى ئەو ناۋچە ھەرىمانە بوۋە كە كاتى خۇى دانىشتۋانان لەناۋ براون (بە بەھانەى ژيانى ھاۋبەش و لەناۋبردنى كولاك و دەرەبەگ و دەۋلەمەندۋ كەرتى تايبەت يا دۇژى شۇپش بوۋەنەۋە ھتد).

ھەندىك پىيان ۋايە: پۇژىم بەۋ چەشەنە، بەپىئى تىۋرىەكانى خۇى، ۋىستۋىەتى گەل يا نەتەۋە يا كۆمەلگەى سۇسىالىستى دروست بىكات و، ئەۋانى تىكەل كىردۋەو تا بەرە بەرە سىۋورەكان نەھىلى و، ئەۋ گەلە كىۋى و باۋكسالارو بىناسنامەى چىنايەتۋانە تىكەلى گەلانى تر بىكرىن، تا پىش بېكەون و، بەم جۇرە كىشەى نەتەۋايەتۋان چارەسەر بىكرى.

هەندىك دەلەن: بىئاوھەرى پۇڭى ستالىن بەرامبەر بەو گەلانەو مەترسى راپەرىن و جىابوونەوھيان و، لە سەردەمى شەرى جىھانى دووھەمىشدا لەبەر گومانلىكراوى يا ھاوکارىکردنەيان لەگەل ئەلمانىاي نازىدا و نارازىبوونەيان لە سىستەمى سۇڧىت و... واى کرد کہ بەو چەشنە لەگەلئاندا بجوولیتەوہ. بە دەست پىکردنى شەپ، ھەلىك و بىانوویەك بۇ جىبەجىکردنى ئەم پىلانە تاوانبارانەى پۇڭى سۇڧىتى پەخسا (گەرچى پىش شەپو پاش شەپىش ئەم تاوانانەى ھەر کردوہ). من پىم واىە ئەم تاقىکردنەوہىە قۇناغى دووھەمى ئەزموونەكەى پۇڭى سۇڧىتى بوو، چونکہ سالى ۱۹۳۷ و پىشترىش خەلک و، لەوانە کوردى سالى ۱۹۴۴ بەزۇر پراگوازتوہ. ئەگەر پۇڭى ستالىن تەمەنى درىژتر بوایە يا يا پاش مەرگى درىژر بە پىبازو سىياسەتەكەى بدراىە، ئەم تراژىدىايە چاوپەى گەلىك نەتەوہى ترى دەکرد.

لەلايەكى ترەوہ، كاتىك زۆربەى ئەم گەلانە بە كۆمەل پراگوىزان (۱۹۴۴)، پىشپەوہى ھىزەكانى ئەلمانىاي فاشى لە زۆربەى بەرەكانى شەپدا پراگىرابوو، يا تىك شكابوون و پىرەو يا چارەنووسى شەپ بە قازانجى ھاوپەيمانان ھەستى پىدەكرا.

۴- كوردەكانى ئازەربايجان:

نووسىنى بوکشپان. ئا باكۇ ۱۹۳۲

نامىلىكەيەكى ۹۲ لاپەرەيى و ياداشتەكانى نووسەرە لە ۳۶ پۇژى سەردان (۲ى ئۇگۇست - ۸ى سىپتامبەرى ۱۹۳۱) ى ناوچەى (ئويزدى) كوردستانى ئازەربايجان (لاچىن و كەلباجار) و ناوچەى نەخچەوان و لەلايەن بەشى زانىارى سەر بە وەزارەتى پەرودەى ئازەربايجان و، ھەرودھا پەيمانگەى زانستى- تويژىنەوەى دەولەتى ئازەربايجان (بەشى پۇژەلەت) بە مەبەستى لىكۇلىنەوەى ئو كىشە كولتورىيەى كە پەيوەندىيان بە ناوچە كوردنشينەكانى ئازەربايجانەو ھەيە سەردانىكى كورتى ناوچەكەى كردووه، كىشەكانى زمان و جياوازى زاراوەكانى كوردى ئازەربايجانى و ئەرمەنستان و كىشەى ئاستى پەرودەو بارھىنان مەبەستى سەرەكى گەشتەكەى بووه.

نووسەر ھەر لە لاپەرەى يەكەمى پىنشەكى كىتەبەكەيدا پەرخنەى لە سىياسەتى پەسمى دەولەتى ئەرمەنى گرتووه كە ناو يا نىشانەى دىنىى كوردە ئىزدىەكانى لە بەلگەو دىكومىنت و سەرمىرە پەسمىەكانى ئەم ولاتەدا بەجيا(وەك نەتەو يا گەلىكى جياواز-ھەورامى) ناو بردووه. نووسەر ھەرچەند گوتوويە: ماوہى گەشتەكەى كەم بووه، سەردانى زۇر لە ناوچە كوردنشينەكانى نەكردووه، زانىارىى زۇر گرنكى تۆمار كردووه؛ بە پشت بەستىن بە ھەندى سەرچاوەى كۆن و بەلگەو دىكومىنتى ئارشىفەكان بۇ بوارى مېژوويى و كۆمەلايەتى و سىياسى و ئابوورىو ... پونكردنەوہى چاك و ساكار و زانستىيەى لەسەر كوردى سۇقۇت (كوردى پشت قەفقاس يا كوردستانى سوور) ھىئاوہتەوہ. دەتوانىن بلىن: يەكەم نووسەرى سۇقۇت يا پروس بووه كە بە ئاشكراو نەترسانە باسى ھەبوونى بەشىكى كوردستانى لە چوارچىوہى سۇقۇت (پروسيای پيشو) دا كردووه، پەرخنەى لە سىياسەتى چەوسىنەرانى پروسيای تىزارى و پاشان موساواتىەكانى ئازەربايجان و داشناكەكانى ئەرمەنستان و، تەنانت سۇقۇتيتىش بەرامبەر بە گەلى كوردى ولاتەكەيان گرتووه و، پەردەى لەسەر زۇر درۆو دەلەسەى كاربەدەستانى

سۆڤىتى و چاپمەنىھەكان لەبارەى كوردى ئەم ولاتەوھ لاداوھ. ئەم كتيبە بەرپەرچى زۆر بۆچوون و ھەلە دەداتەوھ، سىياسەتى شۆڤىنى و پەگەزپەرستانەى تواندەنەوھى گەلى كوردى لەلايەن (ئازەرى و ئەرمەنى و...) بە شىوھىەكى راستەوخۆ و ناپاستەوخۆ پوون كردووەتەوھ. ئىمە لەم ليكۆلینەوھ يا بابەتەدا ئاماژە بەم سەرچاوە گرنگە دەكەين و، بەو ھىوايەى بەجيا وەريگيردري و بکەويته بەردەستى خويندەوارو ليكۆلى كورد.

نامە و راپورت و بىرلەرگان

* بەشى راگويزراوانى سەر بە ۋەزارەتى ناوخۇ يەككىتى سۇقۇت

هاوپى گرېنېرگ، شارى مۇسكۇ

ياداشتە راپورت

پايزى ۱۹۳۷ ھەزارو سەدو بىستويەك بىنەمالەى كوردو ئىرمەن، لەپشت قەققاسەوہ بۇ كازاخستان راگويزراون. بەشىكى زۇرى ئەو بىنەمالانە مۇقى كاركەريان نەبوہو، زۇربەيان مندالى ورديان ھەبوہو، لە مندالى كەم تەمەن پىك ھاتوون. خانووبەريەكى ئەوتۇيان نەبوہو، لە كون و قوژبىندا ژياون. شوراي ۋەزيرانىش لەم بارەيەوہ ھىچ بەرنامەو پلاننىكى بۇ سالى ۱۹۳۸ پىشېينى نەكردوہ و بەدەستەوہ نەبوہ.

لەبەرئەوہ، ئەمانە لە بارودۇخىكى زۇر دژواردا، بەبى ھىچ داھاتوويەكى پوون لەسايەى سەرى ھەندى لەوانە كە كاركەرو چالاك و زىندوۋ ماونەتەوہ ژياون. ديارە بەرپرسانى كەلخۇز و دامودەزگاكان لە ھەموو بارىكەوہ خۇيان تىنەگەياندوون. ئەوانە ناچار بوون لە شوينىكەوہ بۇ شوينىكى تىر كۇچ بكن و داواى يارمەتى بكن و ... ھتد. بەشىك لەوانە تا سالى ۱۹۳۹ توانيويانە سەربەخۇيانە لە كەلخۇزەكانى ناوچەى ئالماناكاو ناوچەكانى باشوورى كازاخستان خۇيان بكنەوہو، بەشىكى تريان نە سەقامگىرپوون و نە دامەزراون.

من لەم بارەيەوہ كىشەكەم خستە بەردەمى شوراي ۋەزيرانى يەككىتى سۇقۇت سەبارەت بەوہى كە كىشەى راگويزراوانى كوردو ئىرمەن بۇ پلانى سالى ۱۹۳۹ لەبەرچاۋ بگرن. تكاتان ئى دەكەم بېريارى پىويست لەم بارەيەوہ لەرپىگەى

شوراي وەزىرائى كازاخستانى سۇقۇتتايىيەۋە بىدەن و، پارەو كەرەستەي پىئويست بۇ ئەم ۱۱۲۱ بىنەمالەيە دابىن بىكرى؛ دىكرى لەسەر حىسابى ئەو پارە و كەرەستەيەي كە بۇ كۆريەكان تەرخان كراون، وەربىگىردى.

تىبىنى: پىشەكى لىستى شوئىنى نىشتەجىي ئەۋانەتان بۇ دەئىرم.
سەرۋكى بەشى راگوئىزراۋەكانى سەر بە وەزارەتى ناوخۇ كۆمارى سۇسيالىسى كازاخستان بەۋەكالەت. لىنىنانتسى گەۋرەي دەزگاي پاراستنى كازاخستان
گلاذكۇۋ ۱۹۳۸/۱۱/۹ ژمارە ۶۴۳۶۱^(۱۱۰)

* لە وەزارەتى ناوخۇ كۆمارى سۇقۇتتايىيە كازاخستانەۋە

ژمارە ۱۰۳۱۹ لە ۱۹۳۸/۹/۱۶

سەبارەت بە نامەي ژمارە ۴۳۸۴۱ى پىكەۋتى ۱۹۳۸/۹/۵ لە وەزارەتى ناوخۇ كۆمارى نازەربايجانەۋە، لىستى ئەو كەسانەتان بۇ دەئىرىن كە لە ناۋچە سەرسنۋورىەكانى نازەربايجانەۋە راگوئىزراۋون بۇ ئىستىگەي شەمەندەفەرى سىر- دارىن لە باشۋورى كازاخستان و سەربەخۇ شوئىنى ناوبراۋيان بەجى ھىشتۋەۋە گەراۋنەتەۋە بۇ شوئىنى پىشۋوى خۇيان لە نازەربايجان.

گايكۇقىچ، سەرۋكى بەشى ھەشتەمى دەزگاي بەرپۋەبەرايەتى دەزگاي پاراستى لىتىنانتسى بچۈك

سىرجنت بايكۇۋ، پىشكىرى بەشى ھەشتەمى دەزگاي پاراستن^(۱۱۱)

* بۇ سەرۋكى بەشى راگوئىزراۋەكانى كازاخستان ھاۋپى ئابىشىف

پادەگەيەنن كە ۳ى ۶ى ئەمسال ۱۹۳۸/۶/۳ قافلەي واگوئى شەمەندەفەرى راگوئىزراۋەكان گەيشتە ئىستىگەي شەمەندەفەرى سىر- دارىن و دابەزىندران

^(۱۱۰) ئەرشىقى ناۋەندى دەۋلەتى كۆمارى كازاخستان، فوندى ۱۶۹۰، ئوپىس ۱، دىلاي

۱۳، ۸۸ (سەرچاۋى ناۋىراۋ، ۱۴۰).

^(۱۱۱) سەرچاۋى پىشۋو، ۶۴.

ھەموو كوردن و ۱۱۵ بىنەمالەن و بەسەر چوار كەلخۇزى ناوچەى پاختا ئارالدا دابەش كراون و دامەزراون و دادەمەزىن.

تا دروستكردنى خانوبەرى نۆى، بەشىۋەيەكى كاتى لە خانوبەرى كەلخۇزەكان دامەزىندراون. ھەموو ئەو ۱۱۵ سەدوپانزە بىنەمالەيە، كە سالى ۱۹۳۷ بۇ كازاخستان راگويزرابوون، بەشىكىان لە كائوچوك بروم خوز و بەشىكىشيان لە كەلخۇزەكانى ناوچەى پاختا-ئورال دامەزرابوون؛ بەلام سەربەخۇ بۇ شوينى پيشووى خويان لە نازەربايجانى سوقيى گەراونەتەو.

بە راگەياندى ئەوئى كە لە سەرەوە باس كرا سەبارەت بەو ۱۱۵ بىنەمالەيەو ھەرەھا سەبارەت بە خانوبەرى ئىشوكاريان، داواى بېرىار لە ئىۋە دەكەين بۇ پلانى سالى ۱۹۳۹.

سەرۋكى راگويزراوەكانى ھەزارەتى ناوخۇى كۆمارى كازاخستان دوخوقچىج^(۱۱۲)

* بۇ ھەزارەتى ناوخۇى كۆمارى سۇسيالىستى كازاخستان-شارى ئالماناتا لە ھەزارەتى ناوخۇى كۆمارى سۇسيالىستى نازەربايجان شارى باكۇ-بەشى ھەشتەمى بەرپۈەبەريەتى ھەزارەتى پاراستنى (ك. گ.ب.). سىپتامبرى ۱۹۳۸ ژمارە ۴۳۸۴۱

كورتە ناوەرۋكى راگەياندىنىك

بەپنى ھەرمانى بەرپۈەبەريەتى دەرگاى پاراستن (ك. گ.ب.). KGB ى سەر بە ھەزارەتى ناوخۇى يەكيتى سوقيى، رېكەوتى ۱۹۳۷/۱۲/۳ سەدو چلويەك بىنەمالەى دانىشتووى ناوچەكانى سەرسنورى نازەربايجان بە قافلەى واگوئى قەتار بۇ كازاخستان راگويزراون و، لە ئىستگەكانى شەمەندەفەرى سىردەرۋ تاشكەنت دايانبەزاندوون. ژمارەيەك لە گەرەپياوانى ئەم بىنەمالانە لە ۱۹۳۷،

^(۱۱۲) ئەرشيقي ناوەندى دەولەتى كۆمارى كازاخستان، فوندى ۱۹۹۰، ئوپىسى ۱، دىلاى ۱۳، ۷۳ل (سەرچاۋەى پيشو، ۱۳۹).

لەلایەن دەزگای پاراستنی وەزارەتی ناوڤۆی ئازەربایجانەو، وەك كەسانی چالاکى دژ بە شۆپش تاوانبار كراون.

پەنجاوچوار بىنەمالە لەو ڤاگۆيزراوانە، لە مانگەکانى ٦ و ٧ ی ١٩٣٧دا گەپاوانەتەو دەواوە. لە تەواوی ئەوانەى كە گەپاوانەتەو پىرسراوە: بۆچى گەپاوانەتەو ؟ لە وەلامدا گوتووينا گوايا ئەوانە لەو شوینەى كە بۆى ڤاگۆيزرابوون لە كازاخستان، وەريان نەگرتوون و مۆلتیان نەداون لە هەركوئى پىيان خوش بى بتوانن بژين. هەر بۆيە ئەوانیش بېيار ئەدەن بگەپینەو جئو شوینی پيشوويان، واتە بۆ ناوچە سەرسنورىەکانى ئازەربایجان.

هیچ بەلگەو دىكومىنتىكىش سەبارەت بە مۆلتەپیدان و گەپاوانەو ناردنەو یان لەلای هیچ بىنەمالەيەك نییە.

لیستی ئەو بىنەمالانەتان بۆ دەنیزین كە گەپاوانەتەو. داواتان لى دەكەین بە زووترین كات هوى ئازادكردن یا بەرەلەكردنى ئەوانەمان پى ڤابگەيەنن.

لە وەزارەتی ناوڤۆی كۆمارى سوڤىتى سۆسیالیستى ئازەربایجان مایورى گەورەى دەزگای پاراستن ڤایڤ

سەرۆكى بەشى هەشتەمى بەرپۆەبەرایەتى دەزگای پاراستن لیتینانت كوگان (١١٣)

* لەڤیگەى پاسەوانى بەشى جیگیركراوەكانەو

وەرگىراو لە برووسكەو (تیلگرافەو)

بۆ وەزارەتی ناوڤۆی یەكیتى سوڤىت، بەشى جیگیركراوەكان

هاوڤى ماسلوف

كاروانى ژمارە ٥١٠٤٤ ڤىكەوتى ٦ ی ١٩٣٨/١٢، كاتژمىرى هەشت و

بىست و یەك سەعاتى ئیوارە بەكاتى مۆسكۆ، گەيشتە ئیستگەى توركستان.

(١١٣) ئەرشیڤى نارهندى دەولەتى كۆمارى كازاخستان، فوندى ١٤٩٠، ئوپىسى ١، دیلاى ١٣،

ل ٦٠ (سەرچاوەى ناوبرا، ل ١٣٧).

ئەم قافلە واڭۇنەى شەمەندەفەرە، لەوپەپى دەردىسەر و ئانارامىدا گەيشتەجى. چۇنيەتى دامەزاندنى مۇۋە و شتومەكەكانيان لەجى، بەپىى دابەشكردن و دابەزاندنيان لە ئىستگەكان، بەپىكوپىكى بەپىۋەنەچو. تەواۋى شتومەكەكانيان بەپى نىشانەكردنىڭ خرانە ناو واڭۇنى قىتارەكەو. ھەر بۇيە گەلىڭ شت ون بوو و ماۋەيەكى زۇرىشى پىچو تا شتەكانى خۇيان بدۇزنەو، بوو بەھۇى نارەزايى گواستراۋەكان. لەلەيەكى ترەو، بوو بە مايەى دواكەوتنى قىتارەكە. لە پىگە، ھەوت كەس لە لە راڭويزراۋەكان مردن، كاتى دابەزاندنيان و بەتالكردنى واڭۇنى قىتارەكە، دوو مندالى تر بە مردوۋىى دۇزراۋنەتەو. شانزە مندالىش بە نەخۇشى سۈورىژەو ھەشت كەسى گەرەش كە تۈۋشى نەخۇشى مەلاريا بوون و زۇر پەرىشان بوون، لەناو راڭويزراۋەكاندا بوون.

گلاڭكۇۋە ۱۹۳۸/۱۲/۹ شارى ئالمائاتا بەشى راڭويزراۋەكانى سەر بە ۋەزارەتى ناوخۇى يەكىتى سۇڧىت كۇمارى كازاخستان^(۱۱۴)

* لەلەين ۋەزارەتى ناوخۇى يەكىتى سۇڧىتەو بۇ:

۱- ۋەزىرى ناوخۇى كۇمارى سۇڧىتى سۇسيالىستى ئازەربايجان مايور (سەرگوردى) گەرە دەزگاي پاراستنى (KGB) (ك. گ. ب.) ھاوپى ئىمىليانۇۋە شارى باكۇ.

۲- ۋەزىرى ناوخۇى كۇمارى سۇڧىتى سۇسيالىستى كازاخستان مايورى دەزگاي پاراستنى (KGB) (ك. گ. ب.) ھاوپى بورداكۇۋە شارى ئالمائاتا.

۳- ۋەزىرى ناوخۇى كۇمارى سۇڧىتى سۇسيالىستى قرقىزستان كاپىتانى دەزگاي پاراستنى (KGB) (ك. گ. ب.) ئابوشىنكو شارى فرونزە.

راڭەياندىكى كورت

پىشنيار دەكەم ئەو ئاۋارانەى كە سەربەخۇ شۈينى ئىجبارى (مەنفا)ى خۇيان بەجى ھىشتۈو ۋە گەرەۋنەتەو بۇ شۈينى پىشۋوى خۇيان، بەزۇر تۈپزى

^(۱۱۴) ئەرشيڧى ناۋەندى دەۋلەتى كۇمارى كازاخستان، فوندى ۱۴۹۰، ئوپىسى ۱، دىلالى ۱۱،

۱۳ل (سەرچاۋەى ناۋېراۋ، ل ۱۳۶).

بيانگەپىننەنە شويىنى بەزۇر جيگىركردنى پىشوى خويان. ئەمانە برىتىن لە: پەنجاوچار بىنەمالەى جيگىركراوى تايىبەتى كۆمارى ئۇتۇنۇمى نەخچەوان و خەفتاودو بىنەمالەى كوردى ناوچەى ئىقلاخ (نازەربايجان). واتە كوردەكان بۇ كۆمارى قەرقىزىستان بگەپىننەنەو جيگىركراو تايىبەتەكانىش، واتە ئەوانەى نەخچەوان، بۇ كۆمارى كازاخستان (ناوچەى پاختار ئارالى كازاخستان).

دەبى چۇنىەتى و كاتى گواستىنەويان، لە مانگى مارسدا و ھىرجارى بە سى تا چوار واگۇنى شەمەندەفەر بە پاسەوانەو بگوازىنەو.

خىرجى ھىنانەويان لەلايەن وەزارەتى ناوخۇى يەكىتى سۇفىتەو ئەدرى. وەزىرى ناوخۇى يەكىتى سۇفىت بىرىا^(۱۱۰)

كۆپىيەى نىردرا بۇ:

۲۰۳- كۆپىى بۇ شويىنى دىارىكراو (مەبەست).

۵- كۆپىى بۇ سىكرتارىەتى وەزارەتى ناوخۇ.

۱- بۇ سىكرتارىەتى بەشى سىھەم.

۱- بۇ سىكرتارىەتى بەشى نۆھەم.

* ژمارە ۵۰۲۲۳۳/۰۵/۱۷/۱۹۳۹

سەرۆكى بەرپۆمبەرايەتى ئاوارەكانى سەر بە كۆمىتەى بەرپۆمبەرايەتى

پىكخراوى ھەرىمى خىزب لە ئالماناتا ھاپى گرىشاگىن

داواكارى دوانزە بىنەمالەى كوردى ئاوارەمان بۇ ھاتو، ئەوانە لە كەلخۇزى

"تورك سىب"ى سەر بە ناوچەى (چوى) ئىش دەكەن. داواكەيان ئەوئە كە

يارمەتى بىرىن، تا ئەمسال خانوەكانىان تەواو بىكەن. ئەوانە لەم داواكارىەشدا

پادەگەيەنن كە بەرپۆمبەرايەتى كەلخۇزى "تورك سىب" ھىچ چەشەنە بايەخىك بە

دروستىكردى خانوەكان نادات و، لەم بارەو ئاوپىشيان لى نادەنەو. ئەو

^(۱۱۰) ئەرشىقى ناەندى كۆمارى كازاخستان، فوندى ۱۴۹۰، ئوپىسى ۱، دىلاى ۱۲، ۶۲

(سەرچاوى پىشوو، ۱۲۹).

پارەيەش كە بەرپۆۋەبەرايەتى كەلخۇزى ناوبراۋ ۋەرىگرتوۋە، بۇ مەبەستى تر خەرجيان كىردوۋە بەكارىان ھىناۋە. پىكخراۋى ناۋچەيشيان لەم بارەيەۋە ئاگادار كىردوۋەتەۋە، ئەۋانېش ھېچ ئاۋپىكىيان ئى نەداۋنەتەۋە داۋاكارىيەكەيان پىشت گۈى خىستوۋە.

لەم بارەيەۋە داۋاتان ئى دەكەم بەرپۆۋەبەرايەتى كەلخۇزى ناوبراۋ تاقىبەنەۋە بزانن ئەۋ پارەيەى كە بۇ دروستكىردنى خانوۋبەرە بۇ ئاۋارەكان ۋەرىانگرتوۋە، ئايا بۇ مەبەستىكى تر بەكارىان ھىناۋە؟ ھەنگاۋ بۇ تەۋاۋكىردنى خانوۋەكان لەماۋەى ديارىكىراۋدا ھەلېگىرن، لەم بارەيەۋە كەموكۈپىيەكان نەھىلن. لەسەر ئەنجامى تاقىكىردنەۋە لىكۈلېنەۋەكەتان ۋ ئەۋ ھەنگاۋانەى كە لەم بارەيەۋە ھەلېدەگىرن بۇ مانگى دەى سالى ۱۹۳۹، ئاگادارمان بىكەنەۋە.

جىگىرى بەرپۆۋەبەرايەتى ئاۋارەكانى سەر بە شورى ۋەزىرانى كۆمارى سۆفېتى سۆسىالىستى سۆفېت ياكۆملىف
پىشكىنېرى گەۋرە شىرشىف^(۱۱۶)

* ژمارە ۵۰۳۲۹۲/۱۰/۱۰ رېكەۋتى ۱۹۳۸/۱۰/۱۰

بۇ سەرۋكى بەشى جىگىركراۋەكانى سەر بە كۆمىتەى بەرپۆۋەبەرايەتى باشۋورى كازاخىستان بەۋەكالت ھاۋپى دروگۇف. شارى چىمىكەنت
كۆپى بۇ بەشى پاگوۋىزاۋانى سەر بە كۆمىتەى بەرپۆۋەبەرايەتى حىزبى ھەرىمى ئالمائاتا ھاۋپى گىرىشاگىن

لەگەل بابەتەكانى تردا، داخۋازى "پەۋشە عەلىف"تان بۇ دەنېرم كە لە ئىستىگەى (ئىس سىك)ى ناۋچەى سىنھەمى ئىنېيك شى ھەرىمى كازاخىستان دەۋرى، تىكايە - ۋەك داۋا دەكات - مۆلەتى پىدەن بىۋات بەدۋاى بىنەمالەى برا مردوۋەكەيدا كە لە سى كەس پىك ھاتوۋە لە كەلخۇزى (بودىن)ى گۈندى

^(۱۱۶) ئەرشىفى ناۋەندى دەۋلەتى كازاخىستان، فوندى ۱۲۰۸، ئوپىسى ۱، دىلاى ۴۸، ل ۳۸
(سەرچاۋەى پىشۋو، ل ۱۲۸).

(ئوچباش)ى سەر بە ناوچەى شووراي (سارى سو) دەژىن. داواى بېيارو مۆلەتى ئىيۈە لەم بارەيەوۈ دەكەين.

ئىمە لەلاى خۇمانەوۈ پىمانوايە ھاتنى ئەو بىنەمالەيە بۇ لاى ھاۋلاتى عەلىنېف بە مەبەستى مانەوۈيان، دەكرى پەسند بكرى. ئەۋىش بەو مەرچەى كە ئەم بىنەمالەيە لەراستىدا پىۋىستى بە يارمەتى خزمەكانى بى.

جىنگرى سەرۋكى بەشى ئاۋارەكانى سەر بە شووراي ۋەزىرانى كۆمارى سۆڧىتى سۆسىالىستى كازاخستان ياكەڧلىڧ
پىشكىنېرى گەۋرە شىرشىنېڧ^(۱۱۷)

* ژمارە ۵۰۲۲۷۹/پىكەۋتى ۱۹۳۹/۱۰/۷

بۇ سەرۋكى بەشى ئاۋارەكانى سەر بە كۆمىتەى بەرپۆەبەرايەتى پىكخراۋى ھەرىمى حىزبى ئالماناتا ھاۋپى گرىشاگىن
سالى ۱۹۳۷ لە كەلخۆزى "كوركى"ى ناوچەى (چوى) ئاۋارە (بە زۆرەملى دوورخراۋەكان، ھەۋرامى)دا، عوسمان ئاسانوۋ ناو لە ئازەربايجانەۋە گواستراۋەتەۋە بۇ ئىرەۋ، باۋكى مامۇستا سادىق سادىقۇڧە كە لە كەلخۆزى (بونىۋا)ى سەر بە ناوچەى (سارىسو)ى باشۋورى كازاخستان دەژىۋ، ئەۋىش پراگۋىزراۋە.

بەشى ئاۋارە يا پراگۋىزراۋانى سەر بە شووراي ۋەزىرانى كۆمارى سۆسىالىسى سۆڧىتى كازاخستان داۋا دەكات تاقى بىكەنەۋە ئايا عوسمان ئاسانوۋ لەم كەلخۆزەدا دەژى و، ھەروەھا بزانن ئايا پەيۋەندى خزمەيتى لەگەل سادىق سادىقۇڧدا ھەيە؟ ئەگەر بەراستى باۋكى سادىق سادىقۇڧە، مۆلەت بە ئاسانوۋ بىتە كەلخۆزى (بودىن)ى ناوچەى (سارىسو) كە دەكەۋىتە باشۋورى كازاخستانەۋە.

^(۱۱۷) ئەرشىڧى ناۋەندى دەۋلەتى كۆمارى كازاخستان، فوندى ۱۲۰۸، ئوپىسى ۱، دىلاى ۴۸، ۱۲۸ (سەرچاۋەى پىشۋو، ۱۲۵۰).

لەگەڵ ئەمەيشدا داخوای ناوبراوتان بۆ دەنیرم.
جیگری سەرۆکی بەشی پەنابەران (پاگوێزراوان) ی سەر بە شوورای وەزیرانی
کۆماری سۆسیالیستی سۆڤییتی کازاخستان
یاکە قلوڤ،^(۱۱۸)

* نەینى

بەپاری شوورای وەزیرانی دەولەتی کۆماری سۆسیالیستی سۆڤییتی کازاخستان
شارى ئالماناتا مالى دەولەت ژمارە ۴۳ پیکەوتى ۱۹۳۸/۱۲/۱
سەبارەت بە پاگرتنى (دواخستنى) پارەى ئاوارەکانى کوردو ئەرمەن لەبەرى
ئەو ئازەلەى کە داویانە بە دەولەت ... ئەوانە لە بارودۆخىكى ماددى يەكجار
دژواردا دەژین و، هیچ پارە و کەرەستەيەکیان بۆ دروستکردنى خانوو و کرىنى
تفاق و خواردەمەنى بۆ زستان نىيە. دامودەزگاكانى بەرپرسیش کە بپار بوو
خانوبەرە بۆ ئەوانە دروست بکەن، هیچیان نەکردوو، ئەو پەنابەرە کوردو
ئەرمەنيانە لە ئەجامدا بۆ ئەم زستانەى کە لەبەرە، بەبێ هیچ پەنایەك ماونەتەو.
بۆیە شوورای وەزیران بەپاری دا:
۱- ئەوانەى کە پارەى ئەوانیان پاگرتوو و خانوبەرە (پەناگە)یان بۆ دروست
نەکردوون، دەبێ سزابدیڤ.
۲- تا دەى مانگی ۱۹۳۸/۱۲ پێویستە چەندایەتى ئەو پارەيەى ئەوان پوون
بکریتەو، هەروەها پێشنيارەکانى لەم بارەيەو سەبارەت بە دانى پارە بە
خاوەنەکانیان، ئاراستەى شوورای وەزیرانى کازاخستان بکریڤ.
۳- هەول بەدی جێ و پەنا بۆ ئەوانە دروست بکری.
۴- بەرپرسی جێبەجێکردنى ئەم کاروبارانە بخریتە ئەستۆى لیتىناتى
گەورەى دەزگاكانى پاراستنى هاوپی گلاڤوڤ.

^(۱۱۸) ئەرشىڤى ناوەندى دەولەتى کۆماری کازاخستان، فوندى ۱۲۰۸، دیلاى ۴۸، ۱۳۹ل
(سەرچاوەى پێشوو، ۱۲۴ل).

جیڭرى سەرۆكى شوراي وەزيرانى كۆمارى كازاخستان تازييف. ى جىڭرى
كاروبارى بەرپۆەبردنى شوراي وەزيرانى كازاخستان ساپارگالييف.م^(۱۱۹)

* نەينى ژمارە ۸۷۲۸

بۇ وەزىرى كاروبارى ناوخۇ كۆمارى سۆفئىتى سۆسيالىستى ئازەربايجان
مايوورى گەورەى دەزگای پاراستن (ك. گ. ب.) (KGB) ھاوپى رايى شارى باكۆ
لەسەر ژمارەى ۴۳۸۴۴۱

پىكەوتى ۱۹۳۸/۹/۵

سەبارەت بە ۵۴ بىنەمالەكەى ناوچەى پاختا-ئارال (كازاخىستان)، كە
سەربەخۇ ئەوييان بەجى ھىشتوۋە.
رادەگەيەنن كە:

ئەو پەنجاۋ چوار بىنەمالەيەى كە لە لىستەكەدا ناويان ھاتوۋە، سەربەخۇ
ئىرەيان بەجى ھىشتوۋە. كەس بەوانەى نەگوتوۋە لەكۆى پىتان خۇشە بژىن،
بەلكوۋ بەپىچەۋانەۋە پىنيان گوتراۋەو پوۋبەپروۋش بەرپىرسى ئەۋەيان پى
پاگەيەندراۋە كە لە ناوچەى (پاختا-ئارال)ى باشوورى كازاخستاندا بژىن.
ھەر بۇيە ئەۋانە ھىچ بەلگەۋ دىكومىنتىكيان سەبارەت بە ئازادكرديان
نەدراۋەتى. داۋاتان لى دەكەين ئەۋانە بىئىرنەۋە بۇ دواۋە (بۇ كازاخستان)، واتە بۇ
شويىنى نىشتەجىنى پىشويان كە لەژىر دەسەلاتداريىتى سەرۆكى بەشى
پاراستنى پاختا-ئورالە و بە پىگەى شەمەندەفەردا لە ئىستگەى (سىر-دارىن)ى
ھىلى ئاسنى (تاشكەنت)ەۋە بىاننىرنەۋە.

جىڭرى سەرۆكى بەرپۆەبەرايەتى دەزگای پاراستنى كازاخستان
لىتىناتى گەورەى دەزگای پاراستن نىزيولكو^(۱۲۰)

^(۱۱۹) ئەرشيلى ناۋەندى دەۋلەتى كۆمارى كازاخستان، فوندى ۱۴۹۰، ئوپىسى ۱، دىلاى ۱۳،
۲۸ل (سەرچاۋەى پىشوو، ۱۲۱-۱۲۳).

^(۱۲۰) ئەرشيلى ناۋەندى دەۋلەتى كۆمارى كازاخستان، فوندى ۱۴۹۰، ئوپىسى ۱، دىلاى ۱۳،
۶۲ل (سەرچاۋەى پىشوو، ۱۲۳).

* كورتى پاپۇرتىك سەبارەت بە ژمارەيەك لەو كوردانەى كە لە ۱۹۲۷دا
 دوورخراونەتەوہ بۇ كازاخستان
 "بۇ سەرلەشكر (ژەنەرال لىتىنانت)ى دەزگای پاراستن (ك. گ. ب.). (KGB)
 ھاوپى بىرنىر"
 سەبارەت بەو كوردانەى كە لەم شۆيئانەى خوارەوہ جىگىركراون،
 زانىارىمان بەم چەشنەيە:

۱- ناوچەى پاختاى ئارال

كوردەكان لە سى كەلخۆز نىشتەجى كرابوون؛ بىست بنەمالە لە كەلخۆزى
 (مايك)، شانزە بنەمالە لە كەلخۆزى (نوڧى پون) (پىگەى نوڧى) و حەقدە
 بنەمالەش لە كەلخۆزى "كراسنى ئوكتوبر" (ئوكتوبرى سوور)، واتە بەھەموويەوہ
 پەنجاو سى بنەمالە. پاش سەردانمان بۇ ئەوڧى، بۆمان دەرکەوت سى كەلخۆز
 تەنيا دوو بنەمالەو ئەندامىكى بنەمالەيەكى ترى ئى ماون. جگە لەوہ، لە مەلەبەندى
 ناوچەكەدا، واتە گوندى (مىسلاڧيانكا)، سى بنەمالەى تر دەژىن.
 لە گەشتەكەمدا بۇ ناوچەى پاختا-ئارال، بۆم دەرکەوت تا مانگى ۵ و ۱۹۳۸/۶
 شەست و حەوت بنەمالەى كورد كە لە ناوچەى قىزىل-كوم (ى سەر بە چىمكورگان و
 چارىدەن)ەوہ ھاتبوون، ناويان نووسرابوو. بەلام ئىستا لىرە نەماون و، بۇ كوڧى
 پۆىشتوون، ديار نىيە.

بەپىنى ئەو لىستەى كە ھەيە، ئەو كوردانەى كە لىرە جىگىركراون، واتە لە
 ناوچەى (پاختا-ئارال)، تەنيا لەو بنەمالە كوردانەن كە ھەمويان ژن و مىندالەن.
 پىاوەكانيان (سەرپەرشىت يا گەورەى ئەم بنەمالانە) لەلايەن دامودەزگاكانى
 پاراستنەوہ سەرنگوم كراون.

بەپىنى ئەو بەلگانەى كە ھەن و، بە چاوپىكەوتنى خۆشم لەگەل بەرپرسانى
 ناوچەكەدا، بۆم دەرکەوت:

۱- ئەو بنەمالە كوردانەى ئىرە كە ھەمويان لە مىندالانى كەم تەمەن پىك ھاتوون،
 بايەخىكى ئەوتۆيان وەك ھىزىكى كاركەر نىيەو، زۆر زۆر كەم كاريان كرىوہ.

۲- ھېچ ھەلۈمەرجىيان بۇ دروستکردنى خانوبەرە ژيانيان پىك نەھىئانە،
ئەوانە لە چادردا دەژىن.

۳- ھېچ ھەنگاۋىك بۇ پاگرتنى كوردەكان و، پىشگىرى لە پۆيشتىيان
ھەلنەگىراۋە. بەلكو بەپىچەوانەۋە، يارمەتیی پۆيشتىيان دراۋە. ھەقى
گواستىنەۋە و پارەيان پىدراۋە بۇ خەرجى پىگەيان، تا بگەنە ئىستگەى
شەمەندەفەرى (چىمكورگان). تەنانت ئەوانەى كە پۆيشتوون، پارەى فروشتنى
ئازەلەكەى خۇيان (لە كەلخۇزى مايك) ۋەرنەگرتوۋە و، پۆيشتوون (پاشان
پاپۇرتنوو سەكە باسى ئوۋە دەكات كە چەند كارىيان كردوۋە...، ھەورامى).

۲- ئاۋچەى تالاس

لە كەلخۇزى (باسكا-بولاق) نەۋەت بىنەمالەى كورد ھەن، ھەموو لە كەلخۇزىكى
سەرىەخۇدا پەكيان گرتوۋە، لە ۳۶ خانوۋدا كە ئەمسال دروست كراون، دەژىن. ئەم
خانوانە لە دوو ژوورى بچوك پىك ھاتوون و، بەپەلە لە قوپو تەپالەو سەرىەكانيان
(سەربان) لە قامىش دروست كراون و، بە زۇپا گەرم ئەكرىن. بانەكانيان بە ھېچ
دانەپۇشراۋە سۈاخ نەدراۋە و، مەترسى ھەمىشەى ئاگرتىيان لى ئەكرى و، ھېچ
شتىكىش (ۋەك كادان و جى زەخىرە ئاۋدەست، ھەمام، ئاشپەزخانە- ھەورامى) لە
تەنىشت ئەم مالانە دروست نەكراۋە. خزمەتگوزارى كولتورى -ژيانى- كۆمەلەى
ھەن نىيە و، ھېچ بەرھەم و شتومەكى (كال ۋ خاۋى) پىشەسازى و تفاق و خوارەمەنى
ئاگاتە ئىرە (لەبەرئەۋەى كاسك بولا سەدو ھەفتا كىلۆمەتر لە جەمبۇلەۋە دوۋرە).

سەرتاى سالى ۱۹۳۸ ھەشتاۋچەت بىنەمالەى كورد دىنە ئاۋچەى تالاس و،
پاشان سى بىنەمالەى تىرىش ئەگەنە لايان، واتە بەگشتى نەۋەت بىنەمالەى (پاشتر باسى
كارو ئازەلەكانيان دەكات).

۳- ئاۋچەى سىقىردلوڭ

بەپىى سەرمىرى كۆمىتەى بەرپۆۋەبەرايەتى حىزب لەم ئاۋچەدا، بىست وچوار
بىنەمالەى كورد لە كەلخۇزى (كراسنايازارى) "شەفەقى سۈور" نىشتەجى كراۋە، بەلام
پاش تاقىكردنەۋە دەرگەۋەت ھېچ كوردىك لىرە نەبۈۋە نىيە.

۴- ناوچه‌ی سوزاک

کوردەکانی ئێره له پینچ که‌لخۆزی ناوچه‌که‌دا جیگیرکراون، به‌لام ژماره‌ی ته‌واویان دیار نییه. پاش پوونکردنه‌وه، ده‌رکه‌وت به‌ هه‌موویه‌وه ۹۴ ب‌نه‌ماله‌ی کورد له ناوچه‌ی (سوزاکێ)ن، له‌وانه ۴ ب‌نه‌ماله‌یان له که‌لخۆزی (هاوێی ستالین) ناو و، ۶۳ (شه‌ست و سێ) ب‌نه‌ماله له که‌لخۆزی (هاوێی کالینین) ناون. ۵ ب‌نه‌ماله له که‌لخۆزی یه‌کی ئایار (مای)، ۱۵ ب‌نه‌ماله له که‌لخۆزی (ژیکی‌نشیک) و ۷ ب‌نه‌ماله له (ئوش توبه).

به‌گشتی، باری ماددی ژینایان خراپه، که‌س لی‌یان نا‌پرسی‌ته‌وه. به‌م زوانه خانووبه‌ره‌که‌یان ته‌واو ده‌بی.

۵- ناوچی ساری سوئسیک

به‌پێی سه‌رژمێری کۆمیته‌ی به‌رپوه‌به‌ری حیزبی له که‌لخۆزی (ئوموژناکوڤ)، ۸۶ ب‌نه‌ماله‌ی ئی بووه. له‌کاتی تاقیکردنه‌وه‌دا، هاوێی نی‌روت بو‌ی ده‌رکه‌وتوو ۷۹ ب‌نه‌ماله‌ی لی‌یه.

۶- ناوچه‌ی چایان

به‌پێی ئه‌و سه‌رژمێریانه‌ی که‌ هه‌ن، شه‌ست و چوار ب‌نه‌ماله‌ی کورده که‌لخۆزه‌کانی (قیزیل جولدوس) جیگیرکراوه.

جیگری سه‌روکی به‌شی ئاسایشی کازاخستان لی‌تینانت (ک. گ. ب.) KGB پیتروڤ ۱۹۳۸/۱۲/۱۴ ئالماتا^(۱۲۱)

* بۆ سه‌روکی به‌شی کاروباری ئاواره‌کانی^(۱۲۲) سه‌ر به‌ کۆمیته‌ی به‌رپوه‌به‌رایه‌تی هه‌ریمی ئالماتا هاوێی گریشاگین

^(۱۲۱) ئه‌رشیفی ناوه‌ندی ده‌وله‌تی کۆماری کازاخستان، فوندی ۱۴۹۰، نوپسی ۱، دی‌لای ۱۳، ل ۱۱، ۱۲-۱۶ (سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ۱۱۶-۱۲۰).

لەگەڵ سەرجهمی داوای فەرمانبەرە ئاوارەکانی کەلخۆزدا، داخوازی دوو ھاوولاتی کوردی ئەحمەد و محەممەدی ئاسانی ناوانتان کە لە سوڤخووزی (گول تابان)ی شوورای گوندی (کوک پیک) ی سەر بە ناوچەی (چوی) ئیش دەکەن، بۆ دەنێرم، کە داوا دەکەن بگوازیڤنەوێ یا بپۆن بۆ لای خزمەکانیان، کە لە کەلخۆزی (کاس کابولاق)ی سەر بە ناوچەی (تالیس) دەژین. بەپێی داخوازی برایانی ئاسانی، هیچ زانیارییەک سەبارەت بە چۆنیەتی خزمایەتییان لەگەڵ ئەوانەدا باس نەکراوە.

ئێوە پێویستە پوونی بکەنەوێ خزمایەتی ئەوانە لەگەڵ دانیشتوانی خزمیاندان لەکەلخۆزی ناوچەی (تالیس) چۆنە و لەجێدا ئەم پرسیارە چارەسەر بکەن و، ئەنجامی بپاریەکەتان بە داواکارانی ناوبراو پابگەیهێنن. بەپێی ئەو داخوازیەیان، ئێمە گواستەوێ خەڵک لە شوینیکەوێ بۆ شوینیکی تر بە پێویست نازانین^(١٢٢).

جیگری سەرۆکی بەشی کاروباری ئاوارەکانی سەر بە شوورای وەزیرانی کۆماری کازاخستان یاکوفلیف

پشکنیر (ئینسپیکنەر) - پیکخەر ئابیکنیوڤ

شوینی جیگیربوونی پاگویزراوەکانی کوردو ئەرمان لە کۆماری سوڤیتی سۆسیالیستی کازاخستان تا ۱۹۳۸/۱۱/۵

^(١٢٢) ئاوارەکان - مەبەست لەو گەلانیە کە بەزۆر دوورخراونەتەوێ. بەواتایەکی تر، دەتوانین بڵێین بەزۆر نیشتهجێکراوەکان یا هینراوەکان یا بەزۆر جیگیرکراوەکان.

^(١٢٣) ئەرشیفی ناوەندی دەوڵەتی کۆماری کازاخستان، فوندى ۱۲۰۸، ئوپیسى ۱، دیلای ۸۸، ۴۸.

لە کتێبی کوردی کازاخستان (عەزیز زیا عەلییف کازاخستان، ۱۹۹۶، بە زمانی پووسی و کوردی، ل ۱۱۵).

ناوچه و شۆين	ژمارى بېنه ساله	گڼتى كدس	ژمارى كورد	بېنه ساله ندرمىن	خانويېره
هرىمى ئالمائاتا	۱۰۴	۴۷۷	۵۸	۴۶	دامىزاون،
ناوچهى چوى	۶۴	۳۹۹	۶۴	-	زۆربەيان
ناوچهى ئىل					خانويېره يان نىيە،
ناوچهى كراسناگورسى					زەوييان پىن
ناوچهى ئىنېكىنى-كازاخسكى	۵۵				نەدراوه ديارىش
سەفخوزى پلودونىوترسىتائىسسىياك	۳۱	۱۶۹	۳۱	-	نەكراوه
كانوچوك پرومخوز ژماره ۱۳	۱۲۱	۸۲۵	۸۰	۴۱	
ناوچهى كاسكىلېن كەلخوزى مۇلەتۇف	۳۵	۱۷۵	-	۳۵	
باشوورى كازاخستان	۴۱۰	۲۳۲۳	۲۸۸	۱۲۲	دامىزاون زۆربەيان
ناوچهى چايانوۋ	۵۹	۳۱۵	۵۹	-	خانويېره يان نىيە
ناوچهى سارى سو	۶۷	۴۲۶	۶۷	-	زەوييان پىن
ناوچهى تالاس	۸۶	۴۳۸	۸۶	-	نەدراوه ديارىش
ناوچهى قىزل قوم	۱۴۰	۶۱۸	۱۴۰	-	نەكراوه
ناوچهى ناوچهى سوزاك	۹۴	۳۹۲	۹۴	-	
ناوچهى جەمبول	۲۹	۱۱۶	۲۹	-	
سەفخوزى ونيوترسىت (كاپلان بېگ)	۱۰۱	۲۸۸	۱۰۱	-	
كانوچوك پرومخوز ژماره ۱۲ پاختا-ئارال	۱۳۵	۸۳۸	۱۳۵	-	
ئەنجامەكان بەپىنى ھەرىم و ناوچهكان	۷۱۱	۳۵۶۶	۷۱۱	-	ئەنجامەكان بەپىنى ھەرىم و ناوچهكان
سەرچەم	۱۱۲۱	۹۹۹	۵۸۸۹	۱۲۲	ئىكرا

پشكىنرى بەشى راگويزراوهكانى سەر بە وەزارەتى ناوخۇى كۆمارى
 كازاخستان ئىسسىپوۋ^(۱۲۴)

^(۱۲۴) ئەرشىقى ناوھندى دەولەتى كۆمارى كازاخستان، فوندى ۱۴۹۰، ئوپىسى ۱، دىلاى ۱۳،
 ل ۹۰ (ھەمان سەرچاوه، ل ۱۴۳).

* ئەوپەرى نەينى

دۆسيە تاييەت

بىر يار

بۇ ۋەزىرى ناوخۇ يەككىتى سۇقۇت

ناۋەرۇك: گواستىنەۋەى تۈرك و كوردو خىمىشىن لە ناۋچە سەرسنۈرىيەكانى

كۆمارى سۇقۇتتى سۇسىيالىستى جۇرجيا

ژمارە ۰۰۱۱۷۶ رېكەۋتى ۱۹۴۴/۸/۲۰ شارى مۆسكۆ

لە جىبەجىكردى بىر يارى كۆمىتەى پارىزگارى دەۋلەتى (ژمارە ۶۲۷۹/ زۇر

زۇرى نەينى) دا سەبارەت بە ((گواستىنەۋەى تۈرك و كوردو خىمىشىن لە ھىلە

سەرسنۈرىيەكانى كۆمارى سۇسىيالىستى جۇرجيا، واتە ناۋچەكانى ئاخالسىخ،

ئادىگى، ئەسپىندز، ئاخالكلەك و بەگدان))

فەرمانتان پى دەدەم:

۱- پىۋىستە، بۇ رېكخستنى ئەم فەرمانە، ھەنگاۋ بۇ ئامادەكردن و

جىبەجىكردى ئەركى گواستىنەۋەيان چۈاربەشى دەستۈبردى چالاكى بەم

شىۋەيەى خوارەۋە پىك بىن: ئ: بەشى ئاخالسىخ، واتە لە چۈارچىۋەى ناۋچەى

(ئاخالسىخ) دا، ب: ئاخالكلەك، واتە لە چۈارچىۋەى ناۋچەكانى (ئاخالكلەك) و

(بەگدان) دا. پ: بەشى (ئاسپىن)، واتە لە چۈارچىۋەى (ئاسپىن) دا، ت:

ئاخالكلەك، واتە لە چۈارچىۋەى ناۋچەكانى ئاخالكلەك و بەگدان.

۳- سەرۋكى ئەو بەشە چالاك و بەدەستۈبردانەى (عملیات-ئوپراتىقى) و

جىگرەكانىان دەستبەجئ ئەركى سەرشانىان جىبەجئ بكن. ۋەزارەتى پاراستنى

كۆمارى سۇسىيالىستى جۇرجيا كۆمىسارى پلە سىپەم "رانكى ۳" ۋەزىرى

پاراستن ھاۋرئ راپايىف و كۆمىسارى ناوخۇ (ۋەزىرى ناوخۇ) كۆمارى جۇرجيا

ھاۋرئ كەرەنادز، پىۋىستە ھەركامىيان پەنجا كەسى چالاك كە شارەزى بارودۇخى

ناۋچەكەن، بۇ ئامادەكردى بەجىھىنانى ئەم ئەرکە تەرخان بكن.

۴- چالاكىكە (ئۇپراسىيۇن) دەبئ لە ماۋەى دە پۇژدا، لە ۱۵ تا ۲۵ ى ۱۱ ى

ئەۋسال، جىبەجئ بكرىن.

۵- بۇ مەسئۇلەرنى ئىم ئۇپراسىيۇنە، بەھىزىكرىنى پاراستىنى سىنورەكانى دەولەتى كۆمارى جۇرجيا لەكاتى جىبەجىكرىنى ئىم ئۇپراسىيۇنەدا، بۇ گواستىنەۋە ئىم ھىزە لەشكرىانەى خوارەۋە تەرخان بىكرىن: لە ھىزەكانى ۋەزارەتى ناوخۇ، ھەنگەكانى چىل ۋە دووسەدو ھەشتاۋىيەك ۋە دووسەدو شەست ۋە شەش ۋە سىيەم ھەنگى كراسنازنامىنى ۋە ھەنگەكانى ھەشت ۋە دوو، ۋە ھەروەھا يەكەكانى تايىبەتى يەك ۋە دوۋى لەشكرى مۆسكۆ سەر بە ۋەزارەتى ناوخۇ، لەگەل ئەفسەرانى گەرەى پەيمانگەى لەشكرى-تەكنىكى مۆسكۆ ساراتوۋ، ئورجونكىدزە، لىنىنگرادو خاركوۋى سەر بە ۋەزارەتى ناوخۇ، تەۋاى ئەندامانى قوتابخانەى سىياسى ۋە خولى پەرۋەردەى بەشى ئۇپراسىيۇنى سوپاى ناوخۇى يەككىتى سۆڧىت كە ژمارەى ھەموۋيان پەنجا ھەزار كەسە، تەرخان دەكرىن.

۶- ژەنەپال پاكۇڧنىك ئاپول لۇقى جىگىرى ۋەزىرى ناوخۇى يەككىتى سۆڧىت، ھاتى ئەۋ ھىزانە بۇ شۋىنى دىارىكراۋ سەز بىكات ۋە، لەشكرى دىارىكراۋ بۇ بەھىزىكرىنى پاراستىنى سىنورەكان تا ۲۵ى ئۆكتۇبەرى ئەۋ سەل ۋە، ھىزەكانى تر لە ۲۵ى ئۆكتۇبەر تا يەككى ۱۱/۱ى ئەۋ سەل مەسئۇلە بىكات.

۷- ھاپرى چىرنىشۇقى جىگىرى ۋەزىرى ناوخۇى يەككىتى سۆڧىت كۆمىسارى پانگى دوۋى ۋەزارەتى پاراستىنى يەككىتى سۆڧىت (ك. گ. ب.). KGB بە پىككەۋتن لەگەل ژەنەپال خورولىقى فەرماندەى پىشت بەردە، سوپاى سۈر نۆسەد ماشىنى (چەشنى ستودىيىكىر بە شۇڧىرەۋە لە ناۋچەكانى ناۋبرادا كە دەبى بەنزىن (سۈۋتەمەنىيان بۇ داىىن بىكات ۋە، لەكاتى دىارىكراۋدا كۆتۈرۈلى كاروبارى جىبەجىكرىنى گواستىنەۋەى راگوۋىزاۋە تايىبەتەكانى ئەۋ ناۋچانە بىكات.

بىرىا. ئا. كۆمىسارى (ۋەزىرى) ناوخۇى يەككىتى سۆڧىت ژەنەپال كۆمىسارى دەزگەى پاراستىنى دەولەتى

* بېريارى كۆمىتەى بەرگىرى دەولەتى

۱۹۴۴/۷/۱۴

بە مەبەستى باشتر پاراستنى چۆنىەتى سىنورەكانى دەولەتى كۆمارى سۆسىالىستى سۆقۇتتى جۆرجيا، كۆمىتەى بەرگىرى دەولەتى بېريارى دا:

خالى ۱- دانىشتوانى تورك و كورد و خىمشىن لە ناوچە سىرسىنورىەكانى كۆمارى جۆرجيا، واتە ئاخالتسىنخ ئادەيگىن و ئاسىپىندىزەو بەگدانوۋ، و كۆمارى ئۇتۇنۇمى ئاجار كە ژمارەيان ۱۶,۷۰۰ شانزەمەزلرو حەوتسەد بىنەمالەيە، واتە ھەشتاوشەش ھەزار كەس، بگوازىنەمە، چل ھەزار كەسىيان بۇ كازاخىستان و سى ھەزاريان بۇ ئۆزبەكىستان و شانزەمەزاريان بۇ كۆمارى قرقىزىستان. گواستىنەمەيان بخرىتە ئىستوى ۋەزەرتى ناوخوى يەكىتتى سۆقۇت. ۋەزەرتى ناوخوى سۆقۇت "ھاپرى يىريا" بەرپرسە كە ئەم گواستىنەوانە لە مانگى يانزەى ۱۹۴۴ دا جىبەجى بىرى.

خالى ۲- بوار بدرى ھەر بىنەمالەيەك تا ھەزار كىلوگرام شتومەكى جۆراوجۇر، تفاق و خواردەمەنى لەگەل خوياندا بەرن.

خالى ۳- بۇ رىكخستىنى ۋەرگرتنى شتومەك و تفاق و خواردەمەنى، خانووبەرەو باغى ميوەو كشتوكال و سامانى ترى بەجىھىلراوى ئەو راگويزراوانەى ناوچەى سىرسىنور، كۆمىسيۇنىك بە سىركىدايەتى جىگىرى شوراي ۋەزىرانى كۆمارى جۆرجياى سۆسىالىستى ھاپرى خۇشتاريا پىك بى.

خالى ۴- كۆمىتەى ناوۋەندى پارتى كۆمۇنىستى پووسيا (بەلشەويك) و شوراي ۋەزىرانى كۆمارى سۆسىالىستى كازاخىستان "ھاپرىيان سىقارتسۇۋ، و ئۇنداستىنۇۋ،" و، لە كۆمارى قرقىزىستان "ھاپرىيان فاگوۋ، و كولاتۇۋ،" و، لە ئۆزبەكىستان "ھاپرىيان يوسوپۇۋ، و ەبەدولرەجمانۇۋ،" لەگەل ۋەزەرتەكانى ناوخوى ئەم كۆمارانەدا بەرپرس بىرىن كە پىۋىستە لەجىدا ھەنگاۋ بۇ ۋەرگرتنى ئەم راگويزراوانەى نىشتەجىكرىدنيان و شوۋىن و جىى ھەمىشەيىيان بۇ دايىن بىكەن.

خالى ۱۱- ئىجازەو بوار بە شوراي ۋەزىرانى كۆمارى جۆرجياى سۆقۇتتى بدرى لە ناوچە سىرسىنورىەكانى خالى يەكەمدا، حەوت ھەزار بىنەمالە تا سى

(۳۰) ھەزار كەس، واتە لە كەلخۇزىيەكانى ناوچە كەم زەويەكانى كۆمارى جۇرجىيادا جىگىريان بىكات. نىشتەجىگىردىن ھەم تەواوى كەلخۇزەكان و ھەم دەستەى جىاجيا و بىنەمالەش دەگىرتەخۇ. شۇيىنەكانى جىگىگىردىن لە ھىلە سەرسنورىيەكاندا بە پەسندىردىنى دەزگاي بەرپۆيەبەرايەتى سويپاى سنورىپارىزى وەزارەتى ناوخۇى كۆمارى جۇرجيا دىارىدەكرىن.

خالى ۱۳- A تەرخانكردىنى سى (۳۰) مىيۇن پۇبۇل لەلايەن وەزارەتى ناوخۇى يەكىتتىى سۇقۇتەو بەجىبەجىگىردىنى ئۇپراسىيۇنى (چالاكى) دەركردىن و گواستەنەو و نىشتەجىگىردىنى راگويزراو تاييەتەكان و، بۇ شووراي وەزىرانى جۇرجىاي سۇسيالىستىش چوار مىيۇن پۇبۇل بۇئەو خەرجيانەى كە پەيوەنديان بە جىگىگىردىنى خەلکەو ھەيە لە ناوچە سەرسنورىيەكاندا.

خالى ۱۴- بەرپىسى بەرپۆيەبەرايەتى دابىنكردىنى تفاق و خواردەمەنى (تەخنىكى) "ھاپىئ شىروكوڭ" بۇ جىبەجىگىردىنى گواستەنەويان لە مانگەكانى ئۆكتۆبىر و نۇقەمبەرى ۱۹۴۴د، كەرەستەى تاييەت و زىاد بۇ بەنزىنى ماشىن دىارى بكرى: وەزارەتى ناوخۇى يەكىتتىى سۇقۇتەو پەنجا تەن، شووراي وەزىرانى كازاخستان ھەفتاچوار تەن، شووراي وەزىرانى قرقىزىستان ۳۵تەن، شووراي وەزىرانى ئۆزبەكىستان ھەفتا تەن و شووراي وەزىرانى كۆمارى سەدەتەن.

سەرۆكى كۆمىتەى بەرگىرى دەولەتى يەكىتتىى سۇقۇتە
ستالىن.ى (۱۲۵)

* بۇ كۆمىتەى بەرگىرى دەولەتى

ھاپىئ ستالىن.ى.ڭ،

بۇ شووراي وەزىرانى يەكىتتىى سۇقۇتە

ھاپىئ مولەتوڭ.ڭ.م.

بۇ كۆمىتەى ناوەندى پارتى كۆمۇنىستى (بەلشەويك) يەكىتتىى سۇقۇتە

(۱۲۵) نەرشىقى دەولەتى پروسىيائى فیدرال، فوندى ۹۴۰۱، ئوپىسى ۲، دىلاى ۶۶، ل ۱۹ (سەرچاھى پېشوو).

ۋەزىرى ناوخۇي يەككىتى سۇقۇت بېرىا.

لە ۱۹۴۴/۱۲/۲ بېرىا لە نامەيەكدا بۇ ستالېن داۋا دەكات كە (۱۳۶):

((لەبەر بېرىۋەبىردن (جىبەجىكىردن)ى سىركەتۋانەي ئۇپىراسىۋنى پراگۋىزان لە ناۋچە سىرسىنۋورىيەكانى كۆمارى جۇرجىاۋە بۇ ناۋچەكانى ئۆزبەكىستان و كازاخستان و قىزىزىاي سۇقۇتتى كە ژمارەيان ۹۱۰۹۵ كەسى تۈرك و كورد و خىمىشىن بوو، ۋەزارەتى ناوخۇي يەككىتى سۇقۇت داۋا دەكات ئەۋ فەرمانبەرەنەي ۋەزارەتى ناوخۇو دەزگاي پاراستن و لەشكىرىانى سوپاي سۈورى ۋەزارەتى ناوخۇ كە بە شىۋەيەكى زۇر باش لە بېرىۋەبىردى ئۇپىراسىۋنەكەدا بەشداربوون، مىدالىياكانى يەككىتى سۇقۇتتىان پىشكەش بىكى. بەپىي لىستى ژمارەي ئەۋ كەسانەي كە پىشكەشيان كراۋو لە "دۇسىيەي تاييەتى ستالىندا" پارىزراون، نىشانەي پلە شەپرى نىشتەمانى بە ۲۵ كەس و پلە دوۋى ھەمان نىشانە بە ھەژدە كەس و نىشانەي "ئەستىرەي سۈور" بە ۸۵ كەس و مىدالى "لەخۇبىردوۋىي" يا "نازايەتى" بە ۶۷ كەس و مىدالى "لەبەر خىزمەتى جەنگى" بە ۲۱۸ كەس دراۋو و سىرجەم ۴۱۳ كەس ۋەرىگرتۋو.

* شۈوراي ۋەزىرەنى گەل

بېرىارى ژمارە ۳۵

مۇسكۇ-كرىملىن

۱۹۴۵/۱/۸

سەبارەت بە بارى مافى پراگۋىزراۋە تاييەتەكان

۱-پراگۋىزراۋە تاييەتەكان كەلك لە تەۋاۋى ئەۋ مافانەي كە دانىشتۋانى يەككىتى سۇقۇت ھەيانە، جگە لەۋ چۈرچىۋەيەي كە لەم بارەيەۋە سىنۋورى بۇ دانراۋە، ۋەردەگىرن.

۲-تەۋاۋى ئەۋ پراگۋىزراۋەنى كە تۋاناي كاركردىان ھەيە، بېرىرسن كە دەپى خەرىكى كارى كۆمەلەيتى و بىسۈود بىن. بۇ ئەم مەبەستەش، شۈوراكانى نۆينەرانى

(۱۳۶) نەرشىقى دەۋلەتى پروسىيائى فېدرالى، فوندى، ئۇپىسى ۲، دىلالى ۶۸، ل ۵۴-۳۱ (سەرچاۋەي پىشۋو، ل ۱۸۰-۱۸۱).

خەلک لەجیدا بە پیکهاتن لەگەڵ دامودەزگاکانی وەزارەتی ناوڤۆدا بەرپرسن کە بارودۆخی ئیش و کارکردنیان لە بوارەکانی کشتوکاڵ و دامودەزگاکانی پێشەسازیدا بۆ پێک بخەن، ھەروەھا لە پێکخراو و دامودەزگاکانی بیناکاری و سازکردن و کەڵخۆزو بوارە ھەروەزەکاندا کار بکەن.

بە لادانی ھاوئێزراوە تایبەتەکان لە دیسپلینەکانی کار، بەپێی یاسا بەرپرسیان ھەیە (سزا دەدرێن).

ھاوئێزراوە تایبەتەکان مافی ئەوەیان نییە، بەبێ مۆلەتی قوماندانێ سەرکرایەتی ھاوئێزراوە تایبەتەکانی وەزارەتی ناوڤۆ، لە ھەروەدێ ئەو ناوچەیە کە تێیدا ھەژین و ھەمانبەرداری سەرکرایەتی قوماندانێ تایبەتی ئەو ناوچەیە، بڕۆنە ھەری. لادان و چوونە ھەروە، بە ھەلاتن ھەژمێری، لە چوارچێوەی یاسای تائانکاریدا بەرپرس ھەبن.

۴- ھاوئێزراوە تایبەتەکان، گەورە مائەکان یا ئەندامەکانیان ھەرچەشە ئالوگۆپێک کە لە ژیان و کاری بنەمائەکاندا ھەری (لەدایکبوونی منال و ھەری ئەندامانی بنەمائە ھەلاتن و...) ھەبێ لە ھاوێ سێ پۆلدا قوماندانێ ھاوئێزراوە تایبەتەکانی سەر بە وەزارەتی ناوڤۆ لێ ئاگادار بکەنەو.

۵- ھاوئێزراوە تایبەتەکان، ھەبێ لە چوارچێوەی ئەو یاسا و داب و ھەریتە کۆمەلایەتیە کە لە شوێنی نیشەجیاندان ھەن، ئەو سیستەم بەتەواوی پەچا و بکەن کە بۆیان دانراو، گۆپرایەتی تەواوی ھەمانەکانی قوماندانێ تایبەتی سەر بە وەزارەتی ناوڤۆش ین. لادان لە سیستەمی کۆمەلایەتی، لە شوێنی نیشەجیابوونی ھاوئێزراوە تایبەتەکان، سزاکی تا سەد پۆیل یا تا ۵ پۆل پەچا بکەن.

جیگری سەریکی شوواری وەزیرانی یەکییتی سۆڤیت مۆلەتو۴.م
بەپێوەراییەتی کاروباری شوواری وەزیرانی یەکییتی سۆڤیت ئادایفی.

* نۆز ھەینی

ژمارە ۲۷/۱۴۷۵/۰۰

پێکھوتی ۲۲/۱۲/۱۹۴۸

شاری مۆسکۆ

ژماره ۱- به مەبەستى بەھیزکردنى سىستىمى ڤاگوئىزراوەكان لە دامودەزگاكانى بالائى يەكئىتى سۆڤىتدا لە سەردەمى شەرى نىشتەمانىدا ، چىچانەكان و قەرەچايوەكان (كەرەچايڤەكان)، ئىنگوش و بالكار، كالمىك، ئەلمانى، تاتارەكانى كرىم (قىرىم) و ... ھتد (واتە كورد و تورك و مىسخىت و ... ھىرامى) و، ھىروەھا لەبەرئەوى كە لەكاتى گواستەنەویدا ماوەى مانەوەيان (دورخستەنەو يا نىشتەجىڤەكانى) ديارى نەكراوە، بەپىئى فەرمانى دەستەى بالائى سەركاھەتى شورائى يەكئىتى سۆڤىت (پەرلەمانى سۆڤىت) لە ۱۹۴۸/۱۱/۲۶، ((سەبارەت بەو كەسانەى كە لە شوىنى نىشتەجىيانەو دورخراونەتەو بۆ ناوچە دورو جياجياكانى يەكئىتى سۆڤىت، سزادانى تاوانكارىيان، ئەگەر بىتوو ھەلپىن، بۆ ھەمىشە يا بنەپرە)) ؛ ((ئەو ڤاگوئىزراوانەى سەرەو كە بۆ ناوچە دورو جياجياكانى يەكئىتى سۆڤىت نىزدراون و ئىستە نىشتەجىڤەكان، فەرمان دراوە ھەتاهەتايە لەوى بىمىننەو، بەپىئى ئەوى مافى گەرانەوەيان ھەبى بۆ شوىنى پىشووئى خويان))، لەبەر سەربەخۆ پۆيشتى (ھەلاتىيان) لە شوىنى ھەتمى جىڤىگىرەبوونيان. تاوانكاران دەدرىنە دادگاى تاوانكارى و، بۆ ماوەى بىست سالى بە كارى بىڤارى كەمەرىشكۆن سزا دەدرىن.

ھەر بەپىئى ئەم بېرارە، ئەو كەسانەش دەگىرئەو كە دەستيان لە پەنادان و شارەنەو يا يارمەتيدانى ڤاگوئىزراوە لادەرەكاندا ھەيە؛ ھىروەھا ئەو كەسانەش دەگىرئەو كە مۆلەتى گەرانەوى ڤاگوئىزراوەكانيان بۆ شوىنى پىشووئى خويان داوەو، دەدرىنە دادگاى تاوانكارى و، ئەم تاوانبارەنش بە پىنج سالى زىندانى بىبەش لە ئازادى سزا دەدرىن.

ژماره ۲- بەپىئى بېريارى شورائى وەزيرانى يەكئىتى سۆڤىت ژماره ۱۷۲۶- ۴۳۶۲ زۆر زۆر نەپنى پىكەوتى ۱۹۴۴/۱۱/۲۴ (سەبارەت بە ڤاگوئىزراوەكان) بېراردراوە ئەو ڤاگوئىزراوانەى كە ناويان لە سەرەو ھاتووو سەرىپچى لە كاروبارى كۆمەلەى دەكەن، واتە ھەول ئەدەن ژيانى مشەخۆرى خويان درىژە پى بدەن، ئەوانەش دەدرىن بە دادگاى تاوانكارى. بەپىئى خالى ۱۲ى بېريارى شورائى وەزيرانى يەكئىتى سۆڤىت ژماره ۷۳۰-۱۸۴۱ نەپنى پىكەوتى

۱۹۴۸/۶/۳ (سەبارەت بە بەكارھىنان و جىبەجىكردى بېرىرى دەستەى بەرپۆەبەرايەتى شورای بەرزى يەكىتى سۆقیت (پەرلەمان) لە پىكەوتى ۱۹۴۸/۶/۲ لەبارەى راگواستنى ئەوانەوہ بۇ ناوچە دورەكانى ولات كە بە مەبەست خۇ لە كاروبارى كۆمەلايەتى ناگەيەنن و خۇيان لە چالاكى و كارى گشتى لائەدن، ئەمە دەپتە دياردەيەكى دژى كۆمەنگەو ژيانىكى مشەخۇرانە. سنورى سزادان بۇ ئەم تاوانانە ديارى كراوہ، واتە دورخستەوہى تاوانبار بگۆردى بە ئۆردوگاي پەرورەدەو بۇ ماوہى ۸ سال بخریتە بەر كارى بىگارى.

ژمارە ۳- بېرار دەدەين كە:

۱- تەواى راگويزراوہكانى سەربەخۇ لە شوينى نىشتەجى ناچارىيانەوہ ھەلدین، تاوانبارن و، لەكاتى ئاشكرايوونياندا دەستبەجى دەسگىريان بكن و بدرینە دادگاي تاوانكارى.

۲- چىچانىەكان، قەرەچايقەكان، ئىنگوشىەكان، بالكارەكان، كالمىكەكان، ئەلمانىەكان، توركەكان، تاتارەكانى كرىم، بولگارەكانى كرىم، ئەرمەنىەكانى كرىم، كوردەكان، خىمشىنەكان، بەپئى خالى ۲ى فەرمانى دەستەى رېبەرايەتى شورای بالا (پەرلەمان)ى يەكىتى سۆقیت لە ۱۹۴۸/۱۱/۲۶، لە شوينى نىشتەجى ناچارىيان، دادگايى دەكرین.

۳- ئەو كەسانەش كە ھەلاتوان لە شوينى نىشتەجى ناچارىيانەوہ دەشارنەوہ لە بەندى دووھەمدا ھاتوون، يا يارىدەى ھەلاتنيان دەدن، تاوانبارن. ھەرودھا تاوانى ئەوتۆ ئەو كەسانەش دەگریتەوہ كە مۆلەتى پۇيشتن يا گەرەنەوہ بۇ شوينى پيشووى راگويزراوہكان ئەدن و، پيويستە ئەوانيش دەسگىر بكرین و بەپئى خالى ۴ى بېرىرى دەستەى سەركردايەتى شورای بالاى سۆقیت (پەرلەمان) لە ۱۹۴۸/۱۱/۲۶، دادگايى بكرین.

۴- ئەو راگويزراوانەى كە لە خالى ۲ى بېرارەكەدا ھاتوون و، ھەرودھا ئەو راگويزراوانەى كە بە تاوانى قين لەدلى و سەرىچىكردن لە كاروبارى كۆمەلايەتى بە ھەشت سال حوكم دراون، ئەگەر بىتو لە شوينى نىشتەجىبوونياندا خۇ لە

* لە شوورای وەزیرانی یەکییتی سۆڤیتیه‌وه

بۆ هاوێڕێ موله‌توڤ. ڤ.م

١٩٤٥/٦/٢٩

ئەو پارچە زەویانەى دەرووبەرى ماڵ یا ییستانی تایبەتو ئازەل کە مێ
پاگوێزراوەکانى باکووری قەفقاس، واتە کەلمیکەکان و کریم و جۆرجیان، ھەرەک
دانیشتوانى خۆجێی مالىاتی بەرھەمى کشتوکال و مالىاتی داھاتیان ئی وەرەگىرى
و، بەرپرسىشن کە بەرھەمى کشتوکالى سالانەى خویان بە دەولەت بدەن.

دانى ئەم جۆرە مالىاتانەو ئامادەکردنى بەرھەمى کشتوکال و تەحویلدانى بە
دەولەتیش، زۆر زەحمەتە. لەبەرئەو بەرھەمىکى ئەوتۆیان نییە، ئەویش جگە لەوێ
کە بارى ماددى و ژيانى ئەو پاگوێزراوانە لە شوێنى زۆر دژوارو سەختدايە.

لەم بارەو وەزارەتى ناوخۆى یەکیتى سۆڤیت پى وایە پىویستە ئەو
پاگوێزراوانەى سەرەو لە ١٩٤٥ و ١٩٤٦ دا لە دانى مالىاتی کشتوکال و مالىاتی
داھات ئازاد بکرین.

گەلەلەى بىرارى شوورای وەزیرانى یەکیتى سۆڤیت ئاراستە دەکرى.

وەزیری ناوخۆى یەکیتى سۆڤیت

بىریا. ئا

* بىرارى ژمارە ١٩٢٧ / پىکەوتى ١٩٤٥/٦/٢٨

شوورای وەزیرانى یەکیتى سۆڤیت

پیشنیارەکانى سەرەو پەسند کردووە (ھەورامى)

جیگرى سەرۆکى شوورای وەزیرانى یەکیتى سۆڤیت قەزنەسىنسکى. ن.
بەرپۆشەبەرى کاروبارى شوورای وەزیرانى یەکیتى سۆڤیت چادایڤ. ی. (١٢٧)

بەلگەى زانیارى

لەدايکبوون و مردنى پاگوێزراوە تایبەتەکان لە سالى ١٩٤٥ دا

(١٢٧) ئەرشیڤى دەولەتى پووسىای فیدرالى، فوندى ٥٤٤٦، ئوپىسى ٤٨، دىلاى ٣٢٨٩، ل. ٥.

ناوی یه که تایبته کانی راگويزراو	له دايکبوون	مردن	ناونووسی مندانان (تاپوی ژمارهی مندانان، مندانانی سه رزميرکراو)
له باکووری قه ققاس	۲۲۳۰	۴۴۶۵۲	۱۹۷۸
ئه لمانی خاوهن زهويه کان	۱۹۱۴	۶۹۳۰	۱۵۲۹
(کولاک)	۱۶۹۱	۸۱۹۴	—
له جورجيا	۵۹۹	۶۹۰۲	۱۳۹
له کریم (قریم)	۱۰۹۹	۱۵۹۹۷	۳۲
کالمیکه کان	۳۵۱	۳۷۳۵	۲۹۲
هاودهسته کانی ئه لمان	۶	۱۱۸	۱
له کۆماري لیتفای سۆفیتی	۳	۱۴۲	—
هتد	۱	۷۲	—
کۆ	۷۸۹۴	۸۶۷۴۲	۳۹۷۱

به پێی سه رزمیری به شی یه که تایبته کانی راگويزراوی سه ر به وهزارهتی
ناوخوی یه کیتی سۆفیت

سالی ۱۹۴۴ ژمارهی له دايکبووان ۱۷۷۹۵ ژمارهی مردوان ۴۴۳۹۱ ناونووسی
منال ۱۴۰۶۲ کهس

سالی ۱۹۴۷ ژمارهی له دايکبووان ۲۰۸۴۹ ژمارهی مردوان ۳۹۱۰۴ ناونووسی
منال ۲۵۸۲۵ کهس

سالی ۱۹۴۸ ژمارهی له دايکبووان ۳۳۸۳۸ ژمارهی مردوان ۱۶۱۶۲ ناونووسی
منال ۵۸۴۷۶ کهس

سالی ۱۹۴۹ ژمارهی له دايکبووان ۵۴۱۱۳ ژمارهی مردوان ۳۴۹۴۰ ناونووسی
منال ۴۷۳۰۱ کهس

سالی ۱۹۵۰ ژمارهی له دايکبووان ۶۲۰۰۱ ژمارهی مردوان ۳۳۵۱۴ ناونووسی
منال ۵۴۴۷۳ کهس

بە ھەموویەو لە سالی ۱۹۴۵مە تا ۱۹۵۰

ژمارەى لەداىكبوان ۱۹۶۶۳ كەس.

ژمارەى مردوان ۲۸۷۷۷۰ كەس.

ژمارەى ناوونوسى منال ۲۰۴۱۰۹ كەس.

* لە شوورای وەزیرانی یەكییتی سۆقیتهو

بۆ ھاوپی میکویان. ئا. ی.

۱۹۴۵/۱/۱۳

بەپێى بپاری GOKO ژمارە ۶۲۷۹ تەواو نەینی، پێكوتى ۱۹۴۴/۷/۳۱، لە ناوچە سەرسنووڕیەكانى كۆمارى جۆرجیاو ۹۲۳۷۴ كەس بۆ كۆمارى ئۆزبەكستان و كازاخستان و قرقیزستانى سۆقییتی راگوئیزراون.

كاتى راگواستنیان ۸۲۵۲ تەن دانەوێڵەو ۳۹۴۸ تەن پەتاتەو سەوزەجات و ۴۵۳ تەن میووەو ۳۱۲ تەن ئازەلى گەورەى شاخدار ۶۰۰۰۷ سەرو ھى بچوك ۸۰۰۴۹ سەریان ئى وەرگىراو.

بەشێكى زۆرى ئەو راگوئیزراوانە بەبێ تفاق و خواردەمەنى دەگەنە شوینی نیشتهجیوونى نوێیان. بەم بۆنەیهو، پێم وایە تا ئامادەبوونى بەرھەمیان و حیسابکردن لەگەڵیان، پێویستە لەباتى ئەو ئازەل و دانەوێڵەو بەرھەم و شتومەكەى تر كە كاتى راگوئیزران لێیان وەرگىراو، دەستبەجێ یارمەتى تفاق و خواردەمەنیان پێ بدرى، ئەو دانەوێڵەیهى كە لە ۱۵ یەكەو تا ۱۵ ی ئازارى ئەمسال وەرگىراو، وەك ئاوانس (پیشەكى) بیاندزیتى، واتە ۱۶ كیلۆ ئاردو چوار كیلۆ دانەوێڵەو بدزیتە ھەر كەسێكو، سەرجمى تانیستا دەكاتە ۱۴۸۰ تەن ئاردو ۳۷۱ تەن دانەوێڵەو.

گەلەلەى بپاری شوورای وەزیرانی یەكییتی سۆقیت ئاراستە دەكرى، تەكایە لێى بكۆلنەو

وەزیری ناوخۆى یەكییتی سۆقیت بێزیا-ئا (۱۲۸)

(۱۲۸) ئەرشیفى دەولەتى پووسای فیدرالى، فوندى ۵۴۴۶، ئوپىسى ۴۸، دیلاى ۳۲۱۱، ۳ل (سەرچاوەى پێشوو، ل ۱۸۷).

* نەينى

جىڭرى سەرۋكى شووراي وەزىرانى يەككىتى سۇقۇت

ھاۋپى مولەتۇڭ.م.

۱۹۴۵/۳/۲۰

بىريارى كۆمىتەى بەرگىرى دەۋلەتى سۇقۇت، پىكەوتى ۱۹۴۴/۷/۳۱ و ژمارەى تەۋاۋ نەينى ۶۲۷۹، سەبارەت بە نىشتەجىڭردنى خەلک لە ناۋچە سنوورىيەكانى جۇرجىاي سۇقۇتيدا (ۋاتە لەجىي پراگويىزراۋەكان، ھەورامى) چوار مليۇن پۇبلىيان بۇ تەرخان كراۋە، ۶۱۱۰ بىنەمالە ھەتا يەكى مارتى ۱۹۴۵ لە ناۋچە سنوورىيەكانى كۆمارى جۇرجىاي سۇقۇتتى جىڭىرو نىشتەجىڭراۋن.

گەرچى ھىشتا تەۋاۋى كارەكان كۆتايى پى نەھاتوۋە، ئەو كەرەستەيەى كە بۇ ئاۋاكرەنەۋە دىارى كراۋە، ھىشتا نيۋە بەدەست گەيشتوۋە.

شووراي وەزىرانى جۇرجىاي سۇقۇتتى داۋاي گەياندىنى كەرەسەكان دەكات.

جىڭرى سەرۋكى شووراي وەزىرانى كۆمارى جۇرجىاي سۇقۇتتى

خوشتاريا-س (۱۲۹)

* زۇر نەينى

۱۹۴۵/۴/۷

بۇ سەرۋكى دەستەى سەرکردايەتى شووراي بالاي يەككىتى

سۇقۇت (پەرلەمان) ھاۋپى قەرەشيلوۋ.ك-ى (۱۲۰)

كۆمىتەى ناۋەندى ئۆزبەكىستان پىۋايە كىشەى ھەلگرتن (لابردن) تەۋاۋى سنووردانان بۇ ھەندى لە پلەكانى پراگويىزراۋە تاييەتەكان لەجىي خۇيدايە.

(۱۲۹) تەرشىقى دەۋلەتى پووسىيائى فیدراللى، فوندى ۵۳۳۶، ئوپىسى ۴۸، دىلاى ۳۲۳۲، ل۲

(ھ. س، ل ۱۸۹).

(۱۳۰) تەرشىقى دەۋلەتى پووسىيائى فیدراللى، فوندى ۷۵۲۳، ئوپىسى ۸۵، دىلاى ۳۵، ل۱۹۵-

۱۹۶ (ھ. س، ل ۱۹۰).

لەپراستیدا ژمارەیهکی زۆر ئەو پلانی پراگۆیزراوە تایبەتەکان، پێویست نییه بەردەوام چاودێری ئیدارییان بەسەرەوە بێ.

پیشنیاری لابردنی تەواوی ئەو سنووردانانە بۆ پراگۆیزراوە تایبەتەکان، ئەم بەش و دەستانە دەگرتەوه کە ئێمە پشتگیریان دەکەین: ئەندام و پالیئوراوەکانی حیزبی کۆمونیستی یەکییتی سۆڤییت، کۆمەڵەکان و بێمالەکانیان، بەشداری شەری نیشتمانی گەرە (دوهم شەری جیهانی) بە بێمالەکانیانەوه، تەواوی بێمالە شەمیدەکان (ئەوانە قوربانی پاراستنی نیشتمانی سۆڤییتی بوون) نیشتمان دەگرتەوه. ئەو ژنانەش کە میدیان بە پراگۆیزراوە تایبەتەکان کردووه و پراگۆیزراوی تایبەت نین، هەروەها بەسالاچووکان (ژن لە تەمەنی ۵۵ ساڵ زیاتر و، پیاو تەمەنی شەست ساڵ زیاترەوه) و کەمەندامەکان و ئەو کەسانە کە نەخۆش و چارەسەری نەخۆشیەکیان نییه، منالی پراگۆیزراوە تایبەتەکان (بە هەموو بەش و پلەکانیانەوه) کە تەمەنیان نەگەیشتووه پانزە ساڵ و، کۆلەکانی پێشو، ئەوانە نیوان سالانی ۱۹۲۹-۱۹۳۳ی ناوچەکانی پامالینی کۆلەکان "هەروەزەکان" و، ژنە پووس و ئۆکرائین و نەتەوهکانی تر کە سالی ۱۹۴۴ لە کریمەوه پراگۆیزران، دەگرتەوه. یونانی و تورک و خیمشین و بولگار و ئەرمنەکانیش دورخراوەتەوه، دەگرتەوه (کوریدان تیدا نییه، هەروا).

لە ئەنجامی جێبەجێکردنی ئەم هەنگاوانەدا لە کۆماری ئۆزبەکیستان، هەلگرتنی سنوورەکانی سەر مافی پراگۆیزراوە تایبەتەکانی ئەو بەشەکانی سەرەوه، لە ۱۹۱۴۵۳ کەس نزیکەی ۱۲۵۰۰۰ ئی گرتەوه.

لەگەڵ ئەوەشدا، ئێمە بە پێویستی دەزانین بەشەکانی تری پراگۆیزراوەکان، بەتایبەت تاتارەکانی کریم کە سالی ۱۹۴۴ پراگۆیزراوان بۆ ئۆزبەکیستان و، لەبەرئەوهی کە هێشتا ژمارەیهکی زۆر لەناوایاندا هەلوێستێکی دوژمنانە دەنۆین و تاوانی جینایی دەکەن، وەک خۆیان بھێلرێنەوه.

بەم چەشنە، سالانی ۱۹۵۲-۱۹۵۳ لە تەواوی ئۆزبەکیستاندا، ۱۱۸۸ کەس زیندانی هیه، کە ۱۰۲۰ یان تاتاری کریم و بە تاوانی قورسی جینایی زیندانی کران. میتە ناوەندی پارتی کۆمونیستی ئۆزبەکیستان، چالاکێ سیاسی و پەرەدەکردن

لەناو ئەمانەدا بەرپۆه دەبات و پایاندەکیشتی بۆ بەشداریکردنی چالاکانە لە ژيانیکی
کۆمەلایەتی-سیاسیدا)).

* سەرکردایەتی شوورای بالای یەکییتی سۆڤیت

(سەبارەت بە ھەلگرتنی سنوورەکانی سەر ڤاگوئیزاوە تایبەتەکانی تاتارە
کریمەکان و بالکارەکان و ھاوئیشتمانانی کورد و خیمشین و ئەندامانی
بنەمالەکانیان، کە لە سەردەمی شەپی گەورە نیشتمانیدا گواستراونەتەو)

ژمارە ۱۴۲/۱۳۶

۱۹۵۶/۴/۲۸

بە لەبەرچاوگرتنی ھێشتنەوێ سنوورەکانی سەر بوازی مافی ڤاگوئیزاوە
تایبەتەکانی تاتارو بالکارو تورک و ھاوولاتیانی یەکییتی سۆڤیت، کورد و خیمشین و
ئەندامانی بنەمالەکانیان کە لەنیوان ۱۹۴۳-۱۹۴۴دا لە جۆرجیای سۆڤیتی و کریمی
باکووری قەفقاسەو ڤاگوئیزاون، لەمەولا پێویست ناکات ھیچ سنوورێک بۆ ئەو
مافانەیان دابنێ. سەرکردایەتی شوورای بالای یەکییتی سۆڤیت بڕیاری دا:

۱- لیستی ڤاگوئیزاوە تایبەتەکان ھەلگیرێ و، چاودێری ئیداری
دامودەزگاکی وەزارەتی ناوخۆش بەسەر تاتارەکانی کریم و بالکارو تورک و
ھاوئیشتمانی یەکییتی سۆڤیت، کورد و خیمشین و ئەندامانی بنەمالەکانیانەو
کە سەردەمی شەپی جیهانی دووھەم ڤاگوئیزابوون، نەمیێ.

۲- ئەوێش دیاری بکری کە لاڤردن یا ھەلگرتنی سنووردانان لەسەر ئەو
کەسانە کە لە خالی یەکەمی ئەم بڕیارەدا ھاوون، بەو مانایە کە سەر
سامانی دەست بەسەرداگیراوی کاتی ڤاگواستنیان پێیان بدریتەو. جگە لەو،
ئەوانە مافی گەڕانەوێان نییە بۆ ئەو شوێنانە کە لێی دوورخراونەتەو.

قەرەشیلوڤ.ک

پێگوڤ.ن

* جاپنامە

شورای بالای کۆمارە سۆسیالیستە یەکگرتووەکانی سۆڤیئت
(سەبارەت بە داننان بە نایاسایی بپوونی کردەوێ تاوانبارانە
دوورخستنەوێ گەلان کە کەوتنە بەر شالۆی بەزۆر دوورخستنەوێ دابینکردنی
مافەکانیان).

ئەمەڕۆ لە قۇناغی نوێکردنەوێ شۆپشگێڕانە کۆمەلگە سۆڤیئەتیدا، واتە
کاتیگ دەست بە پرۆسە دیموکراتیزەکردن و پاکسازی هەموو بوارەکانی ژیان
لە گۆڕان و ئاوەژووکردنەوێ پرنسیپەکانی گشتی مەوقایەتی (ھومانیزم) کراوە
لە وڵاتدا، ھەولدان بۆ زانیی تەواوی راستیەکان لەسەر پابردو و توندتر دەبێ، بۆ
ئەوێ لە داھاتوودا وانەیان ئی وەرگیرێ. بیرەوەرپیەکی گەرمی تایبەت، ئێمە
دەگەرپێنیتەوێ بۆ سالانی تراژیدیای پاگواستنی نایاسایی و سەرپەخۆی ستالینی
کە ھەموو کۆمارەکانی سۆڤیئەتی و تیکرای گەلانی ئەم وڵاتە گرتەوێ.

گرتنی بەکۆمەل و ئازارکێشانی ئۆردووگاگان و، کۆلۆکردنی ژنان و،
بەسالانچوان و منداڵان لە ئۆردووگاگان پراگۆیزراوەکاندا، تائیسەتاش ئازاری
ویژدانمان دەدەن و، جەخت لەسەر سووکایەتیکردن بە ھەستی ئەخلاقیمان
دەکەن. ئەمە نابێ فەرامۆش بکری. کردەوێ دێندانەکانی پێمێ ستالینی لە
سەردەمی شەری جیھانی دووھەمدا، بریتییە لە بەزۆر پراگۆیزانی بەکۆمەل
بالکار، ئینگۆشی و کالمیک و قەرەچایف و تاتارەکانی کریم و ئەلمانی و تورک-
مەسخیتین و چیچانیەکان. سیاسەتی بەزۆر گواستەوێ، کاریشی کردەوێ سەر
چارەنووسی کۆری و یونانی و کوردەکان و گەلانی تر.

شورای بالای کۆمارە سۆسیالیستە یەکگرتووەکانی سۆڤیئت، بەبێ هیچ پێش
مەرج و بەرپەستیک، سیاسەتی بەزۆر گواستەوێ بەکۆمەل گەلان تاوانبار
دەکات و، تاوانیکێ قورسی دژ بە بنەماکانی مافی نیونەتەوێ و سروشتی
مۆدۆستانە سێستەمی سۆسیالیستی. شورای بالای کۆمارە سۆسیالیستە
یەکگرتووەکانی سۆڤیئت، بەلێن دەدات کە چیت بوار نەدات مافی مۆڤ و شیوەکانی

مۇدۇستى لە ئاستى دەولەتیدا؟! لە ولاتى ئىمە خەوشدارو لەژىر پى بنرىن.
شوراي بالاي كۆمارە سۆسيالىستە يەكگرتوۈكانى يەككىتى سۇقۇت، پىيى وايە
پىيىستە بەپىي ياسادانانىكى لەبارو وەلامدەرەو ەنگاو بۇ گىپرانەو ەي بى
چەندو چوونى مافى گەلانى سۇقۇتتى دوچارى شالوى بەزۇر پاگويزان بنرى.
شوراي بالاي كۆمارە سۆسيالىستە يەكگرتوۈكانى سۇقۇت، مۇسكۇ-كرىملن
۱۹۸۹/۱۱/۱۴.

* ئەم گەلەنامە يە بلۆبىكرىتەو ە

گەلەنامە ي بىريارى شوراي بالاي يەككىتى سۇقۇت (پەرلەمان)
(چۆنىەتى جىيەجىكرىدنى ئەم بىريارەي تايبەت بە ھاوولاتيانى سۇقۇتتى تورك
و كوردو خىمشىن و ئازەربايجانى كە لە جۇرجىاي سۇقۇتتى دەرژيان و، ماددەي
دوى رېكەوتى ۱۹۵۶/۴/۲۸ ي بىريارى شوراي بالاي يەككىتى سۇقۇتتى و
ماددەي دوى ۱۹۵۷/۱۰/۳۱ ي بىريارنامە ي شوراي بالاي يەككىتى سۇقۇتتى)
دەستەي بالاي شوراي سەركردايەتتى يەككىتى سۇقۇتتى (پەرلەمان) بىريارى دا:
۱- پوون بىكرىتەو كە ھاوولاتيانى تورك و خىمشىن و ئازەربايجانى سۇقۇتتى و
بنەمالەكانيان، كە پىشتەر لە كۆمارى ئۆتۆنۆمى ئاجارو ناوچەكانى ئاخالتسىخ و
ئاخال كەلاك و ئەدەگىن و ئەسپىندزەو بەگدانى جۇرجىاي سۇقۇتتىدا ژيان، ەك
هەموو دانىشتوان و ھاوولاتى سۇقۇتتى، لە سەرانسەرى ئەم ولاتەدا مافى
يەكسانيان ەيەو، بەپىي ياساكانى ئەمپۇي ولات، ەموو مافىكان بۇ
دامەزئاندىن لەسەر ئىش و سىستىمى پاسپۇرت ەيە.

۲- پوون بىكرىتەو كە ھاوولاتيانى نەتەو ەي تورك و كوردو خىمشىن و
ئازەربايجانى كە پىشتەر لە جۇرجىاي سۇقۇتتى و كۆمارەكانى ترى سۇقۇتتىدا
ژيان، دەتوانن بە تەواوى ئەو مافانەو كە ھاوولاتيانى سۇقۇتتى ەيەنە،
بەشدارى لە ژيانى كۆمەلەيتى-سىياسىدا بكن و، ژمارەيەكى زۇرى ئەوانە لەبەر
بەشدارى لە ەلېژاردنى دامودەزگاكانى حىزبى و سەندىكاكانى ولاتدا، نىشانەو
مىداليان لە كاردى پى دراو، پلەي سەرورەي و شانازىيان ەيە.

فەرمان بە شوورای وەزیرانی کۆمارەکانی یەکییتی سۆڤیت دراوه، واتە ئەو کۆمارانەی کە تانیستا ئەو ھاوڵاتیانەی لەسەرەو ناویان ھاتوو، لەمەولا یارمەتی و ھاوکارییان لە بوارى گۆزەران و ئیش و کار و کولتوردا بەپێى بەرزەوندو تایبەتمەندیە نەتەوەییەکانیان بەردەوام دەبێ.

سەرۆکی شوورای بالای یەکییتی سۆڤیت
سکرتاریەتی دەستەى بالای شوورای یەکییتی سۆڤیت^(١٣١)

* لە بېریارى دەستەى بالای شوورای یەکییتی سۆڤیتی (پەرلەمان)
(سەبارەت بە گۆڤینی کردەوێ یاسادانەرەکان کە پەيوەندى بە جاپنامەى شوورای بالای یەکییتی سۆڤیتەو لە ١٤/١١/١٩٨٩ دایە)
سەبارەت بە داننان بە تاوانى کردەوێ نایاساییەکانى بەزۆر گواستەوێ
بەرامبەر بەو گەلانەى کە بەزۆر پاگوێزەران و گەپاندنەوێ مافەکانیان
بەپێى جاپنامەى شوورای بەرزى یەکییتی سۆڤیت لە ١٤/١١/١٩٨٩ دایە
(لەبارەى نایاساییبوونی گواستەوێ بەزۆر و تاوانکارانەوێ بەرامبەر بەو
گەلانەى کە کەوتوونەتە بەر شالۆى بەزۆر پاگواستن و مسۆگەرکردنى مافەکانیان)
بە پرەچاوکردنى بایەخى سیاسى و کۆمەڵایەتى تەواو چارەسەرکردنى ھەموو
کێشەکانى پەيوەندیدار بە گەپاندنەوێ سەرچەمى مافەکانى ئەو گەلانە کە بەبێ
بناغەو بەزۆر پاگوێزەران، شوورای بالای یەکییتی سۆڤیتی بېریارى دا:
١- ئەو ئەنجامدەرەنەى دام و دەنگاكانى بالای دەسەلاتى دەولەتى یەکییتی
سۆڤیت بگۆڤدرێن کە ببوون بە مایەى ھەم کردەوێ دژى یاسایی و گواستەوێ
بەزۆرى ھەندێ گەل لە جیوپیى خۆیان و سنووردارکردنى مافەکانى
ھاوڵاتیانى ئەم گەلانە، ھەم بېریارى نایاسایانەى ھەلۆشاندنەوێ ھەندێ
قەوارەى نەتەوەیی- دەولەتى ئەم گەلانە.

^(١٣١) ئەرشیفی دەولەتى پووسیای فیدرال، فوندی ٧٥٢٣، نوپىسى ١٢١، دیلاى ٤٩، ل ٢٧
(ھ. س، ل ١٩١).

ھەلگىرتنى مۇرەكانى (بۇ چاپمەنەكان) و بېيارەكانى كۆمىتەى بەرگىرى
پېشووۋى دەولەتى يەككىتىى سۆڧىت لە دامودەزگاكانى ياسادانان. ڧەرمان بە
كابىنەى شووراي وەزىرانى يەككىتىى سۆڧىت دەدەين ئەو مۇرو بېيارە نەينيانەى
دەولەتى سۆڧىتى ئاشكرا بكات.

۲-ھەلۋەشانەوۋو لابرەنى:

.... ماددەى ۲ى رېكەوتى ۱۹۵۶/۴/۲۸ى دەستوورى شووراي بالاي يەككىتىى
سۆڧىت (سەبارەت بە ھەلگىرتنى سنووردانان بۇ ئەو كەسانەى كە بەزۇر
پاگوۋىزاون، واتە لەسەر تاتارەكانى كرېم، بالكار و تورك و تورك و كورد و
خېمىشېن و ئازەربايجانىەكانى ھاوولاتيانى يەككىتىى سۆڧىت كە پېشتەر لە
كۆمارى سۆسيالىستى جۇرجيا ژياون و، ھەروەھا ماددەى دووھەمى دەستوورى
دەستەى بالاي شووراي يەككىتىى سۆڧىت (پەرلەمان) لە ۱۹۵۷/۱۰/۳۱د.
(بەپىۋەبەرايەتىى دەزگاي شووراي بالاي يەككىتىى سۆڧىت، ۱۹۶۸، ژمارە۲،
ماددەى ۱۸۸-پۇژنامەى ئىزڧىستيا ۱۹۹۱/۳/۱۴).

بانگەوازىك بۇ سكرتېرى گىشتى رېكخراوى نەتەوۋە يەكگرتوۋەكان

(سەبارەت بە ھەلسەنگاندنى سەركوتكرەدى گەلان لە يەككىتىى سۆڧىت وەك
جىنۇسايد)

بەپىز سەروكى گىشتى:

لە ۹ى ديسەمبەرى ۱۹۴۸د پەيماننامەى (سەبارەت بە ئاگاداركرەنەوۋو سزادانى
تاوانى جىنۇسايد) لەلايەن رېكخراوى نەتەوۋە يەكگرتوۋەكانەوۋە پەسند كراوۋ. ئەم
پەيماننامەيش لەلايەن دەولەتى يەككىتىى سۆڧىتەوۋە لە ۱۹۵۴د پەسند كراوۋ.

سەركردايەتىى يەككىتىى سۆڧىت، ھەر لە سەرەتاي سالەكانى ۳۰مە، بە بيانوۋى
جۇراوجۇرەوۋە ژمارەيەكى زۇر لە نەتەوۋەكانى ئەم ولاتەى خستە بىر شالاۋى سىياسەتى
تەنگ پىنھەلچىن و زولموزۇر. ھەندى لەم گەلانە وەك بالكارو ئىنگوۋشى و يۇنانى و
قەرەچايىق و تاتارەكانى كرېم و كۆرى و ئەلمانىەكانى سۆڧىت و چىچنىەكان و ئىن
گىرمانلاندى فىنلەندى و توركە مىسخىتىەكان و كوردەكان و خىمىشيەكان، بەكۆمەل لە

شۋىنى دىرىنى ژيانيان ھەلەكەندران، لە ھەرىمەكانى باكوور- پۇژھەلاتى يەكىتى سۇقۇتدا كە كەش وھەوايەكى ناسازگاربان ھەيە، بە شىۋەيەكى بەرباۋ جىگىركران. زۇربەى سەرو سامانى نەتەۋەيى ئەم گەلەنە بەتالان براۋ، بەشىكىشى كەۋتە دەستى دەۋلەت. لە شۋىنى جىگىركردنيان، پۇژمىكى توندى پاسەۋانى و پۇلىسيان بۇ دامەزاندن. بۇ ۋىنە، ھاتۇچۇى ئەم گەلە بەزۇر پاگۇيزداۋانە لە شۋىنىكەۋە بۇ شۋىنىكى تريا لە گوندىكەۋە بۇ گوندىكى ھاسى، بەبى مۇلەتى قوماندانى تايبەت، ۋەك ھەۋلەنى ھەلەلەن لەقەلەم ئەدرا و سزاكەشى دوورخستەۋە بوو بۇ ئۇردوۋگاكانى كارى سەخت بۇ ماۋەى بېست سالى.

لە ئەنجامى ئەم كەدەۋە بەربەريانەيەدا، نىزىكى نىۋەى گەلەنى ناۋبراۋ لەناۋ چوون و، زيانىكى يەكجار زۇربان لىكەۋت و، تەنيا نىۋەى ئەم گەلەنە توانيان بگەپىنەۋە بۇ شۋىنى دىرىنى ژيانيان.

دەۋلەتى يەكىتى سۇقۇت و پووسيا، ھەندى ياساى سەبارەت بە گىرپانەۋە مافى ئەم گەلەنى دەرکرد، بەلەم ھىچ يەك لەم ياسايانە جىبەجى نەكران و ناكىرن.

كۆمەلگەى نىۋەتەۋەيى بەرەۋ پوۋى ئەك تەنيا پىشلىكردى مافى مۇۋە بوۋەتەۋە، بەلەكو پوۋبەروۋى كۆمەلە گەلەك بوۋەتەۋە كە ۋىنەى نىيەۋ جىنۇسايدىان كەدوون و، بەتەۋەۋى لە خالى دوۋەمى پەيماننامەى ناۋبراۋدا جىى دەپىتەۋە.

ھىندەى بەستە بەۋ پاگەيانەنى سەرەۋە، بە لەبەرچاۋگرتنى ھەلەۋەشەۋەى يەكىتى سۇقۇت و پاگەيانەنى كۆمارى پووسياۋ كۆمارەكانى ترى سۇقۇتى پىشۋو ۋەك مىراتگىرى ياساى دەۋلەتى يەكىتى سۇقۇت، كۇنگەرى تايبەتى كۇنفىدراسيۇنى گەلەنى سەركوتكراۋ داۋا لە پىكخراۋى نەتەۋەيەكگرتەۋەكان دەكات:

-بەپىنى ئەۋ پەيماننامە باسكراۋەى پىكخراۋى نەتەۋەيەكگرتەۋەكان، ئەۋ كەدەۋە سىياسەتەى كە بەرامبەر بە گەلەنى ناۋبراۋ كراۋ، بە كەدەۋەيەكى جىنۇسايد بىناسرى و لەقەلەم بەدى.

-داۋا لە دەۋلەتەنى كۆمارەكانى سۇقۇتى پىشۋو ئەندامى پىكخراۋى نەتەۋەيەكگرتەۋەكان بىرى، ئەۋانىش سەركوتكردى نەتەۋەيى ئەم گەلەنە بە

كردمەۋىيەكى جىنۇسايدانە، ۋەك لە چوارچىۋەى پەيماننامەكەى پىكخراۋى نەتەۋە يەكگرتۈەكاندا ھاتوۋە، بناسىنن و، لەم بارەۋە بەرامبەر بە پىكخراۋى نەتەۋە يەكگرتۈەكان و گەلانى سەركوتكراۋ بەرپرس بن.

– ئەو دەۋلەتانەى كۆمارەكانى سۆڧىتى پىشوو كە مافى مروڧ و ئىتنۆسەكان پىشپىل دەكەن، بە ئەندامى پىكخراۋى نەتەۋە يەكگرتۈەكان ۋەرنەگىردىن.

سەرۋكى كۆنفىدراسىۋنى گەلانى سەركوتكراۋى پووسىيائى فېدراڧ

ئىسماعىل عەلىيېڧ ئالچىك ۱۹۹۲/۲/۱۴

تۆبىنى: تەننەت ھەندى لە بەشدارانى كۆنگرەى نەتەۋە سەركوتكراۋەكانى پووسىيائى پىشپىلار دەكەن داۋا لە پىكخراۋى نەتەۋە يەكگرتۈەكان بىرى گەمارو يا چوارچىۋەىك بەرامبەر بەو دەۋلەتانەى سۆڧىتى پىشوو كە مافى گەرانەۋە يا پەچاۋىكردىنى مافى گەلە بەزۆر پراگۆئىزراۋەكان ئاكەن، دابىرى، ھەورامى (۱۳۲).

* بېريارى ژمارە ۳۷۵ لە ۱۹۶۸/۷/۱۲ ۋەزىرى پاراستنى ھىمنايەتى كۆمەلگەى يەكىتى سۆڧىت

فەرمان دەدەم كە:

۱- تەۋاۋى دامودەنگاكانى ئەم ۋەزارەتە، لە كۆمارو شارو ئاۋچەكانى سەرانسەرى سۆڧىت، بوارى كاركردن و كەلك ۋەرگرتن لە پاسپورتى ھاۋولاتيانى يەكىتى سۆڧىت، تورك و كوردو خىمشىن و ئازەربايجانى، ھەرۋەھا ئەۋانەى كە پىشتر لە كۆمارى ئۆتۆنۆمى ئاجارى يەكىتى سۆڧىت و ئاۋچەكانى ئاخالتسىخ و ئادەگى و ئاسپىندزو ئاخال كەلاك و بەگدانى سەر بە كۆمارى سۆڧىتى سۇسىيالىستى جۇرجىا ژياۋن، دابىن بكات. ھەرۋەھا ئەو مافە، لەسەر بىناغەيەكى گشتى و بەپىي ياساكانى ئەمرو، بىرىتە بىنەمالەكانيان.

۲- جىيەجىكردىنى خالى چۋارى ۋەزارەتى ئاۋخۇي يەكىتى سۆڧىت ژمارە ۱۹۵۶/۴/۲۹، ۱۴۴.

(۱۳۲) كۆنفىدراسىۋنى گەلانى سەركوتكراۋى كۆمارى پووسىيائى فېدراڧ، ۱۴۹۱-۱۵۰.

ژەنەرال پالكۇڭنىك شلياكوڭ ۋەزىرى پاراستنى ھېمنايەتى كۆمەلگەى
يەكىتتى سۇڧىت (۱۳۳)

دەسەلاتدارانى خۇجىيى جۇرجيا، سەرەپاي ئەم فەرمان و بېرارەو
فەرمانەكانى ترى دەزگاكانى ھەرە بەرزى حىزبى و دەولەتى و پەرلەمانى
يەكىتتى سۇڧىت، ناھىلن ئەو نەتەوانە بگەپىنەو كە سەرەخۇ يا لەپىگەى
ياساىيەو دەگەپىنەو، جىيان و كارىان نادەنى، ناھىلن بگەپىنەو سەر
گوندو خانوبەرەى خۇيان. ئەوانىش، بە ناردنى نامەو دەستەى نوپنەرايەتى،
سكالى خۇيان دەبەنە مۇسكۇ. لەوئىش سەرلەنوئى فەرمان و بېرارى نوئى
دەردەكەن، بەلام يا جىبەجى ناكرىن، يا نىوچەل جىبەجى دەكرىن بۇ ئەم كەس و
دەستەو ئەو كەس و دەستە، نەك بۇ نەتەوە يا دروستكردى ئۇتۇنۇمى بۇيان.

(بزووتنەو گەرانبەوى خەلك بۇ سەر جىوڧى پىشوى خۇيان، نەدەوستا. لە
۱۹۶۴دا ئەم كىشەيە لەلايەن كۆمىتەى ناۋەندى پارتى كۆمۇنىستى يەكىتتى
سۇڧىتەو تاووتوئى كراو، گوايە ھەمويان دامەزاون و لەم بارەو گىژەو كىشەيەك
نىيە، بەلام ئەم گوتنە دور لەراستى بوو. بۇ سەلماندى ئەمەش، لە سىپتەمبەرى
۱۹۵۷ و ۱۹۶۷ لەلايەن خەلكى تورك و ئازەربايجانەو ۳،۵ ھەزار نامەو داواكارى
گەيشتە دەستى كارىدەستان و ۋەلاميان يەك شت بوو: (گەرانبەوى بەكۆمەلى خەلك
... بگوترى باش نىيە، مەسلەھەت نىيە).

ھەموو كىشەو داواكارىەكان خرابوونە چوارچىوەى بېرارى دەزگاي حىزبى، تىيىدا
ھاتوۋە ((چالاكى بەرپلاوى سىياسى لەناو ھاۋولاتيانى تورك و خىمىشىن و ئازەرىدا
بكرى و بە پۇحكى نىشتەمانپەرستانەى سۇڧىتى و ئىنتەرناسىئونالىزم و دۇستايەتى
گەلان و ... ھتد پەرمەردە بكرىن)) ۱۹۶۸/۵/۳۰ شووراي بالاى يەكىتتى سۇڧىت
(پەرلەمان) بېرارى دا مۆلەت بەم خەلكانە (پاگوئىزاۋەكان) بدرى لە ھەموو جىگايەكى
ئەم ۋلاتەدا بژىن، بەلام ئەم بېرارە جىبەجى ئەكرا (۱۳۴).

(۱۳۳) قەققاز، گەلان لە قافلەكاندا، ل ۳۱۵.

(۱۳۴) قەققاز، گەلان لە قافلەكاندا، ل ۳۱۵، ۳۱۶.

* بېريارى دەستەي بالاى شورراى يەكىتتى سۇقۇت (پەرلەمان)

سەبارەت بە ھەلۋەشانەۋەى كۇمارى ئۇتۇنۇمى سۇسىالىستى سۇقۇتتى
چىچنى-ئىنگوشى و چۇنىەتتى دابەشكردىنى بەرپۇبەرايەتتى خاكەكەى
۱۹۴۴/۳/۷ ژمارە ۱۱۸۰۳ مۇسكۇ-كرىملن

سەبارەت بەۋەى كە لە سەردەمى شەپرى نىشتەمانىدا (شەپرى جىهانى دوۋەم)،
بەتايىبەت كاتى ھەلسۈكەۋتى ھىزە لەشكرىەكانى ئەلمانىاي فاشى، ژمارەيەكى
زۇر لە چىچنى- ئىنگوشىەكان خىانەتايان بە نىشتەمان كىردوۋە چۈنەتە پىزى
فاشىستە داگىركەرەكان، لەگەل ئەۋ دەستە خراپكارو سىخۇپانەى كە
ئەلمانىەكان لە پشت بەرەى شەپەكانى سوپاى سورورەۋە دايانەزانددون،
ھاۋكارىيان كىردوۋە، بە فەرمانى ئەلمانىەكان دەستەۋ باندى چەكدارانەيان
دژى سوپاى سۇقۇتتى پىك ھىناۋە؛ ھەرۋەھا بە لەبەرچاۋگرتنى ئەۋەى كە
ژمارەيەكى زۇر لە چىچنىۋ ئىنگوشەكان سالانىكى زۇرە بەشدارى كارى
چەكدارانەى دژى دەسەلاتى سۇقۇتايان كىردوۋەۋ سالھايە ئەۋانە ھەلسۈكەۋتى باش
ناكەن و چەتەگەرەنە پەلامارى كەلخۇزەكانى ناۋچەكانى خۇيان دەدن و تالانى دەكەن و
خەك دەكوژن" دەستەي بالاى شورراى يەكىتتى سۇقۇت لەم بارەۋە بېريار دەدات:

۱- ھەموو چىچنى و ئىنگوشەكانى دانىشتوۋى كۇمارى ئۇتۇنۇمى سۇقۇتتى -
سۇسىالىستى چىچنى- ئىنگوشىاۋ، ھەرۋەھا ئەۋانەيان كە لە ناۋچەكانى
دەۋرۋبەرەى ئەم كۇمارەدا دەژىن، بگۈازىنەۋە بۇ ناۋچەكانى تىرى يەكىتتى
سۇقۇت و كۇمارى ئۇتۇنۇمى چىچنى-ئىنگوشى ھەلبۇەشىندىرەتەۋە.

شورراى ۋەزىرانى يەكىتتى سۇقۇت زەۋىيان لە شوينى نوئى جىگىركىردى
ئەۋانەدا دەداتى و يارمەتى پىۋىستى دەۋلەتايان بۇ كارو شوينى گۈزەرانىان بۇ
دايىن دەكات.

۲- ناۋچەى گىرۇزنا، بە ناۋەندى شارى گىرۇزناۋە، بخىرتە سەر ھەرىمى
ستاقراپولى سەر بە كۇمارى سۇقۇتتى سۇسىالىستى پروسىاي فىدراتىف (ناۋى
شارو شوين و ناۋچەكان بەدوۋرو دىژى نووسراۋە).

۲- ناوچەو شارو شوينەكانى ترى كۆمارى ئۆتۈنۆمى چىچنى-ئىنگووشى كە
لە كۆمارى ئۆتۈنۆمى داغستانەو نىزىكن، بخرىنە سەر ئەم كۆمارە ئۆتۈنۆمىيە
دوايى (ناوى شوينەكانىش بەدوورو دريژى نووسراو).
۴- ئەو ناوچانەش كە لە كۆمارى ئۆتۈنۆمى ئەسەتىنباي باكوورەو نىزىكن،
بخرىنە سەر ئەم كۆمارەى دوايىو كۆمارى جۇرجيا (ناوى ناوچەو شوينەكان
نۆرە، ھەورامى).

سەرۆكى پەرلەمانى يەكيتى سۆڧىت كالىنىن م.
سكرىتېرى پەرلەمانى يەكيتى سۆڧىت گوركىن. ئا (۱۳۵)

* شوباتى ۱۹۴۴

پىرارى شووراي ۋەزىرانى يەكيتى سۆڧىت سەبارەت بە
(ناردن و جىگىركردنى خەلكى تر بۇ ئاۋەدانكردنەو كەلك ۋەرگرتن لە ژيان و
مانەۋەيان)

(ۋەك سىياسەتى بەەرەبكردن يا بە تورككردنى كوردستان، ھەورامى)
...لەبەر ھەلۋەشانەرى كۆمارى ئۆتۈنۆمى چىچنى-ئىنگووشى سۆڧىتى و
دابەشكردنى ئەم كۆمارە بەسەر كۆمارو بەرئۆمبەرىەكانىتر، شووراي ۋەزىران پىرار دەدات:

۱- ھەشت ھەزار بىنەمالە تا ۱۹۴۴/۴/۱۵ بىئىردىن بۇ ئەو ناوچانەى كۆمارى
چىچنى-ئىنگووشى پىشوو كە خراۋنەتە سەر ھەرىمى ستاقراپول.

۲- پىنج ھەزار بىنەمالەش بىئىردىن بۇ ئەو ناوچانەى كۆمارى چىچنى-
ئىنگووشى پىشوو كە خراۋنەتە سەر كۆمارى ئۆتۈنۆمى داغستان.

۳- سى ھەزار بىنەمالەش بىئىردىن بۇ ئەو ناوچانەى كۆمارى چىچنى-
ئىنگووشى پىشوو كە خراۋنەتە سەر كۆمارى ئەسەتىنباي باكوور.

۴- پىنج سەد بىنەمالەش بىئىردىن بۇ ئەو ناوچانەى كۆمارى چىچنى
ئىنگووشى پىشوو كە خراۋنەتە سەر كۆمارى سۆڧىتى سۆسىالىستى
جۇرجيا (۱۳۶)

(۱۳۵) سەرچاۋەى پىشوو، ل ۷۶-۷۷.

جیڭرى سەرۆكى شوراي وەزيرانى يەكيتى سۇقۇت مولەتۇڭم.
 (پاشانىش فەرمان درا پارەو ماشىن و... بۇ گواستەنەو و بردنى خەلكى تر بۇ
 شوينى چىچنى و ئىنگوشەكان دابنرى و، لەجىشدا ئەوئى كە پىئويستە
 بيانرىتى، وەك تراكتورو ماشىن و ئىستگەي تەلەفون و.... ھەرەھا دەيان ھەزار
 سەر ئاژەل و پەزو بزن و گا و ئەسپ و.... كە ھى خەلكى چىچنى-ئىنگوشى
 بوون و، كاتى راگواستن دەستيان بەسەردا گىرابوو، درانە ئەو خەلكە كە ميوان
 بوون. لەپاستىدا ستالين بۇ ھەمىشە ئەوانى نارد بۇ ئەوئى، جگە لەوانە،
 شتومەكى تر، مال و خانووبەرە و تفاق و خواردەمەنى بەجى ماويان دراينى،
 تەنەت دانەوئلەو پەتاتەو مرىشك و.... لەبەر زۆرى من وەرم نەگىرا. ئەمانەم بۇيە
 ھىنايەو، چونكە كوردە كلۆلەكەي سۇقۇتيش سى جار ئەمەي بەسەردا ھات
 (لەسەردەمى ستاليندا). لە بەلگەكاندا ھاتو، ئەو خەلكانە نىردانە شوينى
 چىچنى و ئىنگوشەكان كە لە دەسەلاتى فاشىەكان پزگار ببوون يا ھەلھاتبوون.
 بەلام راستىكەي وانىيە، لە بەشەكەي كوردستانى سووريش، نازەرى و ئەرمەنى و
 جۇرجيان ناردە شوينيان، ھەورامى)

* راپۇرتى ھەوالەكان

لەلەين پالكوفنيك كالينىنەو بۇ كابولۇق سەبارەت بە خۇبەدەستەو دانى
 دواين بەشدارانى باندى چىبىرلۇق بايساگوروڭ
 لە گروزنەو ۱۹۴۴/۸/۸

سەركرەدى باند بايساگوروڭ بەيگ موراز لەدايكبووى ۱۹۰۶ى گوندى داي
 سەر بە ناوچەي چىبىرلۇقە و چىچنىيەو لە ۱۹۴۱دا ئەم باندە پىك خراو و جىڭرى
 ناوبرا و ئامزىيەو چالاكانە بەشدارىي لە راپەرپىنى دژى شوپشى ۱۹۴۱دا لە
 گوندى داي كردو و. دواي دەستگىركردنى بادايڭ لە ۱۹۴۴/۲دا، بايساگوروڭ
 دەبىتە سەركرەدى باندەكە. دووجار خۇي تەسليم كردهو، دواين جار لە

(۱۲۶) ئەرشيڭى دەولەتى پووسىيائى فېدرال، فوندى ۲۲۷۰، نوپىسى ۱، دىلاي ۷۰۸، ل ۶۱-۶۳.

۱۹۴۴ دى خۇي لە فېدرالى شارىدەو... باندەكە بەتەۋاي لەناوبرا ... تاوانەكانى باندې بادايف و پاشان بايساگوروۋ بەم چەشنى خوارەوئەن:

۱- ۱۹۴۴/۸/۸ "موناليف" ى سكرتېرى كۆمىتە ى وەزارەتى ناوخۇ ناۋچە ى چىبىرلوقيان كوشت.

۲- راپەرىنى دىرى شۇرش لە گوندې داي لە ۳۱ ى ناوگوستى ۱۹۴۱ دى تەۋاي دامودەزگاكانى سۇقۇتتېان لەناوبرد.

۳- كوشتنى سەرۋى بەيۋەبەرايەتى وەزارەتى ناوخۇ ئىنگوشى بەناۋى كالىسنىچىنكاۋە لە مانگى دوازىدە ۱۹۴۱ دى.

۴- لە ھېرشىكدا بۇ سەر گوندې شارونارىپ لە ۳۱/۵/۱۹۴۱ دى بە پىش چاۋى خەلەكەوۋ بە نازاردان ئەفسەرىك دىكوژن.

۵- باندەكە لە ۴/۱۹۴۲ دى گەمارۋى دەستە ى ئۇپراسىۋنى وەزارەتى ناوخۇ دەدەن و، بەرپرسى سىياسى ئەم دەستەيە دىكوژن و، دوو سەربازىش برىندار دىكەن.

۶- كەلخۇزى گوندې داي لە ۲۸/۱۹۴۲ دى تالان دىكەن و، ئازەلى كەلخۇزەكە بەتالان دەبەن.

۷- لە ۷/۱۲/۱۹۴۲ بەرامبەر بە دەستە ى ئۇپراسىۋنى وەزارەتى ناوخۇ بەرگى چەكدارانە دىكەن.

۸- "ياكوفلىف" ى كاپىتانى دىزگاي پاراستنى (ك.گ.ب) KGB لە ۷/۵/۱۹۴۳ دى دىكوژن.

۹- يارىدەدەرى دەستە ى ئۇپراسىۋنى وەزارەتى ناوخۇ، بەناۋى شەمسەدىنوقەۋە لە ۷/۵/۱۹۴۳ دى دىكوژن.

۱۰- لەلىنىناتويكتەرۋە لە ۶/۳/۱۹۴۴ دى گوندې داي دىكوژن و، دوو سەربازىش برىندار دىكەن.

۱۱- پۇژى ۲۵/۳/۱۹۴۴ لە گوندې ئىنزىناكخ تەقە لە ھىزەكانمان دىكەن و، سەربازىك برىندار دىكەن.

۱۲- لە كۆتايى مانگى ۳ سالى ۱۹۴۴دە لەلەي گوندى داي پىنج سەرباز دەكوژن (۱۳۷).

* بۇ سەركى شووراي بالاي يەككىتى سۇقۇت قەرەشيلوۋ كى.
لە عەلىيىقەوۋە ئا (مەگدان" شوينى زىندانىكرىد- ھەورامى"، فراگەرودتاي يەكەم ژمارە ۲۷)
كورتكراوۋە:

من لە كۆمارى ئۆتۆنۆمى چىچانى- ئىنگوشى لە ۱۹۲۴ لەدايك بووم. باوكم ئەحمەد حاجى عەلىيىف كرىكارو پىنەچىو بەشدارى شەرى ناوخۇى كردووهو دژى گاردە سىپەكان لە شارى گرۇزنا برىندارو كەم ئەندام بووه. دايكىشم كابانەو، ھەردوكيان نەخويندەوارن. من ھەر لە پۇلى يەكەمەوۋە بە زمانى پووسى ھەرسەم خويندووهو، لە ساىەى پارتى كۆمۇنىستەوۋە من خويندەوارم. كوپى باوك و دايكىكم كە نەخويندەوار بوون و، توانيم لە پەيمانگەيش بخوئيم. من چىچانيم، ئەو گەلە زۆر دواكەوتووه. جگە لە خوئىندىن، توانيم ھۆشيارىو زانىارى خۆم پەرەپى بدەم و، ھەستەم بە گەورەيى شۆرشى ئۆكتۇبەر كردو، لە ۱۹۴۴دە بووم بە پالىوراوى ئەندامى پارتى كۆمۇنىستى يەككىتى سۇقۇت.

پىكخراوۋەكانى پىيانىر (پىشەرەو) و كومسەمول و حىزب منيان پەرورەدە كرد. من سكرتېرى پاسەوانە پىيانىرەكان و، پاشان سالى ۱۹۴۲ سكرتېرى كومسەمول بووم. لە مانگى ۸-ەوۋە تا ۱۹۴۲/۱۲/۲۵، بە داخوازى خۆم چوومە پىزى ئامادەبووانى پارىزگارى لە نىشتەمان و، بەرپىرسى بەشى پىروپاگەندەو ئارتىتاسىيۇنى پىكخراوى كەمسەمۇل بووم.

سالى ۱۹۴۳ لە بەرەى شەپ لەسەر پووبارى دىنىپەر لە دەوروبەرى شارى كىف، بانگ كرامە لاي بەرپىرسى كۆمىتەى حىزبى وەك جەنگاوەرىك كە لە بەرەكانى شەپدا وەك نەموونە خۇى نواندووه و، دوو جارىش خەلاتى دەولەتىم پىندرا،

(۱۳۷) ئەرشىقى دەولەتى پووسىيائى فېدېرال، فوندى ۹۴۰۱، ئوپىسى ۱، دىلاى ۲۱۹۶،

يەككىيان نيشانەى شەپرى نىشتىمانى، ئەوى تىران ئەستىزەى سور. لە مانگى ۱۹۴۴/۵، دواى نەخۇشىيەكى گران، لە نەخۇشخانەى شارى تولا كۆمىسيۇنى دوكتۆرەكان مەيان لە پىزى "كەم ئەندام"ى پلە دوو داناو، ھەر بەپىئى ئەو بېيارە پىشنىارىيان كرد بۇ قوولايى بەشەكانى پشت بەرەكان بېرىم. بەلام مە زانىم كە نىشتىمان لەم ھەلومەرجەدا پىيۇستى بە ھەموو مەوۇقەك ھەيە، بۇيە بېيارەم دا ھەر لە بەرەى پىشەوەى شەپدا بىنمەو.

لە ۱۹۴۴/۶/۲۱ مەيان بانگ كەردە بەشى دژە سىخوپى ئەوئ (سەوۇكى ئەم بەشە ھوپئ پالكوئەك لىچما و جىگرەكەى ھوپئ مابور كوزنىتسوۋ و لىكۆلەرەوەى گەرە ھوپئ كاپىتان سىپىرىن لەوئ بوون). لەوئ مەيان بە تاوانى ئەوەى سەر بە نەتەوەى چىچانىم، گەرت و، بەبئ دەرچوونى گەرتەم داوايان ئى كردم چەكەكەم تەسلىم بەكەمەو، دەرەجەو نىشانەكانە لە خۇم بەكەمەو. ھوپئ كوزنىتسوۋ گوتى: پىيۇستە چاوەروان بى تا كىشەكە پوون بەرئەو.

لە پەرتۇكۆلى تاوانباركەردەكەمدا ھاتووە كە مە دانە بە تاوانەكانى خۇمدا ناو. بەئى مە ناچاركرام مۆرى بەكەم و ھوپئەيان كوزنىتسوۋ و سىپىرىن ئەم تاوانەيان ئاراستە كردم. ئەوانە ئەمەيان چۆن كردو پىك ھىنا ؟ نازانە سىپىرىن لەم بارەو، ەك بەپىكەوت نەبوو و لەپىشدا بىرۇ بېيارى لەسەر دابوو، گوئى لە پوونكەردەو گوئەكانى مە نەگەرت و، چەند جارىكەش لەپىش چاوى مە پرسىيارى لە يەككىتەر دەكرد. كاتىك ئەم مەوۇقە دوو جار ئامادە نەبوو دان بەو تاوانانەدا بنئ كە ئاراستەى كرابوون، كاپىتان فەرمانى بە قوماندان قولكوۋ، دا: "ئاگرىيارانى خىانەتكارى نىشتىمان بەكەن" (واتە گوللەبارانى بەكەن، ھەورامى).

دەنگى تەقەى دەمانچە ھات (تەقە لە كابرا كراو)، تەقەى دووھەم لەلايەن قولكوۋەو لەو مەوۇقە كرا كە كەوتبوو. بە مەنىشيان گوت بېرۇ و بەردەيان بۇ سەر سەكۆكە (سەكۆى تىرباران). لە ۱۹۴۴/۷/۲۲ بەپى بېيارى دادگاى نىزامى سوپاى ستالىنگراد، لەسەر ئەو دۆسىە دەستكەردەى سىپىرىن ئامادەى كەردبوو و، گوايە مەنىش دانە پىدا ناو، تاوانبار كرام.

مىيان زىندانى كىردى، بەپەلە پېشى تەۋابوۋىنى ۋەخت ئازادىيان كىردى. ئەۋە بۇ
من ھىچ گىرگى نەبوۋى ۋە نىيە، بەلام من دوو كۆپم ھەيە. من نامەۋى ئەم نەنگ ۋە
عارە كە من بە نوۋسىن دانم پىدا ناۋەۋى بە ئەستۋى خۇم گىرتوۋە، بىكەۋىتە يا
بىرۋىتە سەر كۆپەكانم يا بەۋانەۋە بنوۋسى^(۱۳۸).

لە بىرەۋەرىەكانى قارەمانى كارى سۆسىالىستى ۋە سەرۋىكى كۆمەلەۋى
ھونەرەندانى يەكۋىتى سۆقۋىت "مەحمۇد ئىسامبايىف"

((... رېكەۋى پىنجى ھەمو مانگىك، من دەۋايە بچمە لاي قوماندان (پۇلىس) ۋە
ئىمزا بىكەم كە من لەجىدام ۋە پام نەكرىدوۋە. ئەم چەشەنە ھىنان ۋە بىردنە، بۇ من
سەۋكايەۋى بوۋ. جارىكان من ئەم دەپرىنەم بە قوماندان گوت، ئاۋىراۋ ۋەك بىروانىتە
شۋىنىكى بەتال، گوتى: ((ئەگەر بىتۈ نەيەن، ئىمە دەتۋىرىن بۇ ئەۋ شۋىنەۋى كە
گىياكەۋى بۇ لەۋەپاندنى گۈيرەكە نەبى...)). پالكوۋنىك پاسپۇرتەكەۋى لى ۋەرگىرت ۋە
پۇششت بۇ شۋىنىك. پاش پىنج سەعاتىك گەپرايەۋەۋ، بە شىۋەيەكى ئاشىرىن دايمەۋە.
مىنىش كە پاسپۇرتەكەم كىردەۋە، ئەۋ شۋىنەۋى كە بۇ نىشانەۋى تايىبەت دانراۋوۋ،
مۆرىكى رەشيان پىۋە ئاۋوۋ، تىيدا نوۋسراۋوۋ: (مەحمۇد ئىسامبايىف بۇى ھەيە لە
چۈرچىۋەۋى شارى فرونژەدا بىرى). ۋەك ئەمپۇ بە باشى بىرىم دىت، گەرم داھاتم ۋە سوۋر
بوۋمەۋە. ئەم لاپەرەيەم لە پاسپۇرتەكەم كىردەۋەۋى دامە دەستى قوماندان. بۇ پۇزى
دۋايى، مىيان بانگ كىردە ۋەزىرەۋى پاراستى ۋە، ئەمجارە ئەفسەرىكى تر دەستى بە قسە
كىردى گوتى: تۋ دەزانى پاسپۇرتى سۆقۋىتت دىراندوۋە؟... ئەۋ چۈن ۋەلامى بدەمەۋە؟
گوتم: ئەم پاسپۇرتە دەسەلاتى سۆقۋىتى بە مىنى داۋە، ئەۋ دەسەلاتەۋى كە باۋىك بە چەك
پارىزگارى لى كىردەۋە. بۈر نادەم مۆرىكى پىسى پىۋە بى.

پىم ۋانىيە ماياكۋىسكى شاعىر شانازى بە پاسپۇرتىكەۋە بىكات كە مۆرىكى ۋە
پىسى پىۋە بى (ماياكۋىسكى ھەلبەستىكى ھەيە كە شانازى تىدا بە پاسپۇرتى
سۆقۋىتىيەۋە دەكات، ھەرامى). ۲۴ سەعات بەسەر ئەۋ دەمەتەقۋىيە تىنەپەرى، ۋەك

^(۱۳۸) ئەرشىقى دەۋلەتى پروسىيى فېدرال، فوندى ۷۵۲۳، ئوپىسى ۸۵، نەپنى دىلاى

چۈن قوماندان بە منى گوت، ناردميانه چياكان، شويئنيك كه دارهكانى ئاو ئەيانبات. تەنيا پاش سالو نيويك دۈستەكانم توانييان من بگەرپننەوہ بۇ فرۇنزەو، دووبارە لە تينئاتر دەست بەكار بگەمەوہ. ھەر كە ماوہى دوورخستەوہم لە ۱۹۵۷دا تەواو بوو، دەستبەجئ خەلاتى پلەى ئارتسيىتى گەلى كۇمارى قرقيزستانيان پئ بەخشيم. ئەم گېرآنەوہيە بەر مەبەستە نبيە كە من خۆم ھەلگىشتم و خزمەتى خۆم نیشان بەدەم، بەلكوو دەمەوئ جەخت لەسەر ياسايەك بگەم كە: گەلىك ھيچ كات ناتوانئ ھەمووى خائين بئ، لەبەرئەوہى ھەر گەلىك ژمارەى كەم يا زۆر بئ، ھەميشە وەك يەك نين. بەلام تاقىكى سەركىش كە لەسەر دەسەلاتن و دەسەلاتيان بەدەستەوہيە، توانائ ئەوہيان ھەيە خيانتە لە گەلىك بگەن و زۆر جاريش ئئمە ئەو شتەمان ديتووە (...))^(۱۳۹).

بەشيك لە ھاگەياندىنى ئيزما ئيلوڤ، س.ش (خەلكى شارى نازران)
(...)) من نامەم بۇ ھاوپئ ستالين نووسيوە كە ميژووى مرقاھيەتى كردهوہيەكى وا دژى مرقانەى بەرامبەر بە تەواوى گەلىك بەخوہوہ (نەبينيوہ))^(۱۴۰).

لە بيرەوہرى سەربازىكى بەشدارى شەپرى گەورەى نيشتمانى (دووەم شەپرى جياھانى)، سەركى بەرپوہبەرايەتى كەلخۆزى "كراسنى ساگوپ شى" لە ھاگەياندا پاكويزاروہ تايبەتەكانى كۇمارى ئۆتۈنۈمى چيچنى و ئينگووشى، گوندى دائوہەيكوڤ.

((چوار سالى تەواوى ئاگام لە كەس و كارم نەبوو. سالى ۱۹۴۶ منيان ناردە ناوچەى ئيقانوقاۋ، لەوئ ميدالى "سەركەوتن بەسەر ئەلمان لە شەپرى گەورەى نيشتمانى ۱۹۴۱-۱۹۴۵دايان پئ بەخشيم". لە ھەمووى گرنگتر، من بليتى حيزيم تائىستا پاراستوہ؛ لە شەپدا پيم بوو، لە دلمەوہ پارىژكاريم ئى كرد. من

^(۱۳۹) مەھمود ئاسامبايڤ، گفتوگۇ لەگەل ئەمەكانمدا، پوژنامەى "گروژنسكى رابوچى"، ۱۹۸۹/۲/۴.

^(۱۴۰) ئەرشيڤى دەولەتى پروسيای فيدرالى، فوندى ۹۴۷۹، ئوپيسى ۱، دىلاى ۱۷۰، ۲۹۳ل.

ئىستا لىرە لەپىگە دۇستىكمەۋە، پاش يانزەدەسال، چاۋم بە دايكم كەوت و،
دواى ھەشت سالىش تۈانىم بگەپمەۋە بۇ ساگۈپ شى))^(۱۴۱).

* لە يادداشتى ۋەزىرى ناوخۇى يەكىتىى سۇقىت

دودوروف، ن.د. ۱۹۵۶/۶

((...)) چىچنى و ئىنگوشەكان زۇربەى ھەرەزۇريان لە كۇمارى كازاخستانى
سۇقىتى (۲۵۵ ھەزار) و لە كۇمارى سۇقىتى قرقىزستانى سۇقىتى (۷۶،۹۸۶)
جىگىركراۋن. شۇنى پىشۋويان (نىشتمانەكەيان، واتە كۇمارى چىچنى-
ئىنگوشى، ھەورامى) خەلكى ترى ئى دامەزراۋە نىشتەجى كراۋە.
دروستكرىدەۋە دامەزندانەۋەى ئۇتۇنۇمى بۇ چىچانىەكان و ئىنگوشىەكان لە
چوارچىۋەى سنورى پىشۋوياندا، كاريكى دژارەۋ زەحمەتە جىبەجى بكرى،
لەبەرئەۋەى گەرەنەۋەى چىچنى و ئىنگوشىەكان بۇ جىۋپى پىشۋويان، بى
گومان كۆمەلئى كىشەى ناخۇشى بەدواۋە دەبى. لەم بارەيەۋە دەكرىۋ باشترە
كىشەى دروستكرىدەى ئۇتۇنۇمىيەكى ناۋچەى بۇ چىچنى و ئىنگوشىەكان لەناۋ
خاكى كۇمارەكانى كازاخستان و قرقىزستان تاۋوتوى بكرى...))^(۱۴۲).
(دەسەلاتدارانى ئەۋى لە نىشتمانە داگىركراۋەكەشىاندا دژى گەرەنەۋەيان دەبن.
ئەمە جگە لە مۇسكۇۋ ھەزارو يەك بيانوو و ناردنى داۋاكارى، بەلام سەرنەگىرى،
چونكە چىچانىەكان لەسەر گەرەنەۋەيان سوور بوون، ھەورامى)

* كۇمىتەى ناۋەندى

پارتى كۇمۇنىستى يەكىتىى سۇقىت

۱۹۵۶/۶/۳۰

د/۸۲۴

^(۱۴۱) پۇژنامەى "گروژنىنسكى رابوچى"، ۱۹۸۹/۳/۵.

^(۱۴۲) ئەرشىقى دەۋلەتى كۇمارى پروسىيائى فېدرال، فوندى ۹۴۷۹، ئۇپىسى ۱، دىلاى ۹۲۵،

... زۆربەى ھەرەزۋرى چىچنى و ئىنگوشەكانى دانىشتوى كۆمارەكانى
كازاخستان و قرقىزستان لە كەلخۇزۇ سەقخۇزەكانى كازاخستان و قرقىزستان
لەسەركار دامەزراون.

ماوھى دوانزە سال ژيانىان لەوئ، لىھاتوويى و شارەزايى و پىسپۇزى
ئىش و كاريان وەرگرتوھو فېربوون. ژمارەيەكى زۇريان مال و خانووبەرە و
زەوى و باخچەيان ھەيە، يا لە مالە گشتىەكاندا دەژين. بە پىويستى دەزانم ناوى
پاگويزراوى تايبەتيان لەسەر لابرئ و، ئەو چوارچىوھ سنووردارەكەيان و
چاودىرى و كۆتۈرۈلكردى دەزگاكانى وەزارەتى ناوخۇ پاراستنيان لەسەر
نەمىنى و ھەلېگىرى. ئەمەش بەو مانايە نىيە كە بوارى گەرەنەوھيان بدرى بۇ
شوينى پىشوى خۇيان و، ئەو سامان و شتومەكەى كە كاتى گواستەنەوھيان
دەستيان بەسەردا گىراوھ، پىيان بدرىتەوھ.

گەلەلى كۆمىتەى ناوھەندى پارتى كۆمۇنىستى يەككىتى سۆقۇت لەسەر ئەم
كىشەيە ئاراستە دەكرئ

وەزىرى ناوخۇ يەككىتى سۆقۇت دودوروف، ن.پ (۱۴۳)

* بىريارى شوراي بالاي يەككىتى سۆقۇت (پەرلەمان)

سەبارەت بە دروستكردەوھى كۆمارى ئۆتۈنۈمى سۆسىاليستى سۆقۇتى

چىچنى و ئىنگوشى

(ھەلۈەشانەوھى ھەرىمى گرۇزنى)

۱۹۵۷/۱/۹

ژمارە ۷۲۱/۴ مۆسكۇ

بە مەبەستى پىكەننىانى ھەلومەرجى پىويست بۇ گەشەپىدانى نەتەوايەتى گەلانى

چىچنى و ئىنگوشى كۆمارى ئۆتۈنۈمى سۆقۇتى سۆسىاليستى چىچنى-ئىنگوشى بە
ناوھەكەى (پايتەختەكەى)، واتە شارى گرۇزنى يەوھ، دروست بكرىتەوھ.

(۱۴۳) ئەرشىقى دەولەتى كۆمارى پووسىيائى فېدرال، فوندى ۹۴۷۹، نوپىسى ۱، دىلاى ۴۸۰،

ل. ۳۳۸-۳۳۹.

ئەو ناوچەو ھەرېم و شارو گوندو خاكانەى كە كاتى گواستىنەو ەيان بەسەر كۆمارە ئۆتۈنۈمىيەكانى داغستان و ئەسيتاى باكوور و ھەرېمى ستاقراپول و كۆمارى جۇرجيادا دابەش كرابوون، بخرىنەو ەسەر كۆمارى ئۆتۈنۈمى سۆقۇيتى- سۆسيالىستى چىچنى- ئىنگوشى و، بە پەرلەمانى ئەم شوئىنانە رابىگەيەندرى كە گەراندەنەوى ئەو شوئىنانە لەلەيەن خۇيانەو ە پەسند بكرى.

سەرۆكى شوراي بالاي كۆمارى پووسىيائى فیدرالنى تاراسوۋم.
سكرتېرى سەرۆكى شوراي بالاي كۆمارى پووسىيائى فیدرالنى زىمىنى. (۱۴۴)

* راپۇرتى سكرتارىيەتى شوراي بالاي يەكيتى سۆقۇيت

نۆينەر گوركىن. ئا. ف. سەبارەت بە پەسندكردى

بىرلەرەكانى شوراي بالاي يەكيتى سۆقۇيت فېبرىرى ۱۹۵۷

ھاورپىيائى نۆينەر: ەك دەزانن لە كۆنگرەى بىستەمى پارتى كۆمۇنىستى يەكيتى سۆقۇيتدا ھاتو ە كە لە رابردودا ھەندى كىردەو ە ناپەسندى پىچەوانەى پرىنسىپە بىچىنەيەكانى سىياسەتى نەتەو ەيى لىنىنى و دەولەتى سۆقۇيتى پووى داو ە. ئەم كىردەو ناپەسندانە لە راگۇيزانى بىبناغە و بەكۆمەلى زۆر گەلدا رەنگى دابو ەو كۆمەلە چوارچىو ە سنوورىكيان لە شوئىنى نوئىياندا بۇ دانابوون. بۇ وئىنە، لە كۇتايى ۱۹۴۳ و سەرەتاي ۱۹۴۴ چىچنى و ئىنگوشى و كالمىك و قەرەچايقەكانىيان لە باكوورى قەققاسەو ە بۇ كۆمارەكانى كازاخستان و ئاسىيائى ناوەرەست راگواست و ئۆتۈنۈمىيە ناسىئونالەكەى (قەوارەى نەتەو ەيى) ھەر كام لەوانەيان ھەلۈەشانەو ە.

كۆمىتەى ناو ەندى پارتى كۆمۇنىستى يەكيتى سۆقۇيت و دەولەتى يەكيتى سۆقۇيت، بەپىى بىرلەرەكانى كۆنگرەى بىستەمى پارتىمان و بە سەركردايەتى ئەو، بە ھەلۈدانىكى تايبەت جەختى لەسەر ئەو كىرد كە مافى يەكسانى و

(۱۴۴) ئىرشىقى نارەندى دەولەتى پووسىيائى فیدرالنى، فوندى ۳۵۲، ئوپىسى ۲، دىلاى ۹، ل. ۴.
ئىرشىقى شوراي بالاي يەكيتى سۆقۇيت، كۆمىسيۇنى لىكۆلىنەو ەى گەلانى راگۇيزراو.

دۆستايەتى گەلان بىناغەي پايەدارى ۋە ھېزى لەبنەھاتوۋى سىستەمى دەۋلەتى سۇقۇتتەيە، دەۋلەت ھەنگاۋى ناۋە بۇ گېرەنەۋەي ماف و سىماۋ شەرەفى ئەۋ گەلانەي كە بەنۇر پاگوۋىزان، چاكرىدەنەۋەي ئەۋ ناھەقىيەي كە بەرامبەريان كراۋە. دەستەي سەركردايەتى شوراي بالاي يەككىتى سۇقۇت، بە لىكۇلىنەۋەي كىشەي بارودۇخى گەلانى بالكارو چىچان و ئىنگوۋشى و كالمىك و قەرەچايقى، بە لەبەرچاۋگرتنى مافى ياسايى ھىۋاۋ داخۋازەكانيان، بېريارى دا ئەۋ ناپەرۋايدىۋ كارە ناپەسندانەي بەرامبەر بەم گەلانە كراۋە، ناھەقى بوون. بېرياردرا ئۇتۇنۇمىيە ناسىۋنالەكەيان بۇ پىك بىخىتەۋە، بەم چەشەنە بارودۇخىكى پىۋىست بۇ ئەم كارە پىرەخسىنرى. واتە دەست بەكار بى ب پىكخسىتەۋەي ئۇتۇنۇمى و قەۋارەي نەتەۋەيى بۇ ھەر كام لەم گەلانە بۇ گەشەپىدەنى ھەمەلايەنى ئابوۋرىۋ كولتورىيان. دەستەي سەركردايەتى شوراي بالاي يەككىتى سۇقۇت، ئەۋ بېريارو فەرمانانەي گۆپى كە كارىكيان كىرەبوۋ ھاۋولاتيانى ئەم گەلانە نەتۋان بۇ جىۋپى و نىشتەمانى پىشۋى خۇيان بگەپىنەۋە. بېريارى ۱۹۵۷/۱/۹ى سەركردايەتى شوراي بالاي يەككىتى سۇقۇت داۋا لە تەۋاۋى دام ۋەمزاگانى دەۋلەتى و حىزىۋى... كىرەۋە كە لەم بارەيەۋە ھەۋو يارمەتى پىۋىست بۇ گەپانەۋەي ئەۋ گەلانەۋە دىرۋىستىرەۋەي سەرلەنۋى ئۇتۇنۇمىيەكانيان بىدەن و

ھاۋپىيانى نۆيەنەر:

بۇ پەسەندىرەنى بېريارەكان سەبارەت بە گەپانەۋەۋە پىكخسىتەۋەي ئۇتۇنۇمىيە ناسىۋنالەكان بۇ گەلانى ناۋىراۋ، پىۋىستە بەپىي ئەم بېريارەنە ماددەي ۲۲ى ياساى بىنچىنەيى يەككىتى سۇقۇت گۇرەنكارىي تىدا بىكى. لە كۆبۈنەۋەۋە شوراي بالاي يەككىتى سۇقۇتدا، كۆبۈنەۋەۋە چۈرەم، خولى شەشەم (۵-۱۲، فېبرايەرى ۱۹۵۷)، پاپۇرتى كۆبۈنەۋەكە لەلايەن شوراي بالاي يەككىتى سۇقۇتتەۋەۋە بىلۋىراۋەتەۋە سالى ۱۹۵۷، ل ۵۷۶-۵۷۹).

(پاشان بېريارى تر سەبارەت بە پىكخسىتنى كۆمىتەۋە كۆمىسىۋى تايبەت بۇ چاۋدىرىۋ كۆتۈرۈل و جىبەجىكرەنى فەرمان و بېريارەكان دەرى. پارەۋ كەرەستە لە

ھەموولايەكەۋە بۇ گەپرانەۋەي پاگوئىزراۋەكان و، پاش گەپرانەۋەشيان يارمەتتيان دەدرى. كەچى نە تەنيا لەم بارەيەۋە بېريارىك بۇ كورد نەدرا، بەلكوو نەيانھىشت خۇيان لەسەر حيسابى خۇيان بگەپرانەۋە، چونكە كرىملن بېريارى بۇ كورد نەرنەكرد، تا كۆمارەكانى نازەربايجان و ئەرمىنيا و جۇرجيا ملەكەچ و جىيەجىيە بكن و... ھەورامى).

لە راپورتىكدا سەبارەت بە گەپرانەۋەي چىچنى و ئىنگوۋشى بۇ ۋلاتى خۇيان، نووسراۋە:

((لە بەھارى ۱۹۵۷د سەدۋچل ھەزار كەسى چىچنى و ئىنگوۋشى گەپرانەۋە بۇ كۆمارەكەي خۇيان و، ھەندى لەو گەلانەي داغستان و ئىسەتەن كە ھاورەش بوون، گەپرانەۋە بۇ كۆمارەكەي خۇيان - مەبەست ئەوانەي كە پاش پاگوئىزانى چىچنى و ئىنگوۋشىەكان نىردرابوونە جىيان و لە شويىنى ئەوان ژىابوون، ھەورامى))^(۱۴۵).

پاش نەمانى دىكتاتورەكەي كرىملن، واتە ستالين و، لەسەركار لابرانى ھاۋكارە تاۋانبارەكانى لە ۱۹۵۳د، ھەتا دەرچوونى فەرمان و بېريارەكان سەبارەت بە نازادى گەپرانەۋەي ئەو گەلانە، ژمارەيك لەوانە بەبى ترس و چاۋەپوانكردن و بە ئىجازە دەگەپرانەۋە نىشتەمانەكەي خۇيان. لەلايەكى ترەۋە، بە نامەنووسين و ناردنى دەستەي نوينەرايەتى خۇيان بۇ مۆسكۆ و داۋاي گەپرانەۋە كردن، پزىمى سۆفيت ناچاركرا ملەكەچيان بى. گەلان و نەتەۋەي داگىركەي ۋلاتەكەشيان، واتە ھاورەكان، كە بەزۆر نىردرابوونە سەر خانوۋىەرە و سامانى ئەوان، بە نابەدلى و بەبى فەرمانى سەرەۋە، ناچار كرانا يا ھەلبىن، يا ئەۋى بەجىئەيلىن و، ژمارەيكەشيان ھەر لەلايەن چىچنى و ئىنگوۋشىيەۋە سىچۋار سالىان بۇ گەپرانەۋەيان دانابوو. بەلام ئەوانە پۇژ بەپۇژ و مانگ بە مانگ و سال بە سال زۆربەيان گەپرانەۋە و... ھەورامى.

* ژمارەي پاگوئىزراۋ و پاگوئىزراۋى تايبەت بەپىي سەرژمىرى ۱۹۴۹

... ژمارەي گشتى لە سەرانسەرى سۆفيتدا ۳،۳۳۲،۵۸۹ (سى مىليۇن و سىئەد و سىۋدوۋ ھەزار و پىنجەسەد و ھەشتاۋنۆ كەس) كە لەوانە تورك و كورد و خىمىشەن ژمارەيان ۹۴،۹۵۵ كەس دەبى و ۱۴،۸۹۵ كەسيان مردن^(۱۴۶).

^(۱۴۵) لە كىتەبى: گەلانى بەزۆر پاگوئىزراۋى پووسيا - چىچنى و ئىنگوۋشى، مۆسكۆ، ۱۹۹۴، ل. ۲۱۸.

^(۱۴۶) ئەرشيقي دەرلەتى پووسياي فيدرال، فوندى ۹۴۷۹، ئوپىسى ۱، دىلاي ۴۳۶، ل. ۱۹-۲۰.

له راپورتى سەرۆكى بەشى راگويزراوه تايبەتەكانى سەر بە وهزارەتى ناوخوى
يەكيتىيى سۆڧيت

پالكوفنيك شىيان ۱۹۴۸/۱۱/۱۵

سەبارەت بە خەبات دژى ھەلھاتن لە شويىنى دوورخستەنەويان (منفى) تا
۱۹۴۸/۱۰/۱

لە دوو مليۆن و سەدوچوار ھەزار و ھەوتسەد و پەنجايەك كەسى راگويزراوى تايبەت،
حەفتاوحەوت ھەزار و پيىنجسەد و چلويەك كەس ۲،۱۰۴،۷۵۱ و بيست ھەزار و نۆسەد و
پەنجايپيىنج كەس ۲۰،۹۵۵ لە راكردندا بوون. لەم ژمارەيە، دوو ھەزار و سيىسەد و دە كەس
رايان كردوو و سيىسەد و شەست ويەك كەس لە راكردندا بوون^(۱۴۷).

* بريارى شووراي وهزيرانى يەكيتىيى سۆڧيت

زۆر زۆر نەينى

۱۹۴۸/۱۱/۲۴

ژمارە ۴۳۶۷-۱۷۲

مۆسكۆ-كريمەن

... ئەوانەى كە رايان كردوو و لە راكردندا دەبن، بۆ ھەميشە مافى ئەويان
نابى بگەريئەوه جي وپيى پيشووى خويان.

... كردهوى ئەوانە بە تاوان ئەژميردرى و، بۆ ئەم چەشنە تاوانانە بە بيست
سال كارى كەمەرشكين سزا دەدرين. ئەوانەش كە پەنا يا مۆلەتى ھەلاتنيان
دەدەن يا يارمەتيان دەدەن، بۆ پيىنج سال لە نازادى بئەبەش دەكرين.
...چاوديرو كۆتروۆل بەسەريانەوه بەھيز بكرى، بە چەشنك كە ھيچ ريگەيەك
بۆ راكردنيان نەبى.

... وهزارەتى پاراستن (ك. گ. ب.) KGB ھاوپيى كروگلوڤ رابسيپيىرئى لەريگەى
دامودەزگاكانى پاراستنيەوه لەوبارەيەوه كەلك وەربگيرئى لە ئامرازەكانى

(۱۴۷) ھەمان سەرچاوه، فوندى ۹۴۰۱، ئوپيىسى ۱، ديلاى ۳۱۴۴، ل. ۲۰.

گواستنه‌وه‌ی وهك شه‌مه‌نده‌فه‌رو پاپۆبو رینگه‌ی ده‌ریایى بۆ گرتن و به‌ده‌سته‌وه‌دانىان.

ئه‌نجامه‌كان له‌ ماوه‌ی مانگێكدا به‌ شوورای وه‌زیران پابگه‌یه‌ن^(١٤٨).
سه‌رۆكى شوورای وه‌زیرانى يه‌كێتى سۆفیتی ستالین.ی.ڤ

* سه‌رژمیری مردوو و له‌دايكبوو

وه‌زیری ناوخوی يه‌كێتى سۆفیت بێریا له‌ نامه‌یه‌كى نه‌ینیدا بۆ ميكويان له‌ (١٩٤٥/٦/٩) دا، ده‌نوسى له‌به‌رئه‌وه‌ی تفاق و خواردمه‌نى بۆ پاگويزراوه‌ تايبه‌ته‌كانى نيشته‌جێكراوى كاзахستانى سۆفیتی به‌ش ناكات، شوورای وه‌زیران و كۆمیته‌ی ناوه‌ندى پارتى كۆمونیستى (به‌لشه‌ويك)ى كۆمارى كاзахستان داواى تفاق و خواردمه‌نىيان بۆ مانگى ٦ و ٧/١٩٤٥ ده‌كات.
به‌پێى زانیاریه‌كانى وه‌زاره‌تى ناوخوی يه‌كێتى سۆفیت، بارودۆخى پاگويزراوه‌ تايبه‌ته‌كانى كۆماره‌كانى ئۆزبېكستان و قرقیزياش زۆر دژواره‌، ٢٦٠,٠٠٠ (سێسه‌د و شه‌ست هه‌زار كه‌س پێویستیان به‌ یارمه‌تى هه‌یه‌، واته‌ ٢٢٥,٠٠٠ له‌ كاзахستان و ٨٠,٠٠٠ له‌ كاзахستان و ٥٥,٠٠٠ هه‌زار له‌ قرقیزستان).

بۆ دابينكردنى تفاق و خواردمه‌نى، تا به‌رهمى نوێ (خه‌له‌و خه‌رمان، دانه‌ویلّه) په‌يدا ده‌بێ، پێویسته‌ وه‌زاره‌تى ناوخوی يه‌كێتى سۆفیت بۆ مانگى ٦ و ٧ى ١٩٤٥ بۆ هه‌ر يه‌كێك ١٥٠ گرام (سه‌دوپه‌نجا گرام) ئاردو دانه‌ویلّه و په‌نجا گرام و ١٥ گرام خوێ و ١٥ گرام شه‌كر (ته‌نیا بۆ منداڵان)يان بۆ بنیڕى. سه‌رجه‌م، ٢٢٠٠ ته‌ن ئاردو ١٠٠ ته‌ن دانه‌ویلّه و ٥٠ ته‌ن خوێ و ٢٥ ته‌ن شه‌كر پێویسته‌.

گه‌لّه‌ی فه‌رمانى شوورای وه‌زیرانى سۆفیت پێشكه‌ش ده‌كری

وه‌زیری ناوخوی سۆفیت بێریا^(١٤٩)

ژماره‌ی پاگويزراوه‌كانى كۆمارى جۆرجيا تا ئۆكتۆبه‌رى ١٩٤٨ نه‌وت و پێنج هه‌زار و شه‌شسه‌د و شه‌ست و نۆ كه‌س بووه‌، دوو هه‌زار هه‌شتسه‌د و چه‌فتاوسى

^(١٤٨) ئه‌رشیفى شوورای بالای يه‌كێتى سۆفیت.

^(١٤٩) ئه‌رشیفى ده‌وله‌تى پووسىاى فيدرال، فوندى ٥٤٤٦، ئوپىسى ٤٨، ديلاى ٢٢٥٧، ل ٣-٤.

كەسى لەدايكبوو و پانزەھەزار و چوارسەد و سىودوو كەسى مردوويان دەبى^(۱۰۰) (واتە ژمارەى مردوھكان لە پېنچ قاتى لەدايكبوھكان زياترە).

بەپىنى سەرژمىرى ۱۵/۷/۱۹۴۹، لە ھەشتايەك ھەزار و پېجسەد و ھەفتاوپېنچ كەسى تورك و كوردو خيمشىنى راگويزراو لە جۇرجياو، نۆزدە ھەزارو چوارسەدو بىستويەك كەسى پياوو بىستوپېنچ ھەزار و سەدوھوت كەسى ژن و ۲۶،۸۰۵ منالى تا تەمەنى ۱۶ سال دەبن^(۱۰۱).

لە سەرچاويەكى تردا، ژمارەى لەدايكبووان و مردووانى راگويزراوى جۇرجيا لە كۆمارى كازاخستان لەنيوان ۱۹۴۵-۱۹۵۰دا، لەدايكبووان ۷،۸۴۳ كەس و، مردووان پانزە ھەزار كەس و دووسەد و شەش كەسە.

لە ھەمان سەرچاوەدا، ھى سالى ۱۹۴۵، ژمارەى ئەوانەى كە لە جۇرجياوھ گوازاونەتەوھ بۆ كازاخستان، ۵۹۹ لەدايكبوو و ۶،۹۰۳ مردوو (كوردو تورك و خيمشين) بوون.

* بۆ ھەزىرى ناوخۆى يەكيتى سۆفیت ھاوپى كروگلوۋ.س.ن سەبارەت بە ئىشوكارى بەشى راگويزراوھ تايبەتەكانى ھەزارەتى ناوخۆى يەكيتى سۆفیت

نيوان مارتى ۱۹۴۴ تا ۱۹۴۶/۱/۱ ژمارەى راگويزراوھ تايبەتەكان لە ولادتدا، تا سەرەتاي مانگى ئۆكتۆبەرى ۱۹۴۵، دوو مليۇن و دووسەد و پەنجا ھەزار كەسە، ۲،۲۵۰،۰۰۰ كە لەوانە:

ئەلمانى ۶۸۷،۳۰۰ كەس
چىچنى و ئىنگوشى ۴۰۵،۹۰۰ كەس
تاتارەكانى كرىم و يۇنانى و بولغار و ئەرمن ۱۹۰،۲۰۰ كەس
تورك و خيمشين و كورد ۸۸،۸۰۰ كەس
كالمىك ۸۰،۳۰۰ كەس

(۱۰۰) ھەمان ئەرشيڭ، فوندى ۹۴۷۹، نوپىسى ۱، دىلاى ۴۳۶، ل ۱۴.

(۱۰۱) ھەمان سەرچاوھ، ل ۶۷.

قەرەچايڭ ۶۰،۱۰۰ كەس

بالكار ۳۳،۱۰۰ كەس

لەڭەل ئەمانەشدا، لەناو راگويزراوہ تايبەتەكاندا، ۲۰،۸۰۰ ئاۋون تسوقەكان (خەلكى ئۇكرانيى سەر بە ئەلمان و دژى سۆڧىت) و كۇلاكەكانى پيشوو ۶۰۸،۸۰۰ و ھاوكارو ياريىدەدەرەكانى ئەلمانى فاشى ۹،۲۰۰ كەس بوون.

تەواۋى راگويزراوہ تايبەتەكان بەسەر شەش كۇمارى سۆڧىتى و ھەشت كۇمارى ئۇتۇنۇمى و ۵ ناۋچەى ئۇتۇنۇمى و ۲۷ ھەرىمى يەكىتىى سۆڧىتدا دابەش كراون، كە ۸۶۶،۳۰۰يان لە كۇمارى كازاخستان ۱۸۱،۸۰۰ لە كۇمارى ئۇزبەكستان و ۱۱۲،۴۰۰ لە كۇمارى قرقىزستان لە ھەرىمى كراسنايار (پووسيا) ۱۲۵،۶۰۰ ھەرىمى ئالتاي ۸۵،۸۰۰ ھەرىمى كىمىروڧا ۹۷،۲۰۰ و ھەرىم تامبوڧا، ۹۲،۴۰۰ ھەرىمى سىڧىر لوقىسكى ۸۹،۲۰۰ ھەرىمى مولەتوڧا ۸۴،۳۰۰.

سەرۋكى بەشى راگويزراوہكانى سەر بە ۋەزارەتى ناوخۋى يەكىتىى سۆڧىت كوزنىتسوڧا.م.^(۱۵۲)

* ھەندى زانىيارى تر

بەيى زانىيارىيەك كە لە ۱۹۵۵دا دراوہ، دىگوترى لەناو راگويزراوہكاندا سالى ۱۹۴۹، ۴،۳۵۸ كەس ئەندامى پارتى كۇمۇنىستى يەكىتىى سۆڧىت (بەلشەويك) و ۱۳۰۸ كەس كاندىد (پالىورا) و ۱۱،۶۷۵ ئەندامى كومسەمولن، ۹،۰۰۰ خویندىن بالايان ھەيە، ۶۶،۰۰۰ خویندىن ناۋەندى. ھاۋكات دىركەۋتوۋە كە زياتر لە ۳۵۲،۰۰۰ كەس نەخویندەۋارن و، زۇربەيان لە راگويزراۋانەن كە لە جۇرجياۋە گويزراۋنەتەرە، واتە لە تورك و كوردن خىمشين و، ئىرانيەكان و، لە باكورى قەفقاسيش چىچنى و ئىنگوشى و قەرەچايڭ بالكارو كالىمىكن.

^(۱۵۲) گەلانى سەركوتكراۋى پووسيا (چىچنى و ئىنگوشەكان): دوكيومىنت و فاكت و كۇمىنتارەكان، مۇسكۇ، ۱۹۹۴، كۇمىتەى دەۋلەتى پووسياى فېدراىل سەبارەت بە كاروبارى فېدراسيا و ناسيۇنالى بەرپۇەبەرايەتى كىشەكانى گەلانى سەركوتكراۋ - فوندى گەلان و ھاۋولاتيان، ل ۱۹۹۰، ۱۵۰.

لەناو راگوئىزراوھ تايىبەتەكاندا ۵۷,۰۰۰ ھزار كەس ھەن كە پېشتەر لەناو سوپاي سۆڧىتدا خزمەتيان كىردوو، شەش ھەزارىيان ئەفسەرو زياتر لە ۲۰,۰۰۰ دەرەجەدارن كە نۆربەيان كاتى شەپرى جىھانىيى دووھەمىش خزمەتيان كىردوو (لە جىڭيايەكى تردا ژمارەى كورد كە بەشداری شەپريان كىردوو، تەنیا ئەوانەى كاڤاخستان ۱۴۱ كەس كە ۴ ئەفسەرو ۱۵ دەرەجەدارو ئەوانەى تريان سەپريان. ھى كوردى ئاسياى ناوھەراست و ئەرمىنيا و ئازەربايجان.....نەيە).

لەناو راگوئىزراوھكانى كاڤاخستاندا ۷۴۹ كەس و لە ئۆزبەكستان ۶۳۵ كەم ئەندام و بى كەسو بى سەپەرشت ھەن.. ژمارەى منالى بى كەسو ھەتيو ھزار كەسە كە كاتى گواستەنەو دايك و باوكى خۆيان لەدەست داوھو تائىستاش لە باخچەى مندالان دانەمەزاون^(۱۵۳).

ژمارەى گشتى ئەو راگوئىزراوانەى كە لە كۆمارى جۆرجياوھ بۆ كۆمارى كاڤاخستان نەرداون و ئىستا لەم كۆماردا نىشتەجىن، تا نىوھى سالانى پەنجا ۸۸,۵۰۱ كەسو ۹,۰۱۳ كەسيان كورد بووھ (۲۴۰۳ يان ژن و ۲۶۲۹ پياو ۳۹۸۱ منال)^(۱۵۴).

راپۆرتىكى نۆريش لەسەر بلاو بوونەوھى نەخۆشى (لەبەر نەخواردن و كارى سەخت و گۆپىنى كەش و ھەواو..) و نەبوونى داوودەرمان و خۆكوژى و كەم ئەندامان و برىنداران و قارەمان و ھەرگى ميداليا و نىشانەكانى سۆڧىت، ھەروھەا كرىكارىكى نۆريش لەناوياندا ھەلدەبژىرن بۆ ئەو شوين و شارو ناوچە دورانەى يەكيتى سۆڧىت، بەتايبەت سەپرياو، بۆ ئەويان دەبەن.

* لە راپۆرتى ھەزىرى ناوخۆى يەكيتى سۆڧىتى ژينرالى دەرگاى پاراستنى (ك.گ.ب) KGB بىريال.

بۆ ھاوپى ستالين سەرۆكى كۆمىتەى بەرگى يەكيتى سۆڧىت ۱۹۴۴/۲/۲۳ ئەمەرو ۲۳ى شوباتى (۱۹۴۴/۲/۲۳) بەيانى زوو دەست بە گواستەنەوھى چىچنى و ئىنگووشەكان كراو، ئۆپراسيۆنەكان بە شىوھەيكى ئاسايى

^(۱۵۳) ھەمان سەرچاوھ، فوندى ۹۴۷۹، ئوپىسى ۱، دىلاى ۶۷۰، ل ۲۴۳.

^(۱۵۴) ھەمان سەرچاوھ.

بەريۆەچوون. شتىكى ئەوتۇ يا پووداۋىكى گىرنگ نەقەوماۋ، تەنيا شەش پووداۋى ھەلەدان بۇ بەرەنگارىبونەۋە لەلايەن ھەندى كەسەۋە پوۋىدا، كە ئوۋىش پىشى ئى گىراۋ چەكىش بەرامبەريان بەكارھىنراۋ، ۸۴۲ كەس لەم بارەيەۋە گىران و، لە كاتزمىرى ۱۱ى بەيانىدا نەۋەدوچار ھەزارو ھەتسەدو چلويەك (۹۴،۷۴۱) كەس، واتە زياتر لە ۲۰٪ ئەۋ كەسانەى كە دەبى بگوازىنەۋە، كۆكرانەۋە ۲۰،۰۳۰ كەسىيان سۋارى شەمەندەفەر كران^(۱۰۰).

* بۇ سەرۋكى كۆمىتەى بەرگىرى يەكىتىى سۆقتىى ھاۋپى ستالين ۱۹۴۴/۲/۲۴

سەبارەت بە راگوۋىزانى چىچنى و ئىنگوشىەكان لە ۱۹۴۴/۲/۲۴ دا بەم چەشەنى خوارەۋە راپۇرتتان ئاراستە دەكەم. بە ھەموۋىەۋە ۳۳۳،۷۳۹ (سىسەد و سى ھەزار و ھەتسەد و سىۋنۇ كەس) كۆكرانەۋە، ۱۷۶،۹۵۰ يان بە شەمەندەفەر نىردران. دەكرى بلىم، پۇژى ۱۹۴۴/۲/۲۳ لە تەۋاۋى ناۋچەكانى چىچنى و ئىنگوشىدا بەفرىكى زۆر بارى. بۇيە ھەندى دژۋاريمان بۇ ھاتە پىش، بەتايبەت لە ناۋچە شاخاۋىەكاندا. بىريا^(۱۰۶)

* بۇ سەرۋكى ك. پ. ي. س ھاۋپى ستالين ۱۹۴۴/۲/۲۶ ئۇپراسىۋنى راگوۋىزانى چىچنى و ئىنگوشەكان بەشىۋەيەكى ئاساىى بەريۆە دەچى. ئىۋارەى ۱۹۴۴/۲/۲۵ (۳۲۴،۶۷۴) كەس سۋارى شەمەندەفەر كران، كە لە ۸۶ قافلەى شەمەندەفەر پىك ھاتىۋو و، نىردران بەرەۋ شۋىنى مەبەست. بىريا^(۱۰۷)

* لە راپۇرتى سەرۋكى بەشى ئۇپراسىۋنەكانى راگوۋىزانى چىچنى و ئىنگوشى ۱۹۴۴/۲/۲۳

(۱۰۰) لە كىتپى گەلانى راگوۋىزداۋى پووسيا....، ل ۴۹ (ۋەرگىراۋە لە سەرچاۋەكانى ئەرشىق).

(۱۰۶) ھەمان سەرچاۋە، ل ۴۹.

(۱۰۷) ھ. س، ل ۵۰.

ئەم ئۇپىراسىيۇنەنى كە لە كاتژمىرى ۲۴,۰۰ ى ۱۹۴۴/۲/۲۲ دەستى پىكىردىبوو، لە كاتژمىرى ۲,۳۰ شەمى ۲۳-۱۹۴۴/۲/۲۴ كۆتايى پى ھات. لە ئەنجامدا ۳۳ كەسمان گرت، ھەلھاتن نەبوو، چەك نەبوو، و تەنبا ۳ خەنجەر گىراوہ.

* بۇ كۆمىتەنى پارىزىنگارى يەكىتى سۆڧىت ھاوپى ستالين ۱۹۴۴/۲/۲۴

سەبارەت بە ئەنجامى ئۇپىراسىيۇنەكان، واتە راگويزانى چىچنى و ئىنگوشىيەكان كە ۲/۲۳ دەستى پىكىرد، لە زۆربەى ناوچەكاندا كۆتايى پى ھاتوہ، جگە لە ناوچە شاخاويەكان. تا ۱۹۴۴/۲/۲۹ بە ھەمويەوہ ۴۷۸,۴۷۹ كەس كۆو بە شەمەندەفەر بەپى كراون، كە ۹۱,۲۵۰ كەسيان ئىنگوشى و ئەوانى تر چىچنن و، تىكرا سەدوھەشتا قافلەنى شەمەندەفەر بوون، كە ۱۵۹ قافلەيان نىزدراوہ بۇ شوينى نوئ و ديارىكراو^(۱۵۸).

وھزىرى ناوخۇ بىريا

* لە راپورتىكى ترى بىريادا لە ۱۹۴۴/۳/۸ بۇ ستالين، ھاتوہ كە تا ۱۹۴۴/۲/۲۹ (۴۷۸,۴۷۹) كەسى چىچنى و ئىنگوشىيان گرتوہو رەوانەنى شوينى ديارىكراو كراون. ھەندى شوينى شاخاوى ھەيە كە لەبەر بەفرو نەبوونى پىگە دوو پوژ ماوہى دەوى، تا ئەوانەش بگرىن و ژمارەيان ۶ ھەزار كەسە. لەكاتى ئۇپىراسىيۇنى كۆكردنەوہ راگويزانى چىچنى و ئىنگوشىيەكاندا، ۲,۰۱۶ كەسى دژى سۆڧىتمان گرت و، بە ھەمويەوہ ۲۰,۰۷۲ چەك و چەقۇ و خەنجەر و شەمشىر و ... مان پى گرتوون.

لە راپورتى بىريادا بۇ ستالين، ۷ى مارتى ۱۹۴۴، بۇ گواستەنەوہى چىچنى و ئىنگوشىيەكان سەرچەم (ھىزى وھزارەتى ناوخۇو ك. گ.ب.و...) سەد ھەزار ئەفسەرو لەشكرى بەشدارى ئەم ئۇپىراسىيۇنەيان كرد، زۆربەيان پىشتەر لە راگويزانى قەرەچايڭ و كالىكەكاندا بەشدارىيان كردوہو، بپيار وايە دواترىش لە راگواستنى بالكارەكاندا بەشدارى بكەن^(۱۵۹).

(۱۵۸) سەرچاوەى پىشوو، ل ۵۱.

(۱۵۹) سەرچاوەى پىشوو، ل ۵۴.

* بۇ ۋەزىرى ناوخۇي يەككىتى سۇقۇت

بۇ جىڭرى ۋەزىرى پاراستن ھاپىزى كەبولۇق ۱۴ى مارتى ۱۹۴۴

راپۇرت سەبارەت بە:

بەپىۋەبىردن و گواستىنەۋەى چىچنى و ئىنگوشى و بالكارەكان

بۇ جىبەجىكردنى فەرمانى ھاپىزى بىرىا، بەشى گواستىنەۋەى ۋەزارەتەكانى

ناوخۇو پاراستن و بەپىۋەبەرايەتى دامودەزگاي شەمەندەفەر، ھەولمان دا بە كورتىن ماۋە ۵۲۱،۲۴۷ لەۋانە لە ۱۹۴ قافلەى شەمەندەفەردا بگوازىنەۋە بۇ شۋىنى دىارىكراۋ.

بەپىۋى ئەۋ ئەزمونەى كە ئىمە لە گواستىنەۋەۋ بەپىكردنى قەرەچايف و كالمىكەكاندا ھەمانبۋ، توانىمان لە گواستىنەۋەى چىچنى و ئىنگوشى و بالكارەكاندا، شەمەندەفەرۋ واگۇنى كەتر بەكارىيىن. بەپىۋى بەرنامەى داپىزراۋ دەبۋايە ئىمە ۲۷۲ شەمەندەفەر، واتە لە ۱۵۲۰۷ واگۇندا ئەۋانەمان بگواستىنەۋە، ھەر ۵۶ واگۇن لە يەك قافلە يا شەمەندەفەردا بى. بەلام ئىمە ۱۲۵۲۵ واگۇن، يا بە ۱۹۴ قافلەى شەمەندەفەر كە ھەركاميان ۶۵ واگۇنيان پىۋە بو، كارەكانمان پايى كرد. واتە ئىمە ۲۶۵۲ واگۇن، يا ۴۱ قافلە (ھەر قافلەى شەمەندەفەرىك ۶۵ واگۇن)مان كەم كىردەۋە يا دەستمان پىۋەگرت.ك. ئىمە واگۇنى تايىبەتمان بۇ شتۋەك و تفاق و خواردەمەنى لابرەۋ، ھەمويان شتى خۇيان لەگەل خۇيان بىردە ناۋ واگۇنەكان ...

سەرۋكى بەشى سىيەمى دەزگاي بەپىۋەبەرايەتى پاراستنى (ك.گ.ب.) KGB

سۇقۇت

مىلىشتىن (۱۶۰)

(جىبەجىكەرانى فەرمانى سەركرەكانى سۇقۇت لەرادەبەدەر بىۋەزەدىۋ فاشى بوون. جىبەجىكەرانى ئەۋ فەرمانانە، ۋەك لە راپۇرتى سەرەۋەدا دەبىنرى، نامرۇقنەتر بوۋە لەۋەى كە سەركرەدە جەلادەكانيان پىيان گوتوون و پلانيان بۇ

(۱۶۰) سەرچاۋەى پىشۋو، ل ۵۸،۵۷.

داناونو، وەك ئاژەل بەشتومەكەو سوارى شەمەندەفەريان كەردوون. لە بارى ئابوورییەو یارمەتى ئەو پزىمەیان داو، تا بۆ خۆیان میدال و نیشانەو پارەى نۆرتەر وەرگىگن، نۆرتەر بدنو، نۆوتەر فریای پاپووت و گرتنى گەلانى تر بکەون. هەندى جار كە بێردەكەمەو، دەلیم پزىمى ستالین دەیتوانى ئەوانە بکوژى و ن بۆى ئاساتر بوو و كەسەش نەیدەزانى، ئەم بەلگەنەشیان دەسووتاند. بەلام دیار بوو پیویستى بە هیزی كارى كۆیلەكان بوو، بەرەبەرە لەوى مردوون و تەوانەتەو سىاسەتى سۆفیتی زاسیا (بەسۆفیت كەردنى ئەو گەلانى) ئاساتر بوو. شوینی چۆل و ویران نۆربوو، دەبوو ئەوان ئاوەدانى بکەنەو. ولاتى ئەو گەلانىش دەولەمەندو جوان بوو، دەبوو بەدرايە بەو گەلانى كە پزىبەرى پزىلتاریای جیهان و گەلانى ئازادىخوێز لەپیشدا بۆى دیارى كەردبوون و...، هەورامى).

* بیریاری شورای بالای یەكیتی سۆفیت ۱۹۸۹/۱۱/۱۴

سەبارەت بە پزىزانینی ئەو كەردەو نایاساییو تەوانبارانەى كە بەرامبەر بە گەلانى دوجارى شالوى بەزۆر پاكواستن كراون و دايبىنكەردنى مافەكانیان.

.....

گۆپزینی تەواوى ئەو فەرمان و بیریاریانەى دامودەزگا بالاکانى دەسەلاتى دەولەتى سۆفیتی كە بوون بە بناغەى بەزۆر پاكوێزانی نایاسایی هەندى گەل و نەتەو لە جیوپزى هەمیشەییان و، سنوورداركەردنى مافە مەدەنیەكان (وەك هاوولاتى) و، هەلۆەشانەنەوى پیکهاتە (قەوارەى نەتەوێى دەولەتى ئەم گەلانى) (پۆژنامەى ئیزقیستیا ۱۹۹۱/۳/۱۴).

* یاسای كۆمارى سۆسیالیستى سۆفیتی پووسیای فیدرالى

سەبارەت بە گەپاندەنەوى مافى گەلانى بەزۆر پاكوێزراو

گۆپرانەوى ماف و ژيانى ئەو نەتەو گەلانى پووسیای فیدرال یا گرووپى ئەتنیکی دەگرتەو كە لە ئاستى دەولەتیدا سىاسەتى بەدناوكەردن و جینۆسایدیان بەرامبەر كراو، بەزۆر پاكوێزراون و قەوارەى دەولەتى نەتەوێى هەلۆەشانەنەو، لە شوینی دوورخستەوێشاندا پزىمىكى تیرۆركارو زۆلم و نۆریان بەسەردا سەپاندوون.

جگه له يارمه تى ئو زهره روزيانه ي که لنيان که وتوه، قۇناغ به قۇناغ قهره بوو ده کړينه وه... ئو ماوه يه ي که نه وانه له تاراوگه (مهنغا) دا بوون، پيشينه ي خزمه تيان سى قات بو ده ژميردرى و مووچه ي خانه نشينيشيان بو زياد ده کړى. له بوارى کولتوريشه وه، کومه له ههنگاويک بو گهرانه وه زيندووکړدنه وه گه شه پيدانى کولتوريشيان هه لده گيرى و، ناوى کون و ميژوويى ئو شويانه (شارو گوند) ي که گوپردراون لنيان دهنريته وه. (سهرؤكى شوروى بالاى کومارى سؤقيتى-سؤسياليستى پووسياى فيدرالى يلتسين. ب-ن مۇسكۇ ۱۹۹۱/۴/۲۶)

* سهاره ت به هه ندئ كيښه که په يوه نديان به گيرانه وه ي مافى گهلانى به زور راگويزراو و سهرکوتکراوه هه يه.

۲۶ى ئاپريلى ۱۹۹۱ شوروى بالا (پهرله مان) ي کومارى سؤسياليستى سؤقيتى فيدرالى پووسيا ياسايه كى "سهاره ت به گيرانه وه ي مافى گهلانى به زور راگويزراو" و برپارى "جيبه جيكردى ياساى کومارى سؤقيتى سؤسياليستى پووسياى فيدرالى سهاره ت به ر گيرانه وه ي مافى گهلانى به زور راگويزراو" دهرکرد. لىم ياسايه دا، به پرونى ماناى گه له سهرکوتکراوه كان ديارى كراوه و، مافى نه وانه سهاره ت به پيکه ينه وه ي قهاره ي نه ته وه يى-دهوله تى و يه كپارچه يى خاكيان که تا به زور راگواستنه وه يان هه يان بووه و، گهراندنه وه ي ناوه کون و ميژووييه كانى شوين و جيگاکان که دواى به زور راگواستنه وه يان گوپړيويانن و، قهره بووکړدنه وه ي ئو زهره روزيانه ي که دهوله ت لى داوون. هاوکات ئىم ياسايه بهرژه وه ندى مافى ئو هاوولتيا نه ي که ئيستا له ناو خاكي ئو گه له سهرکوتکراوه اندا ده زين، واته هاوردنه كان، مسوگمر ده کات و، له هس چه شنه پيشيلکردنيكى مافه كانيان ده يانپاړيږي. بو جيبه جيكردى گهراندنه وه ي يه كپارچه يى خاك (تريتوريا)، نه گهر پيوست بى، قۇناغى گواستنه وه ي بو ديارى ده کړى. برپارى قۇناغى گواستنه وه ي ديارى کړدنه وه ي سنوره كان له لايه ن شوروى بالا (پهرله مان) ي کومارى سؤقيتى سؤسياليستى پووسياى فيدراليه وه دهرى.

پېښتې ياساکه پېسند بکړې، چونکه پاستييه کې ميژوويي ساغ و پوون دهکاته وه. له گهڼ ټوهدشدا، به بۇچووني ئيمه، کاتي جيېه جيکړدنې ئه م ياسايه به پيئې پيشبينيه کې قول و هه لسه نگاندنې ورد، له وانه يه نه که تهنيا له ناو خاکی پروسيای فيدرالدا، به لکورو له دهره وهی ئه م ولاته شدا ئاسه واريکی جيديی به دواوه بی.

ټوهدتا ئه مړې نامه يه کې زورمان له دانيشتوانی ولاتی ټو گه لانه وه که به زور دهکراون و زوربه يان به پي ئيراده ی خويان له وي گيرساونه ته وه يا جيگيربوون، به دهست گه يشتووه. خه لک پهرؤشې پهره سهندنی ټو پروداوانه ن که په يوه نديان به نه گهری چاوخشانده وه به گورپنی سنووره کانی نيوان کومارو هريم و ناوچه کان و شوينه کانی نيسته جيېووندا هيه.

گرنگی و گهرمی کيشه ی ټو ناوچانه ی که له باری ديمؤگرافييه وه گوراون و پيشتر له چوارچيويه خاک و قهواره ی تردا و سر به پيکهاته ی دهوله تی- نه ته وه يی گه لانی به زور راگوزراو بوون، هه روا ده مينيتيه وه که چاره نووسيان چی بی. به تاييه ت ئالوزی کيشه ی نيوان کوماری ئوتونؤمی ئه سه تينیای باکورو کوماری چيچنی و ئينگووشی، له ناو خودی ئه م کوماره شدا له نيوان چيچنی و ئينگووشه کانداهيه. مانگی يازده ی سالی ۱۹۵۷، سه بارت به دروستکردنه وه کوماری چيچنی و ئينگووشی، کوماری ئوتونؤمی ئه سه تينیای باکور ۵ ناوچه ی پيشتر دابراوی کوماری چيچنی- ئينگووشی خرابوه چوارچيويه کوماره ئوتونؤميه که يه وه. ئه م کوماره ی دوايی چوار ناوچه ی بۇ کوماری چيچنی- ئينگووشی گه راندوه ته وه. له چوارچيويه کوماری ئه سه تينیای باکوردا، تهنيا ټو زهويانه ی دهوروبه ری شارو هه ندی پارچه زهوی تری بچوک ماون که ئينگووشيه کان داوی ده که نه وه. له هه مان کاتي دا، به فهرمانی دهسته ی سرکردايه تی شوورای بالا (په رله مان)ی کوماری پروسيای فيدرالی له ۱۹۵۷ دا، ناوچه کانی کارگالين و شيلکوؤ و ئاورلسيکی که پيشتر خرابوونه سر هريمی ستاقراپول، درانه وه به کوماری چيچنی- ئينگووشی. راگه يانندی کوماری

قەرەچايڭ لە ۱۹۹۰/۱۱/۱۷ لە كۆنگرەي نوينەرائى گەلدا، ھەموو ئاستەكانى شەش ئاۋچەي (پيشتەر تا ۱۹۴۳ سەر بە كۆمارى ئۇتۇنۇمى ھەريىمى قەرەچايڭ) لەلايەن دانىشتوانىيە بە يەك چاۋ تەماشاي ئاكرى. ئاۋچەكانى زىلىنچوكسكى و ئورۇپسك زۆربەي دانىشتوانى قەزاقن، داۋاي ئەو ئاۋچانە دەكەن كە تىيدا دەژين، وا كە بخرىنە سەر ھەريىمى ستاقراپول يا كراسنادار. زياتر لە چل ھەزار قەرەچايڭى لەو ئاۋچانەدا كە دانىشتوانى چەرەكەسن، دەژين.

ئاكىنتسەكان (كە گروپپىكى ئىتتىكى چىچىن) لە داغستان، داۋا دەكەن ئاۋچەي ئاخۇقسكى (ئىستا ئاۋى ئوقالاكسكىيە) كە پيشان ئاۋى جۇگرافىيى ئاكىنى و تا راگوستنەۋەيان ھەر ئەم ئاۋى ھەبو، پىك بەئىرتەۋە. داۋاي ئازادكردى خانوبەرەو ھەوشەو بەرمالەكانيان دەكەن. بەلام ئەمۇ لاكتسىيەكان و ئاۋارتسىيەكان، كە بەئى ئىرادەي خۇيان نىردراون يا جىگىركراون، لەۋى دەژين.

لە كۆمارى كالمىك كۆمىسيۇنىك پىك ھاتوۋە، لەۋانەيە ئاۋچەكانى نەريمانۇفسكى و لىمانۇفسكى كە ئىستا لە چۈرچىۋەي ئاۋچەي (ئاستراخان)دان، بخرىنەۋە سەرى، چۈنكە پيشتەر لە چۈرچىۋەي ئەم كۆمارانەدا بوون. گەرچى ئەمۇ دانىشتوانى كالمىكى ئەم ئاۋچانە لەسەدا دوو تا يازدەي ئەم ئاۋچانە پىك دەھىنن.

بەپىي ئەو ياسايەي شووراي بالا (پەرلەمان)ى كۆمارى سۇقۇيتى سۇسىيالىستى پروسىيى فىدرالى كە سەبارەت بە گىرپانەۋەي مافى سىياسى قەزاقەكان دەرچوۋە، لەم بارەيەۋە لەۋانەيە ئەۋانىش داۋاي گىرپانەۋەي مافى خاكەكەي (تريتۇريا) و پىكھىنانەۋەي ھەريىم و ئاۋچەكانى قەزاقى بكەن.

لە تشرىنى دوۋەم (ئۇقامبىرى ۱۹۹۰)دا كۆنگرەي قەزاق و نەگايەكان بەستراۋ، تىيدا داۋاي گۆپىنى فەرمانى ژمارە ۷۲۱/۴ ي ۱۹۵۷/۱/۹ دەستەي سەركىرايەتى شووراي بالاى پروسىيى فىدرالى دەكەن. ئەم گۆپىنە ئەو بەشە دەگىرتەۋە كە دەشتى نەگايى دەبىن دابەش بكرى و بخرىتەۋە سەر داغستان و چىچىنى-ئىنگوشى و ئاۋچەي ستاقراپول. تا ۱۹۵۷ بەشكىكى زۆرى دەشتى

نەگايى لە چوارچىۋەى ناۋچەى ستاقرابولدا بوو، و لە سەردەمى قەيسەرى (تىزارى)دا بە ناۋچەى نەگاسىكى ناۋى دەرگىدبوو. قەزاقەكانى ناۋچەى تىرو نەگايەكان، داۋاي پىكھىئانەۋەى يەكپارچەىى خاكى دەشتى نەگايى و، دامەزراندنەۋەى كۆمارىك لەم ناۋچەىە و لە چوارچىۋەى كۆمارى فېدرالى پووسىادا دەكەن. ئەمەش پىداچوونەۋەى يا گۆرپىنى سنوورەكان ھەم لە ناوخۆى كۆمارى پووسىاي فېدرالى ۋ ھەم لە گىشت يەكپىتى سۇقپىتى بەدواۋە دەبى.

ئەگەر ئىستا ناۋچەكانى دەوروبەرى شار لە كۆمارى ئەستىنىاي باكور، بوونەتە "ھۆى كىشەۋ ناكۆكى"ى نىۋان ئەسەتىنىەكان و ئىنگوشىيەكان، بەۋپەرى دىئىايىشەۋە دەتۋانن پىشپىنى بىكەين كە داۋاي گەرەنەۋەى يا پىكھىئانەۋەى بەرپۆۋەبەرايەتىۋ تىرتۆرى ناۋچەى قەزاقى دەكەن. كەۋاتە گەرەندەۋەى ناۋچەكانى دەوروبەرى شار بۇ قەزاقەكانى بەدواۋە دەبى. ھەرۋەھايىش ناۋچەكانىتر كە دانىشتۋانىان لە ۱۹۱۸ بەزۇر دورخرانەتەۋە. بۇ وىنە، پووداۋە تراژىدىيەكانى ئىستگەى تروپىتىكى (ئىستا پىنج ھەزار قەزاق و ھەزارو پىنجسەد كەسى ئىنگوشىيى ئى دەژى) و ناۋچەى سۆزنىسىكى سەر بە كۆمارى چىچنى-ئىنگوشى، جارىكىتر نىشايان دا كە شەپو كىشەى نىۋان قەزاقەكان و گەلانى باكوررى قەفقاس لەۋانەيە پەرە بستىنى. ئەمەش زىاتر ئەۋ بىرو بۇچوونانە لەنىۋان ئەم گەلانە پەرە دەستىنى كە بە ناپەرەۋايى ئەم خاكەيان لە سەردەمى قەيسەردا داگىركراۋە. كىشەى "قەزاقەكان" لە دەرەۋەى چوارچىۋەى كۆمارى سۇقپىتى سۇسىيالىستى پووسىاي فېدرالدايە و، لەۋانەيە كۆمارەكانى سۇقپىتى سۇسىيالىستى ئۇكرائىنياۋ كازاخستان و قرقىزستانىش بگىرتەۋە، چونكە بەشكىكى خاكى ھەرىمى لەشكرى قەزاقەكانى لۇن خراۋەتە سەر ئۇكرائىنيا و، خاكى قەزاقەكانى كازاخستان، واتە ئۇرال و سىبىرىۋ سىمىرىچنى، كەۋتەۋەتە ناۋ چوارچىۋەى كازاخستان. ئەۋەتا ئىستا بزۋوتنەۋەى ژيانەۋەۋە گەرەنەۋەى قەزاقەكانى ئۇرال و ئەم ناۋچەۋە ھەرىمانە خستىنەۋە سەر كۆمارى پووسىاي فېدرال، لە ھەرىمەكانى ئۇرال و گورىقىسكى كازاخستان، بەھىز دەبى.

مانگی ۱۱ ی سالی ۱۹۹۰ کۆنگرەى قەزاقەکانى دۆن لە شارى پەستوف بەرپۆەچوو. يەکیىتى کۆمەلایەتى-سیاسى قەزاقەکانى ھەریمی لەشکرى دۆن، وەك رېكخراویکی سەربەخۆو ئازاد دروست بوو. داواکاری ژمارەیهکی زۆر لە یەکیىتى قەزاقەکانى لەشکرى ھەریمی دۆن "سەبارەت بە گێرانیەوی مافی مەدەنى و سیاسى قەزاقەکان" کە ھەلۆیستی دانیشتوانى دۆنى تیدا بەرامبەر بە سیاسەتى "لەناوبردنى قەزاقەکان" یا "لەناوبردنى جوتیاران" و کردەوہکانى لەوہوبەرى دژى قەزاق، دەربردراوہ. بۆ وینە، کیشەى لەناوبردنى ئاسەوارى گۆپىنى شوپىنى پېشووى ھەریمی لەشکرى دۆن و داننانى شوورای بالا (پەرلەمان) یەکیىتى سۆفیت بەم تریتۆریە (خاکە) دا کە دەکەویتە چوارچێوہى پووسیاو ئوکرائینیاو نیشتەجێى میژووپی ژيانى قەزاقەکانى دۆن بووہ. ھەریمەکە، بە شوپىنى دیرىنى دانیشتوانى، واتە قەزاق و ناقەزاکەکان، بەبى ھیچ کرپنىکی سەرلەنوێ رادەگەيەنری. ھەرۆھا بېریار دراوہ گاردى (ھیزی لەشکرى) میلی قەزاقى سنوورپاریزو ھیزی ترى قەزاقى دابمەزیندرى، بالادەستى بزوتنەوہى قەزاقى لەچاو ھەر رېکخراویکی سیاسى تریشدا راگەيەنرا.

لە کۆنگرەى گەلى بوریاتدا، کیشەى یەکخستنەوہ یا یەگگرتنەوہى سى ئۆتۆنۆمى بورياتى (کۆمارى بورياتى سۆفیتی سۆسیالیستى، ناوچەى ئۆتۆنۆمى ناگینسكى و بوریاتسكى سەر بە ھەریمی چیتا و، ناوچە ئۆتۆنۆمىەکانى ئوست-ئوردنیسكى و بوریاتسكى سەر بە ھەریمی ئیرکوتسک) خرایە بەر باس و تاووتیکردن.

بەپىى ناوہپۆكى یاسا، دەبى ئۆتۆنۆمى ئەلمانىەکانى پاقلوژى (سەرپووبارى قۇلگا) پیک بەینریتەوہ. ئەم بېریارە لەلایەن دانیشتوانى قۇلگاگراو، بەتایبەت ھەریمی ساراتوڤەوہ، بە خراپی وەرگىرا کە لەوانەبوو بېیتە ھۆى ھەم دژواربوونى ھاتنى ئەلمانىەکانى ناوچەکانى ترى یەکیىتى سۆفیت بۆ پاقلوژى، ھەم ئەگەرى پیکھینانەوہى ئۆتۆنۆمى بۆ ئەلمانىەکانى یەکیىتى سۆفیت بخاتە بەر پرسیارو مەترسى بۆ پیکھینانەوہى بخولقینى.

كاتى چاوپېكەوتنەكەى سەرۆك كۆمارى يەككىتى سۇقۇت لەگەل نوینەرانى ئەلمانىەكانى يەككىتى سۇقۇتدا لە ۱۹۹۱/۵/۷، پېكېننەنەوہى دەولەت بۇ ئەلمانىەكان لە پاقولژى دەستنىشان كرا، ئەویش تەنیا لە بارودۇخىكى لەباردا بېئىرنىتە دى كە بەرژەوہندى گەلانى دانىشتووى دىرىنى ئەو ھەرىمەى تىدا لەپىش چاوپېكەوتى، كىشەكە قۇناغ بە قۇناغ چارەسەر بىرى، كە ھەر بە تىخویندەوہى پېكەتەى ھەلومەرجى سىياسى و ئابوورى جىبەجى دەبى. بەلام ئەمە ئەوہش ناگەيەنى كە پىگە لە پېكېننەنەوہى قەوارەى نەتەوہى بىرى لە شوینانەدا كە پېكەوہ دەژىن.

بىروپاى گىشتى ئەو كىشەيە بەجۆرىك باس دەكەن، كە كاتى جىبەجى كىردى ياسا، بەوردى بىر لە ھەموو مىكانىزىمىكى پاراستنى خەلكانى ئەمپروى سەر خاكى گەلانى بەزۇر پاگويزراو بىرىتەوہ. ھەلسەنگاندن و بۇچوونى خالى دەى ئەم ياسايە لەلایەن خەلكەوہ، يەكەدەست دەرنەپراوہ يا وەك يەك نىيە، بەتايبەت كە لەم خالەدا گوتراوہ: ھاوولانىنى بەزۇر پاگويزراو كاتى مانەوہيان لە تاراوگە (شوینى بەزۇر نىشتەجىكردن) بە خزمەتى سى قات بۇ حىساب دەكرى.

ئەو كىشە يا پىرسىارە دىتە ئاراوہ كە بۇچى ئەم ياسايە كەس يا خەلكىكى زۇرتى ناگىتەوہ ؟ بۇ وىنە، ئەوانەى كە براون يا نىرداون بۇ سىبرى، بەتايبەت كاتى بەكۆمەلكردى جووتىاران و لەناوېردى كەرتى تايبەتى جووتىاران يا بەدەولەتىكردىان جووتىارو وەرزىرو ئەوانەى كە نىوان ۱۹۳۷-۱۹۳۸ و سالەكانى تر بەزۇر پاگويزراوہ. بە لەمېرچاوكىرتنى ئەو ئالۇزىو دژورىانەى كە كاتى جىبەجىكردى ئەم ياسايەى كۆمارى سۇقۇتتى سۇسىالىستى پروسىاي فېدرال "سەبارەت بە گىپرانەوہى مافى گەلانى بەزۇر پاگويزراو" لەم بارەيەوہ دىتە پىش، پىويسىتە پىكخراوى كۆمۇنىستەكانى كۆمارو ھەرىم و ناوچەو شارو گوندەكانى پارتى كۆمۇنىستى كۆمارى پروسىاي فېدرالى دەست بەكارىن. لەم بارەيەوہ پىويسىتە:

۱- كۆمىتەى ناوہندى پارتى كۆمۇنىستى كۆمارى پروسىاي فېدرالى پابىسپىردى كە:

ئەو بارودۇخەي لەم بارەيەو ھاتوۋتە پېش، تاووتوۋى و ليكۆلېنەو ھەي لەسەر بىكرى و، لە ھەموو شوپىنىكدا لەگەل پىكخراو ھەكەنى خۇجىيى حىزب و دامودەزگاكانى زانستىدا "شوپىنە گەرمەكان" (شوپىنى ئالۆزىو كېشە) دىيارى بىكەن؛ واتە ئەو شوپىنەنەي كە لەوانەيە كېشە و پىكدادانىيان لەسەر خاك و ... ھتد تىدا دروست بېئ. دەبى، بەپىي ياساى ناوبرا، پېشنىيارى كۆنكرىتى سەبارەت بە گەپاندە ھەي مافى ئەم يا ئەو گەلە بەزۆر راگويزراوانە و پاراستنى بەرژەوندەكانى ئەو ھاوولائىيانەي كە تائىستە لە خاك يا ولاتى پېشووۋى ئەو گەلەندا دەژىن، لەپىگەي نوپىنەرانى كۆمۇنىستى پەرلەمانى پووسىاۋە ئاراستە بىكرى.

كۆبۈنەو لەگەل سىكرىتېرى كۆمىتەكانى حىزبى كۆمار و ھەرىم و ناۋچەكانى حىزبى كۆمۇنىستى كۆمارى پووسىاي فېدرالدا، لە شارى رەستوۋا، بۇ گۆپىنە ھەي بىرۋا و دانان يا كاركردن لەسەر ھەلۋىستىكى يەكگرتوۋ لەم كۆمىتەندا تايىبەت بە ئالۆزبۈۋى پەيۋەندى نىۋان گەلان و چالاك بوۋى بزۈۋتە ھەي قەزاقەكان بىكرى. نامەي تايىبەت و ياخود چەشەنە پىنۋىنىيەك كە پېشنىيارەكانى خۇيانى تىدا سەبارەت بە كاروبارى جىبەجىكردى ئەم ياسايە، واتە "گىپرانە ھەي مافى گەلانى بەزۆر راگويزراۋ"، بدەنە كۆمىتەكانى حىزبى.

۲- كۆمىتەكانى حىزبى لە كۆمار و ھەرىم و ناۋچە و شارەكانى كۆمارى پووسىاي فېدرالدا، لەو شوپىنەنەي كە گەلانى بەزۆر راگويزراۋ دەژىن، دەبى چالاكى پوونكردنەو لەناۋياندا بنوۋىن، تاكوۋ خەلك بىئارامى لە خۇنىشان نەدەن و بىريارى بى بىركردنەو (نەكىشراۋ و ھەلنەسەگىنراۋ) بدەن. بۇ كاركردن لەسەر پېشنىيارى لەبار بۇ ئەم كېشەنە، دىكرى نوپىنەرانى گەل لە پەرلەمان لە ھەموو ئاستەكاندا، بەسالچوۋ و گەۋرەكان و بەشدارانى شەپرى جىھانى دوۋەم (پېش خەمەتانى شەپ) و خەمەتكارانى كارو نوپىنەرانى ھونەر و پووناكىبرى و زانست و دىن رابكىشېزىن و، كۆمىسىۋنىكى ھاۋبەش و چارەسەرەكرىان ئى دروست بىكرى. پېش ھەموۋشتىك پىشت بەو خالانەي ئەم ياسايە بىبەستى كە بۋارى چارەسەرەكردىنى شىۋازى سىياسى كېشەي خاك (ترىتۇر) دەدەن.

۳- چاپەمەنىەكانى ناوەندى خۆجىيى حيزبى پاسبىردى كە لە
بلاوكراوەكانياندا بۆچوونىكى لەبار و گونجاو سەبارەت بە جىبەجىكردنى ئەم
ياسايە بنوینن و داواى دىالۆگىكى خولقینەر و كارساز و خۇپراگرى لە خەلك
بكەن و، جياخوازى (ئىكتريمىزم) و سەربەخۆيى شەرمەزار بكەن.
بەشى سىياسەتى نەتەوھىيى كۆمىتەى ناوەندى پارتى كۆمۇنىستى يەكىتىى
سۇقۇت (۱۶۱).

(۱۶۱) ئەرشىفى ناوەندى پارتى كۆمۇنىستى يەكىتىى سۇقۇت، فوندى ۸۰، پاپكاي ۵،

بیرەوهریه‌کانی راگواستن

* مودار عوسمان

کۆچ پیکردن

له بیرەوهریه‌کانی راگوئیزاوی تایبەتی گوندی (ئینتیل)ی ناوچەیی ئاخالتیسفی کۆماری جورجیا، گوڤاری "لیتراتورنی قرقیزستان"، ۱۹۸۲، ل ۱۰۶-۹۶.

بەیانى زووى: پۆژى ۱۹۴۴/۱۱/۱۵ له گوندەكەمان (ئینتیل)، له ناوچەیی ئاخالتسیخی جورجیا، كە دەیان کیلۆمیتەر له سنووری سۆڤیت و تورکیاوه دووره، هیزەکانی سنوورپاریزی یەکیتهیی سۆڤیت بەئامادەبوونیکی تەواوهو هەلیانکوتایە سەرمان. هەتائیسەتا هاوارەکانیان له گویمدا ئەزنگینەوه. خەلکەكە دەیانوت: (ئەلمانیه‌كان هاتن، ئەلمانی). له مال بۆ سەرکولانان وەدەرکەوتین. ژنان لەسەر و سنگی خۆیان دەدا. بەسالاچوان هاواریان دەرکرد و منالانیش دەگریان ... قافلەیی ماشینە باریه‌کانی سەربازیش كە سەریان داخرابوو، گەیشتە ناو گوند. سەربازی چەكدار وەدەرکەوتن، پێیان گوتین هەمووتان بە زووترین کات دەگوازینەوه و نیو ساعەتیان بوار دا كە خۆمان ئامادەبکەین. گوايه ئەلمانەكان نزیك بوونەتەوهو، دەبێ پەلە بکەن، تا هەمووتان پزگار بکەین. له ئیستگەیی شەمەندەفەری بورژومی، شەمەندەفەری باری چاوه‌ڕێی دەرکدین، شەمەندەفەریك بوو پێی‌دەلێن واگونی گۆیلکەكان. ئەو واگۆنانەیی كە عادەتەن بەرازیان بۆ كوشتارگەكان پێی دەگواستەوه، بێ پەنجەرەو بێ‌دەرگا بوون.

كاتیکیش ئێمە له سنوورەکانی باشووری جۆرجیاوه گەیشتینە ئیستگەیی بیلین ژار له نازەربایجان، لەوێ بۆ جاری یەكەم قیژاندیان بەسەر ئەوانەدا كە

سەرپىچىيان لە فرمانە سامناکە قەدەغەکان کردو گوتيان: ((لە واگۆنەکان مەینەدەرى، لەجىي خۆتان مەجوولين)). پاسەوانەکانى قەتارەکە تەقیان لە کۆپە مێرمندالەکان کرد، ئەوانەى کە زۆربەى سەرنشین (موسافىر)ە کۆڵنەدەرو خۆراگرەکەى قەتارەکەى ئىمەيان پىک هینابوو.

خەلکمان لى مرد... بۆ ئەوەى کەس و کار مردوویان تەسلىمى خاکی غەریبى نەکرى، بەفر زەویى داپۆشیبوو، پەشایی بەدەورەو نەبوو. خەلک، لە زۆر واگۆندا، لاشەى مردووەکانى لەژێر فەردەو بارەکاندا شارەدەو. بەلام سەربازەکان زوو ھەستیان بەم بەزم و فیلە ساکارە کردو کەوتنە پشکنىنى واگۆنەکان و لاشەى مردووەکانیان لە کەس و کاریان سەند (ئەو مردوانەى کە هیشتا ھەندىک گەرمایى ژيانیان پێوە مابوو و سارد نەبوونەو). وەک فەرماندەکانیان فەرمانیان پى دابوون، لاشەکانیان لى دەسەندنەو دەیانکردن بەژێر بەفرەو (لەناو بەفردا دەیانناشتن، ھەورامى). ئىمەى موسافىرى سامناکى ئەم شەمەندەفرە یا ئەوانەى کە بەزىندوویى ماينەو، گەيەندراينە فرونزەو، لەویشەو بەپى ئىمەيان گەيانە ئالا ئەرگى خواروو. ئەمە کۆتایى ئەو گەشت و گوزارە دووردیژەو سەرەتای چارەنووسیكى نوێ بوو. مانگی دیسامبرى ١٩٤٤ سەھولبەندانىكى پروت بوو بە کۆسپى پەردەم، اگويزراوە تايبەتەکان، تا نەتوانن قورپگرەو و خشت دروست بکەن و پەنایەكى پى دروست بکەن. ئەوانەيش کە توانای ئەم ئیشەيان نەبوو، چال و کونيان لەناو خاکدا بۆ خۆيان دەکردەو. ژمارەيەكى زۆرى دانىشتوانى ئەو ناو، بەناشکرا ھەستى خۆيان بەرامبەرمان دەرنەبرى و، بەدزیو جلوبەرگى کۆن و کولێرەى تازەيان پىئەداين. پەتاتەو کەلەرمان لەگەڵدا بەش دەکردین. جارێکیان کە لەخەو ھەستام، لەپیش دەرگای پەناگا کەماندا (نە خانوو نە کونە، بە پروسىيەکەى ژێر زەمىنى پى دەلین، ھەورامى) کۆمەلێک جلوبەرگم بىنى زۆر کۆن بوو. بەلام دەکرا لەبەريان بکەين پایزى ١٩٤٥ بوو، باوکم لە بەرەى شەپ گەپایەو. ھاتبوو لای فەرماندەى پاسەوانەکان (قوماندان)، تا ناوى لە لیستی راگويزراوە تايبەتەکاندا بنووسى. ئەویش (قوماندان) تەماشای میدال و

نیشانه‌کانی سەر سنگی باوكم ده‌كات و، وهك كووله‌كه وشك ږاده‌وه‌ستې و ده‌لې: ((تو ته ماشا بكه، چي ږوو ده‌دا! چهند ميدال و نيشانه‌يان كردووه به بهر دوزمنی گه‌لدا! ئیستا ئیتر كارمان له‌گه‌لدا (نه‌ندامانی ده‌زگای پاراستنی سؤځیت، هه‌ورامی) بكه.

* له بیره‌وه‌ریه‌كاندا

نادر كهریم (پوژنامه‌ی "سه‌یوز"، ژماره ۲۸، سالی ۱۹۹۰)

له وینه‌ی من و له چۆنیته‌ی ژبانی من و له بیوگرافی و به‌سه‌ره‌اتی مندا، ده‌كرئ چاره‌نووسی ته‌واوی به‌زور ږاگويزراوه‌كان ببینی. ((ئیمه له گوندی كيكاجی سهر به ناوچه‌ی نه‌خچه‌وان (ئهو سهرده‌مه ناوی ناوچه‌ی ستالین بوو) بووین. باوكم، كاتيك من ته‌مهنم چوار سال بوو، له ۱۹۳۶دا كوچی دوايي كرد. دایكم نۆمالی بۆ مایه‌وه‌و، پاش سالیك تراژیدیايه‌کی تر چاوه‌ړی كردین. پوژنكيان كه له خه‌و هه‌ستام، ده‌بینم مال و گونده‌كه‌مان هه‌مووی گه‌مارو دراوه. بیریم دئ سهر بازه‌كان هه‌موو چه‌كيان پي‌بوو، سه‌رو نیزه‌يشیان پي‌وه‌ بوو. ئه‌وانه له‌گه‌ل یه‌كترا قسه‌یان ده‌كردو، گه‌وره‌كانی گوندیش ده‌گریان. پاشان زانیم سهر بازه‌كان چییان گوتیوو: ده‌توانن ئه‌وه‌ی كه زور زور پي‌ويستتانه، كوی بكه‌نه‌وه. ده‌تانبه‌ین بۆ شوینیك. ۲۴ سه‌عات (شه‌وو پوژنك) بوارتان هه‌یه‌ خوتان ئاماده‌بكه‌ن. ئه‌ی مانگاكان، ماله‌كه‌و...؟ گوتیان: شته‌كازی تر ئیوه كه پاشان گه‌رانه‌وه، ده‌یانبه‌ن. برا گه‌وره‌كه‌م و خوشكم به‌په‌له‌ ده‌ستیان به‌ كو‌كردنه‌وه‌ی شتومه‌ك كردو، ئه‌وه‌ی كه ده‌كرا هه‌لیبگرین به‌ پیخه‌ف پیچایان. پوژی دوايي، ئیمه‌یان سواری ماشینی باری كردو، به‌ره‌و ئیستگه‌ی شه‌مه‌نده‌فه‌ر برد.

واگو‌نه‌كانیان هی‌نا، ئه‌و واگو‌نانه‌ی كه بۆ گواسته‌نه‌وه‌ی بارو ناژه‌ل بوون. فه‌رمانیان دا هه‌موو بچینه‌ ناو واگو‌نه‌كانه‌وه‌و سواری بین. مانگ و نیویك تا دوان به‌ړیوه‌ بووین. پاشان زانیمان ئیمه‌یان هی‌ناوه‌ بۆ شاری جه‌مبولی كازاخستان. له‌ویش، ئیمه‌یان سواری ماشینی باری كرد. ئیمه‌و چهند مالیکی خه‌لكی گونده‌كه‌مان براین بۆ بیابانیکی ږووت، به‌لام كانییه‌کی ئی بوو. لییان پرسین:

په شمال و چادرتان پښه؟ گوتمان: ههيه. گوتيان: جارې تښاندې بژين، پاشان به پارهې خوټان مالتان بۇ دروست دهكېن. جگه لهوه، پاشانېش بۆمان دهرکوت خزم و کەس وکارې گوندهکەمان بهسەر شوېنې جياجياو پهراگندهدا دابهش کراون.

بهم جوړه ئيمه بووېن به کوچهرو راگويزراو. به کورتې بلنم: زيندان بوو. زهمان تښهپړېو ئيمه خانوومان له خشتې کال دروست کرد. شوکړې خودا، سرهئنجام ئيمه توانيمان له جيگايهک بجهوئينهوه. له نهخشهې همرئمي (جېمبول)دا، گوندې نوئ، واته گوندهکاني بۆودينوفاو کهسک- بالهک، پهيدا بوون. بۆمان دهرکوت ههمو خهم و پهژارهکان بهدواوه و، دهکرا لهگهلياندا بژين و ههلهکېن. بهلام ناکرې و، تراژيديايهکې تر چاوهپړې دهکردين. همر ئهو شهوه، پياوه سرکوتهگرهکاني وهزارهتې (ن.ک.ډ.د) پاراستن، ههموومان ههئدهسينن و پرسيار دهکەن: کي گهورهې ماله؟ برا گهورهکەم "عبداللّ" که تازه گهيشتبوه تهمني بيست ودوو سالي، خوې همر تازه رڼي هينابوو، گوټي: من گهورهې مالم. گوتيان: لهگهلمان وهره. تهواو و، تائيستاش ئيمه نازانين چي بهسەر هات. همر ئهو شهوه، تهواوي بنهمالهکاني گوندهکەمان گهورهکاني خويان لهدهست دا. ئيمه بووېن به راگويزراوې تاييهت. بۆمان نهبوو بۇ جيگايهک برؤيېن، بئ ئهوهې مافي خوئيندلمان له قوتابخانهو پهروردهکردندا ههبي. به کورتې بلنم: زيندان بوو، بهلام بهبي گهمارؤي پهريښي تهلي درکاوي. دواي ساليک، قوتابخانه له گوندهکەمان کرايهوه، قوتابخانهې ناوهندي. ههمو منالهکانيان ناچار دهکرد بچن بۇ خوئيندن. ناشکرايه ئيمه پيمان خووش بوو که ناچارمان دهکەن ئهلفويي بخوينن. ئهې کي بييته مامؤستا ؟ ئهو سهردهمانه لهناو کاراخهکاندا مامؤستا بهشي نهدهکرد. ئهې کهواته چي له کورده راگويزراوه تاييهتهکان بکري ؟ مامؤستايان لهناو کوردهکاندا ديارې کرد، ئهو کوردانهې که خوئيندنې زور کهميان تهواو کردبوو. لهبيرم دئ، کهريم عهليئيقيان کرده سرؤکي قوتابخانه. ناوبراو پهيمانگهې پهروردهيې (تهکنیکی-تيخنيکوم)ي ئيرهقاني تهواو کردبوو. برا گهورهکەي منيش "ئهنور" که کهميکي مابوو ئهو پهيمانگهيه تهواو بکات، کرديانه مامؤستا.

بەلەم ئەۋەدى كە زۆر سەير بوو، دەبۇايە خۇيىندەنكە بە زىمانى كازاخى بى. ئاشكرايە لەۋكاتەدا كوردەكان ئەم زىمانەيان نەدەزانى، سەرەپاي سۇپاسى ھەموو كوردان بۇ گەلى كازاخ كە لە كاتە سەختەكاندا ئىمەيان ۋەرگرت و بە ھانا مانەۋە ھاتن و ئەۋەدى دەيانتۋانى يارمەتەيىيان دايىن. بەلەم لە گوندەكەي ئىمەدا تەنەت يەك كازاخىشى ئى نەبوو، تا بگاتە ئاستى مامۇستايى كازاخى و، كىتەبى وانەي قوتابىش بە زىمانى كازاخى، ۋەك مامۇستايى كورد كۆن و تەمەنىكىيان بەسەر بىردىبوو. مەگەر خۇدا بىزانىت چۆن بوون ! بەلەم ھەرچۇنىك بوو من قوتابخانەم بە سەركەۋتۋىي تەۋاۋ كىردو، بە باشى قىرى زىمانى كازاخى بووم و، بىگرە شىعەرىش بە زىمانى كازاخى دەنۋوسى.

دۋاي تەۋاۋكىردنى پۇلى دەھەم، چۈۋمە لاي قوماندان و، پىم گوتى: دەمەۋى لە پەيمانگەيەك دىرئە بە خۇيىندىن بىدەم. لە ۋەلەمدا گوتى: كامە پەيمانگە ؟ بلى سۇپاس بۇ ئەۋ دە سالىۋ لە گوندەكەي خۇتان كار بىكە.

ئەۋدەمە من نامەيەكم بۇ ستالين نووسى، ئاخىر لەبەر ئەۋەدى ھەموو ھىۋاۋ بىرو ھۇشكىمان بەم ناۋەۋە گىرىدابوو. بۇم نووسى دەمەۋى بخۇيىنم، ياساى بىنچىنەيى (دەستۋورى) يەككىتىى سۇقۇتتىش ئەم مافە دەدات.

دۋاي چەند مانگىك، قوماندان مىنى بانگ كىردە لاي خۇي، گوتى: نامەت نووسىۋە بۇ ستالين ؟ ئەۋەتا ۋەلەمەكەي. ئىۋە دەتۋانن لە قوتابخانەي پەرۋەردە بەرزەكان بخۇيىنن، بەلەم ئەك لە پايتەختەكاندا، شارىكى ھەرىمى ھەلبىزئەرە كە پەيمانگەي ئى بى. ئىمە ئەۋكاتە دەتۋانن مۇلەتت بىدەيىن و بچى بۇ ئەۋى. ئەۋ سەردەمە لە تەۋاۋى كازاخستاندا، واتە لە چۈارچىۋەي ئەم كۆمارەدا، لەۋ شۇيىنەي كە دەمتۋانى بخۇيىنم، تەنبا لە (قىزل ئوردە) (چىمكەنت) پەيمانگەي ئەۋتۋى ئى بوو. قىزل ئوردە پايتەختى پىشۋوى كازاخستان بوۋە، سالى ۱۹۳۷ پەيمانگەي پەرۋەردەيى قىزل ئوردە رشتەي كۆلجى كىمىيا- بايۇلۇژىيائى تىدا بوو، كە كەم يا زۆر بە دلى من بوو. سالىك پاش تەۋاۋكىردنى قوتابخانە، ھەتا مى نامەم نووسى ۋەلەم ۋەرگرتەۋە، سالىكم لەدەست چۈۋ. بەلەم سالى ۱۹۴۹

بېريارم دا تاقىکردنەۋەكانم بىدەم. بۇ ئەمەيش سەرەتا پېۋىست بوو لە پەيمانگەۋە مۇلەت و بانگ بىكرى و، مۇلەتى قوماندانىش بۇ پۇيشتن بۇ قىزل ئوردە ۋەربىگرم. لە پەيمانگەۋە بانگ كرام، بەلام لە سەرۋەختدا فرىاي تاقىکردنەۋەكان نەكەۋتم، ئەۋيىش لەبەرئەۋەى كە مۇلەتەكەى قوماندانم لە كۇتايى مانگى ئۆگەستدا بەدەست گەيشت.

سوپاس وا ھەلەكەوت و وا دەرکەوت كە سەرۆكى پەيمانگەكەيش جەنابى "لى"، ئەۋيىش ۋەك من لە راگويزراۋە كۆريەكان بوو. دەبوايە تاقىکردنەۋەكانم بەبى نمرەى سى بن، تا پارەى مانگانەى قوتابيان (ستىپىندى) ۋەربىگرم و بتوانم ژيانى قوتابىيتى خۇمى پىن دايىن بكەم. تاقىکردنەۋەكانم بە سەرکەۋتوۋىى دا و، لە خۇشياندا ھەلبەستىكم بەناۋى "ئاۋاتى من، پەيمانگە" ۋە بە زمانى كازاخى نووسى، دام بە پۇژنامەى خۇجىيى. ئەۋەم بەلاۋە سەير بوو كە لە يەكى مانگى سىپتامبردا (پۇژى خۇيىندن) ئەم ھەلبەستە لە پۇژنامەكەدا بلاۋكرايەۋە.

مىنيان بانگ كرده كۆپى شاعىرە لاۋەكانى پەيمانگە، كە سەرۆكى ئەم كۆپە "نەسرەدين سىر عەلىيىف" بوو، لەسەر ھەلبەستى شاعىرى ئەدەبى كلاسكى كازاخستان "عەسكەر توكماگەمبەيتوۋ"، دەدوا.

بەم چەشنە من بووم بە قوتابى، بەلام نەك ۋەك ھەموان. زىستان بەسەرچوۋ، ھەموو بۇ پىشۋودانى زىستان خۇيان ئامادە دەكرد. چوۋمە لاي قوماندان، گوتم دەمەۋى سەردانى كەس و كارم بكەم و بېۋمەۋە بۇ مال. گوتى نا نابى، دەبوايە داۋەت و داخۋازى گەپانەۋەى بۇ مالەۋەت سى مانگ بەر لە پىشۋودان بىنۋوسىبايە. ھەموو قوتابىيەكان سەفەريان كرىدبوو، ھەر من نەبى كە لە بەشى خانەى قوتابياندا مابوۋمەۋە. لىيان دەپرسىم بۇچى نەپۇيشتۋويەۋە بۇ لاي دايكت، شەرم ناكەى ؟ لەراستىدا شەرم دەكرد. گەرچى من راگويزراۋى تايىبەتى كورد بووم، ۋەلامم بۇ ھەلدەبەستن.

كە خۇيىندىنى پەيمانگەكەم تەۋاۋ كرىد، ويستم درىژە بە خۇيىندىنى بالا (ئەسپىرانتورە) بىدەم و، گوايە لەم بارەيەشەۋە ھىچ كەندۈ كۆسپىك نىيە. بەلام

زۆر باش دەچۈە پىنشەۋە. كارم زۆر دەكردۇ، زۇرىش پىش كەۋىم، زىاتر لەۋەى چاۋەپى يا گومانم دەكرد. بە دىسۆزىۋ پاكى كارەكانم جىبەجى دەكردۇ، ھىندە ماندوۋوبوۋنى جەستەيىۋ مەنەۋىم كىشاپوۋ، پىۋىست بوۋ ۋازىيىم. قۇناغى دوۋەھمى سەركوتكردن (بەزۇر دوۋرخستەۋە) ى ژيانى مەن، پىك دۋاى پەنجا سال بەسەر ترارژىداي يەكەمدا، ۋاتە لە (۹۸۶-۹۸۷) دا دەستى پىكرد بە ناۋى پىرسىترۆيكاۋە، ۋاتە- نەفرەت ۋە مردن بۇ "زاناكانى سەردەمى ۋەستان يا كەساسى" (مەبەست سەردەمى برژىنىقە كە ناۋيان لىۋابوۋ سەردەمى سىستى ۋەپوۋكانەۋە "زاستۋى"، ھەۋرامى). ۋاتە دەستيان بە "پەخنەگرتن" لە مەن كەرد، ھەرەك سالى ۱۹۲۷ ۋە تەنبا جىۋاۋازىيەك كە لەنىۋانىاندا ھەبوۋ، ئەۋەيە كە ئىستا مەن لە تەۋاۋى شتەكان تىۋەگەم ۋە، دەمتۋانى بەپىنى تۋانا لەسەر پىنى خۇم پراۋەستىم. تىگەيشتم لەبەرئەۋەى مەن تاقە كوردىكى ناۋ تەۋاۋى ئاكادىمىيەكانى ئاكادىمىيەى زاستى كۇمارى سۇسىيالىستى سۇقۇتتى كازاخستان بوۋم ۋە، خالى بىۋىزى مەنىش كورد بوۋ، بۇيە بە ئاسانى دەكەۋتە بەر تانەۋ تەشەۋى، بە ئاسانىش زىانم پىن دەگەيەنرا. لە كۇمىتەى ناۋەندى پارتى كۇمۇنىستى كۇمارى سۇقۇتتى سۇسىيالىستى كازاخستان، ناچارىان كەردم داخۋازى دەست كىشانەۋە ۋەك زاناي گەۋرە لە سەركتارىەتى دەستەى بالاي سەركردايەتى ئاكادىمىيەى زانستى كۇمارى كازاخستان بىۋوسم ۋە ئىمزاى بىكەم. ئەۋىش (بە داخۋازىۋ ئارەزۋى خۇم) بىۋوسم. ھەۋلى زۇرىان دا لە پارتى نەرم بىكەن ۋە نۇسىيەى تاۋانكارىم بۇ دروست بىكەن ۋە، ئەۋ بەرھەمە زانستيانەى كە مەن لە چاپخانىە بۇ بلاۋكردنەۋە دامنابوۋن، لاىان بەرن ۋە نەھىلن بلاۋ بىنەۋە. پىرۇسەى بەدناۋكردنم دەستى پىكرد. ھىزو كاتىكى زۇر پىۋىست بوۋن، تا ئەۋ ھەموۋ ھىرش ۋە تاۋانانە تىك بىشكىنم. بەپىنى ئەنجامى لىكۇلىنەۋەيەكى ۋردو ئەۋ كەدەۋە ناياسايىيانەى كە بەرامبەر بە مەنجان كەرد، بىرارىكى تايبەت لەلەيەن يىرۇى كۇمىتەى ناۋەندى پارتى كۇمۇنىستى كازاخستان ۋە دانستانى ئەم كۇمارەۋە درا. بەلام لەم بارەيەۋە دەپى بگوتىرى، لەبەر ئەۋەى تا ئەۋ ناھەقى ۋە سەركوتكردنەنە لە ژيانى كۇمەلگەكەى ئىمەدا ھەبن، بە ھەر شىۋەيەك بوۋە ئەۋ كەسانە ۋەلادەنرەن كە بۇ ھەندىك بىكەلك ۋە خراپن ۋە كەس نىيە پارىزگارىيان ئى بىكات.

ئەمە پەيۋەندى ۋە ھەلۋىستىكى گىشتى بوو بەرامبەر بە كوردەكان، كە شايسىتەي ئەو ھەموو ناھەقىي سووكايەتى پىكىردنە نىيە. بارودۇخى ھاوخىل ۋە نەتەۋەكانم ئەمىرۇ خراپترە لە سالانى ۱۹۳۷ ۋە ۱۹۴۴، واتە لە سەردەمى بەزۇر پراگواستىنيان. لەبەر شەپو كىشەي نىۋان نەتەۋەكان لە كۆمارەكانى ئۆزبەكستان ۋە قرقىزستان ۋە ئازەربايجان ۋە ئەرمەنىستان، كوردەكانى ئەم كۆمارانە ناچار بوون ئەيى، واتە شويىنى ژيانيان، بەجى بەيلىن ۋ، بۇ كارو خانوبەرەو نىشتەجى بوون، سەرگەردانى سەرانسەرى ئەم ۋلاتە بوون (ھىشتا سۆڧىت نەپروخابوو، ھەورامى). ئاۋارەي كورد، تەنيا لە پروسىيا بە دەيان ھەزا كەس مەزەندە دەكرىن. ۱۹۳۷، سەرەراي ئەو ھەموو سووكايەتى پىكىردنە، كارو شويىن بۇ "تايبەتەكان"، بەلام بۇ "پراگويىزاۋەكان" دانرابوو. بەلام ئىستا نە كار ۋە نە شويىنى نىشتەجىبوون، واتە (سووپانەۋەو ويىل ۋە سەرگەردان ۋەك لات ۋە لووتى بى خانوبەرە).

بىريارى كۆنگرەي نوينەرەنى گەل (پەرلەمانى سۆڧىت، ھەورامى) سەبارەت بە جىبەجىكىردى تەۋاى مافەكانى ئاۋ ياساى بىنچىنەيى، بۇ گەلانى بەزۇر پراگويىزاۋ جىبەجى نەكرا. ھەموان ئامارە بە بارودۇخى دژۋارى ۋلات دەكەن (كە بۇ جىبەجى ناكرىن، ھەورامى). بەلام ئەي بۇ ئەم بىريارە درا، ئەگەر بۋارى جىبەجىكىردن نەبوو؟! كوردى ئەو ۋلاتە ھەزاران سالە تەنيا لە چەند كاتىكى سنووردارو كەمدا ھەستى بە دەۋلەتى خۇى كردوۋە، واتە مەبەستەم كوردستانى سوورە كە سالانى ۲۰ يىست لە چوارچىۋەي ئازەربايجانى سۆڧىتدا دامەزرا. ئىستا كاتى ئەۋە ھاتوۋە لە ھەركۋى بى پەناگايەك بۇ خۇى بدۆزىتەۋە.

* لە بىرەۋەرەيەكانى ئەنۋەر نادىرۇڧ،

يىست سال لە پراگويىزانىكى دوانەدا (مەنفاى دوانە)

ھەرىمى چىمكەنت، سالى ۱۹۹۰

بۇ ئەۋەي داھاتوو بىينىن، پىۋىستە بە باشى ئاگادارى پارىدوو بىن. مەن دەمەيى باسى ئەو زولم ۋە زۆرە بىكەم كە دژى گەلى كوردمان كراۋەو، ۋەك شايتەتال ۋە زىيان لىكەۋتوۋىەك باسى بىكەم.

ناوەندی مانگی ۱۹۳۷/۱۱، من ئەو دەمە لە پەیمانگەى تیخنىكومى كوردى ئىرقان دەمخویند. پیاوھەکانى وەزارەتى ناوخۆ (ن.ك.ق.د) لە خو ھەلیانسەندم و، گوتیان لەگەڵیان بېژم. بۆ بەیانى، منیان برد بۆ ئىستگەى شەمەندەفەرى ئاراز دایان لە کۆمارى ئۆتۆنۆمى نەخچەوانى سۆڤىت، واتە ئەو شوینەى كە تەواوى كوردەکانى ئەو ناوچەىیان بە شتومەكەوہ بۆ گواستبووہ. دەرووبەرەكەى ھەمووى بە سەرباز گەمارۆ درابوو.

دواى چەند پوژىك، ئاردنى قافلەكانیان دەستى پىكرد. ھەر قافلەىك لە سەد تا سەدوپیست بنەمالە پىك ھاتبوو و، بە شەمەندەفەرى باركىشیش دەیانبردن. فەرمانیان دا ئازەلى بچووك بھێلنەوہو، ئازەلى گەورەى شاخدار و ئەسپەكانیان ھەر لەگەڵ مرقۇقەكان پىكەوہ كردە ناو فارگۆنەكان.

ھىچ كام لە كوردەكان نەیاندەزانى بۆ كوئى لەبەرچى دەیانگوازنەوہ. ئەو خەلكە كە لە كەش و ھەواى نەرمى دۆلەكانى چىاى ئاگرى (ئارات) دا ژىابوون، جلوبەرگى پىوپیست و گەرمیان پى نەبوو. لە پى، نەك تەنیا لە سەرمەندا، بەلكو لە برسپەتیشدا، تووشى سەرمەو نەخوشى بوون. تەنیا لە چەند ئىستگەىكدا سەربازەكان دەیانھىشت ھەندى خواردنى بە ھەلكەوت بكړن. گەورەكان بەتایبەت شتیان نەدەخواردو نەدەخواردوہ، بۆ ئەو پىوپیستیان بە چوونە سەر پىشاو نەبى، كە كونىك بوو لە ناوەندى فارگۆنەكەدا دروست كرابوو.

بۆ ئەو ھىزى و زەى خۆمان پاگرین، بە پوژو بە شەو پاكشابووین. ھەستمان كرد بەرەو باكورمان دەبن. بۆ كوئى؟! تەنیا بۆچونىك بوو كە ھەمانبوو. ژمارەىكەمان بەرگەى ئەو ھەموو گوشارە دەروونىو جەستەىیەیان نەدەگرت و دەمردن.

۱۹۳۷/۱۲/۱۲، قافلەى شەمەندەفەرەكەى ئىمە گەیشتە شارى مىرزویان، كە پاشتر ناویان گۆزى بە جەمبول. بەفر تا ئەژنۆ بارىبوو و، پلەى گەرمایش ۴۲-۴۵ ژىر سفر بوو. لەویشەوہ، ئىمەیان سواری ماشینی بارى سەرئاوالە كردو بەرەو ناوچەى (سارى سو) شوینىكى بى رىگە بەرپیان كردین كە دەكەوێتە دووسەد كىلۆمەترى شارى مىرزویانەوہ. لەویش، ھەر دووسى بنەمالەىكەیان بەسەر

كەلخۇزەكانى ناوچەدا دابەش كرد. خەلكەكە ھەمووى پىكەرە تووشى نەخۇشى بوو. خزمەتى دەرمانى پزىشكى نەبوو و، دەيان كەس مردن.

لە من مانگى ۲ى ۱۹۳۸د، بۇ درىژەدان بە خويىندن، گەرەمە بۇ ئىرەقان. بەلام پەيمانگەى تىخنىكومى پەرەردەى كوردى، ماوەيەكى كورتى بەر لە گەيشتم، منى خستبوو. لەوئى، لە ئەرمينيا پارەى پۇيشتنيان دامى بۇ گوندەكەمان، واتە سوداروك (ى سەر بە ناوچەى ئۇتۇنۇمى نەخچەوانى سۇقۇيتى) كە خوشكەكەمى ئۇ دەژيا. لە يەكەم شەودا، پياوەكانى پاراستن منيان لەگەل خوياندا برد بۇ بەشى وەزارەتى ناوخۇى ناوچەى ئىليچىفسكى (ناوچەى ستالىنى پۇشوو) لە نوراشين. دادگا، لەبەرئەوہى ھىشتا بالغ نەببووم و بېريارى گرتنى منى دابوو، تەمەنم لەو سەردەمەدا شانزە سال بوو، بەرنيان كردم. دواى چوار پۇنج پۇژ منيان خستە ناوشەمەندەفەر، بۇ دواوہ بۇ ناوچەى (سارى سو) بەرنيان كردم. لەويش منيان بانگ كرده لاي قوماندان و، لەبەر سەربەخۇ پۇيشتتم، دەستيان بە ئازارو ئەشكەنجەم كرد. ديار بوو پاشان وازيان ئۇ ھىنام، لەبەر ئەوہى بالغ نەبووم و، دواوى بەلگە (ناسنامەى) لەدايكبوونيان "ميتريك" ئۇ كردم. ئەو دەم من زمانى پووسيم بە خراپى دەزانى، وەلام دانەوہ كە دەزانم "ميتر" چيىيە، بەلام نازانم وشەى "ميتريكا" چيىيە. ئيتىر سەمىل و پرىشى من دەرھاتبوو، ئەوانيش تەمەنى منيان برەوہ بۇ دواوہ و سالى لەدايكبوونميان كرده ۱۹۱۷، واتە شەش ساليان خستە سەر تەمەنم.

مانگى ماى ۱۹۳۸، تەواوى كوردەكانى "قافلەكەمان" يان لە گوندە چيايىيەكەى بىركوت (ئىستا ناوى شارى ژاناتاسە) كۆكرەوہ و، لەويش كەلخۇزى كوردىيان بەناوى "بودينوۋ" وە بۇ دامەزراندين.

من لە ماوەى دووسى مانگدا فيرى زمانى كازاخى ببووم و، تاكە پروپاگەندەكەرى نىوان كوردەكان بووم لە ھەلمەتى چالاكەكانى پۇش ھەلپۇزاردنى شووراي بالا (پەرلەمان)ى كۆمارى سۇقۇيتى-سۇسياليستى كازاخستاندا كە مانگى ۷/۱۹۳۸ بەرپۇە چوو.

ده پانزه پوڅ بۇ ھەلېژاردنەكە مابوو، ئەو كاتە لە يەك شەودا لە كەلخۆزەكەى ئىمە چل پىياوى كوردیان، لەوانە برايهكى بىستودوو سالى من بەناوى "عبداللّاه" و، برد. بنەمالەى ئىمە كە لە دە منال پىك ھاتبوو، بەبى بەخىوكەر مایەو. باوكم سالى ۱۹۳۶ كۆچى دواى كىرد، تا ئەودەمە باوكم چەند جار خرابوھ زىندانەوھ و، مامە "يەحيا"میان لە ھاوینی ۱۹۳۷دا برد و، چىتر نەگەپرایەوھ.

پاشان زانیم كۆمیتەى ناوچەى خىزب و كۆمیتەى بەرپۆهەبرایەتى ناوچەكە منیان كىردبوھ ئارثىتاتۆر. من لە لیستەكەدا ژمارە چلویەك بووم. بۆم دەرکەوت بۆچى شەش سال تەمەنى منیان گەرە كىرد. بەو چەشنە زىندوو مامەوھو، چل پىياوھكەیش بەبى شوینەوار ون بوون. ھەر دوو كەس لە سى كەسى كەلخۆزەكەمان ھەتیو مایەوھ.

لە ۱۹۴۲دا، من وەك سەرۆكى قوتابخانەى گوند بووم. لە كۆمیتەى بەرپۆهەبرایەتى ناوچەكە، گوئیان لە راپۆرتى ئیش و كارەكانى من دەرگرت و، جىئى رەزامەندیان بوو. بەلام سەرۆكى بەشى وەزارەتى ناوخوى ناوچە كورەكبایف، دژم بوو، دەىگوت: ((ئەوھ كۆپى گورگە و ئیوھ برۆای پى دەكەن)) و ((دەبى دەرېكرى، بەلگەىشتان لەسەر تاوانەكانى نیشان دەدم)). داوايان ئى كىردم برۆمە دەرئى. لە راپرەوھكەدا، پۆلیس بە دەستبەندەوھ وەستابوون و چاوپرێیان دەكردم.

شەش مانگ لە زىندان بووم. بۆیان دەرکەوت كورەكبایف ھىچ بەلگەىەكى سەبارەت بە تاوانەكانى من پى نییە. بەلام سەرەپرای ئەوھ منیان ھەر ئازاد نەكرد و، لە ئاپرېلى ۱۹۴۳دا بە تاوانى (كەمتەرخەمى یا ھاوبەشى نەكردن لە ئیش و كاردا، واتە شكەندنى شووشەى پەنجەرەكانى قوتابخانە و قەلش پى بردنى كاشیەكان و ...) بە شەش سال زىندان سزا درام. بەلام ھاوگوندەكانم پشتمان گرتم و، پارىزگارێیان ئى كىردم. دواى چەند مانگىك دەستەى سەرۆكایەتى دادگای ھەرىم، تەواوى تاوانەكانى لەسەر ھەلگرتم و ئازادیان كىردم وا كە لەژێر چاودىرىدا بم.

دواى مانگىك - مانگ و نيويك، ھەر ئو سالھ بەرپۆھبەرايەتى ھەريىمى
 ۋەزارەتى ناوخۇ دەستى بە چالاككەك كرد، واتە بە شەو گەمارۆى كەلخۆزەكەى
 ئىمەى دا و پەنجا كەسى لە پياۋە كوردەكان گرت، منىش لەناوياندا بووم. تەنيا
 من ۋەك سەركرەدى باند، دەستيان بەسەر ھەموو شتومەكى مائەۋەدا گرتم و
 برديان. بگرە پىخەف و ئاژەلەكەيشمان براو، تەنيا پىخەفى دايكم و براكەم كە
 پاكشاپوون و قەسيان لەگەلدا نەكردن، نەبرا. لە بنكەى پوليس، مۆرى پەنجەى
 ئىمەى پياۋەكانيان گرت، بۆ ئەۋەى بينىرن بۆ شوينيك، تا پاشان من، بەپىى
 ماددەى ۵۹ى ياساى جىنايى، ۋەك "سەركرەدى باند" تاوانبار بكن. سالى
 ۱۹۳۸ بىرم كەدەۋە و، بە خۆم گوت: دەبى شتاك بكم. ھەر بىرم دەكرەۋە. تا بە
 شەو لە بەرپۆھبەرايەتى پۇليس رامكرد. وئە دەبى خۆم بگەيەنمە كاربەدەستانى
 بالا. بە دواى منىشدا شەش ھەوت كەسىكى تر رايانكرد. تەۋاۋى ھىزى
 زىندوۋى ناۋچەى ميرزويانيان بۆ گرتتى ئىمە ئامادە و بەرئى كەدبوو. ئىمە
 دەترساين تەننەت بچوۋلىينەۋە، خۆمان شارەدبوۋە. ھىچ نەبوو بىخۆين و، لەبەر
 تىنوۋىتى گيانمان ھاتبەۋ سەر لىۋمان و، ئەۋە لە پۆژە گەرمەكانى مانگى ھەشتدا
 بوو. تاقەتمان لى برا و چووين تا ئاۋ بدۆزىنەۋە.

ديار بوو يەكسەر ھەستيان بە ئىمە كەدبوو. بۆ ئىۋارە، گەمارۆيان دايىن و
 ھاۋاريان دەكرە (خۆ تان بەدەستەۋە بەدەن). ئىمەيش بەملا و ئەۋلادا رامانكرد. بە
 تەفەنگ و چەكى ئۆتۆماتىك كەۋتە تەقەكردن لىمان. بوتەيەكى (نە دار يا كۆتەلە،
 نە گىيايە، نزمە ۋەك گەۋن) كوئىستانى و پەلەھەۋرىكى پەش و بارانى كاتى
 ئىۋارە، ئىمەيان پزگار كرد. كاتىك رامان دەكرە، جەلكانى بەرمان قەرى دەدا.
 تەۋاۋى شەو لەبەر پىژنەى باران و سەرمادا دەلەرزايىن. بۆ پۆژى سىھەم
 كۆبويىنەۋە، بۆمان دەركەوت كۆژراۋ برىندارمان نىيە. ماۋەى دە تا دوانزە پۆژ، بەر
 لەۋە سەرۆكى بەرپۆھبەرايەتى ۋەزارەتى ناوخۆى ھەريىم "تورتسيانوۋ" لە ھىچ و
 خۇپايى و بە پۆژى پووناك مەموداۋودقى ھەفتا سالەى كوشتبوو و شانى عيسا
 مەحمودودقى برىندار كەدبوو. لەو جۆرە وئانە گەلىك زۆرە.

شەو ھاپپىكانم بېرياريان دا خۇيان بەدەستەو بەدن. منىش ئەوانم بە خائىن دانائو، بە تەنپايى بەرەو ناوەندى ھەرىم پىگەم گرتەبەر. كە بەناو بوئەكاندا دەپۇيشتەم، بەرپىگەو گەيشتمە سەوزايىيەك. دەپىنم شتېك بەرامبەرم دادەگىرسى. وامزانى شوانەو ئاگرى كردوئەو. گوتم ئىستا دەچمە لای، لەوانەيە شتېك بەدەنئو بىخۆم. لەناكاو داگىرسانەكە نەما. ماندوو و سەرمەم بووم و، چىتر نەمدەتوانى بېرۇم، ھىزىم لى بېرابوو. نىزىكى بەرمەيانى بوومەو، كەوتە يىرى دۆزىنەوئى شوئىنىك، خۆمى تىدا بشارمەو لە با پىزگارم بى. چالىكى قوالم دۆزىيەو چوومە ناوى. كەمىك گەرم داھاتم. پاشان خەوم ئى كەوت. نىومپۇ لە خەو ھەستام. شتېك لەلامەو خەشەخشى ھات، دەپىنم ماریكە، ترسام و دەستبەجى ترسەكەم پەوييەو. بە خۆم گوت: باشترە مار پىووم بدات، نەك بکەومە بىر دەستى پىاوەكانى سەر بە وەزارەتى ناوخۇ (پاراستن). بەلام پىزگارم بوو.

كاتىك پۇژ بەرز بوەو، گەرما گوشارى بۇ ھىنام و لە چالەكە ھاتمە دەرى. گەپام بەدواى ئاودا. مارەكەيش ھاتمە دەرى. كاتىك تەماشام كرد، پىم وابوو لەناو گۆپىكى تىكداراودا خۆم شاردوئەو. مووى ھەموو لەشم وەك مىخ پاست بوونەو، بە پەلە دووركەوتەو. لەناكاودا وا ھەستم كرد خەك بەرەو لای من دىن. نەدەكرا خۆم بشارمەو، بۇ پاكردنىش درەنگ بوو، بوار نەبوو. ئەوەبوو گەپامەو بۇ گۆرە ترسناكەكەم و، تاقە پىگە يا بەختى پاراستنى من بوو. ئەوانەى كە دوام كەوتبوون، نىزىك بوونەو. بەلام لەناو گۆرەكەدا ھەستم كرد پۇيشتن و لەو ناو نەمان. يەكەم جار بوو لەماوئى چەند مانگىكا لەدلەو پىبەكەم.

گومانم لەویدا نەبوو كە لە ھەموو شوئىنىك بەدوامدا دەگەپىن. بۆم دەركەوت و لەوباوەرەشدا بووم كە زەحمەتە بە زىندووئى بگەمە ناوەندى ھەرىم. بېريارم دا بگەپمەو بۇ مال و خواحافىزى لە دايكەم بکەم. كە گەپامەو بۇ مال، دەپىنم مال لەگەمارۆدايە. بەلام پىشى چوونە ناو مائەوەيان ئى نەگرتە. دايكەم باوەشى پىدا كردم و گوتى: ((چىتر بەرت نادەم و ناھىلم بېرۇ. بەيانى تەسلىمەت دەكەم. با ھەموو كەس لۆمەم بکەن كە كۆرەكەى خۆم گرتوو و تەسلىمى پىاوەكانى

حکومەتم کردوو. گومانیشم نییه که ئەمە تاقە پێگەو بەختی پزگاریی تۆیەو
 ھەمیشەیش وەک سالی ١٩٣٨ نابێ. ئەوانەى که دواى تۆ کەوتوون، دەیانەوئ
 بنگرن. ئەوانیش دایک و منالیاں ھەیەو، تێدەگەن ئیتر تۆ ئەو کەسە نیت که وا
 تێت گەیشتوون. دەبینی دەورووبەری مالهەکه گیراوه، بەلام نایەنە ژوورئ)). دایکم
 دەپاراپایەو، ئامۆزگاری دەکردم خۆم بە دەستەو بە دەم و، دەیگوت: ((دەى
 بەکوژە، بەلام بەرت نادەم)). لەناو خەم و پەژارەىەکی زۆردا پۆژم کردەو، دایکم
 پەرۆشەو، ھێشتا من بپاری خۆم نەداو. بۆ بەیانى، لەگەڵ دایکەدا پۆیشتم و
 خۆم بەدەستەو دا.

ئێمە که چەند کەسێک بووین، کۆیان کردینەو. جەختمان لەسەر ئەو کرد که
 ھەر دەبێ دەستبەجێ بماننێن بۆ ناوەندى ھەریم. پاسەوانەکانمان بە سواری
 ئەسپ و، ئێمەیش بەپێ کەوتینەپێ. لە پێ بپاریدرا پێگەکه کورت بەکەینەو بە
 پێگەى سەرەکیدا نەپۆین، بە تینکسوی (دۆلى شیت یا دۆلى شیتان- بە زمانى
 کازاخى)دا پۆیشتم. بۆ ئەوێ ئێمە رانەکەین، دوو دوو بەیەکیانەو بەستین
 (ئێمە شەش کەس بووین)، گەورەیان بە بچووکەو دەبەست. لەپێگە ناچاریان
 ددکردین پشت لەیەکتر بەکەین و دەستیان وەک خاچ بەیەکەو دەبەستین. لە شوێن
 و پێگە ناخۆشەکەدا، بەناو کەندو کۆسپ و ھەورازو نشیودا، ئازاریکی زۆرمان
 بینی. کاتیەک یەکیەک لە ئێمەى پرسی ((ئێو کە موسلمانن، بۆچی وا ئازارمان
 ئەدەن؟)). وەلامەکەى کورت بوو: ((ئێو ش موسلمانن، بۆچی ئابرووی ھەریم و
 تەواوی کۆمارەکەتان بردوو؟!!)).

بۆ پۆژى دووھەم، ئێمەیان تەسلىمی زیندانى بەرپۆبەرایەتى ھەریمی
 وەزارەتى ناوخۆ کرد. کاتیەک دەستیان کرد بە لیکۆلینەو پرسیارکردن،
 لەپادەبەدەر خۆشحال بووم. بەلام ئەم خۆشحالییەم ئاشکرا نەکرد، تا
 لێپرسینەو کە کۆتایى پێ ھات. تەواوی ئەو تاوانانەى که بۆ منیان ھەڵبەستبوو
 وەک باندیت و چەتە، دانم بە ھەموویاندا نا. گوتم: راست دەلێن و، سەرئەنجام بۆ

خوښيان سوپاسيان كردم كه د اتم به تاوانه كاندا ناوه، منيش له دله وه سوپاسي
شوانم كرد.

من له ژورېكې زینداندا له گهال سرکړدیه کی به تهواوی مانا باندیت و دزدا
بهناوی "تکاجینکا" وه بووم، باندېه کی له هفتاویک کهس پیک هاتېوو، نهوی
ویستېوویان و لهدستیان هاتېوو کړدېوویان. هه مان کات ئەندامانی باندېه کی من له
ژووری جیاجیای زیندانه که بوون. تکاجینکا هه موو پوژئ باسی ده کړد چیی
کړدوه. لیکولهره وه هه موو کړدوه کانی) نهوی له سر باندېه کی من دهنوسی و،
منیش د اتم پیدا دهنه. تکاجینکا هه موو پوژئ له زیندان شتی وهرده گرت و بوی
دهات، منیش هه هیچم وهرنه ده گرت و، نهو منی به خپو ده کړد.

کوړه کانی نیمه که له ژورده کانی ته نیشته بوون، دهیانگوت: بی گومان تو
شیت بووی که دانت ناوه بهو تاوان و کړدوه وانه دا که نه تکر دوون. کاتیک بو
لیپرسینه وه و پووبه پووکړدنه وه بانگیان کړدین، به کوردی به کوړه کانم وت
(هه رچییه که ده لیم، نیوه بلین راسته)).

پیش نه وه لیپرسینه وه که کو تاییی پی بی، یه کی که له خزمه کانم خو ی پی
پانه گیراو له پووبه پووکړدنه وه که دا گو تی: ((نهو کابرایه له وانه یه شیت بووبی،
چون نهو هه موو تاوانه ی کړدوه، له کاتیکدا له م وخته دا له زیندان بووه ؟!)).
نینجا به پووبه پووبه رایه تی هه ریم تیگه یشت به م شیویه نابرووی چووه، نهو درو
ده له سه نوییه ی که بو منیان هه لېه ستوه، نیتر بی که لک و به سر چووه. جگه
له وه، منیان به تاوانی هه لاتن له زیندان له گهال برادرانی تری گوايه ئەندامی
"باند" ه کی مندا تاوانبار کړد و، نار دینیان بو دادگای هه ریم. له وی، ده سته ی
سه روکیه تی دادگای هه ریم دادستان تهواوی نهو تاوانانه ی که بو منیان
هه لېه ستېوو، لایانېرو، پایانگه یاند ((نهو مروقه تان له هیچ و خو پایی گرتوه و
ده ستان به سر سهرو سامانیدا گرتوه. هه تا هم کاته یشت که نهو مروقه تان به
شهش سال زیندان تاوانبار کړدېوو، هه به خوتو خو پایی بووه. دادگا بریاری
نازاد کړدنی من و تهواوی سامان و ناژله ی ده ست به سر دا گیرای دا. کو تاییی

مانگی چواری ۱۹۴۴ ميان ئازاد كرد، له گهڻ نيوهى ئەو سامانه داو، نيوه كهى ترى (نه دۆزايه وه). پوژى دووهه م، ميان كرده سهروكى قوتابخانهى (نا ته واوى) ناوه ندى قهره ئوكس كه ده كه ويته پانزه كيلومه ترى كه لڅوزى كوردى. قوماندان له يهكى مانگى ۱۹۴۴/۹ منى نارد بۆ ئابلون و، له ویش به بى ئاره زوو و پرسىار وهك برىار درابوو ميان كردبوو به ماموستاى فزيك و ماتماتيكي گوندى بوستانديك كه ده كه ويته دولى چوڭىو سه دوه شتا كيلومه تر له كه لڅوزى كوردى يه وه دور بوو.

منيش يهكسهر گه رامي وه بۆ ناوچه، له بهر نه وهى ماوهى ئەو مۆله تهى كه قوماندان بۆى دانابووم، ته واو ده بوو. چوومه لای سكرتيرى يه كه مى كۆمى تهى پارتى ناوچه، گوتم: ئاخىر من شهش حوت سال خويندى سهره تايى و ده وركيش قوتابخانهى په روه رديم هيه، بۆيه ناتوانم دهرس به پۆلى ۸-۱۰ بلىمه وه. سكرتيرى يه كه م عومره وڤ به ههست و تىگه يشتنه وه گوڤى بۆ گرتم و، يهكسهر گوتم: ((ئىستا برۆ بۆ ئەوئ و، له گهڻ پۆله كانى ۶ و ۷ دا خهريك به. دواى بىست تا بىست و پىنچ پوژ وه روه بۆ لام، من تا ئەودمه ههولى گۆرپى برىاره كه ئەدهم)).

پوښتم بۆ ئەوئ و، وانهم به پۆله كانى ۵ و ۶ و ۷ ده گوتيه وه. ماموستايانى ئەوئ پيشوازييهكى گهرمىان ئى كردم و، سهروكى قوتابخانهى بايى بولوڤ، خانوى خۆى دامى. له ماوهى ده پازده پوژدا توانيم په يوه ندى يهكى گهرم له گهڻ ماموستايان و لاهه كانى ئيدا بههستم و، له ته واوى ژياندا چهشنه په يوه ندى يهكى باشى ئەوتۆم له گهڻ خه لكداه نهدى بوو. كاتىك ده بوو برۆم بۆ كۆمى تهى ناوچه، دۆسته نوپكانم نه يانه يشت. ئەودم ماشين نه بوو تا به ماشين برۆم و، دۆستانيش شهو و پوژ به ده ورمه وه بوون و بواى پوښتن و ته نانهت هه لاتنيشيان پى نه ددهام. له م كار دهسته جه معيه دا، ماموستا شون سماخانول كه پاشان بوو به يه كى كه له نووسه ره ناو داره كانى كازاخستان، كارى ده كرد. گوته كانى دايكم بيرهاته وه: ((ئەگەر له ژيانى خوښ ده رچى، به ره وپووى ژيانىكى خراپ

دەبىتەۋە. لە ژيانى خراپىش دەربچى، بەرەۋپوۋى ژيانىكى باش دەبىتەۋە)).
بىريارم دا بۇ سالىكى تى خويندن لەۋى بىمىنمەۋە، وانەم تەنيا بە پۆلەكانى ۵-
۷ دەگوت. سەركردايەتى قوتابخانە زۆر لىم پارزى بوو، لە فوندى ئىنتىرات
(پىكخراۋى پەرۋەردەو يارمەتيدان) ەۋە تفاق و خواردەمەنيان لەپىگەى ناۋچەۋە
دەنارد بۇ بنەمالەكەم لە شارى قەرەتوو.

پۆلەكانى ۸ تا ۱۰، لەبەر نەبوۋى مامۇستاي فيزيك و ماتماتيك، كاتى
گوتنەۋەى ئەم وانانە لە كۆلانا دەسوۋرەنەۋە منيان بە پرسىار بىزار كردبوو.
هەموو جارى دەيانپىرسى: ناگاي، كەى وانەمان دەلىيتەۋە؟. لەبەر پىزى فراۋانم
بۇ خەلكى ئەو ناۋچەيە، نەمدەۋىرا بە منالەكان بلىم من ناتوانم وانەيان پى
بلىمەۋە. بىرم كىردەۋە چۆن لەم بارەۋە يارمەتيدان بىدەم.

نازانم چ ھىزىك بوو پالى بە منەۋە دەنا، شەۋان نەخەۋم و لەبەر چرا
(لامپاى) ى نەۋتيدا خەرىكى خويندننى فيزياۋ ماتماتيك بىم. گەرچى تا ئەۋدەمە
تەننەت نەشمەزانى نىشانەى پادىكال چىيە. لە ماۋەى دوو تا سى مانگدا
توانىم ئەۋى پەيوەندى بە بەرنامەى قوتابخانەۋ وانەى فيزياۋ ماتماتيكى
منالەكانەۋە ھەيە، لىتى تىبگەم و، ھەموو پرسىارەكانم سەراست و پوون
كىردەۋە دەستم بە گوتنەۋەى فيزياۋ ماتماتيكى پۆلى ۸ و ۹ كىرد، كۆتايى
سالىش توانىم بەسەر ئەم ماددانەى پۆلى دەيشدا زال بىم.

ۋەك ھەموو خەلك لە بارودۇخىكى دژۋاردا دەژيام. بۇ ۋىنە، سابوون نەبوو. بۇ
شۆردنى پۇشاكى ژىرەۋە، عادەتەن دەچوۋمە سەر زىخ و لم و، لەۋى ناگرم
دەكىردەۋە جەلكانم بەسەر كلىپەى ناگرەكەدا ئەتەكاند، تا ئەسپىيان پىۋە نەھىلم و
پىزگارم بى لەدەستيان.

دامودەزگاكانى پاراستن (قوماندا تورىا)، ھەموو كاتىك بەدوامەۋە بوون و
كۆتەرۇليان دەكىردم. لە ۱۹۶۷دا منيان گواستەۋە بۇ قوتابخانەيەكى ناۋەندى
بەناۋى قوتابخانەى كروپسكايا (ژنى لينىن) ۋە.

جاریکیان من تیگستى كۆنترۆلى وەزارەتى پەرۋەردەم دەخویندەۋە، ھەلەيەكم تىدا بىزىۋ پاستم كىردەۋە. ئەۋە بەبى مۆلەت يا پەسندىكىنى كاربەدەستانى سەرۋە بوو. ئەم خۆسەرىيەى من بەدى كرابوو و پىي زانرابوو و لەسەريان نووسىبووم. منيان بۇ پرونكرىدەۋە بانگ كىردە قومانداتورە، گوتيان: ((تۆ كە گوتبوت ئاستى خويندنت ئەۋەندە نىيە، بە چ ھەقىك ئىجازە بەخۇت دەۋەى تىگستى كۆنترۆل بگۆرى ؟)). كاتىك وەزارەتى پەرۋەردە دانى بەۋەدا نا كە من پاستم، دەستيان بە لىپرسىنەۋەى من كىرد و گوتيان: ((بۇچى ئاستى خويندنى خۇت لە ئىمە دەشارىتەۋە ؟! تۆ كام قوتابخانەى بەرزت تەۋاو كىردوۋە)). زۇرجار ھاتبۇنە مالىۋ نووسراۋەكانى منيان تاقى كىردبەۋە. مالىان پشكىنىم يادداشت و تىيىزىۋ بەگشتى ئەۋى بە نووسراۋ ھەمبۇو، تەنانت ناو كىتەبەكانىشيان تەماشا كىرد، ناو كىتەبەكانى پۇلى ۸-۱۰ى قوتابخانەۋ ئەۋ شۇيىنەنى كە تىيىزىۋ نىشانەم كىردبۇون. لە ھاۋسىكانم ھاۋكارەكانىيان دەپرسى لەبارەى مەۋە، پاستى ئاستى خويندنى منيان بۇ دەرگەۋتەۋە.

سەرەتاي ۱۹۴۸، لە ناۋەندى ناۋچە دۇستىكم بە ناۋى كالىبكۇقەۋە كە جىگرى سەۋكى كەلخۇز بوو، چاۋى پىم كەۋت. پەلە بوو، دەۋىست بگەپتەۋە بۇ كەلخۇز، بۇ ئەۋەى كاروبارى ئەۋى بۇ ھاتنى كۆمىسىۋنىكى پشكىنر نامادە بكات. ناۋىراۋ ھىندە پەشۇكاۋ و ترسابوو، بەپەلە خەرىكى پاكىرتنى گواستەۋە بوو، تا زووتر خۇى بگەيەننەۋە ئەۋى. منىش بە گالتە گوتم: ((جىاۋازىيەك لەنىۋان ئىۋە ۋەك بەرئەۋەبەرايەتى كەلخۇزۋ مشكەكاندا ھەيە. مشكەكان كە پشىلە دەبىنن ھەلدىن ۋ خۇ قوتاردەكەن. بەلام ئىۋە بەپىچەۋانەۋە بە پىرى كۆمىسىۋنەۋە دەچن و، ھەۋل ئەدەن تا بۇتان بىرى كۆمىسىۋنەكە تىر بىكەن تا ئىۋە قوت نەدات)). زۇر پىكەنن و جىابوۋىنەۋە.

مانگى مارتى ۱۹۶۸ بە بىرارى دادگاي ناۋچە ژورەكەيان بە وردى پشكىنىم. ئەۋەم ھىشتا ژنم نەھىناۋو. لە ژورى بەشى خانەى قوتابياندا (ئىنتىرنات) لەگەل خوشكىكى سىزدە سالە ۶-۷ كەسى قوتابى پۇلى ۹-۱۰ لەگەلما

دەژايىن. دواى پشكىنىڭكى زۆر، ئەوانە دوو چەقۇو خەنجەرىڭكى بچووكيان لەناو پىخەقدا دۆزىيەو. مندا ئەكان يەكسەر گوتىبويان ھى ئىمەيەو، دواى خويندن بە پىڭەى قەرەتوودا دەگەرپىنەو بۇ مال. ئەم چەقۇو خەنجەرەمان بۇ تەنگانەى پىڭە پىئويستە.

قوماندان بەرۈكى منى گرت، گوتى: ئەمە ژوورى تۆيە، واتە خەنجەرەكەيش ھى تۆيە.

منالەكان لە گوتەكانى پىششوى خويان، كە خەنجەرۈ چەقۇكان ھى ئەوانە، پاشگەز بوونەو. پاش پۇژىك منيان دووبارە گرتەو. ھەتا من لە زىندان بووم، ئەو جىگا و شوپنانەى كە منيان ئى بېووم، لەوانە مالەكەمان لاي دايكم لە شارى قەرەتو، پشكىنىبويان. كەس نەيدەزانى ئەوانە چىيان پىئويستە؟ بەدواى چيدا دەگەرپان ؟

سالى ۱۹۸۷ چون سماخانول لە (ئالمائاتا) ھەندى شتى لەسەر ئەو گرتنە بۇ گىرپامەو، گوتى: ئەو دەم ئەوانە بەدواى خەنجەردا نەدەگەرپان، بەلكو بەدواى شىعەرەكانتدا دەگەرپان، ئەو شىعەرە دژى سۇقۇتەنەى كە سەبارەت بە جىياواى نىوان بەرپۆەبەرايەتى كەلخۇز و مشكەكان نووسىوتە. سەد جار پرسىاريان ئى كرووين. بەلام نەيانتوانى يەك نىشانە يا بەلگە لەم بارەو دژى تۇ بدۆزنەو. ئەو بوو بىيانوويان بەم چەقۇيانەو گرت.

مانگى ۱۹۴۸/۷ دادگا بېياري ئازادکردنى دام و، نامەيان پىئدام كە مافى ئەو دەم ھەبوو لە خويندنگە بەرزەكاندا بخوينم. ھەر لەو سالەدا چومە پەيمانگەى پەرورەدىي ئالمائاتا (بەشى بەرپۆەبردنى نووسىنگە) و، سالى ۱۹۵۷ خويندنى پەيمانگەكەم تەواو كرد. درەنگ تەواوم كرد، لەبەر ئەوەى لە مەنقاي دوانەدا بووم؛ ھەر دووسى سال جارىك دەيانگرتم يا شوپنى كارەكەميان دەگۆپىو، لە شوپنى نىشتەجىي كوردەكان دووريان دەخستەمەو و، نەدەبوو بەبى مۇلەتى قوماندان ھەوت كىلۆمەتر زياتر لە شوپنى ژيانم دووربەكەمەو. ھەندى جار مۇلەتيان دەدا بېرۇم بۇ خويندن و، ھەندى جاريش دووسى سال نەياندەدا. بۆيە

منیش له خویندن داپرام و درهنگ ته و اوم کرد. هر سالی ۱۹۵۸ پښان
 ږاگه ياندين چاوديری پوښسخانه مان به سهره وه نه ماوه. ۱۹۵۸ يش، له تهمه نې
 ۳۲ سالیډا، بووم به خاوه نې مافي هاوولاتی سؤقیت، واته پاسپورتی پاکم
 ودرگرت. به لام تانیستا تی نه گه یستم و نازام له بهر کام گوناح و تاوان گه له که م و
 منیشیان تیوه پښا؟ له بهرچی و بوچی ناهیلن له سهر خاکی باوو باپیران بژین؟

* عزیزه لیلیف

نالماتا ۱۹۹۱

کوا نیشتمان؟ پاریزگاریمان له چی کرد؟

سهرباز له بهرې شهر گه پرایه وه.

له سهرنگر، له سهر ته ختی نه خوشخانه، له هیرشه سهخته کاندا، له وړینه
 گهرمه کاندا، هه میشه مالی باوکم و گونده که مان و کهس و کارم ددی، له هیرشی
 فاشیسته کان پاراستمان.

به لام نه و هتا گه پانه وه که م له بهرې شهر به خوشییه وه وهر نه گیرا.

ته نانه ت نه یانه نیشتم عریف (استوار) زیا عه لیلیف بجیته وه بؤ ولاته که ی
 خوی، نه و شوینه ی که لیی له دایک و گوره بووه، نه و شوینه ی که ماله که ی ئو بوو،
 نه و ماله ی که باوکی باپیری دروستی کردبوو.

دیاره کاتیک "دورژمن ماله که تانی سووتان دبی و بنه ماله که تی هه موو کوشتبئ"، هر
 نه و دورژمنانه، به لام لیړه دورژمنه کانی خومان، نه ری نه وانه ی خومان ماله که ی باوکمیان
 پروخاندووه تالان کردووه و کهس و کارمه میان بؤ شوینی نادیار دهر کردووه.

"بؤ نیشتمان" (له پښناوی نیشتماندا) "بؤ ستالین"، له گهل نه وانه ی تردا کاتی
 هیرشبردن بؤ سهر فاشیسته کان، هاواری دهر کردو نه و دروشمانه ی ده گوته وه.
 به لام دهر که وت نه و و بنه ماله که ی نیشتمانیان نییه، بردوویانه، (زه وت کراوه)
 (لییان سهرندراوه ته وه). به په پړې کاغه زیک که به ناوی ستالینه وه نیمزا کراوه،
 پښچ برای "عه لیلیف" له یه که بنه ماله، سالی ۱۹۴۱ پویشتون بؤ بهرې شهر.

مورادخان و به هجرت و شهوكت و ئاتاباش كوژران. ئه، واته زيا، زيندو ماوه تهوه. دوو برا گه وره كه ي ژنيان هينابوو و، دوو برا بچو كه كه ي هيشتا فريا نه كه وتبوون. زيا به داخه كه نه كوژراوه و ته نيا بريندار بووه. بوچي ؟
 كه پويشتبوو بو بهر ي شهر، دايك و ژنه كه ي و منداله يك ساله كه ي و خوشكه خوشه ويسته بچو كه كه ي به جي هيشتبوو، همويان مردن، له برسي تي و سهرمادا مردن. كاتي ك به زور به واگونه باربهره ته خته ييه كان بو دووراييه كي ناديار راگويزانه وه، به لي مردن.

به لام ئه ي بوچي عهريف زيا عهلييف به ته نيا زيندو مايه وه ؟
 ئه مرپ عهريف زيا باتير خانو فيچ عهلييف له بيريه تي چون له ستالينگراده وه گه يشته بهرلين و، نيشانه كان ي پله يه ك و دووي ئه ستي ره ي سووري شهر ي نيشتماني (شهر ي جيهاني ي دووه م) و پانزه ميدالي تري پيشان ده دات و، بو ههركاميكيشيان قاره مان ييه كي نواندوه. ئازاره كت نه نيشته وه ؟
 نا، سال به سال پر ئازار تر ده بي.

ئايا ده ش ئه وه فه رموش بكر ي كه ٣٠٪ ي پياوه كان ي كورد له يه ك كاتر مي ري مانگي ساردي ١١/٩٤٤ دا له نيشتمانيان دا بېرن و، پاشان له ناو واگونه باري و كوناو دهريان بنين و له ريگه بمرن ؟! ئه مه جگه له وانه ي كه له بهر ي شهر نه گه رانه وه و يه ك ههزار كه س نين (ههزاران كه س). به لام كي ئه وانه ي له بيره، قاره مان يتييان و خزمه ته كانيان له پيناوي و لاتدا ؟!

ناكري ئه وه يش له بير بكه ي و له بير يش ناچي، كاتي ك له شويني نو ي نيشته جي كوردنيان، له دهو روبهري ئالمانا تا، كورده كان له به هاردا ناچار ده بن له برساندا گيا بخون و، چون به و زستانه سهخته كه پله ي گه رماي ههراپوي تي دا ده گاته چلي خوار سفر، له سهرمادا ده ژين! كورده كان هه ر به بيريشياندا نه هاتوه كه له وانه يه سه رمايه كي ئه وتو هه بي. پووت، برسي، بي په ناو خانوو، له ته وي له ي ئه سپاندا خو يان لوول داوه و له ئه مباره كاندا ژيان و په رپو شهر يان به ده ست و لاقى خو وه پيچاوه. ئه م بيره وه ريانه سامنا كن. كه ئه و زستانه سامنا كيان وه بير دي ته وه كا زاخه كان يارمه تيان دا ون، ده يانگوت سوپاسيان ده كه ين.

هاوتویژمکانم سئ کەس بوون، واتە زیا باتیرخانوفیچ عەلییڤی خانەخوئی و
هاوسیڤکە (پیشتر و ئیستایش هاوسین) ئازیل خان موستەفايوفیچ موستەفايیڤ و
ئایدان سەلو ئوغلی عەلییڤ. ئەوانە سیان بوون، بەلام یەک چارەنووسیان هەبوو،
چارەنووسیکی تراژیدیانه! جیاوازیەکی تەنیا لە وردەکاریەکاندا.

بۆ وێنە، موستەفايیڤ لە ساڵی ۱۹۴۱-هە شەری کردوو. لە بەرە ی کورس لاقی
بریندار بوو، دواى دوو مانگ هەستاوتەوه. لە دەرووبەری خارکوڤ، لەلای ئیستەگی
لیخاچوڤ، دیسانەوه بریندار بوو. ئەم دەستی چەپی بریندار بوو، دیسانەوه براوه بۆ
نەخۆشخانە. ئەمجارە شەش مانگ لەوی بوو. پاشان هینراوه بۆ مائەوه بۆ تیماری
برینەکی، چوو بۆ گوندەکی ئاخذید، بێئەندازە دلخۆش بوو. چاوەڕێی
سەرکەوتن و کوژایی شەری نەکردوو و بریاری ژنەییانی داوه و کچیکی جوړجی بە
ناوی "ماریا"وه هیناوه. پایزی ۱۹۴۴ پشوو دانەکی تەواو بوو، و خۆی ئامادە
کردوو بۆ گەڕانەوه بۆ بەرەکانی شەری، بەلام نەک بۆ ئەوی. بە شیوەیەکی
چاوەڕوانەکراو دور لە خەیاڵ، سەرباز لەسەر جادەو ئا کۆڵانەکان دەرکەوتوون.
(هەر بەو تەفەنگەکی کە شەڕمان دەرکرد، هەر بەویش ئیمەیان راگواست). خەمبارە کە
ئەو شتانە ی دیتەوه یادو دەیانگێڕێتەوه.

کەس و کاری ژنە گەنجەکی، واتە ماریا، داویان ئی کردبوو بێئیتەوه، بەلام
ماریا هەر لەسەر بیروباوەری توندی خۆی راوەستاوو و گوتیبوو: ((مێردەکم بۆ
هەركوێ دەبەن، منیش دەچم، ئەو دەمرێت منیش دەمرم)).

هەموان شت لەسەر ژنی دیسەمبەرەکان دەزانن، و، هەلبەست و داستانیان بۆ
نووسراوه. بەلام لەسەر ئەمانە، واتە لەسەر دایکەکانمان، ئەو دایکانە ی کە بۆیان
نەبوو خۆشەویستی بکەن و پێیان پەوا نەبێنرا مێرد بە نوێنەری ئەو گەلە بکەن
کە دەولەت فەڕێی داو و عەبیداری کردوون، مارەکردنەکیان لەپێگە ی
دامودەزگاکیان هەمان دەولەتەوه کراوه. بەلام ئەو دایکانە وازیان لە مێردەکانی
خۆیان نەهینا، بەریان نەدان و لەگەڵیاندا پۆشتن، و، لەگەڵ هەموو خەم و
ئازارەکانیاندا بەشدار بوون. کئ بئ گۆرانی شیایان بۆ بلی.

پاش ۲۸ سال، ماريا چاوى به دايك و باوكى كهوتهمه. نهگهرچى شوكاته (سالى ۱۹۴۴) كاتيك شوانيان برد ديارنمبوو بو كوييان دهبه. هيوايان نه مابوو كه جاريكى تر يهكتر ببيننهمه. لهپرنگه يهك له دواى يهك دمردن و، لاشهكانيان له ليژايبهكانهمه وهك زېل له واگونكانهمه فرې دهران. عريف شو شتانهى بير ديتمهمه باسيان دهكات. تى ناگهم چوډ دواى شو شتانه به زيندوويى ماوتهمه شيت نمبوو! لهراستيدا همدى كس شيت بوون. ماريا ترساوه بمرى و وهك شتيكى ناپيوست، شويش له هورازيك فرې بدنه خوارى. مردن ئاسان بوو، ئاساتر له تينويى؛ كاتيك زمان وشك دهبى و دامت وهك بيره ناويكى وشكى لى دى، يا كه برسى دهبوى. كاتيك پيش چاوهكانت رهش دهبوو، لاقهكانت هيژيان تيدا نه مابوو و دهبوون به سربار، يا كه له هيژشى سرمادا بو ناو واگونكان، نيتر همست به لاشو پوچ و گيانى خوټ ناكهى. كهسيكيش نمبوو هاوارى بو بكهى و هاناي يارمتهى بو بمرى، يا به هاناي هاوارهكانت همه بى. پاسهوانهكانيش خوډيان تى نهدمگه ياندى، تمنيا شوهيان له نيمه دمخوپى: ((وس به، گولله يهكت پيوه دهنيم)). تفهنگهكهيان بهرمو پروو دهگرتىو، پهنجهيان لهسر ماشكهى داهنا.

ئايدان عملييف په لاسيكي كردهمو تهواوى ميدال و نيشانهكانى پړانده سر ميزيك "قارهمانيى" و "لهبر خزمته جهنگاومريهكان" و نيشانهى "شانازى" شى داناو، لهسر كورتهكهى، نيشانهى گاردى (عسكرى) و نيشانى "شهرى نيشتمانى" ي پيوه بوون. له ۱۹۴۱ هره شهرى كردهوه. دواى سركهوتن دهينيرن بو ئاوه دانكردنهمه شارى ستالينگراد، كه ناوى "باوكى گه لان" ي پيوهيه يا پيوه نراوه، واته باوكى گهلهكهى ئايدان عملييف، باوكى هممو كوردان كه به "شيوه باوكانه" له مالهكهى خوډى له چياكان هلياكنه دندون و نيردراون بو بيا بانيكى وشك و قاقې. ئايدان هممو كهس و كارى خوډى، نهوانهى كه تاسهى كردهوون، لهدست داوه. پاشان داواى له سربازيكي پروس كردهوه يارمتهى بدات و سوزاخى دوزينهوى باوك و دايك و خوشك و براى بو بكات. سمریان بهكويدا نهكردوهو كى نهماوه نهچنه لای و نامهى بو نهووسن. سرهنهجام، له كوميتهى بهرپوه بيرايمته ناوچهى ئاپينسكهوه وهلامى

دهسته چه په برينداره كې. ئيستايښ دياره له تهمني په نجاو پينځ ساليډا ناسنامه ي
كه مئنه دنامه كې شمېرې مېزني نيشتمانيان ئي سهندو ته وه. همروا بردويانه و بهس و،
دهلئ: بئ پروونكردنوه و بئ هيچ بنچينه يهك، بئ نه وه كؤميسيؤني پزريشكي
برياريدات يا ناگدار بئ. نه وانه له گهل نهو زولم و زوره راهاتوون. به لام قهيناكا
همرئنه ونده بتواني بهسر پيوه راوه ستئ و منالنه كاني گه وړه بكات و نه وركانيشي
بييني، نه وانه ي كه نه مردوون و لهو شالوه درندان يه پزگاريان بووه و نه كه وتوونه ته
بهري و به كويري چاوي نهو زوردارانه زيندو ماونه ته وه و ده ميئنوه.

كه گويم لهو به سالچوانه گرت، سرم سوپما لهو دل و پوچه به هيزه يان، كه نهو
به سره اتانه يان ده گپرايه وه و باسي رابردوي رهش و تال و پيكنه نيناويشيان ده كرد.
نايدان ناغا باسي ده كرد، له "زه وي بچوك" فيري نه وه دمن ته قه ممني به كر
بگوازنه وه و كره كانيش چه مووش و نافهرمان دمن. زورجار نه وانه به وپهري
هيزيانه وه زهراندويانه و دركه وتوون و خويان ناشكرا كردوه. فرمانده ي
هيزه كانيش له دوروه فرماني داوه كره كان لاهرن، نه گينا دوژمن له وانه يه وا
ييريكه نه وه كه نهو دنگه ناخوش و زهره زهره هي سريازه كانمانه.

"گوليستان" ي ژني زيبا ناغا. كه تا باسي كره كان بئ دنگ دانېشتبوو، هاته
ناو باسه كه وه، وتي كاسه ي سه بري هه موان ليوپريژ بووه و، تانيستايښ هر لهو
بارودوخه ناخوشه دان و دياره هر دريژي ده بئ. بوار نادهن بگه پرينه وه بو
ولاتي خو مان و، نه گهر واي دابنيين بوار ددهن، خانوبه ره و سامانه كه مان
نه ماوه و ده ستمان ناكه ونه وه.

"باشه، ماله كانيان پوخواندوه و ناژهل و چوار پيكانيان بردوه، كار له وده دا
نييه چند و چوون بوو. به لام نه وانه بوچي گوپي باووبايرانمانيان هه لقه ندوه و
ئاسه واره كانمانيان له سر نه رز لابرده وه و شوينه واريان نه هيشتوه؟ به بلدوزره
گوپرستانه كانيان يه كسان كردين و، له جي ي نه م گوپرستانه كه ئيسكي باووباير و
پيشينيانماني تيډا بووه، نه خوشخانه يان دروست كردوه. چوون ده ويران له وي
تيماري خويان بكن يا تيماريان بكن؟

به لن له هيچ شوينيكي دنيا دا نهو شته نابيني!

بە درېژايى مېژوو تائىستا مرقايەتى و كۆمەلگە پارىزگارىسى گۆپى
پيشينانى خويان دەكەن، بەلام لاي ئىمە.... تابوت و كىل و گلکويان دەرھىناو
و، شويىنوار و يادگار يەكەنيان لەگەل خاكدا يەكسان کردوو و، گوندەکانمان کە
يادگارى ئىمە و ولاتەكەمان بوون، لەناويان بردوون. نازليخان ئاغا لەکاتى
مالئاواييدا بە دلئىكى پرەو وتى:

جوولەكەكان كاتيك لەلايەن لاشخورەكانەو دەرەكړين، پەنا بۆ كون و
ئەشكەوتەكان دەبن. بەلام ئەي ئىمە پەنا بۆ كوي بەرين و بۆ كوي رابكەين و چ
پەناگەيەك بدۆزىنەو؟

زۆر سەخت و خەماويە كە گویت لەم وتانە دەبى، ھەر تەنیا بىر لە
بەسالاچوكان دەكەيتەو، بەلكوو بىر لە مەلەكان و نەوكانى خۆت دەكەيتەو،
بىر لە نەو تازە پىگەيشتەوى كورد كە شويىنكەيان لە ولاتەكەى خوياندا نىيە.
خاكەكەيان (نيشتمانەكەيان) ئى زەوت کردوون و بردوويانە و، دواين شتیشيان ئى
دەسيىنەو، واتە زمان و ھەستى نەتەوھىي و ئەو مافەى كە دەيانەوى لەگەل
گەلانى تردا يەكسان بن. لەبەرچى چارەنووسى كوردان وا ھەلگەپرايەو؟ گوناخى
ئىمە بەرامبەر بە خەلك چى بوو؟ كەى كۆتايى بەو ھەموو پەيوەندىە نامرۇقانە
بئدادانە دئ بەرامبەرمان؟ كەى بىر لە ئىمە دەكەنەو، يا بىريان ديتەو كە
ئىمەش مافى ئەو ھەمان ھەيە ژيانىكى بەرپز و شايستەمان ھەبى؟

پرسیار و پرسىار.

چەند سالە ئىمە چاوەرپئى ئاوردانەو و ولەم و بانگەوازيان ئى دەكەين؟ ھەموو
گەلەك تايبەتمەندى خۆى ھەيە و، ئەم تايبەتمەنديە بریتىيە لە كولتورى ئەو
گەلە. دەبى پايزگارى لە زمانى زگماكى خۆى بکات، مۆسیقای خۆى، ھاوبەشى
نەتەوھىي خۆى (وہ يەكبوونى)، ھەموو ئەو جياوازيانەى كە گەلەك لەوى تر
جياوەكاتەو، ھەموو ئەو شتانەى كە دەبنە ھەمەچەشنى و پەنگاوپەنگى و جوانى
دنیا، ئەو دنيايەى كە ئىمە تىيدا دەژين.

* سفيريدوڭ. گ. كەسايەتچىكى مۇسقىي-كۆمەلەيتى سۇقۇيتى

(كتىبى ئەمە ئاوابو، بەرگى ۱، ل ۱۲۵)

خاتوو سۇقۇيتلانا لە پىشەكى كىتەبەكەيدا (ل ۱۴) دەنوسى: ((... ئەو مۇقانى
كە لە تاراۋگەكان بە ھاناي لىقەوماۋەكانەۋە دەچوون، زۆر كەم بوون. ھەموو
كەسكىش ئەو بوۋىيەي نەبوو يارمەتتيان بدات، لەبەرئەۋەي ژيانى خۇيان
دەكەۋتە مەترىيەۋە...)).

پاشان لە لاپەرە (۱۵) دا سەبارەت بەو گۇرانى و سروودەي كە لە سەردەمى
سۇقۇيتيدا باو و ھەمووكەس ئەم ئاۋازەي دەزانى بەناۋى (ئادەرسى ئىمە نە مال و
نە جادەكانە، بەلكو يەكىتى سۇقۇيتە...). دەلى گۇرانىيەكى "تال بوو" و، ئەم
گۇرانىيە مالەكان و خاۋەن مال و نىشتەمان و... لى لەناۋ دەبرد.

"تاقىكرەنەۋەي دروستكرەنى كۆمەلگەيەكى نوئى "گەلىكى نوئى
سۇسيالىستى" (يا كۆمەلگەي سۇسيالىستى، ھەورامى) لەپىگەي بەزۆر
گواستەۋەي خەلك و تىكەلكردنى گەلانى يەكىتى سۇقۇيتەۋە، تانىستاش ھەر
بەردەۋامە. ئەو سىياسەتەي كە ستالين بناغەي دانا... ھ.س، ل ۱۷".

ھىۋادارم پۇژىك دابى ئەم بەرھەمە بەنرخ و بەكەلكە لەگەل بەرھەمەكانى تردا
بە كوردىيەكەي بگەۋىتە بەر دەستى خويئەرانى كورد، ئەم خانمە بەرپىز و نازايە
يەكەم كەس بوۋە خۇي گەياندەۋتە لاي كوردە پاگويىزاۋەكان و گەلانى تر و
بىرەۋەري و لىدوانەكانى لەو كىتەبەكەدا تۇماركردۋە.

دەۋايە يەكىكى ۋەك خاتوو بونىر (ي ژنى ساخارۋ) و خاتوو شۇقۇيتلانا
عەلىيىق و پروفىسۇر بوگاي، بانگ بگردابانە كوردستان و كۆپ و سىمىنار و
بەرنامەي تەلەفېزىۋىنيان بۇ ساز بگرايە. دەبوو سەريان لى بدرايە، ناۋى جادە و
گۇرەپان يا شويىنى شايانىيان بە ناۋەۋە بگرايە.

* سەلاخەدىن قاسىموڭ

كوردەكان

كوردەكان يا كرمانجەكان، يەككە لە گەلانی دیرینی پۆژەهەلاتی ناوەرپاستن. ئەوانە شوینەوارێکی بەرچاویان لە میژوودا بەجێهێشتوو و، بەشداریەکی زۆریان لە گەشەپێدانی پۆحی گەلانی تورکیا و ئێران و هەندئ لە ولاتی عەرەبیدا کردووە. لە سەدەى دوازدەدا سەلاحەدینی ئەیوبی کورد سوپاسالاری ئەفسانەیی و دامەزرینی بنەمالەى دەسەلاتداری بەناوبانگی ئەیوبی لە سووریا، پیشەرەوی خاچ هەلگرەکانی بۆ پۆژەهەلات ڕاگرت. ئەو کوردانەى کە نیوان سەدەکانی ۱۴-۱۹ لە خاکى ئەمپۇرى کوردستاندا نیشتەجێ کرابوون و لە چل ھۆزى کورد پێک ھاتبوون؛ بەپروالەت و بەناو دەکەونە ناو چوارچێوەى ئیمپراتۆریەتى عوسمانى و شای ئێران. بەلام ھەولدانى ھاوسى بەھێزەکان بۆ سەرەخۆیى و ئازادى ئەم گەلە و ھەولئى تواندنەوھیان لەناو فارس و تورکدا، دەبیته ھۆى ڕاپەرینە. یەك لەدواى یەكەکانى ئەم گەلە کە گەلیک شەپى خویناویى بەدواوە بوو.

... کوردەکان گەرچى ئەمپۇ بەناو خاوەن مافیکی یەكسانن لەگەڵ گەلانی دەسەلاتداری ئێران و تورکیا و عێراق و سووریا، بەلام ھەندیکیان نەك ھەر گەلى کورد وەك گەلیکی جیاواز و سەرەخۆ ناسن، بەلکوو بە ھەموو شیوەیەك ئەوانیان خستووتە بەر شالۆی تەنگ پێھەلچنین و، ھەول ئەدەن بەرپێگەى عەسکەرى دەستیان پئ لە بیرى دیاریکرنى چارەنووسی خۆیان ھەلگرن و، ئەم بیرۆکەییەیان نەھێلن.

سەبارەت بەوھى کە کورد چۆن لەناو خاکى ولاتەکەمان (یەکیئى سۆقیت)دا سەرى ھەلھێناو؟ ئەویش نەك بە ژمارەییەكى کەم، ئەمپۇ بەپێى سەرژمێرى ڕەسمى نزیکەى سەدوپەنجا ھەزار کورد لە یەکیئى سۆقیت ھەن. بەلام بەپێى سەرچاوە ناپەرەسمییەکان، زیاتر لە دوو تا چوارقاتى ئەم ژمارەییەن و، لە تەواوی ئەم ولاتەدا پەرژ و بلاو کراونەتەو. بەلام زۆریەى کوردەکان، واتە نزیکەى سەدوپیست ھەزاریان، ئەمپۇ لە کۆمارى کازاخستان و، تەنیا دەھەزار کەسیان لە کۆمارى قرقیزستان دەژین. سەدەى نۆزدەھەم، دواى شەپى پووس-ئێران،

بەشىكى نىشتمانى مېژوۋىيى كوردان، واتە كوردستان، بەپىئى پەيمانەكانى ناشتى گولستان لە ۱۸۱۳د، و پەيمانى توركمانچاى لە ۱۸۲۸د، كەوتتە ژېر دەسەلاتى ئىمپېراتورىيەتى پووسيا. بەم چەشنە كوردەكانىش لېرە گىرساۋنەو (دەرگەوتوون، سەريان ھەلھىناو). واتە نەگىرساۋنەتەو، لەبەرئەوئەى ئەوانە لە ھىچ شۇيىنىكى ترەو نەھاتوونەتە ئېرە، يا كۆچبارى ئېرە نەبوون، بەلكو لە نىشتمان و سەر خاكى دىرىنى خۇياندا ژياون، واتە لەناو سنوورە ئىدارىەكانى نازەربايجان و ئەرەنستان و جۇرجيا.

لە سالەكانى يەكەمى دەسەلاتدارىەتى سۇقۇتتيدا، شوراي وھزىرانى نازەربايجان، بە فەرمانى خودى لىنين، گەللەيەكى سەبارەت بە دروستكردى كۆمارى ئۇتۇنۆمى كوردستان كە ناوئەندەكەى لاچىن (قەرەباغ) بى، خستە بەردەم كۆمىتەى جىبەجىكەرى ناوئەندى ئەو كۆمارە. ئەوئەبو لە چوارچىوئەى ئەم ئۇتۇنۆمىەدا كە سالى ۱۹۲۳ پىك ھات، ئەم ناوچانە كە زۆربەى دانىشتوانيان كورد بوون، واتە شەش ناوچەى قەرەقشلاق كەلبار، قوتورلو، كورد حاجى (گاجى)، مورادخانلى (كە ئەمرو كراۋنەتە ۴ ناوچە: واتە كەلبار، لاچىن، قوباتلى و زەنگىلان) دەرگىتەو. يەكەم سەرۆكى دەولەتى كوردستانى سۇقۇتتى گوسەى گاجويف "خوسىن حاجىيف" بو.

سالى ۱۹۲۱، كاتىك لىنين لە برسىتىى ناو كوردستان ئاگادار بووئەو، فەرمانى دا ئەوپەرى يارمەتى بىرىتە ئەو كوردە لىقەوماوانە. ناوئەندى سالەكانى ۲۰، قوتابخانەكان لەم كۆمارە ساوايەدا بە زمانى كوردى كرانئەو و، پەيمانگەى پەرورەيى (تىخنىكوم)ى كوردى لە شارى شۆش كرايەو و، پۇژنامە و كىتەبى كوردى دەرچوون و، بەرنامەى رادىيوى بە پىكوپىكى و بەبى وەستان بە زمانى كوردى بلو كرايەو. وەك وەلامدانئەو يا چالۆكردى دروستبوونى ھەرىمىكى نەتەوئەى كوردى لە نازەربايجان، ئەو ناوچانەى ئەرەنستان و جۇرجيا و توركمانستانىش كە دانىشتوانى كوردى پىكەو دەرژيان، قوتابخانەى كوردى كرايەو و پۇژنامە دەرچو و، تەنەت لە (ئىرەقان)ىش تىفاتىرى (شانۆ)ى نەتەوئەى كوردى پىك ھىنرا.

نیوان ۱۹۲۶-۱۹۳۶، دەكرى بە قۇناغىكى زېرىن لە پىكھىنانى كولتورى نەتەوى كورد بژمىردى: ئەو سەردەمە پووناكېرانمان سەريان ھەلھىنا. نابى ئەوھىش لەبىركى كە كوردەكان سەركەوتنىكى مەزنىان لە دروستكردى ئىيانكى نوئ و بەختەوھرتدا بەدەست ھىنا. خەباتى كوردەكانى دەرەوھىش پەرەسەند و گەيشتبەونە ئەو باوھەرى كە يەككىتى سۆقئىت دۆستى گەلى كوردە و، ھەر ئەو كە وئەى چارەسەركردنى كىشەى نەتەوھى نىشان ئەدات. (جگە لەوھىش كاتىك سالى ۱۹۴۱ سوپاى سور چوۋە ناو خاكى ئىران، كوردەكان يارمەتتەكى زۆرى پىشپەوى و جموجۇلى سوپاى سوورىان دا. بۇ نمونە، چاوساغو و پىنوئىنيان لەگەل خستىن و ھاوكارى چەككردنى ھىزەكانى ژاندارمىرى و سوپاى ئىرانيان كردن كە دەيانوئىست بەرامبەريان بوەستەوھ).

سكرتېرى بىرۋى ئاسىياى ناوھراست، زىلنىسكى كە ئەنجامى يەكەم قۇناغى دروستكردى سۆسىاليزمى ھەلسەنگاند، لە ترىبونى كۆنگرەى چواردەى حىزىدا وتى: ((... لە ولاتانى دەورۇپشتمانەوھ و لە دەورۇبەرى ھىندستانەوھ كە بە ھەزاران فەرسەخ لە ئىمەوھ دورن، چ بە تاك و چ بە بنەمالە و ھۆز و خىل و نەتەوھكانى پۇژھەلات دىنەلامان. ئىمە گروپپىكى زۆرى بەلوچ و كورد و جامىسى و ھەزارە و بەربەر ھاتوونەتە لامان. ئەوانەيش كە دەيانەوئى يا لە بارودۇخى پىچەوانەى ئىرادەى خۇيان كە تىئى كەوتوون، يا لە چەوسانەوھ پزگارىان ببى، ھەولئى ھاتن بۇ لاي ئىمە دەدەن، يا دەيانەوئى پىگەى چارەسەرى كىشەى نەتەوھى خۇيان لاي ئىمە بدۆزنەوھ...)).

بەلام زۆرى پىئ نەچوۋ لە سىياسەتى دەولەتى ناوھندى ئالوگۇپپىكى بناغەى پووى دا و، گەلى كورد وەك ژمارەيەكى زۆر لە نەتەوھكانى تەكەوتە بەر شالوۋى سالى بىرپەحم و پەشەكەى ۱۹۳۷. ئەم بەدبەختىيە، بۇ ناوچە ئۇتۇنۇمىيەكەى كورد، زۆر زووتر دەستى پىئكرد. دواى مردنى لىنىن، كاروبارى پووناكېرى لەناو كوردەكاندا كەم كرايەوھ، قوتابخانەكانيان داخست، دەرچوونى پۇژنامەكانيان پاگرت و، سالانى ۳۰ بەكارھىنان و باوى وشەى "كورد" نەمان، ژمارەى

دانىشتوانيان زۇر كەم كرايەۋە. ۱۹۳۷ ژمارەيەكى زۇرى كۆمەنىستەكان و فرمانبەرانى سۆڧىتى و حىزى و پروناكېرانى كورد گېران و قوتابخانە كوردەكانىان بەست و چىتر پۇژنامەكان و كىتېبە كوردەكان دەرئەچوون.... مئالە كوردەكان كە بەبى قوتابخانەى خۇ مابوونەۋە، چوونە قوتابخانەكانى ئەرمانى و ئازەرى و جورجى. بەلام ۋا ھاتە پېش كە ئەمەيش زۇر نەخاياند. گوايە لەبەر نەزانىنى زمانى تەۋاى ئەۋ ھاوردانە (پېبوار و ميوان يا ھاتو) و فريانەكەۋتنى خويئند لە قوتابخانەكان دەرەكران. ئەۋەبوو ژمارەى نەخويئندەۋاران بەرەو زيادبوون چو، ئەۋيش لەۋ كاتەدا كە تازە بوۋژانەۋەى كولتورى گەلى كورد دەستى پى كوردبوو.

بەلام ئەمە ھەرە خراپەكەى نەبوو. سالانى ۱۹۳۷-۱۹۳۸ دەستيان بەزۇر راگويزانى كوردەكانى ئازەربايجان و ئەرمانەستان بۇ كۆمارەكانى ئاسىيى ناۋەراست و كاراخستان كرد. راگواستنەۋەكە بەم شىۋە بوو: ھەر سىچۋار مالىك لە گوندىك كۆ دەرمانەۋە و پاشان تىكەلىان دەرەكران و دەياننارن.

بەم چەشنە يا بە شىۋەيەكى تر ئۆتۈنۈمى كوردەكانىان لەناۋەرد. بەمەيش وازيان نەھىنا، سكرتېرى ئەۋ دەمەى كۆمىتەى ناۋەندى پارتى كۆمۇنىستى ئازەربايجان باقىروف دەستى بە ترساندنجان كرد: ئەگەر ئىۋە دەتانەۋى ۋەك ھاۋەز و خىلەكانتەن لە كۆمارى ئەرمانەستان و كۆمارى ئۆتۈنۈمى نەخجەۋان بەزۇر راگويزىن، پىۋىستە بۇ ھەمىشە وشەى "كورد" لەبىرېكەن. ئەۋدەم خەلكىش دەستى بە خۇنۋوسىن بە ئازەربايجانى كرد، گەرچى نووسراۋەى پاسپۇرتەكان نەياندەتۋانى نە نەتەۋەىى بوۋنى كورد و نە زمانەكەيان بگۆپن، بەلام ئەگەر لە ئازەربايجان كورد بەرەسمى بوۋنى نىيە، ۋاتە كىشەى كوردىش نىيەۋ نابى باسى ئۆتۈنۈمى گەلىكى ۋا بىرى؟

ئەگەر سەرەمى دوستبوۋنى ئۆتۈنۈمى كوردستان، چل و ھەشت ھەزار كورد لەۋى ژياۋن، بەپىى سەرژمىرى ۱۹۷۹ يەك كورد لەۋى نەدەژيا. بەپىى بەراۋردى خەلك، بە لەبەرچاۋگرتنى ئەۋ راستىيە كە زيادبوۋنى سىروشتى ژمارەى

كوردەكان، واتە بىنەمالە كوردەكان زۆر مىندان، لانى كەم دەبوو ژمارەى كوردان
 نەزىكەى سەيسەد ھەزار كەس بى. لە بارى فەزىكىيەو ھەم ژمارەى، واتە ھەندە
 كەسى كورد ھەيە. بەلام لە بارى قانۇنى، يا بە واتايەكى تەرەسەيەو، بە ناوى
 گەلەكى تر لەقەلەم دراون و تویندراونەتەو. سەرژمىرى كوردەكانى
 توركمانستانىش كە لە ناوچە سەرسنورىيەكانى ھەم ولاتەدا لەگەل ئىراندا دەژىن،
 ھەر بەو چەشنەيە. بەپىي سەرژمىرى ١٩٢٦، كۆمارەكانى پشت قەفقاس و
 توركمانستان زياتر لە ٣٠٠ (سەيسەد) ھەزار كەسيان تىدا ژياو. بەلام دواى دە سال
 لە سەرژمىرىيەكانى دواييدا بەھوى زۆل و زۆر و بەزۆر راگويزان و دەرکردن و
 لەناوبردن پووناكەيرانى كورد و بەستنى قوتابخانەكان و پوژنامەكان و ناچارکردن
 يا بەزۆر و ئاھارەزوومەندانە گوپىنى ناسنامەو، كوردەكان لە پىزى "نەتەوەكانى
 تر"دا نووسران. ئەمەق بە سەدان كورد لەناو ئازەربايجانى و ئەرەمەن و جورجى و
 توركمانەكاندا و ... ھتە دەبينریتەو.

كوردەكانى قرقىزستان لە ناوچەى ئوش، بەتايبەت لە شارى كوك-يانگاك و
 ھەندى گوندى دۆلەكانى تالاس و چوین، دەژىن. مەن زۆرجار دەچمە لاى
 ھاوئىشتمانە كوردەكانم و بە بىستەن و لەخۆمەو ھەم شتانە ئالەم و ئاگادارى
 ھەموو بارى ژيانەم. ماوئەك لەمەوبەر لە جەلال ئاباد گروپىكى فۆلكلورى
 دروست بوو، كۆپ و كچى لادى كورد بەشدارىيان تىدا كردو. بەلام بەداخەو
 ئەمەق تەنیا لە پىوچەسمە فەرمیەكاندا بەشدارى و بەرنامە پىشكەش دەكەن. لە
 كۆمارى دراوسىدا، واتە كازاخستان، بارودۆخەكە زياتر ماىەى دلخۆشەيە. لە
 ھەرىمى جەمبول، كاتى بەپىوچەوونى فەستىفالى بەرھەمەكانى گەلەى،
 كوردەكان زۆر بە جوانى خواردەمەنى (چىشتخانە)ى كوردى و وینە دەستكرە
 دىزىنەكان و گوژانى و پىوچەسمە كوردیەكانیان پىشان دام.

ئەمەق لە ولاتەكەماندا، بەتايبەت لە قرقىزستان، پووناكەيرىكى زۆرى كورد
 سەريان ھەلەيناو، كە فەرمانبەرى زانستى و سەركردەى دامودەزگاكانى
 پىشەسازى لەناوایاندان.

دەبىي دانىش بەۋ پاستىيەدا بىرىڭ كە ئاستى كۆلتۈۋىرى و خۇيىندەۋارى كوردەكان زۆر زۆر لە خوارەۋەيە و، ئەۋىش گوناخى خۇدى كوردەكان نىيە. دەسەلاتدارانى ئىمە ھىچ بەرژەۋەندىيان لە گەشەپىيدانى كۆلتۈۋىرى و پاراستنى و ژيان و تايىبەتمەندى ئەم گەلەدا نىيە بەپىي پىۋىستى ھاۋچەرخ. بەدبەختى و خۇشبەختى ئەم گەلە ئەۋەيە كە زۆرىەيان خەرىكى ئازەلدارىن و، ەك پەنجا، سەد، سىسەد سال لەمەۋەر چۆن ژياۋن، ئىستايىش ۋادەژىن. ۋاقە لە چىكان و دوور لە پىگەۋانەكان، لە خانوۋبەرە كۆيىر و قۇپاۋىيەكان، لەشۋىنەنەنى كە بە گۆيىرىژ (كە) ئاۋى خوارىن ئەگۈزەنەۋە دەژىن و، لە ھەموو شۋىنىك و بارىۋۇخىكى ناگۈنجاۋ و دوور لە تەندروستىدا دەژىن. ئىۋاران كەك لە چرا فانۇسىيە نەۋتەيەكان ۋەردەگىر كە باۋيان نەماۋە، ئەگەر نەۋتەيشيان نەبى سوود لە بلىسىيە ئاگر دەبىنن. خوارىن لەسەر ئاگر دروست دەكەن. بۆچۈۋىنىكى ناپوۋىيان لەسەر پۇژنامە و تەلەفزىۋن ھەيە. بىنەمالەكان ەك كۆن زۆر مىندان و ھىچ ئاگادارى و چاۋدىرىيەكان بەسەرەۋە نىيە، ئەۋىش زياتر لەبەر ئەۋ ئىشۋىكارە سەختانەنى كە دايك و باۋىكان پىۋەيەيان خەرىكن. مىندانەكان (زىياتر كچەكان) بۆ ماۋەيەكى زۆر ئاڭىردىرنە قۇتابخانە. ئەۋ كۇپانەش كە دەنئىردىرنە ئىنئىرئانت (قۇتابخانەنى شەۋ پۇژ) بە باشى ئاخۋىنن: لەبەرئەۋە دايك و باۋىكان بۆ خۇيان نەخۇيىندەۋارن و ئاشكرايە ئاتۋان بەگۈيرەي پىۋىست ھىچ يارمەتى پىشكەۋتنى مىنالەكانىيان بەدەن. ئەۋ كۇپە مىنالە كوردانەنى كە لە بىنەمالەنى ئازەلدارەكانن، زۆرىەيان دوو سال لە يەك پۇلدا دەمىننەۋە و سەرئەنجام دەرسەكەيان تەۋاۋ ئاكەن و دەگەرپىنەۋە مالى. ھىچ ھەۋلەدانىيكان بۆ خۇيىندىن لى بەدى ئاكىرى. باۋك و دايكەكانىيان لەۋ باۋەر و ھەلۋىستەدان كە ئەگەر "باۋبايران بەبى خۇيىندىن ژياۋن ئىمەيش دەژىن".

لە سىبەرى ئەۋ چەشنە ژيانەدا- گەلى كورد، تايىبەتمەندىەكانى نەتەۋەيى خۇى بەبى گۆپانكارى پاراستۋە. ئەۋ كەۋتەۋە چۈۋاچىۋە يا جەنگەلى چىرى خىلەكەى خۇى و ھەموو كەلەپۋۋىر نەرىت و باۋ و بىرۋاپاكەى خۇى پادەگىرى و

پاریزگاریی دەکات و لە ژيانی پۆژانەیدا بەکاری دیئی. بەلام ئەو چەشنە وینەیی ژیان، واتە بەبێ گەشەپێدانیکى ئاسایی، گەلەکەى بەرەو دواوە برد. سەرئەنجام ئەگەر بواى هەڵدانى بەبێ ئالوگۆڕ و پێویستىەکانى هاوچەرخی نەدرى، بەرەو مردنى دەبات. من پێم وایە بێلایەن بوون یاخود گوێنەدان بە چارەنووسی گەلى کورد و کولتورەکەى، بە تاوان دەژمێردى.

سکالا و داخوازی کوردەکان زۆرجار گوێیان نادریتتى: هاوۆزەکانم (هاوولاتیەکانم) کە زۆر ناخۆشە باسیان لێوە بکری، بە چەشنە ژيانیکى ئەوتۆ پايان هێناون و ھۆگریان کردوون، دەکری بلیم هیچ چەشنە بیرىک لە سەرەخۆبوونی ئەو گەلە کە پێویستى بە گەشەپێدان و بووژانەوێ کولتورەکەى ھەیە، نەکراوەتەو.

یادداشتەکانى من بەرەو کۆتایی دەچن. نیکەران و خەمى ئەوهم نىیە کە کەسیکیش ئەم یادداشتە خەمبارە تەواکراوانەى منى بەدل نەبى. بەلام کفریشە ئەگەر باس و گیرانەوێ سەر ژيانى ئەمپۆی کوردەکان بکری بە تەپلى دەسکەوتەکان، شادی و ھاندانىک بۆ داھاتوو. مەیلی کوردەکان خۆیان بۆ گۆپىنى ژيانى خۆیان کەمە- پێویستە دەولەت یارمەتیەکى زۆر بەپەلەیان بداتى. ئەمپۆ گەلیک کیشەى جیددى لە ولاتەکەماندا ھەن، یەکیکیان کیشەى بووژانەوێ نەتەرەیی-کولتورى گەلى بەتوانا و زۆر زۆلم لیکراوى کوردە (ل ۹۵-۱۰۰).

نامەكانى نىردراون

بۆ سەركردايەتى سۆڧىت و رەوسىيائى فېدېرال

۱- نامەكان لەلايەن كۆمەلە يا پىكخراوئىكى كوردى سۆڧىتەو "يەكبون" ئاراستە كراون. پىكخراوئەكە بە پەسىمى لە وەزارەتى دادى سۆڧىتدا وەرگىراو و مۆركراو. سەرەپاى كەموكۆپى و پەخنە كە ھەندىك دەلئىن نوئىنەرى كوردى ھەموو كۆمارەكانى سۆڧىتى تىدا نەبوو، بەلام خواست و داواكانى بۆ وەرگرتنەوئى مافى گەلى كورد لە سۆڧىت و گەپانەو و دروستكردنەوئى كوردستانىكى ئۆتۆنۆمى و ...، خواستى پەواى ھەموو كوردىكى ئەم ولاتە بوو.

۲- يەكبون بەزۆرى لەلايەن كوردى ئۆتۆنۆمى كوردستانەو (واتە كوردستانى سوور يا كوردى ئازەربايجان) پىك خراو و، ھەر ئەوانىش پىئويست بوو دەستپىشخەرى ئەم ئەركە بن، چونكە كورد لە چوارچىوئى ئەو كۆمارەدا خاوەن ناسنامە و چەشنە قەوارەك بوو و بەپىئى فاكىتى مېژووى، واتە دروستبوونى كوردستانى سوور لە ۱۹۲۳د و ياساكانى سۆڧىت و ياساى نۆئىنەتەوئى، ئەوان زياتر بۆيان ھەيە داواى مافى زەوتكراوى خۆيان بكەن. يانى بەلگەى حاشانەكراويان بەدەستەو ھەيەو، بىگومان ئەم دەستپىشخەرىيە كۆمەلەى يەكبوننىش لەلايەن كوردى تەواى كۆمارەكانى سۆڧىتەو پىشتىوانى لى كراو، ئەگەر ھەمووشيان نوئىنەريان لە يەكبوندا نەبووبى، دەستەى نوئىنەرايەتى كوردى سۆڧىتدا كە يەكبون پىكى خستوو، نوئىنەرى كوردى دەرەوئى كۆمارى ئازەربايجانى تىدا بوو.

۳- نامەكانى يەكبوون كە ناماژە بە نووسىنى نامە و ناردنى دەستەى نوینەرایەتى تر لە سەردەمى خروشچۆڤ و برىژنىڤ و گەرباچۇڤدا دەكات، گرنىگى تر بەم نامانە و خواستە پەواكانى كوردى سۇڤىت دەدەن و، تەنانەت ناوى ئەو بىرپرسانەيش دەبەن كە دەستەى نوینەرایەتى كورد لەگەڵیاندا دانىشتوون و، باسى كىشەكەى خۇيان و، گرنىگتر لەو بە باسى ىرەینانەوہى جىبەجىنەكردنى بەلینى كاربەدەستانى سۇڤىت لە قۇناغ و سەردەمە جۇراوجۆرەكانى سۇڤىتدا دەكەن. واتە ھەموویان تاوانبارن كە كىشەى كوردیان چارەسەر نەكرد و گەیاندىانە ئەو قۇناغە دژار و پەر لە تراژىدىانەى پاش پووخانى سۇڤىت. بەرپرسییەكە دەكەیتە سەر شانى كاربەدەستانى سۇڤىت و، گەلى كورد ھەر چاوەرەى ھەوالىكى دلخۆشكەر لە مۆسكۆ یا كرىملینەوہ بوو. كەچى؟

۴- نامەكانى يەكبوون باس لەو دەكەن كە سەردەمى سۇڤىت بە ئاشكرا و پاشكاوى نەیانۆیراوە لەپىگەى رېڤكخراوى سیاسى یا كۆمەلایەتى یا كولتورى یا بە پىگەى پۆژنامە و رادیو و خۆپیشاندان و مانگرتن و ... ھتد لە كىشەكەیان بدوین، چونكە سیستەمەكەیان سیستەمىكى دىكتاتور و لە ھەموو چەشنە ئازادىەكى دەربىرین دوور بوو. راستىەكەشى واىە، چونكە ئەگەر مافى مەروڤ و بەرابەرى گەلان و مافى چارەنووس پەچا و كراباىە، گەلى كورد لە سۇڤىت تووشى ئەو ھەموو جینۆسایدە نەدەبوو. لەلایەكى ترەوہ، ئەگەر ئازادىیەكى یا دیموكراسىیەكى نىسبىشى ھەبواىە، كورد بە نووسىن و خۆپیشاندان و، بگرە بە یاخىبوونىش، گوشارىكى بۆ چارەسەركردنى كىشەكەى دەخستە سەر دەسەلاتدارانى سۇڤىتى و لە میژبوو كىشەكەى چارەسەر كرابوو.

۵- ئەو راستىە تالەیش دەبى بگوترى، بەتایبەت ئەوانەى لە سۇڤىت خۆیندىتیان دەزانن، كە لە كتیپى قوتابخانە و زانكۆ و پەیمانگەكان و دەنگاكانى پاگەیانندا لە كورد نەدەدوان و لییان نەدەنووسى، چونكە كورد قەوارە و ناسنامەىەكى نەبوو تا باسى بكەن. كۆمەلانى گەلانى سۇڤىتى گەلى كوردیان بەلاوہ ناسراو و ئاشنا نەبوو. نووسەرى ئەم كتیبەیش، زۆرجار بگرە لەناو كۆپ و

كۆمەلى پووناكبير و زانكۆ و مامۆستا و ... ئەر پاستىيەى بۇ دەرکەوتووه كه ژمارەيەكى زۆر كه ميان ناوى كورديان له دەرەوہى سۆڤىت بەرگوى كەوتبوو. بۆيە نووسەرى نامەكەيش راست دەلى: كۆمەلانى خەلكى ئەم ولاتە بە خۇپيشاندان و پىپىوانى مۆسكۆ زانىيان كورد هەيه.

٦- نووسەرانى نامەكان ژىرانه و بىپەردە له تاوانى پڙىمەكانى سۆڤىت بەرامبەر بە كوردى سۆڤىت، بگرە دژى كوردى دەرەوہيش دەوى، كه گەلى كوردى سۆڤىت و گەلانى بچووكى تىرىش لەناو بردووه يا دەرخواردى نەتەوه زۆر و بالادەست و خاوهن كيانەكانى كردوون، چ سەردەمى سۆڤىت و چ پاش ھەلۆەشانەوہى.

٧- لە يەكێك له نامەكانيشدا باسى پىكھىنانى كۆمىسيۆنىك بۆ لىكۆلىنەوہى كىشەى كورد و بارودۆخى كوردەكانى سۆڤىت لەلايەن كاربەدەستانى ئەم ولاتەوه دەكرى، كه دەبوايە ئە پىشەوہى ھەموويان سەردانى كوردە بەزۆر پاگويزراوہەكانى كاڤاخستان و ئاسىي ناوہراست بكات. كەچى ديارە بەھوى ھەندى ناھەز و دوزمنى كوردەوہ، لە ئاستى سەركردايەتى سۆڤىتدا بە ھاوكارى ھەندى، يا بەراشكاوى بلىن جاش و نىشتمانفرۆشى كورد، سەردانى كوردى ئىزدىيان لە ئەرمىنيا كردووه، يا پرسىاريان لى كردوون و بەپىچەوانە وەلاميان داوہتەوہ. گەرچى كوردى ئىزدى لە سياسەتى دەسەلاتدارانى ئەرمەنىدا، ھەميشە وەك نەتەوہيەكى جياواز لە كورد، لەقەلەم دراون. گوايە ئەوان كەموكۆپىيەكيان نىيە و خاوەنى ھەموو ماف و ئازادىيەكن و پەخنە و گلەيشيان نىيە. ئەگەرچى سەردەمى سۆڤىت و پاش ھەلۆەشانەوہيشى، ژمارەيەك لەو كوردە ئىزدىيە نىشتمانپەرور و دلسۆزانە كە لەپىناوى ئازادى گەلەكەيان و مافى كورددا، بەبى جياوازي نىوان كوردى ئىزدى و موسلمان، خەباتيان كردووه، گىران يا بەزۆر دەركران. نووسەرانى نامەكە باسى دروستكردنەوہى ئۆتۆنۆمى كوردستان لە چوارچىوہى ئازەربايجان و گەپانەوہى كوردە پاگويزراوہەكان بۆ ئەوى دەكەن. كەواتە كۆمىسيۆنەكە دەبى سەر لەوان و ئازەربايجان بەدەن و پرس بە پاشماوہى كوردەكانى كوردستانى سوور و ئەوانەى كە لەو كۆمارەوہ بۆ

كازاخستان و ئاسىيائى ناوھپاست پراگويىزاون، بىكەن و، فەرمان بە كاربەدەستانى ئازەربايجان بىدەن لەم بارھوھ ھەنگاۋ ھەلبىگرن و بېريار دەرېكەن، نەك لە سەرەتادا بىئىردىن بۇ ئەرمىنىيا. واتە ئەم كارھى كۆمىسيۇنەكە، جگە لە تەنگەتەلىكەكەردن و ناوھژووكردنى كىشەكە و نەويستنى چارەسەرکردنى، مەبەستىكى تىرى نەبوھ، ئەگىنا بەو شىۋەيە ھەئس و كەوتى نەدەكرد.

۸- پرسىيارىكى تر كە پەيوەندىي بەم نامە يا نامانەۋە ھەيە، ئەۋەيە كە ئەم دەۋلەتە بەھىز و گەۋرە و خاۋەن دەسەلاتە، چۆن ھىشتۋىيەتى ئەۋ ھەموو كوردە (بەناۋ ھاۋولاتىيە) لە ئۆزبەكستان و قىزىستان يا ئەرەنستان دەرېكەن ؟ بۆچى پىشيان نەگرتوۋە، يا سزاي ئەۋ كەسانەيان نەداۋە كە بەم كارە بىشەرم و تاوانبارانەيان ئۆدەشاۋەتەۋە ؟ ياخود دەسەلاتدارانى ئەم كۆمارانە چۆن وىزاون، نەك لە ترسى مۆسكۆ، بەلكو لە بارى مرقايەتى و ئەخلاقيەۋە، دەست بەم تاوانانە بىكەن ؟ خۆ سەرکردەكانيان ئەندامى سەرکردايەتى پارتى كۆمۇنىست و پەرۋەردەي قوتابخانەي برايەتى و ئىنتىناسىۋىئاليزم و يەكسانى و ... بوون. ئەگەر بلىين دەسەلاتدارانى ئەۋ سى كۆمارە بەبى پرس و ئاگادارى مۆسكۆ ئەم تاوانانەيان كىردىن يا پىشيان نەگرتىن، خۆ ئەۋەتا دەستەي نوينەرايەتى كورد بە نامە و بەدەم ھاۋارى ئەم گەلەيان پى گەياندوون، بۆچى پىشيان نەگرتوون يا چارەسەرىكى بىنەرتىيان بۇ كىشەي كورد نەۋزىۋەتەۋە ؟

۹- لە نامەكاندا باسى ئەۋە دەكرى كە دەسەلاتدارانى سۆفیت، نە تەنیا ھىچيان بۇ بوۋزانەۋە و پىشكەۋتنى كورد لە بواری زمان و كولتور و ... دا نەكردوۋە، بەلكو ئەۋەيش كە ھەيانبوۋە لەدەستيان داۋە و، لەبەر نەبوۋنى ناسنامە و قەۋارە و پىرژوبلاۋىيان لەناۋ گەلانى تردا تۈاندروياننەتەۋە.

۱۰- خالىكى تر كە پىۋىستە ئامارھى پى بىكرى، ۋەلامى كاربەدەستانى سۆفیت بە كوردەكانى سۆفیتە، كە دەبى جارى لەبەر شەپى ئىران و عىراق بوەستن. پىش ئەۋەيش زۇرجار دەيانگوت با كىشەي فەلەستىن چارەسەر بىي، ئىنجا نۆرەي كىشەي كورد دىت. ئەم وتانە، جگە لە ھەلخەلەتاندن و بى مانايى و بى ناوھپۇكى، شتىكى تر نىن و، پەيوەندىيان بە كىشەكەۋە نىيە.

شەپرى ئىران و عىراق چ پەيوەندىيەكى بە كىشەيەكى ناوخۇى يەكىتىى سۇقۇتتەو ھەيە، يا كىشەى فەلەستىن ؟ ئەى ئەگەر ھاتوو ئەم كىشانە چارەسەر نەكران، ياخود دواكەوتن، سنبەينى كىشەيەكى تر بىتتە پىشەو، ديسانەو كورد فرىو نادەن و نالەين جارى بوەستەن و...؟

دروستكرەنەو ى ئۇتۇنۇمى كورد لە ئازەربايجان، بە برىار يا فەرمانىكى مۇسكۇ، بىقەرە و كىشە جىبەجى دەكرا. جگە لەو، كورد لەوئى شەپرىكى نەكرەو، تا ئازاوەكە دروست ببى. كۇمىسيۇنىك بەناو بۇ چارەسەرى كىشەى كوردى سۇقۇتتە دروست كراو و دەسەلات و بەرپرسى و ئازادىي پى دراو، خۇ سەرۇك كۇمارى سۇقۇتتە و ئەندامانى كۇمىتەى ناوەندى پارتى كۇمۇنىست يا دەولەتى سۇقۇتتى، خۇيان بەم كىشەيەو سەرگەرم نەكرەو، تا بلەين كات و بواریان نىيە! ئەمە لەگەل ھىچ لۇژىكىكە ناگونجى.

۱۱- لە نامەيكە ھاتوو دەسەلاتدارانى ئازەربايجان لە ئازەربايجان بە كوردەكانیان وتوو: پروسەكان خاك يا ولاتەكەى ئىوہیان داگیركردوو، بپۇنە لای ئوان. لەراستیشدا ھەروايە، لە سەنەى ئۆزدەھەمدا كە پروسىا قەفقاس و ئاسىيى ناوہراستى داگیركرد و بەشىكى كوردستان كەوتە سەر خاكى ئەم ئىمپراتۇرىە، پاش ھاتنە سەر كارى بەلشەوىكەكان، دابەشيان كورد بەسەر كۇمارەكانى قەفقاسداو، پاشان كۇمارىكى ئۇتۇنۇمىيان لە بەشىكىدا دروست كرد. ئىنجا ھەلىانوەشاندەو و، زۇرىەى دانىشتوانى گواسترانەو. كەواتە كورد دەبى يەخەى پروسىا يا مۇسكۇ بگرى، چونكە برپارەكە ئوان داویانە. ئوان بەرپرسەن و، دەسەلاتدارانى ئازەربايجان يا ئەرمىنيا ناتوان لە قسەى مۇسكۇ دەرچەن.

كورد كە بە فرىودان يا بەزۇر يا لەسەر داخوازى خۇى كەوتەو سەر خاكى ئىمپراتۇرىەتى پروسىا (ئەودەم دەسەلاتى ئەرمەنى يا ئازەرى لە ناوچەكەدا و ناسنامە و قەوارەى نەتەوہىيشيان نەبو)، واتە كورد سەروركارى لەگەل پروسىا و دەولەتى پروسىا و كاربەدەستانى پروسىادا ھەبو، پاشانىش دەولەتى پروسىا كە كۇمار و قەوارەى بۇ ژمارەيكە زۇر لەو گەلانە دروست كرد و، بۇ

كورد ھېچ و، خاكى كورد خرايە ناو چوارچىۋەى ئەو كۆمارانە، بەبى ئەۋەى گەرانتى مافيان بكات.

ۋاتە راستەوخۇ چارەنۋوسى گەلى كورد لە دەستى مۆسكۇدا بوۋە و مۆسكۇ بەرپرسى ئەو ھەموو تاۋان و مەرگەساتانەيە كە بەسەر گەلى كورددا ھىنراۋن. مۆسكۇ فەرمانى ھەلۋەشانەۋەى كوردستانى سوور و پاگويزانى كوردى داۋە، نەك باكۇ و ئىرەقان و تېلىس. مۆسكۇ تاۋانى گواستەنەۋەى كوردەكانى ھەلبەستوۋە. مۆسكۇ فەرمانى چۆنىەتى پاگويزان و شوينى تاراۋگەى بۇ دىارى كردوون. مۆسكۇ پىي گەپانەۋەى نەداۋن. ھەروايش بوۋە، كاتىك كوردەكان پاش مردنى ستالين گەپانەۋە، چونكە بەلگە و بېريارىكى مۆسكۇيان پىي نەبوۋ، بۇ داۋە ئىردرانەۋە.

۱۲- كوردە ئاۋارە و بىئەدەرەتانەكانى سۇقۇت، بەھۋى شەپى نيۋان ئازەربايجان و ئەرمەنستانەۋە لەسەر ناگورناقەرەباغ و، لەبەر ھۋى ئابوورى و سياسى، پاش تىكچوونى سۇقۇت پەنايان بۇ كۆمارى پووسيا برد. دەيانزانى دەسەلاتدارانى سۇقۇت و پووسيا ھىچيان بۇ ئاكەن داۋا دەكەن لە ئاۋچەيەكى پووسىادا شوينيان بۇ دىارى بىكرى و چەشنە ئۆتۈنۈمى يا بەپىۋەبردنىكيان بىرىتى، تا لەۋى بە ئارامى پىكەۋە بژىن و كارىكەن و قوتابخانە و ... ى خۇيان ھەبى و لە فەۋتان و تۋانەۋە و سووكايەتى پىكرىن و پاكرىن لەم شارەۋە بۇ ئەو شار پىزگاربان بىبى. بەلام ئەم داخۋازەشيان جىبەجى نەكرا. داۋاى مافى نىشتەجىبۋونيان كرد، نەياندانى، تا بتۋان بە پىرئوبلاۋى بى ۋەك مۇۋە بژىن و كارىكەن و منالى خۇيان بىنيرنە قوتابخانە و نەخۇشيان بتۋانى بچىتە خەستەخانە. ژمارەيەكى زۇر لەو كوردانە خانووبەرەى خۇيان فرۇشتوۋە و لە پووسيا خانووبەرەيان كىرپوۋ. ئەمانىش دەيان پەلپ و بىانوۋيان پىي گىرتوون. جگە لەۋە، بە ئاشكرا پىيان گوتوون: ھەر دەبى بېۋن و ئىرە بەجىبەئىن.

پووسيا يا ھەر كۆمارىكى تر ئامادە نابى ئەو ھەموو كوردە لە شوينىك كۆيكاتەۋە يا شوينىكيان بدەنى، دەترسن سبەينى داۋاى قەۋارە و كيانى خۇيان

بەكەن. كەواتە باشتە ھەر پېرژوبلاو بىن و تەنگيان پىھەلېچىرى، تا باشتە و ئاساتىر بتوئىنەو. پووسيا سەردەمىك كە قەققاسى داگىركىد، پەناى بۇ كوردەكان دەبرد، بەلئىنى پى ئەدان، چونكە ئەو سەردەمە پىووستى پىيان ھەبوو. بەلام ئىستا ئەو شتائە لەبىركراون و باس ناكىرن. لەپال ئەودا، پووسيا ەك مىراتگىرى يەكئىتى سۆقئىت، كە دەيان پەيمان و ياساى لەم بارەيەو دەركردو، جىبەجىيان ناكات، بەتايبەت بەرامبەر بەو گەلانەى سۆقئىتى پىشوو كە خاوەنى كيان و قەوارە نىن و، لەھەموولايەكەو تەنگيان پى ھەلدەچىن. ئەوانىش ناچار پەنايان بۇ پووستا ھىناو.

ئەمانە ئازار و بىرىنى بىرولالتىن.

۱۳- گىرنگى نامەكان بۇ كاربەدەستانى يەكئىتى سۆقئىت، لەودايە كە ئامارە بە نامە و داخواز و دەستەكانى نوئىنەرايەتى كورد لە سەردەمى خروشچو و بىرئىنىف و ھەتا گەرباچو و يلتسىندا دەكەن. جگە لە ناوى دەستەكانى نوئىنەرايەتى كورد، ئامارەيش بەو دەكەن كە جارىكىان شەشسەد ئىمزا و جارىكىشىيان نۆ ھەزار و پىنچ كەس ئىمزاىان كردو. ئەگەر ئەمەى دوایيمان لەپىش چاوبگرىن، ئەو نۆھەزار و پىنچ ئىمزا، لانى كەم ئەودەندەيش بىنەمالەن؛ ياخود ھەر ئىمزا، كە چەند بىنەمالەى خىزم يا ھاوئىل و ھۆزى پىو بەستراو. ئەودەندە ئىمزا كەم نىيە. ئەى ئەگەر خۇپىشاندىان يا مانگرتىيان كىرەبايە، لە دىيادا دەنگى ئەدايەو سۆقئىتى دەھەژاند و، پىزىمى سۆقئىت، بەتايبەت لە سەردەمى گەرباچو، ناچار دەبوو ھەنگاوىك ھەلگى. لەلايەكى ترەو، گىرنگى ئەم نامە و ئىمزا، لەودايە كە نوئىنەرى كوردى ھەموو كۆمارەكانى تىدا بوو و، ئىمزاكانىش لە دانىشتوانى كوردى ھەموو كۆمارەكانى سۆقئىت كۆكراو، تەو، واتە كوردە دەربەدەرەكان پىشتىوانىيان لەو دەستەى نوئىنەرانەى كورد كردو، ئەگىنا ئىمزاىان نەدەكرد. واتە خواستى ھەر پىنچ يا شەش كەسى نوئىنەرى كورد نەبو. بەلام بۇچى كاربەدەستانى سۆقئىت ھەنگاوىكىان لەم بارەو نەناو؟ جى پىرسىارە. ئايا ئەمە ئەنجامى داخوازى ئاشتىانەى كورد بوو؟ ئايا كوردىيان بە

بەلەن ۋە درۇ ۋە دەلەسە فريونەدرا؟ پىم وايە كاربەدەستانى پۇم كەلگىيان لە نياز ۋە ھەلۋىستى پاك ۋە ئاشتىيانە ۋە ياسايانەى كورد ۋە رگرت. كورد ئەگەر بە شىۋەيەكى تر ھەلس ۋە كەوتى كىرەبايە، چارەنووسيان بە شىۋەيەكى تر دەبوو ۋە ھەر شتىكىيان بۇ دەكرا. بۇ ۋىنە، مانگرتن بەرامبەر بە كرىملىن يا شووراي ۋەزيران يا ھەر شوينىكى تر لە مۇسكۇ، پۇژنامەوان ۋە كەنەلەكانى تەلەفزيۇنى ۋەلاتانى دەرەو ۋە بەتەواوى دنيا ۋە كۆپ ۋە كۆمەلگەى جىھانيان تىدەگەيان، بەتايىبەت لە سەردەمى گەرباچۇڭدا كە مەترىسيەك نەبوو.

خالىكى گىرنگ ئەۋەيە كە ئەو نامانە لە سەردەمى گەرباچۇڭدا لەلەين كوردەكانەو نووسران ۋە كۆپيەكانىشى نىردرانە پەرلەمانى سۇڧىت ۋە لاي سەرك كۆمارەكانى سۇڧىت ۋە پەرلەمانەكەيان. بەلام ئەوانىش يەككىيان بە ھانى كوردە نەھات ۋە، يەكك لەوانە مېژوويەكى بۇ خۇى دروست نەكرد تا كىشەى كورد بخاتە بەرئاس ۋە، لە چوارچىۋەى مافى مۇۋ ۋە ئەو ئىنتەرناسيۇناليزم ۋە مافى چارەنووس ۋە سۇسياليزم ۋە.....دا كە لە قوتابخانە ۋە پەرەردەدا فىرى بېوون، لەسەر كوردە ھاۋلاتىەكانيان ۋەجواب بېن. ئىتر باسى ھەيدەر ھەلىڧى سەركى كۆمارى ئازەربايجانى بە پەچەلەك كورد يا "نيازۋە"ى (توركمان باشى)ى سەركى كۆمارى توركمانستان كە نىۋەى كوردە ناكى، كە پۇژى لە پۇژان لە سەردەمى سۇڧىت ۋە پاش پووخانىدا ھەلمىكى نە تەنيا كوردانە بەلكو مۇقائەيشيان ئى ھەلنەستا. يا سەركى كۆمارى ئەرمەنستان كە سەر بە پارتى داشناك سوتون بوو، ئەو ھەموو ھەرا ۋە ھۇريا ۋە درۇ ۋە دەلەسانەى لەۋەبەرى ئەم پارتە سەبارەت بە برايتى كورد ۋە ئەرمەن ۋە ھاۋكارىكردنى يەكتريان لە خەباتدا، ھەمووى بە پىچەۋانە دەرچوو. خالىكى تر كە لەم نامانەدا خۇى دەنۋىنى، ئەۋەيە كە بەرپەرچدەرەۋەى ئەو نووسەرەنەيە كەوا باسى بەھەشتى بەرىنى كوردى سۇڧىتيان كىردوۋە.

دەيى ۋەلامى ئەۋانە ۋە پارتە كۆمۇنىستەكانى ۋەلاتانى داگىركەرى كوردستان، پاش دىتنى ئەم ھەموو بەلگەيە چى بى؟ ئايا ئامادەن پىداجوونەۋەيەك بە بۇچوونەكانياندا

بەكەنەۋە، داۋاي لېيۋوردن لە گەلى كورد بەكەن كە ئەو ھەموو درۆ و دەلەسەيەيان بۇ كورد و ئاكورد كىردوۋە و خەلىكان لەسەر سۆڧىتخۋازى بە كوشت داۋە؟

ئەم كارەساتەى كە بەسەر گەلى كوردى سۆڧىتيدا ھاتوۋە، قۇناغ بە قۇناغ و يەك لەداۋاي يەك بوۋە، ئەۋىش لە سىستەمىكى بەناو سۆسىاليستيدا و پىرانەۋەى بۇ نەبوۋە. لېرەدا چارەنۋوسى گەلىك، ئەك كەسانىك، لەئارادايە. لېيۋوردن و پاكانەى بۇ ئاكىرى. پەرلەمانى كام دەۋلەتى داگىركەرى كوردستان، ۋەك پەرلەمانى ئازەربايجانى سۆڧىتى بە سىرۋكايەتى ھاۋپى ئەسكەندىروۋ، ھىندە بى شەرم و پەگەزپەرسىست بوۋە كە حاشاى لە بوۋنى كورد كىردوۋە لە ۋلاتەكەيدا؟! دەسەلاتدارانى تۈرك بەم پەگەزپەرسىستەى خۇيانەۋە، كورد بە ھاۋۋلاتى يا تۈركى كىۋى ئاۋدەبەن و، دەلەن ھەن و ھەموو مافىكىان ھەيە. فارسىش ھەروا دەلەن، پەسەتەرىن نەتەۋەى ئىران كوردن، كەچى ھىچ مافىكىان پى پەوا نەبىنراۋە. لە سۆڧىتىش، لەو كۆمارەدا كە كوردستانى سوۋرى تىدا دامەزرا، سىرۋكى پەرلەمانەكەى بوۋنى كورد و كىشەكەيى حاشاى لى كىرد. ئەگەر ياسا لەم ۋلاتەدا ھەبۋايە، دەبوۋ نە تەنبا لەسەر كار لاۋرايە، بەلكوۋ ۋەك تاۋانبارىش سزا درابايە. دەرگا ۋەكەانى ئاۋىراۋ بە ئاپارتايد و پاسىزىم لەقەلەم درابايە. بۇچى مۇسكو چاۋى لەو ھەلۋىستە پۇشيوۋ؟ پىرسىارىكە و، بى ۋەلام.

۱۴- پىژىمى سۆڧىتى كە ئامادە ئابى مافە زەۋىتكاراۋەكەنى گەلى كوردى سۆڧىت بەگەپىننەۋە و كوردەكان ھەست دەكەن نامۇن بەم دەسەلاتە، پىشنىار دەكەن (دەپارنەۋە) لە ئاۋچەيەكى ھەر كۆمارىك بى كۇيان بەكەنەۋە، لەو شۇيەنەدا كە چۆلن و كەسىان تىدا نىيە، تا خەرىكى كشتوكال و ئازەلدارى بن كە قازانچى ھەم بۇ دەۋلەت و ھەم بۇ كوردىش ھەيە. داۋاي بە ئىجارگرتنى زەۋى ۋىزار لە دەۋلەت دەكەن، تا لەدەست كاربەدەستانى كۆمار و ئاۋچەكەنى تىرى سۆڧىت، كە ھىچ مافىكىان پى پەوا ئابىنن، پىزگاربان بى ۋىتەر سوۋكايەتتىان پى نەكەن.

پىژىمى سۆڧىتى بەمەيش پازى ئابى. گەرچى ئەم داخۋازەى دەستەى ئوینەرايەتى كورد ھەلەيەكى مىژۋىيى و پاشەكشەيە، بىگرە تىكەدانى چارەسەرى

كىشەى كوردە، چونكە كورد تەنيا لە نىشتمانەكەى خۆيدا، واتە بە گەپانەو بە بۆ جىۋپىي باووباپىرانى كە بە سەدان سال لەويدا ژياو، دەتوانى بچەيتەو و گەرانى مانەوەى ھەبى و قەوارەى خۆى دامەزىنيتەو. لەناو ھىچ كۆمار يا ولايتكى تر داو سەر خاكى بىگانە، كەس يا ھىچ نەتەو ھەك ناھىلى قەوارە ھەك دامەزىنن.

ئەم داخوازەى كوردەكان بايەخى كىشەكە و جىددى بوونى چارەسەرى كەم ئەكاتەو، كورد تەنيا بەو بەلگە و دىكومىنتە مىژووييانەى كە ھەينى، دەتوانى داواى گەپانەو يا قەوارە و مافەكانى خۆى بكات. لەلايەكەو، ئەم جۆرە داخوازە مەبەستىكە، لەمىژە كاربەدەستانى رەگەزپەرسى ئازەرى و ئەرمنى و جۆرجى ھەولى بۆ دەدەن. بۆيە كوردىيان لەوى دەر كورد، بۆ ئەو ھى چىتر نەگەپنەو و بتوینەو و پرژوبلاو بن و، بە تىپەپوونى زەمان بواری گەپانەو ھەيان نەبى. لەلايەكى ترەو، مانەو ھى كورد لە دەرەو ھى ولاتەكەى خۆى، تەنانت ئەگەر ھەمووشى لە كۆمارەكانى سۆفىت كۆكرىتەو و لە چوارچىو ھى كۆمارىكدا بى، بەپىي ئەو ئەزموونە تال و ناخۆشەى كە كوردى سۆفىت بەتايبەت لەم بارەو ھەيانبوو، دانىشتوانى ئەو كۆمارە يا نەتەو ھى دەسەلاتدار ەتەو و نەتەو و بە بىگانە و بە داگىر كەر و بە ميوانىكى بانگ نەكراو و بگرە بە چاويكى سووكىشەو تىي دەروانى، راستەوخۆ يا ناراستەوخۆ داواى بەجىھىشتن و پويشتن لە ولاتەكەى دەكات. ئەگەر كورد زمانى پەسمى ئەو كۆمارە وەرپىگى و نەتەو ھە ناو و ناسناوى خوشى بگۆپى، ديارە و جىگاي ناكرىتەو. بەتايبەت كورد لەناو كازاخ و ئۆزبەك و قرقىز و پووسدا، لە ھەموو بارىكەو ديارە. واتە لە بارى ئانتروپولوژى و فسيولوژى و بە دەموچاو و بەژن و بالا و... يەو ديارە و، بە ئاسانى لە كازاخ و ئۆزبەك و... جيا دەكرىتەو. ئىتر باسى كەش و ھەواى ئەو ناكەم كە زۆر لەگەل كوردستاندا جياوازە، لەكاتىكدا كوردى ئازەربايجان و ئەرەنستان زۆر زۆر كەم لە ئەرمنى و ئازەرى جيا دەكرىتەو و، ئەو تەنيا لەكاتى قسەكردندا دەرەكەو.

لەلایەکی ترەو، کوردی سۆڤیت جگە لە مۆسکۆ یا دەولەتی پووسیا شۆیئیکى ترەنبووە پەنای بۆ بەرئ. ئەگەر سەردەمی سۆڤیت پەنای بۆ کۆمەڵگەى نیونەتەویى وەك UN و پەرلەمانى ئەوروپا و ... بەرەبایە، ئەمە بە تاوان دەژمێردرا و کفر و ئابرووچوونى ئەم دەولەتە بوو کە کێشەیهکی ئەوتۆی ھەیە و ئەو پزێمە وای بەسەر گەلى کورددا ھێناوە. بئىگومان مەرگیش چاوەڕێی نووسەرانی نامە یا دەستەى نوینەرایەتى کوردی سۆڤیتی دەکرد.

۱۵- لە نامەى یەکەمى کۆمەڵەى "یەکیبۆن"دا بۆ گەرباچوڤى سەرۆکی دەولەتى سۆڤیت ھاتوو: ئەمەیش پاستیەکی میژوویە و حاشای ئى ناکرێ کە ستالین و بیڤیا بە دورخستنەوێ کوردەکانى قەفقاس تۆلەى خۆیان لە کورد سەندووەتەو. پێش ئەوەى ھەرئەمى پشت قەفقاس لەلایەن پووسیاوە داگیر بکرى، سەر بە دەولەتى پاشایەتى ئێران بوو. گوايە زۆریەى سوپای ئەو سەردەمەى ئێران کورد بوون و، پێشتریش کاتى داگیرکردنى جۆرجیا لەلایەن ئێرانەو فەرماندەى سوپای ئێران کوردو زاواى شای ئێران بوو (مێردى خوشکى شاھ عەبباس).

بەلام تۆلەسەندنەو لە گەلێک بەو چەشنە و لە ناوەرەستى سەدەى بیستەم و ژێر سیڤەرى سۆسیالیزمدا، نە تەنیا بە تاوان، بەلکۆ بە جینۆسایدیش دەژمێردرێ، چونکە کورد وەك دەولەت جۆرجیای داگیر نەکردووە. واتە کورد دەولەتى نەبوو و، سوپای ئێرانیش ھەمووی کورد نەبوو، بەلکۆ گەلانى قەفقاسیشى جگە لە نەتەرەکانى ئێران تێدا بوو. جگە لەو، ئەم پووداوە نزیکەى دوو سەدە بەر لە تۆلەسەندنەو کە پووی داو. ئەو دەولەتى ئێران بوو کە فەرمانى داگیرکردنى جۆرجیای داو. گەلى کوردیش وەك نەتەرە لەگەڵ گەلى جۆرجى و نەتەرەکانى تردا ژێر چەپۆکى پاشایەتى ئێران و تورکیا بوو. کاتێک ئەم تاوانانەى ستالین پوویان دا کە گەلى کوردی تورکیا و ئێران لەژێر دەسەلاتى تورک و فارسدا دەینالان. ئەمەیش درۆیەکی ئاشکرای پشیتیوانى سۆڤیت لە گەلانى چەوساوە (بەتایبەت کورد) بوو.

پێش دورخستنەوێ کوردەکان لەلایەن ستالینەو و، ھەرەھا پێش ئەوەى ھیتلەر بێتە سەر کار و شەپرى جیھانى دووھەم لەئارادا بێ (کاتى شەپرى جیھانى دووھەم، گوايە

كورد لهوانه بووه لهگهڵ ئێران و توركيای هاوپهيمانی هیتلەردا هاوكاری بكات، بۆیه دوورخراوتهوه) پزێمی بهلشهويكهكان وهك له زۆر بهلگه و ديكوميئتدا ههيه، ههولێ داوه كورد نهيبته خاوهن قهوارهي خۆي، چونكه به بۆچوونی ئهوان كوردستان كه بوو به دهوڵت، دهيبته پێگهيهكي ئيمپرياليزم و مهترسی لهخاته سهر سوڤيئت. خوينهر نهگهر كتيبي (كورد له شهركانی پووسيدا لهگهڵ ئێران و توركيادا) ي خوينديتتهوه يا بخوينتتهوه، بۆي دهردكهوێ سياسي پووسيا لهكاتی داگیرکردنی قهفقاسدا بهرامبهري به كورد چي بووه؟ چ نامه و شاند و بهلنڤيان به كورد داوه، تا وئاماده بن ببنه هاوڵاتی پووسيا؛ چونكه كوردی قهفقاس بهنیشتمان و دانیشتوانهكهيهوه، نه تهنيا قورساييهكي زۆريان بووه، بهلكوو دهسهلاتيشيان له ههرێمهكدا ههبووه. تهناهت حاكمی ئيرهقانیيش كورد بووه. بهلام ئهم هاوولاتیه كوردانهي پووسياي قهيسهري و پاشان سوڤيیتی، بينیوانه چييان بهسهردا هیناون. كورد بهپێچهوانه ي زۆريه ي گهلانی قهفقاسهوه، ئهوانه ي كه ئهمرو قهوارهي نهتهويهيان ههيه، پاش داگیرکردنی قهفقاس لهلايهن پووسياوه دژی ئهم دهوڵته پانهپهريوه داوای جيابوونهوه له پووسيا، يا داوای گهراپانهوه بو باوهشی ئێران يا تورکيا بكات، يان رێكخراويکی دینی پێك بهێنێ، وهك حيزبی موساواتی نازمربايجان يا داشناکی ئهرمەنی يا منيشهويکی جورجي، تا دژی سهقامگيربونی دهسهلاتی سوڤيیتی بێ له قهفقاس.

* بو سكرتيري گشتی كوميتهی ناوهندی پارتی کومونيستی يهکيتی سوڤيئت و سهروکی بالای شورای يهکيتی سوڤيئت (پهرلهمان) هاوړی گهراچوڤ. م. س. لهلايهن نوينهراڤی گهلی كوردهوه

داواكاری

بهريز ميخائيل سيرگهيفيچ

گهلی ئيمه گهليکی بچووک نيه، لهدنيدا زياتر له چل مليون كورد ههيه. بهپي بهراوردو به پشتبەستن به سهرچاوهكاني ئيمپراتوري پووسيا تا شوڤشي ئوكتوبر،

ژماره‌ی دانیش‌توانی کورد له یه‌کیتی سوڤیته ده‌بی ئیستا له پینجسه‌ده هزار (نیو ملیون) کهس زیاتر بی. به‌لام به‌پیی سهرژمیری دوایی دانیش‌توانی کوردی سوڤیته نزیکه‌ی سه‌ده و پهنجاودوو هزار کهسه. شوپشی ئوکتوبر بۆ ئه‌وه پووی دا که شهره‌ف و نامووس و ماف و ئازادی هه‌موو کهسه‌یک مسوگهر بکات و بیاریزی. ده‌بوو پارتی کومونیست ئاگای له هه‌موو کهسه‌یک و ههر گه‌لیک بی و بزانی چۆن ده‌ژین و که‌موکوپره‌کانیان چیه و چۆن و چ یارمه‌تییه‌ک بدرین. به‌لام سهرده‌می ده‌سه‌لاتپهرستی و زۆری ستالینی و پاشانیش سهرده‌می که‌ساسی و وه‌ستان (سهرده‌می بریژنیف، هه‌ورامی) زیانیکی قهرمه‌بوونه‌کراویان له کومه‌لگه‌ی ئیمه‌ داو بناغه‌ی داب و نه‌ریت و په‌گ و پریشه‌ی ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی و که‌له‌پووری ئیمه‌یان هه‌لته‌کاند. ستالین بیرۆکه‌و ئامانجی ئوکتوبری ئاوه‌ژوو کرده‌وه‌و، سته‌م و زیان هه‌موو به‌اره‌کانی ژیا‌نی گرته‌وه‌.

ئه‌م زۆلم و زۆرو زیانه، گه‌لی کوردی هه‌ژار و بی‌ده‌ره‌تان و لیقه‌وماوی ئیمه‌شی گرته‌وه‌و. ستالین له‌پیی به‌زۆر راگواستنی گه‌لانی بچووک (که‌مه‌نه‌ته‌وه‌)ه‌وه‌، گه‌لانی گه‌وره‌ی ناچارکرد بی‌ده‌نگ بن.

ده‌لین یوه‌ان گروزنی و پیته‌ری یه‌که‌م، بی‌په‌حم بوون. ئه‌وانه به‌رامبه‌ر به‌ دوژمن بی‌په‌حم بوون، گه‌لانیان به‌یه‌کجاری له‌ناو نه‌بردوه‌و. هه‌یج کاتیکی ئه‌وانه گه‌لانی تریان ناچار نه‌کردوه‌و به‌زۆر له‌ناو گه‌لانی تردا بتوینرنه‌وه‌و. ئه‌وانه باوه‌ریان به‌ خوار یاسا‌کانی هه‌به‌وه‌و لیی ترسا‌ون و به‌بی تاوان سزا و زۆلم و زۆریان نه‌کردوه‌و. میژوو به‌زۆر راگواست‌و توانده‌وه‌ی ئه‌وتۆی گه‌لانی بچووک و بی‌ده‌ره‌تانی به‌خۆوه‌ نه‌بینیه‌و.

ئیمه‌ ده‌زانی و له‌یهرمانه‌ که نه‌وه گه‌وره‌کان چاوی بینینی ستالینیان نه‌به‌وه‌، هه‌میشه‌ گوتوو‌یه‌انه خوا هه‌روا ستالین نا‌هه‌لیته‌وه‌و. کاتیکی دی خوا‌ی گه‌وره‌ ته‌واوی بنه‌ماله‌که‌ی له‌ پریزی ئاوه‌کانی مرو‌ق‌ایه‌تی لا ده‌بات. هه‌روایش بوو، به‌لام به‌ دوا‌که‌وتنیکی زۆره‌وه‌.

ئه‌م ئه‌رکه‌ گه‌وره‌یه‌ که‌وته سهرشانی خرۆشچۆقی زاناو ئازا، به‌لام نه‌یان‌ه‌یشت ئه‌م مرو‌قه‌ تاسه‌ر و به‌ته‌واوی ستالین له‌قاو بدات. دیاره‌ ئیوه‌و هاو‌پ‌ییانتان له‌

يېزىسى سىياسى حيزب پىنچازىكى راستان گرتوۋەتە بەرۇ، شۇپشېكى ئاشتىانە و بىنخوئىرشتىنان دەست پىنچىرودوۋە كە تاقە شۇپشېكى لەم شىۋەيەى دىنبايە؛ داۋاتان لىدەكەين پىرۇسەى پىرىستۇيكا خىراتر بىكەن، ئەگەنە لەۋانەيە دوژمن كەلك ۋەرىگرى ۋەنەئىلى بەرپۇۋە بچى.

دەشنى لەۋپەرى دىلخۇشى ۋەزەمەندىيەۋە، باسى قوۋلايى ئەۋ پىرۇسە دىموكراتىيەى ۋلاتى ئىمە بىرى. ئەم پىرۇسەيە پەنگدانەۋەيەكى باشى لە تەۋاۋى بۋارەكانى ژيانى پۇژاندى ۋلاتدا ھەيە، بەتايىبەت ئەۋ لايەنەى كە پەيۋەندىيە بە گەل ۋەنەتەۋەكانەۋە ھەيە.

مىخائىل سىرگەيىۋىچى بەرپۇ، ئىۋە لە ئۇكرانىا گوتقان: ((مىۋەركىردى مافى نەتەۋەكان بە شىۋەى جۇراۋجۇرۇ، تا دروستكىردى ناۋچە ۋەرىم يا ئەنجۈمەنى نەتەۋەيى دىتە دى)). سالى ۱۹۵۶ كوردەكانى ئازەربايجان ۋە ئەرەنستان ۋە كوردانى بەزۇر پاگوئىزۋاۋى كۇمارەكانى ئاسىيى ناۋەراست، زۇر نامە ۋە داۋاكارىيان سەبارەت بە ھەلسۈكەۋتى ناۋادىلانە ۋە چەۋسانەۋەى كورد نوۋسىۋە داۋيانە بە كۇمىتەى ناۋەندى پارتى كۇمۇنىستى يەكىتتى سۇۋىت ۋە دەلەتتى مەسۇۋىت ۋە داۋاۋى راستكىردنەۋەى ئەۋ ھەلەنەيان كىردوۋە؛ بەلام تائىستا ۋەلامى پىۋىستىيان نەدراۋەتەۋە.

يەكىك لەۋ نامانە كە بۇ برىژنىۋى نوۋسراۋە، شانزە ئىمزاى نوئەنەرانى كوردى ھەۋت كۇمارى يەكىتتى سۇۋىت ۋە دوۋە نامەش شەشسەد ئىمزاى ئىۋەيەۋ، داۋاۋى گەپانەۋە يا دروستكىردنەۋەى سەرلەۋى كۇمارى ئۇتۇنۇمى كوردى لە چۈرچىۋەى ئەم ۋلاتدا دەكەن. مىخائىل سىرگەيىۋىچى بە پۇن، گەلى ئىمە، يەكىكە لە گەلە كۇنەكانى پۇژەۋلاتى ناۋەراست (پۇژەۋلاتى غەربى). ئىۋە باش شۇرەزى مىژۋى گەلەكەمانن، لەبەر ئەۋە ھىچقان لەۋ بارەيەۋە بۇ نانۋوسىن. ئىمە زۇر چاۋەپوان بوۋىن ۋە ئىۋەمان سەرقال نەكىردو كاتى گرانبەھى ئىۋەمان بۇ كاروبارى دەۋلەت نەگرت. بەلام ئىستاۋ لەم قۇناغەدا كە ئىۋە خەرىكى پىرىستۇكاى مەزەن، دەمانەۋى ئەۋە ئىمەش بىگىتەۋە. ئىمە داۋامان ئەۋەيە

خوتان تەماشاي داواكارىيەكانمان بىكەن و، داواكارىيەكانى ئىمەي كوردى يەككىك لە گەلانى يەككىتىي سۆقۇتت بەجى بهينن.

پىروستۇيكا، دواي برىارە مېژووييەكانى كۆنگرەي ۲۷ و كۆنفرانسى حىزىمان، سەرلەبەرى بوارەكانى ژيانى ولاتەكەمانى گرتۆتەو. وتەكانى لينىن خەرىكە جىبەجى دەبن و، خەبات دەكرى دژ بە بىرۇكراتى و بەرتىلخۇرى و فرىودان و درۆ دەلەسس، نزيكە ديموكراسى پاستەقىنەو پاكى و كراوئى سەقامگىر بىن. بەرھەمى كار پوو لە زيادبوونەو كەك لە دەسكەوتەكانى زانست و تەكنىك وەردەگرى بۇ بەرھەمەئىنانى زياترو، ئابوورى بەرەو بوژانەو و كاملبوون دەچى. پىريستۇيكا، لە زۆر پوووەو كارى كردەوتە سەر ژيانى گەلى ئىمەش

جگە لەو، لە پوانگەي بۆچوونەكانى لينىنەو بېوانىنە سىياسەتى چارەسەركردنى كىشەي نەتەوئىي و تايبەتمەندى و كارەساتە مېژووييەكانى ژيانى گەلى كورد، بۆمان دەردەكەوى كە كارى ئارەواو زۆردارى بەرامبەر بە كورد كراون و، مافە پەواكانى كە لە ياساى بنچىنەييدا سەلمىنراون، پىشيل كراون. لەكاتىكدا كورد ھەر لە كۆنەو نزيك بە ناوەندەكانى پىشكەوتن و شارستانىتى جىھان ژيان، كەچى لەو دەسكەوتانە بىبەش كراو، دووخراوئەو. گەلى كورد لە كۆتايى سەدەي نۆزدەھەمدا لە پووى كولتورى و كۆمەلەيەتى و ئابوورى و پىشكەوتنى سىياسىيەو، لە زۆريەي گەلانى ترى پۆژھەلاتى ناوەرەست بەجىما.

كوردستان، لەناو دەولەتە گەرەو بەھىزەكانى پۆژئاواي ئاسيادا بوو كەوتەوتە بىر چەوسانەوئى دەولەتانى توركيواو ئىران و عىراق و سوورىا. بۆيە كورد ئەمرو دەست بەردارى خەباتى پىرۆزى خۆى نەبوو دژ بەو دەولەتە كۆنەپەرستانە بۇ گەيشتن بە سەربەخۆيى و ئازادى يا لانى كەم كۆمارى ئۆتۆنۆمى. كوردى عىراق، لە سەرەتاي سەردەمى بىستەمەو تا يەكەم جەنگى جىھانى بە سەرۇكايتى شىخ مەحمود دەستى دايە خەبات دژ بە چەوسىنەرانى عىراقى و ئىنگلىز. سالى ۱۹۲۰، شىخ مەحمود بە نامە داواي يارمەتیی لە "لىنىن"ى يەكەم پزگاركرى گەلانى چەوساوەي پووسىاي لە دەست و زولم و زۆرى قەيسەرى كرد. ۱۹۱۴-۱۹۲۵ شىخ سەعید رېبەرايەتى خەباتى گەلى

كوردى كرد بۇ سەربەخۆيى و پزگارى له دەست توركياء. خەباتى پىروۆزى گەلى كورد به سەركردايەتى مستەفا بارزانى بۇ ئۆتۆنۆمى له چوارچىووى كۆمارى عىراق، سىانزه سال درىژەى كىشا. كوردى ئىرانىش له نىوان ۱۹۴۱-۱۹۴۶ به سەركردايەتى قازى محەمەد، دژى پزىمى پاشايەتى ئىران ھەستا بۇ سەربەخۆيى و سەرەتاي ۱۹۴۶ تا سەرەتاي ۱۹۴۷ دەولەتى سەربەخۆى خۆى ھەبوو. خەباتى ئەم بەشەى كوردستان بەرپىبەرايەتى حىزبى ديموكراتى كوردستانى ئىران، تائىستاش بەردەوامو پەرە دەسىنى. به وتەى مېژوونووسى كورد بەرپز خاليد، خەباتى پىروۆزى ئەم گەلە ھىشتا بۇ گەيشتن به قەوارەيكى كوردى نزيكەى پىنج مليون قوربانى ھەبوو. خەباتى درىژخايەنى چەكدارانەى گەلەكەمان بۇ سەربەخۆيى ھىشتا به ئاكامى خۆى نەگەيشتووو.

ئاشكرايە دەولەتى ئىران شەپكى درىژى دژ به گەلى زۆرلىكراوى كورد راگەياندو سەپاند. لىتان ئاشكرايە كە ئالۆزى ئابوورى و ھەژارى و نەخۆشى و گرانى كوردستانى گرتووتەوو، كوردستان سەرەتاترين ماق ديموكراسى و ئازادىي نىيە. بەلام سەپراى ئەم ھەموو گىروگرفت و دژوارىانە، خەباتى قارەمانانەى گەلەكەمان بۇ ئازادى و سەربەخۆيى، ھەر بەردەوامە.

كوردى سۆفەيت و تەلووى مەوقايەتى لەلاى ئاشكرايە كە پارتەكەمان پارتى كۆمونىستى يەككىتى سۆفەيت و دەولەتى سۆفەيتى، لەگەل گەلانى ئەم ولاتەدا، پەروۆشى بەجىھىنانى ئەركى پىروۆزى ئىنتەرناسىئونالىزمى و، ھەر لەيەكەم پوۆزى شۆرشى ئۆكتۆبەرەو ھەموو يارمەتى و پشتىوانىيەكى پىشكەش به خەباتى پزگارخووزى گەلى كوردى ئەم ولاتە كردووو.

له بارودۇخىكدا كە كىشەى كورد ھىشتا چارەسەركى ئاشتىانەى لە ئاستى ئىونەتەوييدا به خۆيەو نەديو، ئىمەى كوردى سۆفەيت دەمانەوى سەبارەت به چارەسەرى كىشەى نەتەويى كوردى دانىشتووى سۆفەيت ھەلوپىستى خۆمان دەربىرىن. تائىستا نزيكەى پىنجەسەد ھەزار كورد لە يەككىتى سۆفەيت دەژىن و بەزمانى خۆيان دەويىن و خاوەنى ژيان و كولتورى تايبەتى خۆيان^(۱۶۲).

(۱۶۲) بىوانە: ۱- كىتەبى نىكىتىن، ۲- دانئسىگ، توركياء، لە بلاوكرەوى سوپايى-سىياسى، مۆسكۆ، ۳- مەحمودوۋە پ. خ، كوردەكان، (بە زمانى ئەرمەنى)، ئىريقان، ۱۹۵۱.

سالانى يەكەمى دەسلەپكى يەككىتى سۆڭىتى، ئەنجومەنى كۆمىسارەكانى گەل (ئەنجومەنى ۋەزىران)ى ئازەربايجان، بە فەرمانى لىنىن، گەللەيەكى ئاراستەي كۆمىتەي ناۋەندى جىبەجىكەر (تسىك)ى ئەم كۆمارە كرد، سەبارەت بە پىكەينانى كۆمارىكى ئۆتۈنۈمى كوردستان، كە ناۋەندەكەي (لاچىن)و لە چوارچىۋەي ئازەربايجاندا بى. سالى ۱۹۲۲ چەند جارىك لە كۆپۈنەۋەي تىسىكى ئازەربايجاندا لەم گەللەيە كۆلرايەۋە. ئەم مەسلەيە لە كۆپۈنەۋەي پۇژى ۱۹۲۳/۷/۷ دا بابەتى لىكۆلىنەۋە بوۋە، سەرەنجام بىرارى دامەزاندنى كۆمارى ئۆتۈنۈمى كوردستان، بە ناۋەندى (لاچىن)ۋە دراۋە، "گوسەي حاجىيىڭ (گاجىيىڭ)ىش بە سەرۈكى ئەنجومەنى كۆمىسارەكان (ۋەزىران)ى كۆمارەكە دەست نىشان كراۋە.

ئەم كۆمارە ناۋچەكانى لاچىن و كەلەجارو قوباتلى گرتۈتەۋە كە زۆرىيە دانىشتوانيان كوردە^(۱۶۳). لىنىنى مەزىن، بە تايىبەت ھەلۋىستىكى نىشتامانىي لەم بارەيەۋە نىشان داۋە، ھەر ئەۋىش سالى ۱۹۲۱ ئاگاي لە برىستى كوردستان بوۋە برووسكى بۇ سەرۈك ۋەزىرانى ئازەربايجان "نەرىمانۋۇ ن. ن. ناردۋە كە ئەمەي تىدا ھاتۋە: ((داۋا لە بانكى دەۋلەتى ئازەربايجان دەكەم، كە دىسان كراۋەتەۋە، پالپشتىكى قايمى بەرپۈۋەردىنى سىياسەتى نۆيى ئابۋورى بى، وا كە كرىكاران و جووتيارانى كۆمارەكانى سۆڭىت بۇ نىشاندىنى ئالاي سوورى ئىنتەرناسىۋنالىزىمى زەحمەتكىشان، چل مليون پۇبل بۇ برىسەكانى دەۋرۋەرى قۇلگاۋ كوردستان تەرخان بكن)).

كۆمىسارەكانى كۆمارى فېدرالى سۆشئالىستى پروسىا لىنىن
(نووسراۋەكانى لىنىن و. ي. چ. ۴، ب. ۳، ل. ۱۰۰).

^(۱۶۳) بىروانە: ئەرشىڭى دەۋلەتى ئازەربايجان سەر بە كۆمىتەي ناۋەندى كۆمۈنىستى ئازەربايجان، دۆكۈمىنتەكانى بەرپۈۋەرىتى كاروبارى زەۋى سەر بە كۆمىسارايى زەۋىدارى ئازەربايجانى سۆڭىت؛ دۆسىيە ژمارە ۷، ل. ۲۵، ۱۹۲۳ "بۆكشپان، كوردەكانى ئازەربايجان، باكۆ، ۱۹۳۲.

چاومپوانی و پەرۆشیی پڕبهری گهلانی نازادکراو، کارێکی کرد لهکاتی پێوستدا یارمهتی کورده برسیهکان دراو، قوتابخانه بۆ منالانیان کرایهوهو، دهست به له چاپدانی کتێب کراو، پۆژنامهی "کوردستانی سۆقیتی" به زمانی کوردی له شاری (لاجین) دهرچوو وبلۆکرایهوهو، پهیمانگهی پهروهردهیی تهکنیکی کوردی و ناوهندهکانی تری کولتووری له شاری (شووشه)کرانهوهو، بهرنامهی رادیویی بهکوردی پهخش کراو، دامودهزگاکانی خۆجییهتی و خوبهپڕهوبردنی کوردی له ناوچه کوردنشینهکاندا چالاکانه کاریان کردو، بایهختکی زۆر به پێگهیانندی کادیری کوردی درا.

دوای پێکهێنانی کۆماری ئۆتۆنۆمی کوردستان له نازهربایجان، زۆری پێ نهچوو له ناوچه کوردنشینهکانی ئهرمینیاو جۆرجیاو تورکمهنستانیش دهست درایه کردنهوهی قوتابخانهو ناوهندهکانی تری کولتووری و، قوتابی کورد نێردرایه زانگۆو پهیمانگه پهروهردهییهکانی شارهکانی وهک مۆسکۆ و لینیگراد، تا پسیپۆر و شارهزای کورد بۆ ئهم کۆماره ساوايه پێ بگهیهنری.

بهم چهشنه ههوالی دروستکردنی کۆماری ئۆتۆنۆمی کوردستان له چوارچۆهی نازهربایجاندا به فرمانی لینین و پارمهتیدانی بهرپرسهکانی کوردستان، له ناو ههموو کوردانی سۆقیت و کوردی دهرهوشدا دهنگیان دایهوهو، ئهم ههنگاوه به خه مخۆری و چاودێرییهکی گهوهری پارتهکهی لینین و دهولهتی سۆقیت بۆ گهلی زۆرلیکراوی کورد له قهڵهم درا. دروستبوونی ئهو کۆماره، هاندرێکی بهرچاوی کوردانی تورکیا و ئێران و عیراق و سووریا بوو بۆ خهباتی پزگاری نیشتمانپیاوان دژ به داگیرکهرانی کوردستان. گهلی کورد لهو پارچهیهی ولاتهکهیدا، به سیاسهتی ژیرانهی لینین بۆ چارهسهری کێشهیه نهتهوهیی، به بهختهوهری و ژيانێکی ئاسووده شاد بوو.

ئهو ی راسستی بێ، نیوان سالانی ۱۹۲۳-۱۹۳۶ قوناغیکی تایبعت و مهزنی پێشکهوتنی گهلی ئێمه بوو، که ههستی تیدا به نازادی و یهکسانی و برایهتی و بهختیاری کرد. بهلام له سالی ۱۹۳۷ بهدواوه، لهبهر ئهو هۆیانه که هیشتا ئاشکراو پوون نین، ههلوێست و پهیهوهندیی دهولهتی سۆقیت بهرامبه بهکوردی

موسلمان گۇراۋ كۆمارە ئۇتۇنۇمىيەكەى لە ناوبراۋ، كوردى دانىشتۇۋى قەققاس
گۈيزرايەۋە بۇ كۆمارەكانى پىشت قەققاس و كاراخستان.

لەبەر ئەۋە كاتى خۇى ھىزە عەسكەريەكانى شاى ئىران كە زۆربەيان لە كورد
پىك ھاتبۇون و سەركرىدەكەيان كوردو، مىردى خوشكى شا عەباس بوو، جۇرجيا
(گورجستان)ى داگىر كردو، چوۋە ناۋ شارى (تبلىس)، ستالېن و بىريا لە تۆلەى
ئەۋەدا ئەۋ كۆمارەيان نەھىشت و كوردىان دوورخستەۋە. ئەمە ھۆيكەى ئەۋ
نەھامەتية بوو.

لە تاراۋگە، پاسەۋانىان بەسەرەۋە دانراۋ، لەبەر ئەزانىنى زمانى ئەۋ
گەلانى كۆمارەكانى ئاسيا، مئالەكانىان لە قوتابخانە بىبەش كران. تەنيا پاش
مردنى ستالېن لە ۱۹۵۷دا، پاسەۋانىان لەسەر ھەلگىراۋ مئالەكانىان چوۋنە
قوتابخانەۋ يارمەتى پىۋىست دراۋ، دووبارە بەختەۋەرى و مافى ژيانى يەكسانى
پىپەۋا بىنراۋ، پىگەى دا بگەرىنەۋە بۇ نىشتەمانى خۇى. بەلام لەبەر نەبوۋنى
خانوبەرە، ھەرنىكەى ۱۰%ى ئەۋ كوردە دوورخراۋانە گەپانەۋە.

ئىستا كوردى خاۋەن بېروانامەى خويندىنى بەرز زۆر كەمەۋ، ئەۋانەش كە ھەن
بە پىۋى خزمەت و زانستىان بواريان نادى كار بكەن و، تەننەت بە شىۋەيەكى
بىمانا تەنگيان پىۋ ھەلنەچنرى و پىيان ئى ئەگىرى. ھەر لەبەر ئەۋەيە كە زاناۋ
ھونەرمەندو، پۆشنىبىرى گەۋرەۋ دادۋەرو سكرتېرى كۆمىتەكانى ھەرىمى حزب و
بەپىۋەبەرو سەۋكى پۇلىس و ... يان نىيە لەناۋ دەزگاكانى حكوۋمەت و حزىدا.
ئايا ئەمە بەرابەرى و يەكسانى و برايتى گەلانى؟ دەمانەۋى بە زمانى خۇمان لە
ژيانى پۇژانەماندا بدوۋىن و ئەدەبىياتى كوردى بخوۋىن و گۇرانى بچرىن و بە
زمانى كوردى بلىن: دىموكراسى و گلاسنىست و پىرىستروىكا.

گەلى (لاك)ى دانىشتۋانى داغستان، نىۋونەيەكى بچۈكە؛ ئەۋ گەلە سەد
دكتورى زانستى زياترى ھەيەۋ، نوۋنەرانىان لە ھەمۋو شىۋىنى و بگەرە لە
دەزگاكانى ئەنجۈمەنى ۋەزىرانىشدا كار دەكەن. بەلام ئىمەى كورد، ۋەك بلىۋى بە
نەتەۋەيەكى گومانلىكراۋ دانراۋىن، بۇچى؟ لامان روون نىيە!

بەرىز مىخائىل سىزگە يېقىچ، بەرپە چاۋىرىنى بارىدۇخى كورد لە ۋلاتەكەمان و پرنسپەكانى سىياسەتى چارەسەركردنى كىشەى نەتەۋەى، زۆر جار داۋامان لە كۆمىتەى ناۋەندى پارتى كۆمونيستى يەككىتى سۇقۇت و ئەنجومەنى ۋەزىران كوردوۋ، سەرلەنۇى كۆمارى ئۇتۇنۇمى كوردىمان بۇ دروست بىكرىتەۋە. ئىمە بە جىبەجىكردى ئەۋە دەتۋانن تەۋاۋى شوئەۋارى نابەرەبەرى گەلەكەمان لەگەل بىنەمالەى گەۋەى گەلانى ۋلاتدا، واتە يەككىتى سۇقۇت، نەھىلن.

ئىمە ھەموومان ئاگادارىن كە لەدۋاى ۱۹۳۷ ۋە تائىستا گۇرانكارىيەكى بەرچاۋ لە پىكەياتەى گەلانى ۋلاتەكەماندا روى داۋە، چەندىن كۆمارى ئۇتۇنۇمى و ھەرىمى و ناۋچەى لە كۆمارى سۇقۇتەى فېدرالى سۇشالىيىستى روسىياۋ كۆمارە يەكگرتۋەكانى تى ۋلاتدا ھەن. ئەۋ جۆرە ئۇتۇنۇمىانە لە شوئىنى ۋا دروست كراۋن كە ژمارەى كەمەنەتەۋەكانىان لە ۳۰-۴۰ ھەزار كەس زىاترىنە. بۇيە ئىمە ھەست بە پىشنىلكردى بەرژەۋەندى نەتەۋەى گەلەكەمان دەكەين. "مەمەد بابايىف"ى كوپى گەلەكەمان سالى ۱۹۵۶ داۋاى گەپانەۋەى گەلەكەمانى بۇ ئازەربايجانى سۇقۇت و دروستكردەۋەى كۆمارە ئۇتۇنۇمىەكەى لە چۈرچىۋەى ئەۋ ۋلاتدا كوردوۋ. ئەۋە بوۋ بانگ كرايە كۆمىتەى ناۋەندى پارتى كۆمونيستى ئەرمىنيا و لەلەين "سىنىنىكۇۋ"ى فەرمانبەرى كۆمىتەى ناۋەندى پارتەۋە ۋەلامى درايەۋە، ناۋبراۋ پىنى گوتبوۋ: پىبەرايەتى كۆمىتەى ناۋەندى پارتى كۆمونيستى پارتى كۆمونيستى يەككىتى سۇقۇتەى ۋەۋلەتى سۇقۇت و خودى ھاورى خۇشچۇۋ ن. س. فەرمانىان داۋە كۆمارى ئۇتۇنۇمى كوردى سەرلەنۇى لە ئازەربايجان دروست بىكرىتەۋە. ئەۋكاتە مەمەد بابايىف و ھاورى سىنىنىكۇۋ لەلەين ھاورى "مۇستايىف ى.د."ى سكرتېرى يەكەمى كۆمىتەى ناۋەندى پارتى كۆمونيستى ئازەربايجانەۋە، پىشۋازىيان ئى. كرا. بەلام سەرەنجام ھىچ شتىكى ئى سەۋنەبوۋ.

سالى ۱۹۶۱ و مانگى يەكى ۱۹۶۲ يەك يا دوۋ كەسى كورد لە ھەموو كۆمارىكەۋە لەگەل ھاورى بابايىفدا بۇ چاۋپىكەۋتنى بەرپەرسان چۈۋە كۆمىتەى

ناوەندى پارتى كۆمونيستى يەككىتى سۇقۇت. ئەم دەستەى نوينەر ايه تيهى كورد
 برىتى بوو له: عەلىيىڭ تەيموورو سايخۇۋ ئوسەين، حوسەينى سادىقۇۋ"ى جوتە
 پالىئوراي زانست و پۇژنامەوان ئوسەين تەببىيڭ له كۆمارى كازاخستان و،
 مافناس مىگەيوۋ سانوى و ئەندازيار مەمەد عەبدوللايىڭ له كۆمارى قىرغىزستان و،
 مامۇستايان حەسەنۇۋ مەمەد و حەمۇسەينۇۋ تەيموور له كۆمارى ئازەربايجان و،
 مافناس كولوس له كۆمارى جۇرجيا. له مۇسكۇۋە پروفىسۇر باكاىيڭ چ. ح و له
 لىنىنگرادوۋە پروفىسۇر كوردۇيىڭ ك. خ. چوۋە پالايان. نۆكەس لەوانە له كۆمىتەى
 ناوەندى پارتى كۆمونيستى يەككىتى سۇقىت وەرگىران و ھاپۇييان پانەماريوۋ
 وبادىرو شومانىسكى پىشوازيان ئۇكرىن. ئەوانە پىيان وتن: ئىستا له عىراق
 شەپ. ئىمە ناتوانىن ئۇتۇنۇمىتان بۇ دابمەزىنن، چۈنكە دەلن ئەمە دەستى
 يەككىتى سۇقىتى تىدابه. ئامۇزگاربيان كردين كە جارى بارودۇخ له ھەموو
 شويىنى بخۇلقىنن بۇ دروستكردىن ئۇتۇنۇمى كولتورى و، بەلىنيان دا دواى
 شەپ بچىنەۋە سەر چارەسەرى كىشەكە. بۇ جارى سىيەم، دەستەيەكى شەش
 كەسى لەگەل بابايىڭدا كە برىتى بوون له: كاندىدى زانستى مېژوۋى چەتۇيىڭ
 خ. م. بەرپىسى بەشى كوردناسى سەر بە كۆپى زانىارى ئەرمەنستانى سۇقىتى
 و، نووسەر مەمەدۇۋ ئا. ئا. كوردنۇغلى ك. و، رۇژنامەوان ئارامى چاچانى و
 پەحىمى قازى كوردى شۇپشگىپرى ئىران و گىرام سانۇى مافناس له قىرغىزستان.
 نوينەرانى ئىمە له چوار كۆماروۋە ھاتن بۇ شارى باكۇ و، ھاپۇى

ئەخوندۇۋ له بارەگاي سكرتېرى يەكەمى كۆمىتەى ناوەندى پارتى
 كۆمونيستى ئەۋكاتەى ئازەربايجان پىشوازيى ئۇكرىن. ھاورى "ئەسكەندەرۇۋ"ى
 سەرۇكى دەستەى بالاي شورا (پەرلەمان)ى ئازەربايجانى سۇقىت پىشوازيى
 ئۇكرىن و، ئاۋبراۋ حاشاي له بوونى كورد-بەگشى-دەكرى؛ گوتى چىتر دواى
 ئەم كىشەيە مەكەون و باسى مەكەن. ئىمەش تىمانگەياند كە ناتوانن دەنگى
 ھەژدە مليۇن كەسى گەلى كورد كپ بكەن. ئىمە ھەر ناچار بووين چاۋەرۋان بىن.
 بەلام بەداخوۋە لىكۇلىنەۋە تاۋوتوى كىشەكەمان دواخران و، بەبى ھىچ ھۇو

بەھانەيەك فەرامۇش كرا. ئىستا زىمانى نەتەۋەيىمان لە يەكىتى سۇقىيەت لە مەترسى لەناۋچووندايە. لە راستىدا پىرۇسەي لەناۋچوونى ئەم ھەموو شتەي درىژايى ھەزاران سالى مىژوومان كە كارى بۇ كراۋە، بەرپۇۋەيە.

پارتى ھەمىشە تەماشىا دەكات و، ھەلەكانى راست دەكاتەۋە. بە بۇچوونى ئىمە ھەلەي زۇر سەبارەت بە كىشەكەمان كراۋە. تەۋاى گەلانى بەختەۋەرى و سەربەخۇيىيان ھەيە. ئىمەش دەمانەۋى ۋەك ئەۋان بىن و كۆمارىكى ئۆتۈنۈمىمان ھەبى. پىۋىستە ئەۋەش بگوتىرئ، لەراستىشدا ھەر وايە، جگە لە گەلى ئىمە، سەرجەمى گەلانى يەكىتى سۇقىت گەيشتوونەتە ئاستىكى بەرزى كولتوورى و خويندەۋارى و ئابوورىيەكى بەھىز. پىمان وايە ھەر نەتەۋەيەكى بچووكى يەكىتى سۇقىت، ئىستا لە ھەر گەلىكى تىرۋى ولاتانى سەرمایەدارى ئەۋرۇپا زياتر پىشكەۋتوتترو خويندەۋارترو دەۋلەمەندترو ئازادترو سەربەخۆترە.

مىخائىل سىرگەيىفچى ئازىن، ئىمە دۋاى كۆنگرەكانى ۲۰۰-۲۲۰ حىزى كۆمونىستمان، بە پەچاۋكردىنى برىارى كۆنگرە ئاۋبراۋەكان كە فەرمانى بەدامۋەدەزگاكانى حىزب و دەۋلەت داۋە. ھەلەكانى ھەموو بارىك و تايىبەت بە ھەر كىشەيەك لە ماۋەيەكى كورتدا راست بىكەنەۋە. بۇيە ئىمە سالانى ۱۹۵۶، ۱۹۶۲، ۱۹۶۴، ۱۹۷۹، ۱۹۸۲ داۋاكارى و نامەۋى نوينەرمان ئاردۋەتە لاي كۆمىتەي ئاۋەندى پارتى كۆمونىستى يەكىتى سۇقىيەت و دەۋلەتى سۇقىت، تا كۆمارى ئۆتۈنۈمى بۇ ئىمەش دامەزىننەۋە.

مىخائىل سىرگەيىفچى ئازىن، ھەموو گەلانى يەكىتى سۇقىيەت چاۋەپىي ئەۋ پۇژەيان دەكرد كە كوپىكى نەترس و ئازاي گەلى پروس دەرىكەۋى و كۆتايى بە زولم و زۇرو مېتۇدە ئاراست و پاكانە بۇنەكراۋەكانى بەرپۇۋەبردنى سۇشالېزم لە ولاتەكەماندا بەھىنى. ئىستا ئىۋە ئەۋ قارەمانىتيەتان نىشان داۋ شۇپشى بىخويفتان راگەياند، پىرىسترويكىا و گلاسئۇست، كە شۇپشى كۆمەلگەكەمان لە بەرتىلخۇرى و زۇردارى و دېموكراسىيى دروزنانەۋى مفتحەخۇرى و بىياسايى ... پزگار دەكات و ئابوورى دەۋلەت بەھىز دەكاتەۋەۋى پاكى و دېموكراسىيى

پاسته قینه و خوشگوزهرانی بۆ گەلان بە دیاری دەهینی. ناوی ئیوه لە میژووی رووسیادا، لەگەڵ ناوێ گەورەکانی تری کۆپانی ئەم گەلەدا، بۆ هەتا هەتا یە لە میژووی مەرقایەتیدا دەمینێتەو.

میخائیل سیرگەییقیچی ئازیز، ئاشکرایە پیریسترویکا سەرلەنوی تەواوی ئەو کیشانە و هەلەکان دەخاتەو بەر لیکۆلینەو توێژینەو. ئیمەش ئاواتمان ئەوێە پیریسترویکا کیشە ئیمە کوردیش چارەسەر بکات. کیشە ئیمە کوردیش چارەسەر بکات. کیشە نەتەواوەتی لە یەکیکی سۆفیت بۆ گەلە گەورەکانیش چارەسەر نەکراو. بەلام بۆ گەلانی پچوکی وەک گەلی کورد جاری فرامۆش کراو. بگرە بارودۆخی کیشە گەلی کورد زۆر خراپە و ئالۆزترە لە سەردەمی پێش شۆرش. بەشیک ئێو گەلە پچوکانە تەواوەو، بەشیک تریان بە مەبەست ناچار کراون خۆیان بە نەتەوێ تر لەقەلم بەدن تا پلە و پایە و کار وەرێگرن یا خۆیان لە زۆلم و سەروکێدن بپاریزن. ئیمە پێمان وایە بە ناپاکی بەرامبەرمان جوولاونەتەو. ئیمە بەم نامە یە میخائیل سیرگەییقیچی ئازیز داواتان لی دەکەین و دەپاریینەو لێتان کە کیشە کەمان لەکۆل خۆتان بکەنەو.

داواکاری گەورەمان لە ئیوه ئەوێە کۆمارێکی ئۆتۆنۆمیمان لە چوارچێوەی کۆماری ئازەربایجاندا بۆ پێک بێنن. ئیمە پێمان بۆ ئازەریەکان هەیه. گەلەکانمان سەدان سالە بە برایەتی لەگەڵ یەکدا ژیاون. ئیمە خزمین و ئەم سەردەمە دژی دروستکردنی ئۆتۆنۆمی لە ناوچە و هەریمی گەرم و کۆمارەکانی تردا نین. ژمارەیکی زۆری بنەمالە کورد هەمیشە لە کۆمارێکەو بۆ کۆمارێکی تر کۆچیان کردووەو، هیچ قازانجێکیان نە بۆ خۆیان و نە بۆ دەولەتیش نەبوو. ئیمە دڵنیاتان دەکەینەو کە هیچ کەسمان بێلایەن نەبین. ئیمە هەموومان وەک مەروڤ ئامادەین بۆ بیناکردنی سۆشیالیزم و جێبەجێکردنی پرۆگرامی حیزب و بەدییهێنانی پیرۆسترویکا.

بەباوەری ئیمە، کۆماری ئۆتۆنۆمی لە پەروێ ئابوورییەو بەرھەم و قازانجی بۆ دەولەت دەبی. واتە ئیمە دەتوانین خەریکی کشتوکاڵ بین لەسەر زەوی و بەرھەمی

زىياترى كشتوكال و ئاژالدارى داين بىكەين. بىرھەم و دەسكەوتى گەلى كورد لەم بارەيەو بۇ پتەوكردىنى ژىرخانى كۆمۆنىزم، لە پروى ماددى و تەكنىكىيەو، زىياتر بەرچاو دەبىو، كۆمارى ئۆتۆنۆمى بۇ كوردان ئەم راستيانە دەخەنە پرو. كۆمارى ئۆتۆنۆمى بۇ كوردى سۆڧىت دەبىتە پىشتىوانىك بۇ كوردانى دەرەو و زمان و كولتور دەبووژىنىتەو و ئاسەوارى توانەو ناهىلى.

مىخائىل سىرگەيىڧىچى ئازىز، ئىمە لەكاتى ئامادەكردىنى بەرنامەى بەرپۆەبردنى ئالوگۆڧىكى گەورەدا سەبارەت بە يارمەتيدانى گەلانى بچووك و پىكەينانى دەولەتتىكى ياساى، ئەم داواكارىەتان ئاراستە دەكەين. گەلانىكە بوونەتە خاوەنى دەولەتى خۇيان، واتە لە كۆمارى سەرىەخۇ يا ئۆتۆنۆمى باشتريان ھەيە، بەلام ئىمە فەرامۆش كراين. ئىستاش داواكارى و پارانەوئى ئىمە لە ئۆو ئەوئەيە كە دلى خوش بىكەن بەوئى كە بەلىنى دروستكردىنى كۆمارىكى ئۆتۆنۆمى بەدەنى. بەوچەشە ناوى ئۆو لەگەل پىرىستروىكا وگلاسئۆستدا دوو ئەوئەندە زىياتر دەچىتە ناو مىژووى جىهان و گەلى كورد. گەلى كورد بەو پىيە سەدان سال سوپاسى ئۆو دەكات و رىژتان لى دەنى، ھەرەھاش لە حىزىەكەمان، واتە پارتى كۆمونىستى يەكىتتى سۆڧىت و گەلى مەزنى پووسيا.

بە لەبەرچاو گرتنى ئەوئى كە لە سەرەو باس كرا، داوايەكى زۆر باوكانەتان لى دەكەين كە يارمەتى گەلە كلۆل و زۆر زۆلم لىكراو بەشخوراوو سووكايەتى پىكراو تانەو تەشەر لىدراو كەمان بەدەن لەم لايەنانەى لاي خوارەو:

(۱) ئىمە لە شوىنىك كۆپكەنەو كۆمارىكى ئۆتۆنۆمىمان بۇ دروست بىكەن. ئىمە بەپىئى ئەو ئەزموونانە كە لەسەر كشتوكال و زەويدارى ھەمانە، دەتوانىن بە شىوئى ھەرەزى لەسەر زەوى كار بىكەين و سى تا پىنچ قاتى كەلخۆزو سەفخۆزەكان بەرھەمان ھەبى. بۆيە ئىمە دەتوانىن زەوى بە ئىجارە بگىرن و، بۇ ھەر ھىكتارىك زەوى بەراو ھەزار پۆبل بە ئىجارە بەدەينە دەولەت و، بۇ ھى بىئاوئىرى پىنجسەد پۆبل و بۇ ھى دىم دووسەد پۆبل. ئەويش بە قازانجى دەولەتە.

(۲) ئىيۈە بۇ خۇتۇن نوپۇس ئىلمىي ۋەزىپىسىگە ۋە گۇياھ بۇرادىرى.

(۳) داۋا دەكەين فەرمان بىلەن كۆمىنى كۆمىتى ئاۋەندى پارتى كومىنىستى يەككىتى سۇقۇت ۋە سەۋكى شۇراي ۋە بالا (پەرلەمان) يەككىتى سۇقۇت كە لە كىشەكەمان بۆلۈنەۋە داۋاي نوپۇس ئىلمىي ھاۋى بابايىف مەمەد سوليمانۇقىچ بىلەن كە لەمىزە خەلەك ۋەك بەرپىس ۋە سەۋك بۇ ئەم مەبەستە ھەلى بۆلۈدۈ.

بابايىف م. س. كانىداتى زانست ۋە لە سالى ۱۹۴۴ بەداۋە ئەندامى پارتى ۋە بەشدارى شەپرى نىشتىمانى (جەنگى دوۋەمى جىھانى) يە. ناۋىشان بۇ ۋەلامدانەۋە:

شارى باكو - ۱۴۹، جادەي ژەنەرال مەمەد نازارۇقا، ژمارە ۸، مالى ۳، بابايىف مەمەد سوليمانۇقىچ.

لەگەل رىزىماندا

بابايىف م. س.

۹۰۰۵ نۇ ھەزارو پىنچ ناۋتان بە ئىمزاى دانىشتوانى كوردى سۇقۇتەۋە ئاراستە دەكرى.

۱۱ سى اپرىلى ۱۹۸۹

* بۇ سەركۇمارى يەككىتى سۇقۇت. ۱۹۹۱/۷/۱۲.

ھاۋى گەرباچۇف م. س.

زۆر بەرپىز مىخائىل سىرگەيىچى.

لە سايەي ئەۋ دىموكراسى ۋە كرانهۋە (گلاسنىست) ۋە گەشەپىدەنى مافى مۇۋىدا لە يەككىتى سۇقۇت كە ئىيۈە پىشكەشتان كوردون. ئىلمىي كورد، بوارمان بۇ پەخسا لە يەككىتى سۇقۇت بىلەن بە نوۋسىن لەبارەي ژيانى خۇمانەۋە. گەلانى ئەم ۋەلە لەپىگەي كۆبۈنەۋە دىدارى نوپۇس ئىلمىي ھاۋە لە شارى مۇسكۇ ئاگاداركرانهۋە كە گەلى كوردىش لىزە ھەيە. دەكرى ئىلمەش لە پىزى ئەندامانى سەركردايەتى دەۋلەت ۋە ھۆكۈمەتى يەككىتى سۇقۇتدا بىن.

ئىمە پىمان وايە گەلانى ئەم ولاتە لە پىي ديموكراسىيەو دواپۇژىكى بەختەوەر چاوپەريان دەكات. شۇپىشى ئۆكتۆبەر شىتى زۇر بۇ گەلانى خاوەن ئۇتۇنۇمى و كۇمار كىردووەو زۇر گەلى كىردە نەتەوەر گەلى گەرە. ئەم شۇپىشە پىشكەوتن و پەرەردەو كولتورىكى بەرزى پىشكەشى ئەم گەلانى كىردووەو زمان و ناسنامەى نەتەوەيىيانى زىندوو كىردەتەو.

زۇر جىي داخە كە كاتى دىيارىكىردنى سنوورەكانى نيوان يەكىتى سۇقۇت و توركىا، ھەرىمەكانى فارس و وان و ئەرزەپۇم كە تا پىش شۇپىش لەزىر دەستى ئىمپىراتۇرى پروسىادا بوون ، نەكەوتنە ناو چوارچىوہى يەكىتى سۇقۇت. ئەگەر ئەم ھەرىمانە كە چوار مليۇن كورد زىاتريان تىدا دەزى، كەوتباناىە چوارچىوہى ئەم ولاتەو، بىگومان ئەوكاتە يەكىتى سۇقۇت كۇمارىكى وەك كۇمارە يەكگرتوہكانى تىرى سۇقۇت بۇ ئىمەش دروست دەكرىو، ئەو دەمە ئەم ولاتە بۇ ئىمەش دەبوە بەھەشت.

ئىوہ دەزانن شۇپىشى ئۆكتۆبەر تەنیا خەم و چارەپەشى و بەزۇر پاگواستنى سالانى ۱۹۳۷-۱۹۴۴ى بۇ كورد ھىنا. ئەوكاتە ۲۳۲۰۰۰ دووسەدو سىودوو ھەزار كورد كەوتنە ناو يەكىتى سۇقۇت، كەچى ئىستا ۱۲۳۰۰۰ سەدو بىستوسى ھەزار كەسمان ماوہ. لەبەر مەترسى بەزۇر پاگواستن و ھۆكارەكانى تىرى گوشارو تەنگ پىھەلچىن ، ژمارەيەكى يەكجار زۇرى كورد كە لە ۵۰۰۰۰۰ پىنجسەد ھەزار كەس پترە، توینرايەوہ.

ئىمە دلشاد بووین كە زانىمان ديموكراسى پىگەى بۇ گىپرانەوہى مافەكانمان كىردەتەو. بەلام بەداخەوہ بارودۇخەكەمان لە سەردەمى گلاسئۆست و ديموكراسىدا گەلى خراپتر بووہ. زىاتر لە ۲۵۰۰۰ بىستوپىنج ھەزار كوردى موسلمان لە ئەرەنستان و ۳۰۰۰ سى ھەزار كورد لەلايەن ئۆزبەكەكانەوہو زىاتر لە ۱۰۰۰۰ دە ھەزار كوردىش لەلايەن قىزىكەكانەوہ، ئەگەرچى دانىشتووى ئەم كۇمارانە بوون، دەركران. لەبەر ئەوہى ئەم كۇمارانە سەربەخۇيى خۇيان وەرگرت، ئەوانە داوا دەكەن ئىمە يا لەناوياندا بتوینەوہ، يان خاكەكەيان بەجىبەلین.

بۇيە ئىمە ئەمىرۇ چل ھەزار كوردى پەنابەرمان لە ۲۳ ھەرىمى كۆمارى پووسىيى
فیدرالدا ھەيە. ئىمە چاوەپروانى ئەو پۆژەين كە ئۆتۆنۆمىيەكەمان بۇ بگىپنەوہ. ئەو
دەمە ئىمەش دەبىنە خاوەنى مافىكى يەكسان و چىتر نابىنە مروقى پلەدووو،
لەگەل گەلانى ترى يەكىتى سۇقىتدا دەبىنە خاوەنى مافى يەكسان. ئىمە ھىوامان
بە پەيمانى يەكىتى سۇقىت بوو. بەلام تەنات بە وشەيەكىش ناوى گەلەكەمان
لە گەلەلى پەيمانامەى يەكىتى سۇقىتدا كە بەناوى (۹+۱) (نۆ كۆمارى
پىشوو سۇقىت و كۆمارى پووسىيا، وەرگىپ) وە ئامادە كراوہ، نەھىنراوہ.

دەستەى نوینەرايەتى ئىمە، بە فەرمانى ئىوہ، لەلەين ھاوپى "پىقىنكا"ى
ئەندامى شوورای سەر كۆمارىيەوہ، وەرگىراو بەلنى چارەسەرى كىشەى كوردى
دا وا كە پەلەى ئى بكات. لەم بارەيەوہ كۆمىسۇنىك لە نوینەرانى پەرلەمان بە
سەرۇكايەتى ھاوپى "سەبولىف ڤ. د"ى نوینەرى پەرلەمان پىك ھاتووہ. ئەم
كۆمىسۇنە، لە ئۆكتوبەرى سالى پىشووہ سەرى لە تەواوى ئەو كۆمارانە داوہ
كە كوردى موسلمانىان تىدا دەرئى و كۆبوونەوہى لەگەلدا كردوون و، زانىوہو
بۇى دەرکەوتووہ كە كوردەكان بە يەك دەنگ داوا دەكەن ئۆتۆنۆمىيەكى كوردى لە
ھەر شوینىكى يەكىتى سۇقىتدا پىك بەپىنرى. ئەوانە دەچنە ھەر شوینىك كە
كۆمىسۇن بۇيان ديارى بكات. بەلام ئەم كىشەيە كوردى ئىزدى نەگرتەوہ كە
بەزۆر دوورخاوەتەوہ نايانەوى لەمەودوا خۇيان بە كورد لەقەلەم بەدن.

دوو سالى شوورای بالا (پەرلەمانى سۇقىت) ياسايەكى زۆرى لەسەر
دەولەتىكى ياسايى ديموكراتى پەسند كردووہ، بارودۇخى ولات بەرە بەرە بەرە
ئاسايىبوونەوہ دەچى. بەلام بارودۇخى ئىمە لە ساىەى كۆمارە سەربەخۇكانەوہ
بەرە خراپى دەپرات. ئەگەر ئاوا بچىتە پىش، داوى دە سالى ترەيچ كوردىك لە
يەكىتى سۇقىت نامىنى و، ھەموويان لەناو ئەو گەلەندا دەتۆينەوہ كە تىيدا
دەرئىن.

وہك دەزانن ژمارەى ئىمەى كورد لە پۆژەلەلانى ناوەرپاستدا لە بىست مىليۇن
كەس زياترەو بارودۇخيان تراژىدىيە. بۇيە ئىمە ناتوانىن داواتان ئى بكەين پىمان

بدەن باركەين بۇ ئەو خاكە كە گەلەكەمانى تىدا دەژى و، لەوئىش وەرمان ناگرن. كەواتە داوايەكى گەرەتان ئى دەكەين، ئەوئىش گىرپانەوئى ئەو ئوتۇنۇمىيە كە سالى ۱۹۲۳ دروست كراو ۱۹۳۱ لەلەين ستالىنەو لەناوبرا. ئەم داوايانەى خوارەوئەتان ئى دەكەين:

۱. پىمان بدەن ۳۰۰ كەسمان بېۋنە ئەورۇپا و ۳۰۰ كەسشىمان بۇ ولاتانى ئاسىيى، تا كۆمەلگەى نىۋنەتەوئى لە بارودۇخى دژوارى گەلەكەمان ئاگادار بكنەوئەو جىگەيەك بۇ ئەو كوردانە بدۇزنەو پىكەو تىيدا بژىن.

۲. لە ۱ى ئابەوئە بۇ ماوئى مانگىك مانگرتن لە خواردن لە مۇسكۇ بەرپوئە بچى و پۇژانە ۱۵ كەس بۇ ماوئى ۱۰ پۇژ بەشدارى بن. داوايەكى زۇرتان ئى دەكەم نوئىنەرانى ئىمە قىوول بكن.

لەگەل پىزماندا،

سەرۇكى پىكخراوى سەرتاسەرى كوردانى سۇقىتى "يەكبوون" بابايىف م.س.

* بۇ سەرۇك كۇمارى پووسىيى سۇقىتى فیدرال

هاوپى يلتسىن. ب.ن

زۇر بەرپىز بارىس نىكۇلايىچ

بەناوى ھەموو گەلى كوردەو، بەبۇنەى ھەلپژاردنتانەو ۋەك سەرۇك كۇمارى پووسىيى سۇقىتى فیدرال پىرۇزبايى سەركەوتنتان لى دەكەم. ھىواى تەندروسىتىيەكى پتەو بەختەوئەى بەئاكام گەشىتنى تەواى ھىواكانتان بۇ پىشكەوتنى كۇمارى پووسىيى سۇقىتى فیدرال دەكەم. ئىو ھىوئى گەلى كورد بەباشى دەرزن. ئىمە دەمانەوى كورتە مېژوئەى گەلى كوردى كۇلتان لە يەكىتى سۇقىتى بۇ باس بكن. كاتى ديارىكردنى سنوورەكانى نىوان توركيوا ئىران و يەكىتى سۇقىتى، ۲۳۲ ھەزار كورد كەوتنە بەر خاكى يەكىتى سۇقىتى. دواى زۇلم و زۇر و تەنگ پى ھەلچىن و سووكايەتى پىكردن، ئەمۇ بەھەموئە ۱۵۳ ھەزار كوردمان ئى ماوئەتەو. يەكىتى سۇقىتى كۇمارو كۇمارى ئوتۇنۇمى بۇ گەلان بەرقەرار كرد، بەم چەشنە زۇر گەل و نەتەوئەى بەپى چەندايەتى پىك

ھېنا. زۆر كەس ھەستىيان بەھە كە سەر بە چ نەتەھە گەلېكن. بۇيە ژمارەى دانىشتوانى ئەو گەلانەى كە خاھەنى كۆمار يا ئۆتۆنۆمى بوون، زيادبوو. گەلى پووسو تەواوى ئەو گەلانەى كە خاھەنى كۆمارو ئۆتۆنۆمى بوون، پەرەردەو پووناكېرىو كولتورۇ ھەرەھا ھۆشيارى و زانستىيان چووە سەرى و لەبوارى وەستايى و پېشەسازىدا بەرەوپېش چوون.

بەلام يەككىتى سۆڧىت بەم شىوہە زۆر گەلى بچووكى لەناوېردو تواندىەھەو، زمان و ناسنامەى نەتەھەى و كولتورۇ... لى سەندەھە. لە ئەنجامى ئەم سىياسەتەدا زىاتر لە دووسەد گەل كە تا شۆپشى ئۆكتۆبر لە پروسىا بوون، تەنبا ۲۵ تا ۵۰ يان مانەھەو، خەلكى پلەدوويان لەم گەلە بچووكانە پېكېئناو، ئەوانە بەدرىژايى سەنەيك لە بارى كولتورۇ و پەرەردەھە، لە گەلانى گەرە بەجى مان. ستالېن بەم كارانەشەو وازى نەھىنا، بەبى ھېچ شتېك سالى ۱۹۳۷ كوردە موسلمانەكانى لە ئازەربايجان و ئەرمېنيا دورخستەھەو، سالى ۱۹۴۴ لە كۆمارى جۇرجيا وەك بەزۆر بەرەو كۆمارەكانى ئاسىاي ناوەرەست و كازاخستان راپېنچ كرەن. لەو كۆمارانەيشدا ئىمەيان بەسەر چولرە ھەرىم و سەدوہە ناوچەدا پەرش و بلاو كردەھە و دابەشيان كردين و نەيانەھىشت لە ھەر شۆيىنىك زىاتر لە دە بنەمالە بژى.

لەرېگەو كاتى گواستەھەياندا بۆ تاراوگە، ژمارەيكى زۆر لەسەرماو برسېتىدا مردن. بەلام لەكاتى شەردا لەبەرئەھەى ستالېن پېئوسىتى بە ئىمە ھەبوو، گېراپنىەھە بۆ قەفقاسو، وەك سىخوچ كەلكى لى وەرگرتېن بۆ سەر توركيا و ئىرانو، يەككە لەوانە من بووم.

كۆتايى بە ستالېن ھات و خرۆشچۆڧ. ن.س ژمارەيكى زۆرى ئەو گەلانەى ناردەھە بۆجىوېئى پېشووويان و ئۆتۆنۆمىەكەى بۆ گەراندەھە. ھەر بۇيە ئەم گەلانە بۆ ھەمىشە ئەمەكبارو قەرزدارى خرۆشچۆڧن.

سالى ۱۹۶۱ دەستەيكى نوپنەرايەتى كوردمان لەلايەن بە سەرۆكايەتى من لەلايەن سكرتېرى ئەودەھەى كۆمىتەى ناوەندى پارتى كۆمۇنىستى يەككىتى سۆڧىتەھە "باريس پونەماريوڧ" وەرگېراين. ئىمە داواى گەرەنەھە بۆ سەر زەوى و بەرقەراركردنەھەى ئۆتۆنۆمىەكەى خۆمان كە ۷ى حوزەيرانى ۱۹۲۳ لە

چوارچىۋە كۆمۈرى ئازەربايجاندا پىك ھىنرابو. داوامان كرد بمانگەپىننەۋە بۇ نىشتمانەكەى خۇمان.

باريس بۇنەماريوۋ بىناۋى خروشىچۋقەرە بەلىنى پىداين و وتى ئىۋە لىيورنتان بۇ دەرچوۋە و مافەكانتان دەگىردىنەۋە، بەم زوانە ئۇتۇنۇمىيەكانتاندادەمەزىتەۋە دەگەپىنەۋە بۇ نىشتمانەكەتان. بەلام دەبى كەمىك بوەستىن، با بزائىن چى بەسەر شەپرى ئىران وعىراقدا دىت. جگە لەۋە، ئەمە ئەۋە دەگەيەنى كە شەپرى كورد دى عىراق بەدەستى مۇسكۇيە دەستى مۇسكۇ تىدايە. ئەۋەبو پىۋىست بو چاۋەپى بکەين. لەناكاۋدا سالى ۱۹۶۴ خروشىچۋ. ن.س لەكار لابرا، برىژنىف دەسلەتلى گرتەدەست كە تەنەتە نەيدەۋىست گۈشى لە ناۋى كورد بى و بزۋتەنەۋە كوردى دەرۋەى سەركوت كرد، ھەرەشەى گرتىشى لى كردم. بەلام تۋانىم بەپىگەى جۇراۋجۇر لەم بارەۋە خۇم لادەم.

ئىمەى كورد ەك گەلانى بچوۋكى تر كە سووكايەتتىيان پى كراۋە، چاۋەپى كۆتايى ھاتن بە زۇلم و زۇرو دىكتاتورىمان دەكرد. ئەۋە بو سالى ۱۹۸۵ ھاتەپىش و دىموكراتى پاگەيەندراۋ بانگەۋازى ئازادى بۇ ھەموو خەلك كرا، وا كە نابى چىتر خەلك پلەدوۋ بى، تەۋاۋى ئەۋ ھەلەنەى كە كراۋن پاست دەكرىنەۋە. ئىمەى كوردىش بەم پاگەيەندەنە خۇشحال بوۋىن. بەلام بەپىچەۋەنەۋە دەرچوۋ، گەلانى گەرە بوۋن بە دەۋلەتى سەرەخۇ، ئەۋانە گەلانى بچوۋكىان ناچاركرد كە يا بە زۋوترىن كات لەناۋياندا بتۋىنەۋە، يا ۋلەتەكەيان بەجىبەيلىن. وىنەيەكى زىندوۋ لەۋانە ئىمەى كوردىن: ئەرمەنەكان بەھۋى كىشەى ناگورناقەرەباغەۋە سالانى ۱۹۸۹-۱۹۹۰ بىستۋپىنچ ھەزار كوردى مۇسلمانىان لە ئەرمەنستان دەركد. لەبارى لۇژىك (مەنتىق)ەۋە، دەۋايە ئازەربايجان ئىمەى ۋەرگرتبايە. بەلام ئازەربايجان ئىمەى ۋەرەگرت و، بىيانۋوشىيان بۇ ئەمە ئەۋەبوۋ كە ئىمە بۇچى داۋاى پىكەيىنەۋەى ئۇتۇنۇمىيەكەمان دەكەين.

پاشانىش ۳ ھەزار كوردىان لە ئۆزبەكىستان و، زياتر لە دەھەزار كوردىان لە قرقزىستان دەركد. كۆمارەكانى تر ئىمە ۋەرناگرن و، دەيانگوت خاكى ئىۋە

لەلایەن پووسەکانەو دەگایرکراو، بڕۆن بۆ لای ئەوان، بەم چەشنە نزیکەیی چل ھەزار کورد ئاوارەیی کۆماری پووسیا بوون، لەوانە زیاتر لە دەھەزار کەسیان لە خانووبەرە کراوەکانی تاتاری کریم لە ھەریەکە گراسنادار جیگەر کراون و قەزاقەکانی کراستاداریش کوردەکان دەردەکەن. نیووی ئەو کوردانەش مافی نیشتەجێبوون و کاریان نییە. تائێستایش کوردەکان لەوێ دەکوژێن و، ھەتا ئەمڕۆ چوار کەسیان لێ کوشتوون. ھەموو جاری ئازاریان دەدەن و، داوایان لێ دەکەن خاکی کراستادار بەجێبھێڵن و بپاری شوورای گوندەکانیان ئاراستەدەکەن.

بارودخێکی ئەوتۆش لە ھەریەکەکانی تردا ھەیە. وەك لاتان ئاشکرایە کوردەکانی دەەرەو لە خەبات بۆ دروستکردنی دەولەتێکی کوردین. بۆیە ئێمە کوردی سۆقێتی پیشوویش جیگەییە کمان نییە، بۆ کۆی بڕۆین و لەکۆی بژین.

بە لەبەرچاوترنی ئەوێ کە ئێمەیان لە کۆمارەکان دەرکرد، ئێمە کورد لە ۱۹۸۹-۱۹۹۰دا بۆ شارەزاکردنی کۆمەڵگەو پێبەڕانی پارتەکان و دەولەت لە کێشەکەمان، لە شارێ مۆسکۆ کۆڕو کۆبوونەوێە کمان بەرپۆەبرد. دەستە نوێنەرایەتی ئێمە، لەلایەن جیبریکوۆ و گری ئینکاو پریقینکاو تارا زایفیچ و ...و پیشوازییان لێ کرا. بپاری کۆنفرانسی حیزبی و شوورای بالا (پەرلەمان)ش ھەییە سەبارەت بە گەڕانەوێمان بۆ نیشتمان و دامەزراندنەوێ ئۆتۆنۆمی کوردی، بەلام ئازەربایجان ھەر ناھێتێ توخنی بکەوینەو.

ئێمەریگەییەکی تری دەربازبوونمان نییە. بۆیە بپاریمان دا پەنا بۆ ئێو، وەك سەرکردەیی گەلی پووس، بەرین و داوای یارمەتیتان لێ بکەین. گەلی مەزنی پووسیا زۆر گەلی کردووەتە نەتەوێەکی پێگەیشتوو و خوێندەوار، تەنیا ئێمەو تورکەکان ماوین. ھیوای ئێمەبە ئێو، بە گەلی مەزنی پووسیا.

ئێمە داوای زۆرتان لێ دەکەین لە ناوچەییە کۆمان بکەنەوێ ناوچەییەکی ئۆتۆنۆمیمان بۆ دروست بکەن. بەم چەشنە زمانەکەمان و ناسنامەیی نەتەویمان دەبووژیتەوێ خوێندن و پێشکەوتن و کولتورمان پێ دەدات.

ئىمە ۋەزىر (جوتيار) و ئاژەلدارى باشىن، ئىمە ئوۋە نابىن ئەگەر بىتوۋ لە ناۋچەيەكى زەۋى پەش يا ناۋچەى تردا جىگىرمان بىكەن. ئىمە ئامادەين و دەتوانىن لەسەر خاكى ئازادو ئەكىلراۋ ئىش و كار بىكەين و، بەرھەمى كىشتوكالىش بۇ خۇمان و بۇ ھاۋسىكانىشمان دابىن بىكەين.

بە لەبەرچاۋگرتنى ئوۋەى كە لە سى ناۋچەى ھەرىمى كراستاداردا تا ۳۰ى ئەيلوول مۇلەتيان پى داۋىن كە خاكەكەيان بەجىبەيلىن، ئىمەش پىارمان دا لە ۲۷ى ئەيلوولدا دەستەى نوينەرايەتى خۇمان بنىرىنە مۇسكۇ بۇ لاي ئىۋە. داۋاتان لى دەكەين نوينەرهكانمان ۋەربىگرن و بەيەكجارى كىشەكەمان چارەسەر بىكەن.

لەگەل پىزىمدا سەرۋكى كۆمەلەى سەتاسەرى كوردەكانى سۇقىت "يەكبوون" بابايف. م ۱۹۹۱/۶/۲۶

* بۇ زۆر بەرپىزانى سەرۋك كۆمار و سەرۋك پەرلەمانەكانى ژمارە ۷۹

كۆمارە سەرەخۇكانى سۇقىتى پىشۋو ۱۹۹۱/۷/۲۰

ئىمە زۆرجار داۋامان لە سەرۋكى يەكىتى كۆمارەكانى سۇقىت (يەكىتى سۇقىت) و دەۋلەت و پەرلەمانى يەكىتى سۇقىت كردوۋە، كىشەى كورد چارەسەرەكەن. گەرچى دەۋلەتى يەكىتى سۇقىت سەرەخۇى دا بەم كۆمارانە، بەلام لەگەل ئەۋەشدا سەرەخۇى ئەۋگەلەنە فەراموش كرا كە خاۋەن ئۇتۇنۇمى نەبوون. ئىمەى كوردى موسلمان لە ۱۹۳۷-۱۹۴۴دا ۋەك گەلانى بچوۋكى ترى موسلمان كە كاتى خۇى لەژىر دەسەلاتى توركييا و ئىراندا بوون، پراگويىزايىن بۇ كۆمارەكانى ئاسىياى ناۋەپراست و كاراخىستان. توركييا و ئىران لەكاتى خۇيدا بەيارمەتى ئەم گەلەنە جۇرجيا (گورجىستان)يان داگىركرد. ستالىن بەھۋى جۇراۋجۇرەۋە ئەم گەلەنى سەرۋكوت كرد و، بەم چەشەنە تۆلەى خۇى سەندوۋە. ئىمەى كوردىش پىش ھەموو گەلانى تر لە ۱۹۳۷دا دورخراينەۋە.

دەبى ئەۋەيش بگوتى كە لە تاراۋگە بەباشى پىشۋازىيان كردين و، دەۋلەت ئاگادارى ئىمە بوو. بۇ ويىنە، سىكرىتىرى كۆمىتەى ناۋەندى پارتى كۆمۇنىستى

كازاخستان ھاوپى مىرزۇرىيان ل و سەرىكى پەرلەمانى ئەم كۆمارە ھاوپى عىسايىڭ، بۇ خۇيان سەردانى ئىمەيان كىردى، ھىورىيان كىردىنە ھەم بەلىنى يارمەتتىيان پى دايىن و لە وتەى خۇيان پەشىمان نەبۇنە ھە. شەش مانگى تەواو ئىمەيان بە خۇپرايى بەخىو كىردى جىو كارىيان پى دايىن. دواى سالىك پارەى ئەم بەرخانەيان پى دايىن كە لىيان سەندىبۇرىن. ئەمەيش لە سەردەمى ستالىندا بوو.

ئىستاتىش كاتى ئەم ئالوگۇپانەى كە لە ولاتەكەماندا پودەدەدن، چل ھەزار كوردى ئاوارەمان ھەيە كە لە ۲۳ ھەرىمى پووسىادا پەرش و بلاون و يارمەتتىيان دەدى. ئەوانە كۆپون (بىياقە)ى خواردەمەنى ھەرىناگىرنو، پۇژانە مىندال و بەسالچوۋەكانمان لەبەر بىرسىتى و سەرمەو چاودىرىنەكەردىن دەمەن. ئەگەر پىرىستىرىكا مۇقى بەگەۋەرتىن سەرمەيە دانائە، ئىستا ئەم بايەخەيان نەماۋە. بە بۇچوۋنى ئىمە، ھىچ سىستەمىك كە گەلان فىرى خويندەۋارى و پەروەردە دەكات، نەيتوانىۋە ئەم چەشەنە كولتورىو خويندەۋارىيە بداتە گەلان كە سىستەمى سۇسىيالىستى و پارتى كۆمۇنىستى داۋيانە. ئەگەر ستالىن تولەى لەم گەلە بچوۋكانە نەكەردىبايەۋە، ئەۋانىش خاۋەنە كولتورىكى بالاۋ پىشكەۋتوۋ دەبوۋن. خرۇشچوۋ. ن.س ئەم ھەلەيەى ستالىنى راست كىردەۋە و، گەلە بچوۋكەكانى گەپاندەۋە بۇ نىشتەمانى خۇيان و ئۇتۇنۇمى بۇ دروست كىردەۋە. تەنبا چوار گەل نەبى، كوردى تورك و ئەلمانى و تاتارەكانى كىرىم. خرۇشچوۋ فرىاي چارەسەركىدى كىشەى ئەم گەلانە نەكەۋت و، لايان بىرد. چارەنۇوسى ئەم چوار گەلە ھەتا ئىستاتىش ھەروا ماۋەتەۋە.

ھەر لە سەرتەى دامەزەندى سىستەمى سۇقتىدا، دەۋلەتلىكى فرەنەتەۋەى بىۋىنە پىك ھات، كە بەرژەۋەندى تەۋاى گەلانى بەرەسمى دەناسىو، بۇ نەتەۋە گەۋەركەن كۆمارو، بۇ بچوۋكەكانىش كۆمارى ئۇتۇنۇمى و ھەرىمى پىك ھىنا . كۆنگەرى دەى پارتى كۆمۇنىستى يەكىتى سۇقتى بە شىۋەيەكى بىۋىنە كىشەى نەتەۋەى چارەسەركىدى، پاشان ئۇتۇنۇمى بۇ ئىمەى كوردىش بەرقەرار

كرا. بەلەم لە سەردەمى ديموكراتى ئىستادا، قەوارە و ناسنامەمان لەدەست چوو. دەكرى چارەسەر بكرى، يا بمانگىزەنەو بۇ بارودۇخى جاران كە تىيدا ژيا بووين.

بە لەبەرچاوغرتنى ئەوئى كە مەن تەمەنم حەفتا سەلەو بە باشى لە سياسەتى دەولەتى و كىشەى كورد تى دەگەم، پىموايە ئىمە سياسەتتىكى راستمان نەگرتوئە بەر، چونكە لەداها توودا نايىتە مايەى پىشكەوتنى گەلان. پىم وايە پىويستە بگەرنەو بۇ سىستەمى پىشوو، ئەوئىش لەبەرئەوئى كە دەولەتەكەمان فرەنەتەو بو. ئەگەر ئىمە بودجەى لەشكرىمان ۵۰-۷۰٪ ى كەم بكەينەو و هاوسىكانمان بەخىو نەكەين، لەماوئى ۱۵ تا ۲۰ سەلدا پىش ئەمەريكا دەكەوين. يەكىتىى سۆفیت، دواى پەنجا سەل لە دامەزراندن، تەواوى كىشەى گەلاكەكانى چارەسەر كورد. خرۆشچوۋ چارەسەرى تەواوى كىشەى گەلانى يەكىتىى سۆفیت (جگە لە كىشەى كورد، تورك و ئەلمان و تاتارەكانى كریم) ى كورد. بەلەم دەولەتە نوپىيەكان يا كۆمارە سەربەخۆكانى سۆفیت، كە ماوئى حەفتا سەلە هەن، ناتوانن چارەسەرى كىشەى ئەم سى تا چوار گەلە بكەن. بەپىچەوانەو، بەزۆر راگوئىزراوەكانيان ئاوارە كورد. ئىمە لە كۆمارەكانەو پامان كوردە هەرىمى كراسنادار بۇ لای گەلى پەوسىيا، ئەو گەلەى كە خاكەكەى ئىمەى داگیر كورد نىشتەمانەكەى ئىمەى بەخشى بە گەلانى گەورەو بەرامبەر بە ئازەرى و ئەرمەنى و جورجى و توركەمەن سووكايەتتى پى كرىن.

كوردەكان تا شۆرشى ئۆكتۆبەر هېچ كاتىك لەناو گەلانى تردا نەتوئىنراونەتەو. دوژمنايەتى ستالین بەرامبەر بە گەلەكەمان، بوو بەهۆى لەناوبردنى ئۆتۆنۆمىيەكەمان و دوورخستەنەو و تەواندەنەو ومان لەناو ئازەرىيەكاندا كە ژمارەمان سىسەد هەزار كەس دەبوو. هەروەها لەگەل توركەمەن و زياتر لە سەدەهەزار ئەرمەنى و جورجىشدا. ئىمە بە دەستپىكردى پىرىستوىكا لە ۱۹۸۵دا زۆر خۆشحال بووين كە ديموكراتى و گلاسنىوستى راگەيەندران. لەسايەى ديموكراتى و گلاسنىوست و پەرەسەندنى مافى مەوقدا لە يەكىتىى سۆفیت، ئىمەى كورد كەوتىنە نووسىن لەسەر ژيانى خۆمان لەم ولاتە. هەروەها لە پىگەى كۆپو كۆپوونەو و لە شارى مۆسكۆ، گەلانى يەكىتىى سۆفیت سۆفیت ئاشناو

شارەزاي گەلى كورد بوون و زانيان كورد ھەيە. توانرا لەلايەن ئەندامانى سەرکردايەتى دەولەتى و حكومەتى سۆڧىتەو پيشوازي بكريين^(١٦٤).

... ئيمە لەگەل ئازەربايجانيەكاندا ھاوسىي يەكترين. گەلى ئازەربايجان زۆر لە ئيمەو نزيكن. زۆربەمان لە ئازەربايجانەو ھاوسىيەتەو پيشوازي بکريين. ئيمە لەلايەن دانىشتوانى ئەو كۆمارەو داگير كراون، گەرچى زەوى وا لە ئازەربايجاندا ھەيە كە لەبەر نەبوونى خەلك و جۆگەى ئاو چۆلەوانىيە. ئەم شويئە كە ئاوى جەيران-چيلي بە ھەر لە شارى باكوو تا شارى ساليان دەگرئەو. ئازەربايجان دەتوانى ئيمە لەو شويئانە نىشتەجى بکات.

داواتان لى دەكەين يارمەتى گەلەكەمان بەدەن:

- ۱- ئازەربايجان پازى بى لەو شويئە چۆلەنى كەناومان بىردن، ئۆتۆنۆمىيان بەداتى.
 - ۲- كەرەسە (پارە) بۆ خەرجى كيشانى ئاوى خواردنەو ئاوداشتن بۆ ئەو شويئە ديارى بکرى و، قوتابخانە و... لە ئەستۆى خۆماندا بن.
 - ۳- ئەگەر ئازەربايجان پەسندى ناکات، ئيمە ئامادەين ئۆتۆنۆمى لە ھەر شويئىكى تری يەكيتى سۆڧىت بەرقەرار بکەين و بپۆين بۆ ئەو.
 - ۴- بۆ پيشگرتن لە بەردەوامى قوربانى (ئەم سى سەلەى دوايى، كوردەكان زياتر لە سەد كەسيان لەدەست داو)، داوا لە شوراي فيدرالى دەكەين ئەم كيشەيە لە كۆبونەو يەكى نزيكدا بە يەكجارى چارەسەر بکات.
- لەگەل پريئەمدا

سەرۆكى كۆمەلەى سەرتاسەرى كوردەكانى سۆڧىت "يەكبوون"

بابايف. م. س.

تييبينيەكى جياواز لەسەر ئەم نامەيە:

كوردەكان پاش ئاوميدبوونيان لە موسكو، ئەم نامەيەيان ئارد بو سەرۆك كۆمارو پەرلەمانەكانى كۆمارەكانى پيشووى سۆڧىت. ديارە نووسينەكەى خراپ نىيە. گەرچى چاوەڕپى ئالوگۆرپىك ناكريئ لە سياستەتى ئەو كۆمارانەدا بەرامبەر،

^(١٦٤) ھەندى لەو بابەتانەى كە وشە بە وشە لە نامەكانى تردا ھاوئە، بە پيويستم نەزانى وەرى بگيرم و دووپاتيان بکەمەو.

نەك تەنیا كورد، بەلكو گەلانی بچووكی كۆمارەكە دایەسیان، نەدەكرا بېریاریکی ھاوبەش یا تەنیا لەم بارەیهو بەدی. تانیستایش دورن لە دیموكراتی و مافە مرقۇ و ... نۆربەیشیان ھەر پەرودەدی قوتاجانەدی سۆقیتی و ئەگەسی سەركردایەتی نیونەتەویدی و حكومە و حیزبی یەكیتی سۆقیت و ئاگاداری ئەم كیشەیی كورد بوون. نووسەر یا نووسەرانی نامەكە كە داواي گەرانهوادی كورد بۆ شوینیکی چۆل و بئناوو ناواوەدانی ئازەربایجان یا شوینیکی تر دەكەن، واتە لە ھەر كۆماریکی تری سۆقیت بێ، نەك لە شوینی باووبایرانیان و لەو شوینە كە كۆماری ئۆتۆنۆمی كوردستانی سووریان دامەزراند، ھەلەیهكە دواتر بەجیا باسی دەكەین.

نووسەر لەم نامەییو نامەكانی تردا، ھەر باسی كوردی موسلمان دەكات، واتە كورد دابەش دەكات. راستە كوردیان لەرووی دینیەو دابەش كردوو، زیاتر كوردی موسلمان كەوتووە بەر شالۆی ھەمەچەشنەدی زۆرداری و چەوسانەو. ئەگەر دۆژمن و ناخەزانی كورد یا ھەندێ كوردی ئیزدی ئەم دووبەرەکیەیان دروست كردبێ، نووسەر یا نووسەرانی نامە نەدەبوو ئەم شتەیان كردبايە. ئەوانە لەسەرەتاو كورد دابەش دەكەن و بەشێکیان دەكەن بەگژ ئەوی تریاندا و پارەیان دەدەن، تا بەشەكەي تریان لەكۆل بێتەو، پاشان بێنە سەر بەشەكەي تریان. ھەروایش كرا. نووسەر یا نووسەران بەم چەشنە بیانوو دەدەن دەستی داگیركەر و ناخەز و دۆژمنی كورد و ژمارەيك لەو ئیزدی و موسلمانانە، تا كیشەكە ئالۆزتر بکەن.

نووسەر یا نووسەرانی نامەكە بەپێچەوانەي بەلگەو دیکومینتەكان و گیرانەوادی خەلكەو، كە دەلی پاش راگواستنەویمان بەپیریانەو ھاوتوون و یارمەتییان داو، تەنانت بە پێچەوانەي ژانیاریەكانی خۆیانەو كە لە نامەكانی تردا نووسیویانە، ئایا ئەم تكتیکە، یا لەرووی ناچاری و ترسەو بەم چەشنە نووسیویە؟!

لەلایەکی ترەو، لەم نامەیدا بە خراپی باسی پریسترویکا و گلاسئۆست و دیموكراتی سەردەمی گەریاچوڤ دەكات، دەلی رێگەیهکی راست نییە. داواي گەرانهو بە دەولەتی فەرەنەتەوادی پیشووی سۆقیت، یا چارەسەری كیشەي كورد

لەم ولاتە يان يەككە لە کۆمارەکان دەکات؛ ئەو سیستەمی که ئەو هەموو کارەساتەى بەسەر کورددا هینا، پاش ستالین و هەتا پروخانیشى کیشەکهى چارەسەر نەکرد، کهچی داواى گەڕانەوهى بکرى، لەبەر ئەوهى بارودۆخیان پاش پروخانى سۆڤیت بەرهو خراپتر چوو. من کوردیکى هەلاتۆوى کوردستانی باشوورم بیرهاتەوه که لە پوووسیا گیرا، زیاتر لەبەر نەبوونی پاسپۆرت و ئیقامەو هاتنى نااسایى. ناوبرا، ماوهیهکی زۆر لەبەر بئەدەسلەتێ و نەبوونی کەسێک یا هەندێ پاره یا نەبوونی دەولەتى کوردی و گوێ نەدانى پارتە کوردیهکان و ... خرایە زیندانەوه. پاشان که بەربوو، پوووسیا و UN وەک تاوانبارێک وەریان گرت و، هەروا بەبێ پاسپۆرت و ئیقامە ماوهوه نەیدەتوانى کار بکات و نوێنەر بۆ خۆى وەرگیرى. پۆلیسى پوووسیش که دەیانبینى، رایان دەگرت و پارەیان ئی دەسەندو نازاریان دەداو زیندانییان دەکرد. لەبەر گەلیچک هۆش بوارى گەڕانەوهى بۆ عێراق یا کوردستان نەبوو. دەیگوت خۆ زیندانەکهى جارێ لەو ژيانەى ئیستام باشترەو، لەوێ جیگایەکم هەبوو زیندان بوو، خواردنیکم هەبوو. مەترسی پاسپۆرت و ئیقامەو کارو...م نەبوو.

کوردی سۆڤیتیش پاش پزگاریبونیان لەدەستى ئەو پزێمە، ئاواتەخوازی ژيانى پابردوویان و بە باشتري دەزانن. کهچی هیچ کامیان باش نین. ئەگەر جارێ زیاتر داوا وەهولیان بۆ گەڕانەوه بوو بۆ نیشتمانى خۆیان و هیواو خەونەکانیان دروست کردنەوهى کوردستانی سوور و بەرەسمى ناسینی کورد لە کۆمارى ئەرمینیا و جۆرجیا و تورکمانیستان بوو، ئەمڕۆ لەبەر دەرپەدەرى و دۆزینەوهى ئیش و کار، جا لە هەرجێهە بێ، ژيانیان ئی تال بووه..

لەلایهکی ترهوه، نووسەران پینشنیاری کەمکردنەوهى خەرجى لەشکرى (۵۰٪-۷۰٪) سۆڤیت و یارمەتى نەدانى ولاتان و گەلانى تر دەکەن، تا ئەو ولاتە پینش ئەمریکا بکەوێ. زۆر زەحمەتە ئەم وتەیه بنەمايهکی راستى هەبێ، چونکه سیستەمى بەرپۆهەرایهتى ئابوورى و سیاسى ئەم ولاتە، خراپ و پووخابوو و، زەحمەت بوو که ئەو هەموو تاوانەى لە پابردودا کردووهو ئالوگۆرپیکى لە سیاسەتى ناوخۆ و دەرەوهدا نەکردووه، بە کەمکردنەوهى خەرجى لەشکرى یا

يarmهتى نەدانى ھاوسىۋ دەۋلەتاتى تر لە پووخانەكە پزگارى بىن. ئەۋەيش كە ئىستا بارودۇخى كوردى سۇقۇت پاش پووخانى سۇقۇت خراپتر بوۋە، مىراتى سىياسەتى رابردوى سۇقۇتتى پىشوو بوۋە.

كۆبۈنەۋەى شووراي خەلكى دانىشتوى گوندى (ساروقەى) ناۋچەى كراسناگقاردىسكى سەر بە ھەرىمى ئۇتۇنۇمى ئادىگە لە ۱۹۹۱/۶/۱۰ دا، بە دەربىرنى ويستى زۆربەى ھەرە زۆرى دانىشتوانى گوندى ساروقەى سۇقۇتتى و لەبەرچاۋگرتنى ئەۋ بارودۇخە ئالۋەى نيۋان خەلكى كوردو دانىشتوانى رەسەنى گوندەكە كە خەرىكى تەقىنەۋەى، بىريارى دا:

۱- داۋا دەكەن بە زووترىن كات (لەماۋەى ھەقتەيەكدا تا ۱۹۹۱/۶/۱۷) خەلكى كورد دەربىركىن، ئەۋانەى كە:

ئ: مافى نىشتەجىبۈونيان نىيەۋ بە ناياساىى ماۋنەتەۋە،
ب: ئەۋانەيش كە مافى نىشتەجىبۈونيان ھەيەۋ كار ناكەن، لەۋ ماۋەيەدا كە كۆبۈنەۋەكە دىيارى كىردۈۋە، دەربىركىن. دەبى خەلكى كورد بەبى ھىچ چەشنە مەرج و پارانەۋەيەك دەربىركىن.
بەئىۋەبەرايەتى كەلخۇزى "دروژيا" بەپىى تواناۋ گونجان يarmهتى گواستىنەۋەى شتومەكيان بۇ ئىستگەكانى شەمەندەفەر بدات.

گروپى دەستپىشخەر (چىسەبەيف، يوپ و بابىنكو، گ.ن و خاچەدوروۋ.پ.ف) ھىمنى و كاروبارى ئەۋانەۋ پىشتىگىرىكردن لە تىكەلچوۋنى نيۋانىان لەسەر بناغەيەكى نەتەۋەيى (ئەتنىكى) مسۇگەرۋ بەئەستۇ دەگرى. ئەگەر ھاتوۋ خەلكى كورد داخۋازىەكەيان جىبەجىنەكرد بە داۋاكارى بەشدارانى كۆبۈنەۋەكە بۇ دەركدنئان، پەنا بۇ ھىز بىرى (بەزۇر دەربىركىن، ھەۋرامى). لەم بارەيشەۋە كۆبۈنەۋەكەمان ھىچ بەرپىرسىيەكى ئاسەۋارى بىريارەكەى ناكەۋىتە ئەستۇ.

بەرپىرسىى جىبەجىكردنى ئەم خالە دەخۇرتە ئەستۇ سەۋكى كۈمەلەى كوردەكان غەلىنىف.م.

۲- لە ۱۹۹۱/۶/۱۱ دا ۋتوۋىژ ۋاۋوتوۋ لەم بارەۋە بىرى، ئەۋەيش بە بەشدارى گروپى دەستپىشخەر (چىسەبەيف، يوپ و بابىنكو، گ.ن و خاچەدوروۋ.پ.ف) و،

"ئىچىن، ن. ئا" لە شووراي شار و "كاردىفيسكى، ئا. د" لە بەرپۆھبەرايەتى كەلخۆزى (دروژيا، و)، ئەو (۸-۱۰) بىنەمالە بە نەتەو كوردەى كە ھىشتا ھىچ خۇيان بەدناو نەكردوو، بەشىۋەيەكى تايبەت بوارو مۆلەتى مانەو ژیانيان پى بدرى، تا كىشەى ئۆتۆنۆمى كولتورى يا پىكخستنىكى تىرى نەتەو ھىي كوردەكان چارەسەر دەكرى. ئەوئىش بە مەرجەى كە ئەم داخوازەنى خوارەو جىبەجى بكن:

د- دەبى تەواى ئەوانەى كە ئىشيان پى دەكرى، بى ئەملاوئەولا كارىكن.
ب- بەجىددى پەچاوى تەواى داب و نەرىت و كەلەپوورو ياساى ناوچە و خەلكەكە بكن.

پ- دەستبەجى لەماو ۵ پۇژدا مال و ھەشەو بەر مال و گەرەك و دەورپىشتى خۇيان پاكوخاوين بكنەو.

ت- دەورخستەو ئاژەل (ئاشكرايە دەبى لە چوارچىۋەيەكى ديارىكراودا بى)، دەبى ئاژەلەكە تەنبا لە (مىگەل يا گاگەل) گشتىدا بى و تا ۱۹۹۱/۶/۱ كاتيان بۇ ديارى بكرى (مۆلەتيان پى بدرى).

ج- دەبى بەجىددى و بەتوندى چاودىرى ھەئس و كەوتى كوردەكان بكرى لە شۆينە قەرەبالغەكان، يانە پۇشنىرىيەكان (سىنەماو شانوو...) و فروشگا و گەرماو شۆينە گشتىيەكاندا.

ئەگەر كوردەكان ھەر چەشنە لادان يا پىشلىكردنى ياساكان و داب و نەرىت بكن، بە ھەئس و كەوت پىزى نەتەوكانى تر نەگرن سووكايەتيان پى بكن، بەبى لەبەرچاوغرتنى تەمەن و پەرگەن، دەبى دەستبەجى (لەماو ۴۸ كاتژمىردا) دەرېكرىن و، بەپىي بپىارى ھاوبەشى ئەندامانى دەستەى دەستپىشخەرو شووراي گوند، ئەگەر پىويست بكات پەنا بېرىتە بەر ھىز بۆدەر كردنيان.

چ. فەرمانى بە دەستەى ئەندامانى دەستپىشخەر چىسەبەيف، يو. پ و سەرۇكى شووراي گوند ئىچىن، ن. ئا بدرى، سەبارەت بە پەسندكردنى بپىارەكە، نوينەرانى شووراكانى گەل لە ھەرىم و ناوچە ئاگادار بكنەو.

ئىمزاى سەرۆك ئىچىن، ن. ئا

ئىمزاى سكرتېر گورەنىكا. پ. گ

مۆرى شوورا

سەبارەت بەم بېرىارە يا بەنگەيە:

ئەمە يەكەم بېرىارە دواين بېرىارى دەسەلاتدارانى سۇقۇتتى و پووسى نىيە، بگرە بېرىارى خراپترو توندترو دور لە ھەموو ياسا و داب و نەرىتتىكى مۇقايەتى و نۆودەولەتتیش دراو. كوردى ھەزار لە گەلىك شوین و ناوچە و ھەرىم و گوندی پووسىا لەلایەن تاقمە پەگەزپەرسەت و فاشیەکانى ئەم ولتەو کوزرا و بىسەروشوین کراون و گىراون و تىيان ھەلداون و دۆسیەى درۆ تاوانیان بۇ ھەلبەستوون. بگرە لەلایەن پۇلیس و کاربەدەستانەو دەرکراون بۇ شوینی ترو، خەلک لەدژیان ھان دراو، گىرەو کىشەیان بۇ دروست کردوون و، ژيانیان لى تال کردوون و، ناچارپوون سەرى خۇيان ھەلگىرن و، کارو ئىشیان پىنەداون، يا بە بیانووی نەبوونی ئىقامەو نەیانھىشتوو خۇيان کاربکەن و پىستىرین و بىپەوشتىرین و قورستىرین و ھەرزانتىرین کارىشیان کردوو، وەك فەپاشى و ھەمالى و پاککردنەوى ئاودەست. کوردەکان بازاپىکن بۇ پۇلیسى پووسیا، بە بیانووی نەبوونی ئىقامە و ژيانى نایاسایی و نەبوونی مۇلەتى کارکردن يا کارى بىقانونى و نەدانى باج و ... ھەو، ئەگەر پۇژانە جەرىمە نەکرین، بە قۇنتەرات ھەفتانە يا مانگانەیان لى دەستىن بۇ پىنکھاتنى ھەردوولا تا دەرەنەکرین و پسوولەى وەرگرتنى جەرىمە يا پارەکەیشیان پى نادەن کە بۇ دەولەتتیش نابى. بگرە زۇرجار کورد پۇژانە چەند جارى لایەن پۇلیسەو رادەگىرین، چونکە پسوولەى جەرىمەیان پى نىيەو، دەبى جەرىمە بدەن. ئەگەر لەسەر جادەو ئىش دەستیان نەکووت، بەناو مالاندا دەگەرپىن و دەبى جەرىمە بدەن. ئەگىنا دەیانبەن بۇ پۇلیسخانە و ھەپەشەى دەرکردن و زىندانیان لى دەکەن.

زۇرجار کە لەسەر کوزران و لىدان و بەرتیل وەرگرتن پەنایان برەووتە لای کاربەدەستان، يا بى وەلام ماونەتەو، يا پشتگوئى خراون، يان بەلینى ھىچ وپووجیان پى داون و ھىچ ھەنگاویکیان نەناو بۇ سزادان و دژ بەو تاوانانەى کە دەرەقیان دەکرى. زۇرجارىش بەبى بېرىارە ھۆ دادگایبیکردن، سواری شەمەندەفەریان کردوون و وەدەریان ناون. تەنات پۇژنامەو تەلەفزیونی پووسىاش لەم وینەيەى ھیناوتەو.

ئەم بېريارو كۆبۈنەنە دەپمەن سەردەمى سۆڧىتىدا، بەناۋى گەل و دانىشتوان و شووراۋ دەسەلاتى دەۋلەتى و حىزبى و سىستەمى سوسىيالىستىيەۋە بۈۋە. ئەندامانى حىزبىكى ئىنتەرناسىۋىئال و پارىژەرو نوپۇنەرى كرىكارو زەخمەتكىش و گەلانى چەۋساۋە تەۋاۋى دانىشتوانى ئەم ۋلاتە، كە گۋايا ھەمۇ يەكسانن و يەك مافىيان ھەيە، فەرمانىيان پىئىدراۋە بۇ جىبەجىكرىدن. كۆمىتەۋ پىكخراۋەكانى حىزبى ئاگادار كراۋەتەۋە بەجىيەننى ئەم بېريارە خراۋەتە ئەستۋيان، ئەۋىش بەشىۋەيەكى پەسىمى و نووسراۋ. كەچى ھاۋارو پەخنەيەك لەلەيەن كۆمىتە يا پىكخراۋ يا ئەندامىكى ئەم حىزبەۋە ھەنەستەۋە. ئەم بېريارە سنوۋرى ئاپارتايدو جىۋاۋى پەگەزىيى بېريۋە. لەۋ پىژىمە ناۋبەراۋەدا، ئەگەر مەۋقۇ پەش لە ئەفرىقاي باشۋور داۋى دەسەلات، يا بەشداربۈۋى دەسەلاتى لەگەل مەۋقۇ سىپىدا كىرىپ، ئىنجا كەۋتەۋە بەر لىدان و تەنگ پىئەھەلچىن. كەچى لىرە ئەۋە بە كورد دەكەن كە داۋى دەسەلاتى نەكردۈۋە، گۋايە ھىشتا ھەر ھاۋىلاتى ئەم دەۋلەتەيەۋ پاسپۇرتى ھەر ئەم دەۋلەتەي پىيە! مەن نامەۋى بە وردى و دوۋرودىرژى تاۋوتۋى ئەم بېريارە بىكەم، كە دەرگى كىتېبىكى لەسەر بىۋوسىرى. دەرگى بىرگىتە بەلگەيەكى حاشالىنەكراۋ دىكومىنتى و، بىرگىتە بەردەم دانگاي نىۋەتەۋەيى لاھى UN و پىكخراۋ كۆپۈ كۆمەلەي نىۋەتەۋەيى و مافى مەۋقۇ... كە شتى ئەۋتۈ ئەمۋ لە ۋلاتىكىدا دەرگى و دىياش بىئەنگە.

تەننەت ئەنجامدەرنى ئەم بېريارە، جگە لەۋەي كە خۇيان دەستپىشخەر بۈۋن و دەسەلاتى پۇلىس و پاراستن (ئاسايش) يان ھەبۋە، خەلگىشىيان، يا بە ۋاتايەكى تر دانىشتوانى ناۋچەكەش، لەپال ئەۋەدا كە دژى كوردەكان ھان دراۋن، كراۋنەتە چاۋدىرو سىخۇر بەسەريانەۋە. گەر شتىكى ئاسايشى يا ئاپەسىمىيان كىردو لەگەل داب و نەرتىياندا نەگونجا، كاربەدەستان ئاگادار بىكەنەۋە. لاي خەلگىش، كوردەكان داگىركەرى ۋلاتەكەيانن و مىۋانى بانگ نەكراۋن، ۋاتە دەسەلاتداران خۇيان گەلان بەگىزى يەكتىدا دەكەن، گىرەۋ كىشە لەنىۋانىياندا دەننەۋەۋ پەرى پىئەدەن. بىۋوكتىر بىيانو لەلەيەن كوردىكەۋە بەدەستەۋە بىرى، بەسە كە بىيەتە

مايهی دهرکردنی. دهسه‌لاتداران به دانیشتوانی ناوچه یا گونده‌که نالین: ئەوانه لیقه‌وماوو هاوولاتی ئیمه‌ن و پیویسته یارمه‌تییان بدری، و ئیوه‌ش پیز له دابو نهریتی ئەوان بگرن. نابئی هەر کورد پیز له دابو نهریتی ئەوان بگری، پیویسته پیزی هاوبه‌ش و به‌رامبه‌ر به‌یه‌که هه‌بی.

له‌لایه‌کی تره‌وه، ده‌گوتری ئەوانه‌ی توانای ئیشکردنیا هه‌یه، یا گه‌یشتونته‌ته‌مه‌نی ئیشکردن، ده‌بی ئیش بکه‌ن. به‌لام ئەه‌ی ئەگه‌ر ئیقامه‌یان نه‌بی و ئیشیان پی نه‌دری، چۆن کاربکه‌ن؟! ده‌گوتری ئەوانه‌ی ئیقامه‌یان هه‌یه‌و ئیش ناکه‌ن، ده‌بی دهریکرین. دیاره‌ که‌س له‌ ئاواره‌ییدا ناتوانی به‌بی کارکردن و ته‌نانه‌ت به‌بی سوا‌لکردنیش بژی، مه‌رج نییه‌ به‌ په‌رسی کاریان هه‌بی، به‌لکوو ئیش‌وکاری ئازادی وه‌که‌سه‌به‌ت و کرێکاری و وه‌رزیری و ... ئەمه‌ لای ئەوان ئیش نییه‌. یا ئەگه‌ر تۆ ئەو ئیش‌وکارانه‌ بکه‌ی، ده‌بی به‌وانه‌ بلێی یا ئاگاداریان بکه‌یته‌وه. به‌لام هەر مه‌به‌ست دهرکردنیا بووه. ته‌نانه‌ت زۆر کوردیش خانوبه‌ره‌ی کپیوه‌ یا دروست کردوه‌ یه‌ به‌کری گرتوه‌وه، که‌چی هەر نا‌پازین و ده‌بی بیانویه‌کی بۆ بدۆزنه‌وه. بۆ وینه‌، پاگرتنی ئاژەل و ...، که‌چی ئەوانیش که‌م یا زۆر وه‌که‌خه‌لکی پروس یا دانیشتوانی گوندو ناوچه‌که‌ ئاژەلیان پاگرتوه‌وه. ژیا‌نی کورد، وه‌که‌ پا‌بردوو، به‌ ئاژە‌لداری و کشتوکاله‌وه‌ به‌ستراوه‌ته‌وه. هه‌روه‌که‌ هاو‌پیه‌که‌م گوتی، خه‌لکی گوند، واته‌ دانیشتوانی په‌سه‌ن و نا‌په‌سه‌نی گوند، هه‌موو ئاژە‌ل پا‌ده‌گرن.

به‌لام بۆچی ئەم بریاره‌ هەر بۆ کورده‌کان دهرچوو؟ له‌کاتی‌که‌دا ئاواره‌و په‌نابه‌ری سه‌ر به‌ گه‌لانی تریش له‌وئ ژیا‌ون، که‌چی هەر ناوی کورده‌که‌ هاتوه‌وه. ژماره‌ی په‌نابه‌ره‌ کورده‌کان له‌چاو زۆربه‌ی په‌نابه‌ری سه‌ر به‌ نه‌ته‌وه‌کانی ترکه‌مه‌تره‌.

کورده‌ ئاواره‌کان، وه‌که‌ زۆربه‌ی گه‌لانی تری ئاواره‌، شوین و ناوچه‌یه‌کیان بۆ په‌نابه‌ری هه‌لبژاردوه‌ که‌ بۆ ئاژە‌لداری و کشتوکال له‌بارو که‌م دانیشتوو یا چۆل بووه. ئاشکرایه‌ کار له‌ شوینی وادا هه‌یه‌ بۆ دانیشتوانی ترو، ده‌وله‌تی پروسیا به‌رزوه‌ندی له‌وه‌دایه‌ که‌ به‌ره‌می ئاژە‌لداری و کشتوکالی زیاتر بێ. له‌لایه‌کی

ترەۋە، زۆربەى دانىشتىۋانى ئەۋ جۆرە شويىنانه، بەتايىبەت پوۋسەكان، كەمىر خۇيان لە ئىش و كارى ئازەلدارى و كشتوكال يا كاي ترى ھەرزان داۋە. لە ھەموى گرنگىر، پوۋسىا ولاتىكى مەزن و بەپىت و بەرەكەت و ھىزى كارى تىدا كەمەو بوۋنى گەلى بالادەست و خاۋەن دەسەلات يا براگەرە و پىشكەوتوتوترو ... ھۆى پەنابردنى خەلك بوۋە بۇ ئەم كۆمارە، بەتايىبەت پاش پوۋخانى ئىمپراتورىيەتى سۆڧىتى ئەم ولاتە تەۋاۋى بەرپرسىي دەۋلەتى يەكىتى سۆڧىتى گرتە ئەستۆ، يا ۋەك مىراتگىرى ياسايى دەۋلەتى سۆڧىت خۆى راگەياندوۋە.

خوينەر ئەگەر تەماشاي پۇژو مانگى بېيارەكە بكات، ۋەرزى سەرماۋ زستانە. جگە لەۋە، ھەوت پۇژ ماۋەيان پىداۋن كە دەبى بېۋن، بۇ كۆى و چۆن پىرسىارىكە! ئەۋى مال و ئازەل و شتومەكى ھەيە بە ھەوت پۇژ پىي نافرۇشرى. ئەگەر بفرۇشرى، دەبى بە نيۋە قىمەت بىفرۇشى. ئەۋەش نەبى، چۆن پىۋىستىيەكانى ۋەك قاپ و قاچاخ و پىخەف و جلو بەرگ و شېرەۋېرەى ناۋمال و ... بە ئاۋارەۋ دەرپەدەۋى بىدەرەتان و نەدار دەگۈزىتەۋە؟ ئەۋە خەرجىي دەۋى. پاشان بۇ كۆى بچن؟ لەۋىش بە ھەمان شىۋە پەفتارىيان لەگەلدا دەكرى. ئىنجا ناكرى خۇيان بشارنەۋە. ئەگەر نەپۋن، ۋەك بېيار دراۋە، بەزۇر دەريان دەكەن. ۋەك لە بېياركەدا ھاتوۋە، ئەگەر بىتوۋ ئەم دەركرەنە ھەر پاشماۋەيەكى تال و ناخۇشى بەدۋاۋە بى تا رادەى كوشتن، جگە لە كوردەكان خۇيان كەس بەرپرس نابى. ناكرى نەپۋن، پۇلىس و ھىزى ئاسايش دەچن و سۋارىيان دەكەن و دەيانبەن بۇ ئىستگەى قەتار يا گەراچ. ناكرى بىمىننەۋە ۋە ھەموو پۇژى بەرۇكىيان بگرن و خەلك لەدريان ھان دەن و بىيانكوژن.

لە جىگەيەكى تردا باسى كوشتنى كوردەكان لە چەند ناۋچەۋ گوندو ھەرىمى پوۋسىادا دەكەين، باسى نوۋسىنى پۇژنامە و تەلەفزيۋەكانيان، ھاندانى خەلك و پىكخستنى خۇپىشاندان دى كوردەكان و گىپرانەۋەى كوردەكان خۇيان. من لە ھەندىك گوتاردا بۇ پۇژنامەۋ گۇقارە كوردىيەكانى دەرەۋەۋ ناۋەۋە، كە سى دانەيان لەگەل ئەم بەلگەۋ دىكۆمىنىتانەدا دەخىنە بەرچاۋ، ئامازەم كىردوۋە

بە سىياسەتى ستراتېژىكى دەسلەتدارانى ئىرمەنستان و ئازەربايجان و پروسىيى
 كۆن و سۆڧىتى دىنى و پروسىيى ئەمىرۇ بەرامبەر بە كىشەى كوردو، بەتايىبەت
 كوردەكانى سۆڧىت. بۆچۈنەكانىشم زىاتر بەھۇى ئەو شتانەوہ بووہ كە خۆم بە
 چاوى خۆم لە پروسىيا بىنىوومن. من كەوتومەتە دووان لەگەل كوردەكانى
 سۆڧىتى پىشوو، چ موسلمان و چ ئىزدى، پىكخراو كومەلەو پوژنامەو
 نووسراو و گىرانەوہى ھەندى بەسەرھاتى تالانم دىوہو بىستوہو، سەرئەنجام
 دەستم راگەىشتوہو بە ھەندى بەلگەو نووسراوى ئارشىڧەكانى سۆڧىتى پىشوو.
 ئەم دەولەتانە، نەك تەنيا لە قەلچۇكردى بەناو ھاوولاتى خۇياندا لە قۇناغ و
 سەردەمى جىاجىادا دەستيان ھەبوہو، تا بۇيان كرابى پارىزيان لە سىرپنەوہى
 قەوارەى كوردى و ناسنامەكەى نەكردوہو، سەرەپاي ئەو، دووبەرەككيان
 خستوہتە نە تەنيا ناو كوردەكانى لاي خۇيان (موسلمان و ئىزدى) و بەگژى
 يەكترياندا كرددون، بەلكو لە ئاوارەى و ھەندەرانىش لەڧىگەى ھەندى
 بەكرىگىراوى كوردى ئىزدىيەوہ پەرەيان بەو دووبەرەككىيەى ناو كوردەكانى خۇيان
 داوہ. لىرە مەبەست ئەو كوردە ئىزدىانەى ئىرمىنيايە كە ئىستا ئاوارەن لە
 پروسىيا يا لە ئۇكراین و بىلە پروسىيا بۇ پەيداكردى پاروويەك نان و پوژ بە پوژ
 ژمارەيان لە زىادبووندايەو لە دەرەوہىش پارەيان دەدەنى پوژنامەو گۇڧار
 دەرەكەن و كۇپو كۆمەل بېستو و پىكخراو پىك بەيئەن و داوا لە كاربەدەستانى
 پروسىيى بىكەن لە سەرژمىرەكاندا بە نەتەوہىكەى جىاواز بىاننوسن و

لىرەدا گوتارى دوو كورد (يەككە وەك كورد و ئەوى ترىان وەك نەتەوہى
 ئىزدى) كە لە كىتەبى نەتەوہكانى كۆمارى ئىرمەنستاندا نووسراو، وەك بەلگەيەك
 لە دەيان و سەدان بەلگە، دەخەمە بەر چاوى خۇيئەران. ئەمە ئەنجام و بەرھەمى
 سىياسەتى نەتەوہى-لىنىنى ولاتىكى سىيالىستى بوو، ئەمە بەرھەمى ھەموو
 ئەو ناوہندە كوردناسىيەو ... بوو. گوتارى نوينەرى گەلى ئىزدى كە بىگومان بۇى
 نووسراوہ بىبناغەو دور لەزانستە، بۇ فرىودان و شىواندن و دژى گەلى كوردو
 كىشە پەواكەيەتى و بۇ مەبەستىكى تايىبەت نووسراوہ؛ لەوانەيە ھەندى كەسى

ساكاری پى هه‌لخه‌لختين يا بياخاته گومانه‌وه، چونكه خوینهران له‌وانه‌یه نه‌زانن گه‌لیك جار ئه‌و چه‌شنه پیلانانه له شوینه‌كانى تری كوردستان یا پارچه‌كانى تری كوردستان له‌لایه‌ن ده‌سه‌لأدارانى عه‌رب و تورك و فارس‌ه‌وه به‌ری‌وه‌چووه‌و سه‌رى نه‌گرتووه. ئه‌مه ته‌نیا له سوڤییتی جاران یا ئه‌رمه‌نستان و پووסיای نوێ نه‌بوه. جینی سه‌رسوپمانه كه نووسراوه‌كه‌ی نوینهرى گه‌لی ئیزیدیان، ئیزیدیه‌كان و ئه‌رمه‌نیه‌كان به‌یهك بنه‌ماله، یا ئیزیدیه‌كان به‌به‌شیكى ئه‌رمه‌نى یا خرمى ئه‌رمه‌نى داده‌نى. له‌كاتیكدا نه‌ك ته‌نیا هیچ شتیكى هاوبه‌شیان له‌گه‌ل كورددا نییه، بگه‌ر زمان و جلوبه‌رگ و خواردن و كولتووریان و... جیاوازه‌و، به‌لكوو هه‌ر له‌كوئه‌وه دوژمنی یه‌ك بوون و ئیستاش هه‌ر ئه‌و دوژمنایه‌تییه‌ ماوه. ئه‌و نووسراوه‌ دژی ئه‌وانه‌ راوه‌ه‌ستى كه گوايه هه‌ول ئه‌ده‌ن ئیزیدیه‌كان به‌ نه‌ته‌ویه‌كى تهره‌وه، واته‌ كورد، بنووسینن. نوسه‌ر دياره نه‌ چاوى به‌ سه‌رچاوه‌ میژوویییه‌كان كه‌وتوووه، نه‌ ویستوویه‌ خۆی ماندوو بكات. نازانى داگیركه‌رانى تری كوردستان هه‌ولێ زۆریان داوه، نه‌ك ته‌نیا كورد له‌ بارى دینییه‌وه‌ دابه‌ش بکه‌ن، به‌لكه‌ بیكه‌نه‌ ئیزدی و موسلمان و قزلباش و شیعه‌و سوننى و عه‌لى ئیلاهی و كاكه‌یی و هه‌تا هه‌ورامی و زازاو لوپو به‌ختیارى و هه‌ندى هۆزو زاراوه‌ی كوردی. به‌گشتی، عه‌رب و فارس و تورك هه‌ولێ زۆریان داوه‌ نه‌ته‌وه‌ی كورد به‌به‌شێك له‌ نه‌ته‌وه‌كه‌ی خۆیان دابنن.

نووسه‌ر كه‌ باسی كوشتارى به‌كومه‌لى ئه‌رمه‌نیه‌كانى له‌ ١٩١٥دا به‌ده‌ستى سه‌ركوتكه‌رانى تورك كردووه، نه‌ك ته‌نیا كورده ئیزیدیه‌كان، به‌لكو كورده موسلمان و عه‌له‌بى و ئاسوریه‌كانیشی تیوه‌ گلاندوووه، باسی راپه‌رینه‌كانى پێشترو پاشرى نه‌كردووه‌ كه‌ چۆن بزووته‌وه‌كانى كوردیان بئێه‌زه‌یی سه‌ركوت كردوووه‌ سه‌ركوتكه‌رانى تورك نه‌یانده‌پرسی كامه‌یان موسلمان و ناموسلمان، باسی ئه‌وه‌یشی نه‌كردووه‌ كه‌ له‌ ته‌واوى راپه‌رینه‌كانى كورددا تانیستاش ته‌واوى نوینهرانى دینی (ئیزدی و موسلمان) ی تیدا به‌شدارییان كردووه‌ و پێكه‌وه‌ خوینیان رشتوووه‌ ده‌ربه‌ده‌رو زیندانی كراون؛ یا له‌ باشوورى كوردستان پژیى به‌عس چیی به‌سه‌ر كوردی ئیزدی و ئائیزدی هینا! نازنن

خۆی لى گىل كىرەوۈپ كەچەند كوردى ئۆزى لى سىر كىرەپەتە بىزۈتتەنەۋى كوردۇ
دامۈدەنزاكانى كىرەپەتە باشۈۋى كوردستاندا ھەن.

نوسەر ديارە ھەموو نووسراۋەكانى زاناي بەناۋيانكى ئەرەمنى لەسەر كورد
نەخۆئىندەتەۋە كە ئۆزىدەكان لە كورد جياناكانتەۋە. نووسەرەنى تىرىش باسى
"ئاندەرانىك"ى ئەرەمىيان بە باشى كوردۇ. نازانى ھەر ئەم پىاۋە لە سەرەمى
شەپرى جىھانىي يەكەم و پاش جەنگدا بىكۆزى كوردەكان بوۋە، راپۇرتى
فەرماندەكانى سوپاي پووسيا لە سەرەمى ناۋبراۋدا باشترىن بەلگەى زىندۈۋە
كە تەنەتە ھىزەكانى پووسىش زۆر لەم كوردەۋە نامرۇقەنەيەى ئاندەرانىكى
ئەرەمنى نازى بوۋن و ئاگادارىان كوردەتەۋە. باسى بەشدارى ئۆزىدەكانى لە
شەپرى نازەربايجان و ئەرەمىيا كوردۈۋە كە يارەمەتى و شەھىدىكى زۆريان داۋە بۇ
پشتىۋانىكىردى ھىزەكانى ئەرەمنى. بەلام باسى ئەۋەى نەكردۈۋە كە لەكاتى
شەپەكەدا ئەرەمىيەكان گەلەك بەلەننىان بە كوردەكاندا دابو، كەچى پاش
داگىركردى ناگورناقەرەباخ كە كوردستانى سووريش دەكەۋىتە ئەۋناۋە، بەلەنى
ئۆتۈنۈمىيان بە كورد دابو. زۆر ناسەرەكەۋتوانە وىستۈۋىە سلاقيان و سىرىيارو
خارۋاتىەكان لەگەل كورددا بەراۋرد بىكات، كە جىيى خۆى نىيە.

بەلام چەند راستىيەكى دەرەستۈۋە، دان پىدانانى سىياسەتى كوردى
كاربەدەستانى ئەرەمىيە لە سەد سالى پابردۈۋدا، كە ھەمىشە كوردۇ ئۆزىدىيان
بەجىا ۋەك دوۋ نەتەۋەى جىاۋاز لەقەلەم داۋە. ۋەك لە نووسراۋەكەيدا ديارە،
ماددەكانى ۱۵ و ۶۴ى ياساى بىچىنەيى كۆمارى ئەرەمىستان سەبارەت بە مافى
مروۋ و كەمەنەتەۋەكان جىيەجى نەكراۋە، ئەنجامەكەيشى ئەۋ دوۋ بەرەكى و
جىاۋازىيە كە خىستۈۋىانەتە نىۋان كوردى ئۆزىدەۋ موسلمان و پەرەيان پى داۋە.
سەبارەت بە گوتارى دوۋەم كە باسى كوردى ئەرەمىياى كوردۈۋە، سەرەپى
دوۋرەپەرىزى يا ترس و نەبۈنى بۈر، نووسەر ھەلۈستىكى نىشتەمى و
نەتەۋەپەرەرانەى ھەيە؛ باسى نازارو مەينەتى ژيانى كوردەكانى ئەرەمىياى
كوردۈۋە، لە بىيەشى و دەۋرىان لە دامۈدەنزاگى ئەرەمىستاندا دوۋاۋە. باسى

چۆنیه تی دەرپه پاندنی کورده موسلمانەکانی له ئەرمینیا کردوو، بەلام نەییواوه
بەپاشکاو ی بلی دەسەلاتدارانی ئەرمەنی بۆ گەیشتن بەم مەبەستە سوودیانی له
کورده ئیزدیەکانیش وەرگرتوو بۆ وەدەرنانی کورده موسلمانەکان. ئینجا نۆرە ی
کورده ئیزدیەکان خۆیان هاتوو، که زۆریەیان راستەوخۆ یا ناراستەوخو لهو ی
هەلکەندران یا لهناو ئەرمەنەکاندا توانه وه. هەردوو نووسەر وهک یهک باسی ئازارو
که موکوپ ی و داخوازەکانیان کردوون، تەنانەت وهک یهک ناوی نیشتهجیی
کوردهکانیان هیناوه که زۆریەیان کوردین، گەرچی هەندیکیان گۆپاون. واتە
کورده موسلمان و ئیزدی پیکه وه و تیکەل ژیاون.

ئىزدىەكان

(كتىبى: نەتەۋەكانى دانىشتوۋى ئەرمىنيا، چاپى ئىرەقان، ۱۹۹۸، ل ۶۳-۷۰)
گوتارى سەرۋكى پىكخراۋە كۆمەلەتەكانى فۇندى نۆۋەتەۋەبى ئىزدىەكان
جەمال سەداخىان"

ئىزدىەكان لەبۋارى ئانتروپولوگىيەۋە بەشىكن لە بنەمالەى پەگەزى بچوۋكى
ئەرمەنى و يەكىكن لە پەگەزە گەۋرەكانى ئوروپايى. زمانى ئىزدىەكان (ئىزدى)
يەكىكە لە زمانەكانى باكور- پۇژاۋاى گروپى زمانە ئىرانىەكان كە لە بنەمالەى
زمانە هىندۇ ئوروپايىەكانە.

ژمارەى گشتى ئىزدىەكان لە جىھاندا لە دوو مىليۇن زياترەو زۆربەيان لە عىراق
(لە ئاۋچەكانى شەنگال و شىخان) و لە تۈركىيا (لە موبىن، دياربكر، موش،
ساسون، بتلىس و وان) و ھەرۋەھا لە ئىران و سوورىيا و جۇرجياۋ پووسىياۋ
ئەلمان دەژىن. لە ئەرمىنيا، نىكەى شەست ھەزار ئىزدى دەژىن و، زۆربەيان
خەرىكى كشتوكالّ و ئاژەلدارىن و، لەئاۋ شارەكانى ئەرمىنيا چىن و توپىژىكى تر
دەژىن كە نۆينەرانى زانست و كولتۈورو كۆمەلەتەتەن. لە ئىرەقان، پىكخراۋى
يەكىتى نەتەۋەبى ئىزدىەكان پۇژنامەى پەسى خۇيان بەناۋى (دەنگى
ئىزدىەكان) "گولەس يەزىدوۋ" ەۋە دەردەكەن، رادىۋى مىللى ئەرمىنيا پۇژانە بۇ
ماۋەى سى خولەك بە زمانى ئىزدى بەرنامەى ھەيە.

پىكخراۋى كۆمەلەتەى سىياسى بەناۋى "يەزدىخان" لە ۱۹۹۶ ەۋە خەرىكى
چالاكى و مەبەستى پىرۇگراممەكى ھاۋكارى ھەمەلەنەى ھاۋولاتيانى ئىزدى
كۆمارى ئەرمىنيايە بۇ پاكىشانىان لەپىناۋى گەيشتن بە پىرۇسەى دەسەلاتىكى

گه‌لیریدا. پیکخراوی کومه‌لایه‌تی "فوندى جیهانی ئیزدیه‌کان" (مالاتی ئیزدی) له سهره‌تای ۱۹۹۸ د پێک هات، که ده‌بوو بۆ پیکه‌ینانی ناوه‌ندیکی زانیاری و کولتووری نه‌ته‌وه‌یی ئیزدی تی‌بکۆشی.

دۆستایه‌تی گهلانی ئهرمه‌ن-ئیزدی له قوولایی سه‌ده‌کانه‌وه دیت، با ئهو پۆژه خویناویانه‌ی ۱۹۱۵ که بۆ گه‌لی ئیزدی تال و بێ‌به‌زییانه بوون، بیربهنینه‌وه که هه‌ردوو گه‌لی ئهرمه‌نی ئیزدی که‌وتنه به‌ر شالۆی چه‌وسانه‌وه و کوشته و کوشته‌ر. له‌و بارودوخه دژوارو سه‌خته‌دا هه‌ردوو گه‌ل بوونه پالپشتی یه‌کتر. راستیه‌کی میژوویی و حاشانه‌کراوی ساڵی ۱۹۱۵ نه‌وه‌یه، کاتی‌ک ده‌وله‌تی تورکیا به‌ریاری کوشته‌رو پاونانی ئهرمه‌نیه‌کانی بۆ بیابانه‌کان به‌رکرد، ئیزدیه‌کان نزیکه‌ی شه‌ش هه‌زار ئهرمه‌نیان له‌ده‌ست بکۆژه‌کانی تورک پزگار کرد و په‌نایان دان و له‌ ئامیزان گرتن. هه‌ر بۆیه له ۱۵ی شوباتی ۱۹۱۷ ده‌وله‌ته‌کانی تورکیا و ئه‌لمان ئیزدیه‌کانیان وه‌ک دۆژمنی خۆیان تاوانبارکرد. به‌لام سهره‌پای ئه‌وه‌یش، خۆیان پاگرت و درێژه‌یان به‌ یارمه‌تیدانی ئهرمه‌نه‌کان دا.

لێ‌دا له‌جیی خۆیدا‌یه‌ وته‌ی پوونا‌گیری مه‌زنی گه‌لی ئهرمه‌نی "خاچاتور ئه‌بو‌قیان" به‌بیربهنینه‌وه: ((ئیزدیه‌کان و بیروباوه‌ڕه‌کیان، گه‌رچی له‌ هه‌موو شوێنێک که‌وتونه‌ته به‌ر شالۆ پاونان و نه‌فره‌ت‌کراوی هه‌موان بوون، به‌لام تا ئه‌م‌پۆش له‌به‌ر ئه‌و سه‌روشته ئازایه‌ی که‌ هه‌یا‌نه، ئه‌م گه‌له به‌ره‌نگاری له‌ خۆی و پاشه‌کشه‌ی به‌ دۆژمن کرد)).

له پۆژه په‌شه‌کانی ژینوساییدا، دۆستایه‌تی سه‌دان ساڵه‌ی دوو گه‌ل به‌ هاوکاری دوو سه‌رکرده‌ی له‌شکری "ئاندرانیکی" ئهرمه‌نی و "جه‌هانگیر ئاغای" ئیزدی دژی تورکه‌کان خۆی نیشان دا. ئیزدیه‌کان چالاکیه‌کی به‌رچاویان له‌ شه‌په‌کانی ده‌رویه‌ری بامش ئاپاران و سه‌ردار ئابادو... نواند و لاپه‌ره‌یه‌کی نوێیان له‌ میژووی هه‌ردوو گه‌لدا نه‌خشاند. هه‌موو ساڵێک ۷/۱۵ پوژی قوربانه‌کانی ئه‌م تراژیدیایه‌وه، نابێ‌ تراژیدیای ئیزدیه‌کانیش که هه‌شتا ساڵ له‌مه‌به‌ر له‌ تورکیا پووی دا له‌بیربکری.

دۆستايەتى دوو گەلى ئەر مەن و ئىزدى نەچچراۋە. باشتىن بەلگەش بۇ ئەمە پۈدۈدۈكەنى ۱۹۸۸ (شەرى ئەمىنياۋ ئازەربايجان لەسەر ئاگورناقەرەباخ، ھەورامى) تە. كاتىك بزووتنەۋەيكى گەلىرى ئەرمىنيا بۇ پاراستنى سەرۋەرى خاكى ئەرمىنيا دەستى پىئىرد، ئىزدىەكانىش بەشدارىيان تىدا كىرد، بۇ ئازادكىردنى "ئارشاخ" ژمارەيكى زۆرى ئىزدى زۆر خۇبەختكرانە چوونە پىزى سوپاي ئەرمىنياۋە. زىاتر لە سى ئىزدى جەنگاۋەر شەھىد كران. بزووتنەۋەى ئارشاخ بوو بە مەشق و تاقىكىردنەۋەيكى پارستەقىنە بۇ جەنگاۋەرە لاۋەكانى ئىزدى كە لە خۇپاراستنى گورس، قايك، ئىراسخەقان، ئىجەقاندا بەشدارىيان كىرد. لەگەل ئەۋەشدا، ژنە ئىزدىەكانىش شەرىيان كىرد، ئىزدىەكان يارمەتىيەكى زۆرىيان، لە بوارى ماددىۋ دارايدىدا، پىشكەشى شەرى ئارتساخدا كىرد. ئىزدىەكان، جگە لە زمانى خۇيان زمانى ئەرمەنىش بەتەۋاۋى دەزانن و بە ئازادى پىي دەۋىن. بۇچوونى ۋا ھەيە كە دەلەن ئىزدىەكانىش كوردن. ئەم بۇچوونە بىناغەيەۋ، بەگۈيرەۋ پىۋىست بەرپەرىچ دراۋەتەۋە مەحكوم كراۋە پەخنى ۋى گىراۋە. ئىزدىەكان، بە زمانى نووسراۋ دىن و داب و نەرىت و تايبەتەندىەكانى تىرى ئەتىكى، گەلىكى سەرەخۇن، يەكبوون با لەيەكتىچوونى ئىزدىەكان لەگەل ھەر گەلىكى تردا، ماناۋ پەتكىردنەۋەيكى مىكانىزىمى سەرەخۇبوونى ئەۋ گەلەيە كە سەدان سالە نىشانى داۋە ئىسپاتى كىردۈۋە.

لاى ھەموان ئاشكرايە كە سلاقىانەكانى سىرىپاۋ خارقاتيا بە يەك زمان قسەدەكەن و سەر بە يەك گروپى ئەتىكىشەن، بەلام دىنيان جىاۋازە. واتە پرافاسلاۋ و كاسولىك و موسلمانن و، سى دەۋلەتى جىاۋازيان پىك ھىئاۋە. ئىزدىەكان بەدرىژايى سەدان سال دىن و زمانى خۇيان و نەتەۋە پۈالەت يا دىمەنى ئەتىكى خۇيان پاراستۋە. لىرە دىسانەۋە ۋە بەنرخەكانى "خاچەتۇر ئەبۇفان" بەبىردىننەۋە كە دەلى: ((گەل (نەتەۋە) بە زمان و دىنى خۇى دەپارىژىرى)). ئىزدىەكان ھەر بەم چەشەن، بە درىژايى سەدەكان تا ئەمرو خۇيان پاراستۋە.

ماتريالەكان (كەرەستە نووسراوەكان) سەبارەت بە (دانىشتوانى ئەرمىنىيا لە سەد سالى پابردوو ۱۸۳۱-۱۹۳۱)دا، نيشانى دەدەن كە ئىزدەيهكان لە ھەموو بەلگەكاندا ۋەك نەتەۋەيهكى جياواز لە گەلانى ترو لەوانە لە كوردەكانىش لەقەلەم دراۋن. بەپيى سەرژمىريەكان، ئىزدەيهكان لە ئاپارلن، باسارگىچار، نوربايەزىد و قىدى دەژين. لە كۆمارى ئەرمىنىيا نوينەرانى گەل (نەتەۋە) دەژين كە لەپروى چەندايەتتەيەۋە پلەى دووھەميان ھەيە. بەپيى سەرژمىرى سالى ۱۹۸۹، لە ئەرمىنىيا ۵۳،۹۸۰ كەسەن (پەنجەوسى ھەزارو نۆسەدوھەشتا). دواى راگەياندىنى سەربەخۆيى كۆمارى ئەرمەنستان، ۋەك دەزانن بارودۆخىكى دژۋارى كۆمەلەيەتى-ئابورى بالى كىشا بەسەر ئەم ۋلاتەدا، بە سەرماو سولەو ۋەستانى دوورودىرژى خەلك بۆ نان و نەبوونى ھۆيەكانى گواستەنەۋە، كاتىك خەلك ناچار بوون پوژانە دەيان كيلۆمەتر بەپى برۇن، سەرەتاكانى سالانى نەۋەت بەيىر بھيىنەۋە.

شتىكى شاراۋەيش نىيە كە لەم سالانەدا خەلكى ئەم كۆمارە كەوتنە كۆچكردن و پەنابەرى بۆ ئىمە دياردەيهكى پەسەند نەكراۋە. بەلام ئەۋە راستىيە كە ئاۋارەبوون و كۆچ ئىزدەيهكانى گرتۋەتەۋە. بەپيى سەرچاۋە سەرژمىريەكان نزىكەى ۱۰٪ى دانىشتوانى كۆمارى ئەرمەنستان لەم سالانەدا ئىرەيان بەجى ھىشتۋە. ئاۋارەبوون لە ئەرمىنىياۋە، چ ئەرمەنى و چ نوينەرانى گەلانى ترو لەوانە ئىزدەيهكانىش، لە سالانى نەۋەتەۋە بەپيى بىنەمايەكى ئازادو سەربەستانە، بەداخەۋە لەبەر ھەندى فاكتەرى واقىيى لەزىادابووندايە.

بەپيى ياساى بنچىنەيى كۆمارى ئەرمىنىيا، دەسەلات لەپىگەى گەلەۋە ھەلدەبژدى و ياساى بنچىنەيى كۆمارى ئەرمىنىيا ياساى نيونەتەۋەيى پەچاۋ و مافى پاراستن و ئازادى مروڤ مسۆگەر ئەكات و بوار نادات ھىچ چەشنە جياوازيەك لە زمان و ناسيونال و ئاين و ... لەناو دانىشتوانى ئەرمىنىيادا ھەبى. ئەم مافە پەۋايە بەپرونى لە ماددەى پانزەى ياساى بنچىنەيى كۆمارى ئەرمىنىيادا جى كراۋەتەۋە، سەبارەت بەۋەى كە دانىشتوانى كۆمارى ئەرمىنىيا، بەبى لەبەرچاۋگرتنى نەتەۋە پەگەزو زبان و ئاين و چۆنيەتى بارى كۆمەلەيەتى و

۷. بۇ يادگارى ھەمىشەسى و پېژنان لە جەنگاۋەرانى ئىزدى كە لە ناۋچە سەرسنورىيەكانى ئەرمەنستان و لە شەپەكانى ئارستاخدا شەھىد كرەن، ناۋى يەككە لە شەقامەكانى شارى ئىرقانىان ئى بنرى و پەيكەرىكى بىرەۋەرى بۇ ئىزدىيە تىكۆشەرەكانى پىگەى ئازادى دروست بكرى.

۸. لە تەلەفزيۇنى مىللى ئەرمىنيا و لە ژىر چاۋدىرى و پشتىۋانى دەۋلەتدا، لە ھەفتەيەكدا كاتژمىرك بەرنامە بە زمانى ئىزدى بلاۋىكرىتەۋە.

۹. تا ھەلېژاردنى نوۋى، نوينەرىكى گەلى ئىزدى بۇ پەرلەمانى ئەرمەنستان (مەجلىسى مىللى)دىارى بكرى.

شۈينى نىشتەجى ئىزدىيەكان لە كۆمارى ئەرمىنيا بەپىى سەرژمىرى ۱۹۸۹

شەرەكان	ژمارى دانىشتۋان
ئىرقان	۷۰۸۶
ئەبۇقيان	۶۶۵
ئەللاۋىردى	۹
ئاشتاراك	۸۳
ئارارات	۵۴
ئارتىك	۶۴
ئارتاشات	۳۶۳
گورىس	-
دىليجان	۱۸۶
ئەچمىادزىن	۱۰۰۷
ئەجۋان	۱
گومرى (لېنينەكان)	۰۳۲۵
كامو	۱
فانادزور (كىروفەكان)	۳۳
ئارماۋىر (ئوكتىمېريان)	۹۳۸
رازدان	۱۳۳

–	كاپان
۱۵۱	چارنیتساوان
۱	چەرموك
۱۵۵	سيوان
۳۳	سپيتاك
۱۶۸	ستپانەوان
۱۱۱۳۳	سەرجه م

ژمارى	ناوچه كان
دانشتوان	
۱۸۴۰	ئەبوقيان
۱۴۳	ئارزنى
۵۵	بيروخەوان
۳	عەزىزبەيكوۋ (فايك)
۲۳۷	ئاخورىيان
–	ئاماسيا
۲۸۵	ئانى
۲۱۶۹	ئاشتاراك
۷۳	ئاپاران
۴۰۳۴	ئاراگاتس
۲۱۴۲	ئاراتات
۹۹	ئارتىك
۲۶۵۱	ئارتاشات
۳۸	گوتارك
۱۷	ئىخىگنادزور
۷۳۰۳	ئەچمىيادزىن
۴۱۹۳	تالين
۸۳	تومانيان

۳۷	نەجۋان
۵۶	كالىنېن (تاشىر)
۴۱	كامو
۱۴۰	كراسناسىلىك
۹۹۵۲	ئارماۋىر
۴۱۴	رازدان
۴	كاپان
۳	ئاشوتسك (گوكاسيان)
۳۲۳۱	ماسىيسى
۱۸	مارتونى
۲	مىگرى
۲۳۸۸	نايرى
۱۱	نوئىمبېريان
۱۰	شەمشەدىن (تائوش)
۲۴۹	سىۋان
۱۲	سىسىيان
۴	سېتىاك
۴۳	ستىپانەۋان
۳۳۹	قاردىسى
۴۲۳۳۷	(سەرچەم)

كورد له ئەرمينيا

(سەرچاوەی پێشوو)

(نوسینی ئاماریکی سەردار- سەرۆکی بەرپۆوەبەرایەتی شوورای پروناکییرانی کوردی کۆماری ئەرمينيا سەرنوسەری پۆژنامەی "پێیا تازە"، پۆژنامەنووسی خزمەتگوزاری ئەرمينيا)

ئێمە گە لەسەر "کوردەکان" دەدوین، بە شیوەیەکی گشتی باسیان دەکەین. واتە کە دەلێن کوردەکان، مەبەستمان هەم کوردە موسڵمانەکان و هەم ئەو بەشە ئێزدیەکانە کە خۆیان بە کوردی ئێزدی دادەنێن. جگە لەوە، هەرەك ئاشکرایە بەشەکی تری ئێزدیەکان تا ئەمڕۆش ئایینی کۆنی خۆیان، واتە پۆژپەرستی خۆیان، پاراستوو و خۆیان بە گەلێکی جیاواز دادەنێن. بۆیە بۆچوونی جیاواز لەسەر ئەم کێشەیه هەیە، گفتوگۆی زۆریشی لەسەر دەکری. بەلام دوان و لیدوان و پوونکردنەوه لەم بارەوه ئەرکی ئیستای ئێمە نییە.

فاکتە میژووییەکان ئەوەمان بۆ دەردەخەن، کە هێشتا لە سەرەتای سەدەی نۆزدەهەمەوه هەندێ هۆز خێلی کورد لە ئەرەمنستانی پۆژمەلاتدا ژیاون و، لەبەر سیاسەتی چەوساندنەوهی تورکیا، هەرەها لەبەر پووبەپووبوونەوهی کوردی موسڵمان و ئێزدی کە دەسەلاتدارانی تورکیا بە هەموو توانای خۆیانەوه دەستیان لە هەلگیرساندن و پەرەپێدانی هەبۆ، کوردە ئێزدیەکان کاتی شەپی پووسیا-تورکیا لە ۱۸۷۸-۱۸۷۷ لە (عەین تەپە) وه کوچباری ئەرەمنستانی پۆژمەلات بوون و لە ناوچەی تیکور (گوبیرنی کاخ)، سورمالو، ئاپاران، ئەچمیدزین، ئارماویرو ئاشتاراک جێگیربوون. کاتی شەپی جیهانیی یەکەمیش، زۆربەی کوردە

ئىزدىيەكان لە ناوچەكانى (گوبېرنى) قارس و سورمالين و وان ھەلکەنراون و، لە ناوچەكانى ئاپاران و تالين و ئارماوير، ئەچمىادژين، ماسيس، ئارارات، ئاشتاراك، ئارتاشات و، لە جۇرجياش زۆربەيان لە شارەكانى تيبيليس و باتوم و تىلاو جىگير بوون. لە ئەرمينيا كوردە ئىزدىيەكان لە گوندەكانى ناوچەكانى ئاراگاتسون، ئارماوير، ئارارات دەژين. كوردىكى ئىزدى زۆريش لە گوندەكانى دولى ئارارات (لەگەل دانىشتوانى تر (تيكەل و پيکەل) دەژين. لە شارەكانى ئيرەقان و گومرى، قانادزور، ئەبوقيان، دليجان، ستىپاتووان و تاشيريش دەژين.

ئيش و كارى سەرەكى كوردەكان ئازەلدارى و كشتوكالە. زۆربەى گوندە كوردنشينەكان لە ناوچە كوستانىيەكاندا لەگەل ئازەلدارىدا، كشتوكالى جۆو گەنم و پەتاتە دەكەن. ئەو كوردانەى كە لە دولى ئارارات دەژين، باخداريش (باخەوانى) دەكەن. لە ناو كوردەكانى شارنشيندا، كرێكارو فەرمانبەر و ئەندازيار و پووناكبير ھەيە. پيوستە بگوترى لە ماوەى ھەفتا سالى پابردوودا، كوردەكانى ئەرمينيا، نەك تەنيا گەيشتونەتە ئاستىكى پيشكەوتن، بەلكو ژمارەى دانىشتوانيشيان زىادى كردوو. بۆ وینە، ئەگەر لە ۱۹۳۳دا (۸۶۵۰) ھەشت ھەزارو شەشەسدو پەنجا) كوردى موسلمان و ئىزدى ژيان، ئىستا بەپىي سەرژمىرى ۱۹۸۹ زياتر لە شەست ھەزار كەس لە ئەرمينيا دەژين.

زۆربەى كوردە موسلمانەكانى ئەرمينيا لە ئىوان ۱۹۸۹-۱۹۹۰دا لەگەل ئازەريە موسلمانەكانى ئىرەدا ئەرمينييان بەجى ھيشت. ھۆى سەرەكى ئەم بەجىھيشتن و ئاوارەبوونە، ئەو بوو كە ئەوانە لە گوندە ئازەريەنشينەكانى ئەرمينيا دەژيان و، پەيوەندى بنەمالەيان بەيەكەو ھەبوو و، مندا لانى كورد لە قوتابخانەكانى ئازەري دەيانخويند. ژمارەى ئاوارەكانى كوردى موسلمان نزىكەى دەھەزار كەسە، ژمارەيەكيش لە كوردە ئىزدىيەكانى ئەرمينيا (نزىكەى دوانزەھەزار كەس) ھەروا ئاوارەى دەرەو ھەي ئەرمينيا بوون. بۆ وینە، ئىستا تەنيا لە ھەريى ياروسلاقى (پروسيا) ھەشتەسد بنەمالەى ئىزدى دەژين و، زۆربەى ھەرەزريان لە ئەرمينياو ھاتوون. سەرەپاى ئەمەيش، ئەوانە پەيوەندى خويان لەگەل كۆمارى ئەرمينيا

نەپچراندوۋە، ئەوانە مەندالەكانى خۇيان نەفروشتوۋە، تەننەت ئەوانەيش كە لەوى كۆچى دواييان كەردوۋە، بۇ ناشى ھىنراۋنەتەۋە بۇ ئەرمىنيا. ئىستا ژمارەى دانىشتۋانى كوردى موسلمان و ئىزدى لە ئەرمىنيا نىزىكەى چل ھەزار كەسە.

ھۆى سەرەكى ئاۋارەبوۋنى كوردە ئىزدىەكان، ئالۋىو سەختى بارودخى ئابورىيە كە تەۋاى دانىشتۋانى كۆمارى ئەرمىنيانى گرتوۋتەۋە. ئىمە ھىچ كاتىك ھەستمان بە جىاۋازى نەتەۋەيى و چەوسانەۋە ئازاردان لە ئەرمىنيا نەكردوۋە، ھەست بەۋە دەكەين كە ھەموو مافىكى ھاۋولاتىمان ھەيە، واتە ئەو مافانەى كە لە ياساى بنچىنەيىدا تۆماركرارون.

ئەرمەنستان ئەو ۋلاتىيە كە كۆمەلگەى ئىمەى كوردەكانى ئى جىگىر كراۋ بە ھاۋكارى راستەوخۆى پووناكىرانى ئەرمەنى پەرەى بە كۆلتوۋرى نەتەۋەيى خۆى داۋە. ئىستا پ بەرنامەى رادىۋىي ۋژانە كاترۇمىرەك و پارزە خولەك بە زمانى كوردى بلاۋدەبىتەۋە. لە (۱۹۳۰) ۋە تائەمپۇ ۋژانەى پىيا تازە بە يارمەتى دەۋلەت دەردەچى، كە لەكاتى خۇيدا يەكەم ۋژانەى كوردى بوو لە يەكىتى سۇقىت. لە پەيمانگەى ۋژەھلاتناسى كۆپى زانىارى (ئاكادىمىيى زانست) مىللى ئەرمەنستان، گروپى كوردناسى و لە زانكۆى "داۋىت ئاناخت" بەشى كوردناسى ھەيە.

يەكەم فىلمى ھونەرى و بەلگەنامەيى كە باسى ژيانى كۆلتوۋرى كوردەكان دەكات، لە ئەرمىنيا بەرھەم ھىنراۋە (بۇ ۋىنە، فىلمەكانى "زارى"، "كوردە ئىزدىەكان"، "كوردەكانى ئەرمىنيا"، "كوردەكانى ئەرمىنيا" ... ھتد). زياتر لە شەست سالىۋ بەشى نوسەرانى كورد لە يەكىتى نوسەرانى ئەرمىنيادا كاردەكات. لە قوتابخانەى گوندە كوردنشىنەكاندا لە پۇلى دوۋەمەۋە تا ھەشتەم دوو سەعات لە ھەفتەدا بە زمانى كوردى ۋانە دەگوتىتەۋە.

ئەم دە سالىۋ دوايى، لە ئەرمىنيا ئەۋەندە كىتەپ (لەبۋارى ھونەرى، ۋەرگىرانى زانستى و سىياسى) بە زمانى كوردى دەرچوۋە كە لە ھىچ ۋلاتىكى تر، يا بە ۋاتىيەكى تر، لە يەك ۋلاتى تردا ئەۋەندە دەرئەچۈە. كوردەكانى ئەرمىنيا

سوپايەكى پووناكبيرى زۇريان ھەيە ۋەك زانا و نووسەرو دكتۆرو ئەندازيارو بەلام بەداخوۋە بەشىكى زۇريان، لەبەر سەختى بارى ئابوورى، ئىرمەنستانيان بەجىنىشتوۋە. لە ئىرمىنيا چەند كۆمەلەو پىكخراوى كۆمەلەيتى كوردى كاردەكەن.

بەم چەشنە، تا ئەو جىگەيەي كە بوار پەخسابى، كوردەكانى ئىرمىنيا كەلەكان ۋەرگرتوۋە بۇ پەردەدان بە كولتوورى خۇيان و ئەزمونىكى دەۋلەمەندىشيان لەم بارەۋە ھەيە. ئەۋى ئەمپۇ پىۋىستە بۇ كىشەي كوردەكانى ئىرمىنيا بكى، مۇلەتى مىكانىزىمى كارى پىكخراۋو كۆمەلە كوردەكان بەردى بۇ چارەسەرى ئەو كىشە نوپىانەي كە ھاتوونەتە پىش و، ئەو كەموكوپيانەي كە ھەبوون، لاۋېرېن و چارەسەر بكىرېن و، ئەو شتەنەش كە نەكراۋە بكىرېن.

لەم سالانەي دوايىدا، لە ئەنجامى قۇناغى گواستەنەۋە ئالوگۇرەكاندا، ھەندى كىشە ھاتوونەتە بەردەم كۆمەلانى كوردى ئىرمىنيا. بەداخوۋە گەرەتەن ژمارەي كەمەنەتەۋەكانى ئىرمەنستان، واتە كوردەكان، ھىشتا نوپەنەرىكان لە پەرلەمانى ئىرمىنيادا نىيە. پىۋىست بە بىرھىنەۋەيە كە سالى ۱۹۱۸ تا ۱۹۹۰ ئىمە يەك يا زياتر لە يەك كەسمان لە پەرلەمانى ئىرمىنيا ھەبوۋە. نەبوۋى كوردەكان لە پەرلەمانى ئىرمىنيادا، دەگەرپىتەۋە بۇ ئەو كەموكورىيەي كە لە ياساى ھەلپۇردندا ھەيەۋ بەتەۋاۋى كارى لەسەر نەكراۋە. پىم وايە پىۋىستە لەم بارەۋە ئەزمونى ئىران و لوپنان لەپىش چاۋبىگرىن. لەم دوو ۋلاتەدا نوپەنەرانى كەمەنەتەۋەكان لەلايەن كۆمەلگەي خۇيانەۋە ھەلدەبۇرېردىن و، نوپەنەرانى ئىرمەنى بەم چەشنە بۇ پەرلەمانى ئەم دوو ۋلاتە (ئىران و لوپنان) ھەلدەبۇرېردان. ئىمە ھەرۋەھا نوپەنەرمان لە دامۋەدەزگاي جىبەجىكەرى (دەۋلەتى) كۆمارى ئىرمەنستانىشدا نىيە، گەرچى ئىمە لىۋەشاۋەيەيەكى ئەۋتۇمان ھەيە. زۆر ھەز دەكەين و باشتىش بوو مۇقتىكى ئەۋتۇ لە نوۋسىنگەي سەۋك كۆمارى يا دەۋلەتى (شۋوراي ۋەزىران) دا ھەبى كە ئاگادارى كىشەكەي ئىمە بى و بىزانى.

زۆرىش پىۋىستە لە كۆمارەكەماندا كادىرى نەتەۋەيى ئامادەبكى و، ئىمە لەم بارىشەۋە ئەزمونىكى تەۋاۋمان ھەيە. لەكاتى خۇيدا ئىمە خاۋەنى پەيمانگەي

پەرەردەى كوردى بووين و بەشى كوردناسى لە فاكولتەى پۆژەلاتناسى زانكۆى ئىرقان ھەبوو كە پىسپۆريان بۆ ئامادە دەكردين و وەلامدەرى پىويستىەكان بوون. كەواتە ئەگەر ئىمە ھەبوونى گرووپى كوردناسى، پۆژنامەى كوردى، ھەبوونى بەرنامەى رادىۆى بە زمانى كوردى، گوتنەوہى زمانى كوردى و ئەدەبىياتى كوردى لە قوتابخانەكاندا لەبەرچا و بگريڻ، نەبوونى كادىر و ئامادەنەكرديان بۆ ئەم ناوەندە كوردىيانە مەنتىقى نىيە.

كردنەوہى بەشى كوردناسى لە پەيمانگەى پەرەردەى ئەرمىنيا و زانكۆى ئىرقان يا لە فاكولتەى زمانناسى، بە وەرگرتنى ٤ تا ٥ قوتابى كورد (بەبى مەملانى بە راسپاردەى دەولەت) لەم ناوەندانە پىويستىەكانى كادىرى كوردى كە لەمىژە ھەستيان پى دەكرى، جىبەجى دەبوو. جگە لەو، ئەگەر ئەوہش لەبەرچا و بگريڻ كە ھىچ پىسپۆرىكى پىداگوگ (پەردەردە)مان بۆ زمانى كوردى نىيە. ھەروەھا كەموكۆپىيەكى زۆر لە دەستخستڻ و ئامادەكردى كتيبى قوتابخانەدا ھەيە بۆ قوتابىيانى كورد (بە زمان و ئەدەبىياتى كوردى). ئىستا زياتر لە ١٥ سالە ئەم كتيبانە لەچاپ نادرىڻ و، ئەوہيش كە ھەيە، وەلامدەردەوہى ئەم سەردەمە نىيە. تەلەفزيۆڻ تايبەتمەندى و كارىگەرىكى راستەوخۆى لە ژيانى كۆمەلەيەتى و نەتەوہى و كولتورىدا ھەيە. لانى كەم بلاؤكردنەوہى بەرنامە لەسەر كوردەكان (بابەتە كوردىەكان)، ئەوہيش جاروبارو نەك بەردەوام، نيشانەى بايەخدانە و بە ھەنگاويكى گەورە دادەنرى. بەرنامەكانى تەلەفزيۆنى دەتوانى دانىشتوانى ئەرەمنى زياتر لە ژيان و دين و نەتەوہ و كەلەپوور و... ى كوردەكانى ئىرقە ناگادار بكاتەوہ.

ئەرمىنيا، وەك ناوەندىكى كوردناسى و چاوكى بووژاندنەوہى كولتورى كوردى، جىگەيەكى تايبەتى ھەيە، دام و دەزگای دەولەتى و پەيوەندى ئەرەمن لەم بارەوہ زۆر باشە. بەھەلەكەوتيش نىيە كە لىزە باس يا داواى ئۆتۆنۆمى كولتورى بۆ كوردەكان دەكرى بۆ بووژانەوہ و پەرەپىدانى زمان و كەلەپوورى ئەم گەلە.

ھەشت گوندى ناوچەى ئاراگاتسوتن، واتە گوندەكانى ئالاگىز، ئاف شىڻ، دەرىك جا موشلو، پىيا تازە، سەنگار، ئەمرى تازە، بەشىڭن لەو ناوچەيەى كە بە

ناوچهی لینگه و ماو و زیان لینگه و توو پراگه یه ندراره، که له نهنجامی بوومه له رزه وه زیانکی زوریان ئی که و تووه و دانیش توانیان تووشی قوربانیه کی گیانی زور بوون. زوربهی خانوه کانی ئه م گوندانه و یران یا پوو له پوو خانن. ههروه ها ناوه نده کولتووریه کانی ئه م شوینانه (کلوبه کان و کتیبخانه کان و ماله کولتووریه کان و قوتابخانه کان) یش زیانیا ن لی که و تووه. ئه م گوندانه له ده سالی پابردودا هیچ کاروباریکی دروستکردنی بینا یا چاککردنه وه ئه م کاروبارانه ی که پراگیراون، بو نه کراوه. قوتابخانه ی ناوه ندی ئالاگیز، ئه م قوتابخانه یه که له ناو قوتابه به دهرچوه کانی دا زاناو نووسه رو پوژنامه نووس و دکتوو مافناس و... ی به ناوبانگی ئی هه لکه و تووه، له بارودوخیکی دلته زیندا یه. وانه کان له جینگه و پینگه ی کاتی دا ده گوترینه وه و هیچ پیوستیه کی گه رمکردنه وه یان نییه. ههروه ها قوتابخانه کانی ناوه ندی گونده کانی سیپان و ده ریک و پینیا تازه یش له و بارودوخه دان.

له ۱۱ (یازده) گوندی ناوچه ی ئاراگاتس، ته نیا له گوندی ئالاگیز بنکه یه کی ته ندروستی هه یه، له هه شت گوندی ناوچه ی تالین، ته نانه ت شوینیکی ده رمانکردنیشی ئی نییه.

چه ند ساله ژماره یه که له گونده کان، ته نانه ت ناوی خواردنیشیان نییه، ئوتوبوس به ویدا ها توچو نا کات. ته نانه ت له هه ندی گوند یه که ده زگای ته له فونیش نییه. پوژنامه هه ر ناگاته لایان و، بگه ر به واری بینینی ته له فزیو نیشیان نییه. له گونده کاند ا ته نانه ت ناوه ندیکی کولتووری نییه و چو ل کراون و، ته نیا به سالا چوان و ژن و مندالیان ئی ده ژین. گه نه کان بو به ده سته یانی برژیوی که س و کاریان ئه وییان به جی هیشتوو. زوربه ی کیشه کانی ئیمه پیوستییان به چاره سه ره یه.

– نوینهریکی کورد له په ره مانی ئه رمینیا دا هه بی.

– ده کری دام و ده زگا کانی ده وله تی که ئک له هیزو توانای پووناکیرو زاناو

پسپووری ئیمه وه ریگرن.

– ئاماده کردنی کادیبری کوردی.

- چاپکردنی کتییی قوتابخانه له بواری زمان و ئهدهبیاتی کوردیدا.
- دیاریکردنی لانی کهم سهعاتیک له مانگیکدا بۆیهی نامه‌ی تهلهفزیۆنی کوردی.
- بایه‌خی پیوست به کردنه‌وهو چاککردنه‌وه‌ی ناوه‌نده کولتورییه‌کان، به‌تایبه‌ت قوتابخانه‌کانی گونده کوردنشینه‌کان بدری، به‌تایبه‌ت ئه‌وانه‌ی که ئیستا به ناوچه‌ی زیان لیکه‌وتوو دانراون. دروستکردنی ده‌مانگه، خزمه‌تگوزاری گواستنه‌وه، ئاوی خواردنه‌وهو دابه‌شکردنی دادپه‌روه‌رانه‌ی ئه‌و یارمه‌تیه‌ مرو‌فانه‌یه‌ی که ده‌گات.
- په‌خساندنی گه‌یاندنی پو‌ژنامه‌ بو‌ ئه‌و گوندانه.
- له‌و باوه‌رهدام به‌ چاکتربوونی باری ئابووری، ئه‌و کیشانه‌ی سه‌ره‌وه‌یش که تووشی کو‌مه‌لانی گه‌له‌که‌مان بوون، چاره‌سه‌ر ده‌کرین. له‌به‌ر ئه‌وه که‌مه‌ته‌وه‌کانی کو‌ماری ئه‌رمینیا هیچ کاتی‌ک تووشی جیاوازی نه‌ته‌وه‌یی نه‌بوون.

رووخانى ئىمپىراتۇرىسى سۆڭىتىت و قوولبوونەۋەى تراژىدىيى كەمەنەتەۋەوگەلانى دەربەدەركراو

تا پۇڭمى سۆڭىتىتى مابوو، بەتايىبەت لە سەردەمى ھاتنە سەركارى گەرباچۇڭدا، ھىۋاي گەپانەۋەى ئەو گەلە بەزۇر دەركراۋانە بۇ نىشتىمانى باۋوباپىران، نەك تەنیا مابوو، بەلكە لەچاۋ جاران بەھىزتىش بوو. وپراي بېرىارەكانى حىزب و دەۋلەت و پەرلەمانى ئەم دەۋلەتتە، گەلىك بېرىارى نوۋ لە سەردەمى گەرباچۇڭدا سەبارەت بە گەپانەۋەو قەرەبووكردەۋەى زىان و زەرەرىك كە لىيان كەۋتوۋە دەرچوو، لەسايەى سىنبەرى پېرىستۇيكاۋ ئازادى دەربېرىندا، گەلىك چالاكى لەم بارەيەۋە كراۋ، بە شىۋەيەكى بەرېلاۋ لە دەزگاكانى پراگەياندنى ئەم ۋلاتەدا پەردە لەسەر تاۋانەكانى پۇڭمى ستالېن و ئىش و ئازارو خواستى ئەو گەلەنە ھەندرايەۋەو خرايە بەر چاۋى دەۋلەت و حىزبى كۆمۇنىستى دەسەلاتدارى ئەم ۋلاتە بەتايىبەتىۋ جىيەن بەگشتى.

پىنكخراۋ و بىزۋوتنەۋەى سىياسىۋ كۆمەلەيتىۋ كولتورى، كەۋتەنە خۇسازدان بۇ ۋەرگىرتنەۋەى مافە پەۋاكانيان و گىپرانەۋەيان بۇ نىشتىمانى خۇيانۋ، كىشەكەيان بە ئاشكرا لە پەرلەمان و شوراي ۋەزىران و، بەتايىبەت لاي گەرباچۇڭى سەۋكى ئەم ۋلاتە خرايە بەرباس و توۋىرنەۋە. گەلىك ھەنگاۋو گەلەۋە ياساۋ كۆمىسيۇن و كۆمىتە بۇ چارەسەرى كىشەكانيان پىك خرا و، ئەو گەلە دەركراۋانە پوويان لە مۇسكۇ بوو، چارەسەرى كىشەكانيانىيان ھەر بەدەست مۇسكۇ و پارتى كۆمۇنىست و دەۋلەتەكەى بوو، لەۋېروايەشدا بوون ئەگەر مۇسكۇ بىيەۋى كىشەكەيان چارەسەر بىكات، كۆمارەكانى تىرى سۆڭىت

دەتوانن لەژێر دەستی مۆسكۆ دەرچن؛ پێیان وابوو سەردەمی گەرباچۆڤ لەچاو رابردودا باشتەین هەل بۆ گەڕانەوە چارەسەری كێشەكانیان رەخساوە، چاوەڕێش دەكرا هەر وایی و، گفت و بەلێنیش لەم بارەيەو هەبوو. سالی ١٩٩١ كاتێك بۆ يەكەمجار، بۆ لێكۆڵینەوی بابەتی پروانامەكەم سەبارەت بە كۆماری مەهاباد، نامەو راسپاردەكەي پەیمانگەي پۆژەهەلاتناسي (معهد الاستشراق)م بۆ ئارشیفەكانی سۆڤیەت پێ بوو، لەگەڵ سەرۆكي ئارشیفی حیزبیدا لەسەر كێشەي كوردو بابەتی لێكۆڵینەوێكە دوام و كێشەي كوردی سۆڤیەتیشم باس كرد. گوتی: دەستوورێكي تایبەتمان لەلایەن بەرپۆهەبەرایەتی سەرۆك كۆمار گەرباچۆڤەو بۆ ھاتوو، وا كە راپۆرتێك لەسەر كوردەكانی سۆڤیەت بەپێی بەلگەو ديكومینتی ئارشیفەكەمان ئامادە بكەین. گوتی: ئامادەمان كردو ناردمان. دیارە بابەتی لێكۆڵینەوێكەي من لەسەر كۆماری مەهاباد بوو و، نەدەكرا لە یەكەم چاپیكەوتندا داواي كۆپي یا خویندەنەوی بكەم. پاشان هەولێ زۆرم دا ئەم راپۆرتەم دەست كەوتی و، بەلێنێان پێدام و ئەملاو ئەولای زۆریشم كرد، بەلام بەداخەو هەر دەستم نەكەوت. مەبەستم ئەوێە جموجۆل و ئاوردانەوێەك بۆ كێشەي كوردی سۆڤیەت، لەلایەن چ سەركردایەتی سۆڤیەت و چ كوردەكان خۆیانەو، هەبوو.

بەلام بەهۆي هەلۆەشانەوێ سۆڤیەت و راگەیانندی سەربەخۆي كۆمارەكانی پێشوووە كە لە ٩ كۆماریاندا كورد هەبوون و، دەرچوونیان لەژێر دەسەلاتی مۆسكۆ، كێشەي كوردی سۆڤیەت و گەلانی تری بەزۆر دەركرای وەك كورد ترازیدیايەكي خەمبارتری بەخۆوە یینی. ئیتر ناوەندیك ئەم ئەو گەلانی پەنای بۆ بەرن و، كۆمارە نوێكانیش سەركردەكانیان هەر ئەندامی سەركردایەتی پارتی كۆمونیستی یەكیتی سۆڤیەت و دەولەتەكەي بوون، یا لە كۆمارەكانی خۆیان خاوەن دەسەلات بوون (گۆش كردە و پەرورەدی قوتابخانەي حیزب و كۆمەلگەي سۆسیالیستی ئینتەرناسیونالیزم بوون). ئەوانە بەپێچەوانەي ئەوێ كە خویندەبوویان و بانگەوازیان بۆ دەكرد، شۆڤینی و ناسیونالیست و دینی و رەگەزپەرست بوون و، بە ناوی سەربەخۆبوونەو گەلانی چوارچێوەي كۆمارەكانی خۆیان خستە بەر ئەوپەری تەنگ

پئەلچىن و لىدان و كوشتارو دەرکردن و سنووردار کردنى مافهكانيان. هر ئو ميراڤه شوومەى سەردەمى ستالىنيان بۇ مايەو. ئازەرى و ئەرمەنى، جگە لە شەپە خویناویەكانيان لەسەر ناگورنا قەرەباغ، دانىشتوانى يەكتريان لە شارەكانى خۇيان بەزۆر لە مالان دەرەدەکردو، مندالىيان لە پەنجەرەى مالهكانەو فرىدەدايە خوارەو، بە تەورو چەقۇو چەكوش گەرەك بە گەرەك و مال بە مال بەدواى يەكتردا دەرگەرەن و دەيانكوشتن. يا دەسلەتدارانى جۆرجى چىيان بە ئابخازو ئەسەتىنو و توركى مىسخىتى نەکردو، ئۆزبەكى ھاویرەگەزو ھاوزمانى توركى مىسخىتى چ خوینىكان لە توركى مىسخىتى پرشت و دەريان کردن ! تەنانت دايكىك كاتى پاكردن مندالە كوژداوهمەى خۇى لەناو جامەدانیدا لەگەل خۇى بردو. ئىتر باسى سوپاى پروسیا ناکرى كە چىی لە چىچىنەكان کرد. كوردى كلۆل و داماویش كە فریای گەرەنەو پىكەنەنەو قەوارەكەى خۇى نەكەوت، بواری گەرەنەو يا داواکردنى مافهكانىشى پئەندرا؛ جاران سكالای خۇى بۇ مۆسكۆ دەبرد، بەلام ئىستا پەنا بۇ كوئى بەرى و، داواى چى بكات و، چى وەلام ئەدەنەو و چى ئى دەكەن !؟

لە بئەختى و چارەپەشى كوردى سۆقیت و ئو گەلانەى كە نىانتوانى مافى خۇيان وەرگەنەو بگەرینەو جئ و شوینى خۇيان، تا پروخانى پژیى سۆقیتی فریای گەرەنەو نەكەوتن يا نەیانەشت بگەرینەو. ئو سیستەمەش كە پرۆسەى دیموكراتیزەکردن و ریفروم (چاكسازى)ى گرتبەو، بەر، لەناكاودا هەلەشایەو، كارساتى ئو گەلە زۆرلىكراوانە زیاتر بوو. جئى داخ و كەسەر بوو كە گەل كورد بە هەموو پارچەكانیەو، بەتایبەت كوردى سۆقیت، جگە لە زیان و تاوان شتىكى باشى لەو سیستەمە نەدیتبوو و، ئو پژیىمە نەك تەنیا دەسكەوتىكى نەبوو بۇ كوردەكانى ولتەكەى خۇى و پارىژگارىی ئى نەکردن، بەلكو نىشتانەكەشیان ئى سەندەنەو.

ئەگەر ئەم پژیىمە بەمايە، سەدام و پژیىمە داگیركەرەكانى ترى كوردستان كە پالیان پێو دابوو، ئەمڕۆ لەو كەساسى و لاوازیەدا نەدەبوون (ئەمە بابەتتىكى تايبەتە، لێرەدا شىی ناكەینەو بە ناوى دژى ئىمپىریالىزم بوونى ئو ولتانەو

كېرىنى چەك و تەقەمەنى پووسىيەۋە جىيان بەسەر كورددا ھىناۋە و چاۋ لە ھەموو تاۋان و كۆنەپەرستى ئەم ولاتانە پۇشراۋە).

جگە لەۋە، پاش مردنى ستالين تا پووخانى سۇقۇت، ۲۸ سال ماۋە و كات بۇ راستكردنەۋە يا قەرەبوو كوردنەۋە تاۋانەكانى ئەم پۇتئە ھەبوو. ماۋەيەكى يەكجار زۇر بوو، مافى كورد و چەند نەتەۋەى تىرشىيان نەگەراندەۋە. ھىچ گەرانتىيەكىش نەبوو كە ئەگەر ئەم پۇتئە ھەر بىمايەۋ درىژەى بە تەمەنى بدايە، كوردەكانى دەگەراندەۋە قەۋارەكەى بۇ دادەمەزاندەۋە. ئەگەر راگواستنى زۇرملى سالى ۱۹۳۷، يا ھەلۋەشانەۋەى كوردستانى سوور لە سالى ۱۹۳۰دا، تا پووخانى سۇقۇت لە سالى ۱۹۹۱دا، كە دەيان سالى بەسەردا تىنپەرپوۋە، لەبەرچاۋ بگرين و چاۋيەك بە كىشەى كوردى سۇقۇتدا بگرين، دەبينىن لەكاتىكدا بىرپارەكانى ستالين بە برووسكە لە ماۋەى ۲۴ سەعاتدا جىبەجى دەكران، كوردى سۇقۇت بە پىچەۋانەى زۇر گەلى ۋەك يۇنانى و جوو و ئەلمانى و كۆرىو... ، دەۋلەتى نەبوو تا لەكاتى تەنگانەدا پەناى بۇ بەرى يا كۆچى بۇ بىكات، ياخود ئەو دەۋلەتە كوردىيە ۋەك كۇريا و يۇنان داۋاۋ گۇشار بخەنە سەر دەۋلەتى سۇقۇت و، پاش پووخانى، زۇر بۇ كۇمارەكانى ترى سۇقۇتى پىشوو بەينىن. ئەو دەۋلەتانە لەپىگەى بالىۇزخانەۋ كۇنسۇلەكانىانەۋە پاسپۇرتيان دايە ھاۋالاتيانى خۇيان (بۇ ئەۋانەى دەيانويسىت بگەرپنەۋە) و، فېۋكەيان بەدۋادا ناردن يا بلىتيان بۇ كېرىن؛ بۇ ئەۋانەش كە مانەۋە قوتابخانەۋ پۇژنامەۋ پەيمانگەۋ.....يان بۇ دامەزاندەن. كورد ۋەك نۆينەرانى ئەو گەلانە سەرمايەيەكيان لە سۇقۇتى جاراندە نەبوو، كە بتوانى يارمەتى گەلەكەى پى بىدات و بىخاتە سەر ئىشۋكارو لە كارخانەۋ كۇمپانىاۋ ھتد.... دابەزىنرۇن، يا ۋەك ئەۋان پىاۋيان لە دامۋدەزگاكانى دەۋلەتيدا ھەبى.

ھەرۋەھا پاش پووخانى سۇقۇت و سىياسەتى خاۋەندارىتى و پەيداۋونى كەرتى تايبەت، ئەۋى پارەدارو دەستپۇشتوو بوو، سەر بە نەتەۋەى دەسەلاتدار بوو. زۇر كارگەۋ كارخانەۋ دوكان و ھۇتۇل و پىستۇران و كەلخۇز و سەقخوز و

زەۋى و ھتد... يان كېرى. كورد لەمەش بىبەش بوو ! خويىندىن و خزمەتگوزارىەكانى تەندروستى و بوارەكانى ترهەمووى بوون بە پارە. ئەمىرۇ كورد بەھۇى سەربەخۇبىوونى كۆمارەكانى يەكيتىى سۇقۇتتەو ەوتووتە ناو چەند ولاتى سەربەخۇو، بۇ ھاتوچۇى لاي يەكتى يا ئىشكردن لە ھەندى لەو كۆمارانەداو، تەننەت بۇ بەشدارى لە شايى و شيوەنى يەكتى دەيان كىشە و گىروگرفتى تردا، پىويستى بە مۆلەتى مانەو ەھىە. ئەمەش لە بارى ماددىيەو بارىكى گران و قورسە.

پژىمى خاوەندارىتى (كەرتى تايبەت و فروشتنى كەرتى گشتى يا دەولەتى)، لە كۆمارەكانى سۇقۇتتى پىشوو دا گەورەترىن زىانى لەو گەلە دەرکراو ەدا. ھەر بۇيە يەكك لەو كىشانەى كە كۇنفىدراسيۇنى گەلانى سەركوتكراو بايەخى پىداو و شىكردنەو ەى لەسەر كىرەو و كاربەدەستانى دەولەتى كۆمارە سەربەخۇكانى سۇقۇتتى پىشوو ەم بارەيەو ى ئاگادار كىرەتەو، كىشەى خاوەندارىتى سامانى ئەو گەلەو، لەوانە فروشت و كېرىنى زەوييە. واتە جگە لەو ەى زەوى ئەو گەلە پاش بەزۇر راگوزىزانىان لە سانى ۱۹۳۷ و پاش سانى ۱۹۴۴ دەستيان بەسەردا گىراو، چىتر نەيانەشت بگەپنەو ولاتەكەى خۇيان و، بەخشرا بە خەلكى تر، پاش پووخانى سۇقۇت فروشراو وەك شىرى ەللى داىك و مىرات مايەو، كرا بە مۆلكى ەتاهەتايى خەلك و كەسانى تر. راپۇرتى ئىسماعىل ەلىيف سەركى كۇنفىدراسيۇنى گەلانى سەركوتكراو، بەناوى كىشەى گەلانى سەركوتكراو ەو، بۇ رىگەى چارەسەريان لەم بارەيەو گوتويە:

((بۇ گەلانى سەركوتكراو نەتەو كەم ژمارەكان، زەوى نەك تەنيا شوينى ئىشكردن و ژيانە، بەلكو نىشتمانى گەل و نەتەو كەيەو ولاتى پىرۇزى باووباپىران و پىشىنانە و نابى بازىگانى پىو بكى. بۇ ئەو گەلە فروشتنى زەويەكانيان، ماناى فروشتنى نىشتمانە. ئەمىرۇ گەلانى سەركوتكراو زۇرباش دەزان و پىيان وايە دەكرى بگوتى گەورەترىن ھو و تاقە ھوى بەزۇر دوورخستەو داپرىنيان لە نىشتمانەكەيان، جوانى و دەولەمەندى ولاتەكەيان

بوو، بەلام ئەمجارە لەسەر زەمىنەيەكى ئابوورى زولمىيان ئى دەكرى. زەحمەتە ئەم گەلانە بەرگەى خاوەندارىتى بگرن يا پەسندى بگن^(۱۶۵).

لە خالى دوانزەى بریارنامەى كۆنگرەى تايبەتى كۆنفیدراسیونی گەلانى سەركوتكراودا ۱۵-۱۶/۲/۱۹۹۲ لە شارى ئالچىك بۇ تەواوى كۆمارەكانى سۆفیتی پيشوو، لەم بارەيەو هاتوو:

۱۲-داوا لە پەرلەمانى كۆمارەكانى سۆفیتی پيشوو دەكرى، بریارى راگرتنى خاوەندارىتى زەوى و سەر و سامانى گەلانى سەركوتكراو لە نیشتمانەكەيان بدرى، تا بەتەواوى مافە پەواكانيان پى دەدریتەو...^(۱۶۶).

وەك باس كرا، هەندىك لەو بەزۆر راگويزراوانە (لە هەموو نەتەوكان) پاسپورتیان ئى وەرگرتوون و، هەندىكىش پاسپورتیان هەبوو، بەلام بە مۆرى "مافى سەفەركردنى نىيە"و. ئەويش ئەگەر يەكێك ويستبىتى بەو پاسپورتە برۆات بۇ شوينىك، دەبوو پاش ليكۆلینەو لە داواكارىەكەى مۆلت وەربرى. ئەوانەى كە پاسپورتیان نەبوو، جىئى مەترسى بوون و نەيانتوانيوو سەفەر بگن و، كۆنترۆل و چاودىرى زياتريان لەسەر بوو.

هەروەها بەزۆر راگويزراوەكان بۇ چەند دەستەو تاقمىك دابەش كراون. لىرەدا تەنيا ئاماژەيان پى دەكەين: راگويزراو، بەزۆر راگويزراو، بەزۆر راگويزراوى تايبەت، راگويزراوىك كە بۇ هەميشە دوورخراوەتەو، راگويزراوىك كە بۇ شوينە تايبەتەكان دوورخراوەتەو مافى هاتوچۆى نەبوو. دەستەو تاقمى ئەوتۆش هەبوو كە دەبوو پۆژانە خۆى بە پاسەوانى يا بەرپۆهەرايەتى و دامودەزگاكانى پارىزگارى بناسيئى و ئىمزا بكات.

پاش مردنى ستالين، بارودۆخى قورس لەسەر هەندىكىيان هەلگىرا، ((بەلام تەنيا بە بریارى ۱۰/۳/۱۹۵۵ (پاش ۱۱ سال يا ۱۸ سال) پاسپورت بە راگويزراوە تايبەتەكان درا))^(۱۶۷).

(۱۶۵) سەرچاوەى پيشوو، ل ۱۰۳.

(۱۶۶) ه. س، ل ۱۴۹.

لە كۆنگرەي كۆنفيدراسيۇنى گەلانى سەركوتكراددا، كورد لەچاو گەلانى تردا باسى ئازارەكانى نەكرا، چونكە نوينەر يا پىڭخراوئىكى كوردىي تىدا بەشدار نەبوو. بەلام ھەر لە كۆنگرەكاندا كەم يا زۆر باسى كردا. ((لە ناوچە سەرسنووړيەكانى جۆرجيادا، تەنيا لە مانگى ۱۱ى ۱۹۴۴دا ھەشت ھەزارو شەشسەد كورد ډاگويزراون. ئەمەو جگە لەوہى كە سالى ۱۹۳۷ ھەزارو سىسەد كەس لە نەخچەوان و ئەرەنستان بەزۆر ډاگويزراون))^(۱۶۸).

بەداخو، ژمارەيەك لە دامودەزگاكانى ډاگەياندىنى كۆمارەكانى سۆڤىتى پىشوو و ھەندى لايەنگرى پڙىمى سۆڤىتى پىشوو و ستالينيستەكان و ميراتگرانى پارتى كۆمۇنيستى يەكيتى سۆڤىت و ناسيۇنال شۆڤينيەكانى ئەو كۆمارانە، جاروبار وەك ڤاڤردوو نەشتەرى ژەھراوى خۇيان ڤاستەوخۆ و ناڤاستەوخۆ ئاڤاستەي ئەو گەلانى مافە ڤەواكانيان دەكەن و بوختان و درۆيان بۆ ھەلەبەستەن و سووكايەتتيان پى دەكەن و، ھەندىك لەوانە بۆ بەرگرتن بە مافە ڤەواكانى بزوتنەوہى پىشكەوتنخواز پىشنيارى گۆڤىنى سىستەمى بەڤيۆبەرايەتى ئەمڤۆ (بەتايبەت سىستەمى فيدراتيڤى ڤووسيا) و كۆمارەكانى ترى خاوەن ئۆتۆنۆمى يا كىشەي نەتەوہى دەكەن، وا كە ئەو سىستەمە ھەلۆەشىندريتەوہ وەك سەردەمى قەيسەرى ئى بىكرىتەوہ و بەپىي گۆڤرنيەكان (ڤاريزگا يا ئوستان) بى. واتە قەوارەي (ئۆتۆنۆمى) ئەو گەلانى لە چوارچيۆہى كۆمارىكى فيدراتيڤى وەك ڤووسيا، ھەلۆەشىندريتەوہ... لەباتى ئەوہى ھەولى دروستكردن و زىندووكردنەوہى قەوارە زەوتكرادى ئەو گەلانى بدري، داواي دروستكردنەوہى يەكيتى سۆڤىت و ھاتنە سەركارى دەسەلاتىكى لە چەشنى ستالين بىكرى، سياسەتتىكى توندوتۆل و ناوەندى بەرامبەر بەو گەلانى پڤۆو بىكرى ! بەم چەشنە پاكانە بۆ پڙىمى ستالين و سۆڤىت دەكەن و مەترسى جيابوونەوہى گەلان و كۆمارەكان يا ئۆتۆنۆمىەكانى ولاتەكيان دەھينەكايەوہ.

(۱۶۷) ھ. س، ل ۷۱.

(۱۶۸) ھ. س، ل ۵۵.

نۆز كارىبەدەست و بەرپرەسى گەرەو بچووكى دەولەتى، لە ئاستى سەرەو و خوارەوى دەسلەتدا، لايەنگرى لەم بىرو بۆچوونانە دەكەن و كۆسپ و تەگەرە و ئاژاوە و دژايەتى لەنيوان گەلاند قوت دەكەنەو. كيشەو شەرە خويناويەكانى پاش تىكچوونى سۆقنىت لە كۆمارەكانى سۆقنىتى پيشوودا، كە نۆربە و بگرە ھەمويان ئەنجامى ئەو سىياسەتە دژى مرۆڤ و ئالەبارەى ستالين و حيزبەكەى بوون، ھەتا ئەمپروش نۆريان بەبى چارەسەر ماونەتەو. ئەو ھەلومەرجە دەيان ھەزار كەس و خەلكى بىنتاوانى كردووەتە قوربانى، مليۆنەھا كەسى ئاوارە و دەرەدەر كردووە، يا كەوتووەتە نيوان بەرەكانى شەپ. گەرچى ئەم بۆچوون و پەرپاگەندەيە تا رادەيەك كارى كردووەتە سەر ھەندى كۆپو كۆمەل، بەلام دەرکەوتن و ئاشكرايوونى ئەو ھەموو بەلگەو دىكومىنتانەو بىرەوهرى و گوتارى زىندووى قوربانىەكانى پزىمى ستالينى، پەردەيان لە پووى ئەو تەنگەتاوكردانە ھەلماليو و پۆژ بە پۆژ زياترو پووتر دەكرىنەو.

برياريكى بى سەروبەر لە پووسيا سەبارەت بە كوردە ئىزدىەكان

لە پووسيا بېريارە مانگى ئوكتوبىرى سالى ۲۰۰۲ سەرژمىرى دانىشتوانى ئەم
ولتە بىرى. گرنگى سەرژمىرى لە ھەر ولاتىدا ديارە، ئەوانەى كە لەم بارەو
بەتايەت لە بوارى ئابورى، سياسى، كۆمەلايەتى و... دا پىسپو پو شارەزا بن،
دەزانن ناگونجى لەم وتارەدا باسى بگەى.

وەك لەم بەلگەيەدا ھاتووە، كابرايەك بە ناوى كۆمەلەيەكى ئىزدىيەو، لە
يەككە لە شارەكانى پووسيا، داواى كردووە ئىزدىەكان لە سەرژمىرى نوى
دانىشتوانى پووسيا بە نەتەوہيەكى جياوازو سەربەخۇ بنوسرين. ويستويە
داواكارىەكەى لەلايەن ئەو دوو ئەنيسيتىتوتەوہ پەسند بىرى و، ئەوانىش
پەسندىان كردووە داويانەتە كۆميتەى بەرپوہبەرايەتى سەرژمىرى دەولەتى
پووسيا. ئەم كۆميتەيەش، بە پشتبەستن بەم بېريارەو بەم بەلگەيە، ناوى
ئىزدىەكانى لە پىزى نەتەوہكانى تردا بەجيا داناو. واتە نەتەوہيەكى نوى زياد
دەكرى بۆ نەتەوہكانى دانىشتوى پووسيا.

با لەوہ بگەين كە پارت و پىكخراوہ كوردىەكان و نوينەريان و پووناكبرى
كورد، بەتايەت ھى دىنى ئىزدى، لە پووسياو كۆمارەكانى ترى پىشوى
سۆڤىندا ھەلۆيىستىكيان لەم بارەوہ نەبو، كە دەيانتوانى بە نووسىنى نامەو
شاندو گوتارو پورنكرنەوہ لە چاپەمەنيەكانى ئەم ولتەدا، پىش بەم
تەنگەتيلەكە كردنە بگرن. با لەوہ بگەرين كە كوردناسەكانى سۆڤىتى پىشوو،

به تايبته كوردناسه كانى پووسيا، كه گه ليك سال خهريكى ليكولينه وهى كي شه و
 ميژوى كورد بوون و، به رهه ميان لهه باره وه ههيه و، كه م يا زوريش له
 نووسينه كانياندا ئا مازهيان به دينى ئيزدى و ئيزديه كان داوه و، هه موو لهه
 بارهيه وه يه كدهنگن كه ئيزديه كان كوردن و ئيزدى نه ته وه نييه و ئاينكى كوني
 كوردانه، نه وانيش بي دهنگ بوون. با له وهش بگه پين نه وهى كه نه م نامهيه
 نووسيه و داواى له نه نيستيووت و كوميتهى سه رزميري پووسيا كردوه
 داخوازكهى جيه جى بكن، ئايا نه م كابرايه به قه ناعته و بيروبا وه
 نووسيه، يا دهستى له پشته، يا له پروى نه زانينه وه نه م كارهى كردوه؟!
 به لگه و راستى لهه باره وه چى بن و نه م كابرايه پابردوى چى بي، نه
 كوملهيه كه له شارىكى وا بچوك، نه ویش له هه نهران و ناو ئاواره كانى
 ئيزدى نه م شاره دا دهستهيه كى پيك هينايى، نه م داوايهى كردى،
 پوونكر نه وهى نه م پرسيارانه پيوست نييه. لي ره دا مه به ست نه و نه نيستيووت و
 پروفيسور و دكتور و شووراي زانيارى پووسيايه، كه به په چاوكردن و
 ليكولينه وه بريارىكى نه وتوى دوور له زانست و زانياريان داوه، كه نه كه ته نيا
 شان وشكوى نه نيستيووت و كوپى زانيارى پووسيا و خويان هيناوته خوار،
 به لكوو سووكايه تيه كى گهره شيان به رامبه ر به و زاناو ليكولنه وه
 ميژوونووسانه و لا ته كهى خويان كردوه كه لهه باره وه نووسينيان هه بوو
 پرسيان پى نه كردون (نه وانهى كه نه مپرو زيندوون) و نه يانروانيه وه
 نووسينه كانى نه وانهى كه كوچى داويان كردوه يا نه كردوه يا
 ئينسوكلوپيديه كانى خويان و نه وروپايى يا ئيسلامى، يا لانى كه م پرسيارىكيان
 لهه پوه وه له چهنه ئيزديه كه و كوردك كردبايه و، ئينجا برياريان دابايه. ئايا نه م
 نه نيستيووت و پروفيسور و دكتور يا كوميتيهيه سهرزميري دانىشتوانى
 پووسيا يا ده له ته كه يان، بوار ده دن گه ئى پروس له بارى دينيه وه دابهش بكن
 به سه ر مه سىحى (خاچه رست) و لايه نگرانى ئايينى تر كه زورن، به تايبته نه و
 دين و مه زه بانهى كه هيج په يوه ندييه كانى به ئايينى مه سىحيه وه نييه.

پاش پوو خانى سۆڧيْت، گەلىك كۆمەل و پىكخراوى ئەم دىن و مەزھەبانە لە پووسيا پىك ھاتوون. ئايا دەكرى ئەگەر كەسىك يا كۆمەلەو دەستەيك ھەولكى ئەوتۇ بدات، ھەلۆيستی ئەوانەو دەولەتەكەيان چى دەبى؟ نەك تەنيا بوار نادەن، بەلكو سزاشيان دەدەن. ھەروەھا ھىچ نەتەوئەيك بوار نادات گەلەكەى لە بارى ئايىنيەو دابەش بكرى و ژمارەيكەيان دژى ژمارەيكەى تریان ھان بدرى و، دووبەرەكى يا چەندبەرەكى بخەنە ناو خەلكەكەيان. زۆر گەل و نەتەوئەى ئەم دىنایە پەپرەوى دوو يا چەند ئايىنن و، نمونەيش زۆرن. لە پووسيا گەلى وا ھەن ھەم پەپرەوى ئايىنى ئىسلام و ھەم مەسىحیش دەكەن، يا بەشكىيان بودا و بەشكىشىان مەسىحى و بەشكىك پەپرەوى ئايىنە كۆنەكان دەكەن. بەلام ناوى نەتەوئەكەيان لە پاسپورتیاندا نووسراو، نەك ئايىنەكەيان. كە لە پووسىك دەپرسن سەر بە چ نەتەوئەيكەى؟ ئالى سەر بە دىنى مەسىحى يا كاسوليك يا پرافاسلاو يا بودسیت يا موسلمانم يا بى دىنم. ئەو پروفیسۆر دكتورانە دەزانن كە نیشانەكانى نەتەو چىن و، لىرەو پىنویست بە ئامارژەردىيان ناكات. بەلام ئايا دەزانن كورد زۆربەى موسلمانە، بە شیعە و سونى و لق و پۆپەكانى سونى وەك شافعى، حەنەفى، حەنبەلى و مالىكى، يا رېبازى شىخ و سەیدەكانى وەك قادرى، نەقشبەندى، ھەقە يا عەلى ئەلاھى، كاكەيى، شەبەك، عەلەوى، دوانزە ئىمامى، جگە لە ئىزدى.

ئەوانە ئەگەر بیانزانایە بەر لە ئىسلام ئايىنى كوردان چى بوو و ئىسلام چۆن ھینراو تە كوردستان و، لایەنگرانى دىنى كۆنى كورد ماون يا كىن و لەكوئ دەژین و بەسەرھاتيان چى بوو و كتیبەكەيان ناوى چىيەو بە چ زمانىك نووسراو، خوئان بە چ زمانىك دەدوئ و، كولتورو جلوبەرگيان چىيەو، نىشتمانيان لەكوئىيە، دەیانزانى ئىزدیەكان چەند چالاكانە بەشداری بزوتنەوئەى كوردیان كردوو و لە سەركرديەتى پارت و پىكخراو سیاسىەكانى بزوتنەوئەى كورددا، چ لە رابردوو چ ئەمڕۆ، چ دەورىك دەبینن و بینووانەو، چەند ناوئەندى چاندو لىكۆلینەو و چاپەمەنیان لە كوردستان و دەرەوئەى كوردستان ھەيە.

ئەوانە كەس باسى كوردبوون يا نەبوونيان ناكات، بەلكو بەشىكى جيانەكراوەى نەتەوہى كوردو نىشتمانەكەيان و شانازى بەكوردبوونى خۆيانەوہ دەكەن و، شىخ و پىرەكانيان لەگەل مەلاو شىخ و سەيدە موسلمانەكانى كورد بۆ پزگاربوون و سەرەستى ولتەكەيان شان بەشانى يەك ھەول دەدەن و بەرپەرچى ناحەزان و داگیركەرانى كوردستانيان داوہتەوہ. گەلەك جار ويستوويانە بەھوى جياوازى دىنى يا زاراوہى گەلى كورد پارچە پارچە دژى يەكتر ھان بدەن و، زۆر جار بە پارە يا لەژێر گوشارى داگیركەرانى كوردستاندا ويستوويانە ئازاوە دروست بكەن، بەلام بۆيان نەچوہتە سەر. داگیركەران و نەيارانى كورد، نەك تەنيا كەلكيان لە جياوازى دىنى گەلى كورد ھەرگرتووە، بەلكو ھەتا ئەمرۆيش ھەولى زۆريان داوہ زاراوہ دىالەكتەكانى كورد بكەنە ئامرازى دابەشكردنى گەلى كوردو، گەلەك نووسراو و كتيبى بىئاوہرۆكان لەم بارەوہ نووسيوہ. بۆ وينە، دەلەن زانايبەكان يا ھورامىيەكان يا لوپو بەختيارنەكان كورد نەين، يا كوردى شىعە سونيان كردوہ بەگژ يەكدا. ھەر بەوہشەوہ نەوہستاون، ناوى گوندو شارو كيۆو چياكانى كوردستانيان گۆپوہ و، بگرە ناھيلن ناوى كوردى بە مندالەكانيانەوہ بنرى، يا بەھوى سياسەتى پەگەزپەرستانەى بەعەرەبكردن يا بەتورك كردن يا بەفارسكردنەوہ، خەلكى ھەندى ناوچەى كوردستانيان دوور خستوہتەوہ دەرەدەر و دوچارى تواندەوہيان كردوون لەناو گەلانى خۆياندا. بگرە ئەو كوردانەيش كە زمانى زگماكى خۆيان نازانن، ھەر خۆيان بە كورد دادەنەين. ئەوانە نەيانتوانى پيش بە پەرەسەندنى كيشەى كورد بگرن و لە خەباتى پىنگەى سەرخۆى گەل و نىشتمانەكەى لای بدەن. پىكەينان يا دروستكردنى كۆمەلە يا پىكخراو يا ناوہنديكى كوردى نىزدى، چ لە دەرەوہو چ لەناوہوہى كوردستان، بۆ ئەوہ نىيە يا ئەوہ ناگەيەنى كە ئەم بەشەى كورد لەوانى جياپكرنەوہ، بەلكو بۆ ئەوہى كە توژىنەوہى تايبەتيان لەسەر بكرى و كيشەكانيان چارەسەر بكرن، وەك چۆن زۆر ناوہندو كۆمەلە يا پىكخراوى جياجيا بۆ لوپەكان (فەيلەكان)، ئەنفالەكراوہكان، كيشەى كەركوك و بەعەرەبكردى ئاوارەكان، ھەروەھا كاكەيبەكان، ھورامىيەكان و ... ھەيە و دروست كراوہ.

وہك چۈن لە پووسيا و دەرەوہى پووسيا، گەليک پښخراو و ناوہندى پووسەکانى دەرەوہى پووسيا، بەتايبەت ھى کۆمارەکانى پښشوى سۆقيت، يا ناوہند يا کليئسەى کاسوليکەکانى پووسيا، يا ئاوارەکانى پووس، يا قەزاقە پووسەکان ھەيە.

پروفيئسور تيشکوف و ھاوکەرەکانى کە پسپۆرى ميژوو و ئيتنۇلوگياو ئانتروپولوگيان، کەم يازۆر شارەزاي ميژوى کوردو تراژيדיاو نەبەزىو ئازادىخوازى ئەم گەلەن و دەزانن بەدرىژايى ميژوو ھەتا ئەمپۆچ ناپەرەيايەك بەرامبەرى کراوہ. ناشى ئاگايان لە تراژيدياي کوردەکانى سۆقيت نەبى کە ستالين لە ولاتەکەى خوئى وەدەرى نان و قەوارەکەى پىئەلەوشاندەوہ. ئەمپۆش لە ھەندەران و ئاوارەيى و کراسنادار چييان پى دەکرى. پڙيمە داگيرکەرەکانى کوردستانيش بەپارە ئەوہى کە تائيستا بۆيان کراوہ لە چاپەمەنيەکانى پووسيداا کوردیان بەدناو کردووەو ئەمەيش (کوردە ئيزديەکان بە نەتەوہى جياواز دابنريژن) بەشيکە لەو پيلانانەى کە دژى کورد بەرپۆو دەبريژن. ئەگەر ئەم جۆرە کردوہ ناشايستانە لە بەشيکى کوردستان لەلايەن داگيرکەريکى کوردستانەوہ ئەنجام درابايە، مەوۆ بايەخيکى ئەوتۆى پى نەدەدا. بەلام لە پووسيا، ولاتيک کە بەرەو ديموکراتى و شارستانى دەپرات، کە ئەم تەنگەتيلکەکردنە لەلايەن زاناو پسپۆرەنەوہ بەرپۆو دەبرى، جيى داخە. ئيمە ھيوادارين ئەم جۆرە کردەوانە سياسەتى رەسمى دەولەتى پووسيا نەبن. دەزگاگانى بەرپرسن فەرمان بە ھەلەوشانەوہى ئەم بپارە بەدن. ھەرەھا ھيوادارين ئەو کەسانەو ئەو دامودەزگايانەى کە لەم بارەوہ بپيارىکى ئەوتۆيان داوہ، ليکولینەوہى زياتر لەسەر کوردو کيشەکەى بکەن و، بپيارەکەى خوئيان وەرېگرنەوہو پيشنيارى خويندەنەوہى پۆژھەلاتناس و کوردناس و گەپيدەو زاناکانى پووسياو سۆقيت بکەن، کە زۆربەيان بەناوبانگ و جيى پڙو شانازى گەل و دەولەتى پووسيان. ئەوانەى کە لە کوردستان بوون و لەنزيکەوہ ليکولینەوہيان کردوہ، بەتايبەت لەسەر کوردە ئيزديەکان يا دينى ئيزدى، بو وینە دەتوانين ناوى ھەنديکيان بلي:

نووسراوکانی ئاکادیمیک "مار" که ده‌لی: ئیزدیزم دین یا دینی په‌سمی کوردان بووه تا هاتنی ئیسلام" بیلایف، مینتیشاشفیلی که ده‌لی: بئ‌گومان ئیزدیزم یه‌کیکه له ئاینه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی کورده‌واری، نه‌ک گه‌لێکی جیاواژ؛ یا ئاریستوقاو ویلچیشکی که له‌سه‌ر کورده ئیزدیه‌کانی سوڤیتی پێشوو لیکولینه‌وه‌یان هه‌یه. سه‌رچاره‌کانی ئیسلامی سه‌ده‌کانی ناوه‌راست، وه‌ک ئیبنو ئەثیر و گه‌لێک میژوونوسی ئیسلام و عه‌ره‌بیش، ئاماژه به کورده ناموسلمان و ئیزدیه‌کان ده‌کهن.

کۆمه‌له یا پێکخراو یا ناوه‌ندکانی ئیزدی، چ له‌ده‌ره‌وه‌و چ ناوه‌وه‌ی کوردستان، به‌تایبه‌ت نه‌و پێکخراوه ئیزدیانه‌ی شاری یاروسلاڤ که ئەریکیان لیکولینه‌وه‌و په‌رده‌دان به کولتوو‌رو چاندو هاوکارکردنی هاوولاتیانه، نه‌مپو کورده‌کانی پووسیا چ ئیزدی و چ موسلمانانه‌کانیان که تووشی کێشه‌یه‌کی زۆر بوون و ئیقامه‌یان نییه، یا به‌نازادی ناتوانن بگه‌ڕێن و ئیش‌وکار بکه‌ن و، له‌بواری په‌روه‌رده‌و ته‌ندورستیدا مافیان پێشیل ده‌کری، پێویسته پوژنامه‌و گوڤار ده‌ربه‌که‌ن و، له‌پێگه‌ی ده‌زگه‌کانی ده‌وله‌تی پووسیاوه به هاوکاری پارتو پێکخراوه کورديه‌کان و ناوه‌ندو پێکخراوه ئیزدیه‌کانی تهره‌وه، به‌تایبه‌ت له باشووری کوردستان و نه‌روپا، کێشه‌ی هاوولاتیانیان چاره‌سه‌ر بکه‌ن، واته‌ نه‌و کێشانه‌ی که پوژانه به‌ره‌وپوویان ده‌بنه‌وه. به‌جیادانانی ئیزدیه‌کان وه‌ک نه‌ته‌وه نه‌ کێشه‌کانیان چاره‌سه‌ر ده‌کات و نه‌ ده‌سکه‌وتیکیان بو‌ به‌ده‌ست ده‌هینێ، به‌لکو به‌پێچه‌وه‌ زیاتر له به‌رژه‌وه‌ندی کوردی ئیزدی و موسلماندا نییه‌و نابێ و، ته‌نیا به‌یه‌کیتێ و یه‌کگرتوویی ده‌کری کێشه‌کانیان چاره‌سه‌ر بکری، نه‌ویش له هه‌نده‌ران و له بارودۆخیکی دژوارو ناخۆشدا. جگه له‌وه نه‌م جوژه کرده‌وانه شان‌وشکۆی کورده په‌نابه‌ره‌کان و کێشه‌ی کورد به‌گشتی له‌لای کۆمه‌لانی تر خه‌شدار ده‌کات.

نه‌مپو وه‌ک رابردو نییه که داگیرکه‌رانی کوردستان له‌دژی کورد پیلان بگێرن و به‌ره‌په‌رچ نه‌درینه‌وه. نه‌مپو کورد خاوه‌نی دام‌وده‌زگای راگه‌یانده و، نه‌ گه‌لی

كوردو نە كۆمەلگەي جىھانىش وەك جاران و وەك سەردەمى سۆڧىتە بەرامبەر بە كىشەكەي. ژمارەيەك لە كوردەكانيان بە نەتەوہيەكى جياوازي وەك ئىزدى نووسى و، كەس نەيوپرا دژيان پراوەستى و لەقاويان بدات. ئايا ئەوہى كە ئەمپرو دەكرى، ھەر ئەودەستانەي دويىنى نين كە كوردى ئىزدىيان بە نەتەوہى جياواز لە پاسپورت و سەرژمىرەكاندا نووسىوہو لە ئاوارەيى و پەنابەريشدا دەستبەرداريان نين؟! چوار مانگ زياتر ماوہ تا دەست پىكردى سەرژمىرى دانىشتوانى پروسيا، ئايا لەو ماوہيەدا دەكرى ئەم بپارە ھىچ وپوچە ھەلەوشىندىرتەوہ؟ گومان لەوہدا نىيە كە ئەگەر ھەلەوشىندىرتەوہ، كوردەكانى دانىشتوى پروسيا لەكاتى سەرژمىرەكاندا، واتە كاتى نووسىنى بەلگەي سەرژمىرەكان، وەلامى ئەم تەنگەتيلكەكردنە دەدەنەوہ.

نەيارو ناحەزانى كورد ئەمپرو لە پروسيا دەيانەوي بەم چەشنە ژمارەي دانىشتوانى كورد ديارى نەكرى و، سبەينىش لە كۆمارەكانى ترى پيشووى سۆڧىتدا كە كورديان تىدا دەژى، لە سەرژمىرەكانياندا وىنەي ئەرەنستان و پروسيا دووپات بكەنەوہ. گەرچى سەردەمى سۆڧىت و پاش ھەلەوشانەوہيشى، ھىچ كاتىك سەرژمىرى كوردەكان لە كۆمارەكانى تر بەراستى نەكراوہ. سەرژمىرى تەواوى كوردەكانى سۆڧىت ھەميشەو ھەتا ئەمپروش لە ژمارەي كوردەكانى تەنيا يەك كۆمارى وەك كازاخستان كەمتر نووسراوہ^(١٦٩).

وەرگىردراوى بەلگەنامەكە:

* ئاكادىمىيائى زانىارى پروسيا

ئەنىستىيووتى ئىتنولۇگيا ئانتروپۇلۇگيا (بەناوى ميكلوخە - مەكلايا. ن.ن)

كۆپى

لە پىرۇتۆكولى ژمارە ٣

^(١٦٩) ئەم گوتارە لەگەن بەلگەي ئاوبىراودا، ئازارى سالى دووھەزارو دوو ئىزدرا بۆ سلىمانى، گوايە بۆكراوہتەوہ. ھەتا ئىستاش نازانم لە چ گوڧار يا پوژنامەيەكدا بۆكراوہتەوہ.

كۆبۈنە ۋەى شووراي زانستى ئەنىستىوت (پەىمانگە)

۱۴ى مارتى سالى ۲۰۰۲

گويمان گرت: بو كيشەى سەرژمىرى ئىزدىەكان، به پيشنيارى سەرۋكى
پىكخراوى كۆمەلآيەتى "ئىزدىەكان" له هەرىمى ياروسلاف بەرىز پولاتوۋ. ف.پ،
وا كه ئىزدىەكان له سەرژمىرىە پەسمىەكاندا به نەتەۋەىكى سەربەخۇ بنووسرىن.

سەرۋكى شووراي زانستى

پروفسيۆر تيشكوۋ. ف، ئا

سكرتيرى شووراي زانستى

دوكتۆر پىيانىقا. ۋ.ئا

تراژیدیای کوردەکانی سوڤیت و بی‌دەنگییه‌کی گشتی

کاتێک کوردەوێه‌یه‌کی ناپەوا بەرامبەر بە مروڤ یا کۆمەڵە و نەتەوێه‌یه‌ک لە ھەر کون و قوژبەنێکی ئەم دنیا یە دەکری، کۆمەڵگە ی نیونەتەوێه‌یی یا دەوڵەتێک یا پێکخراوە سیاسیی و کۆمەڵایەتی و مروڤایەتیەکان ئەم کارە ناپەوایە لەقاو دەدەن، یا ناپەزایی لەدژی دەردەبەردی و، بەگشتی بەرگریی ئی دەکری، بۆ ئەوێ ئەم ناپەوایەتیە نەک تەنیا لەو شوێنە، بەلکۆو لە شوێنی تر دووپات نەکریتەوێ. بەتایبەت کاتێک بەرامبەر بە گەل یا نەتەوێه‌یه‌کی وەک گەلی کورد کە دابەش کراوە و قەوارەیه‌کی نییە، ناتوانی دەنگی گەلەکە ی لەپێگە ی پێکخراوە نیونەتەوێه‌یه‌کانی وەک (un) ەوێ بە دنیا دا پابگە یەنێ و، ولاتەکە ی چ لە دەرەوێ و چ لە ناوێ پارێزگاری لە گەلەکە ی خۆی بکات.

بەداخەوێ ئێمە ئەک تەنیا مافی دامەزراندنی قەوارە ی نەتەوێه‌یی و سڕوشتی خۆمان پێ پەوا نەبینراوێ، بەلکۆو وەک زۆر گەلی بئەستێ تر و بی‌قەوارە ی گەلی بچووکێ تر نوێنەری چاودێریشمان لە (un) دا نییە. بەلام خۆ پێکخراوێ پارتي سیاسیی و کۆمەڵایەتی و کولتووری و کەسایەتی پووناکییرمان لە دەرەوێ و لە ناوێ یەکجار زۆر. دەتوانین کۆمەڵگە ی جیھانی کەم یا زۆر بە نامو خۆپیشانندان و مانگرتن یا لەپێگە ی دەزگاکانی پابگە یاندنەوێ سەرنجی خەلک پراکیشین و لەسەر ئەو تاوان و کارە ناپەوایانە ی کە بەرامبەر بە ھاو نیشتمانەکانمان دەکرین ئاگاداریان بکەینەوێ. مەبەست لە نووسینی ئەم وتارە ئاگاداردنەوێ یا ئاگادارییەکە بۆ ھەموان، ئەویش تراژیدیای کوردەکانی سوڤیت (کوردستانی سوور یا قەفقاس یا پووسیای پێشووێ) کە کوتایی پێ نایەت.

ئەگەر پشتگىرىلى نەكەرى، چاۋەرپىنى دىمەننىكى خەمناكتىر يا گەۋەرتەر دەكەرى. بۇيە ئەرەكى نىشتىمانى يا نەتەۋەيى يا مەۋقايەتى ھەموو كوردىكە، بە رېڭخراۋو پارتە سىياسى و كۆمەلەيتەكانەۋە، كە ھەموو ھەنگاۋىكى پىۋىست بۇ پىشتىۋانى ھاۋولاتيانى خۇيان ھەلېگىن. با ۋەك سەردەمى سۆڧىت بەرامبەر ھە ھەموو تاۋانەى كە پىژىمى سۆڧىت بەرامبەر بە كوردەكانى خۇى كەردى و لە نىشتىمانى خۇى دەرىدەرى كەردن، بى دەنگ نەمىن. با ئەمپۇش ۋەك دۋىنى فرىۋى تاقم و كەسانىك نەخۇين كە بە درۋو بەپىچەۋانەۋە لەسەريان دەۋىن يا خۇ لە باسكەردىيان دەپارېژن و.... سەردەتەى مانگى ۵ى سالى دوۋەھزارو دوو دەزگاكانى راگەياندىنى پوۋسىيا، بەتايىبەت چەند كانالىكى ناۋەندى تەلەفېزىۋنى، ھەۋال و بېريارى پارېژگار (محافظ يا ئۇستاندان)ى شارى كراسنادارى ناۋەندى ھەرىمى (كوبان)ى سەبارەت بە دەركەردىنى ئەۋ پەنابەر يا ھەلاتۋانە بىلاۋ كەردەۋە كە مافى نىشتەجىۋونىيان نىيەۋ بە شىۋەيەكى ناپەسمى و ناياساىى لە ھەرىمەكەدا دەژىن. گۋايە لەبەر زوربۋونىيان ھەپەشەۋ مەترىسيان خىستەۋتە سەر قەۋارەى نەتەۋەيى ناۋچەكەۋ، ئەگەر ۋا بىروات لەۋانەيە لە داھاتۋودا ژمارەى پەنابەرەن لە دانىشتۋانى ناۋچەكە زىاتەربى. فەرمان دراۋە بە دامودەزگاكانى پۇلىس و پاراستن كە ئەۋ كەسانەى فائىلەكانىيان بە "يان" ۋاتە (فامىلى ئەرەمەنى) يا ئوغلى (فامىلى ئازەرى) يا "دزە" (فامىلى گورجى) كۆتايى پى دى (فامىلى كوردەكانىش زۆربەيان ئەرەمەنى و ئازەرىن، لەبەرئەۋەى ناسنامەۋ پاسپۇرتەكانىيان لەۋ كۆمارانە ۋەرگرتۋە)، دەبى دەرىكەرن و، تەننەت بە چاۋدىرى و كۆتۈرۈلى ھىزى پۇلىس و قەزاق يا لەشكرى بەپى بىكرىن. بىگرە پارەى بلىتى فېۋكەۋ شەمەندەۋەۋ ماشىنىشيان پى دەردى. ئەگەر ھاتوو بەرەنگارىيان كەرد، لە ئۇزدوۋگاكاندا كۆپىكرىنەۋەۋ بەرەبەرە بەرپىيان بىكەنەۋەۋ بۇ ۋلاتى خۇيان يا ئەۋ جىگەيەى كە لىۋەى ھاتوون.

بۇ ئەم مەبەستەش، رېڭخراۋە چەكدارەكانى قەزاق و پۇلىس و ژمارەيەك لە دەستەۋ رېڭخراۋە ناسىئونالىستەكانى ناۋچەكە پىكەۋەۋ بۇ جىبەجىكەردىنى فەرمانى ئەلىك ندر تىكاچوۋ كەۋتەنە گرتن و لىدانى، ۋەك لىرە خەلكى قەفقاس

پېښان دهلن، سهرپر شهكان. تهنانت كهوتنه پشكنينى مالكانيان و چونه چهند
گونډ و ناوچهيك و ههره شهيان له قهفقاسيهكان كرد كه خويان بو ناردنهوه
نامادهبكن و پاسپورتهكانيان تهسليم بكهنهوهز

لهسر جادهو كولان و ناوبازارهكانيش دهست بهليدان و سووكايهتي و
گرتنيان كراو، جهريمه كران و دهست بهسر سامانياندا گيرا يا تيكوپيك درا، يا
لهلايهن ههندي باندهوه سووتينرا. ههواندهركاني تهلهفزيون كومهله ديمهنيكيان
لهم بارهوه ههنگرتبوو و پيشانيان دا. دهزگاكاني راگهياندي ناوچهكيش وهك
پوژنامهو تهلهفزيون و راډيوكان، خلكي ناوچهكهيان بو دهركردني قهفقاسيهكان
هان ددها و، پروپاگهنده و ههراوهوريابهكي زوريان دهست پيكر، به نووسيني
دروشميش لهسر ديوازي كولان و جادهكان داواي گهپانهوهيان دهكردن يا
سووكايهتيان پي دهكردن. تهلهفزيونهكاني. ناوهندي پووسيا له موسكو چهند
پوژيك لهسهرهيك وينهي ههندي له پهفتاري پوليس و قازاقهكاني كراستاداريان
پيشان دا، كه چون پهفتار لهگهل سهرپر شهكاني قهفقاسدا دهكن. مروء به ديتني
مال و گوزهران و جلوهرگي نهو خهلكو، نهو ترس و بئدهرهتانيهي كه پيښانهوه
ديار بوو، ناگري تئبهردهبوو. جگه لهوانه، ديمهنيكي قهرستاني نهرمهي پيشان
دا كه تيكوپيك درابوو و كيلهكانيان شكندبوو.

فهرماني كاريهدهستاني ههرمي كوبان، بهتايهت پاريزگار نا. تكاچو، كه
بهپيچهوانه و دژي ياساي ناوهند بوو، لهبهر گوشار و پهخنه و پروتيستي
كوملهو پيخراوو كهسايهتيهكاني پاريزهري مروء و كاريهدهستاني كومارهكاني
پيشووي سوقيت، راگيرا. گهرچي دهبوو تكاچوغيان، نه تهنيا لهسر كار
لابردرايه، بهلكوو سزاش درابايه لهناو نهو گهلانهي كه داواي دهركردنيان دهكرد.
جگه له نهرمهي و نازهري و توركي ميسخهتيني، ناوي كورديش دههات و،
ههندي جار كورد و ئيزدييان به دوو نهتهوهي جياواز دادهنا. بهپي بپياري
(دادستان، مدعي عام)، لهو ههموو ههراوهوريابهدا تهنيا سي مال له ناوچهكه
دهركران كه ههرسي بنهماله كورد بوون و بهرسميش له تهلهفزيون و پوژنامهكان

پاڭگه يەندرا. ئيتىر لەناو چەند سەدەھزار ئەرمەنى و ئازەرى و جۇرجى و گەلانى
 تردا كە لە ناوچەكەدا دەژىن، تەنیا ۳۰-۲۵ ھەزار كورد لەوین، كە لەچا و زۆرى
 گەلانى تردا، ھەر ئەدەبىو باسى كورد كرابایە. كەچى تەنیا بېرىار لەسەر
 دەركردنى سى بنەمالەى كورد درا، چونكە كورد بى پىشتیوانە، بى كەسە و ەك
 ئەرمەنى و ئازەرى يا گەلانى تر قەوارە و دەولەتى تىيە، تا لەسەریان بەجواب
 بى و ئاڤەزایی و پەخنەو پەروشى خۆى دژ بەو سیاسەتە ئاراستەى دەولەتى
 پووسیا و داواى پاگرتن و كۆتایی ھىنان بەم تاوانە بكات. كوردی بى دەرتان
 بآلۆزخانە و كونسول یا ناوەندیكى لە پووسیا نییە، یا بەپىچەوانەى ئەرمەنى و
 ئازەرى و جۇرجییەو كەسى لەناو دام و دەزگاكانى دەولەتى و نادەولەتى پووسیا
 نییە، یا كەسایەتى زاناو خا وەن دەورى ەك نووسەر و پۆژنامەوان و
 ھونەرمەندو...ى لە پووسیا نییە دەنگى خۆى بەزىكاتەو و بیروپای دەولەت و
 كۆمەلگەى پووسیا بۆ ئەو كارە ئاڤەوايەپاڤكىشى. كوردناسەكانیش، بە پووس و
 كوردو پارت و پىڤخراوە كوردیەكانەو، بەرامبەر بەم تاوانە بى دەنگن و، تەنانەت
 بە نووسىنى وتاریك یا كۆڤو كۆبوونەو یا كۆنفراسىك تاووتوئى ئەم
 پووداوەیان نەكردو، دەرھەق بەو ئاڤەوايە ھاوارىكیان لیۆە بەرز نەبوەو.

گەرچى پىش ئەو پووداوانەى كراسنادار، ھەر لەوئ و لە شارەكانى ترى
 پووسیا، بەتایبەت لە موسكۆ، گەلیك پووداوى ەك ھىرشى ناسیونالیستەكان و
 ئازارو پاوانانى سەرپەشەكان لەلایەن ئەوان و پۆلیسەو ھەبوو و گرتن و
 كوشتنىكى زۆریان بەداوە بوو و چاپەمەنیەكانى پووسیا و دنیاى لەسەریان
 نووسى و دەنووسن. گەلیك جارىش ئەم ھىرش و كوشتن و تەنگ پى ھەلچىنە،
 جگە لە سەرپەشەكانى قەفقاس، خەلكى ولاتانى ئەمريكای لاتین و ئوروپا و
 ئەفرىقا و ئاسیاشى گرتووتەو، كە زۆربەیان خویندكارو گەڤیدە یا سەيرانكەر یا
 فەرمانبەر بوون و، كەوتوونەتە بەر شالۆرى ئەم ھىرشانەو، ئەو بوو بەھۆى
 پەخنەو ئاڤەزایی دەولەتەكان و بآلۆیزەكانیان لە موسكۆ. سەرئەنجام
 لە ۲۰۰۳/۵/۳۰ دا كۆبوونەو ەيەكى گشتى تەواوى سەفیرانى ولاتانى دەرەو ەى لە

مۆسكۆ ئى كەوتەو، كە بەشىۋەيەكى پەسمى و ھاوبەش لەپىگەى وەزارەتى دەرەوہى پووسياوہ پەرۋشى و ناپەزايى خۇيان دەرپرې سەبارەت بەو مەترسىيەى كە لە ھاوولاتىيەكانيان لە پووسيا دەرکرى و، داوايان لە دەولەتى پووسيا كەرد بۇ بەرگرتن لەو كەردەوانە ھەنگاۋ ھەلبەرى و دەولەتى پووسيايان بە بەرپرەسى ئەو پووداوانە دانا. زۆرى پىئ نەچوۋ دواى ئەوہى ھاوولاتىيەكانيان لە شەپرى جىھانى دووھەمدا بوونە قوربانى ھىرشى نازىيەكان، لە سالىپۇزى لەدايكبوونى ھىتلەردا، بەتايىبەت لە مۆسكۆ، بە ھىرشەردنە سەر سەرپرەشەكان و دروشم نووسىنى وەك "پووسيا بۇ پووس"، "پووسيا بۇ پىستەسپىيەكان" و.... كۆمەلگەى پووسياى ھاژاندو، لەلەين پىكخراۋ و كەسايەتى پارىزەرى مافى مروقى پووسيا و جىھانەوہ لەقاوردا و دەولەتى پووسيا ناچاركرا بۇ بەرگرى لەو كەردەوانە ھەنگاۋ ھەلبەرى.

ھىنانەوہى ئەم وىئانە و دەيان وىئەى تر كە زۆر زەحمەتە مروقى كورد لە دەرەوہى پووسيا ھەست بە قوللى تراژىدىاى ھاوولاتيان خۇى بكات، لە وتارىكدا جىئى نابىتەوہ. گومان لەوہدانىيە ئەگەر ئىمەى كورد قەوارە و دەولەتىكمان ھەبوايە، ستالين يا پۇرمى سۇقۇتتى نەيدەوئىرا كوردى سۇقۇت لە خاكى باووباپىرانى، واتە ئەو نىشتەمانەكەى كە بەلشەويكەكان دانيان پىدا ناو (كوردستانسكى ئويزد) يا (كوردستانى سوور)يان ئى دروست كەرد، دەرېكات و، قەوارەكەى ھەلۋەشىندىرتەوہ و، زۆربەى دانىشتوانى بگوازىتەوہ بۇ كومارەكانى سۇقۇتتى پىشوو. كورد، تەنانتە وەك ئەو گەلانەى كە لەگەلئىدا يا پاشتر دوورخراپوونەوہ و قەوارەيان ئى سەندرابوہوہ، وەك كالمىكەكان و چىچنىيەكاۋ، كاباردنىيەكان و... كە پاشان بەلشەويكەكان ناچار بوون لەژىر گوشارى ناوخوۋ دەرکیدا بۇيان بگەرپىننەوہ، نەگەرپاينرايەوہ پىئى پەوا نەبىنرا كوردستانى سوورى بۇ دروست بىكرىتەوہ.

ياخود كورد، بەپىچەوانەى گەلانىكى وەك كۆريەكان و يۇنانىيەكان و ئەلمانىيەكان و بگرە يەھودىيەكانى سۇقۇتەوہ، كە كارى ناپەوايان بەرامبەر كرابوو،

دەولەتەكانيان بە ھەموو پرىگەو توانايى خويانەوۋە فرىايان كەوتن و، ئەوانەى كە دەيانويست بگەپىنەوۋە بۇ كۆمارەكانى كۆريا و يۆنان و ئەلمان و ئىسرائىل، ھەموو پىئويستىيەكى گەپانەوۋەيان بۇ دابىن كردن و چوونەوۋە. ھەتا ئەمپوش يارمەتى ئەوانە دەدەن كە ماونەتەوۋە و قوتابخانەوۋە ناوۋەندى كولتورى و پۇژنامەوۋە شتى زۇريان بۇ مسۆگەر كردوون و، لە ھەموو بارىكەوۋە لەلايەن دەولەتەكانيانەوۋە پىشتىوانىيان لى دەكرى. بگرە ھەرجارىك دەستەيەكى نوپنەرايەتتىيان دىتە پروسىيا يا كۆمارەكانى ترى سۇقىتى پىشور، سەردان و چاوپىكەوتنىيان لەگەلدا دەكەن و ھەست بە چەوسانەوۋە و كەم زانين ناكەن و سەربلەندن و كەس ناوئىرى سوكايەتتىيان پى بكات و مافيان ژىر پى بنى، لەكاتىكدا ئەو گەلانەى وەك كۆرى و يۆنانى، بەپىچەوانەوۋە وەك كورد، خاوەنى خاك ياخود قەوارەيەك نەبوون.

دەپى ئەو راستىيەش بگوترى، تەنگ پى ھەلچىن و لىدان و سوكايەتتىكردن و بگرە دەركردى نەتەوۋەكانى تر لە كۆمارەكانى پىشورى سۇقىت، شىوۋى راستەوخۇ و ناپاستەوخۇ ھەيە و پۇژبەپۇژ زياترە. بۇ وىنە، ئەو كارە ناپەوايانە بەرامبەر بە پروس و پروس زمانەكان، جگە لە كۆمارەكانى قەفقاس و ئاسىيا ناوۋەراست، لە سى كۆمارى پرى بالتىك، واتە ئەستۇنيا و لىتقى و لاتقىا، دەكرىن. ئەو زۆر جار بوو تە ھۆى ئالۆزبوونى پەيوەندىەكانيان. سەرىپەرى ئەو خۆشەويستى و پىق لەيەك ھەلگرتنەى پروسىيا شەرى چىچىنيا بوو، كە بوو بەھۆى ئەوۋى ھەر سەرىپەشىك لە پروسىيا بەگومان و شكەوۋە چاوى لى بكرى و پابگرى و، ئەگەر ئىقامە يا قىزەى نەبوو، سزا بدرى. بەھۆى ئەو تەقىنەوۋە و خراپكارىيانەوۋە كە لە پروسىيا كراون و، دەزگاكانى راگەياندىنى پروسىياش كارىگەرىيەكى خراپىيان لەم بارەوۋە لەسەر دانىشتوانى پروسىيا دانائوۋە، خەلك بە چاوپىكى گومانائى و نابەدل تەماشائى ئاوارە و پەنابەرەكان دەكەن. راستە بەشىك لەو تاوانانەى وەك دزى و كوشتن و بلاوكردنەوۋە مادەى بى ھۆشكەر كە لە پروسىيا دەكرىن، پەنابەرەكان دەيكەن. راستە كىشەى ترىان بۇ كۆمەلگەى پروسىيا دروست كردوۋە. بەلام زۆربەيان بۇ خزمەتى كۆمەلگەى پروسىيا و

بەرژەۋەندى ئابۋورى كۆمۈرى پووسىيە فېدېرال كارىدەكەن و خەلكى زەحمەت كىش
و خەرىكى كىشتوكال و بىنا كىردى پىگەۋبان و خانوۋە رەن. دانىشتۋانى پووسىيە،
سەرەپى ئەۋەدى كە ژمارە يەككى زۆرىيەن بىكارن، بەلام ئەۋكارانە ناكەن، ياخود بەۋ
ھەزەننىيە ناكەن. بەكورتى، ژمارە يەككى زۆرى دانىشتۋانى پووسىيە لە ھاتنى
خەلكى كۆمۈرەكانى پىشۋوى سۆقۇت، نەك تەنبا ھى كۆمۈرەكانى قەفقاس و
ئاسىيە ناۋەپاست، بەلكو ھى ئوكرائىيە بىلەپووسىيە كە ھاۋزەمان و ھاۋرەگەزە
ھاۋئايىنى يەكتەن، ناپازىن.

لە كۆمۈرەكانى قەفقاس و ئاسىيە ناۋەپاست، پووس و پووس زەمانەكان زۆرچار
لەلەين شۆقۇتى و تاقەم رەگەزەپەستەكان و، بىگەرە خەلكى ئاسىيەشەۋە، بە
داگىرەكىرە و لاتەكە و بىگانەيان دەزەن و، بەئاشكرا لەسەر كار لادەبىرەن يا پىيان
دەلەن بېۋەنەۋە بۇ ۋلاتى خۇيان، يا نامەيان بە پۇستدا بۇ دەنۋوسن يا بۇيان لەناۋ
مال دەھاۋىن كە بىگەرەنەۋە بۇ پووسىيە و، بەر بە پىشكەۋتەن كۆلتۋورى دىنى و
سىياسى و كۆمەلەيتىيان دەگرن و، قوتابخانەكانىيان بە زەمانى پووسىيە دادەخىرن.
بۇيە شەپۇلى گەرەنەۋە پووسەكان بۇ پووسىيە، لەبەر ئەۋ ھۇيانە و ئالۋزى بارى
ئابۋورى بەردەۋامە.

پووسىيەش، لەبەر ئابۋورى دژۋار، ئامادە نىيە مىلۋنەھا ۋەرىگىرە و تۋاناي
يارمەتيدانى نىيە، چۈنكە ھەر ۋەرىگىرنى ئەۋانە مەرج نىيە، بەلكو دەبى شۆقۇتى
ھەۋانەۋە كارۋ خۇيەن و...يان بۇ ئامادەبكات. مەۋقە كە دەيانىنىن لە
بارۋدوخىكى نالەبارۋ بىن يارمەتيدان، دلى بۇيان دەسۋوتى. تەنەنەت ئەۋانىش كە
خانۋەبەرە سامانى خۇيان فرۇشتۋە، بەۋ پارەيە لە پووسىيە نە دەتۋانن
خانۋەبەرە دىرۋست بىكەن و، نە پىي دەژىن. بەلام ئەۋە ھەيە كە گەرەۋنەتەۋە بۇ
ۋلاتى خۇيان و دەرناكرىن و بەرەۋپوۋى مەترسى ۋەك كورد نابنەۋە. ۋاتە
بەتەكچۈۋنى يەكەتتى سۆقۇت، لەبەر ئەۋ كىشەنەي كە باس كرەن، مىلۋنەھا خەلك
مالۋىران و دەرەدەركرەن، بەتەيبەت گەلانى بچۈۋك و بىقەۋارە ۋىدەرەتان كە
كەس پارىزگارەيان لى ناكات و لەسەرەيان ۋەجۋاب نايەت و ۋەرىيان ناگرە و مافىيان

لههه موولايكهوه پيشيل كراوه. يهكيك لهو گهلانه كورده، كه دهتوانم بلنم له ههموان زياتر زولمى لى كراوه دهكرى، چونكه همر له سهردهمى سوقيتهوه پهراگنده كرابوو، پاش پووخانى سوقيتيش پهراگنده كران و ژمارهيكى زوريان هاتنه پووسيا و له كراسنادار و تامبو و ياروسلاو و ساراتو و... جيگير بوون.

پووسهكان يا پووس زمانهكان كه له كومارهكانى پيشووى سوقييت دهژين و نايانهوئى خويان لهناو كولتوروو داب و نهريتي ئهو كومارانهدا بتويننهوه يا زمانيان فير بن، دهگهړينهوه بۇ پووسيا. گوايه له ۳۵ مليون تا نهېرو ههشت مليونى گهراوهتهوه. كهچى كورد و نهتهوهكانى تر كه له پووسيا دهژين يا پهناېرو پاكردوون، نايانهوئى زمان و كولتور و داب و نهريتي خويان بهسهر گهلى پووسدا بسهپين و، بېنچهوانهوه فيرى زمانهكەيان دهن و خويان لهگهل ژيانى پووسدا راديئن. واته لهپرووى ناچارىيهوه بى يا لهبر خواست و پيشكهتنى كولتوروى پووس، زهمينهى توانهوهى ئهوانه لهناو پووسدا زياتره. ئهو پلهوپايهيهى كه پووس له كومارهكانى پيشووى سوقييتدا ههيانبوو، غهيره پووسهكانى پووسيا له پووسيدا نايانه، يا داواى ناكهن، يا بويان ناچيته سهر داواى بكهن. واته پهناېرهكان زياتر له بهشى خزمهتگوزارى و كارى ههرزان و رهشدا خهريكن و كشتوكال و حهمالى و دهستفروشى دهكهن.

ئيمه ليړدها مهبهستمان كورده كلولهكەيه كه له سهردهمى سوقيتهوه تا نهېرو لهباركردن و دهركدن لهم كومارهوه بو ئهو كومار و لهم شاروه بو ئهو شاردايهو، لهژيانى كوچهرىشدا حهوانهوهى بو نيهو، مهترسى دهركدنى ههميشهيه لى دهكرى. جگه لهوه، دهكهويته بهر شالوى سووكايتى پيكردن و ليډان و باركدنى نوئ. ژمارهيك لهو كوردانه، كه له سهرهتاي دهستپيكردى شهري ناگورناقهرباخى نيوان نازمربايجان و نهرمنستانهوه، واته دووسى سال پيش پووخانى يهكييتى سوقييت، هاتوونهته پووسيا و خانوبهريان كريبوه يا پاسپورتيان وهرگرتووه يا نيقامهيان ههيه، كهچى ئهوانيش كهوتوونه بهر هيرش و تهنگ پئيهلچنين. پووسيا به رهسمى رايگهياندووه ميراتگيرى يهكييتى سوقييت و پاريزهري مافه، بهرپرسه بهرامبه به

زۆر شت، لەوانە ھاوولاتیانی پېشوو یەکیتهی سۆقیت کە دەتوانی بېیتە ھاوولتی ٲووسیا. جگە لەو، ٲووسیا کە ئەو ٲەیمانە نۆنەتەوێیانە سەبارەت بە مافی مرۆڤ و ٲەنابەر وەرگرتن (کە لە یاسای بنچینەیی ٲووسیاشدا ھاتوون) و خەبات بۆ نەھێشتنی جیاوازی ٲرگەزی، نەتەوێی، ئایینی و... ئیمزا کردووە، دەبێ ٲرەچاویان بکات و، لە چوارچۆی ئەو یاسا و ٲەیمانانەدا ٲێژ لە مافی کوردەکان بگرێ کە خزمەتیکی زۆری ئەم ولاتەو گیانیان لەٲیناویدا بەخت کردووە.

دەسەلاتدارانی ٲووس زۆر بە باشی ئاگاداری کێشە کوردن، بەتایبەت ئەو کوردانە کە سەردەمی ھاوولاتیان ٲوون و بەشدارییان لە شەری جیھانی یەکەم و دووھەم و دەوریان لە ئابووری و ٲینای کۆمەلگە سۆقیتیدا ھەبوو، باسی بەشدارییان ناکەم لە شەڕەکانی نیوان ٲووسیا و عوسمانی و شاکانی ئێرانداو بەتایبەت شەری کریم کە ھەزاران کورد لە ٲیزی لەشکری ٲووسیا دا گیانیان لەدەست دا، ئەوانە باش دەزانن کێشەکانیان کامانەن و چێن و، سەردەمی سۆقیت بەتایبەت، سەردەمی دەسەلاتداریەتی ستالین، تووشی چ کارەساتێک ٲوون. با ھەول بەدات قەوارەکیان کە زەوت و داگیر کراوە، بۆ بگەڕێنیتەو، ئینجا ھەولی ناردنەو دەکرەدیان بەدات.

ٲووسیا ھەمیشە ولاتیکی فرەنەتەو ٲووە، ٲەیوەندی کۆن و نویی کوردو ٲووس شتیکی شاراو ھیە. ٲێم وایە کاربەدەستی ناوچە کراسناداری وەک تەکاچۆ، ئەگەر ئاگاداری کێشە کوردو بەسەرھاتی خەمباری کوردەکانی سۆقیت و بەشەکانی تری کوردستان بێ، بەو جۆرە ٲەفتار ناکات. ئەگەر نەزانێ، ٲیویستە دەسەلاتدارانی ناوەند ئاگاداری بکەنەو. دەبێ ئەو ش بزانرێ کە ئەوانە چارەنووس وای ئی کردوون ئەمڕۆ لە ٲووسیا بگێرسینەو تووشی ئەو ھەموو نەرەوايیە ٲێن. ئەوانە بە دلێ خوێان نەھاتوون، بەلکۆ لەبەر ناچاری ٲوویان لە ٲووسیا کردووە و، ھیچ ٲێگە و دەرتانیکی تریان نەبوو؛ کە لە ٲووسیا ش دەریکێن، بۆ کوی ٲرۆن، بۆ نیشتمانە ٲارچەکراوەکیان کە ھیچ

مافیکیان لهوئ پئ پها نه بیئراوه! خو دهوله تانی داگیرکهری کوردستانی و هریان ناگرن.

دهبئ پوو سیاو ولاتانی نه وروپاو ... که له میژه ههولئ نیو بژیکهری و یه کلایی کردنه وهی کیشهی نیوان نازهربایجان و ئهرمه نستان ددهن له سهر ناگورنا قهرباغ (کوردستانی سووریش دهکهوئته چوارچیوهی ئه ناوچهیه که دوو ولاتی ناوبراو شه پری له سهر دهکن) و دهیانهوئ چاره سهری بکن و، ناوارهکان که ژماره یان یهک ملیون و دووسهده هزاره و ژور بیابانی له بیابانی (ناجبه دینسکی) و نزیکه ی دووسهده هزاریان تانیستا له ناو خاکی ئیران دهژین. دهبئ له چاره سهرکردنی کیشهی ناگورنا قهرباغدا، ههه لایه نی نازهری و ههه ئهرمه نی و ههه دهوله تانی ناو بژیکهریش کیشهی کوردهکانیش ره چاو بکن، چونکه به پئی به لگهی میژوویی کۆن و نوئ ئه ناوچه کوردنشینهانه پاشتر کوردستانی سووریا (کوردستانی کۆن و نوئ) یان ئی دامه زانده. به پئی هه ندئ سهرچاوهی ره سمی، لهو یهک ملیون و دووسهده هزار ناواریه ی ناوچه ی ناگورنا قهرباغ، نزیکه ی سه ده هشتا تا دووسهده هزاریان کوردن و پاشماوه ی کوردهکانی کوردستانی سوورن که دانیشتوانی شهش ناوچه و شار پیک دین (شووشه و لاجین، قوبادلی، زهنگیلان، کهلبار، جهره ئیل). ناگرئ چاو لهو هه موو راستیه ی پیوشرئ و بی دهنگ بن. کیشهی ناگورنا قهرباغ، ته نیا کیشهی نیوان نازهربایجان و ئهرمینیا نییه، کیشهی کوردیشهو، دهسه لاتدارانی هه ردوولا ئهه راستیه به باشی دهزانن.

کوردو نازهری و ئهرمه ن، به هوئ هه لکه وتنی جوگرافیاوه، هاوسنی یهکن و، رابردوویهکی هاویهشیان ههیهو، تووشی چه وسانه وهی هاویهش بوون و، ئه مپرو ژمارهیهکی ژوری خه لکی ئهرمه ن و نازهری له به شهکانی تری کوردستاندا دهژین. پیشیلکردن یا پیزنهگرتن له مافی یهکتر، خزمهتی ههچ لایه نیك ناکات و، پوو سیاوش وهک میراتگری یهکیتهی سوؤیت دهتوانئ دهوړیکی باش ببینی. کوردهکانی سوؤیت به په یوهندیگرتن به هه ردوولای نازهری و ئهرمه نی و ناردهی نامه و یادداشت و نوینه رانی خو یان، دهتوان کیشهکه یان باس بکن. له لایهکی

ترهوه، وهك لایه نیکی خاوه نی کیشه که، ده بی به شداری له چاره سهرکردنی کیشه ی ناگورنا قهره باغی نیوان نازه ربایجان و ئهرمه نستاندا بکه ن.

پیویست به بیره یئانه وهیه که ته وای سهرچاوه میژوویه کانی به تایبته سه دهو نیویک و سه دهیه کی رابردوو، له وه ده دوین که کورد له ههریمی قه فقا س ژیاوه، واته پیش ئه وه ی ههریمه که له لایه ن پروسه کانه وه داگیر بکری و، سنووره کانی سئ ئیمپرآتوری عوسمانی و پروسیا و پاشایه تی ئیران دیاری بکری. به داگیرکردنی ناوچه که له لایه ن پروسیا وه، که تیشکانی پاشایه تی ئیران و پاشان عوسمانی له ئه نجامی زۆر شه ری خوینا ویدا له سهرده م و قوئاغی جیا جیا دا لی که وته وه، به شیکی کوردستان خرایه سهر ئیمپرآتوریه تی پروسیا (پروسیا، به دیرژیایی سه ده ی نۆزه، دوو شه ری گه وه ی له گه ل پاشایه تی ئیراندا، واته ۱۸۰۵-۱۸۱۳ و، چوار شه ری له گه ل تورکیا ۱۸۰۵-۱۸۱۳، ۱۸۳۸-۱۸۳۹، ۱۸۵۳-۱۸۵۶، ۱۸۷۷-۱۸۷۸ کردوه). له ئه نجامی ئه و شه پانه دا که زۆرجار پارچه یه کی کوردستان ده بوه گوڤه پانی شه ره دپندانه و کاولکه ره کانیان، گه لی کوردیش تووشی زیانیکی هه مه لایه نه ی به تایبته گیانی و ئابووری بووه، ناوچه کوردنشینه کان له ئاکامی شه ره کانیاندا و به پیی په یمانه کانیان، چه ندجار ده ست به ده ست کراون، واته سنووره کانیان گوڤاوه. دوا یین جار، به پیی په یمانی (بریست لیتوفسک)، فارس و ئه رده هان له لایه ن به لشه ویکه کانه وه، به بی په زنامه ندی و پرسکردن به زۆربه ی دانیش توانیان که کورد بوون، درانه وه به که مالیه کان.

سهرچاوه کانی پروسا تا کوئایی یه که م شه ری جیهانی، باسی دابه شبوونی کوردستان به سهر سئ ئیمپرآتوریه تی پروس و فارس و تورکدا ده که ن و، بگه ره میژوونوس و گه ریده و سیخوڤو پیاوانی له شکری و پۆژه لاتناس و ... تا ۱۹۳۰، واته سالی هه لوه شان وه ی کوردستانی سوور له لایه ن پژی می ستالینه وه، هه موویان دان به وه دا ده نی ن که به شیکی کوردستان ده که ویته چوارچی وه ی پروسیا (سو قی ت) وه. ئه وه بوو له ناوچه یه کی ئه م به شه ی کوردستاندا، سالی

۱۹۲۳ كوردستانى سووريان دامەزراندو، سالى ۱۹۳۰ ھەلۋەشىندىرايەو. دامەزراندنى ئەم قەوارەيە بۇ كورد دەستكرد و كتوپر نەبوو، لەبەرئەو زۆربەي دانىشتوانى ئەو ناوچانە كورد بوون و، بەپىيى بىريارەكانى دەولەتى و حىزبى ئەو سەردەمەي سۇڧىت دامەزرا. جگە لەو بەلگەو دىكومىنتانەي كە تا ئەمپۇش ماون، پۇژنامەكانى ئەو سەردەمە كوردستانى سوور، واتە ئەو ناوچەيەيان، بە نىشتامانى كوردان و بەناوى كوردستانەو ناو بىردووە. بۇ ويئە، سەردىپرى ھەوالەكانيان بەم چەشنە دەستى پى كىردووە:

"لە كوردستانەو"، "بە كوردستاندا"، "كوردستانسكى ئويزد (ناوچە)"، گوند يا فلان شارى سەر بە كوردستان، يا ھەوالەكانى كوردستان، يا كۆبوونەو حىزبىي ژنان، يا ئەندامانى حىزبى كۆمۇنىستى (بەلشەويك) لە فلان شار يا ناوھندى كوردى لە كوردستان، يا دەستكەوتى ئاژەلدارانى كوردستان و، لەو بابەتە سەردىپرانە. پاش ھەلۋەشانەو كوردستانى سوور، ھەر ناوچەو شارىكى كوردستانيان بەناوى "دابەشكردنى سىستەمىكى بەرپۆەبەرايەتى نوئى ئازەربايجان"ەو، خستە سەر ناوچە يا ھەرىم و شارەكانى ترى ئازەربايجان. بەم چەشنە ناوى كورد و كوردستان، يا بە واتايەكى تر قەوارەكەيان لە فەرھەنگى سۇڧىتى و ئازەربايجانى سۇڧىتىدا سىرپىيەو، قوتابخانەو پۇژنامەو بەرپۆەبەرايەتىو، بەگشتى دەسكەوتەكانى ئەم گەلەيان نەھىشت و، دانىشتوانى كوردى كەوتنە بەر شالەوى راستەوخوو ناراستەوخوى جياوازي رەگەزىو تۈاندنەو، ژمارەيەكى زۆريان لە ترساندا ناوو ناسناو و نەتەو خويان گۆپرى، بۇ ئەو دەرنەكرىن، يا لە ناوئەچن، يا كارو ئىشى خويان لە دەست نەدەن، يا بتۈان بخوئىن و كارىكەن و لە نىشتامەكەي خوياندا بىننەو. كوردىكى يەكجار زۆر بەم چەشنە ھەتا ئەمپۇش، لەبەر نەبوونى قەوارەو بوارى خوئىندىن، توئىندراونەتەو. بەلام ئەمەش واتە بىدەنگ بوون و تۈاندنەويان. كوردەكانى سۇڧىت لە كارەساتى ترىش نەپارىزان. پىش و لەكاتى شەپرى جىھانىيى دروھەمدا، بەتايىبەت لە ۱۹۲۷ و ۱۹۴۳ و ۱۹۴۴دا بە كۆمەل گۆيزرانەو بۇ

كۆمارەكانى تىرى سۇقۇت. بىيانووشىيان بۇ ئەم تاوانە گەورەيە زۆربو "گوايە بەرەى قەققاس، لەبەر "كۆمەلانى گومانلىكراو" يا "بېروپىنەكراو" كە كوردىش خرابوۋ ئەو خانەيەو (بە بەھانەى ئارىبوون و ھاوھەستىيان لەگەل ئەلماندا يا ھاوئايىنىيان لەگەل توركىادا)، لەبەر نىكىبونەوۋەى ھىزەكانى ئەلمان و توركىا، دەبوو پاك بىكرىنەوۋەى دور بىكرىنەوۋەى، نەوۋەى بە دەستپىكرىدى شەپ يارمەتى ئەلمانىەكان و توركەكان بەدىن (ئەوۋىش پاش ئەو ھەموو كارەسات و جىنۇسايدەى كە تورك بەسەر كوردىدا ھىئا). كەواتە دەبوو ئەو مەترىسىيە نەمىنى، ئەوۋىش لەپىگەى دورخستىنەوۋەى ئەو گەلانەوۋەى كە كوردەكانىشى دەگرتەوۋەى. ئەوۋەبوو كوردەكانىيان لە ئازەربايجان و ئەرمىنىا گواستەوۋەى، زۆربەيان بۇ ئاسىيائى ناوەرەست و كازاخستان و ئۆزبەكىستان و سىبىرىا. گواستىنەوۋەى كەيشىيان بە شىوۋەيەكى نامرۇقەنە و بىئاگادارى پىشەوخت و بە شەو بوو، بە گەمارۇدانى گوندو شارە كوردىشەنەكان و ھىنانىيان بە ماشىنى لەشكىرى بۇ ئىستەگەكانى شەمەندەفەر گواستىنەوۋەىيان بە شەمەندەفەرى تايىبەت بە ئازەل و بارھەلگىر، بەبى ئەوۋەى بەئىل شتومەك و پىيوستى ناومال و سامانىيان لەگەل خۇياندا بىيەن.

كاتى كۆكردىنەوۋەى ئاردىن و لە پىگە، ژمارەيەكى زۆريان لەبەر رەخنە و ئارەزايى دەرىپىن لەلايەن سەربازەكانى سوورەوۋەى گوللەباران كراون، يا خۇيان لە شەمەندەفەرەكان فېرئ داوۋەتە خوارەوۋەى. ژمارەيەكى زۆرىشىيان لە پىگەو لەبەر سەرما و بىرسىتى و نەبوونى خواردىن... ژيانىيان لەدەست داوۋەى، بەتايىبەت بەسالچوان و مىندال.

كارەساتى ئەو گەلانەى، بەتايىبەت كورد، لە شوۋىنى نوۋى ژياندا، بەھۋى بارودۇخى نامرۇقەنە و رانەھاتنەوۋەى لەگەل كەشۋەھۋاى بەتايىبەت (سىبىرىا)دا، دىرژەى تراژىدىكەيەو باسكىكى تىرو تايىبەتى دەوۋى. لە تاراوگە و ئۆردوگا زۆرەملىكاندا، دەستبەسەر لەژىر كۆنترۇلى دەزگاكانى پاراستىنى سۇقۇتدا بوون. سەفەر كىردىيان بۇ ئەملاو ئەولا ياساغ بووۋەى، پاسپۇرت و ئاسنامەيان ئى سەندراوۋەتەوۋەى.

دووم شەپرى جىھانى، ژمارەيەكى زۆرى پۆلەكانى گەلى كورد لەناو سوپاي سووردا بەشدارى شەپرى دژى ئەلماناي فاشى و دەريەپراندى سوپاي ئەلمان لە خاكى سۆڧىت و ئازادكردنى ئەوروپا تا گرتنى بەرلن بوون^(۱۷۰). جگە لەوەى كە كورد قوربانىيەكى زۆرى لە شەپدا داو، ژمارەيەكى زۆرىشى نيشانەو ميدالياو پلەوپايەى سوپايى پى دراو، كاربەدەستانى سۆڧىت بەم چەشنە سوپاس و پىزانىنى خۆيان بۆ لىبورديووى و ئازايى و ميڤخاسى پۆلەكانى گەلى كورد لە شەپرى جىهانىى دووهمەدا نيشان داو! بەلام كە ژمارەيەكى زۆر لەم قارەمان و سەربازانەى شەپ گەپانەو بۆ مال و شوينى خۆيان، بنەمالەو كەس و كاربان لەوى نەمايوون و خەلكى تر لە جىگەى ئەوان نىشتەجى كرابوون. دۆزىنەووى كەس و كارو پۆيشتن بۆ لاىان و زانىنى ھۆى گواستەنەويان، ئاسان نەبوو، ئازايى و نەترسى دەويست، ئەويش لە ساىەى ئەو پۆيمە ديكتاتورەى ستاليندا. كوردە دوورخراوكانى ئەويش، بە بىستنى كۆتايى ھاتنى شەپ، ھىواو گيانىكى تازەيان بەبەردا كرا، چونكە دەگەپانەو بۆ ولات و شوينى خۆيان. لەبەر ئەوەى فاشيزم تىك شكابوو و مەترسى لەسەر ولاتەكەيان (سۆڧىت) نەمايوو و، پىيان راگەيەندرابوو كە ھىنان يا گواستەنەويان كاتىيەو بە كۆتايى ھاتنى شەپ ھەموويان دەگەپنەو سەر جىوڧى خۆيان. زۆريەى ئەو گەلانەى كە لەگەل كورددا لە ولاتى خۆيان دوورخرايوونەو، بواريان پى درا بگەپنەو سەرلەنوئ قەوارەكەى خۆيان دابەمەزىننەو گەشە بە زمان و كولتور و ژيانى خۆيان بەدەن؛ بەتايبەت پاش ھاتنە سەركارى خرۆشچوڧ، دەولەتى سۆڧىت يارمەتى زياترى ئەو گەلانەى دا كە بگەپنەو، تارادەيەك قەرەبووى مالىترانىيانى كردهو. دەولەت و پارتى كۆمۇنىستى يەكئىتى سۆڧىت، كردهوكانى ستالينيان لەم بارەو بە تاوان لەقەلم دا و شەرمەزاريان كرد و، داواى لىبورديان لەو گەلانە كرد كە بوونە قوربانى ئەم سىياسەتەو، ناوى كوردىش لە پىزى ئەو گەلانەدا

(۱۷۰) كتيبيكى تايبەت لەسەر بەشدارى كورد، بە ناوو بە وینەو، لە دووم شەپرى جىهانيدا لەلايەن نووسەريكى كوردى سۆڧىتى "چەتوڧ.خ.م" ەو نووسراو (مۆسكۆ، ۱۹۷۰).

ھاتووہ. بەلّام مخابن بوارى كوردەكان نەدرا بگەپننەوہ، سەرەپای ئەوہى كە
بەريارەكە بۆ ھەموان بوو، بۆ تەواوى ئەو گەلانەى كە لەگەڵ كوردداو پاش كورد لە
ولّاتى خۆيان دوورخرا بونەوہو قەوارەكەيان ھەلۆەشەندرابوہوہ. بگەرە پاش
ئەوہش قەوارەيەكى وەك ئۆتۆنۆمى يا بەرپۆەبەرايەتيەكى تايبەت بۆ زۆر گەلى
بچووك دامەزىنرا.

ھۆيەكانى نەگەراندنەوہى كوردەكان و دروستنەكردنەوہى كوردستانى سوور
زۆرن. وەنەبى كوردەكان بۆ خۆيان نەيانويسىتبى بگەپننەوہ، يا بۆيان نەكرابى، يا
سەدان نامە و داواكارىيان بۆ كاربەدەستانى خوار و ژوررى سۆقپىتى نەنووسىبى،
بگەرە چەند جارىش دەستەى نوينەرانى كورد چوونە بارەگاكانى پارتى
كۆمونيست، بەتايبەت داوايان لە خرۆشچۆف كەرد بوار و يارمەتى گەراندەوہيان پى
بدەن، بەلّام پشتگوى خرا، نە مۆسكۆ و نە باكۆ و نە ئيرەوان لەم بارەيەوہ
بەريارىكيان نەدا.

مۆسكۆ بەريارى نەداو، باكۆ و ئيرەوانىش دژى گەراندەوہى كوردانن. ئەگەر مۆسكۆ
بەريارى دابايە، باكۆ و ئيرەوان جىيەجىيان دەكرد. بەريارەكە لەدەستى مۆسكۆدايە، باكۆ
و ئيرەوان ناتوانن بەرفەرمانى نەبن. لە تاراوگە يا شوينى دوورخستەوہياندا، ياساى
سەردەمى ستالين بۆ كورد ھەر لەجىيى خۆيداويە، بەريارى گەراندەوہيان و ھەروەھا
باركردنيان بۆ شوينىكى تر نىيە. باكۆ و ئيرەوانىش لەم بارەوہ، بە بيانووى ئەوہى كە
لەسەرەوہ -واقە لە مۆسكۆ- بەريارىك نەدراوہ، ئامادەى وەرگرتنيان نىن؛ خۆشيان نە
داوا لە مۆسكۆ دەكەن و، نە پىيان خۆشە بگەپننەوہ، چونكە جىيەريەكەيان بەخشاوہ
بە خەلكى ترو داگير كراوہ. بيانووى تريش ھەبوہ، وەك ئەوہى جارى كەرەستەو
ئيمكانى گەراندەوہيان نىيە. بيانووى ئەوہش ھەلبەستراوہ كە ئەگەر ئەوانە بگەپننەوہ،
لەگەڵ نيشتەجىكرانوانى نویدا كە دەستيان بەسەر مال و شوينى كوردەكاندا گرتوہ،
دەييتە شەپ و كيشەيان.

بەم چەشنە تا پووخانى پژمى تۆتاليتارى سۆقپىتى، مۆسكۆ لە سەردەمى چ
خرۆشچۆف و چ برىژنىف و چ گەرباچۆف و ھەتا ھەلۆەشانەوہى سۆقپت، بەريارىكى

بۇ كوردى سۆڧىت نەداۋە، لانى كەم بۇ گەپانەۋەى بەبى قەۋارەۋ ھىچ مافىكى نەتەۋەىۋى و كولتوورى و تريتورىالى.

سەردەمى دەسەلاتدارىتى گەرباچۇڧ، گەلىك ھەول درا ئەۋ ناپەۋايى و پىشلىكرنەى مافى كورد لە قۇناغى پىرىستروىكا و گلاسئۇستدا، واتە لەسايەى ئەۋ نازادى و ئاۋالەيىەدا كە دانىان پىدا نرابوو، پاست بكرىنەۋەۋ ھەنگاۋيان بۇ بنرى. بەلام بە دەستپىكردى شەپى ناگورناقەرەباغ، كوردەكانى ئەۋى توۋشى گەۋرەترىن زىانى گيانى و ماددى بوون و دەرەدەر و ئاۋارە كران. تائىستائىش لەۋ بارودۇخە ناھەموارو خەمبارەدا دەژىن. مۇڧ بە دىتنى دىمەنى ئۇردوۋوگاكانيان قرچە لە جەرگى دى!نە ئەۋەىە شوپن و مالى نوپيان بدەنى و بگوزىنەۋە بۇ ناۋچەى تر و، نە پىگەى گەپانەۋەىان ھەىە. لەژىر دەسەلاتى ئەرمەنىەكاندان و، پىى پۇىشتن و پەنابەرىيان بۇ ولاتىكى تر نەدراۋەۋ، لەۋ بارودۇخەدا ھىشتوئىاننەۋە، بۇ ئەۋەى ۋەك بەلگەىەكى زىندوۋ لەپىش چاۋى كۆمەلگەى نىۋنەتەۋەىيدا بن و چارەسەرىك بۇ كىشەكە بدۇزىنەۋە. كەچى پاش تىپەربوۋنى ۱۶ سال، نە كۆمەلگەى نىۋنەتەۋەىى و، نە نازەربايجان و ئەرمەنستان چارەسەرى ئەم كىشەىان نەكردوۋە. نازەربايجان نەىتۋانىۋە بە شەپ ئاۋارەكان بگەپىننەۋە بۇ جىپىى خۇيان. ژمارەى ئاۋارەكانى كورد پوون نىيە، بەلام ھەموو ۋەك نازەربايجانى لەقەلەم دراۋن. كارىەدەستانى ئەرمەنى دەسەلاتدارى ناگورناقەرەباغىش چاۋەپىى گەپانەۋەى كوردەكان ناكەن كە بوۋنەتە قوربانى شەپى ئەرمىنىا و نازەربايجان و ۋەرىشيان ناگرن. تائىستا ھىچ تەگبىر يا بانگەۋازىكىان لەم بارەۋە بۇ كوردەكان نەكردوۋە.

كاتى شەپە خۇپناۋىەكانى نازەربايجان و ئەرمەنستان، ھەردولا بەلنىيان بە كوردەكان دا ئەگەر بىتو ھاۋكارىيان بكن، مافيان لە ناگورناقەرەباخ بەدى دەھىنرىۋ، بگرە كوردستانى سوورىيان بۇ دروست دەكرىتەۋەۋ كوردە دوورخراۋەكانى سەردەمى ستالىنى بۇ دەگىپدرىنەۋە. بەم چەشنە كوردەكانيان (كوردى مۇسلمان لە بەرەى نازەربايجان و كوردى ئىزدى لە بەرەى ئەرمىنىا)

گلانده ئەو شەپەرە کوردیش لە پیزی سوپای هەردوولادا بوو. هیزی تایبەت و جیاوازیان لە کوردەکان پێک هێنا. کوردی موسلمان، واتە کوردەکانی کوردستانی سووری پیشوو، پشتی نازەربایجانیەکان و، کوردە ئیزیدیەکانیش هە هیزی ئەرمەنیان گرت. بەم چەشنە کوردەکان کەوتنە دوو بەرە ی دژ بە یەک و سەدان کورد لە هەردوولا کوژران و بریندار بوون و بەدیل گیران.

کاتی داگیرکردنی ناگورناقەرەباغ و شکستی سوپای نازەربایجان، کوردەکانی ئەرمینیا چوونە پایتەخت، یا ناوەندی کوردستانی سوور، واتە لاجین و، ئالای کوردستانیان هەڵکرد، بە چەپلەپێزان و شادی و پێوپەسمیکی تایبەت دامەزراندنەوی کوردستانی سووریان راگەیاند^(١٧١).

لکاتی شەپری نازەری و ئەرمەنی، چاپەمەنی و رادیۆو تەلەفزیۆنەکانی هەردوولا بەشداری کوردەکانیان لەم شەپارەدا رادەگەیاندو، بانگەوازی بەشداری کوردەکانی نیشتەجێی خۆیان (ئەرمینیا و نازەربایجان) دەکرد، بگرە نێردراوی کوردیان بۆ لای کوردە دوورخراوەکانی ئۆزبەکستان و قازاخستانیشت دەنارد، و کە بگەرێنەو تە بەشداری شەپ بن و، بە ئێنی گەڕانەوی بەم زوانەو هەروەها دامەزراندنەوی کوردستانی سووریان دەدانی. هەتا کوردیکی زۆریشیان هێنا بە سەر رادیۆو تەلەفزیۆنەکانیان، یا چاپەمەنیەکانیان، تا بۆ مەبەستی خۆیان وتووێژیان لەگەڵدا بکەن بۆ هاندانی زیاتری کوردەکان. هەندێ بەکرێگیراوی کورد و مۆفی ساکاری کوردیان دەناردە گوندە کوردنشینەکان و، پێوپاگەندە بەشداری کوردیان لە نازادکردنی کوردستانی سووردا لەناویدا بلۆ دەکردنەو. کوردە ساکارەکانیش بەپێر ئەم پێوپاگەندەو بانگەهێشتانەو دەچوون. داخ و

^(١٧١) ئەم پێوپەسمە بە قیدیۆ تۆمار کراوە. لەم فیلمەدا، دیارە چۆن ئالای سێ پەنگی کوردستان لەلایەن بەشدارانەرە هەڵکراوەو ماچیان کردووەو سوێندیان پێ خواردووە کە پارێزگاریی بکەن و، لەناو شای و زەماوەندا سروودی ئەو پەقیبیان گوتەتەو. بەگوێزەو گێڕانەوی یەکیەک لە بەشدارانی ئەم پێوپەسمە، دوو سەعات بەسەر کۆتاییهاتنی پێوپەسمەکەدا تێپەر نەبوو، کاتی گەڕانەوی بەشداران، یەکیکیان ئاوپێ داوەتەو، هەوالی ناگرتیبەردانی ئالای کوردستان لەو شوێنەدا کە بەرزکراوەو، بە هاوێکانی رادەگەینێ. دەبینن راستە و ئالاکە نەماوەو، لەلایەن ئەرمەنەکانەرە سووتێنراوە.

كەسەر لەوەدايە كە گەلێك لەو پرۆپاگەندەكەر و ئاژاوەگێڕانە پووناكبیرو خۆیندەواری كورد بوون، ئەوانەى كە كوردەكانیان بۆ ئەم شەپە ناپەوايە پاكیشتا، بەبێ ئەوەى هیچ گەرانى و بەلگەيەك یا بېریاریكى پەسىمى لەلایەن دەولەتانی ناوبراو یا پەرلەمانەكانیانەو هەبێ، كوردەكانیان هان دا. هەر ئەو تاقمە، پاش ئەوەى بۆیان دەرکەوت گالتهیان پێ كردوون و فریودراون و درۆیان لەگەڵدا كراوە، خۆیان پێ پانەگیراوە بەرەو پووسیا یا هەندەران باریان كرد، بەبێ ئەوەى پەخنەيەك ئاراستەى دەسلەتدارانى ئازەرى و ئەرمنى بكەن، بەتایبەت ئەرمنەكان كە دەستیان بەسەر ناوچەكەدا گرت و پشتیان لە هەموو بەلێن و گوتەكانى خۆیان كرد.

ژمارەيەك لەوانە ئیستا خۆیان بە پارچەكانى تر یا پارتەكانى ترى كوردستانەو خەريك كردووەو تێكەڵیان بوون و، نۆزەیان لەسەر كێشەى كوردی سۆڤییت لیوێ نایەت و، هەر دەلیی كورد لە سۆڤییتی جاراندانەماوە یا كێشەیان نییە.

پاش تێكچوونی یەكییتی سۆڤییت، چەند شەپىكى خۆیناوى كە لەسەر خاك (تریتۆریا) و كێشەى نەتەوایی و ئاكۆكى كۆن و دەسلەت پوویان دا، تا ئەمڕۆیش چارەسەر نەكراون و، هەردەم مەترسی هەلگیرسانەو پێكداجوونی نوێ و شەپىكى خۆیناوى نیوان ئەو گەلانە یا ئەو كۆمارانە لەئارادایە، چونكە هیزەكانیان تانیستایش بەرامبەر بەیەك پراوەستان. ئەو لایەنە دژانە تەواوی پەيوەندیەكانى خۆیان لەگەڵ یەكتەدا بڕیوە، هەمیشە پرۆپاگەندە دەكەن دژی یەكتە. بۆ وینە، ئاكۆکیەكانى نیوان ئازەربایجان و ئەرمنستان، ئابخازیا و جۆرجیا، كۆمارە ئۆتۆنۆمییەكانى ئینگوشى و ئەستین لە پووسیای فیدرالى و گەلێك وینەى تر، بەپێچەوانەى بانگەشەى دەسلەتدارانى دەولەتى و پارتى یەكییتی سۆڤییتەو كە گوايە كێشەى نەتەوايەتى گەلان لە یەكییتی سۆڤییت چارەسەر كراوە، یا تەواوی گەلانى سۆڤییت مافى یەكسانیان هەبە، ئەنجام یا میراتى ئەو سیاسەتە بوون كە بەجۆرىكى تر كەوتەو. گەلێك كۆمار یا نەتەوێ پێشووێ چوارچێوێ یەكییتی سۆڤییت، لەسەر حیسابى گەلان و نیشتمانى

گهلانى بچوكتى پىك ھىنرا يا گەورە كرا كە ھىچ قەوارە يا بەپىۋەبەرايەتى يا مافىكى كىلتورىيان پىنەندراۋ پەراگەندە كران، يا لەناۋ گەلانى تردا تۈانەۋو ناويان نەماۋ سېرانەۋو. ئىمە لىرەدا تا لە مەبەستى گوتارەكە دورنەكەيىنەۋو، باسەكەمان لەسەر كوردە بىقەوارە و بىماف و دەربەدەرەكانى سۆقىتە كە دۋاى ھەلۈەشانەۋى ئەو ئىمىپراتورىيە پۇژ لەدۋاى پۇژ زووترو زياتر لەچاۋ گەلانى تر ھەستىيان بە مەترسى كردۈۋە، بەھۋى مانەۋەيانەۋو لە چوارچىۋەى ئەو كۆمارانەى سۆقىتى پىشۋودا، بەتايبەت كۆمارەكانى ئازەربايجان و ئەرمەنىستان، لەبەر چەۋسانەۋو بىمافى و پەرەسەندى ناسىۋناليزم و بگرە پەگەزپەرستى دەسەلداران و تاقم و گروپى تر لەو كۆمارانەدا بەرامبەر بە نەتەۋەكانى ترى دانىشتۋوى ۋلاتەكەيان.

ئەو شەپە خوينايۋەى كە لەنىۋانىاندا لەسەر ناگورناقەرەباغ پروى داۋ، سەرئەنجام ئالۋزى بارى ژيان و قەيرانى ئابۋورى پاشماۋەى كوردەكانى ئەۋىى ناچاركد بۇ بژىۋى خۇيان پوو بكنە پووسيا. زۆربەيان مال و سامانى خۇيان فروشت، تا لە تاراۋگە پەنايەك بۇ خاوخىزانىان پىك بىنن و، پاسپورتى خۇيان گۆپى و بوون بە ھاۋولاتى پووسياۋ، دەستىيان دايە كاركدن. ئەۋانەى تۈانائى كرپنى خانوبەرە يا گۆپنى پاسپورتىان نەبوو، كە زۆربەى ئاۋارەكانىان پىك دەھىنا، خەرىكى كارى پەش و ھەرزان بوون، كە زۆر جار بەھۋى بارى ئائاسايى و نەبوونى ئىقامەۋە لەلايەن پۇلىسەۋە جەرىمە دەكران يا توۋشى ۋەدەرنان و پاگرتن لە ناۋەندەكانى پۇلىس و سووكايەتى دەبوون. ژمارەيەك لەۋانە ناچار گوند بە گوند يا شار بە شار جىگىسى خۇيان دەگۆپى. جگە لە پووسيا، شۋىنكىكى تر نەبوو بتۈانن كارى لى بكن و خۇيانى تىدا بژىنن. لەبەر ئالۋزبوونى بارى ئابۋورى، بەتايبەت لە ئەرمەنىستان و ئازەربايجان، ئەمجارە نەك تەنيا ژمارەى ئاۋارەكانى كورد بۇ پووسيا زياتر بوو، بەلكو ئەرەمنى و ئازەرىۋ نەتەۋەكانى ترىشى گرتەۋە، بە چەشنىك كە ۋاى لىمات لە سى ئەرەمنى دۋانىان لە دەرەۋەى ئەرمەنىستان بژى. ئەۋانەش زۆربەيان لە پووسيا دەرژىن و، بەپىى

سەرچاۋەكان ھەر لە پرووسيا دوو مليۇن ئازەرى دەژى. جگە لە ئازەرىيە ئەرەمەنى، چەند مليۇن خەلكى كۆمارەكانى تىرى سۆڧىتى پىشوو كە زۆربەيان بەشىۋەيەكى ئاسايى ھاتوون، لە پرووسيا دەژىن، ئەوانىش لەبەر ناخۇشى ژيان و ھەژارى پرويان كىردۈتەئەو. پرووسيا سەرەپاي ئەو قەيران و گرانىيە، لەچاۋ كۆمارەكانى تردا، باشترە، بۆيە خەلك پرووى تىدەكەن.

ئەو ھەشمان لەبىر نەچى كە پاش ھەلۋەشانەۋەى سۆڧىت بىست و شەش مليۇن پرووس و پرووسى زمان كە زۆربەيان پرووسن، لە دەرەۋەى پرووسيا، واتە لە كۆمارەكانى پىشوو سۆڧىت، مانەۋەو ژيان. بەپىي ھەندى سەرچاۋە، تائىستا ھەشت مليۇن گەراۋەتەۋە. واتە ژمارەى ئەوان، لە ھى ئاۋارەو پەنابەرە ئاسايى و ئاسايىيەكانى ناو پرووسيا، زياترە. بە جىابوونەۋەى كۆمارەكانى سۆڧىت و ڤاگەياندىنى سەرەخۋىيان، ھەر كۆمۇنىستەكان دەسلەتايان بەدەستەۋە گرتو، بەرگى خۇيان گۆڧى و، بەناۋى دىموكراسى و سەرەخۋىيەۋە، ئىنتەرناسىيۇنالىزم و برايەتى گەلان و...يان ۋەلانا. ھەر ئەوانىش بوون شەپەكانيان ھەلگىرساند و تەنگىيان بە گەلانى بچووك يا بى ھىز ھەلچنى و سىياسەتى پەگەزەپرستانەيان گرتەبەر. ئەنجامەكەى ئەو شەپە قورس و خۇيئاۋيانە بوو كە دنيا ئاگاداريان بوو. ھەندىكانى ناۋى پارتى كۆمۇنىستىيان گۆڧى، يا پارتىكى تىران دامەزاندو، ۳۶۰ پلە بايان دايەۋە؛ ھەندىكان چوونە ھەج و، ھەندىك لە كلىسەكان گوناھەكانى ڤاڤردوۋى خۇيان شۈشتەۋەو، بگرە كەۋتنە لىدانى ڤىخراۋو ڤارتە پىشكەۋتوو و ئازادىخۋازو نەيارەكان. زۆربەيان ئەوە دووسى خولە بەزۆر خۇيان دەكەنەۋە بە سەرۆك كۆمار و، يەك دوانىشيان خۇيان بۆ ھەمىشە بۆ سەرۆكايەتى كۆمارەكانى ھىشتەۋەۋە، بگرە مرخى مىراتگرى دەسلەتىشيان ھەيە، وا كە پاش مردن كوپو نەۋەكانيان جىيان بگرەنەۋە، ۋەك توركمان باشى "ھاۋڤى نيازۋە"ى سەرۆك كۆمارى توركمانىستان كە ئاۋەكەشى گۆڧىۋەو، خۇى كىردۈتە باوك و سەرۆكى ھەموو توركمانەكان و، دەيان پەيكەرو جادەو گۆڧەپان و شوڧنى تىرى بەناۋى خۇيەۋە ناو لىۋاۋەو، پارەكەشيان وئەنى ھاۋڤى توركمان باشى پىۋەيە. ئىتر

باسى دەولەمەندى و سامانيان ناكرى كه خۇيان و بنەمالە و كەس و كاريان به دەولەمەندترين كەسى ولاتەكەيان دادەنرین، يا وەك دەولەمەندەكانى دنيا دەژین. هەموو ئەوئەش بەرھەمى تالانكردنى خەلك و سامانى نيشتمان و گەلەكەى خۇيانە، كه له هەژارى و برسیتیدا ماوەتەو و، پوژ نیه دەزگاكاني راگەياندنى جیهان پەردە لەسەر ئەوانە لانەدات. جگە له سەرۆكەكانیان، كابینەى وەزیران و ئەندامانى پەرلەمانەكانیان و، بەگشتى هەموو دەزگاكاني بەرپۆمبەرایەتى ياسایی و لەشكرى و... دەولەتەكەيان پەرورەدە و گوشتكرای سەردەمى دەسەلاتدارىتى سۆقیتن؛ ئەوانەى فیزی برایەتى و یەكسانی و... كرابوون و ئەمبۆ بەدەسەلاتەو و پشتيان له هەموو پرنسیپیكى مرۆفانە كردووە، ئەوانەى كه بۆ خۇيان يا به چارپووشى ئەوان ئەو هەموو تاوانانە بەرامبەر به گەلانى تر دەكەن، بۆ خۇيان جیابوونەو و سەربەخۇیىيان راگەياند، كەچى ئەو مافە نه تەنیا به گەلانى تر پەروا نابینن، بەلكو ئەو گەلانەیش كه مافى ئۆتۆنۆمى يا كولتورى يا بەرپۆمبەرایەتییان له چوارچێوەى كۆمارەكەياندا هەبوو، كەوتنە تەسككردنەو و سنوورداركردنیان و بیانوویان پێ دەگرن و دەیانەوئى گالەيان پێ بكەن يا بیانتویننەو. ئیتر كورد، كه لەوەتى راگوێزراو و بەسەر ۹ كۆمار و دەیان شار و ناوچەى سۆقیتى پێشوو دا بەش كراو و لەیەك پچراو، ناتوانى پێكەو دەنگ بەرز بكاتەو و داواى خواستەكانى بكات كه لانى كەم دا بینكردنى ناسنامەى هاوولاتیبوون و كار و ژيان و مافى كولتورىیە. پێشان دەولەتیكى یەكگرتوو، واتە سۆقیت، هەبوو هەندى كێشەى وەك ناسنامە و ئیقامە و بێكارى و پاونانى قژرەش و راگرتنى خەلك لەسەر كۆلان و جادە و لەناو مالاندا نەبوو، سووكایەتى و جەرمەى خەلك نەدەكرا، هاتوچۆ به قیژە نەبوو، خەمى ئەو نەبوو منال بێ خویندن و نەخۆش بێ دكتۆر... بمینیتەو.

كوردە دەرکراو و ئاوارەكانى سەردەمى سۆقیت له تاراوگە زۆرەملێكان، لەناو پووسى سىبىريا يا كازاخى كازاخستان يا ئۆزبەكدا كه میوانى بانگەكراو و هاوولاتی سەپیندراو بوون، با وەك بێگانەیش چاویان لى كرابى، كەس نەیدەویرا

سووكايەتییان پئی بکات یا وەدەریان بنی. پیشان دەولەتی سۆقیتی ئەوانەیی دوورخستبۆوە و نەیدەهێشت سووكايەتییان پئی بکری، چونکە بۆ خۆی تاوانبار و بەرپرسی چارەنووسیان بوو، دەبوو پارێزگاری مانەویان بکات؛ گێرگرفتیکیشیان هەبۆیە هەم دەولەت و هەم پارتی کۆمونیست هەبوو پەنای بۆ بەرن. ئەمڕۆ هیچ کامیان نەماون. ئەمڕۆ لە چەند کۆماری سەرپەخۆ و چەند ناوچەیی ئۆتۆنۆمی و شار و ناوچە و گونددا دەژین، لەناو یا لەژێر دەستی نەتەوی خاوەن قەوارە یا بالادەست یا دەسەڵاتداری ئەویدان و، بیانوو بۆ تەنگ پئی هەلچنین و دەرکردنیان زۆرە. پشیمان دەلێن بگەرێنەوێ جێوێی خۆتان، پوونکردنەوی ئەم جێوێیەیان بەلۆه زۆر زەحمەتە. یا دەلێن ئێمە نەمانهێناون، میوانداری بەسەر بپۆن.

واتە کەش و هەوایەکی وای بۆ هەردوولا دروست بوو کە کوردەکە خۆی بە بیانی و میوان دەزانێ. ئەگەر وای دابنێن خاوەنمال سووكايەتییان پئی ناکات و وەدەریان نانێ، ئەوا بە چاویکی باش تەماشایان ناکات. کوردە دوورخراوەکان ناسنامەیی ئەو کۆمارانەیان هەیه کە ماوەیەکی درێژ، واتە ٦٠ تا ٧٠ ساڵ، بەسەر گواستنەوێاندا بۆ ئەو شوێنانە تیپەرپووە و لەوێ لەدایک بوون و هاوولاتی ئەوین، بەتایبەت وەجەیی نوێ کە شەست حەفتا ساڵ بەسەر دوورخستەوێ باووباپیرانیاندا تیپەر بوو و نیشتمانی خۆیان نەدیووە تەنیا بۆیان باس کردوون، نازانن چۆن و لەکوێیەو، کەمیان ئاگایان لە قوولایی کارەساتی گواستەوێ باووباپیرانیان هەیه.

نەتەوێکانی خاوەن قەوارە و دەولەت کە لە هەندەران تەنگیان پئی هەلەچنن، دەگەرێنەوێ بۆ ولاتانی خۆیان؛ خزم و کەس و کار و گوند و شار و خانووبەرەییکیان هەیه تییدا بجەوێنەوێ، دەولەتەکیان حاشایان ئی ناکات. بەلام کوردەکە، کێ هەیه پشنگیری بکات و، کێ چاوەڕوانە، ولاتی نییه" هەیبوو لێی زەوت کراوە و داگیر کراوە. با پاسپۆرتی کازاخ، ئازەری، ئەرمنی، یا بەگشتی سۆقیتی هەبێ و هاوولاتی یا لەدایکبوی ئەوێ بێ، وەک ئەرمنی یا کازاخ یا

ئازەرى يا پروسىك پيشوازى ئى ناكرى و يارمەتى نادىر، بەلكو حاشايشى ئى دەكرى، كوردە، ئىزدىيە، موسلمانە، كاريان بەسەرەو نىيە. ئەوئەدە بەسە لە خۇيان نىيەو نەتەوئەكى ترە.

پىكخراو مرقۇدۇستەكان و كۆمىتەكانى پەنابەران، لەبەر بىرۇكراسى و دزى و تالان و كەمى كەرەستە و پارە و زۆرى پەنابەران، ئەمىرۇ ناتوانن بىانپارىزن و يارمەتتيان بەدن. ياسا و پەيمانەكانى نىونەتەوئەيى سەبارەت بە مافى مرقۇ و وەرگرتتى پەنابەران، كە ھەموو كۆمارەكانى سۆقۇتتى پيشوو ئىمزيان كردوو، نە تەنيا جىبەجى ناكرىن، بەلكو ياساكانى خۇشيان جىبەجى ناكرىن. بۇ ويئە، ياساى بىچىنەيى زۆرىيەى كۆمارەكان ھەموو ماف و بەرپرسيەكى ھاوولاتیانى خۇيانى بەبى رەچاوكردنى رەگەز و دىن و... مسۆگەر كردوو، يا ھەركەس لەوى لەدايك بووبى و تا پووخانى سۆقۇت لەوى بووبى، مافى ھاوولاتی پى دراوہ. بەلام ئەم ياسايە بۇ ھەموو كەس نىيە، بەلكو زياتر بۇ خەلكى ئەو كۆمارانەيە كە پەيوەندى يا پەيمانى دۇستانە و ستراتىژىيان ھەيە، وەك پرووسيا و ئەرمىنيا، يا كۆمارىكيان لەوى دىكەيان دەرئىسى و ناویرى مافى ھاوولاتیانى پىشیل بگات.

كىشەى كورد لە سۆقۇتتى جاران "پرسىارىكى داخراو" بوو. بۇيە كۆمەلگەى سۆقۇتتى ئاگای نەك تەنيا لە كىشەى كوردەكانى خۇى، بەلكو لە كوردەكانى دەرەوئەش نىيە. ئەوئەش لەبەر ئەو پەيوەندىيە باشانەى كە لەگەل پڑىمە داگىرەكاندا ھەىبوو. رەفتارى پڑىمى سۆقۇتتى خۇيشى بەرامبەر بە كوردەكانى خۇى، دىمەنىكى باشى نەبوو. كورد قەوارەيەك و مافىكى نەبوو، تا رەختە لە پڑىمە داگىرەكانى تری كوردستان بگرى. پىم وایە ئەگەر دەسەلاتدارانى سۆقۇت و پرووسىاي ئەمىرۇ كىشەى كوردیان بە گەلانى خۇيان ناسىبايە و، بەشدارى كوردیان لە شەرەكانى پرووسىادا لەگەل عوسمانى و پاشاكانى ئىراندا وەبىرھىنابايەو، باسیان كوردبايە كە كورد چ قوربانىيەكى بۇ داو، بارودۇخى كورد لە پرووسيا بە جۆرىكى تر دەبوو. پرووسياو سۆقۇت كە گەلىك جار بەلئىنى يارمەتى دامەزنداننى قەوارەيەكيان بە كورد داو، نەك تەنيا

بهجیان نهگه یاندوو، به لکورو پشتگیری داگیرکه ره کانی کوردستانیان کردوو و بۆ سهرکوتکردنی بزووتنه وه کانی کورد. چهند جاریکیش راسته وخۆ هیزه کانی سۆقیت، شان به شانی هیزه داگیرکه ره کانی کوردستان، به شداری سهرکوتکردنی بزووتنه وه کانی کورد بوون. بۆ وینه، بزووتنه وه کانی سمکۆ، شیخ سه عیدو ئاگری (ئارات)، که تانیستایش کوردنا سه کانیان له م باره وه لال و بزمان، وه نه بپیی نه زانن. نیمه ی کورد بۆ خوشمان له م باره وه تاوانبارین. ئه مپۆ پروسه کان خۆیان پۆژانه به دهرکردنی کتیب و گوتارو به رنامه ی تایبته به به لگه و دیکومینه کانی ده زگا کانی ک. گ. ب. (KGB) و پولیس و ... باسی تاوانی به لسه ویکه کان و پژی می سۆقیتی ده کهن که چهند ملیۆن که سی گه لی پوسیان تیدا له ناو براوه. نه وه کوپو کچ و ژن و که سوکاریان ده هینه سهر ته له فزیۆنه کان و له تاوانانه ده دوی. به لام بۆچی ده بی کورد تا ئه مپۆیش له وه موو تاوان و نا په وایه تیه که به رامبه ری کراوه، بی ده نگ بی؟ باسکردنی ئه تاوانانه به مانای دژایه تی پوسیواو ده ولته و گه له که یان نییه. کورد به دریزایی میژوو هیچ دژایه تیه کی گه لانی پوسیواو به رژه وهنده کانیانی نه کردوو و نایه وی بیكات. له به رئه وه دژایه تیکردن و پچراندنی په یوهندی له به رژه وهندی هیچ لایه کدا نییه، به تایبته بۆ کورد که ئه مپۆ پیویستی به هاوکاری و پشتیوانی هه موو لایه که هیهو، ده یه وی گه لانی پوسیواو ده ولته که یان له کیشه په واکه ی تی بگهن. گه لیک جار پرسیار له کوردنا سه پروسه کان ده کری، که بۆچی له سهر کوردی ولاته که ی خۆیان نه نووسیوه و هه لۆیستان نه بو و، هه ندیکیان له نووسینه کانی پیشووی خۆیاندا ئا ماره یان به وه کردوو که کوردی سۆقیت به خته وه رترین کوردی پارچه کانی تری کوردستان و هه موو مافیکیان هیه و دوو دنیای جیاوازن؛ یا نووسیویانه له سایه ی شوپشی ئۆکتۆبه رو سیسته می سۆسیالیستییه وه ئه مه و ئه وه کراوه. ئه مپۆ وه نه بی بواریان نه بی هه له کانی خۆیان راست بکه نه وه و بنووسن شوپشی ئۆکتۆبه ر و ئه و سیسته مه سه رته به ناوی کاری هه ره وه زی و ده ولته تی کردنه وه، هه موو سامانی ئه و خه لکه یان زه وت کردو به زۆر ئاژه لدارانی

كوردىان جىگىر كىردۇ ئەو خەلگە ھەموو شىتېكىيان لەدەست دا. پاشانىش ھەر ئەم شۆپش و سىستەمە يارمەتى داگىركەرانى ولاتى كوردى داو، ھەر ئەم پۋژنامە بوو كە كوردەكانى ولاتەكەى خۆى چەندجار بەزۇر گواستەو ھە بۇ كۆمارەكانى ترو ناوچە يا بەرپۆو بەرپۆتەكەى ئى سەندەنەو. كوردەكانى سۆفیت كە لە قەفقاسەو ھە بۇ ئاسىيائى ناو ھەراست و، بگرە تا سىبىريا پاگوئىز ابوون، پەرتەوازە كران.

ھوانە ھىچ پەيوەندىيەكىيان بەيەكەو ھەبەو تا ئەمپۆيش نىيانە، لەبەرئەو ھە ناو ھەند يا پىگخراوئىكىيان ھەبەو نىيە كە پىكەو گرىيان بداتەو ھە، پۋژنامە يا گوڭار يا چاپەمەنىيەك دەرىكات و بەدەستىيان بگات و ئاگيان لەيەكتەر يا بارودۇخى بەشەكانى ترى كوردستان بى. پۋژنامەى "پىيا تازە" كە ئەو ھەموو باسەيان لەسەر كىردو ھە لە (ئىرەقان) دەرىچو ھە ئۆرگانى پارتى كۆمۇنىستى ئەرمىنيا بوو، زۆرەى كوردى سۆفیت نە ناويان بىستو ھە نە دىتوويانە. جگە لەو ھە، زمانى كوردىيان نەزانىو ھە تا بىخوئىنەو ھە، كوردى كاراخستان يا سىبىريا يا ئۆزبەكستان و قىزىستان يا توركىمانستان يا ئازەربايجان بەدەستىيان نەگەشتو ھە، نەكراو ھەيان ھەزار دانەى بە پۋست يا بە دەستى بەوانە بگەيەندى و، ھەولئىش نەدراو ھە كەرەستەو پارەى پىيوست ھەبو ھە...

بە ھەلەكەوت تەماشائى دووسى ژمارەيم كىرد. راستە بەكوردى لاتىنى نووسراو ھە، بەلام گوڭارو بىرپارەكانى پارتى كۆمۇنىست و دەولەتى يەكئىتى سۆفیت و كۆمارى ئەرمەنستان و پلىنۆمى حىزبەكانىيان و ھەوالى دەرو ھە و ناو ھە و... لەو بابەتانەى تىدایەو، باسى مېژوو و كولتورى كوردى تىدایە. ھەنەبىن زۆركەسو پووناكېرى كورد ھەولى بلاكوردەو ھە ئەو بابەتانەيان لەو پۋژنامە ھەدائى، بەلام پى بە بلاكوردەو ھە نەدراو ھە ھەرو ھەا بوارى دەركردنى كىتىب و لىكۆلئىنەو ھەيان لەسەر كوردى سۆفیت نەدراو ھە، گەرچى كىتىب لەسەر شۆپش و پارچەكانى ترى كوردستان دەرىچو ھە زۆرەيان بەپىي سىياسەتى پۋژنامەى سۆفیت بوو. سەير لەو ھەدایە كە تەواوى ئەو كىتىب و چاپەمەنىيەكە ماو ھە ئەو ھەموو سالا لە سۆفیت دەرىچو ھە، بەقەدەر ئەو كىتىب و چاپەمەنىيە

كوردییانهی یهك یا دوو سالی سوید نابئ؛ گهرچی ئەوی كۆمهلیکی بچووكی
 كوردی لییهو، بهپێچهوانهی ئێرهو کتیبهكان نهکەوتونهته بهر سانسۆر، یا
 بهپێی سیاسهتی پۆژانهی دهولهتی سوید نهووسران. لێره ههندیکیان میژووی
 کوردیان ئاوهژوو کردووهو شتی وایان نووسیوه که ئەمڕۆ ههر خۆیان شهرم له
 باسکردنیان دهکەن. میژوونووسانی سهردهمی نوێ، واته ئەمڕۆی پووسیا، بۆ
 خۆیان میژوی ولاتهکیان سهرلهنوێ نهووسنهوهو، دهركهوتوووه ئەوهی
 نووسیویانه راست نییه، بهلکو بهپێی باری سهرنچ و سیاسهتی بهلشهویکهكان
 نووسرابوو. ئەوهی لهسهر کوردیش نووسراوه، بهشیکه لهو بابهتانه. ئیتر باسی
 ئەوه ناکرێ که کوردناسهکانی پووس لهبهر نهزانیی زمانی کوردی کهلکیان له
 سهراوهی کوردی وهرنهگرتوووه، ئینجا چۆن دهتوانن بزوتنهوهکانی کورد یا
 قوناغیکی میژویی ئەو گهله بهرێکوپێکی ههلسهنگینن، که بهداخهوه وهرگیراوی
 بهرههههکانیان بووته ئایهت و لهم کتیبهوه بۆ ئەو کتیب دهگوێزرینهوه، بهبێ
 ئەوهی نووسهرانی کورد بهرپهرچیان دابنهوه یا پوونکردنهوهیان لهسهر
 نووسیبن.

سیاسه‌تی رابوردوو و ئیستای رووسیا به‌رامبه‌ر به‌کیشه‌ی کورد

ته‌واوی دنیا که‌م یا زۆر شاره‌زای تراژیدیا و کیشه‌ی کورده. گه‌لێک که‌ نیشتمان و دانیشتوانی به‌سه‌ر پینچ ده‌وله‌تدا دابه‌ش کراوه، تانیستا له‌ هیچ یه‌کیکی ئه‌و ده‌وله‌تانهدا سه‌ره‌تایه‌تیه‌ترین مافیان پێ په‌وا نه‌بینراوه. دنیای پێشکه‌وتووش به‌ زله‌یزه‌کان و پێکخراوی نه‌ته‌وه یه‌گه‌رتوه‌کان و یه‌کیته‌ی ئه‌وروپاوه، سه‌ره‌رای ئه‌و هه‌موو کاره‌ساته که‌ گه‌لی کورد سه‌ده‌ی رابردوو له‌پیناوی ئازادی خۆیدا به‌سه‌ری هاتوه، نه‌یانتوانی به‌هانه‌ی کورده‌وه بێن و به‌ بریارێکی نیونه‌ته‌وه‌یی چاره‌سه‌ریک بۆ کیشه‌که‌ی بدۆزنه‌وه و کوته‌یی به‌ تراژیدیاکه‌ی بێنن. کورد بیره‌وه‌رییه‌کی زۆر تالی له‌سه‌ر هه‌لوێستی (دوو بلۆک) واتا زله‌یزه‌کانی پۆژئاوا و پۆژه‌لاتو، بێ‌ده‌نگی کومه‌ل و پێکخراوه نیونه‌ته‌وه‌ییه‌کان هه‌یه. به‌تایبه‌ت پاش شه‌پی یه‌که‌می جیهانی که‌ زۆر ده‌وله‌تیان بۆ گه‌لان دروست کرد و کوردیان پشت گوێ خست. جینۆسایدی کورد له‌ تورکیا و عێراق و، سه‌رکوته‌کردنی له‌ ئێران و، بێ‌مافی و نه‌ناسین و به‌عه‌ره‌بکردنی ئه‌و به‌شه‌ی ژێرده‌ستی سووریا و، هه‌له‌وه‌شاندنه‌وه‌ی کوردستانی سوور له‌ به‌شیکی کوردستانی بن ده‌ستی سوڤییت و، دوا‌به‌دوای ئه‌وه ئه‌نقاله‌کانی ۱۹۳۷- ۱۹۴۴ستالین و دوورخستنه‌وه‌ی کورده‌کانی ئه‌وێ له‌ نیشتمانی خۆیان؛ هه‌ر کام له‌مانه سیناریۆ و میژویه‌کی خه‌مباری هه‌یه. مه‌به‌ست له‌ نووسینی ئه‌م پێشه‌کییه‌ ئاشنایه، تاووتوێکردنیکی بابه‌تێک نه‌بوو، به‌لکوو وه‌بیره‌ینه‌وه‌ی چه‌ند راستیه‌یه‌ک و چوونه‌ نیو باسیک بوو که‌ ماوه‌یه‌کی زۆره‌ ده‌زگا‌کانی

پاڭگەياندىنى پووسىياو بەتايىبەت تەلەفزيۇن و پۇرئانامەكانيان پىيەوۋە خەرىكن و دەستيان داۋەتە پىروپاڭگەندەيەكى زالمانە دژى كورد، بەشىۋازىكى وەھا كە چۈرچىۋەى گىشت ياسا نىۋەدەلەتەكان و بگرە ياساى پووسىياشى بەزاندوۋە؛ ئەگەر يا لە كۆمەلگەى پووسىيادا پۇلنىكى ھەبوايە، دەبوو پىكخەرانى ئەو گەلەكۆمەيەى دژى كورد سزادرايان. چاۋەپىش دەكرى لە داھاتوۋدا ھەر بەردەوام بن و كورد بەشىۋەيەكى دزىۋتر بە كۆمەلگەكەيان بناسىنن.

زەمىنەى ئەم شالاۋە دەگەرپىتەوۋە بۇ سىياسەتى رابردو و ئىستاي دەۋلەتەكەيان بەرامبەر بە كىشەى كورد و ئەو پەيۋەندىيە گەرم و گورەى كە ئەمپۇ داڭىركەرانى كوردستان ھەيانە. ئەمە سەرەراى پۇلى پارە؛ ئەمپۇ لە كۆمەلگەى پووسىيادا بە ئاسانى دەتوانرى كەسانىك لە دامودەزگاكانى پاڭگەياندىن و زۇر شويىنى گرنكى ترى ئەم ولاتەدا بىكردىن. ديارە كوردىش لەبەر نەبوۋى دەۋلەت يان تەنانت دامودەزگاى ياساى نىۋەتەوۋەى نە لەتوانايدايە پىرۇتىستى خۇى ئاراستەى دەۋلەتى پووسىيا بىكاتو، نە نۆينەرايەتى و نىۋەندىكى يەكگرتوۋى كارىگەرى ھەيە بتوانى بەرپەرچى ئەم شالاۋە بداتەوۋە. ئەۋى جىڭەى سەرسۇرمانە، كوردناسەكانىشيان كە كىشەى كوردىيان بەلاۋە نامۇ نىيە، بەرامبەر بەم پىروپاڭگەندە ژەھراۋيانە بىدەنگن.

بىيانوۋى يەكىك لەم شالاۋەى دژى كورد ناۋەراستى مانگى ۸ى ۲۰۰۱ ھەم لە دەنگوباسەكانى پۇرئانامە و ۳ كەنالى تەلەفزيۇندا چەند جار خويندرايەوۋە و نىشان دراۋ، ھەم لە ھەندى بەرنامەى ترى تايىبەت بە پووداۋى ناخۇشى شارى مۇسكۇدا پاڭگەيەندرا گوايە كۆمەلە كوردىكى سەر بە لايەنىكى سىياسى داۋاى پارەى لە كوردىكى تر كىردوۋە؛ ئەۋىش كە پارەى نەبوۋە، يان نەيوىستوۋە بىدات، چوۋە لاي پۇلىسى مۇسكۇ شىكاتى كىردوۋە. پاڭگەياندىنى ئەمە ۋەك ھەۋال و پىپۇرتاژ، گەيشتە ئاستىك كە كورد ۋەك نەتەۋە كرا بە مافيا، چەتە، تىرۋرىست. ئەگەر تۆمەتەكان دژى چەند كەس، تاقم، پىكخراۋ، پارت بوونايە، پەنگە پاساۋى ھەلگىرتايە، يان گەر لە ئەنجامى گوشارى دەۋلەتەنى داڭىركەرى كوردستانەۋە بوايە، ديسان ھىندەمان پى سەير و نامۇ و لەبەر دلان قورس نەدەبوو.

كۆمەلى ئاۋارەى كورد لە مۆسكۇ يەككە لە ھەرە دياسپۇرا بچووكەكان و، بەھۇى بارى ئالۇزى كۆمارەكانى سۆڧىتى پىشووۋە كە پىشتىر كوردانى ئى ژيان، بە مەبەستى كار و كاسبى و بژئوى پوويان كىردوۋەتە پووسىيا و ژمارەيان پۇژبەرۇژ لەزۇربووندايە. كورد لە سەردەمى پژئىمى سۆڧىتدا بئىقەۋارە كرا، لە ۋلاتى خۇى دوورخرايەۋە و بئى ماف و ناسنامە مايەۋە. بەلام ئەم سىياسەتە دواى پووخانى سۆڧىتىش ھەر بەردەۋامە. كوردەكانى پووسىيا، بەتايبەت ئەۋانەى كە لە مۆسكۇ دەژىن، مرقۇى ھەژار و زەحمەتكىشش؛ لەبەرئەۋەى مافى ئىقامەيان نەدراۋەتتى، بە ناچارى پەنا بۇ ئىشى پەش دەبەن، بۇيە زۆرجار لەلايەن پۇلىسەۋە توۋشى سزادان و لىدان و دەرکردن دەبن. بئىگومان شتئىكى ئاسايىيە كار و كىردەۋەى ناشىرىن و نابەجئ لىرەۋ لەۋئ لەناو كورداندا، ۋەك دياسپۇراى گەلانى تر، دەرېكەۋئ. ناخۋازىن لىرەدا داکۇكى لە خراپەكار و تاۋانباران بکەين، بەلام ئەۋەى كە نابئ لىئى بئىدەنگ يىن و مىلى بۇ كەچ بکەين، تاۋانبارکردن و سووكايەتلىکردنە بە نەتەۋەيەك لەبەر خراپى چەند كەسئىك و لەسەر شتى بچووك، جا ئىتر ئەۋ نەتەۋەيە كئ دەبئ با ببئ. ئاخىر كئ ھەيە لە جىھاندا ناۋو ناۋبانگ و تاۋانەكانى مافىاي پووسى بەرگۈئ نەكەۋتبئ! ئايا پەۋايە گەلى پووس بە مافىا و تاۋانبار ناۋزەد بکەين؟ تەنناتە كاتئك لە پووسىياش باسى باندئىكى مافىاي ئەرمەنى، جۇرجى، ئۇكرانى ... دەرکئ لە چاپەمەنى و دەرگاكانى راگەياندندا، ئالئىن ئەرمەنىيەكان، جۇرجىيەكان، ئۇكرانىيەكان. واتە كىشەى سىياسى ئەۋ گەلانى تىكەلى تاۋانى ئەۋ باندو مافىايانە ئاكەن. ئىتر بۇچى دەبئ نەتەۋەيەكى ۋەك كورد بەھۇى چەند زپە مافىايەكەۋە ناۋى بژپئىرئ؟!

مىدىاي پووسىيا لە بلۇكردنەۋەى تۆمەت و سووكايەتلىکردن بە نەتەۋەيەك ئەۋەندە گەرموگۈرە، كەچى ئەگەر بۇ جارىكىش بوۋە پۇژنامەنۋوسئىك يان ھەۋالنىرىكى تەلەفزىۋنى نەچۋو گەشتىك بە كوردستاندا بكات و، بزانئ لەۋ ۋلاتە ۋىران و سوۋتاۋەدا چى دەرگۈزەرى، گەرەتەرىن نەتەۋەى بئىدەۋلەتى جىھان كە ئەۋان بە مافىاي لەقەلەم دەدەن، چۇن دەرچەۋسىنئىرئەۋە و داۋاي چى دەرکات! يان

لانى كەم جاريك بەرنامەيەك لەسەر كوردەكانى سۆڧىتى سەردەمى ستالين بلۆ
 ناكاتەو، يا ديداريك لەگەل ئەو كوردانەى كوردستانى سوور كە بۇ كازاخستان و
 ئۆزبەكستان و قرقىزستان و سىيرىيا دوورخراونەتەو، ساز نادات. پروسىا لە ئەمىرىكا و
 ئىنگلىز و فەرەنسا و سوید نزيكتە لە كوردستانەو، كەچى ھەرگىز نوینەرىكى
 پۇژنامەوانى يان پىكخراوئىكى مەوى، پزىشكى، پىگەوبان و ئاوەدانكردنەو،
 بازىرگانى... سەرى لە كوردستان نەدا. ئايا لەكاتىكدا ئەمەى پى ناكى، يا لەپروى
 سىياسىيەو خۆى لە كىشەى كورد ناگەيەنى، بەجىت نىيە زيانىش نەگەيەنى؟ تاكەى
 مۆسكۆ بە چاويلەكى تاران و ئەنكەرە و بەغدا و شام دەپروانىتە كىشەى كورد؟ پىشت
 گوئىخستنى كىشەى كورد نوئ نىيە و، ئەم ھەلۆستەى ئەمپروى پروسىا،
 درىژەپىدانى ھەمان ھەلۆستى پزىمى سۆڧىتە كە ھەموو قورسايى خۆى خستبەو
 سەر كىشەى ھەلەستىن و، بەرامبەر بە كىشەى كوردىش بىخەم و، ھەندىك جارىش
 زيانبەخش بوو. داکۆكىكردن لە كىشەى ھەلەستىن جىگەى ستايشە، بەلام ئەو
 جىئى پەخنەيە و پىوئستە پىسوا بكى، ئەم سىياسەتە دووپوويەى سەرانى سۆڧىتى
 جاران و پروسىاي ئەمپروە. ئەو زۆر جىگەى سەرنجە، پۇژمەلاتناسانى پروس
 سەبارەت بە كىشەى چىچىنستان، چەند جاريك لە كەنالە تەلەفزيونىەكانى پروسىا،
 سىياسەتى پزىمى توركيان دژى گەل كورد و خەباتە پەواكەى بە نمونە و
 ئەزموونىكى باش و سەركەوتوو ھەلسەنگاندوو و، خوازىارى ئەو ھەبوون ئەو
 سىياسەتەى توركيان لەھەمبەر گەل كورد پەپەروى كردوو، پروسىاش دژى
 چىچىنستان پەپەروى بكات، بىئاگا لەو ھەى كە توركيان و پزىمە داگىرەكەكانى
 كوردستان داکۆكى لە چىچىننىەكان دەكەن! زۆرجار لەلەين كەسانى دلسۆزەو ھەول
 دراو و تار و زانىارى بە بەلگەنامە و فىلمەو دەربارەى كىشەى كورد لە
 چاپەمەنىەكانى پروسىادا بلۆ بىتەو، پىشنىيازى سەفەريان بۇ كوردستان پى
 كراو، كەچى بە بيانوى بى واتا پەتكراونەتەو.

ئەمپرو كىشەى كورد گەرچى لە ئاستىكى نزمىشدا بى، لەلەين ولاتانى
 پۇژئاو ھەلەمەىكى لىو دەكرى و، مەژە دەشئ ھەك دەستپىكىك ھەلەسەنگەنى.

شاردراوه نىيە كە كىشەى كورد يەك لە كۆسپە گىرنگەكانى وەرگرتنى توركيایە بۆ ناو يەكيتى ئەوروپا و، دەرکۆ بۆلین كىشەى كورد كەم تا زۆر لەناو سیاسەتى پوژئاوادا جىگەيەكى گرتووه. ئەمە شتىكە پووسيا و چىن و ولاتانى عەرەبى و ئىسلامى لىى بەدوورن. پەنگە هەلۆيستی ولاتانى عەرەبى و ئىسلامى، بە حوكمى دواکەوتوویى و سیاسەتى شوڤىنىستانەو پەگەزپەرستانە و دىنى ھاوبەشیان لەگەل ولاتانى داگیرکەرى كوردستاندا، هیندە نامۆ نەبى؛ بەلام هەلۆيستی پووسيا و چىن، بەتایبەت پووسيا كە دەیهوئى بەرەو كۆمەلگەيەكى مەدەنى و يەكيتى ئەوروپا هەنگاو بنى، جىگەى سەرسۆرمانە.

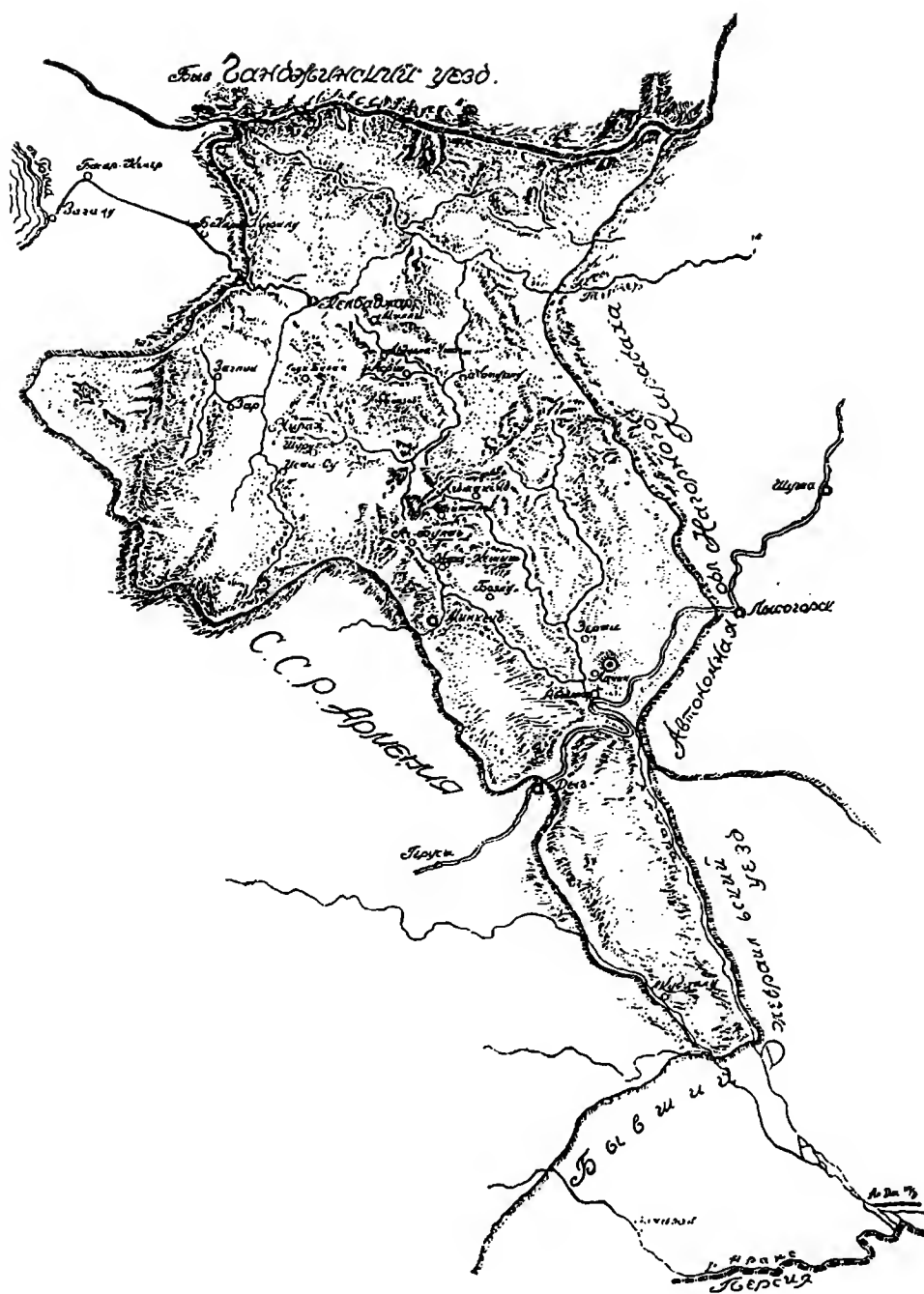
پەيوەندى و دۆستایەتى كورد و پووس مێژىنەيەكى دىروكى هەيە و، پۆلى كورد لە پەرەسەندنى ئەو ئىمپراتۆریە گەمەریەى پووسيادا شتىكى شاراوە نىيە و، شەرەكانى پووسيا لەگەل پادشاکانى ئىران و سولتانهكانى عوسمانیدا شاهیدی ئەم راستیەن، چونكە هەردوولا نەیارى پووسيا و كورد بوون و، كوردیش بە مەبەستى خۆپزگارکردن لە ستمى ئەو دوو ئىمپراتۆریە ھاوکارى پووسياى كردووه. پووسيا بەرهمى ئەو ھاوکارییهى بەباشى بۆ خۆى چنیوهتەوه، زۆر جاریش بەلینى بە كورد داوه ئەگەر كوردستان سەرەخۆش نەبى، بکەویتە چوارچێوهى ئىمپراتۆریای پووسياوه؛ یانیش وەك ولاتىكى دۆست لەژێر پشتیوانى پووسيادا بى. بەلام دەسەلاتدارانى پووسيا پەیمانشکینانە بە هیچ کام لە بەلینەكانى خۆیان وەفادار نەبوون و، تەنانهت سالى ۱۹۱۷ كە بەلشەویكەكانیش هاتنە سەر حوکم، دەستى دۆستایەتى و پشتیوانیان بۆ تورکيا و ئىران درێژ کرد و، دوو ناوچەى كوردنشینى وەك (قارس و ئەردەهان)یان بى پەزەمانەندى كورد پيشكەشى مستەفا كەمال کرد. ئەو بەشەى ترى كوردستانى پووسيا، واتا ئەمبەرى پووبارى ئاراس و ناوچەكانى داوینى ئاگرى "ئارارات" كە لە بەشىكیدا كوردستانى سوور پێك خرا، هەروەك ئامارەمان پى کرد، ستالین هەلێوهشاندەوه و دانیشتوانەكەى دەریەدەر کرد، ژمارەيەكى زۆریان لەبەر برسیتى و سەرما و نەخۆشى لەرێگە لەناو چوون. پاش نەمانى ستالین، لە سەردەمى خرۆشوف و دواتریش

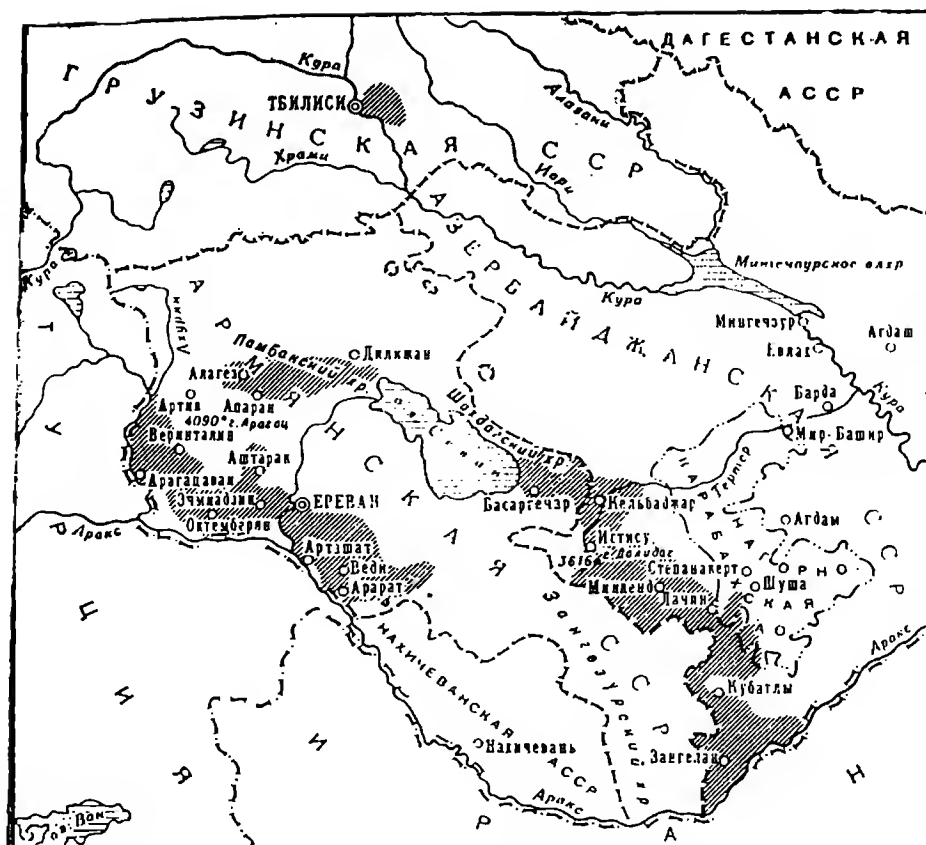
گۆرباچۇڧدا، دانيان بە تاوانەكانى ستالىندا نا كە بەشىك لە گەلانى سۇڧىتى ئەنفال كىردۈۋە.

زۆربەى دورۇخراۋەكانى سىر بە نەتەۋە جىاجىياكان گەپانەۋە و قەۋارەى خۇيان دامىزانى، بەلام كوردەكە بۋارى گەپانەۋەى نەدرا. ئىتر نەۋە باسى گىپانەۋەى قەۋارە و دامۈدەزگا و بەرۋەبەرىتى كوردى، باسى بىنەلۋىنى لەناست شىخ مەحمۇد و دامىكاندەۋەى شۇپشەكانى شىخ سەئىد و ئاگرى و كۆمارى مەھاباد، باسى پەيمانى شوۋى جەزانىرى ۱۹۷۵ كە كارەساتىكى مىژۋىى مۇڧايەتى بەسىر گەلى كورددا ھىنا، لە پۇلى چەپەلى سۇڧىت بەدەر نەبوۋ. تراژىدىاي ھەلەبجە كە جىھانى ھەژاندى، لە سۇڧىت نە باس كرا و نە دەۋلەتكەشيان ھەلۋىستىكى ھەبوۋ؛ بگرە بە پىروپاگەندەيان دادەناۋ، سۇڧىت بەپىچەۋانەى زۆر دەۋلەتى ترەۋە، نە بىرىندارى كوردى ۋەرگرت و نە ھىچ يارمەتتەكى دەرمانى يان لانى كەم مەنەۋىى پىشكەشى كورد كىرد!

بەدرىژاىى ھەفتا سالى تەمەنى پۇژىمى سۇڧىت، زۆربەى ھىزە سىياسىەكانى كورد لە خزمەتى سىياسەتى دەرەۋەى سۇڧىتدا بوۋن، كە زىيانىكى قەرەبوۋنەكرەۋى بە چارەنۋوسى كورد گەياندى. جگە لەمانە، ۲۰ سال لەمەۋىس كىتۋىكى گەرە لەسىر بەشدارانى كورد لە دوۋەم جەنگى جىھاندا بىلۋىكرەۋەتەۋە، دەيان نەۋۋەى تى ھاۋكارى و قورىانىدانى كورد لەپىناۋى دۇستايەتى و ۋەفا بە بەلۋىن و پەيمانەكانى خۇى لەگەل پوۋسدا لەئارادان. بەلام ئاكامى ھەموۋ ئەمانە ئەمپۇ ناۋزپاندىنى كوردو بىنەنگى و بىنەخمى بەرامبەر بە كىشە پەۋاكەىۋ پىشتىگىرى دەۋلەتانى داگىركەرى كوردستانە. ئەمەش گەرچى دۇرى بەرۋەۋەندەكانى نەتەۋەى كوردە، بەلام ۋەك گىشت سىياسەتە چەۋتەكانى تى پوۋسىا ھىچ قازانچىكى بۇ داھاتۋى پوۋسىا نابى.

بہ لگہ نامہ

Расселение курдов в Закавказье

ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРЮ ЦК КПСС,
ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО
СОВЕТА СССР

ТОП. Н. С. ГОРБАЧЕВУ

ОТ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ КУРДСКОГО НАРОДА

З А Я В Л Е Н И Е

ДОРОГОЙ НИХАЛ СЕРГЕЕВИЧ!

НАШ НАРОД НЕ МАЛЕНЬКИЙ НАРОД, В ПИРЕ КУРДОВ НАСЧИТЫВАЕТСЯ БОЛЕЕ 20 МИЛЛИОНОВ. СОГЛАСНО РАСЧЕТАМ И ОСНОВЫВАЯСЬ НА ДОРЕВОЛЮЦИОННЫХ ДАННЫХ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ ДОЛЖНО БЫТЬ БОЛЕЕ 500 ТЫС. ЧЕЛОВЕК. ОДНАКО ПО ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ КУРДОВ НАСЧИТЫВАЮТ ОКОЛО 150 ТЫС. ЧЕЛОВЕК. ОКТЯБРЬСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ СОВЕРШИЛАСЬ, ГАРАНТИРОВАЛА КАЖДОМУ ЕГО ЧЕСТЬ И ДОСТОИНСТВО, ЕГО ПРАВА, СВОБОДУ И САМООБЩЕ. ПАРТИЯ ДОЛЖНА ИНТЕРЕСОВАТЬСЯ КАЖДЫМ ЧЕЛОВЕКОМ, КАЖДЫМ НАРОДОМ, ЗНАТЬ КАК ОН ЖИВЕТ, КАКИЕ ЗАБОТЫ, ЧЕМ ПОМОЧЬ ЕМУ. ОДНАКО ГОДЫ КУЛЬТА ЛИЧНОСТИ, РЕПРЕССИИ СТАЛИНА, А ЗАТЕМ И ЗАСТОЯ НАНЕСЛИ НАШЕМУ ОБЩЕСТВУ НЕПОПРАВИМЫЙ УРОН. ОНИ ПОДОРВАЛИ ОСНОВУ НАШЕЙ ПРАВСТВЕННОСТИ, ПОДРЕЗАЛИ КОРНИ НАЦИОНАЛЬНОСТИ, НАРОДНЫХ ТРАДИЦИЙ. СТАЛИН ИЗВРАТИЛ ИДЕИ ОКТЯБРЯ. ВО ВСЕХ СФЕРАХ ЖИЗНИ СОВЕТСКОГО НАРОДА НАЧАЛИСЬ РЕПРЕССИИ. ОНИ И ЗАХВАТИЛИ НАШ МАЛЫЙ, БЕДНЫЙ, БЕЗЗАЩИТНЫЙ КУРДСКИЙ НАРОД. ЧЕРЕЗ ВЫСЛКУ МАЛЕНЬКИХ НАРОДОВ ТЕМ САМЫМ СТАЛИН ЗАСТАВИЛ БОЛЬШИЕ НАРОДЫ ЗАМОЛЧАТЬ.

ГОВОРЯТ, ЧТО ИВАН ГРОЗНЫЙ, ПЕТР ПЕРВЫЙ БУЛИ ЖЕСТКИМИ. ОНИ БЫЛИ ЖЕСТКИМИ ПРОТИВ ВРАГОВ. ОНИ НЕ УНИЧТОЖАЛИ ЦЕЛЫЙ НАРОД. НИКОГДА НЕ ЗАСТАВЛЯЛИ ДРУГИЕ НАРОДЫ НАСИЛЬСТВЕННО АССИМИЛИРОВАТЬСЯ. ОНИ УВАЖАЛИ БОЖИЙ ЗАКОН, БОЯЛИСЬ ВСЕВЫШНЕГО, НЕ ДОПУСКАЛИ БЕЗ ОНИИ ПАКАЗОВАТЬ, РЕПРЕССИИ.

В ИСТОРИИ НЕТ ТАКОГО, ЧТОБЫ ОНИ ВЫСЕЛЯЛИ МАЛЕНЬКИЕ БЕЗЗАЩИТНЫЕ НАРОДЫ, АССИМИЛИРОВАЛИ.

МЫ ПОНИМАЕМ, ЧТО НАШЕ СТАРШЕЕ ПОКОЛЕНИЕ НЕ НАВИДЕЛО СТАЛИНА, ОНИ ВСЕГДА ГОВОРИЛИ, ЧТО БОГ СТАЛИНА ТАК НЕ ОСТАВИТ. БУДЕТ ВРЕМЯ, ЧТО ВЕЛИКИЙ БОГ ВСЮ ЕГО СЕМЬЮ ВЫДЕЛЕТ ИЗ ЧИСЛА ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ МНЕН. КАК ВИДНО, ОНО ТАК И СОВЕРШИЛОСЬ. ОДНАКО С БОЛЬШИМ ОПОЗДАНИЕМ. ЗА ЭТО ДЕЛО ВЗЯЛСЯ УМНЫЙ И ХРАБРЫЙ ХРУЩЕВ, НО ЕМУ НЕ ДАЛИ ДОБЕСТИ РАЗОБЛАЧЕНИЕ СТАЛИНА ДО КОНЦА. НО ВСЕМ ДАНЫМ ВЫ ДОВЕДЕТЕ ДО КОНЦА. ВЫ И ВАШИ ТОВАРИЩИ В ПОЛИБЮРО ВЗЯЛИ ОЧЕНЬ ПРАВИЛЬНЫЙ КУРС. НАЧАТАЯ ВАМИ МИРНАЯ РЕВОЛЮЦИЯ — ЕДИНСТВЕННАЯ СО ДНЯ ОБРАЗОВАНИЯ ЗЕМНОГО МИРА. ПРОСИМ УСКОРИТЬ ПРОЦЕСС РЕФОРМЫ, В ПРОТИВНОМ СЛУЧАЕ ВРАГИ МОГУТ ИСПОЛЬЗОВАТЬ И НЕ ДОПУСТИТЬ ПРОДВИЖЕНИЯ.

С ЧУВСТВОМ ГЛУБОКОГО УДОЛЕТВОРЕНИЯ МОЖНО ГОВОРИТЬ О ГЛУБОКИХ ПРОЦЕССАХ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ, ПРОИСХОДЯЩИХ В НАШЕЙ СТРАНЕ. ОНИ ЗЕРКАЛЬНО ОТРАЖАЮТСЯ НА БЛАГОТВОРИТЕЛЬНЫХ ПЕРЕМЕНАХ И ВО ВСЕХ СФЕРАХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ, В ТОМ ЧИСЛЕ В ОТНОШЕНИИ И МАЛЕНЬШИНСТВА.

ДОРОГОЙ МИХАИЛ СЕРГЕЕВИЧ!

НА УКРАИНЕ ВЫ СКАЗАЛИ: "МНОГООБРАЗНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ ВПЛОТЬ ДО СОЗДАНИЯ НОВЫХ НАЦИОНАЛЬНЫХ РАЙОНОВ ИЛИ СОВЕТОВ".

С 1956 ГОДА КУРДЫ АЗЕРБАЙДЖАНА, АРМЕНИИ, А ТАКЖЕ КУРДЫ, ВЫСЛАНИВШИЕ В СРЕДНЕАЗИАТСКИЕ РЕСПУБЛИКИ, НЕОДНОКРАТНО ОБРАЩАЛИСЬ В ЦК КПСС, СОВЕТСКОМУ ПРАВИТЕЛЬСТВУ О НЕСПРАВЕДЛИВОМ ОТНОШЕНИИ И РЕПРЕССИЯХ К КУРДАМ И ПРОСИЛИ ИСПРАВИТЬ ДОПУЩЕННЫЕ ОШИБКИ. ОДНАКО ДО СИХ ПОР НЕ ПОЛУЧИЛИ ВЕЛИКОГО ОТВЕТА.

МЫ ХОТИМ, ЧТОБЫ ИМЕННО ВАШИ ЭТИ ИСТОРИЧЕСКИЕ СЛОВА КОСНУЛИСЬ И НАС, КУРДОВ СОВЕТСКОГО СОЮЗА.

ПОД ОДНИМ ПИСЬМОМ, АДРЕСОВАННЫМ Л.И.БРЕЖНЕВУ, БЫЛО 16-- ПОДПИСЕЙ - ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ 7-МИ РЕСПУБЛИК, ПОД ВТОРЫМ ПИСЬМОМ - 600 ПОДПИСЕЙ.

НАША ПРОСЬБА ВОССТАНОВИТЬ ИЛИ ЗАНОВО СОЗДАТЬ КУРДСКУЮ АВТОНОМНУЮ РЕСПУБЛИКУ НА ТЕРРИТОРИИ СОВЕТСКОГО СОЮЗА.

ДОРОГОЙ НИХАМЛ СЕРГЕЕВИЧ! НАШ НАРОД - ОДИН ИЗ ДРЕВНЕЙШИХ НАРОДОВ БЛИЖНЕГО - АРАБСКОГО ВОСТОКА. ВЫ ХОРОШО ЗНАЕТЕ ИСТОРИЮ НАШЕГО НАРОДА, ПОЭТОМУ ОБ ИСТОРИИ НАШЕГО НАРОДА МНОГО ПИСАТЬ НЕ БУДЕМ. МЫ ДОЛГО ЖДАЛИ, НЕ БЕСПОКИЛИ ВАС, НЕ ОТНИМАЛИ ВАШЕГО ДОРОГОГО ВРЕМЕНИ ОТ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ДЕЛ. НО СЕЙЧАС В ПЕРИОД, КОГДА ВЫ ЗАНЯТЫ ОГРОМНОЙ ПЕРЕСТРОЙКОЙ, МЫ ХОТИМ, ЧТОБЫ ЭТА ПЕРЕСТРОЙКА КОСНУЛАСЬ И НАС КУРДОВ. МЫ ПРОСИМ ВАШЕГО ЛИЧНОГО ВНИМАНИЯ И УДОВЛЕТВОРЕНИЯ НАШЕЙ ПРОСЬБЫ, ПРОСЬБЫ КУРДСКОГО НАРОДА СОВЕТСКОГО СОЮЗА.

ПОСЛЕ ИСТОРИЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ XXУП С'ЕЗДА НАШЕЙ ПАРТИИ И XIX ВСЕСОЮЗНОЙ ПАРТКОНФЕРЕНЦИИ В СТРАНЕ ИДЕТ ВО ВСЕХ СФЕРАХ НАШЕЙ ЖИЗНИ ПЕРЕСТРОЙКА. ВОССТАНАВЛИВАЮТСЯ ЛЕНИНСКИЕ НОРМЫ РУКОВОДСТВА СТРАНОЙ. ВЕДЕТСЯ БОРЬБА ПРОТИВ БЮРОКРАТИЗМА, ВЗЯТОЧНИЧЕСТВА, ОЧКОВИТЕЛЬСТВА. ВОССТАНАВЛИВАЕТСЯ ИСКРЕННЯЯ ДЕМОКРАТИЯ, ГЛАСНОСТЬ, ЧЕСТНОСТЬ. ПОВЫШАЕТСЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ ТРУДА, ИРОКО ВНЕДРЯЮТСЯ В ПРОИЗВОДСТВО НОВЕЙШИЕ ДОСТИЖЕНИЯ НАУКИ И ТЕХНИКИ, СОВЕРШЕНСТВУЕТСЯ УПРАВЛЕНИЕ ЭКОНОМИКОЙ. ПЕРЕСТРОЙКА ВО МНОГОМ ОТРАЗИТСЯ И В ЖИЗНИ НАШЕГО НАРОДА.

ВМЕСТЕ С ТЕМ, ЕСЛИ ПОДОЙТИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЛЕНИНСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ, С УЧЕТОМ СВОЕОБРАЗНОСТИ И ТРАГИЧНОСТИ ИСТОРИЧЕСКИХ СУДЕБ КУРДСКОГО НАРОДА В ЦЕЛОМ, ТО ВЕСЬМА ЧЕТКО ВЫРИСОВЫВАЮТСЯ СУЩЕСТВЕННЫЕ НЕДОЧЕТЫ В ОТНОШЕНИИ К КУРДАМ, ПРОЖИВАЮЩИМ В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ, УЩЕПЛЕНИЕ ИХ В ПОЛНОЦЕННЫХ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВАХ.

ИЗДРЕВНЕ КУРДЫ ОБИТАЛИ ВБЛИЗИ ДРЕВНЕЙШИХ ОЧАГОВ ПРОРОДОЙ
ЦИВИЛИЗАЦИИ И НЕСМОТРЯ НА ЭТО ОНИ ОСТАЛИСЬ В СТОРОНЕ ОТ ЕЕ
ДОСТИЖЕНИЙ К КОНЦУ XIX СТОЛЕТИЯ В КУЛЬТУРНОМ ОТНОШЕНИИ И ПО
УРОВНЮ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО И ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ. НАМНОГО
ОТСТАЛИ ОТ БОЛЬШИНСТВА НАРОДОВ БЛИЖНЕГО И СРЕДНЕГО ВОСТОКА.

КУРДИСТАН ВОХОДИЛ В СОСТАВ КРУПНЕЙШИХ И МОГУЩЕСТВЕННЫХ ДЕРЖАВ
ЗАПАДНОЙ АЗИИ. НАХОДЯСЯ ПОД ГИЕТОМ ТУРЦИИ, ИРАНА, ИРАКА И СИРИИ,
КУРДСКИЙ НАРОД ПОИШНЕ НЕ ПРЕКРАЩАЕТ СВОЕЙ СВЯЩЕННОЙ БОРЬБЫ ПРОТИВ
РЕАКЦИОННЫХ ПРАВИТЕЛЕЙ ЗА СВОЮ НЕЗАВИСИМОСТЬ И СВОБОДУ ЗА
СОЗДАНИЕ ХОТЯ БЫ АУТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ.

В НАЧАЛЕ XX ВЕКА, ДО ПЕРВОЙ ПРОРОДОЙ ВОЙНЫ, КУРДЫ ИРАКА ПОД
РУКОВОДСТВОМ ШЕЙХА МАХМУДА НАЧАЛИ БОРЬБУ ПРОТИВ ИРАКСКИХ И
АНГЛИЙСКИХ УГНЕТАТЕЛЕЙ. В 1920 ГОДУ ШЕЙХ МАХМУД ПИСЬМОМ ОБРАТИЛСЯ
К ПЕРВОМУ ОСВОБОДИТЕЛЮ УГНЕТАЕМЫХ НАРОДОВ РОССИИ ОТ ЧАРСКОЙ
ТИРАНИИ В.И. ЛЕНИНУ С ПРОСЬБОЙ ОБ ОКАЗАНИИ ПОМОЩИ.

В 1914-1925 ГГ. ПОД РУКОВОДСТВОМ ШЕЙХА САИДА ПОДНЯЛИ БОРЬБУ
ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ И СВОБОДУ ОТ СВОИХ ПОРАБОТИТЕЛЕЙ КУРДЫ
ТУРЦИИ. ОБЩЕИЗВЕСТНА СВЯЩЕННАЯ БОРЬБА КУРДОВ ПОД ВОДИТЕЛЬСТВОМ
М. БАРЗАНИ ЗА АУТОНОМИЮ В ПРЕДЕЛАХ ИРАКСКОЙ РЕСПУБЛИКИ, ДЛИВШАЯСЯ
13 ЛЕТ, А КУРДЫ ИРАНА В 1941-1946 ГГ. ВО ГЛАВЕ СВОЕГО ЛИДЕРА
М. ГАЗИ ПОДНЯЛИСЬ ПРОТИВ ШАХСКОГО РЕЖИМА И ЗА СВОЮ НЕЗАВИСИМОСТЬ.
С НАЧАЛА 1946 ГОДА ПО МАЙ 1947 ГОД СУЩЕСТВОВАЛО КУРДСКОЕ
САМОСТОЯТЕЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВО. ИХ НЕДАВНЕЕ ВЫСТУПЛЕНИЕ ПОД
РУКОВОДСТВОМ КУРДСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ ИРАНА, КОТОРОЕ
ПРОДОЛЖАЕТСЯ ДО СИХ ПОР. ПО СВИДЕТЕЛЬСТВУ КУРДСКОГО ИСТОРИКА
ХАМИДА В XX ВЕКЕ В БОРЬБЕ ЗА СВЯЩЕННОЕ ДЕЛО, Т.Е. СОЗДАНИЕ
КУРДСКОГО ГОСУДАРСТВА ПОГИБЛО ОКОЛО 5 МЛН. КУРДОВ.

5.

МНОГОЛЕТНЯЯ БОРЬБА ВОИНСТВЕННОГО НАШЕГО НАРОДА ЗА СВОЮ НЕЗАВИСИМОСТЬ ПОКА НЕ ПРЕТВОРИЛАСЬ В ЖИЗНЬ.

КАК ИЗВЕСТНО, ПРАВИТЕЛЬСТВО ИРАНА ПАЗЫЗАЛО МНОГОЛЕТНЮЮ МНОГОЛЕТНЮЮ ВОЙНУ МНОГОСТРАДАЛЬНОМУ НАШЕМУ НАРОДУ. ИМ ИЗВЕСТНО, ЧТО КУРДИСТАН ОХВАЧЕН КРИЗИСОМ ЭКОНОМИКИ, НИЩЕТЫ, ПНОЛЯЧНИ, УПАСАЧЕЙ ДОРОГОВИЗНОЙ, ОТСУТСТВИЕМ ЭЛЕМЕНТАРНЫХ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ПРАВ И СВОБОД. ОДНАКО, НЕСМОТЯ НА СТОЛЬБУСЕРДНУЮ БОРЬБУ НАШЕГО НАРОДА ЗА СВОЕ ПРАВОЕ ДЕЛО, ИХ СТРЕНЛЕНИЕ БЫТЬ СВОБОДНЫМИ ОТ УГНЕТАТЕЛЕЙ.

НАМ, СОВЕТСКИМ КУРДАМ, И ВСЕМУ ЧЕЛОВЕЧЕСТВУ ОБЩЕИЗВЕСТНО С КАКИМ ВНИМАНИЕМ И ОЗАБОЧЕННОСТЬЮ, С ЧУВСТВОМ ДОЛГА ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМА НАША ПАРТИЯ И ПРАВИТЕЛЬСТВО СОВМЕСТНО СО ВСЕМ СОВЕТСКИМ НАРОДОМ, С ПЕРВЫХ ДНЕЙ ОКТЯБРЬСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ ОКАЗЫВАЕТ ВСЯЧЕСКУЮ ПОМОЩЬ И ПОДДЕРЖКУ ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЕ КУРДСКОГО НАРОДА, НАСЕЛЯЮЩЕГО ЭТИ СТРАНЫ.

ВОТ ПРИ ТАКИХ ОБСТОЯТЕЛЬСТВАХ ВОКРУГ КУРДСКОГО ВОПРОСА, КОТОРЫЙ ПО СУЩЕСТВУ ОСТАЕТСЯ НЕРЕШЕННЫМ В МИРОВОМ ПЛАНЕ, НАМ, СОВЕТСКИМ КУРДАМ, ХОЧЕТСЯ ВЫСКАЗАТЬ, СООТВЕТСТВУЮЩИЕ СООБРАЖЕНИЯ В ОТНОШЕНИИ НАСЕЛЕНИЯ КУРДСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОСТИ, ПРОЖИВАЮЩЕГО НА ТЕРРИТОРИИ СССР.

В НАСТОЯЩЕ ВРЕМЯ У НАС В СОЮЗЕ ПРОЖИВАЕТ ОКОЛО 500 ТЫСЯЧ КУРДОВ, ГОВОРЯЩИХ НА СВОЕМ ЯЗЫКЕ, С ОДИНМ УКЛОНОМ ЖИЗНИ И САМОБЫТНОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРОЙ /СМ.КНИГИ: 1. ДАНЦИГ "ТУРЦИЯ", "ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО", Г.МОСКВА; 2. П.Х.НАХМУДОВ "КУРДЫ", АРМ. ГОСИЗДАТЕЛЬСТВО, Г.ЕРЕВАН, 1951 Г./.

В ПЕРВЫЕ ГОДИ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ ПО УКАЗАНИЮ В.И.ЛЕНИНА СОВЕТ НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ АЗЕРБАЙДЖАНА ВНЕС В ЦИК РЕСПУБЛИКИ ПРОЕКТ О СОЗДАНИИ АЗТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ КУРДИСТАН В СОСТАВЕ АЗЕРБАЙДЖАНА С ЦЕНТРОМ В Г.ЛАЖИНЕ.

В 1922 ГОДУ НА ЗАСЕДАНИИ ЦИКА АЗЕРБАЙДЖАНА НЕСКОЛЬКО РАЗ БЫЛ РАССПОТРЕН ПРОЕКТ СНК АЗЕРБАЙДЖАНА О СОЗДАНИИ АВТОНОМНОГО КУРДИСТАНА /СМ.ПРОКОЛЫ ОТ 22.X.1922Г. 4; ОТ 20.XI.1922Г. ОТ 30.XII.1922 Г.

В 1923 Г. ЭТОТ ВОПРОС БЫЛ ПРЕДМЕТОМ ОБСУЖДЕНИЯ НА ДВУХ ЗАСЕДАНИЯХ 7.УП.1923 Г. НА НИХ БЫЛО ПРИНЯТО РЕШЕНИЕ ОБ ОБРАЗОВАНИИ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ КУРДИСТАНА С ЦЕНТРОМ В Г.ЛАЧИНЕ. ТОГДА ЕЕ ПРЕДСЕДАТЕЛЕМ СОБНАРКОНА КУРДИСТАНА БЫЛ НАЗНАЧЕН ГУСИ ГЛАДШЕВ.

В СОСТАВ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ БЫЛИ ВКЛЮЧЕНЫ: ЛАЧИНСКИЙ, КЕЛЬБАДЖАРСКИЙ, КУБАТЛИНСКИЙ РАЙОНЫ, НАСЕЛЕННЫЕ В ОСНОВНОМ КУРДАМИ /СМ.ГОСАРХИВ ПРИ ЦК КП АЗЕРБАЙДЖАНА, ДОКУМЕНТЫ ПРАВЛЕНИЯ ЗЕМЛЕУСТРОЙСТВА НАРКОМАТА ЗЕМЛЕДЕЛИЯ АЗЕРБ.ССР,ДЕЛО НР 7, ЛИСТ 25, 1923 ГОДА: "АЗЕРБАЙДЖАНСКИЕ КУРДЫ" АВТОР БУКИПАН, БАКУ, 1932 Г./.

ОСОБУЮ ОТЕЧЕСКУЮ ЗАБОТУ О КУРДАХ ПРОЯВЛЯЛ ВЕЛИКИЙ В.И.ЛЕНИН. ИМЕННО ОН В 1921 ГОДУ, УЗНАВ О ГОЛОДЕ В КУРДИСТАНА, ПОСЫЛАЕТ ТЕЛЕГРАММУ ПРЕДСЕДАТЕЛЮ СОБНАРКОНА АЗЕРБАЙДЖАНА И.НАРИМАНОВУ: "МОЕ ПОЖЕЛАНИЕ ВНОВЬ ОТКРЫТОМУ АЗЕРБАЙДЖАНСКОМУ ГОСБАНКУ БЫТЬ ТВЕРДОЙ ОПОРОЙ НОВОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКЕ В РУКАХ РАБОЧИХ И КРЕСТЬЯН БРАТСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ, ПОЖЕРТВОВАНИЕ 40 МИЛЛИОНОВ ГОЛОДАЮЩИМ ПОВОЛЖЬЯ И КУРДИСТАНА НАИЛУЧШЕЕ УКАЗАНИЕ ИДТИ ПО ЗНАМЕНАМ КРАСНОГО ИНТЕРНАЦИОНАЛА ТРУДЯЩИХСЯ. ПРЕД.СОБНАРКОНА РСФСР "ЛЕНИН" /СОЧ. В.И.ЛЕНИНА, 4 ИЗД., Т.3, С.100/.

БЛАГОДАРЯ ЗАБОТАМ ВОЖА ОСВОБОЖДЕННОГО НАРОДА СВОЕВРЕМЕННО БЫЛА ОКАЗАНА ПОМОЩЬ ГОЛОДАЮЩИМ КУРДАМ. БЫЛИ ОТКРЫТЫ ШКОЛЫ ДЛЯ КУРДСКИХ ДЕТЕЙ, СТАЛИ ПЕЧАТАТЬСЯ КНИГИ, ВЫХОДИТЬ НА КУРДСКОМ

ЯЗЫКЕ ГАЗЕТЫ "СОВЕТСКИЙ КУРДИСТАН" В Г.ЛАНЖИ. В Г.ШУШЕ БЫЛ ОТКРЫТ КУРДСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ТЕХНИКУМ И ДРУГИЕ ОЧАГИ КУЛЬТУРЫ. НА КУРДСКОМ ЯЗЫКЕ СТАЛИ ТРАНСЛИРОВАТЬСЯ РАДИОПЕРЕДАЧИ. В КУРДСКИХ РАЙОНАХ АКТИВНО СТАЛИ ДЕЙСТВОВАТЬ ПЕСТНЫЕ ОРГАНЫ САМОУПРАВЛЕНИЯ. ОГРОМНОЕ ВНИМАНИЕ УДЕЛЯЛОСЬ НАЦИОНАЛЬНЫМ КАДРАМ.

ВСКОРЕ, ПОСЛЕД ЗА СОЗДАНИЕМ АВТОНОМНОГО КУРДИСТАНА, В АРМЕНИИ, ГРУЗИИ, ТУРКМЕНИИ, В РАЙОНАХ С КУРДСКИМ НАСЕЛЕНИЕМ ПО ПРИМЕРУ АЗЕРБАЙДЖАНА БЫЛИ ОТКРЫТЫ КУРДСКИЕ ШКОЛЫ И ДРУГИЕ ОЧАГИ КУЛЬТУРЫ.

СТАЛИ ПРАКТИКОВАТЬСЯ ОТПРАВКИ НА УЧЕБУ В ВУЗЫ И ВТУЗЫ Г. МОСКВЫ, ЛЕНИНГРАДА ДЛЯ ПОДГОТОВКИ НАЦИОНАЛЬНЫХ КАДРОВ ИЗ КУРДОВ ДЛЯ НУДЫ ЗНОВЬ СОЗДАННОЙ РЕСПУБЛИКИ.

ТАКИМ ОБРАЗОМ, ВЕСТЬ О СОЗДАНИИ В СОСТАВЕ АЗЕРБАЙДЖАНА АВТОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ КУРДИСТАН ПО УКАЗАНИЮ В.И.ЛЕНИНА И ЕГО РАБОТА О ПОМОЩИ ГОЛОДАВЦЕМУ КУРДИСТАНУ ОБЛЕТЕЛА КАК СОВЕТСКИХ, ТАК И ЗАРУБЕЖНЫХ КУРДОВ, КОТОРЫЕ В ЭТОМ НЕРОПРЯТИИ УВИДЕЛИ ВЕЛИКУЮ ЗАБОТУ ЛЕНИНСКОЙ ПАРТИИ И СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА О МНОГОСТРАДАЛЬНОМ КУРДСКОМ НАРОДЕ.

СОЗДАНИЕ АВТОНОМНОГО КУРДИСТАНА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР ВОДХНОВИЛО КУРДОВ ИРАНА, ТУРЦИИ, ИРАКА, СИРИИ НА НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНУЮ БОРЬБУ ПРОТИВ СВОИХ УГНЕТАТЕЛЕЙ ЗА НАЦИОНАЛЬНОЕ ОСВОБОЖДЕНИЕ, ЗА САМООПРЕДЕЛЕНИЕ.

ИТАК, НА ИСТОРИЧЕСКОМ ФОНЕ РАЗВИТИЯ И УГЛУБЛЕНИЯ ЛЕНИНСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ, СВОЮ СЧАСТЛИВУЮ И РАДОСТНУЮ ЖИЗНЬ ОБРЕЛ И КУРДСКИЙ НАРОД. ПОИСТИНЕ ДЛЯ НАШЕГО НАРОДА ПЕРИОД С 1923 ПО 1936 ГГ. БЫЛ ОСОБЫМ, ВЕЛИЧЕСТВЕННЫМ И ВОСХОДЯЩИМ. НЕКОГДА ЗАБЫТЫЙ, ТЕМНЫЙ И ОТСАМЫЙ НАРОД ПОЗНАЛ ПРЕЛЕСТИ СВОБОДЫ И РАВЕНСТВА, БРАТСТВА И СЧАСТЬЯ НА ЗЕМЛЕ. НО ВОТ ВЕКОВАЯ МЕЧТА СОВЕТСКОГО КУРДИСТАНА БЫЛА ОМРЕЧЕНА И ПЕРЕЧЕРКНУТА В ПЕРИОД НЕПОЯТНЫХ ДЛЯ

НАС ПРОШЛИХ НАСЛОЕНИЙ. ТАК, НАЧИНАЯ С 1937 ГОДА САМЫМ КРУТЫМ ОБРАЗОМ ИЗМЕНИЛОСЬ ОТНОШЕНИЕ К МУСУЛЬМАНСКИМ КУРДАМ. АУТОНОМНАЯ РЕСПУБЛИКА БЫЛА ЛИКВИДИРОВАНА. КУРДУ-МУСУЛЬМАНЕ, НАСЕЛЯЮЩИЕ ТЕРРИТОРИИ ЗАКАВКАЗСКИХ РЕСПУБЛИК, БЫЛИ ВЫСЕЛЕНА В СРЕДНЕАЗИАТСКИЕ РЕСПУБЛИКИ И КАЗАХСТАН.

ЭТО ИСТОРИЧЕСКИЙ ФАКТ. СТАЛИН, БЕРЯЯ ОТОМСТИЛИ КУРДАМ ЗА ТО, ЧТО ЭРЭСКА ИРАНСКОГО ШАХА, СОСТОЯЩЕЕ В ОСНОВНОМ ИЗ КУРДОВ, КОМАНДИРОМ КОТОРОГО БЫЛ КУРД /МУЖ СЕСТРЫ ШАХА АББАСА/ ЗАВОЕВАЛИ ГРУЗИЮ И ВОШЛИ В Г.ТБИЛИСИ. ВОТ ЧТО БЫЛО ПРИЧИНОЙ НАШЕЙ ВЫСЫЛКИ.

В ВЫСЫЛКЕ НА НАС БЫЛИ УСТАНОВЛЕНЫ КОНЕНДАНТСКИЕ ПОСТЫ. ИЗ-ЗА НЕЗНАНИЯ ЯЗЫКОВ НАРОДОВ АЗИАТСКИХ РЕСПУБЛИК, ДЕТИ БЫЛИ ЛИШЕНЫ ШКОЛ. ЛИШЬ ПОСЛЕ СМЕРТИ СТАЛИНА НАШЕ ЗАТОПТАННОЕ ПРАВО БЫЛО ВОССТАНОВЛЕНО В 1957 ГОДУ, БЫЛИ ЛИКВИДИРОВАНЫ КОНЕНДАНТСКИЕ ПОСТЫ. ДЕТИ СТАЛИ ХОДИТЬ В ШКОЛУ И НАМ БЫЛА ОКАЗАНА СООТВЕТСТВУЮЩАЯ ПОМОЩЬ. МЫ ВНОВЬ ОБРЕЛИ СВОЕ СЧАСТЬЕ И ПРАВО НА ЖИЗНЬ НАРАВНЕ С ДРУГИМИ НАРОДАМИ СССР. НАМ РАЗРЕШИЛИ ВЕРНУТЬСЯ НА РОДИНУ, ОДНАКО ИЗ-ЗА ОТСУТСТВИЯ ПЛИЩНО-БЫТОВЫХ УСЛОВИЙ ВЕРНУЛОСЬ ОКОЛО 10% НАСЕЛЕНИЯ.

ТАКОЕ ОТНОШЕНИЕ К НАМ ОТТЯНУЛО НАС ДАЛЕКО НАЗАД ПО СРАВНЕНИЮ С ДРУГИМИ НАРОДАМИ НАШЕЙ РОДИНЫ В ЧАСТИ ОБРАЗОВАНИЯ, КУЛЬТУРЫ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ ОТНОШЕНИИ.

В НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ КУРДОВ-МУСУЛЬМАН С ВЫСШИМ ОБРАЗОВАНИЕМ ОЧЕНЬ МАЛО, А ТЕ, КОТОРЫЕ ИМЕЮТ ТАКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ЛИШЕНЫ ВОЗМОЖНОСТИ ПОЛУЧИТЬ РАБОТУ ПО ЗНАНИЯМ И ЗАСЛУГАМ, ДО НЕВОЗМОЖНОСТИ НАС ПРИТЕСНЯЮТ, МЫ ОГРАНИЧЕНЫ ВО ВСЕМ МАЛОМ И БЛИЗКОМ. ПОЭТОМУ У НАС ПОЧТИ НЕТ ДЕЯТЕЛЕЙ НАУКИ И КУЛЬТУРЫ. НЕТ АРТИСТОВ, ХУДОЖНИКОВ, КОМПОЗИТОРОВ, ПРОКУРОРОВ, СЕКРЕТАРЕЙ РАЙКОМОВ, ПРЕДСЕДАТЕЛЕЙ ИСПОЛКОМОВ, НАЧАЛЬНИКОВ ПИЛЛЦИИ И Т.Д.

ДАЖЕ НЕТ ЛЮДЕЙ, РАБОТАЮЩИХ В РАЙОННЫХ, ГОРОДСКИХ, ЦЕНТРАЛЬНЫХ АППАРАТАХ, КОМИТЕТАХ, МИНИСТЕРСТВАХ И Т.Д.

РАЗВЕ ЭТО РАВЕНСТВО, БРАТСТВО НАРОДОВ? РАЗВЕ МОЖНО ЭТО ТЕРПЕТЬ? ПОЭТОМУ МЫ, КУРДЫ, ХОТИМ ГОВОРИТЬ НА СВОЕМ ЯЗЫКЕ В СВОЕЙ ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ, ЧИТАТЬ ПРОИЗВЕДЕНИЯ КУРДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ, ПЕТЬ КУРДСКИЕ ПЕСНИ, И ПО КУРДСКИ СКАЗАТЬ: ДЕМОКРАТИЯ, ГЛАСНОСТЬ, ПЕРЕСТРОЙКА.

ВОТ ПЛЕНЬКИЙ ПРИМЕР. ДАГЕСТАНСКИЙ НАРОД ДАГЕСТАНА ИМЕЕТ БОЛЕЕ 100 ЧЕЛ. ДОКТОРОВ НАУК И ИХ ПРЕДСТАВИТЕЛИ РАБОТАЮТ ВЕЗДЕ, ВПЛОТЬ ДО АППАРАТА СОВЕТА МИНИСТРОВ, А НАС, КУРДОВ КАК-БУДТО СЧИТАЮТ НЕНАДЕЖНОЙ НАЦИЕЙ. ПОЧЕМУ? НАМ НЕ ИЗВЕСТНО.

УВАЖАЕМЫЙ МИХАИЛ СЕРГЕЕВИЧ! ПРИНИМАЯ ВО ВНИМАНИЕ ТАКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ С КУРДАМИ В НАШЕЙ СТРАНЕ, МЫ ИСХОДЯ ИЗ ЛЕНИНСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ НЕОДНОКРАТНО ОБРАЩАЛИСЬ В ЦК КПСС, СОВЕТ МИНИСТРОВ СССР ПО ВОПРОСУ ВОССТАНОВЛЕНИЯ КУРДСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ, ЧТО ПОЗВОЛИЛО БЫ ПОЛНОЙ ЛИКВИДАЦИИ НЕРАВЕНСТВА НАШЕЙ НАЦИОНАЛЬНОСТИ В ОГРОМНОЙ СЕМЬЕ НАРОДОВ СССР.

ВСЕМ НАМ ИЗВЕСТНО, ЧТО ПОСЛЕ 1937 ГОДА ПО НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ, В СОСТАВЕ НАРОДОВ НАШЕЙ СТРАНЫ ПРОИЗОШЛИ ПОЗИТИВНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ. В РСФСР И СОЮЗНЫХ РЕСПУБЛИКАХ ВНОВЬ СОЗДАНЫ И ДЕЙСТВУЮТ РАЗЛИЧНЫЕ АВТОНОМНЫЕ РЕСПУБЛИКИ, НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОКРУГА, ОБЛАСТИ. ПРИЧЕМ ОНИ СОЗДАЮТСЯ И ТАМ, ГДЕ ЧИСЛЕННОСТЬ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ ДОСТИГАЕТ 30-40 ТЫС.ЧЕЛОВЕК. ПОЭТОМУ, ЧУВСТВУЯ УЩЕМЛЕННЫЕ ИНТЕРЕСЫ НАШЕЙ НАЦИОНАЛЬНОСТИ В 1956 ГОДУ СЫН НАШЕГО НАРОДА М.САБАЕВ ОБРАТИЛСЯ С ПРОСЬБОЙ О ВОЗВРАЩЕНИИ КУРДОВ В АЗЕРБАЙДЖАНСКУЮ ССР И О ВОССТАНОВЛЕНИИ НА ЕЕ ТЕРРИТОРИИ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ.

ТОГДА БАБАЕВ БЫЛ ВОЗВАН В ЧК КП АРМЕНИИ. БЫЛ ПРИНЯТ ОТВЕТ РАБОТНИКОМ ЧК КПСС СЕННИКОВЫМ, КОТОРЫЙ ПЕРЕДАЛ, ЧТО ПО ПОРУЧЕНИЮ РУКОВОДСТВА ЧК КПСС И СОВЕТСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА, ЛИЧНО ТОВ. ХРУЩЕВА Н.С. СООБЩАЕТ, ЧТО КУРДСКАЯ АВТОНОМНАЯ РЕСПУБЛИКА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ БУДЕТ ВОССТАНОВЛЕНА. ТОГДА ПО ЭТОМУ ПОВОДУ И. БАБАЕВ ВМЕСТЕ С ТОВ. СЕННИКОВЫМ БЫЛИ ПРИНЯТЫ БЫВШИМ ПЕРВЫМ СЕКРЕТАРЕМ ЧК КП АЗЕРБАЙДЖАНА ТОВАРИЩЕМ И. Д. МУСТАФАЕВИЧ, НО В РЕЗУЛЬТАТЕ НИЧЕГО НЕ ПОЛУЧЕНО.

В 1961 ГОДУ И В ЯНУАРЕ 1962 ГОДА ИЗ КАЖДОЙ РЕСПУБЛИКИ ПО ОДНОМУ-ДВА ЧЕЛОВЕКА С ТОВ. БАБАЕВИЧ ВМЕСТЕ ПОЕХАЛИ НА ПРИЕМ В ЧК КПСС. ДЕЛЕГАЦИЯ БЫЛА В СОСТАВЕ: ИЗ КАЗАХСТАНА ДВА КАНДИДАТА НАУК - АЛИЕВ ТЕЙМУР, САДЫХОВ УСЕЙИ, ЖУРНАЛИСТ НАБИЕВ УСЕЙИ; ИЗ КИРГИЗСКОЙ ССР - ДРИСТ МИГНЕВ СЛОНИ ИНЖЕНЕР АБДУЛЛАЕВ МАХМЕД; ИЗ АЗЕРБАЙДЖАНА УЧИТЕЛЯ - УЧИТЕЛЯ ГАСАНОВ МАМЕД, ГУСЕЯНОВ ТЕЙМУР, ИЗ ГРУЗИИ - ДРИСТ КОЛОС; ИЗ МОСКВЫ - ПРОФЕССОР БАКОВЕВ Ч.Х.; ИЗ ЛЕНИНГРАДА - ПРОФЕССОР КУРДОВЕВ К.Х., ИЗ НИХ БЫЛИ ПРИНЯТЫ ВСЕГО 9 ЧЕЛОВЕК НА ПРИЕМЕ В ЧК КПСС. НАС ПРИНЯЛИ ТТ. ПОНОМАРЕВ, ЗАДЕР, ШУПАНСКИЙ. ОНИ НАМ СКАЗАЛИ, ЧТО СЕЙЧАС В ИРАКЕ ИДЕТ ВОЙНА, МЫ НЕ МОЖЕМ ОБРАЗОВАТЬ АВТОНОМИЮ, ВО ВСЕМ МИРЕ СКАЖУТ, ЧТО ЭТО ДЕЛО РУК СОВЕТСКОГО СОЮЗА. СОВЕТОВАЛИ НАМ ПОКА ДЕЗДЕ СОЗДАВАТЬ УСЛОВИЯ

АУДИЕНЦИИ ТОГДАШНЕГО ПЕРВОГО СЕКРЕТАРЯ ЦК КП АЗЕРБАЙДЖАНА ТОВ. АХУНДОВА, ОДНАКО НАС ПРИНЯЛ ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ПРЕЗИДИУМА ЦЕРКОВНОГО СОВЕТА АЗЕРБ.ССР Т. ИСКЕНДЕРОВ. ПОСЛЕДНИЙ ОТРИЧАЛ СУЩЕСТВОВАНИЕ КУРДОВ ВОООБЩЕ И СКАЗАЛ, ЧТОБЬ СОВЬЕТ НЕ ОБРАЩАЛИСЬ ПО ЭТОМУ ВОПРОСУ. МЫ ЕМУ ОБЪЯСНИЛИ, ЧТО ВЫ НЕ В СОСТОЯНИИ ЗАГЛУШИТЬ ГОЛОС 10-ТИ МИЛЛИОНОВ КУРСКОГО НАРОДА, НАМ ПРИШЛОСЬ ОПЯТЬ ИДТИ. НО, СОЖАЛЕННЫМ, РАССМОТРЕНИЕ НАШЕГО ВОПРОСА ЗАТЯГИВАЕТСЯ. ПО НЕОБОСНОВАННЫМ МОТИВАМ ОНО ПРЕДМЕТНО ЗАБЫВАЕТСЯ. НИЧЕ НА ГРАНИ ИСЧЕЗНОВЕНИЯ НАШ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЯЗЫК В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ. ПО СУЩЕСТВУ ИДЕТ ПОЛНОЕ ПОГЛОЩЕНИЕ ВСЕГО ТОГО, ЧТО БЫЛО ВЫРАБОТАНО ТЫСЯЧЕЛЕТНЕЙ ИСТОРИЕЙ НАШЕГО НАРОДА.

ПАРТИЯ ВСЕГДА СПОТРИТ И ИСПРАВЛЯЕТ ДОПУЩЕННЫЕ ОШИБКИ. ПО НАШЕМУ МНЕНИЮ В НАШЕМ ВОПРОСЕ ДОПУЩЕНА ОШИБКА. ВСЕ ОСТАЛЬНЫЕ НАРОДЫ СЧАСТЛИВЫ, ИМЕЮТ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ, МЫ ТОЖЕ ХОТИМ БЫТЬ ТАКИМИ КАК ОНИ, ИМЕТЬ АВТОНОМНУЮ РЕСПУБЛИКУ.

НЕОБХОДИМО ОТВЕТИТЬ, ЧТО ДЕЙСТВИТЕЛЬНО, КРОМЕ НАШЕГО НАРОДА ВСЕ НАРОДЫ СОВЕТСКОГО СОЮЗА ДОСТИГЛИ УРОВНЯ ВЫСШЕЙ КУЛЬТУРЫ, ОБРАЗОВАНИЯ, ЭКОНОМИЧЕСКОГО УКРЕПЛЕНИЯ. ПО НАШИМ УБЕЖДЕНИЯМ, ЛИБОЙ МАЛЕНЬКИЙ НАРОД СОВЕТСКОГО СОЮЗА В НАСТОЯЩЕ ВРЕМЯ БОЛЕЕ РАЗВИТ И ГРАМОТЕН, БОГАТ, СВОБОДЕН, САМОСТОЯТЕЛЕН, ЧЕМ ВО ВСЕХ ОТНОШЕНИЯХ ЛИБОЕ НАРОДЫ РАЗВИТОЙ КАПИТАЛИСТИЧЕСКОЙ ЕВРОПЫ.

ДОРОГОЙ МИХАИЛ СЕРГЕЕВИЧ! МЫ ПОСЛЕ XX-XXII С'ЕЗДОВ НАШЕЙ КОМУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ, УЧИТЫВАЯ, ЧТО В ПОСТАНОВЛЕНИЯХ УКАЗАННЫХ С'ЕЗДОВ БЫЛО ПОРУЧЕНО ПАРТИЙНЫМ И ГОСУДАРСТВЕННЫМ ОРГАНАМ В КРАТЧАЙШИЙ СРОК ИСПРАВИТЬ ДОПУЩЕННЫЕ ОШИБКИ ВО ВСЕХ ОТРАСЛЯХ И ВОПРОСАХ. И ПОЭТОМУ МЫ В 1956-1962-1964-1977-1982 ГОДАХ ОБРАЩАЛИСЬ В ЦК КПСС, СОВЕТСКОМУ ПРАВИТЕЛЬСТВУ, ЧТОБЫ НАМ, КУРДАМ, СОЗДАТЬ АВТОНОМНУЮ РЕСПУБЛИКУ.

ДОРОГОЙ МИХАИЛ СЕРГЕЕВИЧ! ВСЕ НАРОДЫ СОВЕТСКОГО СОЮЗА АЛИ, ЧТО КОГДА-НИБУДЬ ПОЯВИТСЯ ОДИН РИСКОВАННЫЙ, ХРАБРЫЙ СЫН РУССКОГО НАРОДА И ДАСТ КОНЕЦ ТИРАНИИ, НЕПРАВИЛЬНЫМ, НЕОПРАВДАННЫМ МЕТОДАМ ДЕДЕНИЯ СОЦИАЛИЗМА В НАШЕЙ СТРАНЕ. ТЕПЕРЬ ОН ПРОЯВИЛИ ГЕРОЙСТВО, ОБ'ЯВИЛИ БЕЗ КРОВОПРОЛИТИЯ РЕВОЛЮЦИЮ.

ПЕРЕСТРОЙКА, ГЛАСНОСТЬ, РЕВОЛЮЦИЯ ИЗБАВЯТ НАШЕ ОБЩЕСТВО ОТ ВЗЯТОЧНИЧЕСТВА, ДЕСПОТИЗМА, ФАКТИЧНОЙ ДИМОКРАТИИ, ТУПЕЦДВА, БЕЗЗАКОНИЯ И Т.Д. ПРИНЕСЕТ ГОСУДАРСТВУ СИЛЬНУЮ ЭКОНОМИКУ, ЧЕСТНОСТЬ, НАСТОЯЩУЮ ДИМОКРАТИЮ, ЗАЩИТНОСТЬ НАРОДУ.

В ИСТОРИИ РОССИИ ВАШЕ ИМЯ БУДЕТ В ОДНОМ РЯДУ С ИМЕНАМИ ВЕЛИКИХ СЫНОВЕЙ РУССКОГО НАРОДА И НАВСЕГДА ОСТАНЕТСЯ В ИСТОРИИ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА.

ДОРОГОЙ МИХАИЛ СЕРГЕЕВИЧ! КАК ИЗВЕСТНО, ПЕРЕСТРОЙКОЙ ЗАНОВО РАССМАТРИВАЮТСЯ ВСЕ ВОПРОСЫ И ИСПРАДЛЯЮТСЯ ДОПУЩЕННЫЕ ОШИБКИ. ХОЧЕТСЯ, ЧТОБЫ ПЕРЕСТРОЙКА КОСИУЛАСЬ И НАШЕГО, КУРДСКОГО ВОПРОСА.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ ДЛЯ БОЛЬШИХ НАРОДОВ РЕШЕН, А ДЛЯ МАЛЕНЬКИХ НАРОДОВ, И КУРДСКОГО, ПОКА ОСТАЕТСЯ ЗАБЫТИИ. ДАЖЕ НАМНОГО ХУЖЕ СТАЛО, ЧЕМ ДО РЕВОЛЮЦИИ. ЧАСТЬ МАЛЕНЬКИХ НАРОДОВ АССИМИЛИРОВАЛАСЬ, ДРУГАЯ ЧАСТЬ УНИЖЛЕННО ЗАПИСАНА ДРУГОЙ НАЦИЕЙ, ЧТОБЫ ПОЛУЧИТЬ ДОЛЖНОСТЬ ИЛИ ИЗБЕЖАТЬ РЕПРЕССИИ. ДУМАЕМ, ЧТО В ОТНОШЕНИИ НАС ПОСТУПИЛИ НЕЧЕСТНО.

ЭТИМ ПИСЬМОМ МЫ ОБРАЩАЕМСЯ К ВАМ, ДОРОГОЙ МИХАИЛ СЕРГЕЕВИЧ, С БОЛЬШОЙ ПРОСЬБОЙ, ЧТОБЫ ВЫ ЛИЧНО ЗАНЯЛИСЬ НАШИМ ВОПРОСОМ.

НАША БОЛЬШАЯ ПРОСЬБА К ВАМ ЭТО СОЗДАТЬ НАМ АВТОНОМНУЮ РЕСПУБЛИКУ В ПРЕДЕЛАХ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ. МЫ ИХ ОЧЕНЬ УВАЖАЕМ. ВЕКАМИ НАШИ НАРОДЫ БИЛИ ПО-БРАТСКИ, МЫ РОДСТВЕННЫЙ НАРОД. ОДНАКО МЫ НЕ ВОЗРАЖАЕМ СОЗДАТЬ АВТОНОМИЮ В ДРУГИХ НАРКИХ КРАЯХ, РЕСПУБЛИКАХ.

В НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ МНОГИЕ СЕПЬИ КУРДОВ ПОСТОЯННО КОЧУЮТ ИЗ
ОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ В ДРУГУЮ, НИ СЕБЕ, НИ ГОСУДАРСТВУ НЕ ПРИНОСЯТ
НИКАКОЙ ПОЛЬЗЫ. ОБЕЩАЕМ ВАМ, ЧТО НИКТО ИЗ НАС НЕ ОСТАНЕТСЯ В
СТОРОНЕ, МЫ ВСЕ КАК ОДИН ЧЕЛОВЕК ВКЛЮЧИМСЯ В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЕ
СОРЕЗНОВАНИЕ В ДЕЛЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРОГРАММЫ ПАРТИИ, В
ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ПЕРЕСТРОЙКИ.

ПО НАШЕМУ МНЕНИЮ, АВТОНОМНАЯ РЕСПУБЛИКА ПРИНЕСЕТ В
ЭКОНОМИЧЕСКОМ ОТНОШЕНИИ ТОЛЬКО ПОЛЬЗУ ГОСУДАРСТВУ, ТО ЕСТЬ БУДУТ
ОСВОЕНЫ НОВЫЕ ЗЕМЛИ, БУДУТ ДОПОЛНИТЕЛЬНО ПРОИЗВОДИТЬСЯ ПРОДУКТЫ
ЖИВОТНОВОДСТВА И ЗЕМЛЕДЕЛИЯ. В ЭТОМ СЛУЧАЕ УВЕЛИЧИТСЯ И БУДЕТ
ВИДИМА ДОЛЯ КУРДСКОГО НАРОДА В УКРЕПЛЕНИИ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ
БАЗЫ КОМУНИЗМА И АВТОНОМНАЯ РЕСПУБЛИКА ОПРАВДАЕТ СЕБЯ. АВТОНОМНАЯ
РЕСПУБЛИКА БУДЕТ ОПСОЙ ЗАРУБЕЖНЫМ КУРДАМ, ПОМОЖЕТ В
ВОССТАНОВЛЕНИИ ЯЗЫКА, КУЛЬТУРЫ И ЛИКВИДАЦИИ АССИМИЛЯЦИИ.

ДОРОГОЙ НИХАМЛ СЕРГЕЕВИЧ! МЫ ОБРАЩАЕМСЯ К ВАМ НАКАНУНЕ
ПОДГОТОВКИ ПРОВЕДЕНИЯ БОЛЬШИХ ПЕРЕНЕВ В ДЕЛЕ ПОМОЩИ
НАИМЕНЬШИМ НАРОДАМ, СОЗДАНИЕ ПРАВОГО ГОСУДАРСТВА. НАРОДЫ ПОЛУЧИЛИ
СВОЕ ГОСУДАРСТВО, ТО ЕСТЬ ЛУЧШЕ, ЧЕМ САМОСТОЯТЕЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВО
РЕСПУБЛИКИ ИЛИ АВТОНОМНЫЕ РЕСПУБЛИКИ. НО МЫ БЫЛИ ЗАБЫТЫ. ТЕПЕРЬ
НАША ПРОСЬБА К ВАМ ПОРЯДОВАТЬ НАС, КУРДОВ, ТИТУЛОМ АВТОНОМНОЙ
РЕСПУБЛИКИ. ЭТИМ ВАШЕ ИМЯ НАРЯДУ С ПЕРЕСТРОЙКОЙ, ГЛАСНОСТЬЮ
ВДВОЙНЕ ВОЙДЕТ В МИРОВУЮ ИСТОРИЮ КУРДСКОГО НАРОДА. КУРДСКИЙ НАРОД
ВЕКАМИ БУДЕТ ЭТО ПРИЗНАТЕЛЕМ, ПРИЗНАТЕЛЕМ НАШЕЙ РОДНОЙ
КОМУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ, ВЕЛИКОМУ РУССКОМУ НАРОДУ.

УЧИТИВАЯ ВЫШЕУКАЗАННОЕ, УБЕДИТЕЛЬНО ПРОСИМ ВАШЕЙ ОТЧОВСКОЙ
ПОМОЩИ НАШЕМУ МНОГОСТРАДАЛЬНОМУ, РАЗДРОБЛЕННОМУ, ОСКОРБЛЕННОМУ,
УНИЖЕННОМУ НАРОДУ В СЛЕДУЮЩЕМ:

14.

1. СОБРАТЬ НАС НА ОДНУ ТЕРРИТОРИЮ, СОЗДАВ НАМ АВТОНОМНУЮ РЕСПУБЛИКУ. ПО НАШЕМУ ОПыТУ В ДЕЛЕ ОБРАБОТКИ ЗЕМЕЛЬ МЫ В ФОРМЕ КООПЕРАТИВНОГО ВЕДЕНИЯ ЗЕМЛЕДЕЛИЯ МОЖЕМ ПОЛУЧИТЬ УРОЖАЙ В 3-5 РАЗА БОЛЬШЕ, ЧЕМ ПЕРЕДОВЫЕ КОЛХОЗЫ И СОВХОЗЫ. ПОЭТОМУ МЫ МОЖЕМ ЗЕМЛЮ ВЗЯТЬ В АРЕНДУ, ЗА 1 ГЕКТАР ПОЛИВНЫХ ЗЕМЕЛЬ ПЛАТИТЬ ГОСУДАРСТВУ 1000 РУБЛЕЙ, ЗА УСЛОВНО ПОЛИВНЫЕ - 500 РУБ., ЗА БОГАРНЫЕ ЗЕМЛИ - 200 РУБ. ТАК ЧТО ГОСУДАРСТВО ТОЛЬКО ВЫГАДАЕТ.

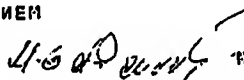
2. ЛИЧНО ВАМ ПРИНЯТЬ НАШИХ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ, ВЫСЛУШАТЬ ИХ.

3. ПРОСИМ ПОРУЧИТЬ КОМИССИИ ЦК КПСС И ПРЕЗИДИУМУ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР РАССМОТРЕТЬ НАШ ВОПРОС И ПРИГЛАСИТЬ НАШЕГО ПРЕДСТАВИТЕЛЯ ТОВАРИЩА БАБАЕВА МАМЕДА СУЛЕЙМАНОВИЧА, КОТОРЫЙ ДАЖЕ ИЗБРАН НАРОДОМ КАК ПРЕДСТАВИТЕЛЬ.

БАБАЕВ М.С. - КАНДИДАТ НАУК, ЧЛЕН КПСС 1944 г. ВЕТЕРАН ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ.

АДРЕС ДЛЯ ОТВЕТА: Г.БАКУ-149, УЛ. ГЕНЕРАЛА МЕХАНДИДЗЕ, В, КВ. 3. БАБАЕВ МАМЕД СУЛЕЙМАНОВИЧ.

С УВАЖЕНИЕМ

 М.С. БАБАЕВ

ПРИЛАГАЕТСЯ 9005 ПОДПИСЕЙ КУРАДСКОГО НАСЕЛЕНИЯ

"// " АПРЕЛЯ 1989 Г.

Приложёніе № 1.

Письмо кн. Циціанова Начальнику Эриванскихъ курдовъ Хуссейнъ-агъ, отъ 24 іюля 1804 года, № 845.

(Изъ I тома актовъ археографической комиссіи, стр. 617).

Увѣдомлясь отъ кн. Орбеліани и отъ другихъ, что вы всегда преданы были душевно Россіи и желали ея правленія, снѣшу васъ извѣстить, что я здѣсь 3-я недѣли, а вы ко мнѣ не отозвались хотя письмомъ. Я уже разбилъ Баба-ханова сына, разбилъ и самого Баба-хана, да и подъ крѣпостью стоя, давно бы взялъ, если бы не жалѣлъ пролитіи человѣческой крови, хотя и иновѣрныхъ, удаляясь сдѣлать жертвой нѣсколько тысячъ человѣкъ для одного слѣпого хана. И такъ, буде вы хотите, чтобъ право нашего начальства надъ курдами оставалось въ прежней силѣ и преимуществѣхъ, то пріѣзжайте ко мнѣ со всѣми своими курдами и будьте увѣрены, что я васъ приму какъ сына и общаю священнымъ писемъ Е. И. В. всемилостивѣйшаго Государа моего Императора милость и благоволеніе. Эриванъ будетъ моя и легче рѣкѣ идти къ своей вершинѣ, нежели удержатъ ее слѣпому и другому женоподобному ханамъ.

روينى نامى کار به دستانى روسیای قسیرى بوسه کرد دهکائی کورد
له کاتى هیريشيان بوداگر کردى وقتى سالانى ۱۸۰۴ ۱۸۲۸

Приложение № 2.

Воззваніе графа Паскевича къ жителямъ турецкихъ областей.

(Рукописное дѣло отдѣльнаго Кавказскаго Корпуса по Генеральному Штабу «Прокламаціи жителямъ турецкихъ областей». По описи № 23, 1828 г.).
Изъ архива Штаба Кавказск. воен. Округа.

Къ жителямъ Турецкихъ областей!

Вступая съ побѣдоноснымъ Россійскимъ войскомъ въ Турецкія области, вновь обращаюсь къ вамъ, мирные жители! Желая успокоить васъ совершенно и удалить отъ васъ и малѣйшую мысль опасенія.

Россія объявила войну Турецкому правительству; войска наши будутъ сражаться съ вооруженными, кои дерзнутъ противустать намъ; но не въ правилахъ Россійскаго правительства утѣснять мирныхъ жителей—невинныхъ въ подъятіи оружія.

Пребывая спокойными въ домахъ вашихъ, вы не почувствуете и малѣйшей тягости войны; самые предметы продовольствія будутъ приобритаемы покушкой. Поведеніе войскъ нашихъ въ Персіи въ минувшую войну конечно дошло до свѣдѣнія вашего и вы теперь узнаете цѣну счастья находиться подъ благотворнымъ покровительствомъ милосерднаго Императора Россійскаго.

(Подписано). Командиръ Отд. Кавк. Корпуса Генераль - отъ - Инфантеріи Генераль - Адъютантъ Графъ Паскевичъ-Эриванскій.

Институт этнологии и антропологии им. П.Н. Миклухо-Маклая

ВЫПИСКА

Из протокола №3

Заседания Ученого Совета Института

от 14 марта 2002 года

СЛУШАЛИ: Вопрос об учете в Всероссийской переписи населения 2002 года с/изд-ов (изд-ов).

ПОСТАНОВИЛИ: Согласиться с предложением Президента Ярославской областной общественной организации «Бизиды» Ф. Р. Полатова записывать в перенписном инструментарии в качестве официального наименования «сизиды».

Председатель Ученого Совета
д. н. н. Профессор

А. Тышков

Ученый секретарь
к. н. н.

В.А. Пирнев

Р Е Ш Е Н И Е

схода граждан жителей Садового сельского Совета Красногвардейского
района Амурской автономной области
от 10.06.91г.

Выражая воле абсолютного большинства жителей Садового сельского Совета, учитывая напряженность обстановки в отношении между гражданами курдской национальности и коренным населением сход граждан Садового сельского Совета решил:

1. Потребовать немедленного (в течение одной недели до 17 июня 1991г.) выселения граждан курдской национальности, которые:

- а) не прописаны и проживают незаконно,
- б) прописаны, но не работают.

Выселение произвести немедленно, в установленные сроки, без учета каких-либо требований и просьб со стороны граждан курдской национальности.

- Правлению колхоза "Дружба" оказать помощь по возможности в выделении транспорта для перевозки личных вещей к железнодорожной станции.

- Инициативной группе (Чесоблев В.П., Бабенко Г.Н., Хачадуров П.Ф.) обеспечить на этот период полный порядок и пресекать любые противоправные действия на межнациональной основе.

- В случае не выполнения гражданами курдской национальности требований схода применить силу. В данном случае сход граждан не несет ответственности за возможные последствия.

Ответственность за выполнение данного пункта возложить на правление ассоциации курдов Алгора К.

2. Провести переговоры 11 июня 1991 г. с участием членов инициативной группы (Чесоблев В.П., Бабенко Г.Н., Хачадуров П.Ф.), сельского Совета (Вчян Н.А.), администрации колхоза "Дружба" (Кардовский А.А.) и ассоциации граждан курдской национальности (Алгор К.) и предложить тем несколько семей (8-10) граждан курдской национальности, которые себя еще ничем не скомпрометировали, которым, в порядке исключения, разрешить проживание на территории Совета до решения вопросов об автономии (или ином национальном образовании курдов) курдов при условии выполнения следующих требований:

- а) обязательного трудоустройства всех трудоспособных,
- б) строгого соблюдения всех местных традиций, обычаев, правил,
- в) немедленного наложения санкции на тех, кто не выполняет этих требований и проживающих на территории.

г) Лицензиями на скот (оставить только в пределах установленных норм), оставшийся скот должен находиться только в общественных стадах.
Срок до 1 июля 1991 года.

д) Строгое соблюдение правил поведения всеми курдами в населенных пунктах, домах культуры, магазинах, банях и других общественных местах.

При установлении фактов явных нарушений законов, традиций, обычаев, неуважительного отношения к другим национальностям со стороны курдов (независимо от возраста и пола) они подлежат немедленному высылению (в течение 48 часов) по совместному решению членов инициативной группы и сельского Совета, при необходимости с применением силы.

..Перучить члену инициативной группы Чогабазу В.П. к председателю сельского Совета Эчину Н.А. информировать о принятом решении районный и областной Совет народных депутатов.

Председатель охода: *В.А.Ечин* В.А.Ечин.

Секретарь охода: *В.Г.Гурьяк* В.Г.Гурьяк.

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com